

FRIDRICH
ENGELSS

Anti-
Dirings

2F

~~Филиал~~

III 2
II 10
I 2
IV 2
V 3
VI 4
VII 4
VIII 4

Visu zemju proletārieši, savienojieties!

FRĪDRIHS
ENGELSS

Anti-
Dīrings

ИНСТИТУТ МАРКСИЗМА-ЛЕНИНИЗМА ПРИ ЦК КПСС

ФРИДРИХ ЭНГЕЛЬС

АНТИ- ДЮРИНГ

ПЕРЕВОРОТ В НАУКЕ,
ПРОИЗВЕДЕННЫЙ ГОСПОДИНОМ
ЕВГЕНИЕМ ДЮРИНГОМ

ИЗДАТЕЛЬСТВО ПОЛИТИЧЕСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ
МОСКВА 1977

141.82
E44
247/162
LKP CK PARTIJAS VESTURES INSTITŪTS —
PSKP CK MARKSISMA-ĻEŅINISMA INSTITŪTA FILIĀLE

FRĪDRIHS ENGELSS

231-2-79

Anti- Dīrings

EIŽENA DĪRINGA KUNGA
IZDARĪTAIS
APVĒRSUMS ZINĀTNĒ

TREŠAIS IZDEVUMS

IZDEVNIECĪBA «LIESMA»
RĪGA 1978

Институт марксизма-ленинизма
при ЦК КПСС
ФРИДРИХ ЭНГЕЛЬС
АНТИ - Д Ю Р И Н Г
Переворот в науке, произведенный
господином Евгением Дюрингом
Издательство политической литературы
Москва 1977
Издательство «Лиезма» Рига 1978
На латышском языке
Третье издание

Engelss F.

An 820 Anti-Dīrings: Eižena Dīringa kunga izdarītais
apvērsums zinātnē. — 3. izd. — R.: Liesma, 1978. —
472 lpp. — Virstit.: LKP CK Part. vēst. inst. —
PSKP CK Marksisma-lēņinisma inst. filiāle.

F. Engelsa grāmata «Anti-Dīrings» sarakstīta, marksistisko teoriju
aizstāvēt pret sīkburžuāzijas ideologa E. Dīringa uzbrukumiem; Dīringa
uzskatiem pievienojās daži Vācijas sociāldemokrātijas pārstāvji. Šai
grāmatā aplūkotas marksisma trīs sastāvdaļas: dialektiskais un vēstu-
riskais materiālisms, politiskā ekonomija un zinātniskā komunisma
teorija. «Anti-Dīrings» arī tagad ir neaizstājams līdzeklis marksistiskā
pasaules uzskata apgūšanai, darbaļaužu idejiskais ierocis cīņā pret
buržuāzisko ideoloģiju un visādiem novirzieniem no marksisma.

E $\frac{10101-292}{M801(11)-78}$ 2-78

3K13E

PRIEKŠVārds

«Anti-Dīrings» ir viens no galvenajiem F. Engelsa darbiem — tajā klasiski iztirzātas visas trīs marksisma sastāvdaļas: filozofija, politiskā ekonomija un zinātniskā komunisma teorija.

«Anti-Dīringu» Engelsš uzrakstīja no 1876. līdz 1878. gadam. Tas bija kapitālisma ātras, bet samērā mierīgas attīstības laiks. Reizē ar to šajā pašā laikā kapitalistiskā ražošanas veidā vēsturē iezīmējās būtisks pagrieziens. Eiropas attīstītajām rūpniecības zemēm XIX gadsimta 60. un 70. gadi, kā norādīja V. I. Leņins, bija brīvās konkurences attīstības augstākā, galējā pakāpe. 1873. gada pasaules ekonomiskā krīze izraisīja monopolistisko apvienību pastiprinātu pieaugumu. Sākās pāreja no pirmsmonopolistiskā kapitālisma uz monopolistisko kapitālismu, un šis pārejas periods beidzās XIX un XX gadsimta mijā.

Pasaules vēstures lielākais notikums, ar kuru sākās jauns periods proletariāta atbrīvošanās cīņā, bija Parīzes Komūna (1871). Šis pirmais praktiskais mēģinājums nodibināt proletariāta diktatūru parādīja, ka bez proletāriskas masu partijas, kas balstās uz zinātniskā komunisma principiem, sekmīga proletāriskā revolūcija nav iespējama. Pirmajā vietā izvirzījās uzdevums izveidot šādas partijas atsevišķās zemēs.

Parīzes Komūna radīja valdošajās šķirās nāves bailes no proletariāta kundzības, kas tuvojās. Pāreja uz imperiālismu, kas tagad bija sākusies, notika reizē ar visas kapitalistiskās iekārtas trūdēšanas procesu. Tas viss izraisīja krasu reakcijas pastiprināšanos. Laikā, kad strādnieku kustība kļuva par aizvien lielāku spēku un zinātniskais sociālisms arvien vairāk iekaroja attīstītākās

strādnieku daļas prātus, marksismam arvien negantāk sāka uzbrukt tā ideoloģiskie pretinieki.

Sevišķi strauji kapitālisms attīstījās un sevišķi asas kļuva šās attīstības izraisītās pretrunas Vācijā, kad tā bija uzvarējusi franču-prūšu karā un kad pēc tam bija beigusies visas Vācijas politiskā apvienošanās. Pēc Parīzes Komūnas krišanas uz Vāciju pārvietojās Eiropas revolucionārās kustības centrs. Te radās pirmā masu proletāriskā partija.

No dažādiem marksismam naidīgiem ideoloģiskiem virzieniem Vācijā tolaik visbīstamākie kļuva vācu sīkburžuāziskā ideologa E. Dīringa uzskati — dažāda veida vulgāri materiālistisku, ideālistisku, pozitīvistisku, vulgāri ekonomisku un pseidosociālistisku uzskatu eklektisks maisījums. Atšķirībā no agrākajiem marksisma pretiniekiem, kuri vērsās galvenokārt pret tā politiskajiem principiem, Dīrings uzbruka visām marksisma sastāvdaļām un pretendēja uz to, ka esot radījis jaunu visaptverošu filozofijas, politiskās ekonomijas un sociālisma sistēmu.

Dīringisms sāka izplatīties jau pirms 1875. g. daļā Vācijas Sociāldemokrātiskās strādnieku partijas biedru (eizenahiešu). Pēc 1875. g., kad eizenahieši un lasalieši apvienojās vienotā Vācijas Sociālistiskajā strādnieku partijā, kad eizenahieši daudzos principiālos jautājumos bija piekāpušies lasaliešiem, — dīringisms kļuva sevišķi bīstams.

Pat daži ietekmīgi partijas darbinieki svērās uz to pusi, ka jaunizceptā «sociālistiskā» mācība jāatzīst. Apstākļos, kad partija vēl nebija pilnīgi apguvusi zinātniskā sociālisma principus un strādnieku kustība vēl nebija pilnīgi atbrīvojusies no pirmsmarksistiskā utopiskā sociālisma dažādo formu ietekmes, Dīringa uzskati bija kļuvuši reāli bīstami. Jautājums bija par vācu strādnieku partijas teorētiskajiem pamatiem, par starptautiskās strādnieku kustības avangarda likteni. Vajadzēja aizstāvēt, attīstīt un popularizēt Marksa mācību.

Engelss uzskatīja par savu partijas pienākumu uzņemt marksisma principu aizstāvēšanu un propagandu jaunās partijas rindās. Divos gados (1876—1878) Engelss uzrakstīja lielu darbu «Eižena Dīringa kunga izdarītais apvērsums zinātnē» («Anti-Dīrings»), kurā viņš iznīcinoši kritizēja Dīringa uzskatus un reizē ar to deva aptverošu

marksisma teorijas pamatu izklāstu. No 1877. g. sākuma līdz 1878. g. vidum šo darbu iespieda sociāldemokrātiskās partijas centrālais orgāns. Vēlāk Engelss pats izskaidroja, kāpēc ciņu pret Dīringu vajadzēja uzņemties tieši viņam: «Saskaņā ar darba dalīšanu, kāda pastāvēja starp mani un Marksu, man vajadzēja mūsu uzskatus pārstāvēt periodiskajā presē un tādad, protams, cīnīties pret naidīgiem uzskatiem, lai Marksam ietaupītu laiku viņa lielā pamatdarba izstrādāšanai. Sakarā ar to man nācās izteikt mūsu uzskatus, nostādot tos pretī citiem uzskatiem, lielāko tiesu polemikas veidā» (Markss K., Engelss F. Darbu izlase divos sējumos, 1. sēj. R., 1950, 512. lpp.).

Markss tieši piedalījās «Anti-Dīringa» rakstīšanā. Viņš ne tikai aktīvi atbalstīja Engelsa lēmumu vērsties pret dīringismu un atzina par pilnīgi pareizu Engelsa iezīmēto visa darba ieceri, bet arī aktīvi palīdzēja Engelsam savākt nepieciešamo materiālu, iepazīnās ar visu darbu manuskriptā un nodaļu, kurā bija kritizēti Dīringa uzskati par politiskās ekonomijas vēsturi, uzrakstīja pats. Tāpēc «Anti-Dīrings» no sākuma līdz beigām izteic viņu abu — Engelsa un Marksa — viedokli.

Kaut gan dīringisms arī bija savā ziņā bīstams, taču pats par sevi tas diez vai bija pelnījis, lai Engelss to tik plaši kritizētu savā grāmatā. Uz tik detalizētu kritiku Engelsu pamudināja divi iemesli. Pirmkārt, Dīrings bija tipisks tās pseidozinātnes un tā vulgārā demokrātisma pārstāvis, kuri tolaik bija plaši izplatīti arī sociālistu vidū, it sevišķi oportunistiski noskaņotajā sociāldemokrātiskajā inteliģencē, kas ietekmēja arī strādniekus. Strādnieku kustību vajadzēja izārstēt no šās «bērnu slimības». Otrkārt, kritizējot Dīringa «sistēmu», kas bija izklāstīta trijos biezos sējumos, radās iespēja pretstatīt tai sistemātiskā veidā marksisma teorijas atzinumus visos filozofijas, politiskās ekonomijas un sociālisma jautājumos. «... Mana pretinieka visu aptverošā sistēma,» rakstīja Engelss ievadā darba «Sociālisma attīstība no utopijas par zinātņi» angļu izdevumam, «deva man iemeslu polemikā ar viņu izteikt Marksa un manus uzskatus par visiem šiem dažādajiem priekšmetiem un turklāt daudz sakarīgākā veidā, nekā tas bija darīts jebkad agrāk» (Markss K., Engelss F. Darbu izlase divos sējumos, 2. sēj. R., 1950, 83. lpp.). Dīringisma negatīvā kritika pārvērtās par pozitīvu marksisma izklāstu. Līdz ar to «Anti-Dīringa» lasītāji guva

iespēju vispusīgi iepazīties ar marksismu, izstudēt to un apgūt.

Vēlāk, ņemdams vērā šo «Anti-Dīringa» īpatnību, Engels rakstīja, ka, «lai gan polemikai pret nenozīmīgu pretinieku nenovēršami ir garlaicīgs raksturs, šis mēģinājums dot enciklopēdisku pārskatu par mūsu filozofisko, dabzinātnisko un vēsturisko problēmu izpratni tomēr ir bijis iedarbīgs» (Markss K., Engels F. Raksti, 2. izd., 36. sēj., 118.—119. lpp.).

«Anti-Dīrings» tiešām bija īsta marksisma enciklopēdija. «Šeit iztīrāti vissvarīgākie jautājumi filozofijas, dabaszinātņu un sabiedrisko zinātņu laukā... Tā ir apbrīnojami saturīga un pamācoša grāmata» (Leņins V. I. Raksti, 2. sēj., 11. lpp.).

Engelsa grāmata savā ziņā rezumēja marksisma attīstību trijos gadu desmitos — no tā rašanās XIX gadsimta 40. gadu vidū līdz pat 70. gadu vidum. Šajā grāmatā koncentrētā veidā ietverts viss, ko marksisms šajā laikā bija sasniedzis teorijā. Te Engels prasmīgi lietoja Marksa un savu paša izstrādāto materiālistiskās dialektikas metodi. Engels plaši izmantoja visu savu milzīgo zināšanu arsenālu filozofijā, politiskajā ekonomijā, vēsturē, savus ilggadīgos dabzinātniskos un militāros pētījumus, to lielisko polemisko meistarību, ko Markss un Engels pastāvīgi pilnveidoja jau kopš kopīgā darba «Svētās ģimenes» un «Vācu ideoloģijas» rakstīšanā. Savā grāmatā Engels plaši izmantoja un popularizēja «Kapitāla» I sējuma materiālu un atsevišķas tolaik vēl npublicētās Marksa «Gostas programmas kritikas» tēzes.

«Anti-Dīringā» Engels marksismu ne tikai aizstāvēja, bet arī būtiski attīstīja. Viņš tajā klasiski formulēja marksisma teorijas pamattēzes un izstrādāja vairākus principiālus šās teorijas jautājumus.

«Anti-Dīrings» ir pirmām kārtām filozofisks darbs. Šās Engelsa grāmatas galvenais saturs ir cīņa par konsekventu, dialektisku materiālistismu. Engelsa grāmata ir paraugs, kā lietot marksistisko partejiskuma principu filozofijā. «Vai nu līdz galam konsekvents materiālistisms, vai arī filozofiskā ideālisma meli un juceklis — tāda, lūk, ir jautājuma tā nostādne, kas dota *katrā* «Anti-Dīringa» *paragrāfā*...» (Leņins V. I. Raksti, 14. sēj. 316. lpp.).

«Anti-Dīringā» Engels formulēja un pamatoja svarīgo materiālistisma tēzi — «pasaules vienība pastāv tās mate-

rialitātē» (sk. šā izdevuma 51. lpp.). Attīstot dialektisko mācību par matērijas un kustības nešķiramību, Engelsss deva klasisku definīciju: «*Kustība ir matērijas esamības forma*» (turpat, 65. lpp.). Šajā darbā attīstīta arī telpas un laika materiālistiskā interpretācija: «*Katras esamības pamatformas ir telpa un laiks*» (turpat, 58. lpp.).

Te Engelsss ar klasisku skaidrību definējis arī materiālistiskās dialektikas kā zinātnes objektu: «*Dialektika... nav nekas cits kā zinātne par dabas, cilvēku sabiedrības un domāšanas vispārīgajiem kustības un attīstības likumiem*» (turpat, 144. lpp.). Sava darba ievadā Engelsss raksturo filozofijas vēstures galveno periodu marksistisko koncepciju un parāda, cik likumsakarīgi cita citu nomainījušas dažādās metodes, kas valdījušas filozofijas attīstības galvenajos posmos: antikās senatnes naivā dialektika — XVII—XVIII gadsimta metafizika — klasiskās vācu filozofijas ideālistiskā dialektika — marksisma materiālistiskā dialektika. Engelsss principiāli atrisināja formālās loģikas un dialektikas savstarpējās attiecības problēmu; attīstīja dialektikas pamatlikumus; izstrādāja ļoti svarīgo izziņas teorijas problēmu, kāda ir absolūtās un relatīvās patiesības savstarpējā attiecība, kā arī iezīmēja atspoguļošanas teorijas pamatidejas, ko vēlāk par viengabalainu teoriju attīstīja Ļeņins.

Balstoties uz milzīgu faktu materiālu, Engelsss parāda, ka dialektiski materiālistiskās metodes lietošana dod iespēju atrisināt vissarežģītākās dabaszinātņu un sabiedrisko zinātņu problēmas. Būtiski bagātinot dialektiski materiālistisko dabas un vēstures izpratni, Engelsss aplūko šādas problēmas: dzīvības būtība, rašanās un attīstība; ekonomikas un politikas savstarpējā attiecība; vardarbības loma vēsturē; šķiru izcelšanās; sociālā vienlīdzība; brīvības un nepieciešamības savstarpējā attiecība; valsts izcelšanās un būtība; morāle un tiesības kā virsbūve; reliģijas izcelšanās un būtība; kara mākslas materiālie pamati un daudzi citi jautājumi.

Grāmatas ekonomiskajā daļā Engelsss detalizēti noteic politiskās ekonomijas priekšmetu, parāda atšķirības starp politisko ekonomiju šaurā un plašā nozīmē, parāda šās zinātnes vēsturisko raksturu, attīsta Marksa idejas par ražošanas, maiņas un sadales dialektiku, turklāt uzsverot ražošanas primātu. Engelsss te dod Marksa ekonomiskās

mācības izklāstu; turklāt viņš sevišķi izceļ marksistisko vērtības, vienkāršā un sarežģītā darba, kapitāla un virsvērtības izpratni. Marksa sarakstītajā nodaļā aplūkotas dažas svarīgas politiskās ekonomijas vēstures problēmas, piemēram, sīki izskaidrota F. Kenē «Ekonomiskās tabulas» jēga.

Sakarā ar Dīringa pseidosociālistisko uzskatu kritiku Engelss parāda buržuāzijas pilnīgo ekonomisko, politisko un garīgo bankrotu, pierāda, ka tās kundzība kļuvusi par šķērslī ražotājspēku tālākās attīstības ceļā, atmasko mēģinājumus idealizēt valsts kapitālisma parādības, iztēlot tās par sociālistiskām parādībām. Engelss raksturo komunistiskās sabiedrības ekonomikas pamatiezīmes, sevišķu uzmanību pievēršot tās plānveidīgumam; viņš formulē komunistiskās sabiedrības ekonomisko pamatlikumu: «... Sadalīšanu... regulēs ražošanas intereses, bet ražošanu visvairāk stimulē tāds sadalīšanas veids, kas ļauj *visiem* sabiedrības locekļiem iespējami vispusīgāk attīstīt, uzturēt un izlietot savas spējas» (turpat, 200. lpp.). Viņš parāda ražošanas un sadales mehānismu komunisma apstākļos, pamato uzskatu, ka nenovēršami jāpāriet no to netiešas regulēšanas ar vērtības palīdzību uz tiešu regulēšanu, ņemot vērā laiku, kas nepieciešams attiecīgā produkta ražošanai. Engelss parāda nepieciešamību racionāli izvietot ražotājspēkus un likvidēt pretstatu starp pilsētu un laukiem. Beidzot, viņš te sīki analizē darba raksturu komunisma apstākļos.

«Anti-Dīringā» Engelss parāda, ka vēstures materiālistiskā izpratne un dialektiskā metode bijusi teorētiskais priekšnoteikums kapitālistiskā ražošanas veida likumu pētīšanai un izzināšanai, ka Marksa izstrādātā materiālistiskā vēstures izpratne un virsvērtības teorija bijusi zinātniskā komunisma pamats, ka šie atklājumi pārvērtuši sociālismu no utopijas par zinātņi. Sava darba trešajā daļā Engelss dod zinātniskā komunisma vēstures un teorijas plašu izklāstu.

Engelss te attīsta marksistisko tēzi, ka zinātniskais komunisms ir proletariāta kustības teorētiskā izpausme, un, balstoties uz marksisma sasniegtajiem rezultātiem kapitālistiskajā sabiedrībā valdošo antagonismu pētīšanā, zinātniski izskaidro kapitālisma bojāejas un sociālistiskās revolūcijas uzvaras nenovēršamību. Balstoties uz materiālistisko vēstures izpratni, Engelss parāda kapitālisma

galveno pretrunu — pretrunu starp ražotājspēkiem un ražošanas attiecībām, starp ražošanas sabiedrisko raksturu un privāto piesavināšanās formu. Šī pretruna izpaužas kā pretstats starp ražošanas organizāciju katrā atsevišķā uzņēmumā un ražošanas anarhiju visā sabiedrībā, kā antagonisms starp proletariātu un buržuāziju. Tā rod atrisinājumu proletāriskajā revolūcijā. Proletariāts ņem varu savās rokās un pārvērš ražošanas līdzekļus par sabiedrisku īpašumu.

Parādot likumsakarības, kas ir spēkā, notiekot pārejai no kapitālisma uz komunismu, Engels zinātniski paredz nākotnes komunistiskās sabiedrības vairākas pamatiezīmes. Viņš uzsver, ka līdz ar ražošanas līdzekļu pāreju sociālistiskās valsts rokās un tādu jaunu ražošanas attiecību nodibināšanos, kas nedod iespēju cilvēkam ekspluatēt cilvēku, anarhiju ražošanā nomaina ražošanas plānveidīga organizācija visas sabiedrības mērogā. Sākas nepārtraukta, arvien ātrāka ražotājspēku attīstība. Uz šā pamata zūd vecā darba dalīšana, kas kropļo cilvēku. Visi sabiedrības locekļi piedalās ražīgā darbā; darbs pārvēršas no smaga sloga par dzīves pirmo vajadzību. Zūd pretstats starp garīgo un fizisko darbu, starp pilsētu un laukiem. Izzūd šķiru atšķirības, un atmirst valsts. Personu vadīšanas vietā nāk lietu un ražošanas procesu vadīšana. Radikāli pārveidojas ģimene. Audzināšana tiek savienota ar darbu. Zūd reliģija. Cilvēki kļūst par īsteniem un apzinīgiem sabiedrības saimniekiem un tāpēc arī par dabas pavēlniekiem. Cilvēce izdara lēcienu no nepieciešamības valstības brīvības valstībā. Engels paredz nākotnē nepieredzētu zinātnes, tehnikas un sabiedrības progresu. Attīstot šo domu «Dabas dialektikā», viņš pareģo, ka jaunajā vēstures laikmetā «pašiem cilvēkiem un kopā ar viņiem visām viņu darbības nozarēm un, atsevišķi minot, dabaszinātnēm būs tādi panākumi, ka tas pilnīgi aizēnos visu līdz šim padarīto» (Engelss F. Dabas dialektika. R., 1952, 19. lpp.).

Engelsa grāmatā izteikts ļoti daudz domu par nākotnes komunistisko sabiedrību, un tam ir īpaša, praktiski svarīga nozīme mūsu laikmetā, kad notiek pāreja no kapitālisma uz sociālismu un komunismu.

«Anti-Dīringa» idejas plaši izplatījās, un tām bija milzīga ietekme un izcila loma marksisma un revolucionārās strādnieku kustības vēsturē. «Anti-Dīrings» kļuva par

izdevumu, kas bija «katra apzinīga strādnieka rokasgrāmata» (Ļeņins V. I. Raksti, 19. sēj., 4. lpp.).

Engelsa darbu iespieda rakstu sērijas veidā sociāldemokrātiskās partijas centrālorgāns «Vorwärts» («Uz priekšu»). Te to lasīja tūkstoši apzinīgo strādnieku. Daudzu personu vēstules Marksam un Engelsam liecina par to lielo rezonansi, kāda bija «Anti-Dīringa» publikācijai jau tajā laikā. Tūlīt pēc tam, kad bija pabeigta publikācija avīzē, «Anti-Dīrings» iznāca atsevišķā grāmatā, un Engelsa dzīves laikā nāca klajā vēl divi atkārtoti izdevumi. Trīs nodaļas Engels pārstādāja atsevišķā brošūrā ar nosaukumu «Sociālisma attīstība no utopijas par zinātni». Šī brošūra, kuru Markss raksturoja kā «ievadu zinātniskajā sociālismā» (Markss K., Engels F. Raksti, 2. izd., 19. sēj., 245. lpp.), jau Engelsa dzīves laikā tika pārtulkota visās galvenajās Eiropas valodās, un tādējādi «Anti-Dīringa» idejiskais saturs kļuva pieejams visplašākajām masām.

«Anti-Dīringa» publikācija izraisīja marksisma ienaidniekos lielu niknumu. 1877. gadā sociāldemokrātiskās partijas kongresā Dīringa piekritēji mēģināja panākt šā Engelsa darba publikācijas pārtraukšanu. 1878. gadā, pēc tam kad bija izdots ārkārtējais likums pret sociālistiem, «Anti-Dīringu» Vācijā aizliedza. Taču, par spīti visai pretdarbībai, Engelsa grāmata veica savu lielo vēsturisko uzdevumu: tā veicināja marksisma teorijas uzvaru strādnieku kustībā.

«Anti-Dīrings» bija marksistiskajām partijām spēcīgs teorētiskais ierocis. Ļeņins to plaši izmantoja cīņā pret narodņikiem, «legālajiem marksistiem» un mahistiem. Ļeņina darbā «Materiālisms un empiriokriticisms» attīstīts tālāk ne tikai Engelsa grāmatas teorētiskais saturs, bet arī polemiskā meistarība, ar kādu Engels uzrakstījis šo grāmatu.

Engelsa ģeniālajam darbam ir paliekoša nozīme gan kā neizsmeļamam marksisma teorijas avotam, gan arī kā idejiskam ierocim pret marksisma tagadējiem ienaidniekiem — dažāda veida revizionistiem, eklektiķiem un pseudosociālistiem, kuru pozīcijas ir vairāk vai mazāk līdzīgas tām, ko sagrava Engels «Anti-Dīringā».

«Anti-Dīringa» dialektiski materiālistiskās idejas attīstīja tālāk V. I. Ļeņins savā ģeniālajā darbā «Materiālisms un empiriokriticisms», kur filozofiski vispārināts milzīgais

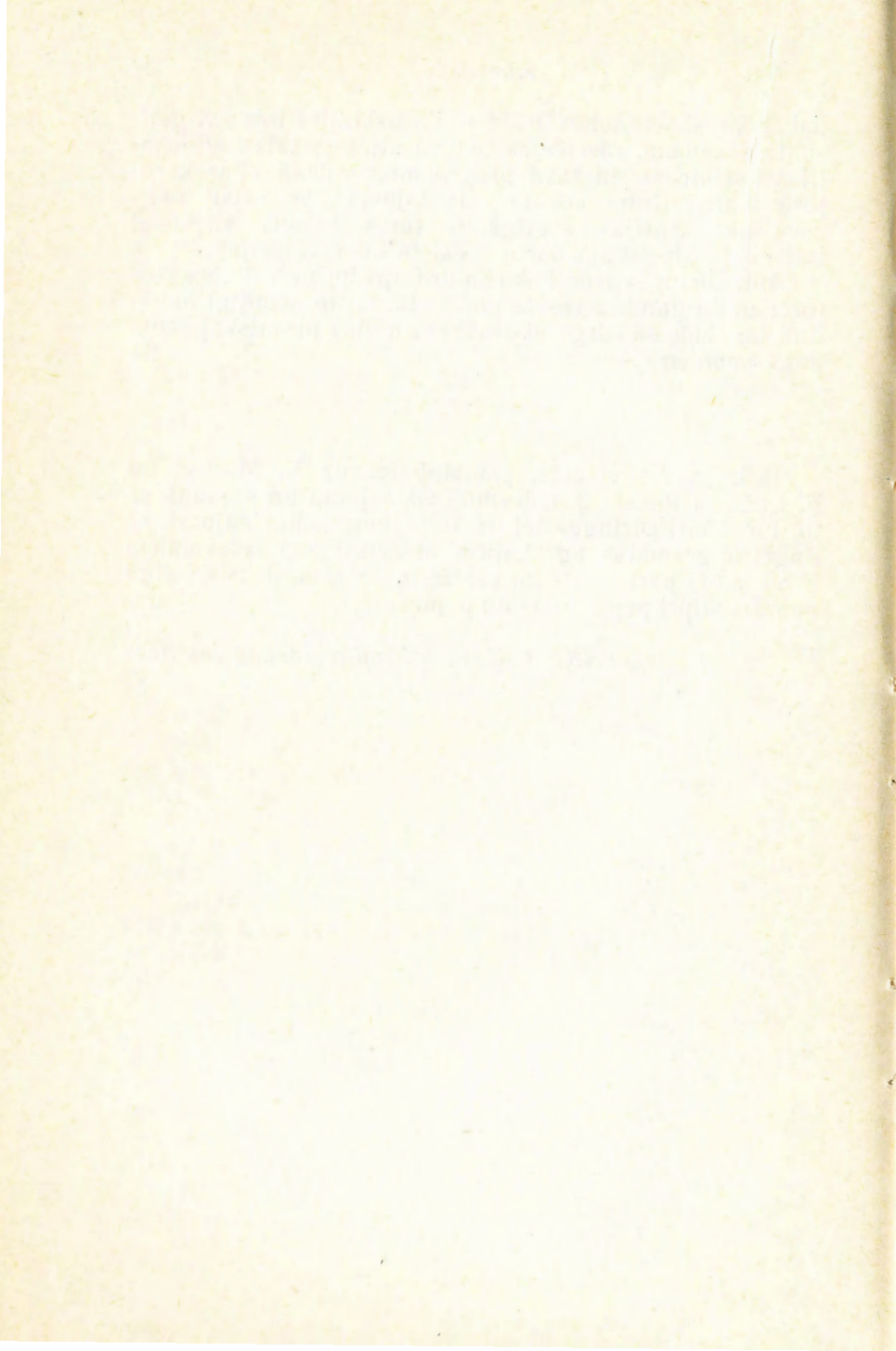
dabzinātniskais materiāls, kas bija uzkrājies līdz XX gadsimta sākumam. Šīs idejas Leņins attīstīja tālāk «Filozofijas burtniecās» un savā programmas rakstā «Par karojošā materiālisma nozīmi». Jautājumā par valsti marksistiskās teorijas svarīgākās tēzes Leņins vispusīgi izstrādāja klasiskajā darbā «Valsts un revolūcija».

«Anti-Dīringa» teorētisko saturu apstiprinājusi visa vēstures gaita gandrīz veselā gadsimtā, un to nemitīgi bagātina jaunākie sasniegumi zinātnē un visā praktiskajā cīņā par komunismu.

* * *

Šis izdevums veidots, pamatojoties uz K. Marksa un F. Engelsa Rakstu 2. izdevuma 20. sējumu un saskaņā ar to; tur «Anti-Dīringa» teksta tulkojums salīdzinājumā ar Engelsa grāmatas agrākajiem atsevišķajiem izdevumiem ir no jauna pārbaudīts un precizēts un zinātniskais izziņu aparāts stipri papildināts un paplašināts.

PSKP CK Marksisma-leņinisma institūts

PRIEKŠVĀRDI TRIM IZDEVUMIEM

I

Sis darbs¹ nekādā ziņā nav kāda «iekšēja pamudinājuma» auglis. Gluži otrādi.

Kad priekš trim gadiem Dīringa kungs kā sociālisma adepts un tai pašā laikā kā sociālisma reformators piepeši meta izaicinājumu savam gadsimtam², mani draugi Vācijā sāka mani neatlaidīgi lūgt, lai es jauno sociālistisko teoriju kritiski apgaismoju sociāldemokrātiskās partijas tā laika centrālajā orgānā — «Volksstaat»³. Viņi uzskatīja to par ļoti nepieciešamu, lai nedotu jaunu iemeslu, kas jaunajā un tikai nesen galīgi apvienotajā partijā varētu radīt sektantisku šķelšanos un apjukumu. Viņi varēja labāk nekā es novērtēt apstākļus Vācijā; tātad mans pienākums bija viņiem ticēt. Turklāt izrādījās, ka viena sociālistiskās preses daļa šo jaunatgriezto uzņēma ar sirsniņu, kas, tiesa gan, bija veltīta tikai Dīringa kunga labajai gribai, bet tai pašā laikā deva pamatu domāt, ka šai partijas preses daļai nav nekas pretī tieši šās Dīringa kunga labās gribas dēļ pie tā paša uzticēties arī Dīringa doktrīnai. Radās pat ļaudis, kas jau gatavojās šo doktrīnu populārā veidā izplatīt starp strādniekiem. Un beidzot Dīringa kungs un viņa mazā sekta laida darbā visu reklāmas un intrigu viltību, lai piespiestu avīzi «Volksstaat» ieņemt noteiktu stāvokli pret šo jauno mācību, kas nāca ar tik milzīgām pretenzijām.

Tomēr pagāja vesels gads, iekām es varēju izšķirties likt pie malas citus darbus un kost šai skābajā ābolā. Bet šim ābolam bija tāda īpašība, ka, to nobaudījušam, gribot negribot tas bija jāapēd pavisam. Turklāt tas bija ne tikai ļoti skābs, bet arī krietni prāvs. Jaunā sociālistiskā teorija uzstājās kā kādas jaunas filozofiskas

sistēmas galīgais praktiskais rezultāts. Tādēļ vajadzēja izpētīt tās iekšējo sakaru ar šo sistēmu un līdz ar to analizēt arī pašu sistēmu. Vajadzēja sekot Diringa kungam tai plašajā sfērā, kur viņš runā par visām iespējamām lietām un vēl par kaut ko ārpus tām. Tā radās vairāki raksti, kas kopš 1877. g. sākuma tika iespiesti avīzes «Volksstaat» pēctecī — Leipcigas avīzē «Vorwärts» un šeit sniegti sakarīgā veidā.

Tādējādi paša priekšmeta raksturs spieda kritiku izvērtties tādā plašumā, kas galīgi neproporcionāls šā priekšmeta, t. i., Diringa rakstu zinātniskajam saturam. Bez tam vēl divi citi apsvērumi var attaisnot šo plašumu. No vienas puses, tas man deva iespēju ļoti dažādos šeit aplūkojamajos zināšanu laukos attīstīt pozitīvā veidā savus uzskatus par tādiem strīda jautājumiem, kas šodien modina vispārēju zinātnisku vai praktisku interesi. Tas darīts katrā atsevišķā nodaļā, un lai arī cik maz šā raksta nolūks ir nostādīt Diringa kunga «sistēmai» pretī citu sistēmu, tomēr jācer, ka lasītājam nepaslidēs garām iekšējais sakars manis izvirzītajos uzskatos. Ka mans darbs šai ziņā nav bijis gluži neauglīgs, par to man jau tagad ir pietiekami daudz pierādījumu.

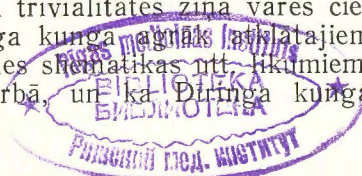
No otras puses, «sistēmas radītājs» Diringa kungs nav nekāda atsevišķa parādība tagadējā Vācijas īstenībā. Kopš kāda laika Vācijā kā sēnes pēc lietus aug kosmogonijas un natūrfilozofijas sistēmas vispār, politikas, politiskās ekonomijas sistēmas utt. Visniecīgākais filozofijas doktors, pat students nepasāks kaut ko mazāk kā radīt veselu «sistēmu». Līdzīgi tam, kā modernā valstī pieņem, ka katrs pilsonis ir spējīgs spriest par visiem tiem jautājumiem, par kuriem viņam jābalso; līdzīgi tam, kā politiskajā ekonomijā pieņem, ka katrs patērētājs pamatīgi pazīst visas tās preces, kuras viņam jāpērk savām dzīves vajadzībām, — līdzīgi tam tagad uzskata, ka arī zinātnē jāturas pie tāda paša pieņēmuma. Zinātnes brīvība nozīmē, ka cilvēki raksta par visu, ko viņi nav izstudējuši, un to pasludina par vienīgo stingri zinātnisko metodi. Un Diringa kungs ir viens no šās uzpūtīgās viltus zinātnes raksturīgākajiem tipiem, zinātnes, kas šodien Vācijā spiežas visur priekšā un apslāpē visu ar savu augstprātīgo skanīgo tukšumu. Augstprātīgs skanīgs tukšums poēzijā, filozofijā, politikā, politiskajā ekonomijā, vēstures zinātnē, skanīgs tukšums no katedras un tribīnes, skanīgs tukšums

visur, augstprātīgs skanīgs tukšums ar pretenzijām uz pārākumu un domu dziļumu atšķirībā no citu nāciju vienkāršā, sekli vulgārā skanīgā tukšuma, augstprātīgs skanīgs tukšums kā vācu intelektuālās industrijas raksturīgākais masu produkts ar devīzi «Lēti, bet slikti» — gluži tāpat kā citi vācu fabrikāti, kuriem līdzās tas diemžēl nebija reprezentēts Filadelfijas izstādē⁴. Pat vācu sociālisms — sevišķi kopš Diringa kunga labā piemēra — sāk mūsu dienās ļoti cītīgi ražot augstprātīgo skanīgo tukšumu un izvirza dažādus subjektus, kas dižojas ar «zinātņi», no kuras viņi «tiešām nekā arī nav mācījušies»⁵. Te mums ir darīšana ar bērnu slimību, kas liecina, ka vācu students sācis pievērsties sociāldemokrātijai, un, lai gan šī slimība nav atdalāma no šā procesa, tomēr mūsu strādnieki ar savu apbrīnojami veselīgo dabu to neapšaubāmi pārvarēs.

Tā nav mana vaina, ka man vajadzēja sekot Diringa kungam tādos novados, kur es labākajā gadījumā varu būt tikai diletants. Tādos gadījumos es lielāko tiesu aprobežojos ar to, ka sava pretinieka aplamajiem vai greizajiem apgalvojumiem nostādīju pretī pareizus un neapstrīdamus faktus. Tā es rīkojos juridiskajā laukā un dažos dabaszinātņu jautājumos. Citos gadījumos runa bija par vispārējiem uzskatiem teorētiskajās dabaszinātnēs, tātad par tādu sfēru, kur arī speciālists dabas pētnieks ir spiests pārkāpt savas specialitātes robežas un pāriet uz blakus sfērām, kur viņš, pēc Virhova kunga atzinuma, ir tāds pats «puszinātājs»⁶ kā mēs, pārējie mirstīgie. Ceru, ka pret nelielajām neprecizitātēm un trūkumiem iztīrājuma izteiksmē izturēsies tikpat iecietīgi, kā tādos gadījumos savstarpēji izturas dažādu specialitāšu pārstāvji.

Kad es jau beidzu šo priekšvārdu, es ieraudzīju Diringa kunga sastādītu grāmatizdevniecības sludinājumu, ka iznācis jauns Diringa kunga «vadošs» darbs — «Jauni racionālās fizikas un ķīmijas pamatlikumi». Lai gan es pilnīgi apzinos, ka manas zināšanas fizikā un ķīmijā nav pietiekamas, tomēr domāju, ka pietiekami pazīstu mūsu Diringa kungu, un tāpēc, minēto darbu pat neredzējis, varu iepriekš pasacīt, ka tajā nodibinātie fizikas un ķīmijas likumi to maldīguma vai trivialitātes zinā varēs cieņīgi nostāties blakus Diringa kunga aplamajiem politiskās ekonomijas, pasaules shēmatikas utt. likumiem, kurus es iztīrāju savā darbā, un ka Diringa kunga

231-2-79

konstruētais rigometrs jeb instruments ļoti zemu temperatūru mērīšanai noderēs nevis augstu vai zemu temperatūru mērīšanai, bet gan vienīgi Dīringa kunga nezinātāja uzpūtības izmērīšanai.

Londonā 1878. g. 11. jūnijā

II

Ka šim darbam jāiznāk jaunā izdevumā, tas mani pārsteidza. Tā kritikas objekts šodien gandrīz jau aizmirsts, pats darbs ne tikai pa daļām bija iespiests 1877. un 1878. gadā Leipcigas avīzē «Vorwärts» daudziem tūkstošiem lasītāju, bet iznāca arī atsevišķā izdevumā lielā eksemplāru skaitā. Kuru gan vēl varētu interesēt tas, ko es priekš daļiem gadiem rakstīju par Dīringa kungu?

Vispirms man par to jāpateicas, šķiet, tam apstāklim, ka šo darbu, tāpat kā gandrīz visus citus manus darbus, kas toreiz vēl atradās apgrozībā, Vācijā aizliedza tūlīt pēc tam, kad bija izdots izņēmuma likums pret sociālistiem⁷. Katram, kas nebija līdz ausīm iestidzis Svētās savienības⁸ valstu iedzimtajos birokrātiskajos aizspriedumos, bija skaidrs, kāds būs šās rīcības rezultāts: aizliegto grāmatu divkārtējs un trīskārtējs pieprasījums, kas atklāti parādīja, cik nevarīgi ir Berlīnes kungi, kuri gan izdod aizliegumus, bet nespēj tos realizēt. Patiesībā impērijas valdības laipnības dēļ mani nelielie darbi iznāk lielākā izdevumu skaitā, nekā es spēju sagatavot; man nav laika kārtīgi skatīt cauri to tekstu, un lielāko tiesu es esmu spiests tos vienkārši likt pārdrukāt.

Tam pievienojas vēl otrs apstāklis. Dīringa kunga «sistēma», ko šeit kritizē, aptver ļoti plašu teorētisku lauku; tas piespieda mani viņam visur sekot un viņa uzskatiem nostādīt pretī savējos. Tā negatīvā kritika kļuva pozitīva; polemika pārvērtās par Marksa un manis pārstāvētās dialektiskās metodes un komunistiskā pasaules uzskata vairāk vai mazāk sakarīgu iztirzājumu, pie tam diezgan daudzās zinātņu nozarēs. Šis mūsu pasaules uzskats, kas pirmo reizi parādījās atklātībā Marksa «Filozofijas nabadzībā» un «Komunistiskajā manifestā», pārdzīvojis vairāk nekā divdesmit gadu ilgu inkubācijas periodu, iekām tas līdz ar «Kapitāla» parādīšanos sāka pieaugošā ātrumā iekarot arvien plašākas aprindas⁹. Tagad tas gūst lielu

ievēribu un sekotājus ne tikai Eiropā, bet arī tālu aiz tās robežām, visās zemēs, kur, no vienas puses, ir proletārieši un, no otras puses, bezbailīgi zinātnieki teorētiķi. Tātad, šķiet, ir publika, kuras interese par šo jautājumu ir pietiekama, lai grāmatas pozitīvā satura dēļ samierinātos ar tukšu polemiku pret Dīringa kunga tēzēm, polemiku, kura tagad daudzējādā ziņā zaudējusi savu nozīmi.

Garāmejojot piezīmēšu: tā kā šai grāmatā izteikto pasaules uzskatu tā ievērojamākajā daļā pamatojis un attīstījis Markss un tikai visniecīgākajā daļā es, tad, pats par sevi saprotams, šis mans darbs nevarēja parādīties bez viņa ziņas. Pirms iespiešanas es viņam nolasiju visu manuskriptu, bet desmito nodaļu («No «Kritiskās vēstures»»), kas ietilpst nodalījumā, kur iztirzāta politiskā ekonomija, ir sarakstījis Markss, un tikai ārēju apsvērumu dēļ man diemžēl vajadzēja to mazliet saīsināt. Tāda jau kopš seniem laikiem bija mūsu paraža: speciālās nozarēs savstarpēji izpalīdzēties.

Tagadējais jaunais izdevums, izņemot vienu nodaļu, ir pirmā izdevuma negrozīts pārdrukājums. No vienas puses, man nebija laika to pamatīgi izskatīt, lai kā es pats vēlējos šo to grozīt iztirzājumā. Lieta tā, ka man ir pienākums sagatavot iespiešanai Marksa atstātos manuskriptus, un tas ir daudz svarīgāk nekā viss cits. Bez tam arī mana sirdsapziņa attur mani no jebkādiem grozījumiem. Mans darbs ir polemisks, un es domāju, ka man attiecībā pret savu pretinieku nekas nav jālabo, ja viņš nekā nevar labot. Es varētu tikai pretendēt uz tiesību iebilst uz Dīringa kunga atbildi. Bet to, ko Dīringa kungs rakstījis par manu polemiku, es neesmu lasījis un bez sevišķas vajadzības arī nelasīšu: teorētiski es ar viņu esmu galā. Bez tam man jo vairāk jāievēro pret viņu visi literārās cīņas pieklājības noteikumi, tādēļ ka jau pēc manas grāmatas iznākšanas Berlīnes universitāte nodarījusī viņam apkaunojošu netaisnību. Tiesa, universitāte saņēma par to pietiekamu sodu. Universitāte, kas visiem zināmos apstākļos nekautrējās atņemt Dīringa kungam mācīšanas brīvību, lai nebrīnās, ja tai tāpat visiem zināmos apstākļos uzspiež Šveningera kungu¹⁰.

Vienīgā nodaļa, kurā es atļāvos izdarīt paskaidrojošus papildinājumus, ir trešā nodalījuma otrā nodaļa «Teorijas apskats». Seit, kur ir runa vienīgi par manis aizstāvamā uzskata galvenā kodola iztirzājumu, mans

pretinieks nevarēs sūdzēties, ja esmu centies izteikties populārāk un labākas sakarības dēļ papildināt tekstu. Turklāt bija arī ārējs iemesls to darīt. Šās grāmatas trīs nodaļas («Ievada» pirmo nodaļu un trešā nodaļuma pirmo un otro nodaļu) es pārstrādāju patstāvīgā brošūrā, lai mans draugs Lafargs to varētu izdot franču tulkojumā, un, pēc tam kad franču izdevums bija likts pamatā itāliešu un poļu izdevumam, es publicēju vācu izdevumu ar virsrakstu «Sociālisma attīstība no utopijas par zinātni». Ne daudzos mēnešos šī brošūra iznāca trijos izdevumos un parādījās arī krievu un dāņu tulkojumā¹¹. Visos šajos izdevumos papildināta bija tikai minētā nodaļa, un tas būtu no manas puses pedantisms, ja es oriģināla jaunā izdevumā saistītu sevi ar sākotnējo tekstu, kad pastāv tā vēlākais teksts, kas kļuvis starptautisks.

Bez tam man tomēr vēl gribētos izdarīt grozījumus galvenokārt divos punktos. Pirmkārt, jautājumā par cilvēces pirmatnējo vēsturi, kuras izpratnei tikai 1877. gadā Morgans mums deva atslēgu¹². Bet, tā kā pēc tam man bija izdevība materiālu, kas man šai laikā kļuvis pieejams, izmantot savā grāmatā «Ģimenes, privātīpašuma un valsts izcelšanās» (Čīrihē, 1884)¹³, tad pietiks norādīt uz šo vēlāko darbu.

Otrkārt, gribētos pārveidot to daļu, kas apskata teorētiskās dabaszinātnes. Šeit valda liela neveiklība iztirzājumā, un daudz ko varētu šodien izteikt skaidrāk un noiteiktāk. Ja es neatzīstu, ka man ir tiesība šeit ko labot, tad tieši tāpēc mans pienākums ir šai priekšvārdā pašam sevi kritizēt.

Markss un es — mēs bijām gandrīz vai vienīgie cilvēki, kas apzināto dialektiku paglāba no vācu ideālistiskās filozofijas un pārnesa to uz dabas un vēstures materiālistisko izpratni. Bet dialektiskai un turklāt materiālistiskai dabas izpratnei ir nepieciešamas zināšanas matemātikā un dabaszinātnēs. Markss ļoti pamatīgi pārzināja matemātiku, bet ar dabaszinātnēm mēs varējām nodarboties tikai neregulāri, laiku pa laikam, sporādiski. Tādēļ, tikko es, atstājis tirdzniecības kantori un pārcēlies uz Londonu,¹⁴ ieguvu tam brīvu laiku, es nodevos, cik vien man bija iespējams, matemātikas un dabaszinātņu laukā, kā izsakās Lībigs,¹⁵ pilnīgam «spalvas mešanas» procesam un šīm studijām astoņus gadus ziedoju lielāko daļu sava laika. Tieši šā procesa spraiģākajā brīdī man bija jāno-

darbojas ar tā dēvēto Dīringa kunga dabas filozofiju. Tāpēc ir pilnīgi dabiski, ja man dažreiz neizdevās atrast attiecīgo tehnisko izteicienu un ja es vispār diezgan neveikli orientējos teorētiskajās dabaszinātnēs. Tomēr, no otras puses, apziņa, ka vēl neesmu pilnīgi apguvis materiālu, mani padarīja uzmanīgu; īstu nogrēkošanos pret tai laikā zināmajiem faktiem, kā arī nepareizības toreiz atzīto teoriju iztirzājumā neviens man nevarēs uzrādīt. Šai ziņā tikai kāds neatzīts liels matemātiķis vēstulē sūdzējies Marksam, ka es nekautrīgā veidā esot aizskāris $\sqrt{-1}$ godu¹⁶.

Protams, galvenais manās nodarbībās ar matemātiku un dabaszinātnēm bija tas, lai arī atsevišķos gadījumos pārliecinātos par to patiesību, par ko vispārīgi man nekādu šaubu nebija, — un proti, ka dabā caur neskaitāmu pārmaiņu mudžekli sev ceļu izlauž tie paši dialektiskie kustības likumi, kas arī vēsturē pārvalda notikumu šķietamo nejaušību, — tie paši likumi, kas, kā sarkans pavediens auzdamies cauri arī cilvēka domāšanas attīstības vēsturei, pamazām nonāk līdz domājošu cilvēku apziņai; šos likumus pirmo reizi visaptveroši formulēja Hēgelis, taču mistiskā formā. Izlobīt tos no šās mistiskās formas un skaidri parādīt visā to vienkāršībā un vispārīgumā bija viens no mūsu centieniem. Protams, vecā natūrfilozofija nevarēja mūs apmierināt, kaut arī tanī bija daudz kas tiešām labs un daudz auglīgu dīgļu*. Kā šai grāmatā sīkāk tiek pierādīts, natūrfilozofijas — it īpaši tās hēgeliskajā formā — trūkums bija tas, ka tā neatzina nekādu dabas attīstību laikā, neatzina nekādu secību «citam pēc cita», bet atzina tikai pastāvēšanu «cits citam līdzās».

* Ir daudz vieglāk ar prātā aprobežoto viduvējību, kā to dara Kārlis Fogts, uzbrukt vecajai natūrfilozofijai nekā novērtēt tās vēsturisko nozīmi. Tanī ir daudz aplamību un fantastikas, bet ne vairāk kā tā paša laika empirisko dabas pētnieku nefilozofiskajās teorijās, un, ka tajā ir arī daudz kas pareizs un saprātīgs, to sāk atzīt kopš tā laika, kad sāka izplatīties evolūcijas teorija. Tā Hekelis ar pilnu tiesību ir atzinis Treviranusa un Okena nopelnus.¹⁷ Okens savā pirmgļotas un pirmpūslīša koncepcijā izvirza par biologijas postulātu to, ko vēlāk tiešām atklāja kā protoplazmu un šūniņu. Speciāli par Hēgeli jāsaprot, ka viņš daudzējādā ziņā paceļas augstu pāri sava laika empiriķiem, kas iedomājās, ka esot izskaidrojuši visas neizskaidrotās parādības, to pamatā liekot kādu spēku — smaguma spēku, peldspēku, elektrisku kontakta spēku utt. vai arī, kur tas galīgi nebija iespējams, kādu nezināmu vielu — gaismas, siltuma, elektrības vielu utt. Tagad var uzskatīt, ka šīs iedomātās vielas ir nobīdītas pie

Tāds uzskats, no vienas puses, slēpās pašā Hēgeļa sistēmā, kas tikai «garam» piedēvēja progresīvu vēsturisku attīstību, bet, no otras puses, dabaszinātņu toreizējā vispārīgajā līmenī. Tādējādi Hēgelis šai ziņā atradās ievērojami iepakaļ Kantam, kas ar savu nebulāro teoriju jau bija izvirzījis tēzi par Saules sistēmas izcelšanos un ar savu atklājumu par jūras paisumu palēninošo ietekmi uz Zemes griešanos norādīja uz šās sistēmas nenovēršamo bojāeju¹⁹. Beidzot, mans uzdevums nebija dialektiskos likumus dabā ienest no ārienes, bet gan tos dabā atrast un no dabas atvasināt.

Tomēr darīt to sistemātiski un katrā atsevišķā nozarē ir milzīgs darbs. Ne tikai pētījumu lauks ir gandrīz neaptverams, bet arī pašas dabaszinātnes atrodas tik grandiozā pārveidošanās procesā, ka tam izsekot būtu grūti pat tādām cilvēkiem, kas tam varētu ziedot visu savu brīvo laiku. Bet kopš Kārļa Marksa nāves viss mans laiks bija aizņemts ar neatliekamākiem pienākumiem, un tāpēc man bija jāpārtrauc savs darbs dabaszinātņu laukā. Pagaidām man jāapmierinās ar šai grāmatā sniegtajiem uzmetumiem un jāgaida izdevība kādreiz nākotnē sakopot iegūtos rezultātus un tos publicēt — varbūt kopā ar Marksa atstātajiem ļoti svarīgajiem manuskriptiem par matemātiku²⁰.

Bet var notikt, ka teorētisko dabaszinātņu progress pārdarīs manu darbu tā lielākajā daļā vai pat pilnīgi lieku, jo revolūcija, kuru teorētiskajām dabaszinātnēm uzspiež vienkārša nepieciešamība kārtot milzīgā vairumā uzkrājušos tīri empīriskos atklājumus, ir tāda, ka tai dabas pro-

---

malas, bet Hēgeļa apkarotā spekulācija ar spēkiem spokojas, piem., vēl Helmholca 1869. g. Insbrukas runā (Helmholcs. «Populāras lekcijas», 2. burtnīca, 1871, 190. lpp.)¹⁸. Pretsvarā no XVIII gadsimta frančiem pārņemtajai Ņūtona dievināšanai, Ņūtona, kuru Anglija apbēra ar godinājumiem un bagātību, Hēgelis apgalvoja, ka patiesais debess ķermeņu modernās mehānikas nodibinātājs ir Keplers, kuram Vācija ļāva mirt badā, un ka Ņūtona gravitācijas likums jau ietverts visos trijos Keplera likumos un trešajā izteikts pilnīgi noteikti. Ko Hēgelis pierāda ar dažiem vienkāršiem vienādojumiem savā «Natūrfilozofijā», 270. § un pielikumos (Hēgeļa Raksti, VII sējums, 1842, 98. un 113.—115. lpp.), to mēs atkal atrodam kā jaunākās matemātiskās mehānikas rezultātu Gustava Kīrhofa darbos («Lekcijas par matemātisko fiziku», 2. izd. Leipciga, 1877, 10. lpp.) un būtībā tai pašā vienkāršajā matemātiskajā formā, kuru pirmais bija attīstījis Hēgelis. Hatūrfilozofi attiecībā pret apzinīgi dialektiskajām dabaszinātnēm ir tas pats, kas utopisti attiecībā pret moderno komunismu.

cesu dialektiskais raksturs jāliek apzināties pat visietiepīgākajam empiriķim. Agrākie nemainīgie pretstati un asās, nepārejamās robežlīnijas arvien vairāk izzūd. No tā brīža, kad pēdējās «īstās» gāzes izdevās pārvērst par šķidrumu, kad tika pierādīts, ka ķermeni var novest līdz tādām stāvoklim, kurā pilienšķidrā forma nav atšķirama no gāzveidīgās, — agregātstāvokļi ir zaudējuši savu agrākā absolūtā rakstura pēdējās atliekas²¹. Kad kinētiskā gāzu teorija pierādīja, ka ideālās gāzēs atsevišķu gāzes molekulu kustības ātruma kvadrāti vienādā temperatūrā ir pretēji proporcionāli molekulārajam svaram, — siltums pārgāja tieši izmērīamo kustības formu kategorijā. Ja vēl priekš desmit gadiem jaunatklāto lielo kustības pamatlikumu saprata tikai kā vienkāršu enerģijas *nezūdamības* likumu, kā vienkāršu izteiksmi tam, ka kustību nevar ne iznīcināt, ne radīt, t. i., saprata vienīgi kvantitatīvi, tad šās šaurās, negatīvās izteiksmes vietā arvien vairāk stājas pozitīva izteiksme enerģijas *pārvēršanās* likuma veidā, kur pirmo reizi savu nozīmi iegūst procesa kvalitatīvais saturs un izzūd pēdējās atmiņas par ārpus pasaules esošu radītāju. Tagad vairs nav jāsludina kā kaut kas jauns tas, ka kustības (tā dēvētās enerģijas) daudzums nemainās, kad tā no kinētiskās enerģijas (tā dēvētā mehāniskā spēka) pārvēršas par elektrību, siltumu, potenciālo stāvokļa enerģiju utt., un otrādi; šī doma ir paliekams pamats paša pārvēršanās procesa turpmākiem daudz dziļākiem pētījumiem, tā lielā pamatprocesa pētījumiem, kura izpratnē savu vispārinājumu iegūst visa dabas izziņāšana. Un, kopš bioloģiju sāka pētīt evolūcijas teorijas gaismā, arī organiskajā dabā cita pēc citas sāka izzust klasifikācijas sastingušās robežlīnijas; klasifikācijai gandrīz nepakļaujamie starplocekļi vairojas ar katru dienu, precīzāka pētišana pārceļ organismus no vienas klases otrā, un atšķirības pazīmes, kas kļuvušas gandrīz vai par ticības simbolu, zaudē savu neierobežoto nozīmi; tagad mēs zinām, ka ir zūdītāji, kas dēj olas, un, ja izrādīsies, ka ziņa ir pareiza, pat četrkāju putni²². Virhovs jau priekš daudziem gadiem bija spiests sakarā ar šūnas atklāšanu sadalīt dzīvnieciska indivīda vienību šūnu valstu federācijā — kam vairāk bija progresistisks nekā dabzinātnisks un dialektisks raksturs²³ —, bet dzīvnieka (tātad arī cilvēka) individualitātes jēdziens kļūst vēl daudz komplikētāks, pēc tam kad atklātas baltās asins šūnas, kuras

līdzīgi amēbām cirkulē augstāko dzīvnieku organismā. Un taisni šie par nesamierināmiem un neatrisināmiem uzskatītie polārie pretstati, šīs varmācīgi fiksētās robežlīnijas un klašu atšķirības pazīmes piešķir modernajām teorētiskajām dabaszinātnēm to aprobežoto metafizisko raksturu. Dabas dialektiskās izpratnes centrālais punkts ir tās patiesības atzišana, ka šiem pretstatiem un atšķirībām, lai gan tie dabā pastāv, ir tikai relatīva nozīme un ka turpretim to iedomātais nekustīgums un absolūtā nozīme ir ienesti dabā tikai ar mūsu refleksiju. Pie dabas dialektiskās izpratnes var nonākt, ja uz to spiež dabaszinātņu uzkrātais fakto materiāls; vēl vieglāk to sasniegt, ja dabaszinātnisko fakto dialektisko raksturu aplūko no dialektiskās domāšanas likumu izpratnes viedokļa. Katrā ziņā dabaszinātnes ir tik tālu pāvirzījušās, ka tās vairs nevar izvirīties no dialektiska vispārinājuma. Bet tās atvieglot sev šo procesu, ja neaizmirsīs, ka pieredzes datu vispārinājuma rezultāti ir jēdzieni un ka māksla operēt ar jēdzieniem nav iedzimta un nav arī dota līdz ar parasto ikdienas apziņu, bet prasa patiesu domāšanu, kurai tāpat ir sava ilga empīriskā vēsture — tikpat ilga kā empīriskajiem dabas pētījumiem. Tieši apgūstot divarpus tūkstošu gadu ilgās filozofijas attīstības rezultātus, tās atbrīvosies, no vienas puses, no jebkādas atsevišķas, ārpus tām un pāri tām stāvošas natūrfilozofijas un, no otras puses, pašas no savas aprobežotās domāšanas metodes, kas pārņemta no angļu empīrisma.

Londonā 1885. g. 23. septembrī

III

Šis jaunais izdevums, izņemot dažus ļoti nenozīmīgus stila grozījumus, ir iepriekšējā pārdrūkājums. Tikai vienā nodaļā — otrā nodaļuma desmitajā nodaļā («No «Kritiskās vēstures»») — es atļāvos izdarīt būtiskus papildinājumus, un proti, aiz šādiem apsvērumiem.

Kā jau otrā izdevuma priekšvārdā minēju, visu svarīgāko šai nodaļā uzrakstījis Markss. Pirmajā redakcijā, kur šis raksts bija domāts žurnālam, es biju spiests Marksa manuskriptu stipri saīsināt un pie tam tieši tais vietās, kur mazāk bija kritizēti Dīringa uzskati, bet vairāk sniegti paša Marksa uzskati par politiskās ekonomijas

vēsturi. Bet tieši šī manuskripta daļa vēl šodien modina ļoti lielu un paliekamu interesi. Es uzskatu par savu pienākumu iespējami pilnīgi un negrozīti sniegt tos Marksa spriedumus, ar kuriem viņš ierāda tādiem cilvēkiem kā Petijs, Norts, Loks, Jūms pienācīgo vietu klasiskās politiskās ekonomijas rašanās procesā; par vēl nepieciešamāku es uzskatu dot paskaidrojumus, ko Markss izsaka par Kenē «Ekonomisko tabulu», šo sfinksas mīklu, kas visai modernajai politiskajai ekonomijai līdz šim palikusi neatrisināma. Turpretī to, kas attiecās vienīgi uz Dīringa kunga rakstiem, es izlaidu, ciktāl teksta kopsakars to ļāva.

Noslēgumā varu izteikt pilnīgu apmierinājumu par to, ka šai darbā aizstāvētie uzskati kopš tā pēdējā izdevuma plaši izplatījušies zinātnieku aprindu un strādnieku šķiras sabiedriskajā apziņā — un turklāt visās pasaules civilizētajās zemēs.

Londonā 1894. gada 23. maijā

F. Engels

IEVADS

I. VISPĀRIGAS PIEZĪMES

Mūslaiku sociālisms pēc sava satura vispirms ir rezultāts, kas radies, novērojot, no vienas puses, tagadējā sabiedrībā valdošos šķiru pretstatus starp mantīgajiem un nemantīgajiem, starp algotiem strādniekiem un buržujiem un, no otras puses, — ražošanā valdošo anarhiju. Bet pēc savas teorētiskās formas tas sākumā parādās tikai kā XVIII gadsimta lielo franču apgaismotāju izvirzīto principu tālāks un it kā konsekvētāks turpinājums*. Kā ikvienai jaunai teorijai sociālismam vajadzēja vispirms iesākt ar idejisko materiālu, kas bija uzkrāts pirms tā, kaut gan tā saknes slēpās dziļi ekonomiskos faktos.

Lielie vīri, kas Francijā apgaismoja cilvēku prātu nākamajai revolūcijai, paši bija ļoti revolucionāri. Viņi neatzina nekādas ārējas autoritātes, lai kādas tās arī būtu. Reliģija, dabas izpratne, sabiedrība, valsts iekārta — tas viss ļoti nesaudzīgi tika kritizēts; visam bija jāstājas prāta tiesas priekšā un vai nu jāattaisno sava pastāvēšana, vai arī jāatsakās no tās. Domājošais prāts kļuva par vienīgo visa pastāvošā mērauklu. Tas bija laiks, kad — kā Hēgelis saka* — pasaule tika nostādīta uz galvas²⁴ vispirms tai nozīmē, ka cilvēka galva un tie principi, ko tā ar domāšanas palīdzību bija atklājusi, prasīja, lai tos

---

* «Ievada» pirmuzmetumā šīs rindas bija izteiktas šādā redakcijā: «*Modernais sociālisms*, lai gan tas patiesībā cēlies, novērojot sabiedrībā pastāvošos šķiru pretstatus starp mantīgajiem un nemantīgajiem, strādniekiem un ekspluatatoriem, tomēr pēc savas teorētiskās formas sākumā parādās kā to principu konsekvētāka tālāka attīstība, kurus izvirzījuši XVIII gadsimta lielle franču apgaismotāji, — jo pirmie šā sociālisma pārstāvji Morelli un Mablī taču arī piederēja pie apgaismotajiem.» *Red.*

atzītu par pamatu visai cilvēku rīcībai un sabiedriskajām attiecībām, bet pēc tam arī tajā plašākajā nozīmē, ka īsternība, kas bija pretrunā ar šiem principiem, tika faktiski apgriezta otrādi no augšas līdz apakšai. Visas iepriekšējās sabiedrības un valsts formas, visus tradicionālos priekšstatus atzina par nesaprātīgiem un aizmeta kā vecas grabažas; līdz šim pasaule esot ļāvusi, lai to vada tikai aizspriedumi; visa pagātne pelnījusi tikai nožēlošanu un nicināšanu. Tagad pirmoreiz uzlēkusi saule, un turpmāk māntīcībai, netaisnībai, privilēģijām un apspestībai jāatdod vieta mūžīgajai patiesībai, mūžīgajai taisnībai, vienlīdzībai, kas izriet no pašas dabas, un neatņemamajām cilvēka tiesībām.

Tagad mēs zinām, ka šī prāta valstība nebija nekas cits kā tikai idealizēta buržuāzijas valstība, ka mūžīgā taisnība realizējās buržuāzijas justīcijā, ka vienlīdzība bija tikai buržuāziska vienlīdzība likuma priekšā, bet par vienu no svarīgākajām cilvēka tiesībām tika pasludināts buržuāziskais īpašums. Prāta valsts — Ruso sabiedriskais līgums²⁵ — prašsē bija un varēja būt tikai buržuāziski demokrātiska republika. XVIII gadsimta lielie domātāji, tāpat kā visi viņu priekšteči, nevarēja izkļūt no ietvariem, ko viņiem bija nolīcis viņu pašu laikmets.

Bet blakus pretstatam starp feodālo muižniecību un buržuāziju pastāvēja vispārīgs pretstats starp ekspluatatoriem un ekspluatējamiem, starp bagātiem liekēžiem un strādājošiem trūcīgajiem. Tieši šis apstāklis buržuāzijas pārstāvjiem deva iespēju uzstāties nevis kā kādas atsevišķas šķiras, bet gan kā visas cietējas cilvēces pārstāvjiem. Vēl vairāk. Kopš savas izcelšanās buržuāzija bija apgrūtināta ar savu pašas pretstatu: kapitālisti nevar pastāvēt bez algotiem strādniekiem, un atbilstoši tam, kā viduslaiku cunftes meistars attīstījās par mūslaiku buržuju, tāpat cunftes zellis un ārpus cunftes esošais algādzis attīstījās par proletārieti. Un, ja arī visā visumā buržuāzijai cīņā pret muižniecību bija zināmas tiesības uzlūkot sevi arī par dažādo tā laika strādājošo šķiru pārstāvi, tad tomēr katrā lielā buržuāzijas kustībā uzliesmoja arī tās šķiras patstāvīgā kustība, kura bija mūslaiku proletariāta vairāk vai mazāk attīstītā priekštece. Tāda bija Tomasa Mincera kustība reformācijas un Zemnieku kara laikā Vācijā, leveleru²⁶ kustība lielās angļu revolūcijas laikā, Babefa kustība lielās franču revolūcijas laikā. Līdztekus šai

vēl nenobriedušās šķiras revolucionārajai bruņotajai cīņai tika izvirzītas atbilstošas teorijas; tādi ir ideālas sabiedriskas iekārtas utopiskie tēlojumi XVI un XVII gadsimtā²⁷, bet XVIII gadsimtā jau tieši komunistiskās teorijas (Morellī un Mabli). Vienlīdzības prasību vairs neattiecināja tikai uz politiskajām tiesībām vien, to attiecināja arī uz katras atsevišķas personas sabiedrisko stāvokli; pierādīja, ka nepieciešams likvidēt ne tikai šķiru privilēģijas, bet arī pašas šķiru atšķirības. Askētiski bargs, spartisks komunisms bija pirmais jaunās mācības izpausmes veids. Tad nāca trīs lielie utopisti: Sensimons, kas blakus proletāriskajam virzienam vēl zināmu nozīmi piešķir buržuāziskajam virzienam, Furjē un Ovens, kas zemē ar visattīstītāko kapitālistisko ražošanu, tās radīto pretstatu ietekmēts, izstrādāja vairākus projektus, kā novērst šķiru atšķirības, tādas sistēmas veidā, kura tieši pieslējās franču materiālismam.

Visiem trijiem kopīgs ir tas, ka viņi nepārstāv proletariāta intereses, kurš tolaik jau vēsturiski bija radies. Tāpat kā apgaismotāji, viņi grib atbrīvot visu cilvēci un nevis kādu noteiktu sabiedrības šķiru. Tāpat kā tie, viņi grib nodibināt prāta un mūžīgās taisnības valstību, bet viņu valstība atšķiras no franču apgaismotāju prāta valstības kā debess no zemes. Saskaņā ar šo apgaismotāju principiem iekārtotā buržuāziskā pasaule arī ir nesaprātīga un netaisna, un tāpēc arī tā ir jāizmet lūžņos tāpat kā feodālisms un visas agrākās sabiedrības iekārtas. Patiesais prāts un patiesā taisnība līdz šim pasaulē nav valdījuši tikai tāpēc, ka tie nav pareizi saprasti. Nebija vienkārši tā ģeniālā cilvēka, kas tagad ir radies un kas ir izzinājis patiesību. Ka viņš ir tagad radies, ka patiesība izzināta tieši tagad — tas nebūt nav vēsturiskās attīstības vispārīgās gaitas nepieciešams rezultāts, nenovēršams notikums, bet vienkārši laimīga nejaušība. Tikpat labi šis ģeniālais cilvēks būtu varējis piedzimt piecsimt gadu agrāk, un tad viņš būtu aiztaupījis cilvēcei piecsimt gadus maldu, cīņu un ciešanu.

Sāds domāšanas veids ir raksturīgs visiem angļu, franču un pirmajiem vācu sociālistiem, ieskaitot Veitlingu. Sociālisms izteic absolūto patiesību, prātu un taisnību, un to vajag tikai atklāt, lai tas ar savu paša spēku iekarotu visu pasauli; bet, tā kā absolūtā patiesība nav atkarīga no laika, telpas un cilvēces vēsturiskās attīstības, tad ir pil-

nīga nejausība, kad un kur to atklās. Turklāt absolūto patiesību, prātu un taisnību katrs skolas dibinātājs savukārt saprot citādi; katra skolas dibinātāja absolūtās patiesības, prāta un taisnības īpašo veidu savukārt nosaka viņa subjektīvais prāts, dzīves apstākļi, zināšanu daudzums un domāšanas attīstības pakāpe. Tāpēc šādu absolūto patiesību sadursmē konflikta atrisinājums iespējams, tikai izlīdzinot to savstarpējās pretrunas. No tā nevarēja iznākt nekas cits kā tikai īpaša veida eklektisks caurmēra sociālisms, kas tiešām līdz šim laikam valda lielākās daļas Francijas un Anglijas sociālistisko strādnieku galvās. Šis eklektiskais sociālisms ir maisījums, kas ļoti bagāts visāda veida nokrāsām un sastāv no dažādu sektu dibinātāju mērenākajām kritiskajām piezīmēm, ekonomiskajiem atzinumiem un priekšstatiem par nākotnes sabiedrību, — maisījums, kas rodas jo vieglāk, jo ātrāk tā atsevišķās sastāvdaļas strīdu straumē, tāpat kā oļi strautā, zaudē savus asos stūrus un šķautnes. Lai sociālismu pārvērstu par zinātni, vispirms bija nepieciešams to nostādīt uz reāla pamata.

Pa to laiku līdztekus XVIII gadsimta franču filozofijai un pēc tās bija attīstījusies jaunākā vācu filozofija, kas atrada savu noslēgumu Hēgeli. Tās lielākais nopelns bija atgriešanās pie dialektikas kā pie domāšanas augstākās formas. Senie grieķu filozofi visi bija dzimuši stihiskī dialektiķi, un Aristotelis, kam viņu vidū bija visuniversālākais prāts, tika pētījis jau dialektiskās domāšanas svarīgākās formas*. Turpretim jaunā filozofija, kaut gan arī tur dialektikai bija spoži pārstāvji (piemēram, Dekarts un Spinoza), aizvien vairāk un vairāk iegrīma, it īpaši pakļaujoties angļu filozofijas ietekmei, tā saucamajā metafiziskajā domāšanas veidā, kas gandrīz vienīgais valdīja arī pār XVIII gadsimta frančiem — vismaz viņu speciāli filozofiskajos darbos. Tomēr ārpus filozofijas vārda tiešā nozīmē viņi spējuši atstāt mums augstvērtīgus dialektikas paraugus; lai atceramies tikai Didro «Ramo brāļadēlu»²⁸ un Ruso «Apcerējumu par nevienlīdzības izcelšanos starp cilvēkiem». — Pakavēsimies īsi pie abu domāšanas metožu būtības; turpmāk nāksies iztīrīt šo jautājumu sīkāk.

* «Ievada» pirmuzmetumā šī vieta bija formulēta šādi: «Senie grieķu filozofi visi bija dzimuši stihiskī dialektiķi, un Aristotelis, senās pasaules Hēgelis, jau bija izpētījis dialektiskās domāšanas svarīgākās formas.» *Red.*

Kad mēs domās aplūkojam dabu vai cilvēces vēsturi, vai arī mūsu pašu garīgo darbību, tad mums vispirms atklājas bezgalīga sakaru un mijiedarbību savijuma aina, kur nekas nepaliek nekustīgs un nemainīgs, bet gan viss kustas, mainās, top un iznīkst. Šis sākotnējais, naivais, bet būtībā pareizais uzskats par pasauli piemita senajai grieķu filozofijai, un pirmoreiz to skaidri izteicis Hēraklits: viss pastāv un reizē arī nepastāv, jo viss *plūst*, viss pastāvīgi mainās, viss atrodas pastāvīgā tapšanas un iznīkšanas procesā. Bet, lai gan šis uzskats pareizi uztver parādību kopējās ainas vispārīgo raksturu, ar to tomēr nepietiek, lai izskaidrotu atsevišķo, no kā veidojas kopējā aina, un, kamēr mēs to nezinām, mums nav skaidra arī kopējā aina. Lai izzinātu šīs atsevišķās puses, mēs esam spiesti tās izraut no to dabiskās vai vēsturiskās sakarības un izpētīt katru par sevi, noskaidrojot to īpašības, to īpašos cēloņus un sekas utt. Šis uzdevums vispirms pieder dabaszinātnēm un vēsturei, t. i., tām zinātnes nozarēm, kas aiz labi saprotamiem iemesliem pie klasiskā laikmeta grieķiem ieņēma tikai pakļautu vietu, tāpēc ka grieķiem vajadzēja vispirms savākt nepieciešamo materiālu. Tāpēc eksaktās dabas pētniecības sākumi pirmoreiz attīstās tikai pie Aleksandrijas perioda²⁹ grieķiem, un vēlāk, viduslaikos, tos tālāk attīsta arābi. Tomēr istās dabaszinātnes sākas tikai ar XV gadsimta otro pusi, un kopš tā laika tās nepārtraukti attīstījušās arvien straujāk. Dabas sadalīšana tās atsevišķās daļās, dažādo dabas procesu un dabas priekšmetu iedalīšana noteiktās klasēs, organisko ķermeņu iekšējās struktūras pētīšana pēc to daudzveidīgajām anatomiskajām formām — tas viss bija pamatnosacījums, lai gūtu tās milzīgās sekmes, ko pēdējie četrsimt gadi mums devuši dabas izziņāšanā. Bet tas pats pētīšanas veids mums atstājis paradumu dabas lietas un dabas procesus aplūkot atsevišķi — ārpus to lielā kopsakara — un tāpēc nevis kustībā, bet gan miera stāvoklī, nevis kā būtībā mainīgus, bet gan kā mūžīgi nemainīgus, nevis kā dzīvus, bet kā nedzīvus. Šis izpratnes veids, ko Bēkons un Loks pārnesa no dabaszinātnēm uz filozofiju, radīja pēdējo gadsimtu specifisko aprobežotību — metafizisko domāšanas veidu.

Metafizikim lietas un to attēli domās, t. i., jēdzieni, ir atsevišķi, nemainīgi, sastinguši, reiz uz visiem laikiem doti priekšmeti, kas pētījami cits pēc cita un neatkarīgi

cits no cita. Viņš domā vienīgi tiešos pretstatos; viņa valoda ir: «jā — jā, nē — nē, kas pāri par to, tas ir no ļauna»³⁰. Viņam lieta vai nu pastāv, vai arī nepastāv, un gluži tāpat lieta nevar vienlaikus būt tā pati un cita. Pozitīvais un negatīvais viens otru absolūti izslēdz; cēlonis un sekas attiecībā viens pret otru arī ir sastingušā pretstatā. Šis domāšanas veids mums pirmajā acumirkli šķiet pilnīgi pieņemams tāpēc, ka tas piemīt tā sauktajam cilvēka veselajam saprātam. Bet cilvēka veselais saprāts, kas ir visai cienījams pavadonis mājas dzīves četrās sienās, piedzīvo visbrīnīgākās dēkas, tiklīdz tas iedrošinās doties plašajā pētījumu pasaulē. Metafiziskais domāšanas veids, kaut gan tas ir dibināts un pat nepieciešams zināmās, raugoties pēc priekšmeta rakstura, vairāk vai mazāk plašās nozarēs, agrāk vai vēlāk sasniedz robežas, aiz kurām tas kļūst vienpusīgs, aprobežots, abstrakts un sapinas neatrisināmās pretrunās, tāpēc ka aiz atsevišķām lietām tas nesaredz lietu savstarpējo sakaru, aiz to esamības — to tapšanu un iznīkšanu, aiz to miera stāvokļa aizmirst to kustību, aiz kokiem neredz meža. Ikdienas dzīvē mēs, piemēram, zinām un droši varam pateikt, vai kāds dzīvnieks pastāv vai ne, bet, sīkāk pētījot, mēs pārliecināties, ka dažreiz tā ir ārkārtīgi sarežģīta lieta, kā to ļoti labi zina juristi, kas velti nopūlējušies atklāt racionālu robežu, aiz kuras bērna nonāvēšana mātes miesās jāatzīst par slepkavību. Gluži tāpat nav iespējams konstatēt nāves momentu, jo fizioloģija ir pierādījusi, ka nāve nav pēkšņs, acumirkliņš akts, bet ļoti ilgs process. Tāpat arī ikviena organiska būtne ik mirkli ir tā pati un nav tā pati; ik mirkli tā pārstrādā no ārienes uzņemtās vielas un izdala citas vielas, ik mirkli vienas tās organisma šūniņas atmirst un citas veidojas no jauna, tā ka pēc zināma laika šā organisma viela pilnīgi atjaunojas, to nomaina citi vielas atomi. Lūk, kāpēc katra organiska būtne vienmēr ir tā pati un tomēr nav tā pati. Sīkāk pētījot, mēs atrodam arī to, ka abi kāda pretstata poli — pozitīvais un negatīvais — ir tikpat neatdalāmi viens no otra, cik pretēji viens otram, un ka tie, neraugoties uz visu savu pretstatu, savstarpēji iekļaujas viens otrā. Tālāk mēs redzam, ka cēlonis un sekas ir priekšstati, kuriem kā tādiem ir nozīme tikai attiecībā uz noteiktu atsevišķu gadījumu; bet, tiklīdz mēs aplūkojam šo atsevišķo gadījumu tā vispārējā sakarībā ar pasauli kā veselu vienību, šie

priekšstati saplūst un savijas universālās mijiedarbības priekšstatā, kur cēloņi un sekas pastāvīgi maina savas vietas; kas šeit vai tagad ir cēlonis, tas tur vai tad kļūst par sekām — un otrādi.

Visi šie procesi un visas šīs domāšanas metodes nav ietilpināmas metafiziskās domāšanas ietvaros. Turpretim dialektikai, kas lietas un to attēlus prātā ņem galvenokārt to savstarpējā sakarībā, to savijumā, to kustībā, to tapšanā un iznīkšanā, tādas parādības kā iepriekš minētās, tieši otrādi, apstiprina tikai pašas dialektikas pētīšanas metodi. Daba ir dialektikas pārbaudes akmens, un mums modernajām dabaszinātnēm par godu jāliecina, ka tās šai pārbaudei piegādājušas ārkārtīgi bagātu materiālu, kas ik dienas vairojas, un ar to pierādījušas, ka dabā galu galā viss noris dialektiski un nevis metafiziski. Bet, tā kā dabas pētniekus, kas iemācījušies dialektiski domāt, arī līdz šim laikam var saskaitīt uz pirkstiem, tad šis konflikts starp sasniegtajiem rezultātiem un iesakņojušos domāšanas metodi pilnīgi izskaidro to bezgalīgo jucekli, kāds tagad valda teorētiskajās dabaszinātnēs un noved izmisumā tiklab skolotājus, kā arī skolniekus, tiklab rakstniekus, kā arī lasītājus.

Tāpat noteiktu priekšstatu par Visumu, par tā attīstību un par cilvēces attīstību, kā arī par šās attīstības atspoguļojumu cilvēku galvās var iegūt tikai dialektiskā ceļā, pastāvīgi ievērojot vispārējo mijiedarbību starp tapšanu un iznīkšanu, starp progresīvām pārmaiņām un regresīvām pārmaiņām. Un tieši tādā garā jau pašā sākumā uzstājās jaunākā vācu filozofija. Kants iesāka savu zinātnisko darbību ar to, ka Ņūtona Saules sistēmu, mūžīgo un nemainīgo — pēc tam kad bijis reiz dots daudz zinātais pirmais grūdiens — viņš pārvērtā par vēsturisku procesu: par procesu, kurā Saule un visas planētas cēlušās no rotējošas miglāja masas. Turklāt viņš jau nonāca pie tā secinājuma, ka līdz ar Saules sistēmas izcelšanos ir nepieciešami dota arī tās nākamā bojāeja. Pusgadsimtu vēlāk viņa uzskatu matemātiski pamatoja Laplass, un vēl pusgadsimtu vēlāk spektroskopis pierādīja, ka pasaules telpā pastāv šādas kvēlojošas gāzes masas dažādās sabiezējuma pakāpēs³¹.

Savu noslēgumu šī jaunākā vācu filozofija atrada Hēgeļa sistēmā, kurā pirmoreiz — un tas ir viņa lielais nopelns — attēlota visa dabas, vēstures un gara pasaule

kā process, t. i., nerimstošā kustībā, pārmaiņā, pārveidībā un attīstībā, un mēģināts atklāt šās kustības un attīstības iekšējo sakaru*. No šā viedokļa cilvēces vēsture jau nelielās vairs haotisks bezjēdzīgu vardarbību jūklis, kuras pelna, ka tagad nobriedušais filozofiskais prāts tās visas vienlīdz nosoda un, cik drīz vien iespējams, aizmirst; tā, gluži otrādi, parādījās kā pašas cilvēces attīstības process, un tagad par domāšanas uzdevumu kļuva tas, lai izsekotu šā procesa pakāpeniskajai gaitai visos tā maldū ceļos un pierādītu tā iekšējo likumsakarību visās šķietamajās nejaušībās.

Ka Hēgelis neatrisināja šo uzdevumu, tas mums te ir vienaldzīgi. Viņa vēsturiskais nopelns bija tas, ka viņš izvirzīja šo uzdevumu. Bet šis uzdevums ir tāds, ka to nekad nav iespējams atrisināt atsevišķam cilvēkam. Lai gan Hēgelim līdz ar Sensimonu bija sava laika visuniversālākais prāts, tomēr viņu ierobežoja, pirmkārt, viņa pašā zināšanu nenovēršamā robeža un, otrkārt, viņa laikmeta zināšanas un uzskati, kas gluži tāpat bija ierobežoti apzīmējuma un dziļuma ziņā. Bet tam klāt nāca vēl trešais apstākļi. Hēgelis bija ideālists, t. i., viņam mūsu galvas domas nebija vis īstenu lietu un procesu vairāk vai mazāk abstrakti atspoguļojumi, bet gan otrādi — lietas un to attīstība Hēgelim bija tikai tādas «idejas» iemiesoti attēli, kura eksistējusi kaut kur jau pasaules izcelšanās. Tādējādi viss bija nostādīts uz galvas, un pasaules parādību īstais sakars bija pilnīgi sagrozīts. Un, lai cik pareizi un ģeniāli Hēgelis arī bija uztvēris atsevišķus parādību sakarus, tomēr daudz kam arī viņa sistēmas detaļās minēto iemeslu dēļ vajadzēja iznākt saspīlētam, mākslotam, sadomātam, vārdu sakot, sagrozītam. Hēģeļa sistēma kā tāda bija kolosāls, toties arī tāda veida pēdējais nelaikā dzimis bērns. Proti, tajā vēl bija iekšēja

* «Ievada» pirmuzmetumā Hēģeļa filozofija raksturota šādi: «Hēģeļa sistēma bija pēdējā, vispabeigtākā filozofijas forma, ciktāl filozofija iedomājama kā ipaša zinātne, kas nostājas pāri visām citām zinātnēm. Kopā ar to gāja bojā visa filozofija. Palika tikai dialektiskais domāšanas veids un uzskats par visu dabisko, vēsturisko un intelektuālo pasauli kā pasauli, kas bezgalīgi kustas, mainās, ir nepārtrauktā tapšanas un iznīkšanas procesā. Tagad ne vien filozofijai, bet visām zinātnēm bija izvirzīta prasība atklāt šā mūžīgā pārvēidošanās procesa kustības likumus katrā atsevišķā nozarē. Un tas ir tas mantojums, ko Hēģeļa filozofija atstājusi saviem pēctečiem.»

Red.

nedziedējama pretruna: no vienas puses, tās būtisks priekšnoteikums bija uzskats par cilvēces vēsturi kā par attīstības procesu, kas pēc savas dabas nevar iegūt savu garīgo noslēgumu tā saucamās absolūtās patiesības atklāšanā; bet, no otras puses, viņa sistēma pretendēja uz to, ka tā tieši ir šās absolūtās patiesības noslēgums. Visu aptveroša un uz visiem laikiem pabeigta dabas un vēstures izziņas sistēma ir pretrunā ar dialektiskās domāšanas pamatlikumiem, tomēr tas nebūt neizslēdz, bet, tieši otrādi, ietver sevī uzskatu, ka sistemātiska visas ārējās pasaules izziņāšana var no paaudzes uz paaudzi gūt milzīgus panākumus.

Atziņa, ka ideālisms, kas līdz tam laikam bija valdījis Vācijā, ir pilnīgi aplams, nenovēršami noveda pie materiālisma, bet, protams, ne vienkārši pie XVIII gadsimta metafiziskā, tīri mehāniskā materiālisma. Pretēji naivi revolucionārai vienkāršai visas agrākās vēstures atmešanai mūsaiķu materiālisms vēsturē redz cilvēces attīstības procesu, kura kustības likumu atklāšana ir tā uzdevums. Kā XVIII gadsimta frančiem, tāpat arī Hēgelim bija priekšstats par dabu kā par kādu vienmēr sev līdzīgu veselu vienību, kas kustas vienos un tajos pašos ierobežotajos lokos ar mūžīgiem debess ķermeņiem, kā bija mācījis Ņūtons, un nemainīgām organisko būtņu sugām, kā bija mācījis Linnejs; pretēji šim priekšstatam par dabu mūsaiķu materiālisms sakopo dabaszinātņu jaunākos sasniegumus, kuri rāda, ka arī dabai ir sava vēsture laikā, ka debess ķermeņi rodas un iznīkst tāpat kā visas organismu sugas, kas labvēlīgos apstākļos šos ķermeņus apdzīvo, un ka riņķojumi, ja par tādiem vispār var būt runa, iegūst bezgala grandiozākus apmērus. Abos gadījumos materiālisms būtībā ir dialektisks un tam vairs nevajag filozofijas, kas stāvētu pāri citām zinātnēm. Tiklīdz mēs prasām no katras atsevišķas zinātnes, lai tā noskaidro savu vietu vispārīgajā kopsakarā, kas aptver lietas un zināšanas par lietām, kaut kāda īpaša zinātne par šo vispārīgo kopsakaru kļūst lieka. Un tad no visas līdzšinējās filozofijas patstāvīga nozīme vēl paliek tikai mācībai par domāšanu un tās likumiem — formālajai loģikai un dialektikai. Viss pārējais ietilpst pozitīvajās zinātnēs par dabu un vēsturi.

Bet, kamēr minētais apvērsums uzskatos par dabu varēja norisināties tikai samērā ar to, kā pētījumi piegādāja

attiecīgo pozitīvo materiālu izzināšanai, — jau daudz agrāk bija norisinājušies vēsturiski notikumi, kas radīja izšķirošu pagrieziena vērtes izpratnē. 1831. gadā Lionā notika pirmā strādnieku sacelšanās; no 1838. līdz 1842. g. pirmā nacionālā strādnieku kustība — Anglijas čartistu kustība — sasniedza savu augstāko pakāpi. Šķiru cīņa starp proletariātu un buržuāziju nostājās pirmajā vietā Eiropas attīstītāko zemju vēsturē samērā ar to, kā tur attīstījās, no vienas puses, lielrūpniecība, un, no otras puses, — nesen iekarotā buržuāzijas politiskā kundzība. Fakti aizvien uzskatāmāk parādīja, ka melīga ir buržuāziskās ekonomijas mācība par kapitāla un darba interešu identitāti, par vispārēju harmoniju un par vispārēju tautas labklājību kā brīvās konkurences sekām*. Visi šie fakti nebija vairs noliedzami — tāpat kā angļu un franču sociālisms, kas bija to teorētiska, lai gan ļoti nepilnīga izteiksme. Bet vecā, vēl neizskaustā ideālistiskā vēstures izpratne nepazina nekādu uz materiālām interesēm dibinātu šķiru cīņu un vispār nekādas materiālās intereses. Ražošana un visas ekonomiskās attiecības tika pieminētas tikai garāmejojot kā «kultūras vēstures» mazsvarīgi elementi. Jaunie fakti lika no jauna izpētīt visu līdzšinējo vēsturi, un tad noskaidrojās, ka *visa* līdzšinējā vēsture bijusi šķiru cīņu vēsture³², ka šīs sabiedrības šķiras, kas cīnās viena ar otru, katrā dotajā momentā ir ražošanas un maiņas attiecību produkts, vārdū sakot — sava laikmeta *ekonomisko* attiecību produkts; tātad noskaidrojās, ka katra laikmeta sabiedrības ekonomiskā struktūra veido to reālo pamatu, ar kuru galu galā arī izskaidrojama katra vēsturiskā perioda visa tiesiskā un politiskā institūtu, kā arī reliģiskā, filozofiskā un citu uzskatu virsbūve. Līdz ar to ideālisms bija padzīts no sava pēdējā patvēruma — no vēstures izpratnes; vēstures izpratne bija kļuvusi materiālistiska, un bija atrasts ceļš, kā cilvēku apziņu izskaidrot ar viņu esamību un nevis — kā līdz šim — viņu esamību ar viņu apziņu.

* «Ievada» pirmuzmetumā tālāk teikts: «Tāpat Francijā sacelšanās Lionā 1834. g. pasludināja proletariāta cīņu pret buržuāziju. Angļu un franču sociālistiskās teorijas ieguva vēsturisku nozīmi, un tām vajadzēja rast atbalsi arī Vācijā un sastapt kritiku, lai gan tur rūpniecība tikko sāka attīstīties no sīkražošanas. Teorētiskajam sociālismam, kas tagad bija izveidojies ne tik daudz Vācijā kā pie vāciešiem, tātad vajadzēja visu savu materiālu importēt...» *Red.*

Bet līdzšinējais sociālisms ar šo materiālistisko vēstures izpratni bija tikpat nesavienojams kā franču materiālistu dabas izpratne ar dialektiku un jaunākajām dabaszinātnēm. Līdzšinējais sociālisms gan kritizēja pastāvošo kapitālistisko ražošanas veidu un tā sekas, bet nespēja to izskaidrot un tātad nespēja to uzveikt — tas varēja tikai vienkārši pasludināt to par nekur nederīgu. Bet vajadzēja, no vienas puses, izskaidrot kapitālistiskā ražošanas veida izcelšanās nenovēršamību tā vēsturiskajā sakarībā, tā nepieciešamību zināmā vēstures periodā un tāpēc arī tā bojāejas nenovēršamību, bet, no otras puses, vajadzēja atsegt arī šā ražošanas veida iekšējo raksturu, kas līdz šim vēl nebija atklāts, jo agrākā kritika vairāk vērsās pret kapitālisma kaitīgajām sekām nekā pret pašu kapitālistisko ražošanu. Tas notika, atklājot *virsvērtību*. Tika pierādīts, ka nesamaksāta darba piesavināšanās ir kapitālistiskā ražošanas veida un tā realizējamās strādnieku ekspluatācijas pamatforma; ka pat tad, kad kapitālists darbaspēku pērk par pilnu vērtību, kāda tam kā precei ir preču tirgū, viņš tomēr no tā izdabū vairāk vērtības, nekā par to samaksājis, un ka šī virsvērtība galu galā veido to vērtības summu, no kuras mantīgo šķiru rokās uzkrājas pastāvīgi augoša kapitāla masa. Tādējādi bija izskaidrots, kā notiek kapitālistiskā ražošana un arī kā tiek ražots kapitāls.

Par šiem abiem lielajiem atklājumiem — par vēstures materiālistisko izpratni un par kapitālistiskās ražošanas noslēpuma atklāšanu ar virsvērtības palīdzību — mums jāpateicas *Marksam*. Ar šiem atklājumiem sociālisms kļuva par zinātni, un tagad vispirms vajag šo zinātni izstrādāt tālāk visās detaļās un savstarpējos sakaros.

Apmēram tāds bija stāvoklis teorētiskā sociālisma un nu mirušās filozofijas laukā, kad Eižens Dīringa kungs ar lielu troksni parādījās atklātībā un pasludināja, ka viņš izdarījis pilnīgu apvērsumu filozofijā, politiskajā ekonomijā un sociālismā.

Tad nu paraudzīsimies, ko Dīringa kungs mums sola un — kā viņš izpilda savus solījumus.

II. KO DIRINGA KUNGS SOLA

Visvairāk mūs var te interesēt šādi Diringa kunga sacerējumi: viņa «Filozofijas kurss», «Politiskās un sociālās ekonomijas kurss» un «Politiskās ekonomijas un sociālisma kritiska vēsture»³³. Vispirms un galvenokārt mūs interesē viņa pirmais darbs.

Jau pirmajā lappusē Diringa kungs par sevi pasludina, ka viņš esot

«tas, kas *pretendē* uz šā spēka» (filozofijas) «*pārstāvēšanu* savā laikā un arī tuvākā pārdzīvējamā attīstībā».*

Tātad viņš sevi pasludina par tagadnes un «pārredzamās» nākotnes vienīgo īsto filozofu. Kas novēršas no viņa, tas novēršas no patiesības. Nav mazums cilvēku, kas jau pirms Diringa kunga *domājuši* par sevi tādā pašā garā, bet, izņemot Rihardu Vāgneru, viņš laikam gan ir pirmais, kas, nemaz nekautrēdamies tā runā pats par sevi. Un turklāt patiesība, par ko viņš runā, ir

«galīgā patiesība pēdējā instancē».

Diringa kunga filozofija ir

«*dabiska sistēma* jeb *istenības filozofija*... Sai sistēmā īstenība tiek domāta tādā veidā, kas *izslēdz katru novirzišanos* uz sapņainu un subjektivistiski aprobežotu priekšstatu par pasauli.»

Sai filozofijai tātad piemīt tāda īpašība, ka tā pacel Diringa kungu pāri viņa personiskās, subjektīvās aprobežotības robežām, kuras viņš pats nevar noliegt. Tas, protams, ir nepieciešams, lai viņam būtu iespēja konstatēt galīgas patiesības pēdējā instancē, lai gan mēs līdz šim laikam vēl nesaprotam, kā šim brīnumam jānotiek.

Šī «garam pati par sevi vērtīgā zināšanu dabiskā sistēma» «*droši nodibinājusi* esamības pamatformas, neupurējot nekā no domu dziļuma». No sava «patiesi kritiskā viedokļa» šī sistēma sniedz «patiesas un līdz ar to uz dabas un dzīves īstenību orientētas filozofijas elementus — tādas filozofijas, kas neatzīst nekādu vienkārši šķietamu apvārsni, bet *savā spēcīgajā visu graužošajā kustībā uzvanda ārējās un iekšējās dabas visas zemes un debesis*». Tas ir «jauns domāšanas veids», un tā rezultāti ir «pašos pamatos īpatnēji secinājumi un uzskati... sistēmu radošas idejas... droši nodibinātas patiesības». Ar šo sistēmu mūsu priekšā nostājas «darbs, kuram savs spēks jārod koncentrētā iniciatīvā» (lai arī ko tas nozīmētu)... «*līdz pašam saknēm tverošs pētījums... pamatīga zinātne... stingri zinātniska lietu*

* Kursivs visos Diringa citātos ir Engelsa. Red.

un cilvēku izpratne... *savu priekšmetu vispusīgi aptverošas domas darbība*... domu varai sasniedzamu priekšnosacījumu un secinājumu *radoša attīstīšana*... kaut kas *absolūti fundamentāls*.

Politiski ekonomiskajā laukā Dīringa kungs mums sniedz ne tikai

«vēsturiski un sistemātiski plašus darbus», no kuriem vēsturiskos darbus turklāt vēl izceļ «*mana historiogrāfija augstā stilā*» un kuri ekonomiskajā zinātnē lauzuši ceļu «*radošiem pagriezieniem*»,

bet arī nobeidz ar paša pilnīgi izstrādātu sociālistisku nākotnes sabiedrības plānu, kas ir

«*skaidras un līdz visdziļākajām saknēm tverošas teorijas praktisks auglis*»,

un tāpēc šis plāns ir tikpat nemaldīgs un vienīgais glābējs kā Dīringa kunga filozofija, jo

«*tikai tanī sociālistiskajā sistēmā, kuru es esmu raksturojis savā «Politiskās un sociālās ekonomijas kursā», var īsts paša īpašums stāties tikai šķietamā un provizoriskā vai arī varmācīgā īpašuma vietā*». Un ar to jāsaskaņojas nākotnei.

Šo Dīringa kunga slavas vainagu, ko Dīringa kungs pasniedz Dīringa kungam, viegli varētu desmitkārt palielināt. Taču teiktā pietiek, lai jau tagad lasītājam rastos zināmas šaubas par to, vai viņam tiešām ir darīšana ar filozofu vai arī ar... — mums tomēr jālūdz, lai lasītājs ar savu spriedumu pagaida, kamēr viņš būs tuvāk iepazīties ar minētajām spējām tvert visdziļākās saknes. Mēs sniedzam šos ziedus tikai tādēļ, lai parādītu, ka mums ir darīšana nevis ar parastu filozofu un sociālistu, kas izsaka savas domas vienkārši un ļauj vēsturei spriest par to vērtīgumu, bet ar pilnīgi neparastu būtni, kas pretendē ne uz ko mazāku kā uz pāvesta nemaldīgumu, — ar cilvēku, kura vienīgajai glābjošajai mācībai ir vienkārši jāpiekrīt, ja negrib kļūt par noziedzīgāko ķecerī. Tādējādi mums te nepavisam nav darīšana ar vienu no tiem darbiem, ar kādiem tik bagāta sociālistiskā literatūra visās zemēs un pēdējā laikā arī vācu, — ar darbiem, kur visdažādākā kalibra cilvēki patiesīgi cenšas noskaidrot jautājumus, kuru atrisināšanai viņiem varbūt vairāk vai mazāk trūkst materiāla; lai kādi arī būtu šo darbu zinātniskie un literārie trūkumi, tomēr atzinību pelna to autoru sociālistiskā labā gribā. Turpretī Dīringa kungs mums sniedz tēzes, kuras viņš pasludina par galīgām patiesībām

pēdējā instancē, kurām blakus jebkura cita doma tātad jau iepriekš tiek pasludināta par aplamu. Tāpat kā vienīgā patiesība Diringa kungam pieder arī vienīgā stingri zinātniskā pētišanas metode, kurai līdzās visas citas metodes ir nezinātniskas. Vai nu viņam ir taisnība — un tad mūsu priekšā ir visu laiku vislielākais gēnijs, pirmais pārcilvēks, jo šis cilvēks ir pilnīgi nemaldīgs, vai arī viņam nav taisnība — un tad gadījumā, lai arī kāds būtu mūsu spriedums, katra mūsu labvēlīga iecietība pret Diringa kungu, parādot uzmanību viņa iespējamajiem labajiem nodomiem, tomēr būtu Diringa kungam nāvīgākais apvainojums.

Ja tev pieder galīgā patiesība pēdējā instancē un vienīgais stingrais zinātniskums, tad, pats par sevi saprotams, nākas ar dēzgan lielu nicināšanu raudzīties uz visu pārējo maldīgo un nezinātnisko cilvēci. Tādēļ mums nav jābrīnās, ka par saviem priekšgājējiem Diringa kungs runā ar vislielāko nievāšanu un ka viņa līdz saknēm tverošais pamatīgums parādījis žēlastību tikai nedaudziem lieliem vīriem, kurus pats Diringa kungs izņēmuma veidā iecēlis šai godā.

Paklausīsimies vispirms, ko viņš saka par filozofiem:

«*Leibnics*, kuram trūkst jebkādas godīgas pārliecības, šis labākais no visiem iespējamajiem filozofējošiem galminiekiem.»

Kants vēl kaut kā ciešams, bet pēc viņa viss gāja ačgārni:

parādījās «tuvāko epigonu, sevišķi tādu kungu kā *Fihtes* un *Sel-linga* mežonīgie murgi un tikpat nejēdzīgās, cik tukšās blēņas... nesaprātīgo natūrfilozofisko nieku ērmīgās karikatūras... pēckantiskā ērmošanās» un «drudža fantāzijas», kuras vainagoja «kāds *Hēgelis*». Šis pēdējais runāja «hēgeliskā žargonā» un izplatīja «hēgelisko sērgu» ar savas «piedevām vēl arī pēc formas nezinātniskās manieres» un ar savu «nesagremojamo ideju» palīdzību.

Dabas pētniekiem neklājas labāk, bet no viņiem vārdā minēts tikai *Darvins*, un tāpēc mums jāaprobežojas tikai ar viņu vien:

«*Darviniskā* puspoēzija un fokusi ar metamorfozēm, ar viņu rupji juteklīgo izpratnes šaurumu un notrulināto izšķiršanas spēju... Pēc mūsu domām, specifiskais darvinisms, no kura, protams, jāizslēdz *Lamarcka* koncepcija, ir krietna porcija zvēriskuma, kas vērsts pret cilvēciskumu.»

Bet vissliktāk klājas sociālistiem. Izņemot vienīgi varbūt *Luiju Blānu* — visnenozīmīgāko no visiem, viņi visi

ir grēcinieki un nav cienīgi tās slavas, kurā viņi pacelti pāri Dīringa kungam (vai arī kaut otrajā vietā pēc viņa). Un ne tikai no patiesības un zinātniskuma viedokļa, bet arī no personiskā rakstura viedokļa. Izņemot Babefu un dažus 1871. g. komunārus, neviens no tiem nebija «vīrs». Trīs utopisti nokristīti par «sociāliem alķīmiķiem». Pret vienu no tiem, pret Sensimonu, viņš izturas vēl saudzīgi, ciktāl tam pārmet tikai «eksaltētību», pie tam ar līdzjūtīgu piezīmi, ka Sensimons cietis no reliģiska ārprāta. Toties, runājot par Furjē, Dīringa kungs pilnīgi zaudē pacietību, jo Furjē

«izrādījis visus ārprāta elementus... idejas, kuras vispār drīzāk var sastapt psihiatriskās slimnīcās... vismežonīgākos murgus... ārprāta produktus... Neizsakāmi nejdzīgais Furjē», šī «bērna galviņa», šis «idiots», turklāt nemaz nav sociālists; viņa falansterā³⁴ nav pat ne gabaliņa racionāla sociālisma, tā ir «kropla konstrukcija, kas safabricēta pēc parastā tirgus šablona».

Un beidzot:

«Kam šie neapvalditie uzbrukumi» (Furjē atsauksmēs par Ņūtonu) «...vēl neliemas pietiekami, lai pārliecinātos, ka Furjē vārdā un visā furjerismā tikai pirmā zilbe izsaka kaut ko patiesu» (fou — ārprātīgs), «tas pats būtu ieskaitāms kaut kādā idiotu kategorijā.»

Beidzot, Robertam Ovenam

«bija vārgas un seklas idejas... morāles jautājumā viņa tik rupjā domāšana... dažas līdz nejdzībai deģenerējušās trafaretas idejas... veselam saprātam pretrunīgs un rupjš izpratnes veids... Ovena domu gaita gandrīz nepelna nopietnu kritiku... viņa uzpūtība» utt.

Ja tā Dīringa kungs utopistus ļoti asprātīgi raksturo pēc viņu vārdiem: Sensimons — saint (svēts), Furjē — fou (ārprātīgs), Anfantēns — enfant (bērnišķīgs), tad atliek tikai pieminēt: Ovens — ak vai [o weh!], un ar četriem vārdiem ir vienkārši sagrauts vesels ļoti ievērojams periods sociālisma vēsturē. Un, ja kāds to gribētu apšaubīt, «tas pats būtu ieskaitāms kaut kādā idiotu kategorijā».

No Dīringa spriedumiem par vēlākajiem sociālistiem īsuma dēļ mēs minēsim tikai tos, kas attiecas uz Lasalu un Marksu.

Lasals: «Pedantiski sikumaini popularizēšanas mēģinājumi... sho-lastikas džungļi... vispārīgas teorijas un muļķīgu sīkumu drausmīgs maisījums... hēgeliska mānticība bez formas un jēgas... atbaidošs piemērs... viņam piemītošā aprobežotība... plātišanās arniecīgāka-

jām grabažām... mūsu jūdiskais varonis... pamfletu skribents... ordinārs... dzīves un pasaules uzskata iekšēja nedrošība.»

Markss: «Uzskatu šaurība... viņa darbiem un rezultātiem pašiem par sevi, t. i., tos tīri teorētiski aplūkojot, šai laukā» (sociālisma kritiskajā vēsturē) «nav paliekamas nozīmes, bet vispārējā garīgo strāvojumu vēsturē tos var labākajā gadījumā minēt tikai kā jaunākās sektantiskās šolastikas vienas nozares ietekmes simptomus... koncentrēšanas un sistematizēšanas spēju bezspēks... domu un stila bezformīgums, necienīgi valodas izlēcieni... angliskota godkāriba... muļķošana... mežonīgas koncepcijas, kas patiesībā ir tikai vēsturiskas un loģiskas fantastikas bastards... maldinoša izteiksme... personiska godkāriba... slikts manierisms... neciešams... uz asprātību pretendējoši jociņi un frāzītes... ķīniešu zinātniskums... filozofiska un zinātniska atpalcība.»

Un tā tālāk un tā tālāk — jo viss iepriekš minētais ir tikai maza, pavirša ziedu izlase no Diringa kunga rožu dārza. Protams, pagaidām mēs nemaz vēl nerunājam par to, cik tāl šie laipnie lamu vārdi — kuriem, ja Diringa kungs būtu kaut cik audzināts, nevajadzētu atļaut viņam uzskatīt *kaut ko* par sliktu un neciešamu — arī ir galīgas patiesības pēdējā instancē. Tāpat mēs pagaidām sargāsimies izteikt šaubas par šo Diringa kunga laipnību dziļo pamatotību, jo citādi mums varētu pat noliegt izraudzīties to idiotu kategoriju, pie kuras mēs pieredam. Mēs tikai atzinām par savu pienākumu, no vienas puses, parādīt ar piemēru, ko Diringa kungs dēvē par

«delikāta un patiesi kautrīga izteiksmes veida paraugiem»,

un, no otras puses, konstatēt, ka Diringa kungs ir tikpat cieši pārliecināts par savu priekšteču nederīgumu kā par savu paša nemaldīgumu. Pēc visa tā mēs apklustam dziļā godbijībā šā visu laiku vislielākā ģēnija priekšā... protams, ja tas viss tiešām tā ir.

PIRMAIS NODALIJUMS

FILOZOFIJA

III. IEDALIJUMS. APRIORISMS

Dīringa kunga izpratnē filozofija ir pasaules un dzīves apzināšanās augstākās formas attīstība, un plašākā nozīmē tā aptver katras zināšanas un gribas *principus*. Kur vien cilvēka apziņai rodas jautājums par kādu izziņu vai stimulu rindu vai par kādu eksistences formu grupu, — šo parādību *principiem* jābūt filozofijas priekšmetam. Šie principi ir vienkārši — vai līdz šim par vienkāršiem uzskatīti — elementi, no kuriem var tikt izveidots viss daudzveidīgais zināšanas un gribas saturs. Līdzīgi ķermeņu ķīmiskajam sastāvam arī lietu vispārīgo uzbūvi var reducēt uz pamatformām un pamatelementiem. Šiem pēdējiem elementiem jeb principiem, līdzko tie atrasti, ir nozīme ne tikai attiecībā uz mums tieši zināmo un pieejamo, bet arī uz mums nezināmo un nepieejamo pasauli. Tādējādi filozofijas principi ir tas pēdējais papildinājums, kas nepieciešams zinātnēm, lai kļūtu par vienotu dabas un cilvēka dzīves izskaidrošanas sistēmu. Bez visa pastāvošā pamatformām filozofijai ir tikai divi īsti pētīšanas priekšmeti, un proti — daba un cilvēku pasaule. Tādēļ mūsu materiāla izkārtošanai *pilnīgi nepiespiesti* rodas trīs grupas, proti: vispārīgā pasaules shematika, mācība par dabas principiem un, beidzot, mācība par cilvēku. Šī secība tai pašā laikā uzrāda *zināmu iekšēju loģisku kārtību*, jo formālie principi, kam ir nozīme attiecībā uz katru esamību, nostājas pirmajā vietā, bet to objektu sfēras, kur šie principi *lietojami*, seko tiem tādā pakāpenībā, kādā viena sfēra pakļauta otrai.

Tādi ir Dīringa kunga apgalvojumi, izklāstīti gandrīz vārdu pa vārdam.

Tātad viņš runā par *principiem*, kas atvasināti no *domāšanas* un nevis no ārējās pasaules, par formāliem principiem, kuri jālieto dabā un cilvēku pasaulē un ar kuriem tātad dabai un cilvēkam jāsavstarpējas. Bet no kurienes domāšana ņem šos principus? Pati no sevis? Nē, jo Dīringa kungs pats saka: tīri ideālā sfēra aprobežojas ar loģiskām shēmām un matemātiskām formām (pēdējais, kā redzēsīm, turklāt vēl ir nepareizi). Bet loģiskas shēmas taču var attiekties tikai uz *domāšanas formām*; šeit turpreti

runa ir tikai par *esamības* formām, par ārējās pasaules formām, un šīs formas domāšana nekad nevar rast un atvasināt pati no sevis, bet gan tikai no ārējās pasaules. Tātad visa šī savstarpējā attiecība, izrādās, ir gluži pretēja: principi nav pētīšanas izejas punkts, bet tās gala rezultāts; šos principus neattiecina uz dabu un uz cilvēku vēsturi, bet abstrahē no tām; nevis daba un cilvēku pasaule saskaņojas ar principiem, bet, gluži otrādi, principi ir pareizi tikai tiktāl, ciktāl tie atbilst dabai un vēsturei. Tāda ir vienīgā materiālistiskā lietas uztvere, bet pretējais — Dīringa kunga uzskats ir idealistisks uzskats, kas apgriež patiesās savstarpējās attiecības ar kājām gaisā, konstruē īsteno pasauli no domām, no shēmām, ēnām vai kategorijām, kas kaut kur pirms pasaules kopš mūžības pastāvējušas, — gluži tāpat kā to dara *kāds Hēgelis*.

Tiešām, salīdzināsim Hēgeļa «Enciklopēdiju»³⁵ un visas viņa drudža fantāzijas ar Dīringa kunga galīgajām patiesībām pēdējā instancē. Pie Dīringa kunga mēs vispirms atrodam vispārīgu pasaules shematiku, ko Hēgelis dēvē par *loģiku*. Tad pie abiem mēs atrodam šo shēmu, t. i., loģisko kategoriju, attiecināšanu uz dabu — dabas filozofiju — un beidzot, to attiecināšanu uz cilvēci — to, ko Hēgelis dēvē par gara filozofiju. Tādējādi Dīringa kunga rindas «iekšējā loģiskā kārtība» aizved mūs «pilnīgi nepiespiesti» atpakaļ pie Hēgeļa «Enciklopēdijas», no kuras tā aizgūta ar tādu uzticību, kas var līdz asarām aizkustināt Hēgeļa skolas mūžīgo žīdu — profesoru Miheletu Berlīnē³⁶.

Tā notiek vienmēr, kad «apziņu», «domāšanu» tīri naturālistiski uzskata par kaut ko dotu, jau iepriekš to nostādot pretī *esamībai*, dabai. Tādā gadījumā ārkārtīgi dīvainam vajag likties tam apstāklim, ka apziņa un daba, domāšana un *esamība*, domāšanas likumi un dabas likumi tik ļoti saskan. Bet, ja tālāk jautāsim, kas tad ir domāšana un apziņa un no kurienes tās rodas, tad redzēsim, ka tās ir cilvēka smadzeņu produkti un ka cilvēks pats ir dabas produkts, kas attīstījies zināmos dabas apstākļos un kopā ar tiem. Tādēļ pats par sevi saprotams, ka cilvēka smadzeņu produkti, kas galu galā taču arī ir dabas produkti, nerunā pretī pārējam dabas sakaram, bet gan tam atbilst³⁷.

Bet Dīringa kungs nedrīkst atļauties šādu vienkāršu lietas aplūkošanu. Dīringa kungs taču domā ne tikai cil-

vēces vārdā — kas pats par sevi jau būtu svarīgi —, bet visu debess ķermeņu apzinīgo un domājošo būtņu vārdā.

Tiešām, tā būtu «apziņas un zināšanas pamatformu noniecināšana, ja, pieliekot tām epitetu «cilvēcisks», gribētu noraidīt vai arī tikai apšaubīt to suverēno nozīmi un absolūtās pretenzijas uz patiesību».

Tātad, lai nerastos aizdomas, ka uz kādas citas planētas divreiz divi ir pieci, Dīringa kungs nedrīkst domāšanu nosaukt par «cilvēcisku» un tāpēc spiests to atraut no vienīgā reālā pamata, uz kura mēs to sastopam, t. i., no cilvēka un no dabas. Līdz ar to Dīringa kungs neglābjami nogrimst tādā ideoloģijā, kas viņu padara par tā paša Hēgeļa epigoni, kuru viņš nosauca par «epigoni». Piebildīsim, ka mums vēl ne vienu reizi vien nāksies apsviekt Dīringa kungu uz citiem debess ķermeņiem.

Pats par sevi saprotams, ka uz tāda ideoloģiska pamata nevar uzcelt nekādu materiālistisku mācību. Mēs vēlāk redzēsim, ka Dīringa kungs ir spiests bieži vien dabai piedēvēt apzinīgu rīcības veidu, t. i., to, ko vienkāršā valodā sauc par dievu.

Turklāt mūsu īstenības filozofam bija vēl arī citi motīvi, lai visas īstenības pamatu pārceltu no īstenās pasaules uz ideju pasauli. Zinātne par šo vispārīgo pasaules shematiku, par šiem esamības formālajiem principiem taču ir Dīringa kunga filozofijas pamats. Ja pasaules shematiku atvasina nevis no galvas, bet tikai *ar galvas palīdzību* no īstenās pasaules, ja esamības principus atvasina no tā, kas ir, — tad šim nolūkam mums nav vajadzīga filozofija, bet pozitīvas zināšanas par pasauli un par to, kas tajā notiek; un tas, kas rodas tāda darba rezultātā, arī nav nekāda filozofija, bet gan pozitīva zinātne. Bet tādā gadījumā viss Dīringa kunga sacerējuma sējums nebūtu nekas cits kā veltīgi izšķiests darbs.

Tālāk, ja nekāda filozofija kā tāda vairs nav vajadzīga, tad nav vajadzīga arī nekāda sistēma, pat ne dabiskā filozofijas sistēma. Atzinums, ka viss dabas parādību kopums ir sistemātiskā sakarā, pamudina zinātni censties pierādīt šo sistemātisko sakaru visur — kā atsevišķās daļās, tā arī kopumā. Bet izveidot savam priekšmetam pilnīgi atbilstošu, izsmeltošu šā sakara zinātnisku attēlojumu, pilnīgi precīzu tās pasaules sistēmas, kurā mēs dzīvojam, atspoguļojumu domās nav iespējams tiklab mūsu, kā arī visos nākamajos laikos. Ja kādā cilvēces

attīstības momentā tiktu izveidota šāda galīga nobeigta sistēma, kas aptvertu visus pasaules sakarus, kā fiziskos, tā garīgos un vēsturiskos, tad līdz ar to cilvēka izziņas sfēra būtu nobeigta un turpmākā vēsturiskā attīstība apstātos tai brīdī, kad sabiedrība būtu iekārtota atbilstoši šai sistēmai, un tas būtu absurds, tīra bezjēdzība. Tātad izrādās, ka cilvēki saduras ar pretrunu: no vienas puses, viņu uzdevums ir pilnīgi izziņāt pasaules sistēmu tās kopsakarā, bet, no otras puses, viņu pašu daba, tāpat kā pasaules sistēmas daba, neļauj viņiem nekad pilnīgi atrisināt šo uzdevumu. Bet šī pretruna ir ne vien abu faktoru — pasaules un cilvēku — dabā, tā ir arī visa intelektuālā progresa galvenā svira, un tā ik dienas un nepārtraukti atrisinās bezgalīgā progresīvā cilvēces attīstībā — gluži tāpat, kā, piemēram, zināmie matemātikas uzdevumi atrisināmi bezgalīgā rindā vai nepārtrauktos daļskaitļos. Faktiski katrs pasaules sistēmas attēlojums domās ir aprobežots, objektīvi — ar vēsturiskiem nosacījumiem, subjektīvi — ar tās autora fizisko un garīgo stāvokli. Bet Dīringa kungs savu domāšanas veidu jau iepriekš pasludina par tādu, kas izslēdz jebkuru novirzīšanos uz subjektīvi aprobežotu priekšstatu par pasauli. Mēs jau agrāk redzējām, ka Dīringa kungs ir visur klātesošs, uz visiem iespējamiem debess ķermeņiem. Tagad mēs redzam arī, ka viņš ir viszinātājs. Viņš ir atrisinājis zinātnes pēdējos uzdevumus un tā cieši aiznaglojis ikvienai zinātnei durvis uz nākotni.

Dīringa kungs domā, ka, tāpat kā esamības pamatformas, arī visu tīro matemātiku var atvasināt tieši no galvas, apriori, t. i., neizmantojot pieredzi, ko mums sniedz ārējā pasaule.

Tīrajā matemātikā prātam esot darīšana «ar savas paša brīvās jaunrades un iztēles produktiem»; skaitļa un figūras jēdziens ir «tai pietiekams un tās pašas radīts objekts», un tāpēc tai ir «nozīme, kas nav atkarīga no *īpašas* pieredzes un reālā pasaules satura».

Ka tīrajai matemātikai ir nozīme, kas nav atkarīga no katras atsevišķas personas *īpašas* pieredzes, tas, protams, ir pareizi, bet to pašu var sacīt par visiem ikvienas zinātnes noteikti konstatētiem faktiem un pat par visiem faktiem vispār. Magnētiskajiem poliem, faktam, ka ūdens sastāv no ūdeņraža un skābekļa, faktam, ka Hēgelis ir miris, bet Dīringa kungs dzīvo, — visam tam ir nozīme neatkarīgi no manas vai citu atsevišķu personu pieredzes,

pat neatkarīgi no Dīringa kunga pieredzes, kad viņš guļ svētlaimīgā miegā. Bet tīrajā matemātikā saprāts nekādā ziņā neoperē tikai ar saviem domu un iztēles produktiem. Skaitļa un figūras jēdziens ņemts nekur citur kā no īstenās pasaules. Desmit pirkstu, uz kuriem cilvēki mācījušies skaitīt, t. i., izdarīt pirmo aritmētisko operāciju, ir viss kas cits, tikai ne brīvas prāta jaunrades produkts. Lai skaitītu, vajadzīgi ne tikai skaitāmie priekšmeti, bet arī jau spēja, aplūkojot šos priekšmetus, abstrahēties no visām pārējām to īpašībām, izņemot skaitu, un šī spēja ir ilgaš uz pieredzi balstītas vēsturiskas attīstības rezultāts. Kā skaitļa jēdziens, tā arī figūras jēdziens aizgūts vienīgi no ārējās pasaules, bet nav radies galvā tīras domāšanas ceļā. Vajadzēja būt lietām ar noteiktu formu un šīs formas vajadzēja salīdzināt, iekām varēja iegūt figūras jēdzienu. Tīrās matemātikas objekts ir īstenās pasaules telpiskās formas un kvantitatīvās attiecības, tādā ļoti reāls materiāls. Ka šis materiāls parādās ļoti abstraktā formā, tas var tikai vāji apslēpt tā rašanos no ārējās pasaules. Bet, lai šīs formas un attiecības varētu pētīt tīrā veidā, tās pilnīgi jāatdala no to satura, saturs kā vienaldzīgs jāatstāj pie malas; tā mēs iegūstam punktus bez dimensijām, līnijas bez resnuma un platuma, dažādus a un b , x un y , pastāvīgus un mainīgus lielumus un tikai pašās beigās nonākam pie paša saprāta brīviem domu un iztēles produktiem, proti, pie iedomātiem lielumiem. Gluži tāpat arī tas, ka dažādus matemātiskus lielumus šķietami atvasina citu no cita, pierāda nevis to aprioro izcelšanos, bet tikai to racionālo savstarpējo sakaru. Iekām sāka domāt, ka cilindra forma atvasināma no taisnstūra griešanās ap vienu savu malu, vajadzēja izpētīt zināmu daudzumu reālu taisnstūru un cilindru, kaut arī visai nepilnīgās formās. Tāpat kā visas citas zinātnes, arī matemātika radusies no cilvēku praktiskajām vajadzībām: no zemes gabalu platības un trauku tilpuma mērīšanas, no laika skaitīšanas un mehānikas. Bet, tāpat kā visās citās domāšanas sfērās, zināmā attīstības pakāpē likumi, kas abstrahēti no reālās pasaules, tiek atdalīti no reālās pasaules, tiek nostādīti tai pretī kā kaut kas pastāvīgs, kā no ārienes nākuši likumi, ar kuriem pasaulei jāsaprotas. Tā ir noticis ar sabiedrību un valsti, tā un ne citādi tīrā matemātika pēc tam tiek lietota attiecībā uz pasauli, kaut gan tā ir aizgūta no šās pašas pasaules un

izteic tikai daļu no tās kopsakaru formām — un taisni *tikai tādēļ* to vispār var lietot.

Līdzīgi tam, kā Dīringa kungs iedomājas, ka no matemātikas aksiomām, kuras «arī no tīri loģiskā viedokļa nepieļauj pamatojumu un kurām tas arī nav vajadzīgs», bez jebkāda pieredzes piejaukuma var atvasināt visu tīro matemātiku un tad to lietot attiecībā uz pasauli, tāpat viņš iedomājas arī, ka var vispirms galvā radīt esamības pamatformas, katras zināšanas vienkāršas sastāvdaļas, filozofijas aksiomas, no tām atvasināt visu filozofiju jeb pasaules shematiku un tad šo savu konstitūciju viszēlīgi dāvēt dabai un cilvēcei. Diemžēl daba nepavisam nesastāv no 1850. g. Manteifeļa prūsiem³⁸, un cilvēce no tiem sastāv tikai ļoti niecīgā daļā.

Matemātikas aksiomas izteic to ļoti trūcīgo intelektuālo saturu, kas matemātikai jāņem no loģikas. Tās var reducēt uz divām šādām aksiomām:

1. Veselais ir lielāks nekā daļa. Šis atzinums ir tīra tautoloģija, jo kvantitatīvā nozīmē priekšstats «daļa» jau pats par sevi ir noteiktās attiecībās pret priekšstatu «veselais», proti, tā, ka «daļa» nozīmē vienkārši to, ka kvantitatīvais «veselais» sastāv no vairākām kvantitatīvām «daļām». Ar to, ka tā dēvētā aksioma pilnīgi noteikti to konstatē, mēs neesam tikuši ne soli uz priekšu. Šo tautoloģiju zināmā mērā var pat *pierādīt*, ja saka: veselais ir tas, kas sastāv no vairākām daļām; daļa ir tas, kas, ņemts vairākas reizes, sastāda veselo; tātad daļa ir mazāka par veselo — pie kam atkārtojuma tukšums vēl vairāk pasvītro satura tukšumu.

2. Ja divi lielumi katrs par sevi ir vienlīdzīgi trešajam lielumam, tad tie ir vienlīdzīgi savā starpā. Šī tēze, kā pierādījis jau Hēgelis, ir secinājums, par kura pareizību galvo loģika³⁹, — kas tātad ir pierādīta, kaut arī ārpus tīrās matemātikas sfēras. Pārējās aksiomas par vienlīdzību un nevienlīdzību ir tikai šā secinājuma loģisks attīstījums.

Ar šīm vārgajām tēzēm ne matemātikā, ne citur kur nevienu nevar iekārdināt. Lai tiktu tālāk, mums jāņem palīgā reālās attiecības, attiecības un telpiskās formas, kas abstrahētas no īsteniem ķermeņiem. Priekšstati par līnijām, virsmām, leņķiem, daudzstūriem, kubiem, lodēm utt. — visi ir abstrahēti no īstenības, un ir vajadzīga krietna porcija ideoloģiska naivuma, lai ticētu

matemātiķiem, ka pirmā līnija radusies no punkta kustības telpā, pirmā virsma — no līnijas kustības, pirmais ķermenis — no virsmas kustības utt. Pat valoda sacēlas pret to. Matemātiska figūra ar trim dimensijām tiek saukta par ķermeni, corpus solidum latīņu valodā, tātad pat par tautāmu ķermeni, un tātad tai ir nosaukums, kas nebūt nav aizgūts no prāta brīvās iztēles, bet gan no rupjās īstenības.

Bet kam gan vajadzīgi visi šie plašie prātojumi? Pēc tam kad Dīringa kungs 42. un 43. lappusē⁴⁰ jūsmīgi apdziedājis tīrās matemātikas neatkarību no empīriskās pasaules, tās aprioritāti, tās nodarbošanos ar prāta brīvās jaunrades un iztēles produktiem, viņš 63. lappusē paziņo:

«Viegli paliek nepamanīts, ka šie matemātikas elementi (skaitlis, lielums, laiks, telpa un ģeometriskā kustība) ir ideāli tikai pēc savas formas... tāpēc absolūtie lielumi ir kaut kas pilnīgi empīrisks, lai kāda veida tie arī būtu... Tomēr «matemātikas shēmas pieļauj no pieredzes šķirtu un tomēr pietiekamu raksturojumu»,

kas vairāk vai mazāk piemērojams *katrai* abstrakcijai, bet nebūt nepierāda, ka tā nav abstrahēta no īstenības. Pasaules shematikā tīrā matemātika radās tīrā domāšanā; natūrfilozofijā tā ir kaut kas pilnīgi empīrisks, kaut kas tāds, kas ņemts no ārējās pasaules un pēc tam izolēts. Kam tad lai mēs ticam?

IV. PASAULES SHEMATIKA

«Visu aptverošā esamība ir vienīga. Savā pašnoslēgtībā tā nepieļauj nekā sev blakus vai virs sevis. Pievienot tai otru esamību nozīmētu to padarīt par to, kas tā nav, un proti — padarīt to par plašāka veselā daļu jeb elementu. Tā kā mēs visu it kā ietvarā apņemam ar savu vienoto domu — nekas no tā, kas nepieciešami ietilpst šai domu vienībā, nevar sevī saglabāt kaut kādu divatnību. Bet nekas nevar arī palikt ārpus šās domu vienības... Katras domāšanas būtība ir apziņas elementu apvienošana zināmā vienībā... Tas ir tas apvienošanas punkts, no kā rodas nedalāmais jēdziens par pasauli, bet Universums, kā to liecina jau pats vārds, tiek atzīts par kaut ko tādu, kurā viss apvienots zināmā vienībā.»

Tā saka Dīringa kungs. Matemātiskā metode, pēc kuras

«katrs jautājums jāatrisina ar vienkāršām pamatformām aksiomātiski, it kā runa būtu par vienkāršiem... matemātikas principiem», —

ši metode te lietota pirmo reizi.

«Visu aptverošā esamība ir vienīga.» Ja tautoloģija, predikātā vienkāršs tā atkārtojums, kas jau izteikts subjektā, ir aksioma, tad te mums ir vistīrākā aksioma. Subjektā Dīringa kungs mums pasaka, ka esamība aptverot visu, un predikātā viņš drošsirdīgi apgalvo, ka tādā gadījumā nekas nepastāvēt ārpus šās esamības. Kāda kološāla «sistēmu radoša doma»!

Tiešām, «sistēmu radoša». Pirms mēs esam tikuši sešas rindas tālāk, Dīringa kungs ar «mūsu vienotās domas» palīdzību esamības *vienīgumu* jau pārvērtis par tās *vienību*. Tā kā katras domāšanas būtība ir apvienošana zināmā vienībā, tad esamība — jau tāpēc, ka tā tiek domāta, — tiek domāta kā vienota, un pasaules jēdziens ir nedalāms; un, ja *domātā* esamība, *pasaules jēdziens* ir vienots, tad arī īstenā esamība, īstenā pasaule ir nedalāma vienība. Un tāpēc,

«tiklīdz gars iemācās aptvert esamību tās vienveidīgajā universālismā, viņpasaulei vairs nepaliek vietas».

Tas ir tāds karagājiens, kura priekšā pilnīgi nobāl Austerlica un Jēna, Kēniggreca un Sedāna⁴¹. Divās trīs tēzēs kādu lappusīti tālāk — skaitot no tās vietas, kur mēs mobilizējam pirmo aksiomu, — mēs jau esam paspējuši atcelt, likvidēt, iznīcināt visu viņpasauli, dievu, debesu karapulkus, debesis, eļli un šķīstīšanas uguni līdz ar dvēseles nemirstību.

Kā mēs nokļūstam no esamības vienīguma pie tās vienības? Tā, ka mēs vispār šo esamību iedomājamies. Tiklīdz mēs vienīgo esamību it kā ietvarā esam apņēmuši ar savu vienoto domu, vienīgā esamība jau kļuvusi domās par vienotu esamību, par domu vienību, jo *katras* domāšanas būtība ir apziņas elementu apvienošana zināmā vienībā.

Pēdējā tēze ir vienkārši nepareiza. Pirmkārt, domāšana ir tikpat daudz apziņas priekšmetu sadalīšana to elementos, cik savstarpēji saistītu elementu apvienošana zināmā vienībā. Bez analīzes nav sintēzes. Otrkārt, domāšana, ja tā neklūdās, var apvienot zināmā vienībā apziņas elementus tikai tad, ja tajos vai to reālajos pirmtēlos šī vienība pastāvējusi jau pirms tam. Ja mēs zābaku suku ierindosim vienā kategorijā ar zīdītājiem, tai vēl neizaugs piena dziedzeri. Tātad esamības vienība un atbilstoši esamības kā vienības izpratnes attaisnojums ir tieši tas, ko

vajadzēja pierādīt. Un, ja Dīringa kungs mums apgalvo, ka viņš esamību iedomājoties vienotu un nevis, teiksim, duālistisku, tad ar to viņš izsaka tikai savas personiskās domas, kas nevienam nav obligātas.

Ja mēs gribētu tīrā veidā attēlot viņa domu gaitu, tad tā būtu šāda: «Es sāku ar esamību. Tātad es iedomājos esamību. Doma par esamību ir vienota. Bet domāšanai un esamībai ir savstarpēji jāsaskan, tās atbilst viena otrai, tās «viena otru sedz». Tātad esamība arī īstenībā ir vienota. Tātad nav nekādas «viņpasaules».» Bet, ja Dīringa kungs būtu runājis vaļsirdīgi, nevis lietojis minētos orākuliskos izteicienus, tad arī viņa ideoloģija būtu atklājusies pilnīgi skaidri. Censties pierādīt kaut kāda domāšanas rezultāta realitāti ar domāšanas un esamības identitāti — tā jau taisni bija viena no trakākajām kāda Hēgeļa drudža fantāzijām.

Dīringa kungs neatkarotu spirituālistiem ne pēdu zemes pat tad, ja visa viņa argumentācija būtu pareiza. Spirituālisti viņam īsi atbildēs: «Mums pasaule arī ir kaut kas nedalāms; pasaules sadalījums šaipasaulē un viņpasaulē pastāv tikai no mūsu specifiskā zemes, iedzimtā grēka nastas nospiestā viedokļa; pati par sevi, t. i., dievā, visa esamība ir vienota». Un spirituālisti sekos Dīringa kungam uz viņa iemīlotajiem citiem debess ķermeņiem un uzrādīs viņam vienu vai vairākus no tiem, kur nav notikusi grēkos krišana, kur tātad nav arī pretstata starp šopasauli un viņpasauli un kur pasaules vienība ir ticības dogma.

Viskomiskākais šai lietā ir tas, ka Dīringa kungs, lai pamatojoties uz esamības jēdzienu, pierādītu, ka dieva nav, lieto pazīstamo ontoloģisko dieva esamības pierādījumu. Šis pierādījums ir šāds. Kad mēs iedomājamies dievu, mēs to iedomājamies kā visu pilnību sakopojumu. Bet visu pilnību sakopojumā ietilpst vispirms eksistence, jo būtne, kas neeksistē, ir katrā ziņā nepilnīga. Tātad pie dieva pilnībām mums jāpieskaita arī eksistence. Tātad dievam jāeksistē. — Gluži tāpat spriež Dīringa kungs: Kad mēs iedomājamies esamību, mēs to iedomājamies kā *vienu* jēdzienu. Kas vienā jēdzienā ietverts, tas ir vienots. Esamība tātad neatbilstu savam jēdzienam, ja tā nebūtu vienota. Tātad tai ir jābūt vienotai. Tātad dieva nav utt.

Kad mēs runājam par *esamību* un *tikai* par esamību, tad vienība var nozīmēt tikai to, ka visi priekšmeti, par kuriem ir runa, — *ir*, pastāv. Šās esamības vienībā — un

nekādā citā vienībā — tie apvienoti domās, un vispārīgais apgalvojums, ka tie visi ir, ne tikai nevar tiem piešķirt nekādas citas — kopīgas vai nekopīgas īpašības, bet pagaidām izslēdz no aplūkošanas visas tādas īpašības. Jo, tiklīdz mēs kaut par vienu milimetru attālināmies no tā vienkāršā pamatfakta, ka visām šīm lietām kopīgais ir esamība, tūlīt mūsu acu priekšā parādās šo lietu *atšķirības*. Vai šīs atšķirības ir tādas, ka vienas lietas ir baltas, citas melnas, vienas dzīvas, citas nedzīvas, vienas no šīs pasaules, citas no viņpasaules, — par visu to mēs nevaram spriest, ja pamatojamies tikai uz to, ka visām lietām vienādā mērā tiek piedēvēta tikai eksistence.

Pasaules vienība pastāv ne tās esamībā, kaut gan tās esamība ir tās vienības priekšnosacījums, jo pasaulei vispirms taču ir jāeksistē, iekām tā var būt vienota. Esamība vispār ir atklāts jautājums, sākot ar to robežu, kur beidzas mūsu redzes loks. Pasaules vienība pastāv tās materialitātē, un materialitāti pierāda nevis pāris burvju mākslinieku frāžu, bet gan ilgā un grūtā filozofijas un dabaszinātņu attīstība.

Iesim tālāk. *Esamība*, par kuru stāsta Dīringa kungs, nav

«tā tīrā esamība, kas pati sev līdzīga, kam nav nekādu īpašu definējumu un kas patiesībā ir tikai iedomātā *nekā* jeb, citādi izsakoties, domas trūkuma analogs».

Bet drīz vien mēs redzēsīm, ka Dīringa kunga pasaule tiešām sākas ar tādu esamību, kurai trūkst jebkādas iekšējas atšķirības, jebkādas kustības un pārmaiņas un kura tāpat patiesībā ir iedomātā *nekā* analogs, tāpat — īsts nekas. Vienīgi no šās *esamības-nekā* attīstās tagadējais, diferencētais, pārmaiņu pilnais pasaules stāvoklis, t. i., attīstība, *tapšana*, un tikai pēc tam, kad mēs to esam sapratuši, mēs gūstam iespēju, arī pastāvot šim mūžīgajam pārvērtībām,

«noturēt pašam sev līdzīgu universālās esamības jēdzienu».

Tāpat tagad mums ir esamības jēdziens augstākā pakāpē, kur tas sevī ietver kā pastāvīgumu, tā pārmaiņas, kā esamību, tā tapšanu. Nonākuši šai punktā, mēs uzziņām, ka

«ģints un suga vai vispār — vispārīgais un atsevišķais ir visvienkāršākie atšķiršanas līdzekļi, bez kuriem nevar saprast lietu uzbūvi».

Bet tie visi ir tikai *kvalitātes* atšķiršanas līdzekļi; tos aplūkojuši, mēs ejam tālāk:

«ģintij pretī stāv jēdziens par lielumu kā par tādu vienveidīgo, kurā vairs nav nekādu sugas atšķirību»;

t. i., no *kvalitātes* mēs pārejam pie *kvantitātes*, un šī pēdējā vienmēr ir «*izmērijama*».

Tagad salīdzināsim šīs «stingri apzīmētās vispārīgās darbības shēmas» un to «patiesi kritisko viedokli» ar kāda Hēgeļa nesagremojamajām idejām, mežonīgajiem murgiem un drudža fantāzijām. Mēs redzēsīm, ka Hēgeļa loģika sākas ar *esamību* — tāpat kā Dīringa kungam; ka *esamība*, izrādās, ir *nekas* — tāpat kā Dīringa kungam; ka no šās «*esamības-nekā*» notiek pāreja uz *tapšanu*, un tapšanas rezultāts ir klātesamība, t. i., augstāka, ar saturu bagātāka *esamības* forma, — gluži tāpat kā Dīringa kungam. Klātesamība ved pie *kvalitātes*, kvalitāte pie *kvantitātes* — gluži tāpat kā Dīringa kungam. Un, lai netrūktu neviena būtiska elementa, Dīringa kungs kādā citā sakarā mums pastāsta:

«Pāreja no nesajušanas sfēras uz sajušanas sfēru notiek, neievērojot visu kvantitatīvo pakāpenību, tikai ar *kvalitatīvu lēcieni*, par kuru mēs... varam apgalvot, ka tas bezgalīgi atšķiras no vienas un tās pašas īpašības vienkāršas gradācijas».

Tā jau ir Hēgeļa mēra attiecību mezgla līnija, kur tīri kvantitatīvs kāpinājums vai pazeminājums zināmos, noteiktos mezgla punktos rada *kvalitatīvu lēcieni*, kā, piemēram, sakarsējot vai atdzesējot ūdeni, kur vārīšanās un sasaldēšanas punkti ir mezgli, kuros pie normāla spiediena notiek lēcieni jaunā agregātstāvoklī, kur tād kvantitāte pāriet kvalitātē.

Arī mūsu pētījums mēģināja noskaidrot jautājumu līdz pašai saknei, un, līdz pašai saknei nodziļinoties Dīringa kunga pamatshēmu saknē, tas atrod kāda Hēgeļa «drudža fantāzijas», atrod Hēgeļa «Loģikas» (I daļa, mācība par *esamību*)⁴² kategorijas stingri vechēgeliskā «secībā» un gandrīz bez jebkāda mēģinājuma slēpt plaģiātu!

Bet, neapmierinādamies ar to, ka viņš no sava tā apmetotā priekšgājēja aizguvis visu viņa *esamības* shematiku, Dīringa kungs — pēc tam kad viņš pats sniedzis iepriekš minēto piemēru par kvantitātes lēcienveidīgo pāreju kvalitātē —, nemaz nesamulsdams, saka par Marksu:

«Cik komiska ir, piemēram,» (Marksa) «atsaukšanās uz Hēgeļa *juceklīgo, miglaino priekšstatu*, ka kvantitāte pārvēršas kvalitātē!»

Juceklīgs, miglains priekšstats! Kas šeit pārvēršas, un kas šeit ir komisks, Dīringa kungs?

Tā visas šīs jaukās lietņas ne tikai nav pēc priekšraksta «aksiomātiski atrisinātas», bet ir vienkārši ienestas no ārienes, t. i., no Hēgeļa «Loģikas». Un turklāt tā, ka visā šai nodaļā neparādās ne mazākais iekšējais sakars, ciktāl šis sakars tāpat nav aizgūts no Hēgeļa, un beidzot viss pārvēršas tukšā spriedelēšanā par telpu un laiku, par pastāvīgumu un mainīgumu.

No esamības Hēgelis pāriet pie būtības, pie dialektikas. Te viņš aplūko refleksijas definīcijas, to iekšējos *pretstatos* un pretrunas, piemēram, pozitīvo un negatīvo, tad pāriet pie *cēlonības* jeb cēloņa un seku attiecībām un nobeidz ar *nepieciešamību*. To pašu mēs redzam pie Dīringa kunga. Ko Hēgelis sauc par būtības mācību, to Dīringa kungs pārdēvē par esamības loģiskajām īpašībām. Tās atrodas vispirms «spēku antagonismā», *pretstatos*. Turpretī pretrunu Dīringa kungs pavisam noliedz; pie šā jautājuma mēs vēl atgriezīsimies. Tālāk viņš pāriet pie *cēlonības* un no tās pie *nepieciešamības*. Ja Dīringa kungs par sevi saka:

«Mēs, kas nefilozofējam, no būriša,» —

tad tas laikam jāsaprot tā, ka viņš filozofē *būritī*, proti, Hēgeļa kategoriju shematisma būritī.

V. NATŪRFILOZOFIJA. LAIKS UN TELPA

Tagad aplūkosim *natūrfilozofiju*. Seit Dīringa kungam atkal ir pilnīgs pamats būt nemierā ar saviem priekštečiem.

Natūrfilozofija «noslīdējusi tik zemu, ka pārvērtusies par tukšu, uz nezināšanu dibinātu melu poēziju» un «kritusi par upuri prostitūetai filozofēšanai, ar ko nodarbojas kāds Sellings un viņam līdzīgi zeļļi, kuri ar savām grabažām uzstājas absolūta priesteru lomā un mistificē publiku.» Nogurums mūs paglābis no šim «kroplībām», taču pagaidām tas sagatavojis augsni tikai «svārstībām»; «bet par plašāko publiku var teikt, ka te, kā zināms, viena lielāka šarlatāna nozušana bieži dod izdevību mazākam, bet izveicīgākam pēctecim zem jaunas izkārtnes atdarināt visus pirmā stiķus». Paši dabas pētnieki nesajūt lielu «tieksmi doties ekskursijā uz pasauli aptverošo ideju valstību» un tāpēc teorijas laukā izsaka tikai «nesakarīgus, pārsteidzīgus vispārinājumus».

Šeit ļoti nepieciešama palīdzība, un, par laimi, Dīringa kungs stāv savā sarga vietā.

Lai pareizi novērtētu pēc tam sekojošos atklājumus par pasaules attīstību laikā un tās ierobežotību telpā,

mums atkal jāatgriežas pie dažām «pasaules shematikas» vietām.

Esamībai — atkal saskaņā ar Hēgeli («Enciklopēdija», 93. §) — tiek piedēvēta bezgalība, ko Hēgelis nosauc par *slīkto bezgalību*⁴³, un pēc tam tā tiek pētīta.

«Skaidrākais bezgalības veids, kuru var iedomāties *bez pretrunām*, ir neaprobežota skaitļu savirknēšana skaitļu rindā... Tāpat kā katram skaitlim mēs varam pievienot vēl vienu vieninieku, nekad neizmēdami tālākās skaitīšanas iespējas, tā arī katram esamības stāvoklim pievienojas turpmākais stāvoklis, un šo stāvokļu neierobežotajā rādīšanā slēpjas bezgalība. Sai *precīzi iedomājamajai* bezgalībai tāpēc ir tikai viena pamatforma ar vienu vienīgu virzienu. Jo, ja mūsu domāšanai arī ir vienalga, vai mēs iedomājamies mainīgo stāvokļu uzkrāšanos arī pretējā virzienā, tad tomēr tāda atpakaļejoša bezgalība nav nekas cits kā pārāk pārsteidzīgas iedomas tēls. Tā kā bezgalību būtu vajadzējis sasniegt *pretējā* virzienā, tad katrā atsevišķā tās stāvoklī aiz tās atrastos bezgalīga skaitļu rinda. Bet tad mēs dabūtu nepieļaujamu pretrunu, kas izpaustos skaitītājā bezgalīgajā skaitļu rindā, tāpēc iedomāties vēl otru bezgalības virzienu ir bezjēdzība.»

Pirmais secinājums, kas rodas no tāda uzskata par bezgalību, ir tas, ka cēloņu un seku saistījumam pasaulē reiz ir vajadzējis būt sākumam:

«Bezgalīgs cēloņu skaits, kuri būtu jau cits citam pievienojušies, nav iedomājams jau tādēļ vien, ka tas paredz nesaskaitāmo kā saskaitītu.»

Tātad pierādīta *galīgā cēloņa* eksistence.

Otrais secinājums ir

«katra dotā skaitļa noteiktības likums: kāda reāla veida patstāvīgu objektu identisko elementu uzkrāšanās domājama tikai kā noteikta skaitļa rašanās». Ne tikai debess ķermeņu esošajam skaitam katrā momentā jābūt pašam par sevi noteiktam, bet noteiktam jābūt arī visu pasaulē esošo vismazāko patstāvīgo matērijas daļu kopskaitam. Šī pēdējā nepieciešamība ir īstais pamats, kāpēc nekāds savienojums nav domājams bez atomiem. Ikviens reāls sadalījums vienmēr sevi ietver galīgu noteiktību, un tam tā jāietver, jo citādi rastos pretruna, ka nesaskaitāmais tiek saskaitīts. Tā paša iemesla dēļ jābūt noteiktam ne tikai līdzšinējam Zemes riņķojumu skaitam ap Sauli, kaut arī šis skaits mums nav zināms, bet arī visiem periodiskajiem dabas procesiem vajadzētu būt kādam iesākumam un katrai diferenciācijai, visām cita citai sekojošām dabas daudzveidībām jāizaug no *sev pašam līdzīga stāvokļa*. Tādu stāvokli bez pretrunas var iedomāties pastāvējušu no mūžības, bet arī šis priekšstats nebūtu iespējams, ja laiks pats par sevi sastāvētu no reālām daļām un nevis, gluži otrādi, tiktu iedalīts patvaļīgi ar mūsu prātu, tikai ideāli iedomājoties dažādas iespējas. Citādi ir ar reālo un iekšēji nevienveidīgo laika saturu; šis patiesais laika piepildījums ar dažāda veida faktiem un tāpat arī šās sfēras pastāvēšanas formas tieši savas dažādības dēļ pieder pie tā, kas saskaitāms. Ja mēs iedomāsimies tādu stāvokli, kurā nav

pārmaiņu un kurš savā līdzībā pašam sev neuzrāda nekādas izšķirības secībā, tad arī speciālākais laika jēdziens pārvērtīsies par vispārīgāko esamības ideju. Ko nozīmētu šī tukšā ilguma uzkrāšana, to nevar nemaz iedomāties.

Tā runā Dīringa kungs, kurš ne mazumu dižojas ar savu atklājumu svarīgumu. Sākumā viņš izsaka tikai cerību, ka tos «vismaz neuzskatīs par mazsvarīgu patiesību»; bet tālāk mēs lasām:

«Atgādināsim tos *ārkārtīgi vienkāršos* paņēmienus, ar kuriem mēs piešķirām bezgalības jēdzieniem un to kritikai *līdz šim vēl neizdibinātu nozīmi*... Aterēsīsimies telpas un laika universālās izpratnes elementus, kas tik *vienkārši* konstruēti ar tagadējo padziļinājumu un saasinājumu palīdzību.»

Mēs piešķirām! Tagadējais padziļinājums un saasinājums! Kas tad ir šie — mēs, un kad risinās šī tagadne? Kas padziļina un saasina?

«Tēze. Pasaulei ir sākums laikā, un tā ir tāpat ierobežota arī telpā. — Pierādījums. Tiešām, ja pieņem, ka pasaulei nav sākuma laikā, tad līdz katram konkrētam laika spriđim ir pagājusi mūžība un tātad pagājusi pasaulē cits citam sekojošo lietu stāvokļu bezgalīga rinda. Bet rindas bezgalība ir tieši tas, ka tā secīgas sintēzes ceļā nekad nevar tikt izbeigta. Tātad bezgalīga pagājusi pasaules rinda nav iespējama; tātad pasaules sākums ir tās pastāvēšanas nepieciešams nosacījums — tas ir pirmais, ko vajadzēja pierādīt. — Runājot par tēzes otro pusi, pieļausim atkal prefējo apgalvojumu, ka pasaule ir bezgalīgs dots veselais, kas sastāv no vienā laikā eksistējošām lietām. Bet tādas kvantitātes lielumu, kura mums nav dota kaut kāda uzskatāma priekšstata robežās, mēs varam iedomāties ne citādi kā tikai ar daļu sintēzes palīdzību, bet tāda daudzuma veselumu — tikai ar pabeigtu sintēzi jeb ar vieninieka atkārtotu pievienošanu sev pašam. Tādēļ, lai iedomātos pasauli kā kaut ko veselu, kas piepilda visu telpu, vajadzētu bezgalīgās pasaules daļu secīgo sintēzi uzskatīt par pabeigtu, t. i., vajadzētu bezgalīgo laiku, kurš nepieciešams visu līdzās pastāvošo lietu uzskatei, atzīt par pagājušu, kas nav iespējams. Tādēļ īsteno lietu bezgalīgo agregātu nevar uzlūkot par dotu veselumu, un tātad to nevar uzlūkot arī par *vientaikus* dotu. Tātad pasaule pēc sava izplatījuma telpā nav bezgalīga, bet ir ieslēgta savās robežās — tas ir otrais» (ko vajadzēja pierādīt).

Šie atzinumi burtiski norakstīti no kādas labi pazīstamas grāmatas, kura pirmo reizi parādījās 1781. gadā un kuras nosaukums ir — *Imanuels Kants*. «Tirā prāta kritika», kur katrs tos var izlasīt I daļas 2. nodaļuma 2. grāmatā, II nodaļas 2.§: Tirā prāta pirmā antinomija.⁴⁴ Dīringa kungam tātad pieder tikai tā slava, ka viņš Kanta izteiktajai domai pielīmējis *nosaukumu* «katra dotā skaitļa noteiktības likums» un atklājis, ka bijis tāds laiks, kad laika vēl nav bijis, lai gan jau pastāvējusi pasaule.

Kas attiecas uz visu pārējo, t. i., uz visu to, kam Dīringa kunga prātojumos vēl ir kāda jēga, tad tas ir: «mēs» — Imanuels Kants, bet «tagadnei» pavisam ir tikai deviņdesmit pieci gadi. Nav ko teikt, «ļoti vienkārši!» Lieliska «līdz šim neizdibināta nozīme»!

Turklāt Kants nebūt neapgalvo, ka minētie atzinumi galīgi nodibināti ar šo viņa pierādījumu. Gluži otrādi, turpat nākamajā lappusē viņš apgalvo un pierāda pretējo: ka pasaulei laika ziņā nav sākuma un telpas ziņā nav gala. Viņš saskata antinomiju, neatrisināmu pretrunu tieši šeit, ka pirmā no šīm tēzēm tāpat pierādāma kā otrā. Mazāka kalibra cilvēki varbūt būtu kļuvuši drusku domīgi par to, ka «kāds Kants» šeit atradis neatrisināmas grūtības. Bet tāds nav mūsu «pašos pamatos savdabīgu secinājumu un uzskatu» drošsirdīgais izgatavotājs: kas viņam Kanta antinomijā var noderēt, to viņš cītīgi noraksta, bet pārējo aizmet prom.

Jautājums atrisinās ļoti vienkārši pats no sevis. Mūžībai laikā un bezgalībai telpā, kā tas skaidrs no pirmā acu uzmetiena un atbilst šo vārdu tiešajam saturam, nevar būt gala *nekādā* virzienā, ne uz priekšu, ne atpakaļ, ne uz augšu, ne uz leju, ne pa labi, ne pa kreisi. Šī bezgalība ir pavisam citāda nekā tā, kas piemīt bezgalīgai rindai, jo rinda sākas vienmēr tieši ar vieninieku, ar rindas pirmo locekli. Ka uz aplūkojamo priekšmetu nevar attiecināt šo rindas jēdzienu, tas kļūst redzams tūlīt, tikko mēs to mēģinām attiecināt uz telpu. Bezgalīga rinda, runājot par telpu, ir līnija, kas vilkta no zināma punkta zināmā virzienā līdz bezgalībai. Vai ar to kaut vai mazākā mērā izsakāma telpas bezgalība? Nepavisam ne: vajadzīgas, gluži otrādi, ne mazāk kā sešas līnijas, kas vilktas no šā viena punkta trejādi pretējos virzienos, lai gūtu priekšstatu par telpas dimensijām; tādā gadījumā mums būtu sešas tādas dimensijas. Kants to tik labi saprata, ka viņš savu skaitļu rindu tikai netieši, aplinku ceļā attiecināja uz pasaules telpiskumu. Dīringa kungs turpreti liek mums pieņemt sešas dimensijas telpā un tūlīt pēc tam nezina, kā izpaust savu sašutumu par matemātisko misticismu, kāds piemīt Gausam, kurš negribēja apmierināties ar trim parastajām telpas dimensijām.⁴⁵

Uz abām pusēm bezgalīga līnija vai uz abām pusēm bezgalīga vieninieku rinda, attiecināta uz laiku, iegūst zināmu tēlainu nozīmi. Bet, ja mēs iedomājamies laiku

kā rindu, kas sākas ar *vieninieku*, vai kā līniju, kas iziet no noteikta *punkta*, tad ar to mēs jau iepriekš pasakām, ka laikam ir sākums; mēs iepriekš pieņemam tieši to, kas mums jāpierāda. Mēs laika bezgalībai piešķiram vienpusīgu, nenoteiktu raksturu; bet vienpusīga, uz pusēm dalīta bezgalība arī ir pretruna sevī, tiešs pretstats «bez pretrunām domātai bezgalībai». Sai pretrunai mēs tiekam pāri, tikai pieņemot, ka par vieninieku, ar kuru mēs sākam skaitīt rindu, par punktu, no kura mēs mērījām līniju, var būt jebkurš vieninieks rindā, jebkurš punkts līnijā un ka līnijai vai rindai ir vienalga, kur mēs šo vieninieku vai punktu novietojam.

Bet ko darīt ar «saskaitītās bezgalīgās skaitļu rindas» pretrunu? To mēs varēsim tuvāk izpētīt tad, ja Dīringa kungs mums parādīs triku, *kā saskaitīt šo bezgalīgo rindu*. Kad viņš būs saskaitījis no $-\infty$ (mīnus bezgalība) līdz nullei, tad lai viņš ierodas pie mums. Ir taču acīm redzams — lai arī no kurienes viņš sāktu skaitīt, viņš atstās aiz sevis bezgalīgu rindu un līdz ar to arī uzdevumu, kas viņam jāatrisina. Lai viņš savu paša bezgalīgo rindu $1+2+3+4\dots$ apgriez otrādi un lai pamēģina no bezgalīgā gala atkal skaitīt atpakaļ līdz vieniniekam; pilnīgi skaidrs, ka tas ir tāda cilvēka mēģinājums, kurš pat nesaprot lietas būtību. Vēl vairāk. Ja Dīringa kungs apgalvo, ka pagājušā laika bezgalīgā rinda ir saskaitīta, tad viņš ar to apgalvo, ka laikam ir sākums, jo citādi viņš nemaz nevarētu sākt «saskaitīt». Tātad kā priekšnosacījumu viņš atkal izvirza to, ko vajag pierādīt. Tātad priekšstats par saskaitītu bezgalīgu rindu, citiem vārdiem, Dīringa kunga pasauli aptverošais katra konkrēta skaitļa noteiktības likums, ir *contradictio in adjecto**, satur sevī pašā pretrunu, turklāt *absurdu* pretrunu.

Skaidrs ir sekojošais: bezgalība, kurai ir gals, bet nav sākuma, ir ne vairāk un ne mazāk bezgalīga kā tā, kurai ir sākums, bet nav gala. Ja Dīringa kungs kaut cik izprastu dialektiku, tad viņam vajadzētu saprast, ka sākums un gals savā starpā ir nepieciešami saistīti tāpat kā ziemeļpols un dienvidpols un ka, atmetot galu, sākums kļūst par galu — par to *vienīgo* galu, kāds ir rindai, un

* — pretruna apzīmējumā, t. i., absurda pretruna, piemēram, «koka dzelzs», «apaļš kvadrāts». *Red.*

otrādi. Visa ilūzija būtu neiedomājama bez matemātiskā paraduma operēt ar bezgalīgām rindām. Tā kā matemātiskā nepieciešamības dēļ jāiziet no noteiktā, galīgā, lai nonāktu pie nenoteiktā, kam nav gala, tad visām matemātiskām rindām, pozitīvām vai negatīvām, jāsākas ar vieninieku, citādi ar tām nevar operēt. Bet matemātiķa ideālā prasība nepavisam nav piespiedu likums reālajai pasaulei.

Bez tam Dīringa kungam nekad neizdosies iedomāties īsteno bezgalību bez pretrunām. Bezgalība ir pretruna, un tā ir pretrunu pilna. Pretruna ir jau tā, ka bezgalība sastādās vienīgi no galīgiem lielumiem, un tomēr tas tā ir. Materiālās pasaules ierobežotība rada ne mazākas pretrunas kā tās neierobežotība, un katrs mēģinājums novērst šīs pretrunas rada, kā mēs redzējam, jaunas un sliktākas pretrunas. Tieši tādēļ, ka bezgalība ir pretruna, tā ir bezgalīgs process, kas bez gala norisinās laikā un telpā. Šās pretrunas iznīcināšana būtu bezgalības gals. To jau pilnīgi pareizi saprata Hēgelis un tādēļ ar pelnītu nicināšanu raudzījās uz kungiem, kas visādi gudroja par šo pretrunu.

Iesim tālāk. Tātad laikam ir bijis sākums. Bet kas bija pirms šā sākuma? Pasaule, kas atradās nemainīgā, sev pašam līdzīgā stāvoklī. Un, tā kā šai stāvoklī nekādas cita citai sekojošas pārmaiņas nenotiek, tad arī speciālākais laika jēdziens pārvēršas par vispārīgāko *esamības* ideju. Pirmkārt, mums šeit nav gluži nekādas daļas gar to, kādi jēdzieni mainās Dīringa kunga galvā. Runa ir nevis par laika *jēdzienu*, bet par *īsteno* laiku, no kura Dīringa kungs nekādā ziņā tik viegli netiks vaļā. Otrkārt, lai arī cik ļoti laika jēdziens pārvērstos vispārīgākā *esamības* idejā, tomēr ar to mēs netiekam ne soli tālāk. Jo katras *esamības* pamatformas ir telpa un laiks; *esamība ārpus laika ir tikpat liela bezjēdzība kā *esamība ārpus telpas*.* Hēgeliskā «bezlaika pagājusī *esamība*» un jaunšellingiskā «pirmsmūžības *esamība*»⁴⁶ ir racionāls priekšstats salīdzinājumā ar šo *esamību ārpus laika*. Tāpēc arī Dīringa kungs ļoti uzmanīgi ķeras pie lietas: patiesībā tas laikam gan ir laiks, bet tāds laiks, ko būtībā par laiku nevar saukt, jo laiks pats par sevi taču nesastāv no reālām daļām un tikai mūsu prāts patvaļīgi to iedala daļās; tikai patiess laika piepildījums ar atšķirīgiem faktiem ir skaitāms; bet, ko vajag nozīmēt tukša ilguma uz-

krāšanai, to nevar pat iedomāties. Ko vajag nozīmēt šādai uzkrāšanai, tas mums šeit gluži vienalga; jautājums ir — vai pasaulei šeit iedomātā stāvoklī ir ilgums, vai tai ir ilgums laikā? Ka no tamlīdzīgas bezsatura ilguma mērīšanas nekas neiznāks, tāpat kā no tukšas telpas mērīšanas bez jēgas un bez mērķa, to mēs sen zinām, un Hēgelis tieši šādas rīcības garlaicīguma dēļ šo bezgalību nosauc par *sliktu*. Pēc Dīringa kunga domām, laiks pastāv tikai pārmaiņu dēļ, nevis pārmaiņa pastāv laikā un ar laika palīdzību. Tieši tādēļ, ka laiks ir atšķirīgs, neatkarīgs no pārmaiņas, to var mērīt ar pārmaiņu, jo, lai mērītu, vienmēr ir nepieciešams kaut kas, kas atšķirtos no mērījamā. Turklāt laiks, kurā nenotiek nekādas manāmas pārmaiņas, ir tālu no tā, lai *nepavisam nebūtu* laiks; gluži pretēji — tas ir *tīrs* laiks, kam nav nekādu svešu piemaisījumu, tātad īstais laiks, laiks *kā tāds*. Tiešām, ja mēs gribam laika jēdzienu aptvert tā vistīrākajā veidā, atšķirtu no jebkādiem svešiem un liekiem piemaisījumiem, tad mums jāatstāj pie malas kā šeit nepiedēriģi visi dažādie notikumi, kas noris laikā cits citam līdzās vai cits pēc cita, — citiem vārdiem, jāiedomājas laiks, kurā nekas nenotiek. Tā rīkojoties, mēs tātad nepavisam neļaujam laika jēdzienam nogrimt vispārīgajā esamības idejā, bet pirmo reizi nonākam pie tīrā laika jēdziena.

Taču visas šīs pretrunas un neiespējamības ir tikai tīrā bērnu spēle salīdzinājumā ar to jucekli, kurā nonāk Dīringa kungs ar savu pasaules sākotnējo stāvokli, kas līdzīgs sev pašam. Ja pasaule kādreiz atradās tādā stāvoklī, ka tajā nenotika absolūti nekādas pārmaiņas, kā tad tā varēja no šā stāvokļa pāriet uz pārmaiņām? Tas, kas ir absolūti bez pārmaiņām, ja tas turklāt vēl kopš mūžības atrodas tādā stāvoklī, nevar nekādā gadījumā pats no sevis izkļūt no šā stāvokļa, pāriet kustības un pārmaiņu stāvoklī. Tātad *no ārienes*, ārpus pasaules vajadzēja nākt pirmajam grūdienam, kas pasauli iekustināja. Bet «pirmais grūdiens», kā zināms, ir tikai cits nosaukums dieva apzīmēšanai. Dievu un viņpasauli — par kuriem Dīringa kungs apgalvoja, ka viņš savā pasaules shematikā no tiem esot tik noteikti atsacījies, — viņš pats atkal saasinātā un padziļinātā veidā šeit ievēd natūrfilozofijā.

Tālāk Dīringa kungs saka:

«Kur kādam pastāvīgam esamības elementam piemīt lielums, tur tas savā noteiktībā paliek nemainīgs. Šī tēze ir pareiza... attiecībā uz matēriju un mehānisko spēku.»

Starp citu, pirmais teikums ir lielisks paraugs Dīringa kunga daudzsološajai aksiomātiski tautoloģiskajai izteiksmes manierei: kur lielums nemainās, tur tas paliek tas pats. Tātad mehāniskā spēka daudzums, kas ir pasaulē, paliek mūžīgi tas pats. Nerunāsim par to, ka teiktais, ciktāl tas ir pareizs, filozofijā bija zināms un Dekarta formulēts jau gandrīz priekš trīssimt gadiem,⁴⁷ ka mācība par spēka nezūdamību pārvalda prātus visās dabaszinātņu nozarēs jau divdesmit gadu un ka Dīringa kungs, ierobežodams šo mācību ar *mehānisko* spēku, to nekādā ziņā neuzlabo. Bet kur gan mehāniskais spēks bija tai laikā, kad pasaule atradās nemainīgā stāvoklī? Uz šo jautājumu Dīringa kungs stūrgalvīgi atsakās atbildēt.

Kur, Dīringa kungs, toreiz bija mūžīgi sev pašam līdzīgs paliekošais mehāniskais spēks, un ko tas iedarbināja? Atbilde:

«Universuma sākotnējais stāvoklis jeb, skaidrāk izsakoties, matērijas nemainīgās esamības stāvoklis, kurā neuzkrājas nekādas pārmaiņas laikā, — tas ir jautājums, no kura var atkratīties tikai tāds prāts, kas savu radīšanas spēju pašsakropļošanā saskata augstāko gudrību.»

Tātad: vai nu jūs bez vārda runas pieņemat manu bez pārmaiņām esošo sākotnējo stāvokli, vai arī es, radīt spējīgais Eižens Dīrings, izsludinu jūs par garīgiem einuļiem. Protams, tas var vienu otru iebaidīt. Bet mēs, kas esam jau redzējuši dažus Dīringa kunga radīšanas spēju paraugus, atļausimies pagaidām neatbildēt uz viņa eleganto lamāšanos un vēlreiz jautāt: tomēr atļaujiet, Dīringa kungs, kā tad ir ar mehānisko spēku?

Dīringa kungs tūlīt apmulst.

Tiesām, viņš murmina, «šā sākotnējā robežstāvokļa absolūtā identitāte pati par sevi nesatur nekādu pārejas principu. Tomēr atcerēsimies, ka būtībā tādas pašas grūtības ir katram, pat vismazākajam jaunajam loceklim mums ļoti pazīstamajā esamības ķēdē. Tāpēc tas, kas grib saskatīt grūtības šajā galvenajā gadījumā, nedrīkst tās apiet mazāk pamanāmos gadījumos. Bez tam mums ir iespējams iespraust starpā vairākus pakāpeniskus starpstāvokļus un līdz ar to izveidot nepārtrauktības tiltu, lai, ejot atpakaļ, nonāktu līdz pārmaiņu pilnīgai izdzīšanai. Tiesa, tīri loģiski ņemot, šī nepārtrauktība nenovērš galvenās grūtības, bet tā mums ir katras likumsakarības un katras mums vispār pazīstamas pārejas pamatforma, tā ka mums ir tiesība to izlietot arī kā starploekli starp minēto sākotnējo līdzsvaru un tā pārtraukumu. Bet, ja mēs gribētu iedomāties šo, tā sakot» (!), «ne-

kustīgo līdzsvaru saskaņā ar jēdzieniem, kas bez kādiem īpašiem iebildumiem» (!) «tiek pieļauti modernajā mehānikā, tad nemaz nevarētu sev izskaidrot, kā matērija varēja nonākt pārmaiņas stāvoklī.» Bet bez masu mehānikas pastāv vēl, saka Dīringa kungs, masu kustības pārvēršanās sīkāko daļiņu kustībā; tomēr, kā norisinās šī pārvēršanās, «tā izpratnei līdz šim mūsu rīcībā vēl nav nekāda vispārīga principa, un tāpēc mums nav jābrīnās, ja šīs parādības mazliet ieslīgst tumsā».

Tas ir viss, ko Dīringa kungs var pateikt. Un tiešām, ja mēs gribētu apmierināties ar šīm patiesi nožēlojamām, tukšām izrunām un frāzēm, tad mums par gudrības kalngaliem būtu jāatzīst ne tikai «radišanas spēju pašsakropļošanās», bet arī akla un tumša ticība. Ka absolūtā identitāte pati no sevis nevar sākt mainīties, to atzīst pats Dīringa kungs. Nav nekāda līdzekļa, ar kura palīdzību absolūtais līdzsvars varētu pats no sevis pāriet kustībā. Kas tad tādā gadījumā atliek? Trīs aplamas, tukšas izrunas.

Pirmkārt: pēc Dīringa kunga uzskata, tikpat grūti esot noteikt mums labi pazīstamajā esamības ķēdē pāreju no katra vismazākā locekļa uz nākamo. — Dīringa kungs, šķiet, uzskata savus lasītājus par zīdaiņiem. Esamības ķēdes vismazāko locekļu atsevišķu pāreju un sakaru noteikšana tieši ir dabaszinātņu saturs, un, ja tas kaut kur neizdodas, tad nevienam, pat Dīringa kungam, nenāk prātā notikušo kustību izskaidrot ar «neko», bet, gluži otrādi, vienmēr tiek pieņemts, ka šī kustība ir kādas iepriekšējas kustības pārņemšanas, pārveidošanās vai turpināšanas rezultāts. Šeit turpretim, kā viņš pats atzīst, runa ir par to, lai atvasinātu kustību no nekustīguma, t. i., *no nekā*.

Otrkārt: mums ir «nepārtrauktības tilts». Tiesa, tas, tīri loģiski ņemot, nenovērš grūtības, bet tomēr mums ir tiesība to *lietot* kā starplocekli starp nekustīgumu un kustību. Diemžēl nekustīguma nepārtrauktība nozīmē nekustēties; tāpēc jautājums par to, kā ar tā palīdzību radīt kustību, paliek noslēpumaināks nekā jebkad. Un, lai cik bezgalīgi mazās daļiņās Dīringa kungs arī dalītu savu pāreju no pilnīga kustības trūkuma uz universālu kustību un lai cik ilgstošu periodu viņš arī šai pārejai piedēvētu, tomēr mēs netiksim uz priekšu ne par vienu desmittūkstošo daļu milimetra. Bez radišanas akta mēs, protams, no nekā nevaram dabūt kaut ko, pat ja šis «kaut kas» būtu tik mazs kā matemātikas diferenciālis. Tātad

nepārtrauktības tilts nav pat ēzeļa tilts*, pa to var pāriet tikai Dīringa kungs.

Treškārt: kamēr savu nozīmi nav zaudējusi modernā mehānika — un tā, pēc Dīringa kunga ieskatiem, ir viens no svarīgākajiem ieročiem domāšanas attīstībā —, tikmēr nepavisam nevar izskaidrot, kā no nekustīguma pāriet uz kustību. Bet siltuma mehāniskā teorija mums rāda, ka masu kustība zināmos apstākļos pāriet molekulu kustībā (kaut gan arī šai gadījumā kustība rodas no citas kustības, bet nekad nerodas no nekustīguma), un tas, bikli liek manīt Dīringa kungs, varbūt varētu mums būt par tiltu starp stingri statisko (līdzsvarā esošo) un dinamisko (kustībā esošo). Bet šīs parādības «mazliet ieslīgst tumsā». Un Dīringa kungs tā arī atstāj mūs tumsā sēžam.

Lūk, kur esam nonākuši ar visu padziļinājumu un sasainājumu: arvien dziļāk grimstot arvien dziļākā bezjēdzībā, mēs beidzot pietājam tur, kur neizbēgami bija jāpietājam, — «tumsā». Tomēr Dīringa kungs tāpēc neapjūk. Tūlīt nākamajā lappusē viņam pietiek nekaunības apgalvot, ka viņam esot

«izdevies piepildīt sev pašam līdzīgā pastāvīguma jēdzienu ar reālu saturu, pamatojoties uz pašas matērijas un mehānisko spēku darbību».

Un šis cilvēks citus sauc par «šarlatāniem»!

Par laimi, nevērojot visu šo jucekli un nevarīgo maldīšanos «tumsā», mums vēl paliek viens katrā ziņā sirdi pacilājošs mierinājums:

«Citu debess ķermeņu iedzīvotāju matemātika nevar balstīties ne uz kādām citām aksiomām kā tikai uz mūsējām!»

VI. NATŪRFILOZOFIJA. KOSMOGONIJA, FIZIKA, ĶĪMIJA

Tālākā iztirzājumā mēs nonākam pie tagadējās pasaules izcelšanās teorijām.

Pēc Dīringa kunga domām, jau joniešu filozofi savos priekšstatos pamatojušies uz matērijas vispārīgas izkļiedētības stāvokli, bet sevišķi kopš Kanta jaunu nozīmi atkal ieguvusi hipotēze par sākotnējo miglāju, pie kam gravitācija un siltuma izstarošana noderēja, lai izskaidrotu atsevišķo cieto debess ķermeņu pakāpenisku izveidošanos. Mūs-

* Vārdu spēle: vācu valodā «Eselsbrücke» (ēzeļa tilts) nozīmē patīglīdzekli truliem vai slinkiem skolēniem (kaut kas līdzīgs «špike-riņ»). Red.

laiku siltuma mehāniskā teorija ļauj piešķirt secinājumiem par Universa agrākajiem stāvokļiem daudz noteiktāku raksturu. Bet ar visu to «gāzveidīgais izkļiedētības stāvoklis var kļūt par pamatu nopietniem secinājumiem tikai tad, ja iepriekš iespējams noteiktāk raksturot tajā doto mehānisko sistēmu. Pretējā gadījumā ne tikai šī ideja faktiski paliek visai miglaina, bet arī sākotnējais miglājs turpmākajos secinājumos tiešām kļūst aizvien biežāks un neaurredzamāks; ... pagaidām turpretī viss vēl paliek nenoteiktā un bezveidīgā izkļiedētības idejā, kas nav precīzāk formulējama», un tādējādi mēs esam ieguvuši «ar šo gāzveidīgo Universu tikai ļoti gaisīgu koncepciju».

Kanta teorija par visu tagadējo debess ķermeņu izcelšanos no rotējošām miglāja masām bija vislielākais sasniegums astronomijā kopš Kopernika. Pirmo reizi tika satricināts priekšstats, ka dabai neesot nekādas vēstures laikā. Līdz tam atzina, ka debess ķermeņi kopš paša sākuma riņķo pa vienām un tām pašām orbītām un atrodas vienos un tais pašos stāvokļos; un, ja arī uz atsevišķām planētām organiskie indivīdi izmiruši, tad vismaz ģintis un sugas tika atzītas par nemainīgām. Visiem, protams, bija acīm redzams, ka daba atrodas pastāvīgā kustībā, bet šo kustību iedomājās kā vienu un to pašu procesu nemitīgu atkārtojumu. Šai priekšstatā, kas pilnīgi atbilda metafiziskajam domāšanas veidam, Kants iesita pirmo robu un turklāt tik zinātniskā veidā, ka vairums viņa lietoto argumentu vēl šodien ir spēkā. Protams, Kanta teorija, stingri ņemot, arī šodien vēl ir tikai hipotēze. Bet arī Kopernika pasaules sistēma līdz šai dienai nav nekas vairāk kā hipotēze⁴⁸. Bet pēc tam, kad ar spektroskopu palīdzību pārlicinoši un visus iebildumus satriecoši bija pierādīts, ka zvaigžņotajā izplatījumā pastāv sakaitētas gāzes masas, zinātniskā opozīcija pret Kanta teoriju apklusā. Arī pats Dīringa kungs savu pasaules konstrukciju nevar dabūt gatavu bez šās miglāja stadijas, bet — kā atmaksu par to — viņš prasa, lai viņam šai miglāja stāvoklī parāda zināmu mehānisku sistēmu, un, otrkārt, tā kā tas nav iespējams, viņš apveltī šo miglāja stāvokli ar visādiem nievājošiem epitetiem. Diemžēl mūsdienu zinātne nevar šo sistēmu raksturot tā, lai pilnīgi apmierinātu Dīringa kungu. Bet tikpat maz tā spēj atbildēt arī uz daudziem citiem jautājumiem. Uz jautājumu, kāpēc krupjiem nav astes, zinātne līdz šim var tikai atbildēt: tāpēc, ka viņi to zaudējuši. Bet, ja par tādu atbildi kāds gribētu uztraukties un sacīt, ka tādā gadījumā viss paliek nenoskaidrotā un bezveidīgā zaudējuma idejas

stāvoklī, kas nepieļauj precīzāku definīciju, un ka tas viss ir ļoti gaisīga koncepcija, tad ar šādu morāles sludināšanu dabaszinātnēs mēs nepavirzītos ne soli uz priekšu. Tamlīdzīgas nelaipnības un neapmierinājuma izpaudumus var izteikt vienmēr un visur, un tieši tādēļ tie nekur un nekad nav vietā. Un kas tad galu galā traucē Dīringa kungu pašu atrast sākotnējā miglāja mehānisko sistēmu?

Par laimi, mēs tagad uzzinām, ka

Kanta miglāja masa «nebūt nesakrīt ar pasaules vides pilnīgi identisko stāvokli jeb, citādi izsakoties, ar pašam sev līdzīgu matērijas stāvokli».

Tā ir īsta laime Kantam, ka viņš varēja apmierināties, atradis atpakaļceļu no tagad pastāvošajiem debess ķermeņiem uz lodveida miglāju, un ka viņam pat prātā nenāca doma par sev pašam līdzīgu matērijas stāvokli! Garāmejojot piezīmēsim: ja mūsdienu dabaszinātnes Kanta lodveida miglāju sauc par sākotnējo miglāju, tad tas, zināms, jāsaprot tikai relatīvā nozīmē. Šis miglājs ir sākotnējs, no vienas puses, tai ziņā, ka tas ir pastāvošo debess ķermeņu sākums, bet, no otras puses, tai ziņā, ka tas ir visagrākā matērijas forma, līdz kurai mēs spējam nonākt mūsu zināšanu pašreizējā stāvoklī. Tas nepavisam neizslēdz, bet, gluži otrādi, prasa pieņēmumu, ka matērija pirms šā sākotnējā miglāja ir izgājusi bezgalīgu rindu citu formu.

Dīringa kungs te saskata savu priekšrocību. Kur mēs līdz ar zinātni apstājamies pagaidām pie kādreiz eksistējušā sākotnējā miglāja, tur viņam viņa zinātņu zinātne palīdz iespīesties daudz dziļāk pagātnē — līdz pat tam

«pasaules vides stāvoklim, ko nevar saprast ne kā tīri statistisku šā jēdziena mūsdienīgajā nozīmē, ne kā dinamisku»,

kuru tātad vispār nevar saprast.

«Matērijas un mehāniskā spēka vienība, ko mēs nosaucam par pasaules vidi, ir, tā sakot, loģiski reāla formula, kuras nolūks ir norādīt uz sev pašam līdzīgu matērijas stāvokli kā visu saskaitāmo attīstības stadiju priekšnosacījumu.»

Acīmredzot mēs vēl nepavisam neesam tikuši galā ar sev pašam līdzīgu matērijas sākotnējo stāvokli. Šeit tas nosaukts par matērijas un mehāniskā spēka vienību un šī vienība — par loģiski reālu formulu utt. Tātad, tiklīdz matērijas un mehāniskā spēka vienība izbeidzas, sākas kustība.

Šī loģiski reālā formula nav nekas cits kā nevarīgs mēģinājums izmantot īstenības filozofijai Hēgeļa kategorijas «par sevi» un «sev». Pēc Hēgeļa, esamība par sevi nozīmē kādā lietā, kādā procesā vai kādā jēdzienā apslēpto neattīstīto pretstatu sākotnējo identitāti; esamībā sev parādās šo apslēpto elementu atšķirība un atdalīšanās un sākas to savstarpēja cīņa. Sākotnējais nekustības stāvoklis mums tātad jāiedomājas kā matērijas un mehāniskā spēka vienība, bet pāreja uz kustību — kā to abu atdalīšanās un nostāšanās pretstatā. Taču ar to netiek pierādīta Dīringa kunga fantastiskā sākotnējā stāvokļa realitāte, bet tikai tas, ka šo stāvokli var ierindot Hēgeļa kategorijā «par sevi» un šā stāvokļa tikpat fantastisko izbeigšanos — kategorijā «sev». Hēgeli, palīdzi!

Matērija — saka Dīringa kungs — ir visa reālā ne-sēja; tādēļ nekāds mehāniskais spēks nevar pastāvēt ārpus matērijas. Tālāk, mehāniskais spēks ir zināms matērijas stāvoklis. Un, lūk, sākotnējā stāvoklī, kur nekas nenotika, matērija un tās stāvoklis, t. i., mehāniskais spēks, bija kaut kas vienots. Tātad pēc tam, kad kaut kas sāka norisināties, matērijas stāvoklim, zināms, vajadzēja kļūt atšķirīgam no matērijas. Tātad mums vajagot apmierināties ar tamlīdzīgām mistiskām frāzēm un turklāt vēl ar apgalvojumu, ka pašam sev līdzīgais stāvoklis neesot bijis ne statisks, ne dinamisks un ka tas neesot atradies ne līdzsvarā, ne kustībā. Mēs vēl arvien nezīnām, kur šā stāvokļa laikā bija mehāniskais spēks un kā mēs bez grūdiņa no ārienes, t. i., bez dieva, varam pāriet no absolūtā nekustīguma uz kustību.

Materiālisti runāja par matēriju un kustību pirms Dīringa kunga. Dīringa kungs kustību reducē uz mehānisko spēku kā tās šķietamo pamatformu un līdz ar to laupa sev iespēju saprast matērijas un kustības patieso sakaru, kas, starp citu, bija neskaidrs arī visiem agrākajiem materiālistiem. Un tomēr lieta ir diezgan vienkārša. *Kustība ir matērijas esamības forma*. Nekur un nekad nav bijusi un nevar būt matērija bez kustības. Kustība pasaules telpā, mazāku masu mehāniskā kustība uz atsevišķiem debess ķermeņiem, molekulu vibrācija kā siltums vai kā elektriska vai magnētiska strāva, ķīmiska sadalīšanās un savienošānās, organiskā dzīvība — lūk, tās kustības formas, kurās — vienā vai vairākās reizē —

katrā attiecīgajā mirklī atrodas katrs atsevišķs pasaules vielas atoms. Katrs miers, katrs līdzsvars ir tikai relatīvs, un tiem ir nozīme tikai attiecībā uz kādu noteiktu kustības formu. Tā, piemēram, kāds ķermenis var uz Zemes atrasties mehāniskā līdzsvara stāvoklī, t. i., mehāniskā nozīmē — miera stāvoklī, bet tas nepavisam neliedz šim ķermenim piedalīties Zemes un visas Saules sistēmas kustībā, tāpat kā tas nepavisam neliedz šā ķermeņa visīkākajām fizikālajām daļiņām izdarīt tā temperatūras nosacītās svārstības vai tā vielas atomiem piedalīties zināmā ķīmiskā procesā. Matērija bez kustības ir tikpat neiedomājama kā kustība bez matērijas. Tāpēc kustību gluži tāpat nevar ne radīt, ne iznīcināt kā pašu matēriju — tā ir doma, ko iepriekšējā filozofija (Dekarts) izteica tā: pasaulē esošās kustības daudzums vienmēr paliek viens un tas pats. Kustību tād nevar radīt, to var tikai pārnest. Kad kustība tiek pārnesta no viena ķermeņa uz otru, tad, ciktāl kustība pāriet, ciktāl tā ir aktīva, to var uzlūkot par pārnēsāmās kustības cēloni, ciktāl šī pēdējā ir pārnesta, pasīva. Šo aktīvo kustību mēs saucam par *spēku*, bet pasīvo — par *spēka izpaudumu*. Līdz ar to ir skaidrs kā diena, ka spēks ir tikpat liels kā spēka izpaudums, jo abos tajos norisinās *viena un tā pati* kustība.

Tādējādi matērijas stāvoklis bez kustības, izrādās, ir viens no vistukšākajiem un visaplamākajiem priekšstatiem, īsta «drudža fantāzija». Lai pie tā nonāktu, vajag iedomāties relatīvi mehānisko līdzsvaru, kurā var atrasties viens vai otrs ķermenis uz mūsu Zemes, kā absolūtu mieru un tad šo priekšstatu attiecināt uz visu pasaules izplatījumu. Tāds attiecinājums, protams, tiek atvieglots, ja universālo kustību reducē tikai uz mehānisko spēku. Un tad šādai kustības ierobežošanai tikai ar mehānisko spēku ir vēl tā priekšrocība, ka spēku var iedomāties kā mierā esošu, saistītu, tād kā dotajā mirklī bezdarbīgu. Protī, ja kustības pārnēsums, kā ļoti bieži mēdz notikt, ir kaut cik komplicēts process, kurā ietilpst dažādi starplocekļi, tad īsto pārnēsumu var atlikt uz kaut kuru brīdi, izlaižot ķēdes pēdējo locekli. Tā, piemēram, notiek, kad mēs, pielādējuši šauteni, izvēlamies brīdi, kad tiks nopiests gailis un šāviens ies vaļā, t. i., tiks pārnesta ar pulvera uzliesmojumu atbrīvojušies kustība. Tāpēc var iedomāties, ka, atrodoties nekustīgā, sev pašam līdzīgā stāvoklī, matērija būtu bijusi pielādēta ar spēku, — tieši

tā arī, šķiet, matērijas un mehāniskā spēka vienību saprot Dīringa kungs, ja viņš vispār kaut ko saprot. Bet tāds priekšstats ir bezjēdzīgs, jo tas uz pasaules Visumu attiecina kā absolūtu tādu stāvokli, kurš pēc savas dabas ir relatīvs un kurā tāpēc katrā zināmā momentā vienmēr var atrasties tikai *daļa* matērijas. Bet, ja pat neievēro šo apstākli, tomēr arvien vēl paliek grūtības: pirmkārt, kā gan pasaule varēja būt pielādēta, ja mūsu laikos šautenes pašas no sevis nepielādējas, un, otrkārt, kā pirksts tad nospieda gaili? Mēs varam grozīties un izlocīties, kā vien gribam, bet Dīringa kunga vadībā mēs vienmēr no jauna atgriezīamies pie dieva pirksta.

No astronomijas mūsu īstenības filozofs pāriet uz mehāniku un fiziku un sūdzas, ka siltuma mehāniskā teorija veselā cilvēka mūža laikā kopš tās atklāšanas neesot pavirzījusies daudz tālāk par to punktu, līdz kuram to novadījis pats Roberts Maijers. Bez tam visa šī lieta esot vēl ļoti tumša:

mums pastāvīgi «no jauna jāatgādina, ka līdz ar matērijas kustības stāvokļiem ir dotas arī statistiskās attiecības un ka šim pēdējam nav nekāda mēra mehāniskā darbā... ja mēs dabu agrāk esam nosaukuši par lielu strādnieci un tagad pie šā izteiciena stingri turēsimies, tad mums vēl jāpiebilst, ka sev pašiem līdzīgi stāvokļi un miera attiecības nereprezentē nekādu mehānisku darbu. Tādējādi mums atkal nav tilta no statistiskā uz dinamisko, un, ja tā dēvētais latentais siltums līdz šai dienai teorijā ir palicis piedauzības akmens, tad arī šeit mums jākonstatē trūkums, ko vismazāk vajadzētu noliegt, attiecinot teoriju uz kosmiskām parādībām.»

Visa šī orākuliskā izrunāšanās atkal nav nekas cits kā netīras sirdsapziņas izvirdums, kad tā ļoti labi sajūt, ka ar savu kustības radīšanu no absolūta nekustīguma nokļuvusi bezizejas stāvoklī, bet tomēr kaunas apelēt pie vienīgā glābēja, proti, debess un zemes radītāja. Ja pat mehānikā, ieskaitot siltuma mehāniku, nevar atrast tiltu no statistiskā uz dinamisko, no līdzsvara uz kustību, tad kāpēc gan Dīringa kungam jāatrod tilts no sava nekustības stāvokļa uz kustību? Un tad viņš būtu laimīgi ticis arī no grūtībām.

Parastajā mehānikā tilts no statistiskā uz dinamisko ir grūdiens no ārienes. Ja centneru smagu akmeni pacel desmit metru augstumā un brīvi pakar tā, ka tas paliek karājoties sev pašam līdzīgā stāvoklī un mierā, tad jāapelē pie publikas, kas sastāv no zīdaiņiem, lai varētu apgalvot, ka šā ķermeņa tagadējā stāvoklī neizpaužas

nekāds mehānisks darbs vai ka tā attālums no tā agrākā stāvokļa nevar rast nekādu mēru mehāniskā darbā. Katrs garāmgājējs Dīringa kungam bez pūlēm izskaidros, ka tur augšā — valgā akmens nav nokļuvis pats no sevis, un katra mehānikas mācību grāmata viņam var norādīt, ka tad, ja šim akmenim ļaus atkal nokrist, tas krītot radīs tieši tikpat daudz mehāniska darba, cik bija nepieciešams tā pacelšanai desmit metru augstumā. Pat tas ļoti vienkāršais fakts, ka akmens tur augšā karājas, pauž mehānisku darbu, jo, ja tas karāsies pietiekami ilgi, tad valgs pārtrūks, tikko ķīmiskā sairuma dēļ tas vairs nebūs pietiekami stiprs, lai noturētu akmeni. Bet uz tādām «vienkāršām pamatformām», runājot Dīringa kunga vārdiem, var reducēt visus mehāniskos procesus, un tādām inženierim vēl jāpiedzimst, kas nevarētu atrast tiltu no statiskā uz dinamisko, ja viņa rīcībā ir pietiekams ārējais grūdiens.

Protams, mūsu metafiziķim ciets rieksts un rūgts kumoss ir tas, ka kustībai savs mērs jārod savā pretstatā — mierā. Tā taču ir brēcoša pretruna, bet katra *pretruna*, kā domā Dīringa kungs, ir *bejjēdzība**. Un tomēr tas ir fakts, ka akmens, kas karājas, reprezentē noteiktu daudzumu mehāniskās kustības, kas precīzi izmērījama pēc akmens svāra un tā attāluma no Zemes virsas un ko var izmantot pēc patikas dažādi, piemēram, tiešā kritienā, slīdējumā pa slīpu plakni vai ar kāda veltņa apgriezieniem; un to pašu var teikt par pielādētu šauteni. Dialektiskajai izpratnei nerada gluži nekādas grūtības iespēja izteikt kustību tās pretstatā — mierā. Tai viss šis pretstats, kā mēs redzējām, ir tikai relatīvs; absolūta miera, pilnīga līdzsvara nav. Atsevišķā kustība tiecas uz līdzsvaru, kopīgā kustība atkal pārtrauc līdzsvaru. Tā miers un līdzsvars, kur tie sastopami, ir aprobežotas kustības rezultāts, un pats par sevi saprotams, ka šī kustība ir mērījama ar savu rezultātu, tajā izsakāma un tādā vai citādā formā no tā atkal iegūstama. Bet ar tik vienkāršu lietas attēlojumu Dīringa kungs nevar apmierināties. Kā īsts metafiziķis viņš vispirms starp kustību un līdzsvaru rada dziļu bezdibeni, kāds īstenībā nemaz nepastāv, un tad brīnās, ka nevar rast tiltu, kas sniegtos pāri viņa

* Vārdu spēle: Widerspruch — pretruna, Widersinn — bejjēdzība.
Red.

paša radītajam bezdibenim. Tikpat labi viņš būtu varējis kāpt mugurā savai metafiziskajai Rosinantei un dzīties pakal Kanta «lietai par sevi», jo galu galā aiz šā nesasniedzamā tilta neslēpjas nekas cits kā tikai tā.

Bet kā tad ir ar siltuma mehānisko teoriju un ar saistīto jeb latento siltumu, kas ir šās teorijas «piedauzības akmens joprojām»?

Ja vienu mārciņu ledus pie sasalšanas punkta temperatūras un pie normāla gaisa spiediena sildot pārvērš par vienu mārciņu tādas pašas temperatūras ūdens, tad zūd tāds siltuma daudzums, kas būtu pietiekams, lai sasildītu to pašu mārciņu ūdens no nulles līdz $79,4^{\circ}\text{C}$ vai arī lai sasildītu $79,4$ mārciņas ūdens līdz 1° . Ja šo mārciņu ūdens sakarsē līdz vārīšanās punktam, t. i., līdz 100° , un tad pārvērš tvaikā ar temperatūru 100° , zūd gandrīz septiņas reizes lielāks siltuma daudzums — tāds daudzums, kas būtu pietiekams, lai $537,2$ mārciņu ūdens temperatūru paceltu par vienu grādu.⁴⁹ Šo zudušo siltumu sauc par *saistītu*. Ja atdzesējot tvaiku atkal pārvērš par ūdeni un ūdeni atkal par ledu, tad tāds pats daudzums siltuma, kāds agrāk bija saistīts, atkal *atbrīvojas*, t. i., tas kļūst sajūtams un mērijams kā siltums. Šī siltuma atbrīvošanās, tvaikam sabiezējot un ūdenim sasilstot, ir cēlonis tam, ka tvaiks, kas atdzesēts līdz 100° , tikai pamazām pārvēršas ūdenī un ka ūdens masa ar sasalšanas punkta temperatūru tikai ļoti lēnām pārvēršas ledū. Tādi ir fakti. Tagad jājauc: kas notiek ar siltumu tai laikā, kamēr tas ir saistītā stāvoklī?

Siltuma mehāniskā teorija, saskaņā ar kuru siltums ir ķermeņa vismazāko fizikāli aktīvo daļiņu (molekulu) vibrācija, kas var būt lielāka vai mazāka atkarībā no temperatūras un agregātstāvokļa, — vibrācija, kas noteiktos apstākļos var pārvērsties par jebkādu citu kustības formu, — šī teorija izskaidro jautājumu tā, ka zudušais siltums ir veicis noteiktu darbu, pārvērties par darbu. Ledum kūstot, atsevišķo molekulu ciešais, stiprais savstarpējais sakars izbeidzas, pārvēršdamies par savstarpēji saskaršos daļiņu brīvu stāvokli; kad vārīšanās punktā ūdens iztvaiko, tad iestājas tāds stāvoklis, kurā atsevišķas molekulas kaut cik manāmi vairs neietekmē cita citu un siltuma ietekmē pat izklīst uz visām pusēm. Skaidrs, ka kāda ķermeņa gāzveidīgā stāvoklī atsevišķām molekulām ir daudz lielāka enerģija nekā šķidrā stāvoklī un šķidrā

stāvoklī atkal lielāka nekā cietā stāvoklī. Saistītais siltums tātad nav zudis, tas ir vienkārši pārvērties un pieņēmis molekulāra sprieguma formu. Tiklīdz izbeidzas nosacījums, pie kura atsevišķas molekulas var uzturēt savā starpā šo absolūto vai relatīvo brīvību, t. i., tiklīdz temperatūra noslīd zem 100° minimuma vai attiecīgi zem 0° , šis spriegums atslābst, molekulas tiecas atkal cita pie citas ar tādu pašu spēku, ar kādu tās agrāk attālinājās cita no citas; un šis spēks izzūd, bet tikai tādēļ, lai no jauna parādītos kā siltums un turklāt kā gluži tas pats siltuma daudzums, kas agrāk bija saistīts. Šis izskaidrojums, protams, ir tikai hipotēze, tāpat kā visa siltuma mehāniskā teorija, ciktāl līdz šim neviens nekad nav redzējis molekulu, nemaz jau nerunājot par tās vibrācijām. Tādēļ šim izskaidrojumam, bez šaubām, ir daudz trūkumu, tāpat kā vispār visai šai vēl ļoti jaunajai teorijai, bet tā var vismaz izskaidrot zināmo procesu, nenonākot nekādā pret-runā ar kustības neiznīcināmību un neradāmību, un šī hipotēze pat spēj dot pilnīgu pārskatu par to, kur paliek siltums tā pārvēršanās laikā. Tātad latentais jeb saistītais siltums nepavisam nav piedauzības akmens mehāniskajai siltuma teorijai. Gluži otrādi, šī teorija pirmo reizi sniedz racionālu procesa izskaidrojumu, bet par piedauzības akmeni var kļūt varbūt tikai tas, ka tādu siltumu, kas pārvērties par citu molekulārās enerģijas veidu, fiziski vēl arvien apzīmē ar novecojušos un vairs neatbilstošo izteicienu — «saistītais siltums».

Tātad cietā, pilienšķidrā un gāzveidīgā agregātstāvokļa sev pašiem līdzīgie stāvokļi un miera attiecības katrā ziņā izteic mehānisku darbu, ciktāl mehānisks darbs ir siltuma mērs. Kā zemes cietā garoza, tā arī okeāna ūdens savā tagadējā agregātstāvoklī izteic pilnīgi noteiktu daudzumu siltuma, kas atbrīvojies; šis siltums, protams, atbilst tikpat noteiktam mehāniskā spēka daudzumam. Gāzveidīgajai lodei, no kuras cēlusies Zeme, pārejot pilienšķidrā un vēlāk lielāko tiesu cietā agregātstāvoklī, zināms daudzums molekulārās enerģijas ticis siltuma veidā izstarots pasaules telpā. To grūtību, par kurām noslēpumaini čukst Dīringa kungs, tātad nav; un, pat runājot par kosmiskām problēmām, mēs, ja arī varam sadurties ar nepilnībām un robiem, kas saistās ar mūsu nepilnīgajiem izziņāšanas līdzekļiem, tomēr nekur nesastopamies ar teorētiski nepārvaramiem šķēršļiem. Tilts no statiskā uz dinamisko arī

šeit ir ārējs grūdiens — atdzišana vai sasilšana, ko radijuši citi ķermeņi, kuri iedarbojas uz līdzsvarā esošo priekšmetu. Jo vairāk mēs iedziļināmies Dīringa kunga natūrfilozofijā, jo bezcerīgāki rādās visi mēģinājumi izskaidrot kustību ar nekustīgumu vai atrast tiltu, pa kuru tīri statiskais, mierā esošais var *pats no sevis* pāriet dinamiskajā, kustīgajā.

Tagad mēs it kā laimīgi uz laiku būtu tikuši vaļā no sev pašam līdzīgā sākotnējā stāvokļa. Dīringa kungs pievēršas ķīmijai un šai gadījumā mums atklāj trīs dabas pastāvīguma likumus, kurus līdz šim atradusi īstenības filozofija, proti:

1) vispār visas matērijas daudzums, 2) vienkāršo (ķīmisko) elementu daudzums un 3) mehāniskā spēka daudzums ir nemainīgi liecumi.

Tātad matēriju un tās vienkāršās sastāvdaļas, ciktāl tai tādas ir, tāpat arī kustību nevar ne radīt, ne iznīcināt, — šie vecie, vispārzināmie fakti, ļoti nepilnīgi formulēti, — lūk, vienīgais pozitīvais, ko Dīringa kungs mums spēj dot kā savas neorganiskās pasaules natūrfilozofijas rezultātu. Tās visas ir mums jau kopš senseniem laikiem zināmas lietas. Tikai viens mums bija palicis nezināms: ka tie ir «pastāvīguma likumi» un ka tie kā tādi ir «lietu sistēmas shematiskas īpašības». Iznāk atkal tāpat kā agrāk* ar Kantu: Dīringa kungs ņem kaut kādu vispārzināmu vecu grabažu, piesprauž tai savu Dīringa etiķeti un nosauc to par «pašos pamatos īpatnējiem rezultātiem un uzskatiem... sistēmu radošām idejām... līdz pašām saknēm tverošu zinātnei».

Tomēr tādēļ mums nepavisam nav jākrīt izmisumā. Lai kādi trūkumi arī būtu visdziļākajai zinātnei un Dīringa kunga ieteiktajai vislabākajai sabiedriskajai iekārtai, vienu viņš var noteikti apgalvot:

«Universā esošajam zeltam vienmēr jābūt bijušam vienā un tai pašā daudzumā un tas, tāpat kā vispārīgā matērija, nevar ne pavairoties, ne samazināties.»

Diemžēl Dīringa kungs mums nepasaka, ko mēs par šo «esošo zeltu» varam nopirkt.

* Sk. šā izdevuma 55.—56. lpp. *Red.*

VII. NATŪRFILOZOFIJA. ORGANISKĀ PASAULE

«No spiediena un grūdienu mehānikas līdz sajūtu un domu savienojumam stiepjas vienota un vienīga starppakāpju gradācija.»

Ar šo apgalvojumu Dīringa kungs izvairās kaut ko noteiktāku sacīt par dzīvības izcelšanos, lai gan varētu gaidīt, ka tāds domātājs, kurš izsekojis pasaules attīstībai līdz pat stāvoklim, kas līdzīgs sev pašam, un kurš uz citiem debess ķermeņiem jūtas gluži kā savās mājās, arī šo jautājumu sīki pārzina. Tomēr šis Dīringa kunga apgalvojums, ja to nepapildina ar jau minēto * Hēgeļa mēra attiecību mezglu līniju, ir tikai pa pusei pareizs. Nenoliedzot pakāpenību, vienas kustības formas pāreja otrā vienmēr ir lēcieni, izšķirīgs pagrieziens. Tāda ir pāreja no debess ķermeņu mehānikas uz mazāku masu mehāniku atsevišķos debess ķermeņos; tāda pati ir arī pāreja no masu mehānikas uz molekulu mehāniku, kura aptver kustības, kas ir fizikas pētīšanas priekšmets šā vārda tiešajā nozīmē: siltumu, gaismu, elektrību, magnētismu. Gluži tāpat arī pāreja no molekulu fizikas uz atomu fiziku — ķīmiju norisinās atkal tāpat ar noteiktu lēcieni; vēl vairāk tas izpaužas, no parastās ķīmiskās darbības pārejot uz obaltumu ķīmiskajiem procesiem, kurus mēs saucam par dzīvību⁵⁰. Dzīvības sfēras robežās lēcieni pēc tam kļūst vienmēr retāki un nemanāmāki. — Tātad atkal Hēgelim jālabo Dīringa kungs.

Loģiskai pārejai uz organisko pasauli Dīringa kungam noder mērķa jēdziens. Tas atkal ir aizgūts no Hēgeļa, kas savā «Loģikā» — mācībā par jēdzienu — ar teleoloģijas, t. i., mācības par mērķi, palīdzību no ķīmiskiem procesiem pāriet uz dzīvību. Kur vien mēs raugāties, pie Dīringa kunga mēs visur atduramies uz kādu Hēgeļa «nesaņemamo ideju», ko viņš bez mazākās kautrēšanās pasludina par savu «līdz pašam saknēm tverošo zinātni». Mēs aizietu pārāk tālu, ja šeit sāktu pētīt, ciktāl būtu atļaidājami un vietā priekšstatu par mērķi un līdzekli attiecināt uz organisko pasauli. Katrā ziņā pat Hēgeļa «iekšējā mērķa» lietošana, t. i., tāda mērķa lietošana, kuru dabā neienes kāds gribēti darbīgs, ārpusē stāvošs elements, piemēram, dievišķā gudrība, bet kurš slēpjas pašā priekšmeta nepieciešamībā, — pat mērķa jēdziena tāda lie-

* Sk. šā izdevuma 52. lpp. *Red.*

tošana pastāvīgi noved cilvēkus, kas filozofiski nav pietiekami izglītoti, pie apzinīgas un noteikta nolūka darbības bezjēdzīgas piedēvēšanas dabai. Tas pats Dīringa kungs, kas, redzot vismazāko «spiritisma» izpausmi citos cilvēkos, izrāda vislielāko morālisko sašutumu, apgalvo

«pilnīgi noteikti, ka instinkti ir radīti galvenokārt tā apmierinājuma dēļ, kas saistās ar instinktu rotaļu».

Viņš stāsta mums, ka

nabadzītei dabai «priekšmetiskā pasaule vienmēr atkal no jauna jāsavēd kārtībā» un ka bez tam tai vēl daudz citu uzdevumu, «kas no dabas prasa daudz lielāku smalkumu, nekā parasti domā». Bet daba ne vien zina, kādēļ tā rada šo vai to, tai ne vien jāveic mājkālpones darbs, tai ne vien piemīt smalkums, kas jau pats par sevi ir diezgan liela pilnība apzinīgā subjektīvā domāšanā, — tai ir arī griba; jo instinktu papildu lomu — to, ka tie, starp citu, izpilda reālas, dabiskas funkcijas: barošanos, vairošanos utt., — «mums tiesība iedomāties nevis kā tieši, bet tikai kā netieši *vēlamu*».

Tā nu mēs esam nonākuši pie apzinīgi domājošās un apzinīgi darbojošās dabas, tātad stāvam jau uz «tilta», kas, tiesa gan, neved vis no statiskā uz dinamisko, bet tomēr no panteisma uz deismu. Vai varbūt Dīringa kungs grib arī pats drusku nodoties «natūrfilozofijas puspoēzijai»?

Nē, tas nevar būt. Viss, ko mūsu īstenības filozofs zina mums stāstīt par organisko dabu, aprobežojas ar cīņu pret šo «natūrfilozofijas puspoēziju», pret «šarlatānismu ar tā vieglprātīgo paviršību un, tā sakot, zinātniskajām mistifikācijām», pret *darwinisma* «poetizējošām iezīmēm».

Vispirms Darvinam tiek pārņemts, ka viņš Maltusa apdzīvotības teoriju no politiskās ekonomijas pārnesis uz dabaszinātnēm, ka viņš nokļuvis lopkopja priekšstatu varā, ka savā teorijā par eksistences cīņu viņš nododoties nezinātniskai puspoēzijai un ka viss darvinisms, izņemot to, kas aizgūts no Lamarka, esot krietna porcija zvēriskuma, kurš vērsti pret cilvēci.

Savos zinātniskajos ceļojumos Darvins bija guvis uzskatu, ka augu un dzīvnieku sugas nav pastāvīgas, bet ir mainīgas. Lai, atgriezies mājās, šo domu attīstītu tālāk, viņš saviem novērojumiem neatrada nekā labāka par dzīvnieku un augu audzēšanu. Tieši šai ziņā Anglija ir klasiska zeme; citu zemju, piemēram, Vācijas sasniegumi pēc saviem apmēriem ne aptuveni nevar līdzināties tam, kas

šai ziņā sasniegts Anglijā. Bez tam lielākā daļa panākumu, kas sasniegti šai laukā, ir gūti pēdējos simt gados, tā ka faktu konstatēšana nerada lielas grūtības. Un Darvins atrada, ka izlase vienas un tās pašas sugas dzīvniekos un augos mākslīgi radījusi atšķirības, kas lielākas par tām, kādas sastopamas pie sugām, kuras visi atzīst par dažādām. Tā, no vienas puses, tika zināmā mērā pierādīts, ka sugas mainās, bet, no otras puses, tika pierādīts, ka organismiem, kam ir dažādas sugas pazīmes, ir iespējami kopīgi senči. Darvins tālāk pētīja, vai pašā dabā nevar atrast tādus cēloņus, kam — ārpus selekcionāra apzinīgas un gribētas ietekmes — ar laiku vajadzētu radīt dzīvos organismos pārmaiņas, kas līdzīgas tām, kādas rodas mākslīgas izlases ceļā. Šos cēloņus viņš atrada nesaskaņā starp ārkārtīgi lielo dabas radīto dīglu skaitu un nelielo skaitu organismu, kas patiesi sasniedz nobriedumu. Tā kā katrs dīgļis tiecas attīstīties, tad nepieciešami rodas cīņa par eksistenci, kura parādās ne vien kā tieša fiziska cīņa vai aprīšana, bet arī kā cīņa par telpu un gaismu, kāda novērojama pat pie augiem. Skaidrs, ka šai cīņā vislielākās izredzes sasniegt nobriedumu un vairoties ir tiem indivīdiem, kuriem ir kaut kāda, kaut arī nenozīmīga, taču eksistences cīņā izdevīga individuāla īpatnība. Šīm individuālajām īpatnībām tādējādi ir tendence iedzimt un, ja tās sastopamas pie daudziem vienas un tās pašas sugas indivīdiem, arī tendence atkārtotas iedzimtības ceļā pastiprināties reiz iesāktajā virzienā. Turpretī indivīdi, kam nav šādu īpatnību, eksistences cīņā vieglāk iet bojā un pamazām izzūd. Šādā veidā suga mainās dabiskās izlases ceļā, iztuot piemērotākajiem.

Pret šo Darvina teoriju Dīringa kungs iebilst, ka eksistences cīņas idejas izcelšanās esot meklējama, kā Darvins pats to atzīstot, ekonomista un apdzīvotības teorētiķa Maltusa uzskatu vispārinājumā un tādēļ šai teorijai piemītot visi tie paši trūkumi, kas raksturīgi garīdznieciski maltusiskajiem uzskatiem jautājumā par pārāpdzīvotību. — Bet Darvinam nepavisam nav nācis prātā teikt, ka eksistences cīņas idejas *izcelšanās* meklējama pie Maltusa. Viņš tikai saka, ka viņa eksistences cīņas teorija ir Maltusa teorija, attiecināta uz visu dzīvnieku un augu pasauli. Lai arī cik lielu kļūdu Darvins būtu izdarījis, bez ierunām tik naivi atzīstot Maltusa teoriju, tomēr ikviens pirmajā acu uzmetienā var pamanīt, ka nemaz nav vaja-

dzīgas Maltusa brilles, lai dabā saskatītu cīņu par eksistenci, lai saskatītu pretrunu starp digļu bezgalīgo daudzumu, ko daba tik izšķērdīgi rada, un to digļu niecīgo skaitu, kuri vispār var sasniegt briedumu, — pretrunu, kas tiešām lielāko tiesu atrisinās eksistences cīņā, kura dažreiz ir ārkārtīgi nežēlīga. Un līdzīgi tam, kā darba algas likums ir paturējis savu nozīmi arī pēc tam, kad sen jau aizmirsti maltusiskie argumenti, ar kuriem to pamatoja Rikārdo, gluži tāpat dabā var pastāvēt cīņa par eksistenci neatkarīgi no jebkādiem maltusiskiem tās iztulkojumiem. Bez tam organismiem dabā tāpat ir savi apdzīvotības likumi, kuri gandrīz nemaz nav izpētīti un kuru konstatēšanai, bez šaubām, būs izšķiroša nozīme sugu attīstības teorijā. Un kas arī šai virzienā ir devis izšķirošu ierosinājumu? Neviens cits kā Darvins.

Dīringa kungs gan ir tik prātīgs, ka sargās pieskarties šai jautājuma pozitīvajai pusei. Tai vietā jo vairāk viņa kritika vēršas pret eksistences cīņas teoriju. Pēc viņa ieskatiem, par eksistences cīņu bezapziņas augu un lēnprātīgo zālējau vidū nemaz nevarot būt runas:

«cīņa par eksistenci stingri noteiktā nozīmē zvēru valstībā izpaužas tiktāl, ciktāl barošanās notiek, citam citu saplosot un aprijot».

Un pēc tam, kad viņš eksistences cīņas jēdzienu tik lielā mērā sašaurinājis, viņš var jau ļaut pilnīgu vaļu savam sašutumam par tā jēdziena zvēriskumu, kuram viņš pats piešķīris tādu nozīmi. Tomēr šā morālā sašutuma bultas ķer tikai pašu Dīringa kungu, kas ir vienīgais eksistences cīņas autors tās šādā aprobežotā nozīmē un tāpēc vienīgais par to atbildīgs. Tātad tas nav Darvins, kas «plēsīgu zvēru vidū meklē visas dabas darbības likumus un izpratni», — Darvins, gluži otrādi, cīņā par eksistenci ietvēra visu organisko dabu —, bet gan paša Dīringa kunga safabricētais fantastiskais biedēklis. Starp citu, *nosaukumu* — cīņa par eksistenci — mēs varam labprāt upurēt Dīringa kunga augsti morālajam sašutumam. Bet, ka pats tādas cīņas *fakts* pastāv pat starp augiem, to viņam var pierādīt katra pļava, katrs labības lauks, katrs mežs; jautājuma būtība nav nosaukumā, ne par to ir runa, vai to nosaukt par «eksistences cīņu» vai par «eksistences nosacījumu trūkumu un mehāniskām ietekmēm», bet gan par to, kā šis fakts ietekmē sugu uzturēšanu vai pārmaiņu. Par šo jautājumu Dīringa kungs

paliek stūrgalvīgā, sev pašai līdzīgā klusēšanā. Tātad pagaidām ar dabisko izlasi viss paliek pa vecam.

Bet darvinisms «savas pārmaiņas un izšķirības producē no nekā».

Tiešām, kad Darvins runā par dabisko izlasi, viņš atstāj neievērotus *cēloņus*, kas radījuši pārmaiņas atsevišķos indivīdos, un vispirms runā par to, kādā veidā tādas individuālas novirzīšanās pamazām kļūst par zināmas rases, varietātes vai sugas pazīmēm. Darvins mazāk interesējas par šo cēloņu atrašanu — tie vēl šodien pa daļai ir gluži nezināmi, pa daļai tikai ļoti vispārīgos vilcienos uzrādāmi —, bet vairāk meklē racionālu formu, kurā to rezultāti nostiprinās un iegūst paliekamu nozīmi. Darvins pie tam tiešām piedēvēja savam atklājumam pārāk plašu darbības sfēru, viņš to padarīja par vienīgo dzenuli sugu pārmaiņas procesā un tās formas dēļ, kurā pārmaiņas kļūst vispārējas, atstāja novārtā jautājumu par atkārtajos individuālo pārmaiņu cēloņiem. Tas ir trūkums, kas piemīt Darvinam, tāpat kā vairumam cilvēku, kuri patiesi virza zinātņi uz priekšu. Bez tam, ja Darvins individuālās pārmaiņas producē no nekā un turklāt lieto vienīgi «selekcionāra gudrību», tad iznāk, ka ikviens selekcionārs tāpat rada dzīvnieku un augu formu pārmaiņas *no nekā*, pie tam reālas pārmaiņas, ne tikai iedomātas. Tomēr tas, kas devis ierosinājumu pētīt jautājumu, kā īsti rodas šīs pārmaiņas un atšķirības, nav neviens cits kā Darvins.

Jaunākajā laikā priekšstats par dabisko izlasi ir paplašināts, it sevišķi Hekeļa pētījumu dēļ, un sugu pārmaiņas sākuši uzlūkot par pielāgošanās un iedzimtības savstarpējās iedarbības rezultātu, pie kam pielāgošanos tēlo kā to procesa pusi, kas rada pārmaiņas, bet iedzimtību — kā to uzglabātāju. Bet arī tas nav pa prātam Dīringa kungam.

«Ista pielāgošanās dzīves apstākļiem, kādus tos daba sniedz vai liedz, prasa tādas dzīves un darbības veidus, ko nosaka priekšstati. Citādā gadījumā pielāgošanās ir tikai šķietamība, un cēlonība, kas darbojas šai gadījumā, nesniedz augstāk par fizisko, ķīmisko un augu fizioloģisko procesu zemākajām pakāpēm.»

Dīringa kungu atkal kaitina nosaukums. Bet, lai arī kā viņš šo procesu nosauktu, jautājums šeit ir tāds: vai šādi procesi rada vai nerada pārmaiņas organismu sugās? Un Dīringa kungs atkal nedod nekādu atbildi.

«Kad kāds augs savā augšanā izvēlas ceļu, kur tas saņem visvairāk gaismas, tad šis kairinājuma sekas nav nekas cits kā fizikālu spēku un ķīmisku faktoru kombinācija, un, ja šai gadījumā grib runāt par pielāgošanos nevis vārda metaforiskajā, bet tiešajā nozīmē, tad tam vajag radīt *spiritisku* jucekli jēdzienos.»

Tik stingrs pret citiem ir tas pats cilvēks, kas pavisam noteikti zina, pēc kā *gribas* daba dara to vai citu, kas runā par dabas *smalkumu* un pat par tās *gribu*! Tiešām spiritisks juceklis, — bet kam, Hekelim vai Dīringa kungam?

Un ne tikai spiritisks, bet arī loģisks juceklis. Mēs redzējām, ka Dīringa kungs visiem spēkiem cenšas uztipt dabai mērķa jēdzienu:

«Attiecība starp līdzekli un mērķi nebūt neprasa apzinātu nolūku.»

Bet kas tad ir pielāgošanās bez apzināta nolūka, bez to priekšstatu starpniecības, kurus viņš tik noteikti noraida, ja ne tieši tāda neapzināta mērķtiecīga darbība?

Tātad, ja koku vārdes un lapu ēdāji kukaiņi ir zaļā krāsā, ja tuksnešu dzīvnieki ir smilšu dzeltenā krāsā, polāro apgabalu dzīvnieki — lielāko tiesu sniegbaltā krāsā, tad viņi šīs krāsas, protams, nav ieguvuši ar nolūku vai rikojoties pēc kādiem priekšstatiem: gluži otrādi, šīs krāsas var izskaidrot tikai ar fizikāliem spēkiem un ķīmiskiem faktoriem. Un tomēr nav noliedzams, ka šie dzīvnieki ar savu krāsu ir mērķtiecīgi *pielāgoti* tai apkārtnē, kurā viņi dzīvo, un tieši tā, ka tādā veidā viņi kļuvuši daudz grūtāk pamanāmi saviem ienaidniekiem. Gluži tāpat tie orgāni, ar kuriem zināmi augi ķer un aprij kukaiņus, kas uz tiem nolaižas, ir pielāgoti — un pat mērķtiecīgi pielāgoti — tādai darbībai. Tātad, ja nu Dīringa kungs paliek pie domām, ka pielāgošanās var rasties tikai ar priekšstatu palīdzību, tad viņš tikai ar citiem vārdiem pasaka, ka arī mērķtiecīgai darbībai jānotiek ar priekšstatu palīdzību, jābūt apzinātai, ar nolūku. Tā mēs atkal, kā tas parasts īstenības filozofijā, laimīgi esam nonākuši pie radītāja, kas realizē savus mērķus, t. i., pie dieva.

«Agrāk šādu izskaidrojumu sauca par deismu un to nevērtēja augstu» (saka Dīringa kungs), «bet tagad, šķiet, arī šai ziņā attīstība gājusi atpakaļ.»

No pielāgošanās mēs nonākam pie iedzimtības. Arī šeit, kā domā Dīringa kungs, darvinisms nokļuvis uz galīgi aplama ceļa. Darvins apgalvojot, ka visa organiskā

pasaule cēlusies no viena ciltstēva, ka tā, tā sakot, esot vienas vienīgas būtnes pēctece. Darvins nemaz nepazīstot patstāvīgas paralēlas rindas, kuras veido vienādi ar kopīgu izcelšanos nesaistīti dabas radījumi, un tādēļ Darvinam ar saviem pagātnē vērstajiem uzskatiem tūlīt esot jānonāk strupceļā, tiklīdz viņam pārtrūkstot dzimšanas vai citāda vairošanās veida pavediens.

Apgalvojums, ka Darvins visus tagad dzīvojošos organismus atvasinot no *viena* ciltstēva, ir, pieklājīgi izsakoties, Dīringa kunga «paša brīvās jaunrades un iztēles produkts». Grāmatas «Sugu izcelšanās» (6. izdevuma) priekšpēdējā lappusē Darvins skaidri pasaka, ka viņš uzskata

«visas dzīvās būtnes nevis par atsevišķiem radījumiem, bet par dažu *nedaudzu būtņu* pēcnācējiem taisnā līnijā».⁵¹

Hekelis iet vēl daudz tālāk un pieļauj

«vienu pilnīgi patstāvīgu cilti augu valstij, otru — dzīvnieku valstij» un starp tām abām «vairākas patstāvīgas protistu ciltis, pie kam katra tāda cilts pilnīgi neatkarīgi no divām iepriekšējām attīstījusies no savas pašas pirmdzimtās moneru formas» («Radišanas vēsture», 397. lpp.)⁵².

So ciltstēvu Dīringa kungs izdomājis tikai tāpēc, lai to cik varēdams sakompromitētu, nostādot blakus pirmebrejam Ādamam, pie kam viņam, t. i., Dīringa kungam, par nelaimi, viņam palicis nezināms, ka sakarā ar Smita pētījumiem Asīrijā šis pirmebrejs, kā izrādījies, ir pirmsemīts un ka visi bībeles stāsti par pasaules radīšanu un grēku plūdiem ir tikai fragments no sena pagānisku reliģiska rakstura teiku cikla, kas kopīgs ebrejiem, babiloniešiem, haldejiem un asīriešiem.

Tiesa, pārmetums Darvinam, ka viņš nokļūst strupceļā, tiklīdz pārtrūkst ģeoloģiskais pavediens, ir bargs, bet neatspēkojams. Diemžēl šo pārmetumu pelna visas mūsu dabaszinātnes. Kur tām pārtrūkst ģeoloģiskais pavediens, tur tās nonāk «strupceļā». Tām vēl līdz šim nav izdevies radīt organiskas būtnes citādi kā tikai no citām būtnēm: tās vēl arvien neprot pat iegūt no ķīmiskiem elementiem vienkāršu protoplazmu vai citas olbaltumvielas. Tātad līdz šim par dzīvības izcelšanos dabaszinātnes noteikti var apgalvot tikai to, ka dzīvībai vajadzēja izcelties ķīmiskā ceļā. Bet varbūt mums šeit palīdzēt spēj īstenības filozofija, jo tās rīcībā ir patstāvīgi paralēli sa-

rindoti dabas radījumi, kas nav savā starpā saistīti ar kopīgu izcelšanos? Kā cēlušies šie radījumi? Pašrašanās ceļā? Bet līdz šim pat vispārdrošākie pašrašanās teorijas pārstāvji nav pretendējuši pierādīt, ka šādā ceļā kaut kas radies, izņemot baktērijas, sēnīšu dīgļus un citus ļoti primitīvus organismus, bet nekādā ziņā ne kukaiņi, zivis, putni vai zidītāji. Bet, ja šie vienveidīgie dabas radījumi (protams, organiskie, vienīgi par tiem te ir runa) nav savā starpā saistīti ar kopīgu izcelšanos, tad tur, «kur pārtrūkst ģeoloģiskais pavediens», viņiem vai ikvienam viņu priekštecim būtu bijis jānāk pasaulē ne citādi kā atsevišķa radišanas akta ceļā. Tā mēs atkal nonākam pie radītāja un pie tā, ko sauc par deismu.

Tālāk Dīringa kungs par lielu Darvina pavisrību uzskata to, ka Darvins

«īpatnību vienkāršu dzimuma kompozīcijas aktu pārvērtis par šo īpatnību izcelšanās pamatprincipu».

Tas atkal ir mūsu dziļākās saknes tverošā filozofa brīvas jaunrades un izteiles produkts. Gluži otrādi, Darvins noteikti paziņo: izteiciens «dabiskā izlase» ietver tikai pārmaiņu *saglabāšanu*, bet ne to rašanos (63. lpp.). Bet no jauna piedēvēt Darvinam to, ko viņš nekad nav teicis, Dīringa kungam vajadzīgs tādēļ, lai mums palīdzētu saprast šādu dziļdomīgu viņa apgalvojumu:

«Ja dzimumvairošanās iekšējā shematismā būtu atrasts kāds patstāvīgas pārmaiņas princips, tad šī ideja būtu pavisam racionāla, jo tā ir pilnīgi dabiska doma — apvienot vienā veselā vienībā vispārīgās ģenēzes principu ar dzimumvairošanās principu un, raugoties no augstāka viedokļa, uzlūkot tā saukto pašrašanos nevis par absolūtu pretstatu atražošanai, bet gan tieši par ražošanu.»

Un cilvēks, kas spējīgs sacerēt šādas blēņas, nekautrējas pārņemt Hēgelim viņa «žargonu»!

Taču pietiek šās uzbudinātās, pretrunīgās rūkšanas un ņurdēšanas, ar ko Dīringa kungs izpauž savu īgnumu par dabaszinātņu milzīgo uzplaukumu Darvina teorijas ierosmē. Ne Darvins, ne viņa piekritēji dabas pētnieku aprindās nedomā kaut kā samazināt Lamarka lielos nopelnus; tieši Darvins un viņa sekotāji taču bija pirmie, kas viņu atkal cēla godā. Bet mēs nedrīkstam aizmirst, ka Lamarka laikā zinātnei nebūt vēl nebija pietiekama materiāla, lai spētu atbildēt uz jautājumu par sugu izcelšanos citādi, kā paredzot nākotni, tā sakot, pravietiski.

Bez tam kopš Lamarka bija ne vien uzkrāts ļoti plašs materiāls kā aprakstošajā, tā arī anatomiskajā botānikā un zooloģijā, bet arī radušās divas pavisam jaunas zinātnes nozares, kurām šeit ir izšķiroša nozīme, un proti: augu un dzīvnieku dīglu attīstības pētniecība (embrioloģija) un zemes virsmas dažādos slāņos saglabājušos organisko palieku pētniecība (paleontoloģija). Izrādās, ka organisko dīglu pakāpeniskā attīstība līdz nobriedušiem organismiem zīmīgi sakrīt ar to pakāpenisko kārtību, kādā cits citam seko augi un dzīvnieki Zemes vēsturē. Un taisni šī sakrišana ir tā, kas devusi attīstības teorijai visdrošāko balstu. Bet pati attīstības teorija vēl ir ļoti jauna, un tāpēc turpmākajiem pētījumiem, bez šaubām, ļoti ievērojami jāmodificē tagadējie, to skaitā arī stingri darvinistiskie priekšstati par sugu attīstības procesu.

Bet ko tad pozitīvu īstenības filozofija mums var sacīt par organiskās dzīvības attīstību?

«Sugu mainīgums ir pieņemama hipotēze.» Bet blakus tai paliek spēkā arī «vienādo ar kopīgu izcelšanos nesaistīto dabas radījumu patstāvīgā paralēlā eksistence».

Pamatojoties uz to, vajadzētu domāt, ka nevienādie dabas radījumi, t. i., mainīgās sugas, izceļas cita no citas, bet vienādās ne. Tomēr arī tas nav gluži tā, jo arī par mainīgajām sugām mēs lasām, ka

«kopīgas izcelšanās saites, gluži otrādi, ir tikai ļoti sekundārs dabas akts».

Tātad tomēr runa ir par izcelšanos, lai arī «otrās šķiras». Taču priecāsimies arī par to, ka Dīringa kungs, kas par izcelšanos sarunājis tik daudz slikta un tumša, beigu beigās ielaidis šo izcelšanos pa sāndurvīm. Gluži tāpat ir ar dabisko izlasi, jo pēc visa morālā sašutuma pret cīņu par eksistenci, ar kuras palīdzību tieši taču notiek dabiskā izlase, mēs pēkšņi lasām:

«Organisko veidojumu īpašību kopības dziļākais pamats tādējādi meklējams dzīves apstākļos un kosmiskās attiecībās, kamēr Darvina uzsvertajai dabiskajai izlasei var būt tikai otrās šķiras nozīme.»

Tātad tomēr dabiskā izlase, kaut arī otrās šķiras. Bet līdz ar dabisko izlasi atzīta arī cīņa par eksistenci un tātad arī garīdznieciski maltusiskā pārapsdzīvotība! — Tas ir viss — attiecībā uz pārējo Dīringa kungs mūs raida pie Lamarka.

Beidzot Dīringa kungs mūs brīdina nelietīgi nelietot vārdus «metamorfoze» un «attīstība». Metamorfoze, viņš saka, ir neskaidrs jēdziens, bet attīstības jēdziens pieļaujams tikai tiktāl, ciktāl var tiešām uzrādīt attīstības likumus. Abu vietā vajagot teikt «kompozīcija», un tad viss būšot kārtībā. Atkal tā pati vecā nelaime: lietas paliek tādas, kādas tās bijušas, un Dīringa kungs ir pilnīgi apmierināts, ja tikai mēs mainām nosaukumus. Ja mēs runājam par cāļa attīstību olā, tad mēs radām jūcekli, jo attīstības likumus mēs šeit varam uzrādīt tikai nepilnīgi. Bet, ja mēs runāsim par cāļa kompozīciju, tad viss kļūskaidrs. Tātad mēs vairs neteiksim «šis bērns attīstās lieliski», bet gan — «bērns ir lieliskas kompozīcijas procesā», un mēs varam novēlēt laimes Dīringa kungam, ka viņš cienīgi nostājies blakus «Nibelungu gredzena» radītājam ne tikai cildenā pašvērtējuma ziņā, bet arī kā nākotnes komponists.⁵³

VIII. NATŪRFILOZOFIJA. ORGANISKĀ PASAULE

(nobeigums)

«Lai apsver... kādas pozitīvas zināšanas nepieciešamas mūsu natūrfilozofijas nodalījuma apgādāšanai ar visiem tā zinātniskajiem priekšnosacījumiem. Tā pamatā ir vispirms visi svarīgākie matemātikas iekarojumi, tad galvenie eksakto zināšanu principi mehānikā, fizikā un ķīmijā, kā arī vispār dabaszinātņu rezultāti fizioloģijā, zooloģijā un citos līdzīgos pētīšanas laukos.»

Tik pašpaļāvīgi un noteikti Dīringa kungs izsakās par Dīringa kunga augstajām matemātiskajām un dabzinātniskajām zināšanām. Tomēr, spriežot pēc šā plānā nodalījuma un it īpaši pēc tā vēl trūcīgākajiem rezultātiem, nav saskatāms, ka aiz tiem slēptos kādas dziļākas saknes tverošas pozitīvas zināšanas. Katrā ziņā, lai sacerētu Dīringa kunga orākulisko izteicienus par fiziku un ķīmiju, no fizikas nav vajadzīgs zināt neko vairāk kā tikai vienādojumu, kas izteic siltuma mehānisko ekvivalentu, un no ķīmijas pietiek zināt tikai to, ka visi ķermeņi sadalās elementos un elementu savienojumos. Turklāt, ja kāds līdzīgi Dīringa kungam (131. lpp.) spējīgs runāt par «gravitējošiem atomiem», tad viņš līdz ar to pierāda, ka viņš vēl pilnīgi «maldās pa tumsu» jautājumā par starpību starp

atomu un molekulu. Kā zināms, ar atomiem neizskaidro gravitāciju vai kādas citas mehāniskas vai fizikālas kustības formas, bet tikai ķīmisku darbību. Turpretī, lasot nodaļu par organisko dabu ar tās tukšo, pretrunīgo, galvenajā punktā orākuliski bezsaturīgo plāpāšanu par šo un to ar absolūti necīgu gala rezultātu, — jau pašā sākumā grūti atturēties no pieņēmuma, ka Dīringa kungs šeit runā par lietām, par kurām viņš zina pārsteidzoši maz. Šis pieņēmums kļūst par pārliecību, kad lasītājs nonāk pie Dīringa kunga priekšlikuma mācībā par organisko dzīvību (bioloģijā) turpmāk runāt par kompozīciju un nevis par attīstību. Kas var ierosināt kaut ko tādu, tas līdz ar to pierāda, ka viņam nav ne mazākās jausmas par organisko ķermeņu veidošanos.

Visus organiskos ķermeņus, izņemot viszemākos, veido šūnas — mazas, tikai stiprā palielinājumā saredzamas olbaltumvielas piciņas ar šūnas kodolu vidū. Parasti šūna attīsta arī ārējo apvalku, un tad šūnas saturs ir vairāk vai mazāk šķidrš. Viszemākos šūnu organismus veido viena šūna; turpretī viss lielais organisko būtņu vairākums ir daudzšūnu organismi, sakarīgs daudzū šūnu komplekss, un šīs šūnas, kas zemākajos organismos vēl ir vienvēidīgas, augstākajos organismos kļūst arvien dažādākas pēc savas formas, grupējuma un darbības. Tā, piemēram, cilvēka organismā kauli, muskuļi, nervi, dzīslas, saites, křimstalas, āda, — īsi sakot, visi audi vai nu sastāv no šūnām, vai arī ir no tām attīstījušies. Bet visiem organiskiem veidojumiem no šūnām — sākot ar amēbu, kas ir vienkārša, lielāko laiku bez apvalka paliekoša olbaltumvielas piciņa ar šūnas kodolu vidū, līdz pat cilvēkam un sākot ar vismazāko vienšūnas aļģi desmidiju līdz pat visaugstāk attīstītajam augam — tiem visiem kopīgais šūnu vairošanās veids ir dališanās. Šūnas kodols sākumā vidū iežņaudzas, šī iežņaugšanās, kas atdala kodola abas puses, arvien pastiprinās; beidzot tās atdalās pavisam un izveido divus šūnu kodolus. Tas pats process notiek pašā šūnā; katrs no abiem kodoliem kļūst par centru, ap kuru sakrājas šūnas viela, ko ar otru pusi saista pāržņaugšs, kurš arvien vairāk sašaurinās, līdz beidzot abas puses atdalās viena no otras un turpmāk dzīvo kā patstāvīgas šūnas. Tā, šūnai daudzkārt daloties, no dzīvnieka olas dīgļa pūslīša pēc notikušās apaugļošanās pakāpeniski attīstās pilnīgi nobriedis dzīvnieks, un gluži

tāpat nobriedušā organismā notiek nolietoto audu atjaunošanās. Šādu procesu nosaukt par kompozīciju un tā apzīmējumu ar vārdu «attīstība» dēvēt par «tīru fantāziju», protams, spēj tikai tas, kas — lai cik grūti to mūsu laikos iedomāties — it nekā par šo procesu nezina; šeit vārda tiešā nozīmē norisinās *tikai* attīstība, bet kompozīcijas šeit nav gluži nekādas!

Par to, kā Dīringa kungs vispār saprot dzīvību, mēs parunāsim vēl turpmāk. Starp citu, dzīvību viņš iedomājas šādi:

«Arī neorganiskā pasaule ir pašnotiekošu kustību sistēma; bet šaurākā un stingrākā nozīmē par istu dzīvību var sākt runāt tikai tur, kur sākas īsta sadalīšanās un vielu cirkulācija notiek pa īpašiem kanāliem no viena iekšēja punkta pēc dīgļa shēmas, kas pieļauj pārnesanu uz mazāku veidojumu.»

Nemaz nerunājot par šā teikuma nevarīgo, juceklīgo gramatisko uzbūvi, tas vārda precīzajā un stingrajā nozīmē ir bezjēdzības pašnotiekošu kustību (vienalga, ko ar tām apzīmē) sistēma. Ja dzīvība sākas tikai tur, kur sākas īsta sadalīšanās, tad mums jāpasludina par nedzīvu visa Hekeļa protistu valsts un varbūt pat vēl daudz kas vairāk atkarībā no tā, ko mēs saprotam ar sadalīšanos. Ja dzīvība sākas tikai tur, kur šī sadalīšanās pārnesama ar mazākas dīgļa shēmas palīdzību, tad nevar atzīt par dzīvām būtņēm vismaz visus zemākos organismus līdz viensūnas organismiem, tos ieskaitot. Ja dzīvības pazīme ir vielu cirkulācija pa īpašiem kanāliem, tad no dzīvo būtņu rindas mums jāizslēdz bez jau minētajām vēl visa augstākā zarndobumaino klase, izņemot, protams, medūzas, tātad jāizslēdz visi polipi un citi zoofīti⁵⁴. Bet, ja par dzīvības būtisku pazīmi uzskata vielu cirkulāciju pa īpašiem kanāliem no viena iekšēja punkta, tad mums jāpasludina par nedzīviem visi tie dzīvnieki, kuriem nav sirds vai arī kuriem ir vairākas sirdis. Pie tiem pieder bez jau minētajiem arī visi tārpī, jūras zvaigznes un rotatorijas (Annuloīda un Annuloša, pēc Hekslija klasifikācijas⁵⁵), daļa vēžveidīgo (vēži) un, beidzot, pat viens mugurkaulnieks — lancetnieks (Amphioxus). Te pieder arī visi augi.

Tātad Dīringa kungs, vēlēdamies raksturot dzīvību vārda patiesā, šaurākā un stingrākā nozīmē, sniedz četras dzīvības pazīmes, kuras cita citai runā pilnīgi pretī un no kurām viena nosoda uz mūžīgu nāvi ne tikai visu augu valsti, bet arī gandrīz pusi dzīvnieku valsts. Tiešām,

neviens nevar teikt, ka Dīringa kungs mūs būtu piemānījis, apsolīdams mums sniegt «pašos pamatos īpatnējus rezultātus un uzskatus»!

Citā vietā viņš saka:

«Arī dabā mēs redzam, ka visām organizācijām — no zemākās līdz augstākajai — pamatā ir vienkāršs tips» un šis tips «savā vispārīgajā būtībā visā visumā un pilnībā ir vērojams jau visnepilnīgākā auga vismazāk nozīmīgajā kustībā».

Šis apgalvojums ir atkal «visā visumā un pilnībā» bezjēdzība. Visvienkāršākais tips, kas vērojams visā organizācijā dabā, ir šūna, un tā tiešām ir augstāko organizāciju pamatā. Bet starp zemākajiem organismiem mēs atrodam daudz tādu, kas ir vēl daudz zemāki par šūnu, piemēram, protamēba, vienkārša olbaltumvielas piciņa bez jebkādas diferenciacijas, tad vesela rinda citu moneru un visas cauruļainās aļģes (Siphoneae). Visi tie saistīti ar augstākiem organismiem tikai tai ziņā, ka to būtiskā sastāvdaļa ir olbaltums un ka tādēļ tie izpilda olbaltumam raksturīgās funkcijas, t. i., dzīvo un mirst.

Tālāk Dīringa kungs mums pastāsta:

«Fizioloģiski sajūta ir saistīta ar kāda, kaut arī pavisam vienkārša nervu aparāta pastāvēšanu. Tāpēc visu dzīvnieku formu raksturīga pazīme ir spēja sajūst, t. i., subjektīvi apzinīgi uztvert savus stāvokļus. Krasa robeža starp augu un dzīvnieku atrodas tur, kur notiek lēcieni uz sajūtu. Vispārzināmu pārejas formu pastāvēšana ne tikai neizdzēš šo robežu, bet šī robeža kļūst loģiski vajadzīga tieši šo ārēji neatrisināmo vai arī atrisinājumam nepieciešamo formu dēļ.»

Un tālāk:

«Turpretī augiem nepavisam nav un nekad nevar būt nekas ne mazākā mērā līdzīgs sajušanai un pat nekādas spējas uz to.»

Pirmkārt, Hēgelis («Natūrfilozofija», 351. §, pielikums) saka, ka

«sajušana ir dzīvnieka *differentia specifica**, t. i., vienīgi dzīvniekam piemītoša pazīme».

Tātad atkal Hēgeļa «nesagrekojamā ideja», ko Dīringa kungs ar vienkāršu aneksiju ieceļ pēdējās instances galīgas patiesības dižciltīgajā godā.

Otrkārt, šeit mēs pirmo reizi dzirdam par pārejas formām, par ārēji neatrisināmām vai atrisinājumam nepieciešamām formām (kāds penterējums!) starp augu un dzīv-

* — specifiska atšķirība. Red.

nieku. Fakts, ka šādas starpformas pastāv un ka ir organismi, par kuriem mēs tik vienkārši nevaram pateikt, vai tie ir augi vai dzīvnieki, ka mēs tātad vispār nevaram novilkt stingru robežu starp augu un dzīvnieku, — šis fakts rada Dīringa kungam loģisku vajadzību noteikt atšķirības pazīmi, kuru viņš turpat vienā elpas vilcienā pats atzīst par tādu, kas neiztur kritiku! Bet mums pat nav vajadzīgs pievērsties apstrīdamajām starpformām starp augiem un dzīvniekiem; vai tad jutīgiem augiem, kuri aizver savas lapas vai savus ziedus, pat ja tiem pavisam viegli pieskaras, vai tad kukaiņēdājiem augiem nav nekā, kas kaut mazākā mērā līdzinātos sajušanai, un nav pat nekādu spēju sajūst? To taču nevar apgalvot arī Dīringa kungs, ja viņš negrib ļauties «nezinātniskai puspoēzijai».

Treškārt, ja Dīringa kungs apgalvo, ka sajušana fizioloģiski esot saistīta ar kāda, kaut arī pavisam vienkārša nervu aparāta pastāvēšanu, tad tas ir atkal viņa brīvās jaunrades un iztēles produkts. Ne tikai visi vienkāršākie dzīvnieki, bet arī zoolīti, vismaz to lielais vairākums, neuzrāda nekādas nervu aparāta pazīmes. Tikai sākot ar tārpiem, pirmo reizi parasti sastopams nervu aparāts, un Dīringa kungs ir pirmais, kas apgalvo, ka minētajiem dzīvniekiem neesot sajūtu tādēļ, ka viņiem nav nervu. Sajūta nav nepieciešami saistīta ar nerviem, bet gan ar zināmiem olbaltuma ķermeņiem, kas vēl nav tuvāk noskaidroti.

Starp citu, Dīringa kunga bioloģijas zināšanas pietiekami raksturo viņa drošsirdīgais jautājums Darvinam:

«Vai tad tiešām dzīvnieks ir attīstījies no auga?»

Tā var jautāt tikai tas, kam nav ne mazākās jēgas ne par dzīvniekiem, ne par augiem.

Par dzīvību vispār Dīringa kungs zina mums pateikt tikai šo:

«Vielu maiņa, kas norisinās ar plastiski veidojošas shematizēšanas (kas tas vēl par brīnumu?) «palīdzību, vienmēr paliek dzīvības procesa atšķirības pazīme vārda īstajā nozīmē.»

Tas ir viss, ko mēs dabūjam zināt par dzīvību, turklāt sakarā ar «plastiski veidojošu shematizēšanu» mēs līdz ceļiem iestiegam Dīringa kunga vistīrākā žargona bezjēdzīgajā penterējumā. Tātad, ja mēs gribam zināt, kas ir dzīvība, tad mums pašiem tuvāk jāiepazīstas ar šo jautājumu.

Pēdējos trīsdesmit gados fiziologi ķīmiķi un ķīmiķi fiziologi neskaitāmas reizes ir atkārtējuši, ka organiskā vielu maiņa ir vispārīgākā un raksturīgākā dzīvības parādība, un Diringa kungs šo apgalvojumu ir vienkārši pārtulkojis sava paša elegantajā un skaidrajā valodā. Bet definēt dzīvību kā organisku vielu maiņu — tas nozīmē dzīvību definēt kā... dzīvību, jo organiskā vielu maiņa jeb vielu maiņa ar plastiski veidojošu shematizēšanu ir tieši tāda izteiksme, kurai savukārt vajadzīgs izskaidrojums ar dzīvības palīdzību, izskaidrojums ar izšķirību starp organisko un neorganisko, t. i., starp dzīvo un nedzīvo. Tātad ar šādu izskaidrojumu mēs netiekam ne no vietas.

Vielu maiņa kā tāda notiek arī bez dzīvības. Ķīmijā ir vesela rinda procesu, kas, pietiekami saņemot izejvielas, arvien no jauna rada nosacījumus savai atjaunošanai, turklāt tā, ka šis process norisinās noteiktā ķermenī. Tā tas, piemēram, mēdz būt sērskābes ražošanā, sadedzinot sēru. Te rodas sēra dioksīds SO_2 , un, ja pievieno ūdens tvaikus un slāpekļskābi, tad sēra dioksīds uzņem ūdenradi un skābekli un pārvēršas par sērskābi H_2SO_4 . Slāpekļskābe pie tam atdod daļu skābekļa un pārvēršas par slāpekļa oksīdu; šis slāpekļa oksīds uzņem tūlīt atkal no gaisa jaunu skābekli un pārvēršas par slāpekļa augstākiem oksīdiem, bet tikai tādēļ, lai šo skābekli tūlīt atkal atdotu sēra dioksīdam un lai no jauna atkārtotu to pašu procesu, tā ka teorētiski bezgalīgi mazs slāpekļskābes daudzums būtu pietiekams, lai pārvērstu par sērskābi neierobežotu sēra dioksīda, skābekļa un ūdens daudzumu. — Tālāk, vielu maiņa notiek arī tad, kad šķidrums sūcas caur nedzīvām organiskām un pat neorganiskām plēvēm, un tāpat Traubes mākslīgajās šūnās⁵⁶. Un te atkal izrādās, ka ar vielu maiņu mēs netiekam ne soli uz priekšu, jo tā īpatnējā vielu maiņa, kurai jāizskaidro dzīvība, ir pati jāizskaidro ar dzīvību. Tātad jāmeklē cits izskaidrojums.

Dzīvība ir olbaltuma ķermeņu eksistences veids, un šis eksistences veids savā būtībā ir šo ķermeņu ķīmisko sastāvdaļu pastāvīga pašatjaunošanās.

Olbaltuma ķermeņi mēs šeit saprotam modernās ķīmijas nozīmē, kura ar šo terminu aptver visus ķermeņus, kuri pēc sastāva analogi parastajam olbaltumam un kurus sauc arī par proteīna vielām. Termins ir neizdevīgs,

jo parastajam olbaltumam salīdzinājumā ar visām tam radniecīgajām vielām ir visnedzīvākā, vispasīvākā loma: līdzās dzeltenumam tas kalpo vienīgi kā barības viela dīglim, kas attīstās. Taču, kamēr par olbaltuma ķermeņu ķīmisko sastāvu tik maz vēl zināms, šis termins tomēr ir labāks nekā visi citi, jo tas ir vispārīgāks.

Visur, kur mēs sastopam dzīvību, mēs to atrodam saistītu ar kādu olbaltuma ķermeni, un visur, kur mēs sastopam kādu olbaltuma ķermeni, kas nav sairšanas procesā, mēs bez izņēmuma sastopam arī dzīvības parādības. Protams, dzīvā organismā nepieciešami jābūt arī citiem ķīmiskiem savienojumiem, kas arī rada šo dzīvības parādību īpašos diferenciācijas procesus, bet dzīvībai tās vienkāršākajā formā tie nav nepieciešami vai arī ir nepieciešami tikai tiktāl, ciktāl organisms tos lieto kā barību un tie pārvēršas par olbaltumu. Pašas zemākās mums pazīstamās dzīvās būtnes nav nekas vairāk kā vienkāršas olbaltuma piciņas, un šīs būtnes jau uzrāda visas būtiskās dzīvības parādības.

Bet kādas tad ir šīs visās dzīvās būtnēs vienādi sastopamās dzīvības parādības? Vispirms tādas, ka olbaltuma ķermenis no savas apkārtnes uzņem sevī citas piemērotas vielas un tās asimilē, kamēr ķermeņa vecākās daļiņas sairst un tiek izdalītas ārā. Citi — nedzīvie ķermeņi arī mainās, sairst vai kombinējas dabiskā procesa gaitā, bet pie tam beidz būt tie, kas bijuši agrāk. Klints, kas sairst, nav vairs klints; metāls oksidējoties pārvēršas par rūsu. Bet tas, kas nedzīvos ķermeņos ir sabrukuma cēlonis, olbaltumam ir *eksistences pamatnosacījums*. Kopš tā brīža, kad olbaltuma ķermenī izbeidzas šī nepārtrauktā sastāvdaļu pārvēršanās, šī pastāvīgā barošanās un izdalīšanas maiņa, — kopš tā brīža pats olbaltuma ķermenis beidz eksistēt, tas sairst, t. i., *mirst*. Dzīvība — olbaltuma ķermeņa eksistences veids — tāvad raksturojas vispirms ar to, ka olbaltuma ķermenis katrā acumirkli ir viņš pats un tai pašā laikā cits, un pie tam tas nenotiek kāda cita procesa rezultātā, kurš iedarbojas no ārienes, kā tas mēdz notikt arī ar nedzīviem ķermeņiem. Gluži otrādi, dzīvība, vielu maiņa, kura notiek ar barošanas un izdalīšanu, ir process, kas notiek pats no sevis, kas piemīt, ir iedzimts savam nešējam olbaltumam, ir process, bez kura olbaltums nevar eksistēt. Bet no tā izriet: ja ķīmijai kādreiz izdosies mākslīgi radīt olbaltumu, tad šim olbaltumam

vajadzēs uzrādīt dzīvības pazīmes, kaut arī ļoti vājas. Protams, vēl ir jautājums, vai ķīmijai izdosies tai pašā laikā atklāt arī šim olbaltumam vajadzīgo barību.

No vielu maiņas, kas notiek ar barošanu un izdalīšanu un ir olbaltuma būtiska funkcija, un no olbaltumam piemītošā plastiskuma izriet visi pārējie vienkāršākie dzīvības faktori: kairināmība, kas parādās jau olbaltuma un tā barības savstarpējā iedarbībā; savilkšanās spēja, kas parādās jau ļoti zemā pakāpē, uzņemot barību; augšanas spēja, kas viszemākajā pakāpē ietver vairošanos daloties; iekšējā kustība, bez kuras nav iespējama ne barības uzņemšana, ne tās asimilēšana.

Protams, mūsu dotā dzīvības definīcija ir ļoti nepilnīga, ciktāl tā ne tuvu neaptver *visas* dzīvības parādības, bet, gluži otrādi, spiesta aprobežoties ar pašām vispārīgākajām un vienkāršākajām. Nevienai definīcijai nav lielas zinātniskas vērtības. Lai sniegtu tiešām pilnīgu priekšstatu par to, kas ir dzīvība, mums būtu jāizseko visām tās izpausmes formām — no viszemākās līdz visaugstākajai. Tomēr parastai lietošanai šādas definīcijas ir ļoti ērtas, un bez tām dažreiz grūti iztikt; arī kaitēt tās nevar, kamēr mēs neaizmirstam to nenovēršamos trūkumus.

Bet atgriezīsimies pie Dīringa kunga. Ja viņam šās zemes bioloģijā īsti neveicas, tad viņš zina, kā sevi mierināt, — viņš meklē glābiņu savās zvaigžņotajās debesīs.

«Ne tikai sajūtošais orgāns īpaši iekārtots, bet arī visa objektīvā pasaule ir tā iekārtota, lai radītu patīku un sāpes. Uz šā pamata mēs pieņemam, ka patikas un sāpju pretstats — un proti, *gluži* tādā pašā veidā, kā mēs to pazīstam, — ir universāls un ka tam jābūt reprezentētam ar būtiski līdzīgām jūtām *dažādās Universa pasaulēs*... Šai sakrišanai *nav maza* nozīme, jo tā ir atslēga *sajūtu Universa* saprašanai... Tātad subjektīvā kosmiskā pasaule mums nav daudz sveāka par objektīvo pasauli. Kā vienas, tā otras valstības uzbūve mums jāiedomājas pēc vienvēidīga tipa, un tādējādi mums ir sākums mācībai par apziņu, kuras nozīme nav ierobežojama ar zemeslodi vien.»

Ko gan nozīmē pāris rupju kļūdu mūsu zemes dabaszinātnēs cilvēkam, kas savā kabatā nēsā sajūtu universa atslēgu? Allons donc!*

* — Tātad uz priekšu! Red.

IX. MORĀLE UN TIESĪBAS. MŪŽĪGĀS PATIESĪBAS

Mēs atturamies minēt paraugus savārstījumiem no seklās un orākuliskās plāpāšanas, vārdu sakot, no tām tīrajām *blēņām*, ar kādām Dīringa kungs veselās piedesmit lappusēs pacienā savus lasītājus kā ar līdz saknēm tverošu zinātni par apziņas elementiem. Citēsim tikai šo:

«Kas spēj domāt tikai ar valodas palīdzību, tas vēl nekad nav izbaudījis, ko nozīmē *abstrakta* un *ista* domāšana.»

Pēc šāda uzskata iznāk, ka dzīvnieki ir visabstraktākie un visīstākie domātāji, jo viņu domāšanu nekad neapstumšo valodas uzbāzīgā iejaukšanās. Vismaz no Dīringa kunga domām un no to izteicējas valodas var redzēt, cik maz šīs domas piemērotas kaut jēl kādai valodai un cik maz vācu valoda piemērota šīm domām.

Beidzot mēs ar atvieglojuma sajūtu varam pāriet uz ceturto nodalījumu, kur blakus izplūstošam vārdu virumam vismaz šur tur sastopams kaut kas tverams par *morāli* un *tiesībām*. Soreiz mūs jau tūlīt pašā sākumā aicina doties ekskursijā uz citiem debess ķermeņiem:

morāles elementiem vajag «būt... saskanīgiem... pie visām ārpuscilvēciskām būtnēm, kuru darbīgajam prātam jānodarbojas ar instinktīvu dzīvības izpaudumu apziņu kārtošanu... Taču mūsu interese par tamlīdzīgiem secinājumiem nebūs liela... Tomēr uz mūsu redzes apvāršni *labvēlīgi paplašiņošā veidā* iedarbojas doma, ka uz citiem debess ķermeņiem individuālo un sabiedrisko dzīvi vajag noteikt shēmai, kas... nevar atcelt vai apiet saprātīgi darbojošās būtnes vispārīgo pamatorganizāciju.»

Ja šeit Dīringa kunga patiesību derīgums visām citām iespējamām pasaulēm izņēmuma veidā apskatīts attiecīgās nodaļas sākumā, bet ne beigās, tad tam ir savs dibināts pamats. Ja tiks atzīts Dīringa kunga morāles un taisnības priekšstatu derīgums visām *pasaulēm*, tad jo vieglāk varēs to labdarīgo spēku attiecināt uz visiem *laikiem*. Un šeit atkal runa ir ne vairāk, ne mazāk kā par galīgām patiesībām pēdējā instancē.

Morāles pasaulei, «tāpat kā vispārīgo zināšanu pasaulei, ir savi paliekoši principi un vienkārši elementi»; morāles principi stāv «pāri vēsturei un pāri tautu raksturu tagadējām atšķirībām... Atsevišķas patiesības — no kurām attīstības gaitā izveidojas pilnīgāka morālā apziņa un, tā sakot, sirdsapziņa —, ciktāl tās pašos savos pamatos ir izzinātas, var pretendēt uz tādu pašu lietojamību un nozīmīgumu kā matemātikas atzinumi un lietošanas veidi. *Istas patiesības vispār ir nemainīgas*... tā ka vispār ir aplam iedomāties, ka izziņas

pareizība ir atkarīga no laika un reālām pārmaiņām.» Tāpēc stingro zināšanu drošība un parastās izziņas pietiekamība neļauj mums normālā prāta stāvoklī bezcerīgi šaubīties par zināšanu principu absolūto nozīmi. «Ilgstošas šaubas jau pašas par sevi ir slimīgas vājības pazīme un nav nekas cits kā tāda *bezcerīga jucekļa* izpaudums, kurš dažreiz cenšas sava *niecīguma* sistematizētajā apziņā radīt kādas stabilitātes šķietamību. Vispārīgu principu noliegšana tikumības jautājumos mēģina balstīties uz tikumu un tikumības principu ģeogrāfisko un vēsturisko daudzveidību, un vajag tikai atzīt, ka tikumiski sliktais un ļaunais ir nenovēršami nepieciešams, lai jau pilnīgi atmetu saskanīgo morālo ierosmju nopietno nozīmi un faktisko iedarbīgumu. Šai *iznīcinošajai skepsei*, kas vērsas nevis pret kādām atsevišķām maldū mācībām, bet pret pašu cilvēka spēju apzinīgi morāli darboties, jānonāk beidzot pie istena nekā, būtībā pat pie kaut kā vēl ļaunāka nekā vienkāršs nihilisms... Tā lolo cerības, ka šai gāzto tikumisko priekšstatu *mežonīgajā haosā* tā varēs viegli valdīt un plaši atvērt vārtus bezprincipu patvaļai. Bet tā rūgti maldās, jo pietiek vienkārši norādīt uz prāta neizbēgamajiem likteņiem maldos un patiesībā, lai jau no šās analogijas vien kļūtu saprotams, ka dabiska maldīšanās vēl neizslēdz katrā ziņā iespējamību realizēt pareizo.»

Līdz šim mēs mierīgi uzņēmām visas šīs Dīringa kunga greznās frāzes par galīgām patiesībām pēdējā instancē, par domāšanas suverenitāti, izziņas absolūto neapšaubāmību utt., jo šo jautājumu var atrisināt tikai tai punktā, pie kura tagad esam nonākuši. Līdz šim pietika, ja mēs izpētījām, ciktāl īstenības filozofijas atsevišķiem apgalvojumiem piemīt «suverēna nozīme» un «nenoliedzamas tiesības uz patiesību». Šeit mēs nonākam pie jautājuma, vai cilvēka izziņas produktiem vispār var būt un, ja var, tad kādiem var būt suverēna nozīme un nenoliedzamas tiesības uz patiesību. Ja es saku — *cilvēka* izziņas, tad daru to bez kāda nolūka apvainot citu debess ķermeņu iedzīvotājus, kurus pazīt man nav tas gods, bet tikai tāpēc, ka arī dzīvnieki izzina, kaut gan nekādā ziņā ne suverēni. Suns savā kungā atzīst savu dievu, pie kam šis kungs var būt lielākais nelietis.

Vai cilvēka domāšana ir suverēna? Iekām atbildam «jā» vai «nē», mums vispirms jāizpētī, kas ir cilvēka domāšana. Vai tā ir kāda atsevišķa cilvēka domāšana? Nē. Bet tā pastāv tikai kā daudzu miljardu bijušo, tagadējo un nākamo cilvēku individuālā domāšana. Tātad, ja es saku, ka šī domāšana, ko es iedomājos kā viņu šo cilvēku, ieskaitot arī nākotnes cilvēkus, domāšanu, ir *suverēna*, t. i., ka tā spēj izzināt pastāvošo pasauli, ciktāl cilvēce pietiekami ilgi pastāvēs un ciktāl pašos izzināšanas orgānos un objektos šai izziņai nav novilkta zināmas ro-

bežas, — tad es pasaku kaut ko diezgan banālu un turklāt diezgan neauglīgu. Jo visvērtīgākais rezultāts būtu tas, ka šī domāšana mūs noskaņo ārkārtīgi neuzticīgi pret mūsu šāsdienas izziņu, jo mēs droši vien vēl atrodamies aptuveni cilvēces vēstures pašā sākumā un paudzes, kas mūs pārlabos, jādomā, būs skaitliski daudz lielākas nekā tās, kuru izziņu mēs tagad esam gatavi pārļabot, noraugoties uz tām bieži vien no augšas.

Pats Diringa kungs pasludina par nepieciešamu faktu, ka apziņa — tāpat arī domāšana un izzināšana — var parādīties tikai vairākās atsevišķās būtnēs. Katra šā indivīda domāšanai mēs varam piedēvēt suverenitāti tikai tiktāl, ciktāl mēs nezinām nekādas varas, kas varētu šim indivīdam, kamēr tas ir veselā un modrā stāvoklī, ar varu uzspiest kādu domu. Bet par katras individuālas domāšanas sasniegto zināšanu suverēno nozīmi mēs visi zinām, ka par to nevar būt ne runas un ka saskaņā ar mūsu visu līdzšinējo pieredzi šīs zināšanas bez izņēmuma satur sevī daudz vairāk tādu elementu, kas pieļauj uzlabošanu, nekā elementu, kam tas nav vajadzīgs, t. i., pāreizu elementu.

Citiem vārdiem: domāšanas suverenitāte realizējas daudzos ļoti nesuverēni domājošos cilvēkos; izziņa, kam ir nenoliedzamas tiesības uz patiesību, — daudzos relatīvos maldos; ne viena, ne otra nevar pilnīgi realizēties citādi kā tikai cilvēces bezgalīgi ilgā pastāvēšanā.

Mums šeit atkal ir tā pati pretruna, ko jau sastapām agrāk, * pretruna starp cilvēka domāšanas raksturu, kuru mēs aiz nepieciešamības iedomājamies kā absolūtu, un tās realizēšanos atsevišķos cilvēkos, kas domā tikai ierobežoti. Šo pretrunu var atrisināt tikai tādā secīgā cilvēces paaudžu rindā, kas mums vismaz praksē ir bezgalīga. Šai nozīmē cilvēka domāšana ir tikpat suverēna, cik nesuverēna, un tās izziņas spēja ir tikpat neierobežota, cik ierobežota. Suverēna un neierobežota pēc savas dabas, tieksmēm, iespējām, vēsturiskā galamērķa; nesuverēna un ierobežota pēc atsevišķā realizējuma, pēc tai vai citā laikā dotās īstenības.

Gluži tāpat ir ar mūžīgajām patiesībām. Ja cilvēce kādreiz nonāktu tik tālu, ka tā operētu tikai ar mūžīgajām patiesībām — ar domāšanas rezultātiem, kuriem ir suverēna

* Sk. šā izdevuma 45. lpp. *Red.*

nozīme un absolūtas tiesības uz patiesību, tad tā būtu nonākusi līdz tam punktam, kur intelektuālās pasaules bezgalība būtu reāli un potenciāli izsmelta, un līdz ar to būtu piepildījies slavenais saskaitītās nesaskaitāmības brīnums.

Bet ir taču patiesības, kas ir tik negrozāmas, ka jebkādas šaubas par tām var mums likties līdzīgas ārpřātam? Piemēram, ka divreiz divi ir četri, ka trīsstūra leņķu summa līdzinās diviem taisnleņķiem, ka Parīze atrodas Francijā, ka bez barības cilvēks nomirst badā utt.? Tātad tomēr ir *mūžīgas* patiesības, galīgas patiesības pēdējā instancē?

Protams. Visu izzināšanas sfēru mēs varam pēc sen pazīstamā paņēmiņa iedalīt trīs lielās daļās. Pirmā aptver visas zinātnes, kas nodarbojas ar nedzīvo dabu un ir vairāk vai mazāk pieejamas matemātiskai apstrādei, tās ir — matemātika, astronomija, mehānika, fizika, ķīmija. Ja skaistu vārdu lietošana, runājot par ļoti vienkāršām lietām, sagādā kādam prieku, tad var teikt, ka *daži* no šo zinātņu rezultātiem ir mūžīgas patiesības, galīgas patiesības pēdējā instancē; tāpēc arī šīs zinātnes nosauktas par *eksaktām*. Bet tāds raksturs nekādā ziņā nav visiem rezultātiem. Kad matemātikā sāka lietot mainīgos lielumus un kad to mainīgumu attiecināja arī uz bezgalīgi mazajiem un bezgalīgi lielajiem lielumiem, tad arī citādi tik stingri tikumiskā matemātika krita grēkā: tā koda atziņas ābolā, kas pavēra tai ceļu uz milzīgiem panākumiem, bet līdz ar to arī uz maldiem. Uz visiem laikiem zudusi visa matemātiskā absolūtā nozīmīguma, neapstrīdamās pierādāmības jaunavīgā nevainība; sākusies nesaskaņu ēra, un mēs esam nonākuši tiktāl, ka lielākā daļa cilvēku diferencē un integrē nevis tāpēc, ka viņi saprastu, ko viņi dara, bet vienkārši ticēdami, jo līdz šim rezultāts vienmēr iznācis pareizs. Vēl sliktāks stāvoklis ir astronomijā un mehānikā, bet fizikā un ķīmijā mēs atrodamies tādā hipotēžu mudžeklī, kas atgādina bišu spietu. Un citādi tas arī nemaz nevar būt. Fizikā mums ir darīšana ar molekulu kustību, ķīmijā — ar molekulu veidošanos no atomiem, un, ja gaismas viļņu interference nav izdomājums, tad mums nav absolūti nekādas izredzes kādreiz pašiem ar savām acīm ieraudzīt šīs interesantās lietas. Tādējādi galīgās patiesības pēdējā instancē kļūst ar laiku apbrīnojami retas.

Vēl sliktāks stāvoklis ir ģeoloģijā, kas pēc pašas savas dabas nodarbojas lielāko tiesu ar tādiem procesiem, kuriem klāt neesam bijuši ne tikai mēs, bet vispār neviens cilvēks. Tādēļ iegūt galīgo patiesību pēdējā instancē šeit ir ļoti grūti, un šī darba rezultāti ir ārkārtīgi trūcīgi.

Otrā zinātņu šķira aptver zinātnes, kas pēti dzīvos organismus. Šai laukā valda tāda savstarpējo attiecību un cēlonisko sakaru dažādība, ka ne tikai katrs atrisinātais jautājums izvirza neskaitāmus jaunus jautājumus, bet arī katru atsevišķu jautājumu visbiežāk var atrisināt tikai pa daļām, izdarot veselu rindu pētījumu, kuri bieži ilgst gadsimtiem; turklāt pētījamo sakaru sistematizācijas vajadzība vienmēr spiež galīgās patiesības pēdējā instancē ielenkt ar neskaitāmām hipotēzēm. Kāda gara rinda starppakāpju bija vajadzīga no Galēna līdz Malpigi, lai pareizi konstatētu tādu vienkāršu lietu kā asinsriņķošanu zīdītājiem! Cik maz mēs zinām par asinsķermenīšu izcelšanos un cik daudz starplocekļu mums vēl šodien trūkst, lai, piemēram, noteiktu racionālu sakaru kādas slimības parādībām ar tās cēloņiem! Turklāt diezgan bieži parādās tādi atklājumi kā šūnas atklājums, kas mums liek pilnīgi revidēt visas bioloģijā līdz šim nodibinātās galīgās patiesības pēdējā instancē un tās veselām kauzēm atmet uz visiem laikiem. Tāpēc, kas šeit grib nodibināt īstas, patiesi nemainīgas patiesības, tam jāapmierinās ar tādām banalitātēm kā: visiem cilvēkiem jāmirst, visiem sieviešu kārtas zīdītājiem ir piena dziedzeri utt. Viņš nevarēs pat teikt, ka augstākie dzīvnieki gremo ar kuņģi un zarnu kanālu, nevis ar galvu, jo gremošanai nepieciešama galvā centralizēta nervu darbība.

Bet vēl sliktāk ir ar mūžīgajām patiesībām trešajā zinātņu grupā, vēsturisko zinātņu grupā, kas savā vēsturiskajā secībā un tagadējā stāvoklī pēti cilvēku dzīves apstākļus, sabiedriskās attiecības, tiesiskās un valsts formas un to ideālo virsbūvi — filozofiju, reliģiju, mākslu utt. Organiskajā dabā mums tomēr nākas nodarboties vismaz ar tādu procesu secīgu rindu, kuri mūsu tiešās novērošanas ietvaros diezgan regulāri atkārtojas ļoti plašās robežās. Organismu sugas kopš Aristoteļa laikiem visā visumā ir palikušas tās pašas. Turpretī sabiedrību vēsturē, tiklīdz mēs attālināmies no cilvēku pirmatnējā stāvokļa — tā dēvētā akmens laikmeta —, parādību atkārtošanās ir izņēmums, bet ne likums; un, ja kaut kur arī

tāda atkārtotā notiek, tad tā nekad nenorisinās gluži vienādos apstākļos. Tāds, piemēram, ir visu kultūrtautu pirmatnējā kopsabiedriskā zemesīpašuma pastāvēšanas fakts un tā sairšanas veids. Tāpēc cilvēces vēstures laukā mūsu zinātne ir vēl daudz vairāk atpalikusi nekā bioloģijā. Vēl vairāk: ja izņēmuma veidā dažreiz arī izdodas izprast kāda vēstures laikmeta sabiedrisko un politisko eksistences formu iekšējo sakaru, tad tas parasti notiek tad, kad šīs formas pa pusei jau savu laiku pārdzīvojušas un sāk pagrimt. Izziņai šeit tātad būtībā ir relatīvs raksturs, jo tā aprobežojas ar to, ka noskaidro, kādi ir sakari un sekas zināmām sabiedriskām un valsts formām, kuras pastāv tikai zināmā laikmetā un pie zināmām tautām un kuras pēc savas dabas ir pārejošas. Tāpēc tas, kas šeit sāks dzīties pēc galīgām patiesībām pēdējā instancē, pēc īstām, vispār nemainīgām patiesībām, tas iegūs visai nedaudz, varbūt tikai banalitātes un visnodrāztākās vispārīgās frāzes, piemēram, ka cilvēki vispār nevar dzīvot nestrādājot, ka viņi līdz šim lielāko tiesu sadalījušies valdītājos un pakļautajos, ka Napoleons miris 1821. g. 5. maijā utt.

Zīmīgi tomēr ir tas, ka tieši šai laukā mēs visbiežāk atduramies uz tā dēvētajām mūžīgajām patiesībām, galīgajām patiesībām pēdējā instancē utt. Ķa divreiz divi ir četri, ka putniem ir knābis vai kaut ko tamlīdzīgu par mūžīgām patiesībām pasludina tikai tas, kurš no mūžīgo patiesību pastāvēšanas vispār grib secināt, ka arī cilvēces vēsturē pastāv mūžīgas patiesības, mūžīga morāle, mūžīga taisnība utt., kas pretendē uz tādu pašu nozīmi un tādu pašu darbības sfēru kā matemātikas atzinumi un lietošanas veidi. Un tad mēs varam būt pilnīgi pārliecināti, ka šis pats cilvēces draugs pirmajā izdevīgajā gadījumā mums paziņos, ka visi agrākie mūžīgo patiesību fabrikanti bijuši lielākā vai mazākā mērā ēzeļi un šarlatāni, ka visi viņi ir maldījušies un kļūdījušies un ka viņu maldi un viņu kļūdas ir pilnīgi dabiskas un pierāda, ka viss patiesais un pareizais ir tikai viņam; viņam, šim jaunizceptajam pravietim, rokās ir pilnīgi gatavā veidā galīgā patiesība pēdējā instancē, mūžīgā morāle, mūžīgā taisnība. Tas viss jau ir simtreiz un tūkstošreiz bijis, tā ka tikai jābrīnās, ka vēl vienmēr atrodas diezgan lētticīgi cilvēki, lai tam ticētu, nevis tad, kad runa ir par citiem, — nē, par viņiem pašiem. Un tomēr šeit mūsu priekšā no-

stājas vismaz vēl viens šāds pravietis, kas, kā nākas, izrāda augsti morālu sašutumu, ja atrodas cilvēki, kuri noliedz iespējamību, ka kāds atsevišķs cilvēks varētu atklāt galīgas patiesības pēdējā instancē. Šās tēzes noliegšana, pat vienkāršas šaubas par to ir vājuma pazīme, kas liecina par briesmīgu jucekli, niecīgumu, iznīcinošu skepsi; tas ir kas ļaunāks pat par vienkāršu nihilismu, mežonīgs haoss un tā tālāk tikpat izmeklēti laipnā stilā. Kā jau tas visiem praviešiem parasts, mēs šeit neredzam mēģinājumu zinātniski kritiski pētīt un spriest — Dīringa kungs šeit vienkārši raída morāla sašutuma zibeņus un pārkonus.

Mēs iepriekšējā apskatā vēl varējām minēt zinātnes, kas pēti cilvēka domāšanas likumus, t. i., loģiku un dialektiku. Bet arī šeit ar mūžīgajām patiesībām nav labāk. Dialektiku vārda tiešajā nozīmē Dīringa kungs pasludina par tīru bezjēdzību, un daudzās grāmatas, kas par loģiku sarakstītas un tiek vēl rakstītas, pietiekami pierāda, ka arī šeit galīgās patiesības pēdējā instancē sastopamas daudz retāk, nekā dažs labs to domā.

Tomēr mums nebūt nav jāsāk šausmināties tādēļ, ka tā izziņas pakāpe, uz kuras mēs šodien atrodamies, ir tikpat mazā mērā galīga kā visas agrākās. Tā jau aptver milzīgu faktu materiālu un prasa ļoti speciālas studijas no katra, kas grib pilnīgi apgūt kādu zināšanu nozari. Bet, kurš grib ar īstām, nemainīgām, galīgām patiesībām pēdējā instancē mērot izziņu, kas pēc pašas lietu dabas vai nu paliek relatīva garai paaudžu rindai un ir papildināma pa daļām, vai pat tādu izziņu, kura, kā tas ir kosmogonijā, ģeoloģijā un cilvēces vēsturē, jau vēsturiskā materiāla trūkuma dēļ vien paliks vienmēr nepilnīga, — tas līdz ar to pierāda tikai savu paša nezināšanu un muļķīgumu, pat ja arī īstais cēlonis tam nebūtu pretenzijas uz personisko nemaldīgumu, kā tas ir šai gadījumā. Patiesībai un maldiem kā visām loģiskām kategorijām, kas kustas polāros pretstatos, ir absolūta nozīme tikai ļoti aprobežotā laukā; mēs to jau redzējām, un Dīringa kungs to zinātu, ja viņš kaut cik būtu iepazinies ar dialektikas pirmajiem elementiem, ar tās pirmajām premisām, kas tieši runā par visu polāro pretstatu nepietiekamību. Tiklīdz mēs patiesības un maldu pretstatu sāksim lietot ārpus iepriekš minētā šaurā lauka, šis pretstats kļūs relatīvs un tāpat nederīgs precīzam, zinātniskam

izteiksmes veidam. Bet, ja mēs mēģināsim šo pretstatu lietot kā absolūtu, ārpus minētā lauka, tad mēs pavisam cietīsim fiasko: abi pretstata poli pārvērtīsies katrs par savu pretstatu, t. i., patiesība kļūs par maldiem, maldi — par patiesību. Kā piemēru aplūkosim pazīstamo Boila likumu, pēc kura gāzes tilpums, ja temperatūra nemainās, ir pretēji proporcionāls spiedienam, ko izdara uz gāzi. Renjo atrada, ka šis likums dažos gadījumos neder. Ja viņš būtu bijis «īstenības filozofs», tad viņam būtu vajadzējis pasludināt: Boila likums ir mainīgs, tātad tas nepavisam nav īsta patiesība, tātad tas vispār nav patiesība, tātad tas ir maldi. Bet līdz ar to Renjo būtu izdarījis daudz lielāku kļūdu nekā tā, kas slēpjas Boila likumā; tad veselā maldu kaudzē būtu pazudis viņa atrastais patiesības graudiņš; viņš tātad savu sākotnēji pareizo rezultātu būtu pārvērtis par maldiem, salīdzinājumā ar kuriem Boila likums ar visu savu nelielo maldīgumu parādītos kā patiesība. Taču Renjo kā zinātnieks neatļāvās šādu bērnišķību, bet pētīja tālāk un atrada, ka Boila likums vispār ir tikai aptuveni pareizs; it īpaši tas nav lietojams attiecībā uz gāzēm, kuras ar spiedienu var pārvērst piliensķidrā stāvoklī, un turklāt tas zaudē savu spēku tieši tad, kad spiediens tuvojas punktam, kurā sākas pāreja šķidrā stāvoklī. Tātad izrādījās, ka Boila likums ir pareizs tikai zināmās robežās. Bet vai tas šais robežās ir absolūti, galīgi pareizs? Neviens fiziķis to nepagalvos. Viņš teiks, ka šis likums ir derīgs zināmās spiediena un temperatūras robežās un zināmām gāzēm; un viņš neizslēgs iespēju, ka turpmākie pētījumi liks šīs šauri nospraustās robežas vēl tālāk sašaurināt vai vispār mainīt likuma formulējumu*. Tātad tā ir ar galīgajām patiesībām pēdējā instancē, piemēram, fizikā. Tāpēc pa-

---

* Kopš es šīs rindas uzrakstīju, šķiet, ka mani vārdi jau ir apstiprinājušies. Jaunākie pētījumi, ko ar precīzākiem aparātiem izdarījuši Mendeļejevs un Boguskis⁵⁷, atklāj, ka visas istās gāzes uzrāda mainīgas attiecības starp spiedienu un tilpumu; izrādījies, ka visos līdz šim lietotajos spiedienos ūdeņraža izplešanās koeficients bijis pozitīvs (tilpums samazinājās lēnāk, nekā palielinājās spiediens); atmosfēras gaisam un citām pētajām gāzēm katrai atrasts spiediena nulles punkts, tā ka pie mazāka spiediena minētais koeficients bija pozitīvs, pie lielāka — negatīvs. Praktiski vēl vienmēr derīgais Boila likums tātad ir jāpapildina ar vairākiem speciāliem likumiem. (Tagad — 1885. g. — mēs zinām arī, ka vispār nekādas «istas» gāzes nemaz nav. Tās visas ir pārvērstas piliensķidrā stāvoklī.)

tiesi zinātniskos darbos parasti nelieto tādus dogmatiski morālus izteicienus kā maldi un patiesība; turpretī mēs tos uz katra soļa sastopam visos tādos rakstos kā īstenības filozofija, kur tukša izrunāšanās par šo un to grib sevi uztipt kā suverēnas domāšanas suverēnāko rezultātu.

Bet, varētu jautāt naivs lasītājs, kur tad Dīringa kungs ir tieši teicis, ka viņa īstenības filozofijas saturs ir galīga patiesība un turklāt pēdējā instancē? Kur? Nu kaut vai, piemēram, ditirambā par godu savai sistēmai (13. lpp.), ko mēs pa daļai citējam II nodaļā.* Vai arī kad viņš iepriekš minētajā apgalvojumā** saka: morāles patiesības, ciktāl tās izzinātas savos pēdējos pamatos, pretendē uz līdzīgu nozīmi kā matemātikas atzinumi. Un vai tad Dīringa kungs neapgalvo, ka no sava patiesi kritiskā viedokļa un ar savas līdz saknēm tverošās pētišanas palīdzību viņš sasniedzis šos pēdējos pamatus, pamatshēmas, tātad morāles patiesībām piešķīris raksturu, kāds ir galīgām patiesībām pēdējā instancē? Bet, ja Dīringa kungs šādas pretenzijas neizvirza ne sev, ne savam laikam, ja viņš grib teikt tikai to, ka kādreiz miglainā nākotnē varēs noteikt galīgās patiesības pēdējā instancē, ja viņš tātad grib teikt — tikai jucekļīgākā veidā — apmēram to pašu, ko saka «iznīcinošā skepse» un «briesmīgais juceklis», — kādēļ tad viss šis troksnis, un ko tad kungs īsti grib?⁵⁸

Ja jau jautājumā par patiesību un maldiem mēs netiekām ne no vietas, tad vēl bēdīgāk ir ar labo un ļauno. Šis pretstats parādās vienīgi morāles sfērā, tātad tādā sfērā, kas attiecas uz cilvēces vēsturi, un šeit galīgās patiesības pēdējā instancē ir visretāk sastopamas. Dažādās tautās un dažādos laikos laba un ļauna jēdzieni tik ļoti mainījušies, ka tie bieži runājuši viens otram tieši pretī. — Bet, kāds varbūt iebildīs, labs tomēr nav ļauns un ļauns nav labs; ja labu un ļaunu sametīs vienā kaudzē, tad zudīs katra tikumība un katrs varēs darīt un rīkoties, kā viņš grib. — Tādas tieši ir Dīringa kunga domas, atmetot nost orākulisko izrotājumu. Bet tik vienkārši šis jautājums tomēr nav atrisināms. Ja tas tiešām

* Sk. šā izdevumā 37. lpp. *Red.*

** Sk. šā izdevuma 89. lpp. *Red.*

būtu tik vienkārši, tad taču nebūtu nekādu strīdu par labo un ļauno, tad katrs zinātu, kas labs un kas ļauns. Bet kā ir tagad? Kādu morāli mums sprediķo tagad? Vispirms tā ir kristietiski feodālā morāle, kas mantota no agrākajiem reliģiskajiem laikiem; tā savukārt galvenajās līnijās sadalās katoliskā un protestantiskā, pie kam netrūkst arī tālāko apakšnodalījumu, sākot ar jezuītiski katolisko un ortodoksāli protestantisko un beidzot ar apgaismotāju vaļīgo morāli. Līdzās figurē moderni buržuāziskā morāle un tai līdzās — proletāriskā nākotnes morāle; tā jau attīstītākajās Eiropas zemēs vien pagātne, tagadne un nākotne izvīrējušas trīs lielas morāles teoriju grupas, kas pastāv vienā un tai pašā laikā un līdztekus. Kura no tām tad nu ir istā? Neviena, ja lietojam absolūtas un galīgas nozīmības mērauklu; tomēr, protams, visvairāk tādu elementu, kas sola ilgu pastāvēšanu, piemīt tai morālei, kura tagad cīnās par tagadējās iekārtas gāšanu un aizstāv nākotni, tātad — proletāriskajai morālei.

Bet, ja nu mēs redzam, ka katrai no mūsdienu sabiedrības trim šķirām — feodālajai aristokrātijai, buržuāzijai un proletariātam — ir sava īpaša morāle, tad mēs no tā varam tikai secināt, ka cilvēki savus tikumiskos uzskatus apzinīgi vai neapzinīgi galu galā gūst no praktiskajām attiecībām, uz kādām dibinās viņu šķiras stāvoklis, t. i., no ekonomiskajām attiecībām, kādās notiek ražošanas maiņa.

Bet visām trim minētajām morāles teorijām ir taču kaut kas kopīgs; vai tas nebūtu vismaz kāda daļa no reiz par visām reizēm nodibinātās morāles? Minētās morāles teorijas reprezentē vienas un tās pašas vēsturiskās attīstības trīs dažādas pakāpes, tātad tām ir kopīgs vēsturisks pamats, un jau tāpēc vien tām nevar nebūt daudz kopīga. Vēl vairāk. Vienādās vai aptuveni vienādās ekonomiskās attīstības pakāpēs morāles teorijām nenovēršami vairāk vai mazāk jāspē. Kopš tā brīža, kad attīstījās kustamas mantas privātipašums, visām sabiedrībām, kurās pastāvēja šis privātipašums, vajadzēja būt kopīgam morāles bauslim: Tev nebūs zagt.⁵⁹ Vai tādēļ šis bauslis kļūst par mūžīgu morāles bausli? Nebūt ne. Sabiedrībā, kur zagšanas motīvi būs likvidēti, kur tātad ar laiku zādzības izdarīs varbūt tikai garīgi slimie, — kā tur gan izsmietu tādu morāles sludinātāju, kas svinīgi gribētu proklamēt mūžīgo patiesību: Tev nebūs zagt!

Tāpēc mēs noraidām katru mēģinājumu uzspiest mums kādu morāles dogmatiku kā mūžīgu, galīgu, turpmāk ne-mainīgu morāles likumu ar iegānu, kas arī morāles pasaulei ir savi paliekoši principi, kas stāv pāri vēsturei un nacionālajām atšķirībām. Mēs turpretī apgalvojam, ka visas līdzšinējās morāles teorijas galu galā ir sabiedrības attiecīgā ekonomiskā stāvokļa produkts. Un, tā kā sabiedrība līdz šim attīstījusies šķiru pretstatos, tad morāle vienmēr ir bijusi šķiras morāle: tā vai nu attaisnojusi valdošās šķiras kundzību un intereses, vai arī, tikko apspiestā šķira kļuvusi pietiekami spēcīga, ir izteikusi viņas sašutumu pret šo kundzību un paudusi apspiesto nākotnes intereses. Nav šaubu, ka līdz ar to morālē, tāpat kā visās citās cilvēka izziņas nozarēs, visumā ir novērojams progress. Bet tālāk par šķiru morāli mēs vēl neesam tikuši. Patiesi cilvēciska morāle, kas stāv augstāk par šķiru pretrunām un visām atmiņām par tām, kļūs iespējama tikai tādā sabiedrības attīstības pakāpē, kad ne tikai būs iznīcināti šķiru pretstati, bet būs izzudušas arī to pēdas praktiskajā dzīvē. Un tagad var novērtēt, cik iedomīgs ir Dīringa kungs, kurš, dzīvodams vecajā šķiru sabiedrībā, sociālās revolūcijas priekšvakarā grib uzspiest nākotnes bezšķiru sabiedrībai mūžīgu, no laika un reālām pārmaiņām neatkarīgu morāli! Tāds ir jautājums, pat pieņemot — kas gan mums līdz šim nav zināms —, ka Dīringa kungs kaut vai vispārīgos vilcienos būtu sapratis šās nākotnes sabiedrības struktūru.

Beidzot minēsim vēl vienu «savos pamatos īpatnēju» un tomēr «līdz saknēm tverošu» atklājumu:

Jautājumā par ļaunā izcelšanos «faktam, ka *kaķa tips* ar tam piemītošo viltību eksistē kā viens no dzīvnieku veidojumiem, ir tāda pati nozīme kā tam apstāklim, ka cilvēkam ir līdzīgs raksturs... Tāpēc ļaunais nav nekas noslēpumains, ja negrib arī *kaķa* vai vispār plēsīga dzīvnieka eksistencē saskatīt kaut ko mistisku.»

Ļaunais ir — kaķis. Tātad velnam nav ragu un zirga kājas, bet nagi un zaļas acis. Un Gēte ir izdarījis nepiedodamu kļūdu, rādīdams Mefistofeli kā melnu suni⁶⁰ un nevis kā minēto melno kaķi. Ļaunais ir kaķis! Lūk, tā tiešām ir morāle, kas derīga ne tikai visām pasaulēm, bet arī — priekš kaķiem!

X. MORĀLE UN TIESĪBAS. VIENLIDZĪBA

Mēs jau vairākkārt esam iepazinušies ar Dīringa kunga metodi. Viņa metode ir tāda, ka viņš katru izziņas objektu grupu sadala it kā visvienkāršākajos elementos, uz šiem elementiem attiecina tikpat vienkāršas, it kā acīm redzamas aksiomas un tad operē ar šādā veidā iegūtajiem rezultātiem. Arī sabiedrības dzīves jautājumi

«jārisina aksiomātiski ar atsevišķu vienkāršu pamatformu palīdzību tā, it kā runa būtu par vienkāršām... matemātikas pamatformām».

Un tā, lietojot matemātikas metodi vēsturē, morālē un tiesībās, mums jāiegūst arī šeit matemātiska noteiktība par iegūto rezultātu pareizību, šiem rezultātiem jāpiešķir īstu, nemainīgu patiesību raksturs.

Tas ir tikai cits veids vecajai iemīļotajai ideoloģiskajai metodei, kuru sauc arī par aprioru un saskaņā ar kuru kāda priekšmeta īpašības izzina, nevis tās atklājot pašā priekšmetā, bet tās loģiski atvasinot no priekšmeta jēdziena. Vispirms no priekšmeta iztaisa sev priekšmeta jēdzienu; tad apgriez visu ar kājām gaisā un pārvērš priekšmeta attēlu, tā jēdzienu par paša priekšmeta mērauklu. Tagad nevis jēdzienam jāaskaņojas ar priekšmetu, bet priekšmetam jāaskaņojas ar jēdzienu. Dīringa kungam jēdziena vietā figurē visvienkāršākie elementi, pēdējās abstrakcijas, līdz kurām viņš var nonākt, bet tas nemaz nemaina lietas būtību: šiem visvienkāršākajiem elementiem labākajā gadījumā ir tīri loģiska daba. Tātad arī šeit izrādās, ka īstenības filozofija ir tīra ideoloģija, īstenības atvasinājums nevis no īstenības pašas, bet no priekšstata.

Ja nu šāds ideologs konstruē morāli un tiesības nevis no patiesajām viņa apkārtņē dzīvojošo cilvēku sabiedriskajām attiecībām, bet no jēdziena vai tā dēvētajiem visvienkāršākajiem «sabiedrības» elementiem, kāds materiāls tad ir viņa rīcībā šādai konstrukcijai? Acīmredzot divējāds: pirmkārt, tās reālā satura trūcīgās paliekas, kas varbūt vēl saglabājušās šais pamatos liktajās abstrakcijās, un, otrkārt, tas saturs, ko mūsu ideologs pievieno pats no savas apziņas. Un ko viņš atrod savā apziņā? Lielāko tiesu morāles un tiesiskus uzskatus, kas vairāk vai mazāk pauž — pozitīvā vai negatīvā nozīmē, atbalsta vai cīņas nozīmē — tās sabiedriskās un politiskās at-

tiecības, kurās viņš dzīvo; tālāk viņš varbūt atrod priekšstatus, kas aizgūti no attiecīgas literatūras, un, beidzot, varbūt vēl kādus personiskus untumus. Mūsu ideologs var griezties un grozīties, kā viņam tik: vēsturiskā realitāte, ko viņš izdzinis pa durvīm, nāk pa logu atkal iekšā, un, kaut arī viņš iedomājas, ka viņš radot morāles un tiesību mācību visām pasaulēm un visiem laikiem, patiesībā viņš sniedz izkēmotu — jo tas atrauts no reālā pamata — un kā iedobtā spogulī ar kājām uz augšu apgrieztu sava laika konservatīvo vai revolucionāro virzienu attēlojumu.

Tātad Dīringa kungs sadala sabiedrību tās vienkāršākajos elementos, un turklāt izrādās, ka vienkāršākā sabiedrība sastāv vismaz no *diviem* cilvēkiem. Ar šiem diviem cilvēkiem Dīringa kungs tad nu operē aksiomātiski. Un te nu nepiespiesti rodas morāles pamataksioma:

«Divas cilvēku gribas kā tādas savā starpā ir *pilnīgi vienlīdzīgas*, un neviena nevar vērsties pret otru ar kādām pozitīvām prasībām.» Līdz ar to «raksturota morāliskās taisnības pamatforma», kā arī juridiskās taisnības pamatforma, jo, «lai attīstītu principiālos tiesību jēdzienus, mums ir vajadzīgas tikai *divu cilvēku* pavisam vienkāršas un elementāras attiecības».

Ka divi cilvēki vai divas cilvēku gribas kā tādas ir savā starpā *pilnīgi vienlīdzīgas*, tā ne tikai nav aksioma, bet ir pat stiprs pārspilējums. Divi cilvēki vispirms pat kā tādi var būt nevienlīdzīgi dzimuma ziņā, un šis vienkāršais fakts mūs tūlīt spiež secināt, ka sabiedrības visvienkāršākie elementi — ja mēs uz mirkli ņemam nopietni šādas bērnišķības — nav vis divi vīrieši, bet vīrietis un sieviete, kas nodibina *ģimeni*, šo visvienkāršāko un pirmo sabiedrisko sakaru formu ražošanas nolūkā. Bet tas Dīringa kungam nepavisam neder. Jo, pirmkārt, viņam abi sabiedrības dibinātāji jāpadara iespējami vienlīdzīgāki, un, otrkārt, pat Dīringa kungs neprastu no pirmatnējās ģimenes konstruēt vīrieša un sievietes morālo un tiesisko vienlīdzību. Tātad viens no diviem: vai nu Dīringa kunga sociālā molekula, kurai vairojoties jāveidojas visai sabiedrībai, jau iepriekš nolemta bojāejai, jo divi vīrieši vien nekad nevar radīt bērnu, vai arī šie divi vīrieši mums jāiedomājas kā divi ģimenes galvas. Pēdējā gadījumā visa vienkāršā pamatshēma pārvēršas par savu pretstatu: cilvēku vienlīdzības vietā tā pierāda labākajā gadījumā ģimenes galvu vienlīdzību, un, tā kā pie tam

sieviete tiek ignorēta, tad šī shēma bez tam vēl liecina par sievietes pakļautību.

Šeit mums lasītājam jāpavēsti nepatīkamā ziņa, ka tagad viņš tik drīz netiks vaļā no šiem diviem daudzīnātajiem vīriem. Sabiedrisko attiecību laukā viņiem ir tāda pati loma, kāda līdz šim bija citu debess ķermeņu iedzīvotājiem, ar kuriem, cerams, mēs tagad esam tikuši galā. Tiklīdz jāatrisina kāds politiskās ekonomijas, politikas utt. jautājums, pēkšņi parādās šie divi vīri un acumirkli atrisina jautājumu «aksiomātiski». Kas tas par lielisku mūsu īstenības filozofa jaunradošu, sistēmu radošu atklājumu! Diemžēl patiesības labā mums tomēr jāsaka, ka tas nav viņš, kas atklājis šos divus vīrus. Viņi ir visa XVIII gadsimta kopīgs īpašums. Viņi parādās jau Ruso «Apcerējumā par nevienlīdzību» (1754. g.),⁶¹ kur viņi, starp citu, aksiomātiski pierāda Dīringa apgalvojumiem pretējo. Viņiem ir galvenā loma politiskajā ekonomijā no Ādama Smita līdz Rikārdi; bet šeit viņi ir nevienlīdzīgi vismaz tai ziņā, ka katram no viņiem ir sava īpaša nodarbošanās — lielāko tiesu viņi ir mednieks un zvejnieks — un ka viņi savstarpēji apmainās ar saviem produktiem. Bez tam visā XVIII gadsimtā viņi noder lielāko tiesu vienkārši par paskaidrojošu piemēru, un Dīringa kunga oriģinalitāte ir tikai tā, ka viņš šo ilustratīvo metodi padara par visu sabiedrisko zinātņu pamatmetodi un visu vēsturisko sabiedrības veidojumu mērogu. Vēl vairāk atvieglot «lietu un cilvēku stingri zinātnisko izpratni» gan nav iespējams.

Bet, lai dabūtu gatavu pamataksiomu — ka divi cilvēki un viņu gribas ir savā starpā pilnīgi vienlīdzīgi un ka neviens no viņiem nevar otram nekā pavēlēt —, tādām uzdevumam nekādā ziņā neder kaut kuri divi vīrieši. Šiem diviem cilvēkiem jābūt tādiem, kas tiktāl brīvi no jebkādas īstenības, no visām zemes virsū sastopamajām nacionālajām, ekonomiskajām, politiskajām un reliģiskajām attiecībām, no visām dzimuma un personiskajām īpatnībām, ka no viņiem abiem nepaliek pāri nekas vairāk kā tikai kails jēdziens «cilvēks», un tad viņi, protams, ir «pilnīgi vienlīdzīgi». Tātad tie ir divi īsti spoki, kurus izsaucis tas pats Dīringa kungs, kas visur nojauš un atklāj «spiritiskas» tieksmes. Abiem šiem spokiem, protams, jādara viss, ko tiem pavēl viņu izsaucējs, un tieši tāpēc visi viņu fokusi ir pilnīgi vienaldzīgi pārējai pasaulei.

Tomēr pasekosim Dīringa kunga aksiomātikai drusku tālāk. Abas gribas nevar viena otrai nekā pozitīva prasīt. Ja tomēr viena to dara un panāk savu prasību ar varu, tad rodas netaisnības stāvoklis, un ar šās pamatslēmas palīdzību Dīringa kungs izskaidro netaisnību, vardarbību, verdzību, vārdu sākot, visu līdzšinējo nosodāmo vēsturī. Bet jau Ruso iepriekš minētajā apcerējumā tieši ar to pašu divu vīru palīdzību tikpat aksiomātiski pierādīja pilnīgi pretējo, proti, ka no diviem subjektiem A un B pirmais nevar verdzināt otro ar varu, bet tikai tā, ka viņš nostāda B tādā stāvoklī, ka tas nevar iztikt bez A; tas no Dīringa kunga viedokļa katrā ziņā ir jau pārāk materialistisks uzskats. Tāpēc aplūkosim šo jautājumu mazliet citādi. Divi kuģa katastrofā cietušie nokļūst vieni paši kādā neapdzīvotā salā un tur izveido sabiedrību. Viņu gribas formāli ir pilnīgi vienlīdzīgas, un viņi abi to atzīst. Bet materiāli starp viņiem pastāv liela nevienlīdzība: A ir noteikts un enerģisks, B — nenoteikts, slinks un glēvs; A ir gudrs, B — muļķis. Vai paies ilgs laiks, kamēr, kā parasts, A uzspiedīs savu gribu B, sākumā pārliecinot, tad pa paradumam, bet vienmēr labprātīgas vienošanās veidā? Vai nu labprātīgas vienošanās forma tiek ievērota, vai arī bradāta kājām — verdzība paliek verdzība. Labprātīga došanās nebrīvā stāvoklī notiek visos viduslaikos, bet Vācijā tā novērojama pat pēc Trīsdesmitgadu kara⁶². Kad Prūsijā pēc 1806. g. un 1807. g. militārajām sakāvēm atcēla dzimtbūšanu un līdz ar to arī visžēlīgo kungu pienākumu gādāt par saviem padotajiem trūkuma, slimības un vecuma gadījumā, tad zemnieki iesniedza karalim petīcijas, lūgdami, lai taču viņus atstājot nebrīvības stāvoklī, jo kas gan citādi par viņiem rūpēšoties postā. Tātad divu vīru shēma tikpat daudz «domāta» nevienlīdzībai un verdzībai kā vienlīdzībai un savstarpējai palīdzībai; un, tā kā mēs bailēs no sabiedrības izmiršanas esam spiesti viņus atzīt par ģimeņu galvām, tad shēmā ir jau paredzēta arī mantojamā verdzība.

Tomēr atstāsim uz brīdi visus šos apsvērumus. Pieņemsim, ka Dīringa kunga aksiomātika mūs pārliecinājusi un ka mūs pavisam sajūsminājusi ideja par abu gribu pilnīgu līdztiesību, par «vispārcilvēcisku suverenitāti», «indivīda suverenitāti» — par visu šo tiešām grezno frazeologiju, kuras priekšā nobāl pat Štirnera «Vienīgais»

ar savu īpašumu⁶³, kaut gan arī viņam ir zināmi nopelni šai lietā. Tātad tagad mēs visi esam pilnīgi vienlīdzīgi un neatkarīgi. Vai visi? Nē, tomēr ne visi.

Pastāv arī «pieļaujamas atkarības» gadījumi, bet tie izskaidrojami «ar cēloņiem, kas nav meklējami abu gribu kā tādu darbībā, bet kādā trešajā sfērā, piemēram, — runājot par bērniem — viņu pašnoteikšanās nepietiekamībā».

Tiešām! Atkarības cēloņi nav meklējami abu gribu kā tādu darbībā! Protams, ne tajā, jo viena gribas darbība tieši tiek traucēta. Bet šos cēloņus vajag meklēt kādā trešajā sfērā! Un kas tā par trešo sfēru? Tā ir vienas apspiestas gribas kā nepietiekamas gribas konkrētā noteiktība! Mūsu īstenības filozofs tik tālu aizgājis no īstenības, ka salīdzinājumā ar abstrakto un bezsaturīgo terminu «griba» šādas gribas īstenais saturs, raksturīgā noteiktība viņam jau ir «trešā sfēra». Lai kā tas arī būtu, mums jākonstatē, ka tiesību vienlīdzība pieļauj izņēmumu. Tā zaudē savu spēku attiecībā uz tādu gribu, kurai trūkst pietiekamas pašnoteikšanās. *Atkāpšanās Nr. 1.*

Tālāk.

«Kur zvērs un cilvēks savienoti vienā personā, tur var otras — pilnīgi cilvēciskas personas vārdā jautāt, vai viņas darbības veidam vajadzētu būt tādām pašām kā tad, ja, tā sakot, tikai cilvēciskas personas nostātos viena otrai pretī... Tāpēc mūsu pieņēmums par divām morāli nevienlīdzīgām personām, no kurām vienai kaut kādā ziņā piemīt īsts zvēra raksturs, ir tipiska pamatforma visām attiecībām, kuras saskaņā ar šo izšķirību var sastapt... pašas cilvēku grupās un starp tām.»

Un tagad lasītājs lai pats izlasa šīm nevarīgajām izrunām sekojošos žēlabainos spriedelējumus, kur Diringa kungs grozās un lokās kā jezuītu priesteris, lai kazuistiski noteiktu, ciktāl cilvēciskais cilvēks drīkst nostāties pret zvērisko cilvēku, ciktāl viņš drīkst tam neuzticēties, lietot pret to kara viltību, bargus, pat teroristiskus līdzekļus, kā arī mānīšanu, — pats ne mazākā mērā nepārkāpjot nemainīgo morāli.

Tātad arī tad, ja divi cilvēki ir «morāli nevienlīdzīgi», vienlīdzība izbeidzas. Bet tad nebija nemaz vērts aicināt uz skatuves divus pilnīgi vienlīdzīgus cilvēkus, jo tādu divu personu nemaz nav, kas būtu morāli pilnīgi vienlīdzīgas. — Tomēr, mums saka, nevienlīdzība izpaužoties tā, ka viena persona ir cilvēciska, bet otrai piemīt kaut kas zvērisks. Bet jau pati cilvēka izcelšanās no dzīvnieku

valsts nosaka, ka cilvēks nekad pilnīgi neatbrīvosies no dzīvniekam piemītošām īpašībām, un tātad runa var būt tikai par lielāku vai mazāku dzīvnieciskumu vai cilvēciskumu, par atšķirību to pakāpē. Cilvēces sadalīšanu divās krasi nošķirtās grupās, cilvēciskos un zvēriskos cilvēkos, labos un ļaunos, avis un āžos, — tādu dalījumu bez īstenības filozofijas pazīst vēl tikai kristiānisms, kam gluži konsekventi ir arī savs debesu soģis, kas šo šķirošanu izdara. Bet kas būs augstākais soģis īstenības filozofijā? Jādomā, ka šo jautājumu laikam atrisinās tāpat kā kristīgo praksē, kur dievbijīgās aitiņas pašas — pie tam ar zināmām sekmēm — uzņemas augstākā soģa amatu pār saviem pasaulīgajiem tuvākajiem — «āžiem». Īstenības filozofu sekta, ja tā kādreiz nodibināsies, šai ziņā droši vien nepaliks pakaļ klusajiem svētuļiem. Tas, starp citu, mums ir vienaldzīgi; mūs interesē atzišanās, ka cilvēku morālās nevienlīdzības dēļ ar viņu vienlīdzību atkal nekas neiznāk. *Atkāpšanās Nr. 2.*

Iesim tālāk.

«Ja viens rīkojas saskaņā ar patiesību un zinātni, bet otrs — saskaņā ar kaut kādu mānīcību vai aizspriedumiem, tad... parasti jāiestājas savstarpējām nesaskaņām... Pastāvēt zināmai nespējai, rupjībai vai ļaunam rakstura tieksmēm, vienmēr jāseko sadursmei... *Vardarbība* ir pēdējais līdzeklis ne tikai pret bērniem un ārpriekšējiem vien. Cilvēku veselu dabisku grupu un kultūras šķiru raksturs var radīt nenovēršamu nepieciešamību *pakļaut* viņu samaitātības dēļ naidīgo gribu, lai ietilpinātu to kopdzīves ietvaros. Sveša griba arī šai gadījumā tiek atzīta par *lidztiesīgu*, bet tās kaitīgās un naidīgās darbības samaitātā rakstura dēļ nepieciešams *izlīdzinājums*, un, ja pret to lieto varu, tad tā tikai izbauda sava pašas netaisnīguma atpakaļejošas sekas.»

Tātad ne tikai morāla, bet arī garīga nevienlīdzība ir pietiekama, lai atmestu divu gribu «pilnīgu vienlīdzību» un nodibinātu tādu morāli, saskaņā ar kuru var attaisnot visus kauna darbus, ko civilizētās laupītāju valstis nodara atpalikušām tautām, pat krievu zvērības Turkestānā.⁶⁴ Kad 1873. g. vasarā ģenerālis Kaufmanis uzbruka tatāru ciltij jomudiem, nodedzināja viņu teltis un «saskaņā ar kaukāziešu labo paradumu», kā bija teikts pavēlē, lika apkaut viņu sievas un bērnus, tad arī viņš apgalvoja, ka jomudu samaitātības dēļ naidīgās gribas pakļaušana esot nenovēršama nepieciešamība, lai to ietilpinātu kopdzīves ietvaros, un ka viņa lietotie līdzekļi esot

vislietderīgākie; kas gribot sasniegt kādu mērķi, tam vajagot gribēt arī līdzekļus tā sasniegšanai. Tikai viņš gan nebija tik cietsirdīgs, lai vēl turklāt zākātos par jomudiem un teiktu, ka, iznīcinādams tos izlīdzināšanas nolūkā, viņš līdz ar to atzīstot viņu gribu par līdztiesīgu. Un atkal šai konfliktā izredzētie, tie, kas rīkojas it kā saskaņā ar patiesību un zinātņi, tātad galu galā īstenības filozofi, ir aicināti noteikt, kas ir mānticība, aizspriedumi, rupjība, ļaunas rakstura tieksmes un kad izlīdzināšanas nolūkā nepieciešama vardarbība un pakļaušana. Tātad vienlīdzība tagad pārvērtusies par izlīdzināšanu varas ceļā, un pirmā griba atzīst otru par līdztiesīgu, to pakļaujot sev. *Atkāpšanās Nr. 3*, kas šeit kļūst jau par kauna pilnu bēgšanu.

Garāmejojot piezīmēsim: frāze par to, ka svešu gribu atzīst par līdztiesīgu tieši izlīdzināšanas procesā ar vardarbības palīdzību, ir tikai Hēgeļa teorijas sagrozījums, pēc kuras sods ir noziedznieka tiesība:

«Ar to, ka sodu uzskata par noziedznieka paša tiesību, noziedznieku godina kā saprātīgu būtņi» («Tiesību filozofija», 100. §, piezīme).

Te mēs varam apstāties. Būtu lieki vēl tālāk sekot Dīringa kungam, lai redzētu, kā viņš saplosa gabalos savu tik aksiomātiski nodibināto vienlīdzību, vispārcilvēcisko suverenitāti utt.; kā viņš veikli konstruē sabiedrību ar divu vīru palīdzību un tomēr, lai nodibinātu valsti, ir spiests aicināt vēl trešo, jo — īsi sakot — bez šā trešā nav iespējami nekādi vairākuma lēmumi, bet bez tādiem lēmumiem — tātad arī bez vairākuma kundzības pār mazākumu — neviena valsts nevar pastāvēt; kā viņš tad palēnām iegriežas savas socialitārās nākotnes valsts konstruēšanas mierīgākajos ūdeņos, kur kādā jaukā rītā mums būs gods viņu apmeklēt. Mēs pietiekami esam pārliecinājušies, ka divu gribu pilnīga vienlīdzība pastāv tikai tik ilgi, kamēr abas šīs gribas *nekā negrib*, bet, tiklīdz tās beidz būt abstraktas cilvēciskas gribas un kļūst par īstām individuālām gribām, divu īstu cilvēku gribām, — tūlīt arī izbeidzas vienlīdzība. Mēs redzējam, ka bērnība, ārprāts, tā dēvētās zvēriskās rakstura īpašības, šķietamā mānticība, piedēvējamie aizspriedumi, varbūtējā nespēja vienā pusē un iedomājamā cilvēcība, patiesības un zinātnes izpratne otrā pusē, — vārdu sakot, katra abu gribu kvalitātes un tām piemītošo intelektu atšķirība at-

taisno nevienlīdzību starp cilvēkiem, kura var noiet līdz pakļaušanai. Ko tad mēs vēl vairāk varam prasīt pēc tam, kad Diringa kungs savu paša vienlīdzības ēku tik radikāli un līdz pašiem pamatiem sagrāvis?

Bet, ja mēs arī esam tikuši galā ar Diringa kunga pliekano un neveiklo vienlīdzības priekšstata iztirzājumu, tad tas vēl nenozīmē, ka mēs esam tikuši galā ar pašu šo priekšstatu, kuram, sevišķi ievērojot Ruso nopelnus, bija noteikta teorētiska loma, bet lielās revolūcijas laikā un pēc tās — praktiski politiska loma un kuram arī vēl šodien ir ievērojama aģitācijas nozīme gandrīz visu zemju sociālistiskajā kustībā. Šā jēdziena zinātniskā saturs noskaidrošana noteiks arī tā vērtību proletāriskajā aģitācijā.

Priekšstats par to, ka visiem cilvēkiem kā cilvēkiem savā starpā ir kaut kas kopīgs un ka viņi, ciktāl sniedzas šis kopīgais, ir arī vienlīdzīgi, šis priekšstats, pats par sevi saprotams, ir radies ļoti sen. Bet no šā priekšstata pilnīgi atšķiras modernā vienlīdzības prasība. Šās prasības saturs drīzāk ir tāds, ka no tās cilvēku kopīgās īpašības, ka viņi ir cilvēki, no cilvēku kā cilvēku vienlīdzības jāatvasina visu cilvēku vai vismaz vienas valsts pilsoņu, vai zināmas sabiedrības visu locekļu tiesības uz vienādu politisku resp. sociālu nozīmi. Veseliem gadu tūkstošiem vajadzēja paiet un tie tiešām arī pagāja, lai no sākotnējā priekšstata par relatīvo vienlīdzību varētu taisīt secinājumu par vienlīdzību valstī un sabiedrībā un lai šis secinājums varētu likties pat kaut kas dabisks, pats par sevi saprotams. Senajās pirmatnējās kopienās varēja runāt labākajā gadījumā par kopienas locekļu vienlīdzību; sievietes, vergi, svešinieki bija, protams, no tās izslēgti. Pie grieķiem un romiešiem nevienlīdzībai starp cilvēkiem bija daudz lielāka loma nekā viņu vienlīdzībai — vienalga, kādā nozīmē. Ka grieķi un barbari, brīvie un vergi, valsts pilsoņi un tikai valsts aizsardzībā esošie, Romas pilsoņi un Romas pavalstnieki (lietojot pēdējo vārdu plašā nozīmē) varētu pretendēt uz vienādu politisku nozīmi — tā senajiem ļaudīm liktos neprātīga doma. Romas ķeizārvalstī visas šīs atšķirības pamazām izzuda, izņemot atšķirību starp brīvajiem un vergiem; tādējādi radās — vismaz brīvajiem — tā privātpersonu vienlīdzība, uz kuras pamata attīstījās romiešu tiesības, vispilnīgākā uz privātpašuma dibinātā tiesību forma,

kāda mums pazīstama. Bet, kamēr pastāvēja pretstats starp brīvajiem un vergiem, tikmēr nevarēja būt ne runas par tiesiskiem secinājumiem, kas pamatotos uz vispār-cilvēcisku vienlīdzību; to mēs vēl nesem redzējām Ziemeļamerikas Savienības vergturu štatos.

Kristiānisms pazina tikai *vienu* vienlīdzību visiem cilvēkiem, un proti — iedzimtā grēka vienlīdzību, kas pilnīgi atbilda kristiānisma kā vergu un apspiesto reliģijas raksturam. Līdzās tam tas labākajā gadījumā vēl atzina izredzēto vienlīdzību, kas tomēr tika uzsvērtā tikai kristiānisma pašā sākumā. Mantas kopības pēdas, kas arī sastopamas jaunās reliģijas sākotnējā stadijā, drīzāk izskaidrojamas ar vajāto turēšanos cieši kopā nekā ar patiesiem priekšstatiem par vienlīdzību. Ļoti drīz, kad nostiprinājās atšķirība starp priesteri un laicīgo cilvēku, izzuda arī šie kristīgās vienlīdzības dziļi. — Ģermāņiem pārplūdinot Rietumeiropu, uz gadsimtiem izbeidzās visi priekšstati par vienlīdzību, pakāpeniski izveidojot tik sarežģīta tipa sociālo un politisko hierarhiju, kāda līdz tam vēl nebija pastāvējusi; bet tai pašā laikā šie ģermāņu plūdi ievilkā Rietumeiropu un Viduseiropu vēsturiskajā kustībā un radīja pirmo reizi kompaktu kultūras teritoriju, kur pirmo reizi radās galvenokārt tādu nacionālu valstu sistēma, kuras cita citu ietekmēja un cita citai iedvesa bailes. Tā tika sagatavots pamats, vienīgi uz kura vēlāk varēja sākt runāt par cilvēku vienlīdzību, par cilvēka tiesībām.

Bez tam feodālo viduslaiku klēpī izveidojās šķira, kurai tās turpmākajā attīstībā bija lemts kļūt par modernās vienlīdzības prasības paudēju, proti — buržuāzija. Buržuāzija, kura sākumā pati bija feodāla kārtā, bija pacēlusi galvenokārt amatniecisko rūpniecību un produktu maiņu feodālajā sabiedrībā uz samērā augstas pakāpes, kad XV gadsimta beigās lielie jūras ceļu atklājumi pavēra tai jaunu — plašāku darbības lauku. Eiropas ārējā tirdzniecība, kas līdz tam notika tikai starp Itāliju un Levantu, tagad izplatījās līdz Amerikai un Indijai un pēc savas nozīmes drīz pārsniedza kā atsevišķu Eiropas valstu maiņu savā starpā, tā arī katras atsevišķas zemes iekšējo maiņu. Amerikas zelts un sudrabs pārplūdināja Eiropu un kā ārdošs elements iespiedās visās feodālās sabiedrības plaisās, spraugās un porās. Amatnieciskā ražošana vairs nevarēja apmierināt pieaugošo pieprasījumu; attīs-

tītāko zemju vadošajās rūpniecības nozarēs to nomainīja manufaktūra.

Tomēr šim milzu apvērsumam sabiedrības dzīves ekonomiskajos apstākļos nebūt nesekoja tūlīt atbilstoša pārmaiņa sabiedrības politiskajā struktūrā. Valsts iekārta palika feodāla, kamēr sabiedrība kļuva arvien buržuāziskāka. Plaša mēroga tirdzniecība — it īpaši starptautiskā, bet vēl jo vairāk pasaules tirdzniecība — prasa, lai būtu brīvi, savās kustībās netraucēti preču īpašnieki, kas kā tādi ir tiesībās vienlīdzīgi un apmaina preces, pamatojoties uz šīm viņiem visiem vienādajām tiesībām — vienādām vismaz katrā zināmā vietā. Priekšnoteikums pārejai no amatniecības uz manufaktūru ir zināma skaita brīvu strādnieku pastāvēšana, kuri, no vienas puses, ir brīvi no cunftu važām un kuriem, no otras puses, nav līdzekļu, lai viņi paši varētu savu darbaspēku izlietot, — cilvēku, kas ar fabrikantu var slēgt līgumu par sava darbaspēka iznomāšanu, tātad stāv fabrikantam pretim kā līdztiesīga līgumslēdzēja puse. Un, beidzot, visu cilvēka darba veidu vienlīdzība un viennozīmība — ciktāl tie ir *cilvēka* darbs vispār⁶⁵ — ieguva savu neapzinātu, bet visspilgtāko izteiksmi modernās buržuāziskās politiskās ekonomijas vērtības likumā, saskaņā ar kuru preces vērtību mērī ar tanī ieguldīto sabiedriski nepieciešamo darbu.* — Tomēr tur, kur ekonomiskās attiecības prasīja brīvību un tiesību vienlīdzību, politiskā iekārta tām ik uz soļa stādīja pretī cunftu važas un īpašas privilēģijas. Vietējās privilēģijas, diferenciālās muitas, visāda veida izņēmuma likumi traucēja ne tikai svešinieku vai koloniju iedzīvotāju, bet diezgan bieži arī veselu kategoriju pašu valsts pavalstnieku tirdzniecību; cunftu privilēģijas vienmēr un visur stājās ceļā manufaktūras attīstībai. Buržuāziskajiem konkurentiem nekur nebija brīva ceļa un vienlīdzīgu izredžu, bet šī vienlīdzība bija pirmā un arvien neatlaidīgākā prasība.

Tiklīdz sabiedrības ekonomiskais progress bija izvirzījis dienas kārtībā prasību pēc atbrīvošanās no feodālajām važām un tiesiskas vienlīdzības nodibināšanas, likvidējot feodālo nevienlīdzību, — šai prasībai vajadzēja

---

* Šo moderno vienlīdzības priekšstatu izskaidrojumu ar buržuāziskās sabiedrības ekonomiskajiem nosacījumiem pirmo reizi attīstījis Markss «Kapitālā».

drīz iegūt plašākus apmērus. Kaut gan šo prasību izvirzīja rūpniecības un tirdzniecības interesēs, tomēr to pašu tiesību vienlīdzību vajadzēja prasīt arī milzīgās zemnieku masas labā. Zemniekiem, kas atradās visās nebrīvības pakāpēs, līdz pat pilnīgam dzimtbūšanas stāvoklim, sava darba laika lielāko daļu vajadzēja bez atlīdzības atdot visžēlīgajam feodālajam senjoram un bez tam vēl maksāt viņam un valstij neskaitāmas nodevas. No otras puses, nenovēršami vajadzēja rasties prasībai atcelt arī feodālās priekšrocības, muižniecības privilēģiju nemaksāt nodokļus un atsevišķo kārtu politiskās privilēģijas. Un, tā kā tas viss nenorisinājās vairs pasaules impērijā, kāda bija Romas impērija, bet neatkarīgu valstu sistēmā, kuras kā vienlīdzīgas stājās cita ar citu savstarpējās attiecībās, atrazdamās uz aptuveni vienādas buržuāziskās attīstības pakāpes, tad ir dabiski, ka prasība pēc vienlīdzības guva vispārēju, atsevišķas valsts robežas pārsniedzosu raksturu, ka brīvību un vienlīdzību pasludināja par *cilvēka tiesībām*. Turklāt šo cilvēka tiesību specifiski buržuāzisko raksturu ļoti labi parāda tas, ka Amerikas konstitūcija, kas pirmā atzina cilvēka tiesības, tai pašā laikā apstiprina krāsaino rasu verdzību, kas pastāv Amerikā: šķiru privilēģijas tika nosodītas, bet rasu privilēģijas — sankcionētas.

Tomēr ir zināms, ka buržuāzijai no tā brīža, kad tā izlobās no feodālās pilsonības, no viduslaiku kārtas pārvērdamās par modernu šķiru, pastāvīgi un nenovēršami kā ēna seko proletariāts. Gluži tāpat buržuāziskām vienlīdzības prasībām parasti seko proletāriskās vienlīdzības prasības. Sākot ar to brīdi, kad tika izvirzīta buržuāziskā prasība pēc šķiru *privilēģiju* iznīcināšanas, blakus tai nostājās proletāriskā prasība pēc *pašu šķiru* iznīcināšanas — sākumā reliģiskā formā, pieslejoties pirmatnējam kristiānismam, bet pēc tam uz pašu buržuāzisko vienlīdzības teoriju pamata. Proletārieši liek buržuāzijai turēt vārdu: vienlīdzībai jābūt ne tikai šķietamai, tā jārealizē ne vien valsts dzīvē, tai jābūt arī īstenai, tā jārealizē arī sabiedriskajā, ekonomiskajā sfērā. Un sevišķi no tā laika, kad franču buržuāzija kopš lielās revolūcijas izvirzīja pirmajā vietā pilsonisko vienlīdzību, franču proletariāts tūlīt nekavējoties atbildēja ar prasību pēc sociālās, ekonomiskās vienlīdzības, un šī prasība kļuva par kaujas saucieni, kas raksturīgs tieši franču strādniekiem.

Tādējādi proletariāta izvirzītajai vienlīdzības prasībai ir divējāda nozīme. Vai nu tā ir — un tas mēdz notikt it īpaši pašos sākuma brīžos, piemēram, Zemnieku karā, — stihiska reakcija pret kļiedzošu sociālu nevienlīdzību, pret kontrastu starp bagātajiem un nabagajiem, starp kungiem un dzimtļaudīm, rīmām un bada cietējiem; šāda veida vienlīdzības prasībā vienkārši izpaužas revolucionārs instinkts, un tas un tikai tas ir tās attaisnojums. Vai arī proletāriskā vienlīdzības prasība rodas kā reakcija pret buržuāzisko vienlīdzības prasību, no kuras tā atvasina vairāk vai mazāk pareizas tālākejošas prasības; tad tā noder par aģitācijas līdzekli, lai strādniekus saceltu pret kapitālistiem ar pašu kapitālistu argumentiem, un šai gadījumā šās prasības liktenis nešķirami saistīts ar pašas buržuāziskās vienlīdzības likteni. Abos gadījumos proletāriskās vienlīdzības prasības īstais saturs ir prasība pēc *šķiru iznīcināšanas*. Katra vienlīdzības prasība, kas iet tālāk par to, neizbēgami noved pie absurda. Tamlīdzīgu absurdu piemērus mēs jau sniedzām, un mums nāksies vēl krietni daudz to uzrādīt, kad nokļūsim līdz Dīringa kunga fantāzijām par nākotnes iekārtu.

Tāpat priekšstats par vienlīdzību kā savā buržuāziskajā, tā arī proletāriskajā formā pats ir vēsturiskās attīstības produkts; šā priekšstata radīšanai bija nepieciešami noteikti vēsturiski apstākļi, kuru priekšnosacījums savukārt ir ilgstoša priekšvēsture. Tāpat tāds priekšstats par vienlīdzību ir viss kas, tikai ne mūžīga patiesība. Un, ja tas tagad — tādā vai citādā nozīmē — plašai publikai ir kaut kas pats par sevi saprotams vai, kā Markss saka, ir jau ieguvis «tautas aizsprieduma stabilitāti»⁶⁶, tad tas nav šā priekšstata aksiomātiskā patiesīguma rezultāts, bet gan rezultāts tam, ka XVIII gadsimta idejas plaši izplatījušās un joprojām saglabā savu nozīmi arī mūsu laikos. Tāpat, ja Dīringa kungs saviem abiem daudzintajiem vīriem bez kādām ierunām var atļaut saimniekot uz vienlīdzības pamatiem, tad tas notiek tādēļ, ka tautas aizspriedumam tas liekas pavisam dabiski. Un tiešām. Dīringa kungs savu filozofiju dēvē par *dabisku*, jo tā tiek pamatota tikai ar tādām tēzēm, kas viņam liekas pavisam dabiskas. Bet, kāpēc tās viņam liekas dabiskas, to viņš, protams, nemaz nejaūtā.

XI. MORĀLE UN TIESĪBAS. BRĪVĪBA UN NEPIECIEŠAMĪBA

«Šai kursā politiskā un juridiskā nozarē izteikto principu pamatos liktas *padziļinātas speciālas priekšmeta studijas*. Tāpēc... jāievēro, ka šeit... pakāpeniski iztirzāti jurisprudences un valsts zinātņu laukā sasniegtie *rezultāti*. Manas sākotnējās speciālās studijas bija tieši jurisprudences, un tai es esmu ziedojis ne tikai parastos trīs teorētiskās sagatavošanās gadus universitātē: triju gadu ilgajā tiesas praksē es turpināju šā priekšmeta studijas, pie tam centos galvenā kārtā *padziļināt* to zinātnisko saturu... Gluži tāpat mana privāttiesisko attiecību un attiecīgo juridisko nepilnību kritika, *zināms*, nevarētu uzstāties ar *tādu pašāvību*, ja tā neapzinātos, ka tai tikpat labi *zināmas* šīs specialitātes vājās, kā arī tās stiprās puses.»

Cilvēkam, kam ir pamats pašam par sevi tā runāt, jau pašā sākumā jāiedveš pret sevi uzticība, it īpaši salīdzinājumā ar

«Marksa kungu, kas, pēc viņa paša atziņās, kādreiz pavīrsi studējis juridiskās zinātnes».

Tāpēc nevaram nebrīnīties, ka tik pārliecināta privāttiesisko attiecību kritika aprobežojas ar vēstījumu par to, ka

«jurisprudences zinātniskums... nav nekur tālu ticis», ka pozitīvās civiltiesības ir beztiesiskums, jo tās sankcionē ar varu iegūtu īpašumu, un ka krimināltiesību «dabiskais pamats» ir *atriebība*, —

apgalvojums, kurā jauns ir varbūt tikai «dabiskā pamata» mistiskais ietērs. Valsts zinātņu sasniegumi aprobežojas ar vēstījumu par to mums jau pazīstamo triju vīru sarunām, no kuriem viens vēl joprojām rīkojas vardarbīgi pret pārējiem, pie kam Dīringa kungs pavisam nopietni apspriež jautājumu, kurā no šīm personām pirmā ievedusi vardarbību un verdzināšanu — otrā vai trešā persona.

Tomēr pasekosim vēl drusku tālāk mūsu pašpaļāvīgā jurista sevišķi padziļinātajām speciālajām studijām un zinātniskumam, kas padziļināts ar viņa trīs gadus ilgo tiesas praksi.

Par Lasalu Dīringa kungs mums pastāsta, ka viņš esot bijis

saukts pie tiesas atbildības «par *uzmudinājumu* mēģināt nozagt naudas šķirstiņu», tomēr «viņu nenotiesāja, jo tika pasludināta *tantī laikā vēl iespējamā tā dēvētā attaisnošana vainas pierādījumu trūkuma dēļ*... šī pusattaisnošana».

Lasala prāva, par kuru šeit ir runa, tika iztiesāta 1848. g. vasarā zvērināto tiesā Ķelnē⁶⁷, kur, tāpat kā gandrīz visā Reinas provincē, bija spēkā franču krimināltiesības. Tikai politiskajiem pārkāpumiem un noziegumiem tur izņēmuma veidā bija ieviestas Prūsijas tiesības, bet jau 1848. g. aprīlī Ķamphauzens šo izņēmuma noteikumu atkal atcēla. Franču tiesības nemaz nepazīst Prūsijas tiesību izplūdušo kategoriju — «uzmudinājumu» izdarīt noziegumu, nemaz jau nerunājot par «uzmudinājumu mēģināt izdarīt noziegumu». Franču tiesības pazīst tikai *kūdišanu* uz noziegumu, un tai, lai tā būtu sodāma, jānotiek «ar dāvanām, solījumiem, draudiem, sava stāvokļa vai varas ļaunprātīgu lietošanu, viltīgu pierunāšanu vai sodāmiem nodarījumiem» (Code pénal, 60. p.)⁶⁸. Iedziļinājusies Prūsijas tiesībās, iekšlietu ministrija, tāpat kā Dīringa kungs, nepamanīja būtisko atšķirību starp stingri formulēto franču likumu un Prūsijas tiesību izplūstošo nenoteiktību, ierosināja pret Lasalu tendenciozu prāvu un spīdoši izgāzās. Apgalvot, ka franču kriminālprocess pazīstot Prūsijas tiesībās paredzēto «attaisnošanu vainas pierādījumu trūkuma dēļ», šo *pusattaisnošanu*, — to var tikai franču mūsdienu tiesību pilnīgs nezinātājs; šīs tiesības paredz kriminālprocesā tikai notiesāšanu vai attaisnošanu, bet neko vidēju.

Tāpat mums jāsaka, ka Dīringa kungs noteikti nebūtu varējis ar tādu pašlāvību piemērot Lasalam savu «historiogrāfiju augstā stilā», ja viņš kādreiz savās rokās būtu turējis Code Napoléon⁶⁹. Tādējādi mums jākonstatē, ka Dīringa kungs *nepavisam nepazīst vienīgo* mūsdienīgo buržuāzisko kodeksu, mūsdienu franču tiesības, kas dibinās uz lielās franču revolūcijas sociālajiem iekarojumiem, kurus šis kodekss pārtulko juridiskā valodā.

Citā vietā, kritizējot zvērināto tiesas, kas pēc franču parauga ieviestas visā kontinentā un kas pieņem lēmumus ar balsu vairākumu, Dīringa kungs mūs pamāca:

«Jā, varēs *pat* pierast pie tās domas — kurai, starp citu, netrūkst dažu vēsturisku piemēru —, ka pilnību sasniegušā sabiedrībā notiesāšana, ja balsis nav vienprātīgas, būs neiedomājams institūts... Tomēr šim *nopietnajam* un *dziļi idejiskajam* domas veidam, kā jau iepriekš minēts, vajag likties nepiemērotam tradicionālajām formām tāpēc, ka tas viņām ir *pārāk labs*.»

Dīringa kungam atkal nav zināms, ka zvērināto vienprātība ne tikai spriedumos krimināllietās, bet arī

spriedumos civilprāvās ir obligāti nepieciešama saskaņā ar angļu vispārīgajām tiesībām, t. i., saskaņā ar tām nerakstītajām paražu tiesībām, kas Anglijā ir spēkā kopš neatminamiem laikiem, tātad vismaz kopš XIV gadsimta. Nopietnajam un dziļi idejiskajam domas veidam, kas, kā Dīringa kungs domā, tagadējai pasaulei esot *pārāk labs*, Anglijā tātad ir bijis likuma spēks jau vistumšākajos viduslaikos, un no Anglijas tas pārgājis uz Iriju, Amerikas Savienotajām Valstīm un visām angļu kolonijām, — bet Dīringa kungs savās visrūpīgākajās jurisprudences studijās par šo jautājumu nav dzirdējis ne pušplēsta vārda! Tātad izrādās, ka sfēra, kur spēkā zvērināto vienprātīgs lēmums, ir ne tikai bezgala plaša salīdzinājumā ar to niecīgo teritoriju, kur ir spēkā Prūsijas tiesības, bet ka tā ir pat prāvāka nekā visi tie apgabali kopā, kur lietas izlemj ar zvērināto balsu vairākumu. Dīringa kungs ne tikai nemaz nepazīst vienīgās mūsdienu tiesības — franču tiesības, bet viņš tāpat galīgi nepazīst arī vienīgās ģermāņu tiesības, kas neatkarīgi no romiešu autoritātes turpina attīstīties līdz mūsu dienām un ir izplatījušās visās pasaules daļās, — angļu tiesības. Un kāpēc gan tās jāpazīst? Jo

juridiskā domāšanas veida angļu stils «taču nenoturētos pret romiešu juristu-klasiku tīro jēdzienu garā uz vācu pamata dibināto skolu»,

saka Dīringa kungs un tālāk piemetina:

«Kas gan ir angļiski runājošā pasaule ar savu bērnišķīgo valodas mistrojumu salīdzinājumā ar mūsu pirmatnējo valodas uzbūvi?»

Uz to mēs varam vienīgi atbildēt kopā ar Spinozu: Ignorantia non est argumentum — nezināšana nav arguments⁷⁰.

Pēc visa tā mēs nevaram secināt nekā cita kā vienīgi to, ka Dīringa kungs savās sevišķi padziļinātajās speciālajās studijās trīs gadus teorētiski iedziļinājies krājumā *Corpus juris*⁷¹ un turpmākos trīs gadus praktiski iedziļinājies cēlajās Prūsijas tiesībās. Tāds zinātniskums, protams, jau pats par sevi ir nopelns un būtu pietiekams kādam gluži cienījamam vecprūšu apriņķa tiesnesim vai advokātam. Bet, ja uzņemas sacerēt tiesību filozofiju visām pasaulēm un visiem laikiem, tad gan vajadzētu vismaz kaut ko zināt par tādu nāciju tiesiskajām attiecībām kā franči, angļi un amerikāņi — nāciju, kurām vēsturē ir

bijusi pavisam citāda loma nekā tam Vācijas stūrītim, kur zied Prūsijas tiesības. Bet iesim tālāk.

«Raibais maisījums, kas sastāv no vietējām, provinču un zemju tiesībām, kuras vispatvaļīgākajā veidā visdažādākajos virzienos krus-tojas gan kā paražu tiesības, gan kā rakstīts likums, bieži ietērpjot vissvarīgākos lēmumus tirā statūtu formā, — šī nekārtības un pret-runu paraugu kolekcija, kur atsevišķais atceļ vispārīgo un tad atkal izdevīgā gadījumā vispārīgās definīcijas atceļ atsevišķās, tiešām nav derīga, lai kādam radītu skaidru tiesību apziņu.»

Bet kur tad valda šis juceklis? Atkal tāpat tai sfērā, kur spēkā Prūsijas tiesības, kur blakus, virs un zem šīm Prūsijas tiesībām visdažādākajās pakāpēs ir spēkā provinču tiesības un vietējie statūti, šur un tur arī paražu tiesības un citas grabažas, kas visos praktiskajos juris-tos izraisa tos izmisuma kliegzienus, ko Dīringa kungs te ar tādu līdzjūtību atkārtu. Viņam nemaz nav jāatstāj viņa mīļā Prūsija, vajadzētu tikai ierasties Reinas provin-cē, lai pārliecinātos, ka tur nu jau kopš septiņdesmit gadiem tas viss izbeigts, nerunājot nemaz par citām civi-lizētajām zemēm, kur tamlīdzīga novecojusies kārtība sen atcelta.

Tālāk:

«Mazāk spilgtā veidā dabisko personisko atbildību sedz slepenie un tāpēc arī anonīmie kolēģiju vai citu birokrātisku iestāžu kolektīvie spriedumi un kolektīvā rīcība, kas maskē ikviena locekļa personisko piedalīšanos.»

Un citā vietā:

«Pastāvot mūsu tagadējai kārtībai, liksies *pārsteidzoša* un pārāk barga prasība, ja kāds kategoriski izteiksies pret personiskas atbildības maskēšanu un slēpšanu ar kolēģijām.»

Varbūt Dīringa kungam tas būs pārsteidzošs jaunums, ja mēs viņam paziņosim, ka angļu tiesību darbības sfērā katram tiesas kolēģijas loceklim atklātā sēdē atsevišķi jāizsaka un jāmotivē savs spriedums; ka administratīvas kolēģijas, kas nav vēlētas un nedarbojas un nebalso at-klāti, ir galvenokārt *prūšu* iestādes un lielākajā daļā citu zemju nav pazīstamas un ka tāpēc tāda Dīringa kunga prasība var likties pārsteidzoša un ārkārtīgi barga tikai... *Prūsijā*.

Glūži tāpat arī viņa sūdzēšanās par baznīcas piespiedu iejaukšanos ar savām ceremonijām dzimšanas, laulības, nāves un apbedīšanas gadījumos varētu attiekties — ru-nājot par lielākajām civilizētajām zemēm — tikai uz

Prūsiju, un kopš civilstāvokļa aktu reģistrācijas ieviešanas tā arī uz to vairs neattiecas⁷². Ko Dīringa kungs cer realizēt tikai ar savu «socialitāro» nākotnes iekārtu, to tikmēr jau nokārtojis pat Bismarks ar vienkāršu likumu. — Tādu pašu specifiski prūsisku jeremiādi var saklausīt Dīringa kunga sūdzībās par «juristu nepietiekamu sagatavošanu viņu arodam», sūdzībās, kuras var attiecināt arī uz «administrācijas ierēdņiem»; un pat līdz smieklīgumam pārspilētā ebreju nišana, ko Dīringa kungs izrāda katrā gadījumā, arī ir ja ne specifiski prūsiska, tad katrā ziņā specifiski austrumelbiska īpatnība. Tas pats īstenības filozofs, kas suverēni raugās no augšas uz leju uz visiem aizspriedumiem un mārticībām, pats tik lielā mērā atrodas personisku iedomu varā, ka no viduslaiku liekulības mantoto tautas aizspriedumu pret ebrejiem viņš dēvē par «dabisku spriedumu», kas dibinās uz «dabiskiem pamatiem», un pat nonāk līdz šādam monumentālam apgalvojumam: «sociālisms ir vienīgā vara, kas spējīga sekmīgi cīnīties pret iedzīvotāju stāvokļiem ar stipru ebreju piemaisījumu» (stāvokļi ar ebreju piemaisījumu! — Kas par «dabisku» valodu!).

Pietiek. Faktiskais pamats šai lielībai ar savām juridiskajām zināšanām labākajā gadījumā ir pavisam parasta vecprūšu jurista visparastākās profesionālās zināšanas. Jurisprudences un valsts zinātņu sfēra, kuras sasniegumus Dīringa kungs mums pakāpeniski izklāsta, «saskan» ar to sfēru, kur spēkā ir Prūsijas tiesības. Izņemot romiešu tiesības, kas tagad labi pazīstamas katram juristam pat Anglijā, viņa juridiskās zināšanas aprobežojas vienīgi un tikai ar Prūsijas tiesībām, ar šo apgaismotā patriarhālā despotisma kodeksu, kas sarakstīts tādā valodā, it kā Dīringa kungs pēc šās grāmatas būtu mācījies lasīt un rakstīt, — kodeksu, kas ar savām pamācošajām piezīmēm, ar savu juridisko nenoteiktību un nestabilitāti, ar saviem spīdzināšanas un sodīšanas līdzekļiem rīkšu cirtieņu veidā vēl pilnīgi pieder pirmsrevolūcijas laikiem. Viss, kas pāri par to, — kā mūsdienu franču buržuāziskās tiesības, tā arī angļu tiesības ar savu pavisam īpatnējo attīstību un ar savām personiskās brīvības garantijām, kādu nav nekur visā kontinentā, — tas Dīringa kungam ir no ļauna. Filozofijai, kas «neatzīst nekādu vienkārši šķietamu apvārsni, bet savā spēcīgajā visu graužošajā kustībā uzvanda ārējās un iekšējās dabas vi-

sas zemes un debesis», — šai filozofijai *istais* apvāršnis ir — vecās Prūsijas sešu austrumu provinču⁷³ robežas un varbūt vēl daži citi zemes gabaliņi, kur spēkā ir dižciltīgās Prūsijas tiesības; ārpus šā apvāršņa tā neatklāj ne zemes, ne debesis, ne ārējo, ne iekšējo dabu, bet atklāj tikai savu rupjāko nezināšanu par to, kas notiek pārējā pasaulē.

Nevar spriest par morāli un tiesībām, neskarot jautājumu par tā dēvēto gribas brīvību, par cilvēka atbildības spēju, par nepieciešamības un brīvības attiecībām. Arī īstenības filozofija sniedz šā jautājuma atrisinājumu un pat ne vienu vien, bet divus.

«Visādu maldīgu brīvības teoriju vietā ir jāliek pieredzē nodibinātā īpašība, kas piemīt attiecībai, kurā racionāla izpratne, no vienas puses, un instinktīvi pamudinājumi, no otras puses, *it kā* savienojas zināmā rezultējošā spēkā. Šāda veida dinamikas pamatfakti iegūstami no novērojumiem un, *ciktāl tas iespējams*, nosakāmi vispārīgos vilcienos attiecībā uz veidu un lielumu, lai ar to palīdzību izmēritu vēl nenotikušu notikumu. Tā tiek ne vien pilnīgi atmetas aplamās fantāzijas par iekšējo brīvību, kuras gremojuši un ar kurām barojušies veselus gadu tūkstošus, bet to vietā likts arī kaut kas pozitīvs, kas derīgs dzīves praktiskajai iekārtošanai.»

Saskaņā ar šo uzskatu brīvība nozīmē to, ka racionālā izpratne velk cilvēku pa labi, iracionālās tieksmes — pa kreisi, un šai spēku paralelogramā patiesā kustība notiek diagonāles virzienā. Brīvība tātad ir vidējs lielums starp izpratni un tieksmēm, prātu un neprātu, un šās brīvības pakāpi katram atsevišķam cilvēkam varētu noteikt empīriski, lietojot astronomisku izteiksmi, ar «personisku vienādojumu»⁷⁴. Bet dažas lappuses tālāk Dīringa kungs paziņo:

«Morālo atbildību mēs pamatojam uz brīvību, kas gan mums nenozīmē neko citu kā spēju uztvert apzinātus motīvus saskaņā ar iedzimto un iegūto prātu. Visi šādi motīvi iedarbojas ar nepārvaramu dabas likumsakarību, kaut gan mēs uztveram pretējās rīcības iespēju; bet tieši uz šo neizbēgamo piespiešanu mēs ceram, kad laižam darbā morāles sviras.»

Šis otrais brīvības definējums, kas pavisam nekautrīgi apgāž pirmo, atkal nav nekas cits kā Hēgeļa uzskata galīga vulgarizācija. Hēgelis pirmais pareizi izprata brīvības un nepieciešamības savstarpējo attiecību. Viņam brīvība ir nepieciešamības izzināšana. «Nepieciešamība ir *akla* * tikai *tiktāl*, *ciktāl tā nav izprasta*.»⁷⁵ Brīvība

* Kursīvs Engelsa. *Red.*

slēpjas nevis iedomātā neatkarībā no dabas likumiem, bet gan šo likumu izzināšanā un uz to pamatotā iespējā likt dabas likumiem plānveidīgi darboties noteiktu mērķu sasniegšanai. Tas sakāms kā par ārējās dabas likumiem, tā arī par tiem likumiem, kas regulē paša cilvēka miesīgo un garīgo esamību, — tās ir divas likumu šķiras, kuras mēs varam atdalīt vienu no otras, vislielākais, mūsu priekšstats, bet nepavisam ne īstenībā. Gribas brīvība tātad nenozīmē neko citu kā spēju lemt, zinot lietas apstākļus. Tādējādi, jo *brīvāks* ir cilvēka spriedums par kādu noteiktu jautājumu, ar jo lielāku *nepieciešamību* būs noteikts šā sprieduma saturs, kamēr nedrošība, kuras pamatā ir nezināšana un kura it kā patvaļīgi izvēlas starp daudziem dažādiem un savā starpā pretrunīgiem iespējamiem lēmumiem, ar to pierāda savu nebrīvību, savu pakļautību priekšmetam, kuru tai taisni vajadzētu pakļaut sev. Tātad brīvība ir uz dabas nepieciešamību [Naturnotwendigkeiten] izzināšanu dibināta valdīšana pār mums pašiem un pār ārējo dabu; tāpēc tā ir nepieciešams vēsturiskās attīstības produkts. Pirmie cilvēki, kas atdalījās no dzīvnieku valsts, visā būtiskajā bija tikpat nebrīvi kā paši dzīvnieki, bet katrs solis uz priekšu kultūras laukā bija solis uz brīvību. Cilvēces vēstures sliekšņi iezīmē atklājums, kā mehānisku kustību var pārvērst par siltumu: uguns iegūšana ar berzi; līdzšinējā attīstības perioda beigās rodas atklājums, kā siltumu pārvērst par mehānisku kustību: tvaika mašīna. — Tomēr, neraugoties uz milzīgo atbrīvojošo apvērsumu, ko sociālajā pasaulē rada tvaika mašīna, — šis apvērsums vēl ne pa pusei nav pabeigts —, neapšaubāmi ir jāatzīst, ka uguns iegūšana ar berzi vēl pārspēj tvaika mašīnu savas cilvēci atbrīvojošās darbības ziņā. Jo uguns iegūšana ar berzi pirmo reizi deva cilvēkam varu pār noteiktu dabas spēku un tā galīgi atdalīja cilvēku no dzīvnieku valsts. Tvaika mašīna nekad nespēs radīt tik milzīgu lēcieni cilvēces attīstībā, kaut arī tā mums reprezentē visus milzīgos ar to saistītos ražotājspēkus, vienīgi ar kuru palīdzību kļūst iespējams nodibināt tādu sabiedrisku iekārtu, kur nebūs vairs nekādu šķirisku atšķirību, nekādu rūpju par individuālās ek-sistences līdzekļiem un kur pirmo reizi varēs runāt par patiesu cilvēka brīvību, par dzīvi saskaņā ar izzinātiem dabas likumiem. Bet, cik jauna vēl ir visa cilvēces vēsture un cik smieklīgi būtu piedēvēt mūsu tagadējiem uzskatiem

kaut kādu absolūtu nozīmi, pierāda jau tas vienkāršais fakts, ka visu līdzšinējo vēsturi var raksturot kā vēsturi, kas aptver laika posmu no praktiskā atklājuma, kā mehānisku kustību pārvērst par siltumu, līdz atklājumam, kā siltumu pārvērst par mehānisku kustību.

Dīringa kungs, protams, vēsturi aplūko citādi. Kā maldu, nezināšanas un brutalitātes, varmācības un verdzināšanas vēsture tā īstenības filozofijai visumā ir pretīgs priekšmets, taču atsevišķi tā sadalās divās lielās daļās, un proti: 1) no matērijas pašam sev līdzīgā stāvokļa līdz franču revolūcijai un 2) no franču revolūcijas līdz Dīringa kungam. Turklāt

XIX gadsimts paliek «savā būtībā vēl reakcionārs, bet garīgā ziņā tas ir pat vēl reakcionārāks (!) nekā XVIII gadsimts», lai gan tas savā klēpī nes sociālismu un līdz ar to «dīgli lielākam pārveidojumam nekā tas, ko izdomāja (!) franču revolūcijas priekšteči un varoņi».

Īstenības filozofijas nicinošā izturēšanās pret līdzšinējo vēsturi tiek attaisnota šādi:

«Nedaudzajiem gadu tūkstošiem, uz kuriem iespējams vēsturisks atskats, pamatojoties uz rakstiskiem pieminekļiem, ar visu to radīto līdzšinējo cilvēces iekārtu *nav lielas nozīmes*, ja domā par nākamo gadu tūkstošu rindu... Cilvēku dzimums visā visumā vēl ir ļoti jauns, un, ja zinātnisks atskats kādreiz varēs operēt nevis ar tūkstošiem, bet desmitiem tūkstošiem gadu, tad mūsu institūtu garīgi nenobriedušajam bērnības stāvoklim būs neapšaubāma nozīme kā pašam par sevi sprototamam mūsu laika priekšnosacījumam, kuru tad novērtēs kā sirmu senatni.»

Ilgāk nepakavējoties pie pēdējā teikuma tiešām «pirmatnējās valodas formas», izteiksim tikai divas piezīmes, Pirmkārt, šī «sirmā senatne» visām nākamajām paaudzēm visos apstākļos paliks neparasti interesants vēstures laikmets, jo tā ir pamats visai vēlākajai augstākajai attīstībai, jo tās pamatā ir cilvēka atdalīšanās no dzīvnieku valsts un tās saturs ir tādu grūtību pārvarēšana, kādas nākamie asociētie cilvēki nekad vairs nesastaps. Otrkārt, salīdzinājumā ar šo sirmo senatni nākamie vēstures periodi, kas būs pasargāti no tādām grūtībām un šķēršļiem, sola neredzētu zinātnes, tehnikas un sabiedrības progresu; un būtu katrā ziņā ārkārtīgi dīvaini izvēlēties šās sirmās senatnes beigas kā izdevīgu brīdi, lai nākamajiem gadu tūkstošiem sniegtu pamācības ar galīgām patiesībām pēdējā instancē, ar nemainīgām patiesībām un līdz saknēm tverošām koncepcijām, kas atklātas, pamatojoties uz mūsu tik «atpalikušā» un «atpakaļejošā» gadsimta garīgi

nenobriedušo bērņības stāvokli. Tiešām, vajag būt filozofijā Rihardam Vāgneram, tikai bez Vāgnera talanta, lai neredzētu, ka visi nicinošie uzbrukumi līdzšinējai vēstures attīstībai tieši skar arī tās šķietami pēdējo rezultātu — tā dēvēto īstenības filozofiju.

Viens no jaunās, līdz saknēm tverošās zinātnes raksturīgākajiem paraugiem ir nodaļums, kas runā par individualizāciju un dzīves vērtības pacelšanu. Šeit veselās trijās nodaļās neapturamā straumē pufo un burbuļo orākuliska banalitāte. Diemžēl mums jāaprobežojas ar dažiem īsiem izrakstiem.

«Visu sajūtu un līdz ar to arī visu subjektīvo dzīves formu dziļākā būtība dibinās uz stāvokļu *dažādību*... Bez tuvākiem paskaidrojumiem (!) parādāms, ka *pilnas* (!) dzīves nosacījums ir nevis sastīguma stāvoklis, bet pāreja no viena dzīves stāvokļa otrā, lai kāpinātu dzīves izjūtu un attīstītu kairinājumus ar izšķirošu nozīmi... Aptuveni pašam sev līdzīgajam, *tā sakot*, inerces stāvoklim, kas *it kā* atrodas vienā un tai pašā līdzsvara stāvoklī, — lai arī kāds būtu tā raksturs — nav lielas nozīmes esamības sajūšanā... Paradums un, *tā sakot*, iedzīvošanās tamlīdzīgā stāvoklī padara šo stāvokli par kaut ko pilnīgi indierentu un vienaldzīgu, kas sevišķi neatšķiras no nāves stāvokļa. Labākajā gadījumā šeit vēl kā īpašs dzīves negatīvās izpausmes veids pievienojas garlaicības moka... Sastīgušā dzīvē indivīdiem un tautām zūd katra kaislība un katra interese par esamību. *Bet, vienīgi pamatojoties uz mūsu dažādības likumu, var izskaidrot visas šīs parādības.*»

Vienkārši neticami, ar kādu ātrumu Dīringa kungs fabricē savus pašos pamatos īpatnējos secinājumus. Tikko bija pārtulkota īstenības filozofijas valodā tā nodrāztā patiesība, ka viena un tā paša nerva ilgstošs kairinājums vai arī viena un tā paša kairinājuma ilgstoša turpināšana nogurdina katru nervu un katru nervu sistēmu un ka tātad normālā stāvoklī nepieciešams nervu kairinājumu pārtraukums un pārmaiņa (fakts, kas jau sen ir lasāms katrā fizioloģijas mācību grāmatā un ko zina katrs filistrs no savas paša pieredzes), un tikko šī vecu vecā un pavisam seklā doma bija pārtulkota noslēpumainajā formā, ka visu sajūtu dziļākā būtība dibinās uz stāvokļu dažādību, kad tā jau pārvērtās par «*mūsu dažādības likumu*». Un šis dažādības likums padara «pilnīgi izskaidrojamu» veselu rindu parādību, kuras atkal nav nekas cits kā ilustrācijas un piemēri pārmaiņas tīkamībai, kas nemaz nav jāizskaidro pat visparastākajam filistra prātam un nekļūst ne par kripatiņu skaidrāka, atsaucoties uz šķietamo dažādības likumu.

Bet ar to «*mūsu* dažādības likuma» līdz saknēm tverošais raksturs ne tuvu vēl nav noskaidrots.

«Pārmaiņas vecuma stāvoklī un ar tām saistīto dzīves apstākļu pārmaiņu iestāšanās sniedz mums ļoti izdevīgu piemēru *mūsu* dažādības principa uzskatāmai noskaidrošanai. Bērns, zēns, jauneklis un vīrs zināmā brīdī dabū zināt savas dzīves izjūtas spēku ne tik daudz no jau fiksētajiem stāvokļiem, kuros viņi atrodas, kā sakarā ar pārejas laikmetiem no viena stāvokļa uz otru.»

Ar to vēl nepietiek:

«*Mūsu* dažādības likums var iegūt vēl tālākejošu nozīmi, ja ievēro faktu, ka jau izmēģinātā vai izdarītā atkārtojums vairs nevilina.»

Un tagad jau lasītājs pats var iedomāties visas tās orākuliskās blēņas, kuru pamatā ir dziļi un līdz saknēm tveroši atzinumi, kas līdzīgi minētajiem. Un, protams, Dīringa kungam ir tiesība savas grāmatas beigās uzvaroši izsaukties:

«Dzīves vērtības novērtēšanai un palielināšanai dažādības likums kā teorētiski, tā praktiski ieguvis izšķirošu nozīmi!»

Tādā pašā mērā tas kalpo Dīringa kungam viņa publikas garīgās vērtības noteikšanai: viņš laikam domā, ka šī publika sastāv tikai no ēzeļiem vai filistriem.

Tālāk mums tiek ieteikti šādi augstākā mērā praktiski dzīves principi:

«Līdzekļi, kā uzturēt vispārēju interesi par dzīvi» (jauks uzdevums filistriem un tiem, kas par tādiem grib kļūt), «ir tādi, ka jāļauj atsevišķām, *tā sakot*, elementārām interesēm, kas sastāda veselo, attīstīties vai citai citu nomainīt dabiskos laika sprīžos. Gluži tāpat vajag arī vienlaicīgi vienā un tai pašā stāvoklī izmantot pakāpenību, kas raksturo zemāko un vieglāk apmierināmo kairinājumu aizstājamību ar augstākiem un ilgstošāk iedarbīgiem uzbudinājumiem, lai nerastos tukšumi, kam nav nekādas intereses. Bez tam jācenšas patvaļīgi neuzkrāt un neforsēt sasprindzinājumus, kas rodas dabiski vai arī sabiedriskās eksistences normālajā gaitā, tāpat nelaut tiem apmierināties pie visvājākā kairinājuma, kas ir izkropļojums pretējā nozīmē un tāpat traucē baudas spējīgu vajadzību rašanos. Dabiska ritma ieturēšana šeit, tāpat kā citos gadījumos, ir vienmērīgas un patikamas kustības priekšnosacījums. Nevajag arī uzņemties neatrisināmu uzdevumu — censties paildzināt kāda stāvokļa radītu kairinājumu ilgāk par to laiku, kādu nosaka daba vai apstākļi.» — utt.

Ja kāds vientiesis iedomātos šos svinīgos filistriskos sprediķojumus, kurus izsaka pedants, kas lauza galvu ap vistukšākajām banalitātēm, padarīt par «dzīves izbaudījuma» noteikumiem, tad viņam gan nebūtu jāsūdza par

«tukšumiem, kam nav nekādas intereses». Viss savs laiks viņam būtu jāizlieto, lai kārtīgi sagatavotu un regulētu baudu, tā ka pašai baudai viņam neatliktu neviena brīva brīža.

Mums esot jāizbauda dzīve, dzīve visā pilnībā. Tikai divas lietas Dīringa kungs mums aizliedz:

pirmkārt, «netīrību, kas saistīta ar tabakas lietošanu», un, otrkārt, dzērienus un ēdienus, kuriem «piemīt pretīgi uzbudinošas vai vispār smalkākai jušanai peļamas īpašības».

Bet, tā kā savā politiskās ekonomijas kursā Dīringa kungs dzied slavas dziesmas spirta dedzināšanai, tad degvīnu viņš nekādi nevar ierindot starp šādiem dzērieniem; mēs tātad esam spiesti secināt, ka viņa aizliegums vērsās tikai pret vīnu un alu. Viņam vēl vajadzētu aizliegt gaļu, un tad viņš īstenības filozofiju būtu pacēlis tānī pašā augstumā, kādā ar tik lieliem panākumiem uzstājās netaisnīgs Gustavs Strūve, — tīrās bērnišķības augstumā.

Tomēr reibinošo dzērienu jautājumā Dīringa kungs varētu izturēties drusku liberālāk. Cilvēkam, kas, pēc paša atzišanās, vēl vienmēr nevar atrast tiltu no statiskā uz dinamisko, ir liels pamats būt iecietīgam, ja kādam bēdubrālīm pārāk bieži gadās ieskatīties glāzītē un tādēļ tikpat veltīgi meklēt tiltu no dinamiskā uz statisko.

XII. DIALEKTIKA. KVANTITĀTE UN KVALITĀTE

«Pirmā un vissvarīgākā tēze par esamības loģiskajām pamatīpašībām ir *pretrunas izslēgšana*. Pretrunīgais ir kategorija, kas iespējama tikai domu kombinācijā, bet nekādā ziņā ne īstenībā. Lietās nav nekādu pretrunu jeb, citiem vārdiem, pretruna, ko uzskata par reālu, ir absurda kārtīgā... Antagonisms starp spēkiem, kas darbojas viens pret otru savstarpēji pretējos virzienos, ir katras darbības pamatforma pasaules un tās būtņu esamībā. Bet šī elementu un individu spēku virzienu cīņa pat ne vismazākajā mērā nesakrīt ar absurdo pretrunu ideju... Šeit mēs varam būt apmierināti ar to, ka, iedomājoties skaidru reālās pretrunas patiesā absurduma ainu, esam izkļiedējuši miglu, kas parasti ceļas no loģikas šķietamajiem noslēpumiem, un tāpat esam atklājuši, cik nevajadzīgs ir tas viraks, ko šur un tur kvēpināja par godu visai rupji no koka darinātam pretrunas dialektikas dieviņam, kas nostādīts antagonistiskās pasaules shematikas vietā.»

Tas ir apmēram viss, kas par dialektiku sacīts «Filozofijas kursā». Toties «Kritiskajā vēsturē» Dīringa kungs

jau pavisam citādi apstrādā pretrunas dialektiku un līdz ar to it īpaši Hēgeli.

«Pretruna, pēc Hēgeļa loģikas jeb, pareizāk, mācības par logosu, nepastāv vienkārši domāšanā, ko pēc pašas tās dabas nevar iedomāties citādu kā subjektīvu un apzinīgu: pretruna pastāv objektīvi pašās lietās un procesos un var tikt atklāta, tā sakot, ķermeniskā formā; tādējādi bezjēdzība vairs nav neiespējama domu kombinācija, bet kļūst par faktisku spēku. Absurda patiesā esamība — tāds ir Hēgeļa loģikas un nelōģikas vienības pirmais ticības simbols... Jo pret-runīgāk, jo patiesāk, jeb, citiem vārdiem, jo absurdāk, jo ticamāk, — tieši šis likums, kas pat nav no jauna atklāts, bet ir vienkārši aizgūts no atklāsmes teoloģijas un mistikas, kailā veidā izteic tā devēto dialektisko principu.»

Domu, ko satur abas minētās vietas, var ietvert tēzē, ka pretruna = absurds un tāpēc tai nav vietas īstenajā pasaulē. Ļaudīm ar citādā ziņā diezgan veselu saprātu šī tēze var likties tikpat pašsaprotama kā tēze, ka taisns nevar būt liks un liks nevar būt taisns. Un tomēr diferenciacīlrēķini, neraugoties uz visiem cilvēka veselā saprāta protestiem, zināmos apstākļos pielīdzina taisnu likam un tādējādi sasniedz tādus panākumus, kādus nekad nevar sasniegt cilvēka veselais saprāts, kas sastindzis savā apgalvojumā, ka identitāte starp taisnu un liku ir absurds. Un, ievērojot to lielo lomu, kāda bijusi tā devētajai pretrunas dialektikai filozofijā, sākot ar vissenākajiem grieķiem un beidzot ar mūsu dienām, pat spēcīgākam pretiniekam nekā Dīringa kungam, vēršoties pret dialektiku, vajadzētu nākt ar citiem argumentiem nekā tikai ar kailu apgalvojumu un daudziem lamu vārdiem vien.

Kamēr mēs aplūkojam lietas kā miera stāvoklī esošas un nedzīvas katru par sevi, citu blakus citai un citu pēc citas, tikmēr, protams, mēs tanīs nesaskatām nekādas pretrunas. Mēs šeit atrodam noteiktas īpašības, kas pa daļai ir kopīgas, pa daļai dažādas un pat savstarpēji pret-runīgas, bet šai pēdējā gadījumā tās ir sadalītas starp dažādām lietām un tātad nesatur sevī nekādu pretrunu. Ciktāl mūsu novērošana paliek šajās robežās, tiktāl mēs arī iztiekam ar parasto, metafizisko domāšanas veidu. Bet pavisam cits stāvoklis rodas, kad mēs sākam aplūkot lietas to kustībā, to pārmaiņā, to dzīvē, to savstarpējā iedarbībā. Te mēs tūlīt uzduramies uz pretrunām. Pati kustība ir pretruna; pat jau vienkārša mehāniska pārvietošanās var notikt tikai tā, ka ķermenis vienā un tai pašā laika momentā atrodas zināmā vietā un tai pašā laikā citā

vietā, ka tas atrodas vienā un tai pašā vietā un neatrodas tajā. Šās pretrunas nepārtraukta rašanās un reizē atrisinājums tieši ir kustība.

Tātad šeit mūsu priekšā ir pretruna, kas «pastāv objektīvi pašās lietās un procesos un var tikt atklāta, tā sakot, ķermeniskā formā». Bet ko par to saka Dīringa kungs? Viņš apgalvo, ka

vispār līdz šim «racionālajā mehānikā nav tilta starp stingri statisko un dinamisko».

Tagad lasītājs beidzot var pamanīt, kas slēpjas aiz šās Dīringa kunga iemīlotās frāzes; nekas vairāk kā sekojošais: metafiziski domājošais prāts absolūti nespēj no domas par mieru nokļūt pie domas par kustību, jo iepriekš minētā pretruna tam šeit aizkrusto ceļu. Viņam kustība ir pilnīgi neizprotama, jo tā ir pretruna. Bet, apstiprinot kustības neaptveramību, viņš pats pret savu gribu atzīst šās pretrunas pastāvēšanu, tātad atzīst, ka pašās lietās un procesos objektīvi pastāv pretruna, kas turklāt ir faktiskais spēks.

Ja jau vienkārša mehāniska pārvietošanās satur sevi pretrunu, tad vēl jo vairāk to satur matērijas kustības augstākās formas un it īpaši organiskā dzīvība un tās atītība. Kā jau iepriekš redzējām*, dzīvība vispirms izpaužas tieši tā, ka dzīva būtne katrā dotajā brīdī ir tā pati un tomēr cita. Tātad dzīvība arī ir pretruna, kas pastāv pašās lietās un procesos un kas pastāvīgi pati sevi rada un atrisina, un, tiklīdz šī pretruna izbeidzas, beidzas arī dzīvība un iestājas nāve. Gluži tāpat mēs redzējām**, ka arī domāšanas sfērā mēs nevaram izvairīties no pretrunām un ka, piemēram, pretruna starp cilvēka iekšēji neaprobežoto izziņāšanas spēju un tās patieso eksistēšanu tikai atsevišķos, ārēji ierobežotos un ierobežoti izziņošos cilvēkos atrisinās bezgalīgā — vismaz mums praktiski bezgalīgā — paaudžu secības rindā, bezgalīgā progresā.

Mēs jau minējām, ka viens no augstākās matemātikas galvenajiem pamatiem ir pretruna, ka taisns un līks zīnāmos apstākļos ir viens un tas pats. Bet augstākajā matemātikā parādās vēl cita pretruna, proti, tāda, ka līnijas, kas mūsu acu priekšā krustojas, tomēr jau piecus sešus

* Sk. šā izdevuma 87. lpp. Red.

** Sk. šā izdevuma 45., 91. lpp. Red.

centimetrus no krustošanās punkta jāuzskata par paralēlām, t. i., par tādām līnijām, kuras nevar krustoties, pat ja tās bezgalīgi pagarina. Un tomēr augstākajā matemātikā ar šīm un vēl daudz lielākām pretrunām sasniedz ne tikai pareizus, bet arī zemākajai matemātikai pavisam nesasniedzamus rezultātus.

Bet jau arī zemākā matemātika mudžēt mudž no pretrunām. Tā, piemēram, pretruna ir tas, ka saknei no A jābūt A pakāpei un tomēr $A^{\frac{2}{1}} = \sqrt{A}$. Pretruna ir arī tas, ka negatīvam lielumam jābūt kaut kāda lieluma kvadrātam, jo katrs negatīvs lielums, reizināts pats ar sevi, dod pozitīvu kvadrātu. Tāpēc kvadrātsakne no mīnus viena ir ne tikai vienkārši pretruna, bet pat tieši absurda pretruna, īsta bezjēdzība. Un tomēr $\sqrt{-1}$ daudzos gadījumos ir pareizu matemātisku operāciju nepieciešams rezultāts; vēl vairāk, kas notiktu ar matemātiku, tiklab zemāko, kā arī augstāko, ja tai noliegtu operēt ar $\sqrt{-1}$?

Patī matemātika, nodarbodamās ar mainīgiem lielumiem, nonāk dialektikas sfērā, un raksturīgi, ka šo progresu matemātikā ieviesis tieši dialektiskais filozofs Dekarts. Kā mainīgo lielumu matemātika attiecas pret nemainīgo lielumu matemātiku, tā dialektiskā domāšana vispār attiecas pret metafizisko domāšanu. Tas tomēr nemaz neliedz matemātiķu vairākumam atzīt dialektiku tikai matemātikas sfērā, un tas neliedz viņu vidū diezgan daudziem būt tādiem, kas ar dialektiski iegūtām metodēm rīkojas tālāk gluži vecajā, aprobežotajā metafiziskajā veidā.

Dīringa kunga spēku antagonismu un viņa antagonisko pasaules shematiku tuvāk aplūkot būtu iespējams tikai tad, ja Dīringa kungs būtu par šo tematu pateicis kaut ko vairāk nekā tukšu frāzi. Bez tam, sacerējis savu frāzi, Dīringa kungs ne reizi neparāda mums šo antagonismu tā darbībā ne pasaules shematikā, ne natūrfilozofijā, un tā ir vislabākā atzišanās, ka Dīringa kungs nevar absolūti nekā pozitīva iesākt ar savu «katras darbības pamatformu pasaules un tās būtņu esamībā». Tiešām, ja Hēgeļa «mācību par būtību» noniecina līdz sekļajai domai par spēkiem, kas kustas pretējos virzienos, bet nevis pretrunās, tad, protams, vislabāk ir, ja izvairās lietot šādu banalitāti.

Tālāk Dīringa kunga antidialektiskās dusmas izgāžas pret Marksa «Kapitālu».

«Dabiskas un saprotamas loģikas trūkums, kas tik raksturīgs dialektiski viltīgajiem savijumiem un domu arabeskām... Uz grāmatas jau publicēto daļu jāattiecinā princips, ka zināmā nozīmē un pat vispār (!) saskaņā ar pazīstamo filozofisko aizspriedumu katrā prātojumā var ielikt jebkuru jēgu un kaut kuru jēgu visos prātojumos, tā ka šā priekšstatu jucekļa un izkropļojuma rezultātā viss galu galā ir viens un tas pats.»

Šī izpratne, kāda Dīringa kungam ir par pazīstamo filozofisko aizspriedumu, tad arī ļauj viņam pārliecināti pareģot, kādas «beigas» būšot Marksa ekonomiskajai filozofēšanai, tātad kāds saturs būšot nākamajiem «Kapitāla» sējumiem, kaut gan taisni septiņas rindiņas iepriekš viņš pats teicis, ka

«tiešām nevar uzminēt, kam īsti, runājot cilvēciskā un vācu valodā, vajag vēl būt divos» (pēdējos) «sējumos»⁷⁶.

Starp citu, nav jau pirmā reize, kad izrādās, ka Dīringa kunga raksti pieder pie tādām «lietām», kurās «pret-runīgais pastāv objektīvi un var tikt atklāts, tā sakot, ķermeniskā formā». Tas nebūt neliedz Dīringa kungam uzvarētāja toni turpināt:

«Tomēr jācer, ka veselīgā loģika triumfēs pār savu karikatūru... Lielība un dialektiski noslēpumainās grabažas neiekārdinās nevienu, kam vēl drusku piemīt vesels saprāts... iedziļināties šajā domu un stila haosā. Dialektisko muļķību pēdējām atliekām atmirstot, šis muļķošanas līdzeklis... zaudēs savu maldinošo ietekmi, un neviens vairs neuzskatīs par savu pienākumu lauzīt galvu, lai atrastu kādu dziļu gudrību tur, kur no veikli sagudroto lietu čaulas izlobītais kodols labākajā gadījumā atklāj vienkāršu teoriju, ja ne pat banalitātes... Pavisam neiespējami, neprostitūējot veselīgo loģiku, atstāstīt» (Marksa) «pārgudrības, kas konstruētas pēc logosa mācības likumiem.» Marksa metode esot tāda, lai «radītu saviem ticīgajiem dialektiskus brīnumus» utt.

Te mums vēl nepavisam nav darīšana ar Marksa pētījuma ekonomisko rezultātu pareizību vai nepareizību — pagaidām runa ir tikai par Marksa lietoto dialektisko metodi. Bet viens ir skaidrs: «Kapitāla» lasītāju vairākums tikai tagad no Dīringa kunga dabūs zināt, ko īsti viņi lasījuši. Un šo lasītāju skaitā būs arī pats Dīringa kungs, kurš 1867. gadā («Ergänzungsblätter», III sēj., 3. burtn.) vēl spēja sniegt tādu Marksa grāmatas satura iztīrājumu, kas bija samērā racionāls tāda kalibra domātājam kā viņš⁷⁷, toreiz vēl nejudamies spiests Marksa domas priekš pārtulkot savā Dīringa valodā, ko viņš tagad pasludina par nepieciešamu. Ja viņš arī jau toreiz nošāva greizi,

identificējot Marksa dialektiku ar Hēgeļa dialektiku, tad tomēr viņš tolaik vēl nebija pilnīgi zaudējis spēju atšķirt metodi no rezultātiem, kas ar šās metodes palīdzību saņemti, — toreiz viņš saprata, ka, uzbrūkot metodei tās vispārīgajā formā, ar to vēl neatspēko atsevišķos rezultātus.

Ķatrā ziņā vispārsteidzošākais Dīringa kunga paziņojums ir tas, ka, no Marksa viedokļa raugoties, «viss galu galā ir viens», ka tāpat Marksam, piemēram, kapitālisti un algotie strādnieki, feodālais, kapitālistiskais un sociālistiskais ražošanas veids ir «viens un tas pats» un, beidzot, varbūt pat Markss un Dīringa kungs arī ir «viens un tas pats». Lai izskaidrotu šādas acīm redzamas muļķības iespēju, jāpieļauj, ka vārds «dialektika» vien jau noved Dīringa kungu tādā afekta stāvoklī, ka jēdzienu izkropļojuma un jucekļības dēļ viņam galu galā «viss ir viens», lai ko viņš sacītu un darītu.

Šeit mūsu priekšā ir paraugs tam, ko Dīringa kungs dēvē par

«savu historiogrāfiju augstā stilā» vai arī par «summāro paņēmieni, kas noslēdz rēķinus ar sugām un tipiēm un nepavisam nerosnīd tiktāl, lai ar mikroloģiski sīku atmaskojumu parādītu godu cilvēkiem, ko Jūms nosauca par zinātnieku pūli; vienīgi tikai šis paņēmieni ar tā augsto un cēlo stilu ir savienojams ar pilnīgas patiesības interesēm un ar pienākumiem pret publiku, kura brīva no cunftu važām».

Tiešām, historiogrāfija augstā stilā un summārā paņēmieni, kas noslēdz rēķinus ar sugām un tipiēm, ir ļoti ērts Dīringa kungam, jo viņš tad var visus noteiktos faktus atstāt neievērotus kā mikroloģiskus, var tos pielīdzināt nullei un nevis kaut ko pierādīt, bet izteikt tikai vispārīgas frāzes, kaili apgalvot un vienkārši graut. Bez tam šai historiogrāfijai ir vēl tā priekšrocība, ka tā nesniedz pretiniekam nekādus faktiskus pieturas punktus polemikai, tā ka viņam neatliek gandrīz nekādas citas iespējas atbildēt Dīringa kungam kā tāpat ar kailiem apgalvojumiem, augstā stilā un summāri, izplūst vispārīgās frāzēs un, beidzot, savukārt graut Dīringa kungu, īsi sakot, atmaksāt dots pret dotu, kas nebūt nav katra gaumē. Tāpēc mums jābūt pateicīgiem Dīringa kungam par to, ka viņš šo augsto un cēlo stilu izņēnuma veidā atstāj, lai mums sniegtu vismaz divus Marksa ačgārnās logosa mācības piemērus.

«Vai tad neizklausās komiski, piemēram, atsaukšanās uz Hēgela jucekli un miglaino priekšstatu, ka kvantitāte pāriet kvalitātē un ka tādēļ avanss, kad tas sasniedzis zināmu robežu, vienīgi šā kvantitatīvā pieauguma dēļ kļūst par kapitālu?»

Protams, šādā Dīringa kunga «filtrētā» attēlojumā šī doma izklausās diezgan dīvaina. Palūkosimies tāpēc, kā tā izskatās Marksa oriģinālā. 313. lappusē («Kapitāla» otrajā izdevumā) Markss no iepriekšējā pētījuma par pastāvīgo un mainīgo kapitālu un par virsvērtību secina, ka «ne ikviena patvaļīga naudas vai vērtības summa ir pārvēršama kapitālā, ka, gluži otrādi, šās pārvēršanas priekšnoteikums ir noteikts naudas vai maiņas vērtību minimums atsevišķa naudas vai preču īpašnieka rokās»⁷⁸. Viņš piemēra veidā pieņem, ka kādā darba nozarē strādnieks ik dienas strādā astoņas stundas sev pašam, t. i., lai atrāžotu savas darba algas vērtību, bet nākamās četras stundas strādā kapitālistam, lai ražotu virsvērtību, kas ieplūst tieši kapitālista kabatā. Tādā gadījumā, lai kāds varētu ik dienas bāzt sev kabatā tādu virsvērtības summu, kas tam dotu iespēju dzīvot ne sliktāk kā vienam no viņa strādniekiem, viņa rīcībā jau jābūt vērtību summai, kas viņam ļauj apgādāt ar izejvielām, darba rīkiem un darba algu divus strādniekus. Bet, tā kā kapitālistiskās ražošanas mērķis ir nevis vienkārša dzīves uzturēšana, bet bagātības pavairošana, tad mūsu uzņēmējs ar saviem diviem strādniekiem vēl arvien nebūtu kapitālists. Lai dzīvotu divreiz labāk par parastu strādnieku un pusi no ražotās virsvērtības no jauna pārvērstu par kapitālu, viņam būtu vajadzīga iespēja nodarbināt astoņus strādniekus, t. i., viņa rīcībā vajadzētu būt četras reizes lielākai vērtību summai nekā pirmajā gadījumā. Un tikai pēc šādiem un pēc tam vēl sīkākiem apsvērumiem, kuru uzdevums ir apgaismot un pierādīt faktu, ka ne jau kura katra niecīga vērtību summa ir pietiekama, lai tā pārvērstos par kapitālu, un ka šai ziņā katram attīstības periodam un katrai rūpniecības nozarei ir savas noteiktas minimālās robežas, — tikai pēc visa tā Markss piezīmē: «Seit, tāpat kā dabaszinātnēs, *apstiprinās**, ka pareizs ir tas likums, ko atklāja Hēgelis savā «Loģikā», ka tīri kvantitatīvās pārmaiņas zināmā pakāpē pāriet kvalitatīvās atšķirībās.»⁷⁹

* Kursīvs Engelsa. Red.

Bet tagad lasītājs lai sajūsminās par augsto un cēlo stilu, ar kura palīdzību Dīringa kungs piedēvē Marksam tieši pretējo tam, ko viņš patiesībā teicis. Markss saka: fakts, ka vērtību summa tikai tad var pārvērsties par kapitālu, kad tā sasniedz atkarībā no apstākļiem kaut arī dažādu, tomēr katrā zināmā gadījumā noteiktu minimālu lielumu, — šis fakts ir Hēgeļa likuma *pareizības pierādījums*. Dīringa kungs turpreti uztiēpj Marksam šādu domu: *tā kā* saskaņā ar Hēgeļa likumu kvantitāte pāriet kvalitātē, tad *«tādēļ»* avanss, sasniedzis noteiktu robežu, kļūst... par kapitālu». Tātad tieši pretējais.

Ar Dīringa kunga paradumu nepareizi citēt — «pilnīgas patiesības interesēs» un pildot «pienākumus pret publiku, kura brīva no cunftu važām», — mēs jau iepazīnāties, apskatot, kā viņš iztirzā Darvina mācību. Jo tālāk, jo vairāk noskaidrojas, ka šis paradums ir īstenības filozofijas iekšēja nepieciešamība un katrā ziņā ļoti «summārs paņēmieni». Nerunāsim nemaz par to, ka Dīringa kungs piedēvē Marksam, ka viņš runājot par kuru katru «avansu», kamēr patiesībā runa te ir vienīgi par tādu avansu, kas izdots par izejvielām, darba līdzekļiem un darba algu; tādējādi Dīringa kungs piedēvējis Marksam vistīrāko bezjēdzību. Un pēc tam viņam netrūkst bezkautības šo paša sacerēto bezjēdzību atzīt par *komisku*. Tāpat kā viņš bija safabricējis fantastisku Darvinu, lai pie tā izmēģinātu savu spēku, tā arī šai gadījumā viņš iztaisījis fantastisku Marksu. Tiešām, «historiogrāfija augstā stilā»!

Mēs jau agrāk*, runājot par pasaules shematiku, redzējām, ka ar šo Hēgeļa mēra attiecību mezglu līniju, pēc kuras zināmos kvantitatīvu pārmaiņu punktos pēkšņi iestājas kvalitatīva pārvēršanās, Dīringa kungam notikusi maza nelaime: vājuma brīdī viņš pats to bija atzinis un lietojis. Mēs tur minējām vienu no pazīstamākajiem piemēriem — ūdens agregātstāvokļu pārmaiņu: ūdens pie 0°C un normāla atmosfēras spiediena pāriet no šķidra stāvokļa cietā un pie 100°C — no šķidra gāzveidīgā, tā ka abos šajos pagriezienu punktos vienkārša temperatūras kvantitatīva pārmaiņa rada ūdens stāvokļa kvalitatīvu pārmaiņu.

* Sk. šā izdevuma 52. lpp. *Red.*

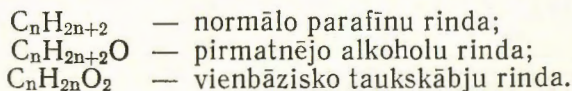
Šā likuma pierādīšanai mēs varētu minēt vēl simtiem līdzīgu faktu kā no dabas, tā arī no cilvēku sabiedrības dzīves. Tā, piemēram, Marksa «Kapitālā» visā ceturtajā daļā — «Relatīvās virsvērtības ražošana» — kooperācijas, darba dalīšanas un manufaktūras, mašinizētās ražošanas un lielrūpniecības laukā minēti neskaitāmi gadījumi, kur kvantitatīva pārmaiņa maina lietu kvalitāti un tāpat kvalitatīva lietu pārmaiņa maina to kvantitāti, kur tātad, lietojot Dīringa kunga tik ienīsto izteicienu, kvantitāte pāriet kvalitātē un otrādi. Tāds, piemēram, ir fakts, ka daudzu personu kooperācija, daudzu spēku saplūšana vienā kopīgā spēkā rada, runājot Marksa vārdiem, «jaunu spēku», kas būtiski atšķiras no tanī ietilpstošo atsevišķo spēku summas⁸⁰.

Bez tam vēl tai pašā «Kapitāla» vietā, kuru Dīringa kungs pilnīgas patiesības interesēs pilnīgi sagrozījis, Markss piemetinājis šādu piezīmi: «Molekulārā teorija, ko lieto modernajā ķīmijā un ko pirmoreiz zinātniski izveidojuši Lorāns un Zerārs, ir dibināta tieši uz šo likumu.»⁸¹ Bet kāda daļa gar to Dīringa kungam? Viņš taču zināja, ka

«dabzinātniskā domāšanas veida augstā mērā moderno sastāvelementu trūkst taisni tur, kur, kā tas ir Marksa kungam un viņa sāncensim Lasalam, trūcīgai amunicijai zinātnisku izskatu dod puszinātnes un zināma pseidofilozofēšana», —

kamēr Dīringa kungs pamatā ņem «mehānikas, fizikas un ķīmijas eksakto zināšanu galvenos principus» utt. Kāds ir šis pamats, to mēs jau redzējām. Bet, lai arī citas personas varētu spriest par to, aplūkosim Marksa piezīmē minēto piemēru drusku tuvāk.

Runa šeit ir par oglekļa savienojumu homologajām rindām, no kurām ļoti daudzas ir jau zināmas un kurām katrai ir sava algebriska sastāva formula. Ja mēs, piemēram, kā tas ķīmijā pieņemts, oglekļa atomu apzīmējam ar C, ūdeņraža atomu ar H, skābekļa atomu ar O un katrā savienojumā ietilpstošo oglekļa atomu skaitu ar n, tad mēs varam dažu šo rindu molekulārās formulas iedomāties šādā veidā:

Ja ņemsim kā piemēru pēdējo no šīm rindām un liksim pakāpeniski $n=1$, $n=2$, $n=3$ utt., tad dabūsim šādus rezultātus (atmetot izomērus):

CH_2O_2	— skudrskābe	— vārīšanās punkts 100° , kušanas punkts 1°
$\text{C}_2\text{H}_4\text{O}_2$	— etiķskābe	— vārīšanās punkts 118° , kušanas punkts 17°
$\text{C}_3\text{H}_6\text{O}_2$	— propionskābe	— vārīšanās punkts 140° , kušanas punkts —
$\text{C}_4\text{H}_8\text{O}_2$	— sviestskābe	— vārīšanās punkts 162° , kušanas punkts —
$\text{C}_5\text{H}_{10}\text{O}_2$	— baldriānskābe	— vārīšanās punkts 175° , kušanas punkts —

un tā tālāk līdz $\text{C}_{30}\text{H}_{60}\text{O}_2$ — melisīnskābei, kura kūst tikai pie 80° un kurai nemaz nav vārīšanās punkta, jo tā vispār nevar iztvaikot nesadaloties.

Šeit mēs tātad redzam veselu rindu kvalitatīvi dažādu ķermeņu, kas veidoti, vienkārši kvantitatīvi pievienojot elementus un turklāt vienmēr vienādā proporcijā. Vistīrākā veidā šī parādība izpaužas tur, kur visi savienojuma elementi vienādā proporcijā maina savu kvantitāti, kā, piemēram, normālos parafīnos $\text{C}_n\text{H}_{2n+2}$: viszemākais no tiem ir metāns CH_4 — gāze; augstākais no pazīstamajiem ir heksadekāns $\text{C}_{16}\text{H}_{34}$ — ciets ķermenis, kas veido bezkrāsas kristālus, kūst pie 21° un vārās tikai pie 278° . Abās rindās katrs jauns loceklis rodas, iepriekšējā locekļa molekulārajai formulai pievienojot CH_2 , t. i., vienu oglekļa atomu un divus ūdeņraža atomus, un šī molekulārās formulas kvantitatīvā pārmaiņa katrreiz rada kvalitatīvi citu ķermeni.

Bet šīs rindas ir tikai sevišķi uzskatāms piemērs; ķīmijā gandrīz it visur, piemēram, jau dažādos slāpekļa oksīdos, dažādās fosfora vai sēra skābēs, var redzēt, kā «kvantitāte pāriet kvalitātē», un šis Hēgeļa it kā juceklīgais un miglainais priekšstats ir, tā sakot, ķermeniskā formā sastopams lietās un procesos, pie kam tomēr neviens neko nesajauc un nepaliek miglā, izņemot Dīringa kungu. Un, ja Markss pirmais pievērsa uzmanību šim faktam un ja Dīringa kungs, šo norādījumu lasot, pat nesaprot, par ko ir runa (jo citādi viņš, protams, šo nedzirdēto grēka darbu tik viegli nebūtu palaidis garām), tad tas ir pietiekami, lai, nemaz neraugoties atpakaļ uz slaveno Dīringa kunga natūrfilozofiju, pilnīgi skaidri konstatētu,

kuram trūkst «dabzinātniskā domāšanas veida augstā mērā moderno sastāvelementu» — Marksam vai Dīringa kungam — un kurš no viņiem nav pietiekami pazīstams ar «ķīmijas ... galvenajiem principiem».

Noslēgumā mēs gribam pieaicināt vēl vienu liecinieku, kas apstiprinātu kvantitātes pāriešanu kvalitātē, proti, Napoleonu. Viņš apraksta kauju starp franču kavalēriju, kas bija diezgan neizveicīga jāšanā, bet disciplinēta, un mamelukiem, kuri individuālā cīņā toreiz noteikti bija labākie kavalēristi, bet nedisciplinēti:

«Divi mameluki katrā ziņā pārspēja trīs frančus; 100 mameluku bija līdzvērtīgi 100 frančiem; 300 franču parasti pārspēja 300 mameluku, bet 1000 franču vienmēr sakāva 1500 mameluku.»⁸²

Līdzīgi tam, kā Marksam vajadzīga noteikta, kaut arī mainīga minimāla maiņas vērtības summa, lai tā varētu pārvērsties kapitālā, gluži tāpat arī Napoleonam vajadzīgs zināms minimāls jātnieku nodaļas lielums, lai dotu iespēju izpausties disciplīnas spēkam, kas slēpjas slēgtā ierindā un plānveidīgā rīcībā, un lai šis disciplīnas spēks paceltos līdz pārākumam pat pār neregulāras kavalērijas lielāku masu, kam ir labāki zirgi un kas prot veiklāk jāt un cīnīties un ir vismaz tikpat drošsirdīga. Bet vai tas ko pierāda Dīringa kungam? Vai Napoleons netika galīgi sakauts cīņā ar Eiropu? Vai viņš necieta sakāvi pēc sakāves? Un kāpēc? Vienīgi tāpēc, ka viņš kavalērijas taktikā lietoja Hēgeļa jucekļīgo un miglaino priekšstatu!

XIII. DIALEKTIKA. NOLIEGUMA NOLIEGUMS

«Si vēsturiskā skīce» (par tā devētās kapitāla sākotnējās uzkrāšanas izcelšanos Anglijā) «ir vēl samērā labākā vieta Marksa grāmatā, un tā būtu vēl labāka, ja tā nebūtu balstījusies bez zinātniskiem arī vēl uz dialektiskiem krukšiem. Labāku un skaidrāku argumentu trūkuma dēļ Hēgeļa nolieguma noliegumam šeit jāveic tāda loma kā vecmātei, kura palīdz nākotnei dzimt no pagātnes klēpja. Individuālā īpašuma iznīcināšana, kas iepriekš norādītajā veidā norisinājusies kopš XVI gadsimta, ir pirmais noliegums. Tam seko otrs, kas ir raksturojams kā nolieguma noliegums un līdz ar to kā «individuālā īpašuma» atjaunošana, bet augstākā formā, kura dibināta uz zemes un darba rīku kopīpašumu. Ja šo jauno «individuālo īpašumu» Marksa kungs tai pašā laikā dēvē arī par «sabiedrisku īpašumu», tad šeit tieši parādās Hēgeļa augstākā vienība, kurā pretruna atcelta, proti, saskaņā ar Hēgeļa vārdu spēli, tikpat daudz pārvarēta, cik saglabāta ... Tādējādi ekspropriatoru ekspropriācija ir it kā auto-

mātisks vēsturiskās īstenības produkts tās materiālajos ārējos apstākļos... Laikam gan neizdosies nevienu saprātīgu cilvēku pārliecināt par zemes un kapitāla sabiedriskā īpašuma nepieciešamību, balstoties uz ticību tādiem Hēgeļa fokusiem kā nolieguma noliegums... Par Marksa priekšstatu miglaino kroplību, starp citu, nebrīnīsies tas, kas zina, ko var iztaisīt no tāda zinātniska materiāla kā Hēgeļa dialektikas vai, pareizāk, kādām aplamībām no tā jāiznāk. Tiem, kas nepazīst šos trikus, teikšu tieši, ka pirmajam Hēgeļa noliegumam ir no katķisma aizgūtā grēkā krišanas jēdziena loma, bet otrajam noliegumam — augstākās vienības, kas sola atpestīšanu. Faktu loģiku nu gan nevar dibināt uz šādiem analogijas fokusiem, kas aizgūti no reliģijas... Marksa kungs apmierinās ar savu juceklīgo ideju par individuālo un tai pašā laikā sabiedrisko īpašumu un atstāj saviem adeptiem pašiem atrisināt šo dziļdomīgo dialektisko miklu.»

Tā saka Dīringa kungs.

Tātad sociālās revolūcijas nepieciešamību, kā arī nepieciešamību nodibināt zemes kopīpašumu un pašu strādnieku ražoto ražošanas līdzekļu kopīpašumu Markss nespēj pierādīt citādi, kā ņemot palīgā Hēgeļa nolieguma noliegumu; un, tā kā viņš savu socialistisko teoriju dibina uz tādiem no reliģijas aizgūtiem analogijas fokusiem, tad viņš nonāk pie secinājuma, ka nākotnes sabiedrībā valdīs īpašums, kas vienā un tai pašā laikā būs individuāls un sabiedrisks kā hēgeliskā atceltās pretrunas augstākā vienība.

Atstāsim pagaidām pie malas nolieguma noliegumu un aplūkosim šo «īpašumu, kas vienā un tai pašā laikā ir individuāls un sabiedrisks». Dīringa kungs to dēvē par «miglu», un šai ziņā viņam brīnišķīgā kārtā tiešām ir taisnība. Tikai, par nelaimi, šai miglā neatrodas vis Markss, bet atkal pats Dīringa kungs. Līdzīgi tam, kā agrāk viņš ar savu veiklību Hēgeļa «murgu fantāziju» metodes lietošanā bez pūlēm varēja noteikt, kādam jābūt «Kapitāla» vēl nepabeigto sējumu saturam, tāpat arī šeit viņš bez lielām pūlēm var izlabot Marksu saskaņā ar Hēgeļi, piedēvējot viņam kaut kādu īpašuma augstāko vienību, par ko Markss nav minējis ne vārda.

Markss saka: «Tas ir nolieguma noliegums. Tas atjauno individuālo īpašumu, bet tā pamatā ir kapitālistiskās ēras sasniegumi — brīvu strādnieku kooperācija un viņu kopējs zemes un viņu ražoto ražošanas līdzekļu īpašums. Uz paša darbu dibinātā izkaisītā atsevišķu personu privātīpašuma pārvēršanās kapitālistiskajā privātīpašumā ir, protams, daudz ilgāks, grūtāks un smagāks process nekā faktiski jau uz sabiedrisku ražošanas procesu dibinātā

kapitālistiskā privātīpašuma pārvēršanās par sabiedrisku īpašumu.»⁸³ Tas ir viss. Ar ekspropriatoru ekspropriāciju nodibinātā kārtība tātad raksturota kā individuālā īpašuma atjaunošana, *pamatojoties* uz zemes un pašu strādnieku ražoto ražošanas līdzekļu sabiedrisko īpašumu. Katram, kas saprot vācu valodu, tas nozīmē, ka sabiedriskais īpašums attiecas uz zemi un citiem ražošanas līdzekļiem, bet individuālais īpašums — uz pārējiem produktiem, t. i., uz patēriņa priekšmetiem. Un, lai lieta būtu saprotama pat sešus gadus veciem bērniem, Markss 56. lappusē paredz «brīvu cilvēku savienību, kuri strādā ar kopējiem ražošanas līdzekļiem un plānveidīgi izlieto savus individuālos darbaspēkus kā vienu sabiedrisko darbaspēku», t. i., sociālistiski organizētu savienību, un saka: «Viss brīvo cilvēku savienības darba produkts ir sabiedriska produkts. Daļa no šā produkta kalpo no jauna kā ražošanas līdzekļi. *Tā paliek sabiedriska.** Bet otru daļu patērē savienības locekļi kā dzīvei nepieciešamos līdzekļus. *Tāpēc tā ir jāsadala starp viņiem.*»⁸⁴ Tam taču vajag būt diezgan skaidram pat Dīringa kunga galvai, kas sapinusies hēgelismā.

Īpašums, kas vienā un tai pašā laikā ir individuāls un sabiedriska, — šī miglainā kroplība, šī aplamība, kas rodas no Hēgeļa dialektikas, šis juceklis, šī dziļdomīgā dialektiskā mikla, ko Markss atstājis atrisināt saviem adeptiem, — tas atkal ir Dīringa kunga brīvs sacerējums un izdomājums. Marksam kā šķietamam hēgelietim ir pienākums kā nolieguma nolieguma rezultātu dot īstu augstāko vienību, bet, tā kā viņš to nedara tā, kā gribētos Dīringa kungam, tad tam ir atkal jānododas augstam un cēlam stilam un pilnīgas patiesības interesēs jāpiedēvē Marksam tādas lietas, ko Dīringa kungs pats safabricējis. Cilvēks, kas absolūti nespēj pat izņēmuša veidā pareizi citēt, protams, var nokļūt morālā sašutumā par «ķīniešu gudrību», kāda ir citiem cilvēkiem, kuri bez izņēmuša vienmēr citē pareizi, bet tieši ar to «slikti slēpj katrā attiecīgā gadījumā citējamo rakstnieku ideju kopuma nepietiekamo izpratni». Dīringa kungam taisnība. Lai dzīvo historiogrāfija augstā stilā!

Līdz šim mēs domājām, ka Dīringa kungs arvien citē nepareizi vismaz pilnīgi godprātīgi un ka tas izskaidro-

* Kursīvs Engelsa. *Red.*

jams vai nu ar viņa paša pilnīgu nespēju pareizi izprast lietas, vai arī ar paradumu citēt pēc atmiņas — ar paradumu, kas piemīt historiogrāfijai augstā stilā un ko parasti sauc par nevīžību. Bet liekas, ka šeit mēs esam nonākuši pie punkta, kad arī Dīringa kungam kvantitāte pāriet kvalitātē. Jo, ja mēs apsveram, ka, pirmkārt, šī vieta Marksam pati par sevi izteikta pavisam skaidri un turklāt vēl papildināta tai pašā grāmatā ar citu vietu, kas absolūti nepieļauj nekādu pārpratumu; otrkārt, ka ne «Ergänzungsblätter» iespiestajā iepriekš minētajā «Kapitāla» kritikā, ne kritikā, kas ievietota «Kritiskās vēstures» pirmajā izdevumā, Dīringa kungs nebija atklājis šo briesmoni — «individuālo un tai pašā laikā sabiedrisko īpašumu», bet atklāja to tikai savas grāmatas otrajā izdevumā, t. i., jau trešo reizi lasot «Kapitālu»; ka tikai šajā otrajā — sociālistiskā garā pārstrādātajā izdevumā Dīringa kungam ievajadzējies piedēvēt Marksam pēc iespējas lielākas muļķības par nākamo sabiedrības organizāciju, lai tai pretī varētu ar jo lielāku triumfu pasniegt, ko viņš arī dara, «saimniecisko komūnu, kuru es savā «Kursā» esmu ekonomiski un juridiski raksturojis», — ja mēs visu to apsveram, tad uzmācas secinājums, kuru pieņemt mūs gandrīz spiež Dīringa kungs, — ka viņš šeit Marksa domu ar nodomu «labvēlīgi paplašinājis», t. i., labvēlīgi Dīringa kungam.

Kādu lomu tad Markss piešķir nolieguma noliegumam? 791. un turpmākajās lappusēs viņš salīdzina gala rezultātus, kurus dod iepriekšējās piecdesmit lappusēs izdarītā tā dēvētās kapitāla sākotnējās uzkrāšanas ekonomiskā un vēsturiskā pētīšana⁸⁵. Pirms kapitālistiskās ēras pastāvēja, vismaz Anglijā, sikražošana, kas pamatojās uz strādnieka privātipašumu uz viņa ražošanas līdzekļiem. Tā dēvētā kapitāla sākotnējā uzkrāšana šeit norisinājās kā šo tiešo ražotāju ekspropriācija, t. i., kā uz paša darbu dibinātā privātipašuma iznīcināšana. Šī iznīcināšana bija iespējama tāpēc, ka minētā sikražošana ir savienojama tikai ar šaurām, primitīvām ražošanas un sabiedrības robežām, un zināmā attīstības līmenī tā pati rada materiālos pamatus sevis iznīcināšanai. Šī iznīcināšana, individuālo sadrumstaloto ražošanas līdzekļu pārvēršana par sabiedriski koncentrētiem, veido kapitāla pirmvēsturi. Tikko strādnieki ir pārvērsti par proletāriešiem un viņu ražošanas nosacījumi par kapitālu, tikko kapitālistiskais

ražošanas veids nostājas pats uz savām kājām, darba tālākā sabiedriskošana, zemes un citu ražošanas līdzekļu tālākā pārvēršana un tātad arī privātīpašnieku tālākā ekspropriācija iegūst jaunu formu. «Tagad ir ekspropriējams nevis vairs strādnieks, kam ir patstāvīga saimniecība, bet kapitālists, kas ekspluatē daudzus strādniekus. Šo ekspropriāciju veic pašas kapitālistiskās ražošanas imanento likumu spēle kapitālu koncentrācijas ceļā. Viens kapitālists sakauj daudzus kapitālistus. Roku rokā ar šo koncentrāciju, kad nedaudzi kapitālisti ekspropriē daudzus kapitālistus, attīstās darba procesa kooperatīvā forma arvien plašākos un lielākos apmēros, attīstās zinātnes apzinīga tehniska izmantošana, plānveidīga kolektīva zemes ekspluatācija, darba līdzekļu pārvēršana tādos darba līdzekļos, kas pieļauj tikai kolektīvu lietošanu, un visu ražošanas līdzekļu ekonomizēšana, lietojot tos kā kombinēta sabiedriska darba kolektīvus ražošanas līdzekļus. Līdz ar pastāvīgi samazinošos kapitāla magnātu skaitu, kuri uzurpē un monopolizē visas šā pārvēršanās procesa priekšrocības, pieaug paša kapitālistiskās ražošanas procesa mehānisma apmācītās, apvienotās un organizētās strādnieku šķiras nabadzība, spaidi, verdzība, degradācija, ekspluatācija, bet līdz ar to arī sašutums. Kapitāls kļūst par tā ražošanas veida važām, kurš izaudzis kopā ar to un zem tā. Ražošanas līdzekļu koncentrācija un darba sabiedriskošana sasniedz tādu punktu, kad tās kļūst nesavienojamas ar savu kapitālistisko čaulu. Tā tiek uzspridzināta. Šit kapitālistiskā privātīpašuma stunda. Ekspropriatorus ekspropriē.»⁸⁶

Un tagad es jautāju lasītājam: kur ir dialektiski samākslotas pārgudrības un domu arabeskas, kur ir jēdzienu sajaukums un izkropļojums, kas visas atšķirības padara par nulli, kur ir dialektiskie brīnumi istticīgajiem, kur ir dialektiskās noslēpumainās blēņas un saskaņā ar Hēgeļa logosa mācību fokusi, bez kuriem, kā saka Dīringa kungs, Markss nav varējis novest līdz galam savu iztirzājumu? Markss vienkārši vēsturiski pierāda un šeit īsumā rezumē, ka gluži tāpat, kā kādreiz sīkražošana ar savu pašas attīstību neizbēgami radīja savas iznīcināšanas nosacījumus, t. i., sīkīpašnieku ekspropriācijas nosacījumus, gluži tāpat tagad kapitālistiskā ražošana pati ir radījusi materiālos nosacījumus, kuru dēļ tai jāiet bojā. Tāds ir vēsturiskais process, un, ja tai pašā laikā tas ir

dialektisks, tad tā vairs nav Marksa vaina, lai cik tas nepatīkami liktos Dīringa kungam.

Tikai tagad, pabeidzis savu vēsturiski ekonomisko pierādījumu, Markss turpina: «Kapitālistiskais ražošanas un piesavināšanās veids un tātad arī kapitālistiskais privātpašums ir individuālā, uz paša darbu dibinātā īpašuma pirmais noliegums. Bet kapitālistiskā ražošana ar dabiski vēsturiska procesa nepieciešamību rada sevis pašas noliegumu. Tas ir nolieguma noliegums» utt. (kā iepriekš citēts).⁸⁷

Tātad, ja Markss šo procesu nosauc par nolieguma noliegumu, tad viņam ne prātā nenāk tajā ieraudzīt tā vēsturiskās nepieciešamības pierādījumu. Gluži otrādi: pēc tam kad viņš vēsturiski pierādījis, ka šis process daļēji jau tiešām norisinājies un ka tam daļēji vēl jānorisinās, tikai pēc tam viņš to raksturo kā tādu procesu, kas turklāt norisinās saskaņā ar noteiktu dialektikas likumu. Tas ir viss. Tātad Dīringa kungs atkal nepārprotami vilto Marksa domu, apgalvodams, ka nolieguma noliegumam te jāveicot vecmātes pakalpojumi, ar kuru palīdzību nākotne atbrīvojas no pagātnes klēpja, vai arī ka Markss prasot, lai par zemes un kapitāla sabiedriskā īpašuma nepieciešamību (kas jau pats par sevi ir Dīringa kunga iemiesota pretruna) pārliecinoties, pamatojoties uz ticību nolieguma noliegumam.

Par dialektikas dabas pilnīgu neizpratni liecina jau tas fakts, ka Dīringa kungs dialektiku uzskata par kaut kādu vienkāršas pierādīšanas instrumentu līdzīgi tam, kā ar aprobežotu uztveri varētu par tamlīdzīgu instrumentu uzskatīt formālo loģiku vai elementāro matemātiku. Pat formālā loģika ir vispirms metode jaunu rezultātu atrašanai, pāriešanai no zināmā uz nezināmo; tas pats, tikai vēl daudz augstākā nozīmē, ir dialektika, kas turklāt, saraudama formālās loģikas šaurā apvārsnī, satur plašāka pasaules uzskata dīgli. Tās pašas savstarpējās attiecības ir matemātiskā. Elementārā matemātika, nemainīgo lielumu matemātika, vismaz visā visumā kustas formālās loģikas robežās; mainīgo lielumu matemātika, kurā visievērojamāko daļu veido bezgalīgi mazo lielumu rēķini, savā būtībā nav nekas cits kā dialektikas attiecināšana uz matemātiskām attiecībām. Vienkāršā pierādīšana šeit noteikti atkāpjas otrā vietā salīdzinājumā ar šās metodes daudzējādo lietošanu jaunās pētīšanas sfērās. Bet

gandrīz visi augstākās matemātikas pierādījumi, sākot ar pirmajiem diferenciālrēķinu pierādījumiem, raugoties no elementārās matemātikas viedokļa, ir, stingri ņemot, nepareizi. Tas arī nevar būt citādi, ja grib, kā tas šeit tiek darīts, dialektikas sfērā iegūtos rezultātus pierādīt ar formālās loģikas palīdzību. Censties pierādīt kaut ko vienīgi ar dialektikas palīdzību tādām rupjam metafizikām kā Dīringa kungam būtu tādas pašas veltas pūles, kādas izlietoja Leibnics un viņa skolnieki, mēģinādami toreizējiem matemātiķiem pierādīt bezgalīgi mazo lielumu rēķinu teorēmas. Diferenciālis radija viņiem tādus pašus krampjus kā Dīringa kungam nolieguma noliegums, kurā, starp citu, diferenciālim, kā mēs to redzēsim, arī ir zināma loma. Šie kungi, kas vēl bija palikuši dzīvi, beidzot kurnēdami padevās, tomēr ne tāpēc, ka būtu izdevies viņus pārliecināt, bet tāpēc, ka atrisinājumi iznāca vienmēr pareizi. Dīringa kungam, kā viņš pats apliecina, vēl tikai pāri par četrdesmit, un, ja viņš piedzīvos lielu vecumu, ko mēs viņam novēlam, — tad arī viņš var vēl piedzīvot to pašu.

Bet kas tad tomēr ir šis briesmīgais nolieguma noliegums, kas tā saindē Dīringa kunga dzīvi un kas viņam liekas tāds pats nepiedodams noziegums, kāds kristietībā ir grēkošana pret svēto garu? — Būtībā tā ir ļoti vienkārša visur un ik dienas notiekoša procedūra, ko katrs bērns var saprast, tikko tā atbrīvota no visām mistiskajām grabažām, kurās to ietērpa vecā ideālistiskā filozofija un kurās arī turpmāk to gribētu ietērt savu interešu labad tādi nevarīgi metafiziķi kā Dīringa kungs. Ņemsim, piemēram, mieža graudu. Sādus miežu graudus biljoniem samaļ, izvāra, no tiem izbrūvē alu un pēc tam patērē. Bet, ja šāds mieža grauds atrod sev normālus apstākļus, ja tas krīt auglīgā zemē, tad siltuma un mitruma ietekmē tas pārdzīvo īpatnēju pārmaiņu: tas dīgst; grauds kā tāds beidz pastāvēt, tiek noliegts, tā vietā stājas no tā izaugušais stāds, grauda noliegums. Bet kāds ir šā stāda normālais dzīves gājums? Tas aug, zied, apaugļojas un beidzot ražo atkal miežu graudus, un, tiklīdz tie nobrieduši, stiebrs nokalst, savukārt tiek noliegts. Kā šā nolieguma nolieguma rezultāts mums ir atkal sākotnējais mieža grauds, taču vairs ne viens vienīgs, bet desmit, divdesmit, trīsdesmit reižu lielākā skaitā. Labības sugas mainās ārkārtīgi lēnām, tā ka tagadējie mieži ir apmēram tādi

paši, kādi bija pirms simt gadiem. Bet ņemsim kādu plastisku dekoratīvu stādu, piemēram, dāliju vai orhideju; ja mēs, lietojot dārznieka mākslu, iedarbosimies uz sēklu un stādu, kas no tās rodas, tad mēs šā nolieguma nolieguma rezultātā dabūsim ne tikai vairāk sēklu, bet arī kvalitatīvi uzlabotas sēklas, kas dod skaistākus ziedus, un katrs šā procesa atkārtojums, katrs jauns nolieguma noliegums ir augstāka pakāpe šajā uzlabojumu procesā. — Līdzīgi tam, kā mēs to redzam attiecībā uz mieža graudu, šis process norisinās arī pie lielākās daļas kukaiņu, piemēram, pie tauriņiem. Tie attīstās no oliņas, to noliedzot, iziet dažādas pārvērtības fāzes līdz dzimuma nobriedumam, tiek apaugļoti un atkal noliegti, t. i., nomirst, tiklīdz atražošanas process pabeigts un mātīte sadējusi daudz oliņu. Ka citos augos un dzīvniekos šis process nenorisinās tik vienkārši, ka tie nevis tikai vienu reizi, bet daudzkārt ražo sēklas, oliņas vai mazuļus, iekām mirst, — tas viss mūs šeit neinteresē; šeit mums pagaidām tikai jāparāda, ka nolieguma noliegums *patiesi notiek* abās organiskās pasaules valstīs. Tālāk, visa ģeoloģija ir rinda noliegumu, kuri savukārt pakļauti noliegumam, — veco iežu formāciju secīgas sadrupšanas un jaunu formāciju veidošanās rinda. Vispirms, okeānisku, meteoroloģisku un atmosfēriski ķīmisku faktoru ietekmēta, sadrup pirmatnējā zemes garoza, kas radusies, šķidrājam masai atdziestot, un šīs sadrupušās masas nogulsņējās jūras dibenā. Vietās, kur jūras dibens paceļas virs jūras līmeņa, daļa šo pirmo nogulsņējumu atkal nokļūst lietus, gadalaiku mainīgās temperatūras, atmosfēras skābekļa un ogļskābes ietekmē; tādām pašām ietekmēm ir pakļautas izkusušās un vēlāk atdzisušās akmens masas, kas no zemes dzīlēm cauri noslāņojumiem izlaužas uz āru. Tā miljoniem gadsimtu laikā veidojas vienmēr jauni slāņi, — lielāko tiesu tie atkal sadrup un atkal kļūst par jaunu slāņu veidošanās materiālu. Bet šā procesa rezultāts ir ļoti pozitīvs: tā rodas augsne, kas sastāv no visdažādākajiem ķīmiskajiem elementiem, augsne, kas atrodas mehāniski sasmalcinātā stāvoklī, kurš dod iespēju attīstīties visplašākai un visdažādākai veģetācijai.

To pašu mēs redzam matemātikā. Ņemsim kaut kuru algebrisku lielumu, apzīmēsim to ar a . Ja mēs to noliedzam, tad mēs dabūjam $-a$ (mīnus a). Ja mēs šo

noliegumu noliedzam, reizinot $-a$ ar $-a$, tad dabūjam $+a^2$, t. i., sākotnējo pozitīvo lielumu, bet augstākā pakāpē, proti, otrajā pakāpē. Arī šeit nav nozīmes tam, ka mēs to pašu a^2 varam dabūt, ja reizinām pozitīvo a pašu ar sevi un arī tādā veidā dabūjam a^2 . Jo jau noliegtais noliegums tik cieši iekļāvies a^2 , ka pēdējam jebkuros apstākļos ir divas kvadrātsaknes, proti, $+a$ un $-a$. Un šī neiespējamība tikt vaļā no nolieguma, kas jau ticis noliegts, no negatīvās saknes, kas ir kvadrātā, iegūst ļoti taustāmu nozīmi jau kvadrātvienādojumos. — Vēl pārsteidzošāk nolieguma noliegums parādās augstākajā analizē, tajā «neierobežoti mazo lielumu summēšanā», ko pats Dīringa kungs pasludina par visaugstākajām matemātikas operācijām un ko parastajā valodā sauc par diferenciāl-rēķiniem un integrālrēķiniem. Kā izdara šos rēķinus? Piemēram, kādā uzdevumā man ir divi mainīgi lielumi x un y , no kuriem viens nevar mainīties, nemainoties līdz ar to arī otram tādā attiecībā, kādu nosaka lietas apstākļi. Es diferencēju x un y , t. i., es iedomājos tos tik bezgalīgi mazus, ka tie izzūd salīdzinājumā ar jebkuru vismazāko īsteno lielumu un ka no x un y nepaliek pāri nekas cits kā tikai to savstarpējā attiecība, bet, tā sakot, bez jebkāda materiāla pamata, — paliek kvantitatīva attiecība bez jebkādas kvantitātes. Abu diferenciāļu x un y attiecība $\frac{dy}{dx}$ tātad līdzinās $\frac{0}{0}$, pieņemot $\frac{0}{0}$ kā $\frac{y}{x}$ izteiksmi.

Tikai garāmejojot atzīmēšu, ka šī attiecība starp diviem izzudušiem lielumiem, fiksētais to izzušanas moments ir pretruna, bet šī pretruna mūs var traucēt tikpat maz, kā tā vispār nav traucējusi matemātiku gandrīz 200 gadu ilgā laikā. Bet vai tad tas nenozīmē, ka es noliedzu x un y , tikai ne tādā nozīmē, ka es par tiem vairs neinteresējos, — tā noliedz metafizika —, bet noliedzu atbilstoši lietas apstākļiem? Tātad x un y vietā man dotajās formulās jeb vienādojumos ir to noliegums dx un dy . Pēc tam ar šīm formulām es rēķinu tālāk, rīkodamies ar dx un dy kā īsteniem, kaut arī zināmiem izņēmuma likumiem pakļautiem lielumiem, un zināmā punktā es noliedzu noliegumu, t. i., integrēju diferenciālo formulu, dx un dy vietā dabūju atkal īstēnos lielumus x un y ; tādējādi es neatgriezšos vis vienkārši turpat, kur biju sākumā, bet esmu atrisinājis uzdevumu, ap kuru parastā ģeometrija un algebra būtu varbūt velti aplauzušas zobus.

Tas pats notiek arī vēsturē. Visas kultūrtautas sāk ar zemes kopīpašumu. Visām tautām, kas jau attīstījušās tālāk par zināmu pirmatnējā stāvokļa pakāpi, šis kopīpašums zemkopības attīstības gaitā kļūst par važām ražošanai. To atceļ, noliedz, pēc isākām vai garākām starpstadijām pārvērš par privātīpašumu. Bet, zemkopībai atrodoties uz augstākas attīstības pakāpes, ko sasniedz ar pašu zemes privātīpašumu, privātīpašums savukārt kļūst par važām ražošanai, kā tas šodien ir tiklab ar sīko, kā arī ar lielo zemesīpašumu. No tā nepieciešami rodas prasība tagad noliegt jau zemes privātīpašumu, to atkal pārvērst par kopīpašumu. Taču šī prasība nenozīmē atjaunot pirmatnējo zemes kopīpašumu, bet radīt daudz augstāku, attīstītāku kopīpašuma formu, kas ne vien nebūs šķērslis ražošanai, bet, gluži otrādi, pirmo reizi atbrīvos ražošanu no važām, kas to traucē, un dos tai iespēju pilnīgi izmantot modernos ķīmijas atklājumus un mehānikas izgudrojumus.

Vai arī cits piemērs. Antīkā filozofija bija sākotnējs, stihisks materiālisms. Kā stihisks materiālisms tā nespēja noskaidrot domāšanas attiecību pret matēriju. Bet nepieciešamība panākt šai jautājumā skaidrību noveda pie mācības par dvēseli, kas atdalāma no miesas, vēlāk — pie apgalvojuma par šās dvēseles nemirstību un beidzot — pie monoteisma. Seno materiālismu tātad noliedza ideālisms. Bet turpmākajā filozofijas attīstībā izrādījās, ka arī ideālisms nav pamatots, un to noliedza modernais materiālisms. Modernais materiālisms — nolieguma noliegums — nenozīmē senā materiālisma vienkāršu atjaunošanu, bet tā stiprajiem pamatiem tas pievieno vēl visu ideju saturu, kas sasniegts divtūkstoš gadu ilgajā filozofijas un dabaszinātņu attīstībā, kā arī pašā šo divtūkstoš gadu ilgajā vēsturē. Tā vispār vairs nav filozofija, bet vienkārši pasaules uzskats, kam jārod sev apstiprinājums un jāizpaužas nevis kādā īpašā zinātņu zinātnē, bet reālās zinātnēs. Tātad filozofija šeit ir «atcelta», t. i., «tiklab pārvarēta, kā arī saglabāta», pārvarēta savā formā, saglabāta savā īstenajā saturā. Tādējādi tur, kur Dīringa kungs redz tikai «vārdu spēli», uzmanīgāk ielūkojoties, atklājas reāls saturs.

Beidzot, pat Ruso vienlīdzības mācība, kuras bāla un viltota kopija ir Dīringa kunga mācība, nebūtu varējusi rasties, ja Hēgeļa nolieguma noliegums nebūtu sniedzis

vecmātes palīdzību un turklāt — vairāk nekā divdesmit gadu pirms Hēgeļa dzimšanas.⁸⁸ Un Ruso mācība, kas nemaz nedomā kaunēties šās lomas, savā pirmajā iztirzājumā, var teikt, gandrīz dižodamās parāda savu dialektisko izcelšanos. Dabiskajā un mežonības stāvoklī cilvēki bija vienlīdzīgi; un, tā kā Ruso atzīst jau pašu valodas rašanos par dabiskā stāvokļa izkropļojumu, tad viņam bija pilnīgas tiesības piedēvēt dzīvnieku vienlīdzību vienas un tās pašas sugas robežās arī tiem cilvēkiem-dzīvniekiem, kurus Hekelis jaunajos laikos hipotētiski klasificējis kā Alali — bezvalodas cilvēkus.⁸⁹ Bet šiem savā starpā vienlīdzīgajiem cilvēkiem-dzīvniekiem bija viena priekšrocība salīdzinājumā ar citiem dzīvniekiem: spēja kļūt pilnīgākiem, tālāk attīstīties, un šī spēja kļuva par nevienlīdzības cēloni. Tātad Ruso nevienlīdzības izcelšanos uzskata par progresu. Bet šis progress bija antagonistisks, tas bija tai pašā laikā arī regress.

«Visi turpmākie panākumi» (salīdzinājumā ar pirmatnējo stāvokli) «bija tikai šķietams progress *indivīda pilnveidošanās virzienā**, bet patiesībā tie sekmēja *ģints pagrimšanu**... Metāla apstrādāšana un zemkopība bija tās divas mākslas, kuru atklāšana radīja šo milzīgo revolūciju» (pirmatnējo mežu pārvērta par kultivētu zemi, bet līdz ar to, rodoties īpašumam, radās arī nabadzība un verdzība). «No dzejnieka viedokļa zelts un sudrabs, bet no filozofa viedokļa dzelzs un labība ir civilizējuši *cilvēkus** un pazudinājuši cilvēku *dzimumu**.»

Katrs jauns solis uz priekšu civilizācijā ir reizē jauns solis uz priekšu nevienlīdzībā. Visi institūti, kurus sev rada sabiedrība, kas radusies līdz ar civilizāciju, kļūst par institūtiem, kuri tieši pretēji savam sākotnējam uzdevumam.

«Nav apstrīdams — un tas ir visu valsts tiesību pamatlikums —, ka tautas izraudzīja sev firstus, lai sargātu savu brīvību, bet nevis lai to iznīcinātu.»

Un tomēr šie firsti nenovēršami kļūst par tautu apspieđējiem, un viņi kāpina šo apspiešanu līdz tādām punktam, kad nevienlīdzība, sasniegusi augstāko pakāpi, atkal kļūst par savu pretstatu, kļūst par vienlīdzības cēloni: despota priekšā visi ir vienlīdzīgi, un proti — visi līdzinās nullei.

«Šeit ir nevienlīdzības augstākā pakāpe, *tas gala punkts, kas noslēdz apli un saskaras ar punktu, no kura mēs izgājām**: šeit visi

* Kursīvs Engelsa. Red.

privātie cilvēki kļūst vienlīdzīgi tieši tāpēc, ka viņi nav nekas, un pavalstniekiem nav vairs nekāda cita likuma kā tikai kunga griba.» Bet despots ir kungs tikai tik ilgi, kamēr viņam ir vara, un tādēļ, «kad viņu padzen, viņš nevar žēloties par vardarbību... Vara viņu uzturēja, vara viņu nogāž, viss noris savā pareizajā dabiskajā gaitā.»

Tā nevienlīdzība atkal pārvēršas par vienlīdzību, taču ne par veco stihisko vienlīdzību, kas piemita pirmatnējiem bezvalodas cilvēkiem, bet gan par sabiedriskā līguma augstāko vienlīdzību. Apspiedējus apspiež. Tas ir nolieguma noliegums.

Tādējādi mēs jau pie Ruso sastopam ne tikai domu gaitu, kas kā viens ūdens piliens otram līdzīga Marksa domu gaitai «Kapitālā», bet arī sīkumos mēs redzam pie Ruso veselu rindu tādu pašu dialektisku izteiksmes veidu, kādus lieto Markss: procesus, kas pēc savas dabas ir antagonistiski un satur sevī pretrunu; galējības pārvēršanos savā pretstatā un, beidzot, kā visa kodolu — nolieguma noliegumu. Tātad, ja arī Ruso 1754. g. vēl nevarēja runāt «Hēgeļa žargonā», tad viņš katrā ziņā jau 16 gadus pirms Hēgeļa dzimšanas bija dziļi inficēts ar hēgelisma sērgu, pretrunas dialektiku, mācību par logosu, teoloģiku utt. Un, kad Dīringa kungs, vulgarizēdams Ruso vienlīdzības teoriju, operē ar saviem abiem varenajiem vīriem, tad arī viņš jau atrodas uz slidena ceļa, pa kuru viņš neglābjami ieslīd nolieguma nolieguma skāvienos. Apstākļi, kuros zeļ šo abu vīru vienlīdzība un kuri turklāt tēloti kā ideāli apstākļi, «Filozofijas kursa» 271. lappusē nosaukti par «pirmatnējiem apstākļiem». 279. lappusē šos pirmatnējos apstākļus nenovēršami iznīcina «laupīšanas sistēma» — pirmais noliegums. Bet mūsu dienās mēs ar īstenības filozofijas palīdzību esam nonākuši tiktāl, ka varam likvidēt laupīšanas sistēmu un tās vietā ieviest Dīringa kunga izgudroto saimniecības komūnu, kas pamatojas uz vienlīdzību, — tas ir nolieguma noliegums, vienlīdzība augstākā pakāpē. Uzjautrinošs, redzesloku labvēlīgi paplašinošs skats: paša Dīringa kunga augstā persona izdara smagu noziegumu — nolieguma noliegumu!

Kas tātad ir nolieguma noliegums? Ārkārtīgi vispārīgs un tieši tādēļ ārkārtīgi plaši iedarbīgs un svarīgs dabas, vēstures un domāšanas attīstības likums; likums, kas, kā mēs redzējam, parādās dzīvnieku un augu valstī, ģeoloģijā, matemātikā, vēsturē, filozofijā un kam, pats to neņemot, pa savai modei spiests piemēroties pat Dīringa

kungs, neraugoties uz visu savu stūrgalvīgo pretošanos. Pats par sevi saprotams, ka es vēl neko neesmu pateicis par to *īpašo* attīstības procesu, ko, piemēram, iziet mieža grauds no digšanas līdz augļu nesēja auga nokalšanai, ja es saku, ka tas ir nolieguma noliegums. Tāds pats nolieguma noliegums taču ir, piemēram, arī integrālrēķini, tātd, aprobežojoties ar šo vispārīgo apgalvojumu, iznāktu, it kā es būtu apgalvojis tādu bezjēdzību, ka miežu vārpas dzīves process ir integrālrēķini vai pat sociālisms. Bet tieši šādu bezjēdzību metafiziķi pastāvīgi piedēvē dialektikai. Kad es par visiem šiem procesiem saku, ka tie ir nolieguma noliegums, tad es tos visus ietveru šai vienā kustības likumā un taisni tādēļ atstāju neievērotas katra speciālā procesa atsevišķās īpatnības. Dialektika taču nav nekas cits kā zinātne par dabas, cilvēku sabiedrības un domāšanas vispārīgajiem kustības un attīstības likumiem.

Tomēr mums var iebilst: šeit izdarītais noliegums nav nekāds īsts noliegums; es noliedzu mieža graudu arī tad, ja es to samaļu, kukaini — ja es to saminu, pozitīvu lielumu a — ja es to izsvītroju, utt. Vai arī es noliedzu tēzi — roze ir roze, ja saku — roze nav roze; un kas gan iznāks, ja es atkal sākšu noliegt šo noliegumu, teikdams: bet roze tomēr ir roze? — Tādi patiesībā ir metafiziķu galvenie argumenti pret dialektiku, un tie ir metafiziskās domāšanas aprobežotības pilnīgi cienīgi. Dialektikā noliegt nenozīmē vienkārši teikt «nē» vai kādu lietu pasludināt par neesošu, vai to vienalga kādā veidā iznīcināt. Jau Spinoza saka: *Omnis determinatio est negatio*, — katra ierobežošanā jeb noteikšana ir reizē noliegums.⁹⁰ Un bez tam nolieguma veidu šeit noteic, pirmkārt, procesa vispārīgā un, otrkārt, īpašā daba. Man vajag ne vien kaut ko noliegt, bet arī šo noliegumu atkal atcelt. Tātd pirmais noliegums man ir jāizdara tā, ka otrais paliek vai kļūst iespējams. Bet kā to panākt? Tas atkarīgs no katra atsevišķa gadījuma īpašās dabas. Ja es samaļu mieža graudu vai saminu kukaini, tad es, lai gan esmu izdarījis nolieguma pirmo aktu, tomēr esmu padarījis neiespējamu otro. Katram priekšmetu veidam, tāpat kā arī katram priekšstatu un jēdzienu veidam, tātd ir savs īpašs nolieguma veids, proti, tāds nolieguma veids, ka no tā rodas attīstība. Bezgalīgi mazo lielumu rēķinos noliegums notiek citādi, nekā iegūstot pozitīvas

pakāpes no negatīvām saknēm. To vajag iemācīties tāpat kā visu citu. Ar to vien, ka es zinu, ka uz miežu vārpu un bezgalīgi mazo lielumu rēķiniem attiecas nolieguma nolieguma jēdziens, es nevarēšu ne sekmīgi miežus audzēt, ne diferencēt un integrēt, gluži tāpat kā, zinot tikai likumus par skaņu atkarību no stingu dimensijām, es nevaru tūlīt spēlēt vijoli. — Tomēr ir skaidrs, ka, izdarot tādu nolieguma noliegumu, kas patiesībā ir bērnišķīga nodarbošanās — pārmaiņus rakstīt a un tad to atkal izsvītrot vai arī pārmaiņus apgalvot par rozi, ka tā ir roze un ka tā nav roze, — neatklāsies nekas cits kā tās personas muļķība, kura ar tādu garlaicīgu procedūru nodarbosies. Un tomēr metafiziķi gribētu mums iestāstīt: ja mēs gribot izdarīt nolieguma noliegumu, tad to vajagot darīt tieši tādā veidā.

Tāpat atkal neviens cits kā Dīringa kungs mūs mistificē, apgalvodams, ka nolieguma noliegums esot Hēgeļa izgudrota, no reliģijas aizgūta divaina analogija ar grēkos krišanu un pestīšanu. Cilvēki domāja dialektiski jau sen pirms tam, kad viņi uzzināja, kas ir dialektika, gluži tāpat kā viņi runāja prozā jau sen pirms tam, kad radās vārds «proza»⁹¹. Hēgelis tikai pirmo reizi noteikti formulēja nolieguma nolieguma likumu, kas darbojas dabā un vēsturē, un, kamēr tas nav izzināts, neapzinīgi arī mūsu galvās. Un, ja Dīringa kungs pats to paslepus grib lietot, bet viņam tikai nepatīk nosaukums, tad lai viņš atrod labāku nosaukumu. Bet, ja viņš to grib izdzīt no domāšanas, tad lai viņš ir tik labs un izdzen to vispirms no dabas un no vēstures un lai izgudro matemātiku, kur $-a \times -a$ nebūtu $+a^2$ un kur, piedraudot ar sodu, ir noliegts diferencēt un integrēt.

XIV. NOSLĒGUMS

Mēs nu esam galā ar filozofiju; ar nākotnes fantāzijām vispār, kuras arī vēl ir sastopamas «Kursā», mēs nodarbosimies, aplūkojot Dīringa kunga izdarīto apvērsumu sociālismā. Ko Dīringa kungs mums solīja? Visu. Ko no saviem solījumiem viņš ir izpildījis? Nekā. «Istenas un līdz ar to uz dabas un dzīves īstenību virzītas filozofijas elementi», «stingri zinātnisks pasaules uzskats», «sistēmu radošas idejas» un visi citi Dīringa kunga varoņdarbi,

kurus pats Dīringa kungs skaļās frāzēs izbazūnēja, pēc pirmā pieskāriena izrādījās esam *tirākais šarlatānisms*. Pasaules shematika, kas, «neupurējot domu dziļumu, droši noteikusi esamības pamatformas», kā izrādījās, bija bezgalīgi pavirša Hēgeļa loģikas kopija, un tai tāpat kā šai loģikai piemīt mānticīgais aizspriedums, it kā šīs «pamatformas» jeb loģiskās kategorijas noslēpumainā veidā kaut kur pastāvēt pirms un ārpus pasaules, attiecībā uz kuru tās «lietojamas». Natūrfilozofija mums sniedza kosmogoniju, kuras izejas punkts ir «sev pašam līdzīgs matērijas stāvoklis», — stāvoklis, ko var iedomāties, tikai radot visbezcerīgāko jucekli par matērijas un kustības sakaru un bez tam tikai iedomājoties ārpusaulīgu personīgu dievu, kas vienīgais var palīdzēt šim stāvoklim pāriet kustībā. Aplūkojot organisko dabu, īstenības filozofija, noraidījusi Darvina eksistences cīņu un dabisko izlasi kā «diezgan lielu zvēriskuma porciju, kas vērstas pret cilvēckumu», bija spiesta pa sāndurvīm tās atkal ielaist un pieņemt kā dabā darbošos, kaut arī otrās šķiras faktoros. Pie tam bioloģijas laukā īstenības filozofijai radās gadījums parādīt tādu nezināšanu, kāda tagad — kopš nav vairs iespējams izvairīties no iepazīšanās ar populārzinātniskām lekcijām — dienas laikā ar uguni būtu jāmeklē pat starp «izglīto to kārtu» jaunavām. Morāles un tiesību laukā īstenības filozofijai ar Ruso vulgarizēšanu neveicās labāk kā iepriekšējos nodaļījumos ar seklu Hēgeļa pārtaisīšanu. Gluži tāpat arī tiesību zinātņu laukā šī īstenības filozofija, kaut gan autors apgalvoja pavisam pretējo, parādīja tādu nezināšanu, kāda reti sastopama pat starp visparastākajiem vecprūšu juristiem. Filozofija, «kas neatzīst nekādu tikai šķietamu apvārsni», juridiskā laukā apmierinās ar tādu īstenu apvārsni, kas nepārsniedz Prūsijas tiesību darbības sfēru. «Ārējās un iekšējās dabas zemes un debesis», ko šī filozofija solīja atklāt varenā, savā ceļā visu graužošā kustībā, mēs vēl joprojām velti gaidām, un tāpat velti mēs gaidām «galīgās patiesības pēdējā instancē» un «absolūti fundamentālo». Izrādījies, ka filozofs, kura domāšanas veids izslēdz katru tieksmi pēc «subjektīvi probežota priekšstata par pasauli», ir subjektīvi probežots — kā mēs to noskaidrojām — ne tikai ar savām ārkārtīgi trūcīgajām zināšanām, ar šauri metafizisko domāšanas veidu un karikatūrisko pašcildināšanu, bet arī vienkārši

ar saviem personiskajiem bērnišķīgajiem untumiem. Viņš nevar radīt savu īstenības filozofiju, iepriekš neuzspiežot savu riebumu pret tabaku, kaķiem un ebrejiem kā vispārēju likumu visai pārējai cilvēcei, ebrejus ieskaitot. Viņa «patiesi kritiskais viedoklis» attiecībā pret citiem cilvēkiem ir tāds, ka viņš tiem neatlaidīgi piedēvē to, ko viņi nekad nav teikuši un kas ir paša Diringa kunga fabrikāts. Viņa kā ubagu vīrums šķidrie prātojumi⁹² par mietpilsoniskiem tematiem, kā, piemēram, par dzīves vērtību un par vislabāko veidu, kā dzīvi baudīt, ir piesātināti ar filistrības garu, kas pilnīgi izskaidro viņa dusmas pret Gētes «Faustu». Gētem, protams, nav piedodams, ka viņš par savu varoni izvēlējis nemorālo Faustu un nevis nopietno īstenības filozofu Vāgneru. — Isi sakot, gala rezultātā izrādās, ka īstenības filozofija, runājot Hēgeļa vārdiem, ir «vācu apgaismības visšķidrākās padibenes», padibenes, kuru šķidro un caurspīdīgo vulgārismu padara biezāku un duļķaināku tikai piejauktās orākulisko frāžu drupatas. Un, beigdami lasīt grāmatu, mēs, kā izrādās, zinām gluži tikpat, cik zinājām agrāk, un esam spiesti atzīt, ka «jaunais domāšanas veids», «pašos pamatos īpatnējie rezultāti un uzskati» un «sistēmu radošās idejas» mums devušas gan ne mazumu dažādu jaunu aplamību, bet nevienu rindiņu, no kuras mēs būtu varējuši kaut ko mācīties. Un šis cilvēks, kas savus fokusus un savu precī liela ar vara bungu un bazūņu skaņām ne sliktāk kā visparastākais šarlatāns — pie kam aiz viņa skatļajiem vārdiem neslēpjas nekas, gluži nekas —, šis cilvēks iedrošinās nosaukt par šarlatāniem tādus cilvēkus kā Fihte, Šellings un Hēgelis, starp kuriem mazākais ir tomēr milzis salīdzinājumā ar viņu. Tiešām šarlatāns — bet kurš tad?

OTRAIS NODALIJUMS

POLITISKĀ EKONOMIJA

I. PRIEKŠMETS UN METODE

Politiskā ekonomija visplašākajā nozīmē ir zinātne par likumiem, kas valda pār materiālo dzīves līdzekļu ražošanu un maiņu cilvēku sabiedrībā. Ražošana un maiņa ir divas dažādas funkcijas. Ražošana var notikt bez maiņas, bet maiņa — tieši tāpēc, ka tā, kā pats par sevi saprotams, ir produktu maiņa, — nevar pastāvēt bez ražošanas. Katra no šīm divām sabiedriskajām funkcijām atrodas lielāko tiesu īpašu ārēju iedarbību ietekmē, un tādēļ tai lielāko tiesu ir arī savi īpaši likumi. Bet, no otras puses, šīs funkcijas katrā dotajā momentā viena otru nosaka un tik ļoti viena uz otru iedarbojas, ka tās varētu apziņināt par ekonomiskās līknes abscisu un ordināti.

Apstākļi, kādos cilvēki ražo produktus un tos maina savā starpā, dažādās zemēs ir dažādi, un katrā atsevišķā zemē tie savukārt mainās no paaudzes uz paaudzi. Tāpēc politiskā ekonomija nevar būt viena un tā pati visām zemēm un visiem vēsturiskajiem laikmetiem. Milzīgs atšķirums šķir loku un bultas, akmens nazi un maiņas attiecības, kas pie mežoniem notiek tikai izņēmuma gadījumā, no tūkstoš zirgspēku tvaika mašīnas, mehāniskajām aužamajām stellēm, dzelzceļiem un Anglijas bankas. Ugunszemes iedzīvotāji nav nonākuši līdz masveida ražošanai un pasaules tirdzniecībai, kā arī līdz spekulācijai ar vekseliem vai līdz biržas krahiem. Kas vēlētos Ugunszemes politiskajai ekonomijai piemērot tagadējās Anglijas politiskās ekonomijas likumus, tas acīmredzot spētu pateikt ne vairāk kā tikai visbanālākās vispārīgās frāzes. Politiskā ekonomija savā būtībā tāpat ir vēsturiska zinātne. Tā aplūko vēsturisku, t. i., pastāvīgi mainīgu materiālu; tā vispirms pētī tos ražošanas un mai-

ņas īpašos likumus, kas attiecas uz katru atsevišķo atīstības pakāpi, un tikai pēc šās izpētīšanas tā var nodibināt nedaudzus pilnīgi vispārējus likumus, kas attiecināmi uz ražošanu un maiņu vispār. Pie tam tomēr pats par sevi saprotams, ka likumi, kas derīgi zināmiem ražošanas veidiem un maiņas formām, ir spēkā arī visos tajos vēstures periodos, kuriem ir kopīgi šie ražošanas veidi un maiņas formas. Tā, piemēram, ieviešot metāla naudu, sāk darboties vairāki likumi, kas ir spēkā visos attiecīgajos vēstures periodos un visās zemēs, kur maiņa notiek ar metāla naudas palīdzību.

No vēsturiski noteiktas sabiedrības ražošanas un maiņas veida un no šās sabiedrības vēsturiskajiem priekšnoteikumiem atkarīgs arī produktu sadalīšanas veids. Ģints vai ciema kopienā ar zemes kopīpašumu, ar kuru vai ar kura ļoti manāmām atliekām visas kultūrtautas uzsāk savu vēsturi, puslīdz vienlīdzīga produktu sadalīšana ir pati par sevi saprotama; turpretī tur, kur starp kopienas locekļiem iestājas lielāka vai mazāka nevienlīdzība sadalīšanā, tā jau ir zīme, ka sākusies kopienas sairšana. — Kā lielsaimniecību, tā arī sīksaimniecību zemkopība pieļauj ļoti dažādus sadalīšanas veidus atkarībā no vēsturiskajiem priekšnoteikumiem, kuros tā attīstījusies. Bet ir pilnīgi skaidrs, ka lielsaimniecība zemkopībā nosaka pavisam citu sadalīšanu nekā sīksaimniecība; ka lielsaimniecība prasa vai rada šķiru pretstatus — vergturus un vergus, muižniekus un kļaušu zemniekus, kapitālistus un algotus strādniekus, kamēr sīksaimniecībā starp zemkopības rakstura ražošanā nodarbinātiem indivīdiem nepavisam nav nepieciešama šķiru atšķirība; tieši otrādi, pati šādas atšķirības pastāvēšana liecina par iesākušos parcelārās saimniecības sabrukumu. — Metāla naudas ieviešana un izplatīšana zemē, kur līdz tam vienīgi vai lielāko tiesu pastāvējusi naturālā saimniecība, ir vienmēr saistīta ar lēnāku vai ātrāku apvērsumu agrākajā sadalīšanā un turklāt tā, ka nevienlīdzība sadalīšanā starp atsevišķām personām — tātad pretstats starp bagātajiem un nabadzīgajiem — top arvien lielāka. — Cik neiespējami bija, ka lielkapitālisti un algotie strādnieki, kas tādi ir visu mūžu, pastāvētu viduslaiku vietējā cunftu amatnieciskajā ražošanā, tikpat nenovēršami šīs šķiras rada modernā lielrūpniecība, tagadējā kredīta attīstība un to abu attīstībai atbilstošā maiņas forma, brīvā konkurence.

Bet līdz ar atšķirībām sadalīšanā parādās arī *šķiru atšķirības*. Sabiedrība sadalās šķirās — privileģētajos un likteņa pabērnos, ekspluatātoros un ekspluatētajos, valdošajos un apspiestajos, bet valsts, pie kuras savas attīstības rezultātā nonāca stihiski izveidojušās vienas cilts kopienu grupas — sākumā tikai tādēļ, lai apmierinātu savas kopīgās intereses (piemēram, apūdeņošana Austrumos) un aizsargātos pret ārējiem ienaidniekiem, — tagad tādā pašā mērā iegūst uzdevumu ar varu apsargāt valdošās šķiras eksistences un kundzības nosacījumus pret apspiesto šķiru.

Tomēr sadalīšana nav tikai ražošanas un maiņas vienkāršs, pasīvs rezultāts; tā savukārt atgriezeniski ietekmē ražošanu un maiņu. Katru jaunu ražošanas veidu vai maiņas formu sākumā traucē ne tikai vecās formas un tām atbilstošie politiskie institūti, bet arī vecais sadalīšanas veids. Jaunajam ražošanas veidam un maiņas formai atbilstoša sadalīšana jāiekaro ilgstošā cīņā. Bet, jo elastīgāks ir kāds ražošanas un maiņas veids un jo vairāk tas spējīgs pārveidoties un attīstīties, — jo ātrāk arī sadalīšana sasniedz tādu pakāpi, kurā tā pāraug ražošanas un maiņas veidu, kas to radījis, un nonāk sadursmē ar šo veidu. Senās pirmatnējās kopienas, par kurām jau bija runa, var pastāvēt tūkstošiem gadu, kā tas vēl šodien novērojams pie indiešiem un slāviem, kamēr sakari ar ār pasauli neradīs pašās šajās kopienās mantiskas atšķirības, kuru rezultātā sākas to sairšana. Turpretī modernā kapitālistiskā ražošana, kas tikko trīs simt gadu veca un kas kļuvusi valdošā tikai kopš lielrūpniecības rašanās, t. i., tikai kopš simt gadiem, šai īsajā laikā paspējusi radīt pretstatus sadalīšanā — no vienas puses, kapitālu koncentrāciju nedaudzās rokās, no otras puses, nemantīgo masu koncentrāciju lielpilsētās —, pretstatus, kuru dēļ tā neizbēgami ies bojā.

Sakars starp sadalīšanu un sabiedrības eksistences materiālajiem nosacījumiem tik stipri sakņojas pašā lietu dabā, ka tas pastāvīgi atspoguļojas tautas instinktā. Kamēr kāds ražošanas veids atrodas savas attīstības uzplaukuma stadijā, tikmēr tam uzgavilē pat tie, kuriem atbilstošais sadalīšanas veids nāk par ļaunu. Tā notika ar angļu strādniekiem lielrūpniecības rašanās laikā. Vēl vairāk: kamēr šis ražošanas veids paliek sabiedriski normāls, tikmēr visumā valda apmierinātība ar sadalīšanu, un, ja arī

šai laikā atskan protesti, tad tie nāk no pašas valdošās šķiras vidus (Sensimons, Furjē, Ovens) un taisni ekspluatētajās masās nerod nekādu atbalsi. Tikai tad, kad konkrētais ražošanas veids jau nogājis labu gabalu savā lejupejas stadijā, kad tas sevi pa pusei pārdzīvojis, kad tā pastāvēšanas nosacījumi lielāko tiesu zuduši un tā pēcnācējs jau klauvē pie durvīm, — tikai tad arvien pieaugošā sadalīšanas nevienlīdzība sāk likties netaisna, tikai tad cilvēki no faktiem, kas sevi pārdzīvojuši, sāk apelēt pie tā dēvētās mūžīgās taisnības. Šī apelācija pie morāles un tiesībām mums nepalīdz zinātniski tikt uz priekšu ne soli; morālajā sašutumā, lai cik tas būtu pamatots, ekonomiskā zinātne nevar saskatīt pierādījumu, bet tikai simptomu. Tās uzdevums turpretī ir konstatēt, ka sabiedriskās iekārtas trūkumi, kas sāk atklāties, ir pastāvošā ražošanas veida nenovēršamas sekas, bet tai pašā laikā arī pazīme, ka iestājies tā sairums, un irstošajā ekonomiskajā kustības formā atklāt nākotnes ražošanas un maiņas jaunās organizācijas elementus, kas novērš šos trūkumus. Dusmas, kas rada dzejniekus,⁹³ ir pilnīgi vietā tiklab šo trūkumu attēlošanā, kā arī cīņā pret harmonijas sludinātājiem, kas kā valdošās šķiras algotņi noliedz vai izskaidrina šos trūkumus; bet, cik maz nozīmes šīm dusmām kā *pierādījumam* katrā atsevišķā gadījumā, ir skaidrs jau no tā, ka *katrā* visas līdzšinējās vēstures laikmetā bijis pietiekami daudz vielas dusmām.

Tomēr politiskā ekonomija kā zinātne par nosacījumiem un formām, kādos dažādās cilvēku sabiedrībās notiek ražošana un maiņa un kādos tam atbilstoši ikreiz notiek produktu sadalīšana, — politiskā ekonomija šai plašajā nozīmē vēl tikai ir jārada. Tas, ko mēs līdz šim esam dabūjuši no ekonomiskās zinātnes, aprobežojas gandrīz vienīgi ar kapitālistiskā ražošanas veida izcelšanos un attīstību: tā sāk ar feodālo ražošanas un maiņas formu palieku kritiku, pierāda, ka tās nenovēršami jāaizstāj ar kapitālistiskajām formām, tad attīsta kapitālistiskā ražošanas veida un tam atbilstošo maiņas formu likumus no pozitīvās puses, t. i., tiktāl, ciktāl tie nāk par labu vispārīgajiem sabiedrības mērķiem, un beidz ar kapitālistiskā ražošanas veida sociālistisku kritiku, t. i., ar tā likumu attēlošanu no negatīvās puses, ar pierādīšanu, ka šis ražošanas veids pats savā attīstībā tuvojas punktam, kur tas pats sevi padara neiespējamu. Šī kritika pierāda, ka ražošanas un

maiņas kapitālistiskās formas arvien vairāk kļūst par nepanesamām važām pašai ražošanai, ka šo formu neizbēgami nosacītais sadalīšanas veids radījis tādu šķiru stāvokli, kas kļūst ar katru dienu nepanesamāks, radījis ar katru dienu saasinošos antagonismu starp kapitālistiem, kas skaitā arvien vairāk samazinās, bet top arvien bagātāki, un skaitā arvien pieaugošajiem nemantīgajiem algotajiem strādniekiem, kuru stāvoklis vispār kļūst arvien ļaunāks. Beidzot, šī kritika pierāda, ka kapitālistiskā ražošanas veida robežās radītie masveida ražotājspēki, kurus tas vairs nespēj savaldīt, tikai gaida, ka tos pārņems savā valdīšanā kopīgam plānveidīgam darbam organizēta sabiedrība, lai nodrošinātu visiem sabiedrības locekļiem eksistences un viņu spēju brīvas attīstības līdzekļus, turklāt pastāvīgi pieaugošā apmērā.

Lai vispusīgi veiktu šo buržuāziskās ekonomikas kritiku, nepietika iepazīties ar ražošanas, maiņas un sadalīšanas kapitālistisko formu. Vajadzēja arī izpētīt un salīdzināt kaut vai galvenajos vilcienos formas, kas bija pastāvējušas pirms tam vai kas blakus kapitālistiskajai formai vēl pastāv mazāk attīstītās zemēs. Tādu pētīšanu un salīdzināšanu vispārīgā formā līdz šim izdarījis tikai Markss, un gandrīz vienīgi viņa darbiem mēs varam pateikties par visu to, ko līdz šim izdevies konstatēt pirmsburžuāziskās ekonomikas teorētiskajā pētīšanā.

Lai gan politiskā ekonomija šaurākā nozīmē ir radusies ģeniālu cilvēku galvās XVII gadsimta beigās, tomēr savā pozitīvajā formulējumā, kādu tai devuši fiziokrāti un Adams Smits, tā pēc būtības ir XVIII gadsimta bērns un ierindojama starp tā paša laika lielo franču apgaismotāju sasniegumiem, ar visām tā laika labajām īpašībām un trūkumiem. Ko mēs teicām par apgaismotājiem*, tas attiecināms arī uz tā laika ekonomistiem. Viņiem jaunā zinātne nebija viņu laikmeta attiecību un vajadzību izteicēja, bet mūžīgā prāta izteicēja; šās zinātnes atklātie ražošanas un maiņas likumi nebija ekonomiskas darbības vēsturiski noteiktas formas likumi, bet mūžīgi dabas likumi: tos atvasināja no cilvēka dabas. Bet, tuvāk aplūkojot, izrādījās, ka šis cilvēks bija vienkārši tā laika caurmēra pilsonis, kas top par buržuju, un viņa daba bija tāda, ka viņš

* Sk. šā izdevuma 26.—27. lpp. *Red.*

nodarbojās ar ražošanu un tirdzniecību, kuras pamatā bija tā laika vēsturiski noteiktās attiecības.

Pēc tam kad mēs pietiekami esam iepazīnušies ar mūsu «kritisko pamatlicēju» Dīringa kungu un viņa metodi filozofijā, mēs viegli varam iepriekš pateikt, kāda būs viņa politiskās ekonomijas izpratne. Filozofijā, ciktāl viņš nesarunāja vienkārši blēņas (kā natūrfilozofijā), viņa domāšanas veids bija XVIII gadsimta domāšanas veida karikatūra. Viņš nenodarbojās ar vēsturiskiem attīstības likumiem, bet ar dabas likumiem, ar mūžīgām patiesībām. Tādas sabiedriskās attiecības kā morāle un tiesības netika noteiktas saskaņā ar ikreizējiem vēsturiskajiem nosacījumiem, bet ar abu izdaudzīnāto vīru palīdzību, no kuriem viens otru vai nu apspiež, vai arī neapspiež, pie kam pēdējais gadījums līdz šim diemžēl nekad nav novērots. Tāpēc mēs laikiem gan nemaldīsimies, ja jau iepriekš teiksim, ka Dīringa kungs galu galā arī politisko ekonomiju reducēs uz galīgām patiesībām pēdējā instancē, uz mūžīgiem dabas likumiem, uz tautoloģiskām, absolūti bezsaturīgām aksiomām, — un tai pašā laikā visu politiskās ekonomijas pozitīvo saturu, ciktāl tas viņam pazīstams, viņš atkal ievilks kontrabandas veidā pa sāndurvīm. Jau iepriekš var pateikt, ka sadalīšanu kā sabiedrisku parādību viņš neatvasinās no ražošanas un maiņas, bet tās galīgu atrisināšanu atstās saviem abiem slavenajiem vīriem. Un, tā kā tas viss ir mums jau sen pazīstami fokusi, tad šeit mēs varam aprobežoties ar to īsu iztirzājumu.

Tiešām, jau otrā lappusē⁹⁴ Dīringa kungs mums paziņo, ka

viņa ekonomiskā teorija pamatojas uz to, kas «konstatēts» viņa filozofijā, un «dažos svarīgos punktos balstās uz augstākas pakāpes patiesībām, kas jau galīgi nodibinātas augstākā pētīšanas sfērā».

Visur tā pati uzbāzīgā pašslavināšana. Visur Dīringa kungs triumfē par to, ko Dīringa kungs konstatējis un pabeidzis. Tiešām galīgi pabeidzis, to mēs jau pietiekami redzējām, — bet pabeidzis tā, kā pabeidz, izdzēšot kūpošu sveci*.

* Vārdu spēle: ausmachen nozīmē pabeigt un arī nodzēst, nopūst. Red.

Tūlīt pēc tam mēs dabūjam zināt par

«katras saimniecības pašiem vispārīgākajiem dabiskajiem likumiem» —

tātad mēs esam pareizi uzminējuši.

Bet šie dabiskie likumi tikai tad ļauj pareizi izprast pārdzīvoto vēsturi, ja tos «pēti tajā noteiktajā formā, kādu to rezultāti ieguvuši ar politiskajām pakļaušanas un grupējumu formām. Tādi institūti kā verdzība un algotā kalpība, kurām kā dvīņu brālis pievienojas ar varu iegūtais īpašums, aplūkojami kā tīri politiska rakstura sociāl-ekonomiskās iekārtas formas; tie līdz šim ir tas ietvars, kura robežās vienīgi varēja izpausties saimniecības dabisko likumu darbība.»

Sis atzinums ir fanfara, kas kā Vāgnera vadmotīvs mums pasludina izdaudzināto vīru uznākšanu. Bet tas ir vēl kas vairāk, tā ir visas Dīringa kunga grāmatas pamatēma. Kad runa bija par tiesībām, Dīringa kungs neprata sniegt mums nekā cita kā tikai Ruso vienlīdzības teorijas sliktu tulkojumu sociālistiskā valodā* — tulkojumu, kura daudz labākus paraugus mēs jau kopš daudziem gadiem varam dzirdēt katrā Parīzes kafējnīcā, ko apmeklē strādnieki. Te Dīringa kungs mums sniedz tikpat sliktu sociālistisku tulkojumu tām žēlabām, kādas ekonomisti izsaka par mūžīgo ekonomisko dabas likumu un to darbības izkropļojumu, kas rodas ar valsts, ar varas iejaukšanos. Līdz ar to viņš pelnīti ir pilnīgi vientuļš sociālistu vidū. Katrs sociālistisks strādnieks, vienalga, kādas tautības, ļoti labi zina, ka vara tikai sargā ekspluatāciju, bet to nerada; ka pamatā viņa ekspluatācijai ir kapitāla un algotā darba attiecības un ka šīs attiecības radušās tīri ekonomiski un nepavisam ne uz varmācības pamata.

Tālāk mēs dabūjam zināt, ka

visos ekonomiskos jautājumos «var atšķirt divus procesus — ražošanas procesu un sadalīšanas procesu». Pazīstamais paviršais Z. B. Sejs tiem pievienojis vēl trešo procesu — patērēšanas procesu, bet viņš tikpat maz kā viņa sekotāji mācējis teikt par šo jautājumu kaut ko saprātīgu. Tomēr maiņa jeb apgrozība esot tikai ražošanas apakšnodaļums, jo ražošana aptverot visu to, kam jānotiek, lai ražojumi nokļūtu līdz pēdējam un istajam patērētājam.

Kad Dīringa kungs sajauc kopā divus būtiski dažādus procesus, kaut arī tie viens otru nosaka, — ražošanas un apgrozības procesu — un gluži nekautrīgi apgalvo, ka šā jucekļa novēršana varot tikai «radīt jucekli», tad viņš

* Sk. šā izdevuma 100.—107. lpp. Red.

ar to tikai pierāda, ka viņš nezina vai nesaprot to kolo-sālo attīstību, kādu taisni apgrozība sasniegusi pēdējos piecdesmit gados. To apstiprina arī viņa grāmatas turpmākais saturs. Bet ar to vēl nepietiek. Pēc tam kad viņš ražošanu un maiņu vienkārši apvienojis kā ražošanu vispār, viņš *blakus* ražošanai nostāda sadalīšanu kā otru — gluži ārēju procesu, kam nav nekā kopīga ar pirmo. Bet mēs redzējam, ka sadalīšana savos galvenajos vilcienos vienmēr ir zināmas sabiedrības ražošanas un maiņas attiecību, kā arī šās sabiedrības vēsturisko priekšnosacījumu nepieciešams rezultāts; šīs attiecības un priekšnosacījumus zinot, var pilnīgi droši spriest par šai sabiedrībā valdošā sadalīšanas veida raksturu. Bet tai pašā laikā mēs redzam, ka Diringa kungam, ja viņš negrib kļūt neuzticīgs principiem, kas «konstatēti» viņa mācībā par morāli, tiesībām un vēsturi, jānoliedz šis elementārais ekonomiskais fakts un jo sevišķi tāpēc, ka viņam vajag kontrabandas ceļā iedabūt politiskajā ekonomijā savus nenovēršamos abus vīrus. Pēc tam kad sadalīšana laimīgā kārtā paglābta no katra sakara ar ražošanu un maiņu, šis lielais notikums var beidzot norisināties.

Tomēr vispirms atcerēsimies, kā viss norisinājās, aplūkojot jautājumu par morāli un tiesībām. Tur Diringa kungs sāka vispirms tikai ar *vienu* cilvēku; viņš teica:

«Vienam cilvēkam, ciktāl viņu iedomājas kā vienu pašu jeb, kas ir tas pats, kā stāvošu ārpus jebkādiem sakariem ar citiem cilvēkiem, nevar būt nekādu *pienākumu*. Viņam nepastāv nekāda *vajadzēšana*, bet tikai griebešana.»

Bet kas gan cits ir šis iedomājamais vientuļais cilvēks bez pienākumiem, ja ne fatālais «pirmebrejs Ādams» paradīzē, kur viņš ir bez grēkiem aiz tā vienkāršā iemesla, ka tādus nevar izdarīt? — Taču arī šim īstenības filozofijas radītajam Ādamam gaidāma grēkos krišana. Pēkšņi šim Ādamam blakus parādās ja arī ne Ieva ar kupli cirtainiem matiem, tad tomēr otrs Ādams. Un tūlīt Ādamam rodas pienākumi, un viņš tos pārkāpj. Kur viņam vajadzēja spiest brāli pie savas krūts kā līdztiesīgu cilvēku, viņš pakļauj to savai kundzībai, verdzina viņu, — un no šā pirmā grēka sekām, no šā verdzināšanas iedzimtā grēka cieš visa pasaules vēsture līdz pat mūsu dienām, kādēļ tā, pēc Diringa kunga domām, nav plika graša vērta.

Garāmejojot piezīmēsim: ja Diringa kungs domāja, ka viņš «nolieguma noliegumu» pietiekami nosodījis, to

nosaucot par senās grēkā krišanas un atpestīšanas vēstures kopiju, ko tad lai mēs sakām par tās pašas vēstures *viņa* jaunāko izdevumu (jo arī atpestīšanai mēs ar laiku «tiksim klāt» — lietojot mūsu reptiļu⁹⁵ izteicienu). Katrā ziņā mēs esam gatavi dot priekšroku senajai semītu cilts teikā, kurā virietim un sievietei tomēr bija vērts zaudēt nevainību, bet Dīringa kungam nedalīti paliks tāda cilvēka slava, kurš grēkā krišanu konstruējis ar divu vīriešu palīdzību.

Tomēr paklausīsimies, kā grēkā krišana tiek pārtulkota politiskās ekonomijas valodā:

«Ražošanas jēdzienam katrā ziņā var noderēt kā loģiska shēma priekšstats par Robinsonu, kas ar saviem spēkiem izolēti stāv pretī dabai un kam ar citiem nekas nav jādala... Sadalīšanas idejas būtiskāko elementu uzskatāmai ilustrācijai tikpat lietderīga ir loģiskā shēma par divām personām, kuru saimnieciskie spēki kombinejas un kurām acimredzot kaut kādā veidā savā starpā ir jāvienojas katrai par savu tiesu. Tiešām, nav vajadzīgs nekas vairāk kā šis vienkāršais duālisms, lai ar visu stingrību attēlotu dažas svarīgākās sadalīšanas attiecības un lai embrionāli studētu to likumus to loģiskajā nepieciešamībā... Sadarbība uz vienlīdzības pamatiem šai gadījumā ir tikpat iedomājama kā spēku kombinācija, pilnīgi pakļaujot vienu pusī, ko tādā gadījumā pazemo līdz verga vai vienkārša saimnieciskiem pakalpojumiem lietojama rīka stāvoklim un tāpēc uztur arī tikai kā darba rīku... Starp vienlīdzības stāvokli un niecīguma stāvokli, no vienas puses, un starp visvarenību un vienīgo aktīvo dalību, no otras puses, atrodas vesela starppakāpju rinda, un pasaules vēsture ir pārrūpējusies, lai tās piepildītu ar savu parādību raibo dažādību. Šeit svarīgs priekšnosacījums ir visu aptverošs skats uz dažādiem *tiesību* un *beztiesību* institūtiem vēsturē...» —

un beidzot visa sadalīšana pārvēršas par kādu

«sadalīšanas ekonomisku tiesību».

Nu beidzot Dīringa kungs atkal ieguvis cietu pamatu zem kājām. Roku rokā ar saviem abiem vīriem viņš var mest izaicinājumu savam gadsimtam.⁹⁶ Bet aiz šā triju vīru zvaigznāja stāv vēl kāds neminēts.

«Kapitāls virsdarbu nav izgudrojis. Visur, kur daļai sabiedrības pieder ražošanas līdzekļu monopols, strādnieks, brīvs vai nebrīvs, ir spiests pievienot darba laiku, kas nepieciešams viņa paša uzturēšanai, lieku darba laiku, lai ražotu dzīvei nepieciešamos līdzekļus ražošanas līdzekļu īpašniekam, vai tas būtu Atēnu kalos kagathos*.

* — aristokrāts. Red.

etrusku teokrāts, civis romanus» (Romas pilsonis), «normaņu barons, Amerikas vergu īpašnieks, Valahijas bajori, mūsdienu lendlords vai kapitālists» (Markss. «Kapitāls», I sēj., otrais izdevums, 227. lpp.)⁹⁷.

Pēc tam kad Dīringa kungs šādā veidā dabūjis zināt, kāda ir visām līdzšinējām ražošanas formām — ciktāl tās virzās šķiru pretstatos — kopīgā ekspluatācijas pamatforma, viņam atliek tikai laist darbā savus abus vīrus, un īstenības ekonomijas dziļie pamati ir gatavi. Viņš ne mirkli nekavējas realizēt šo «sistēmu radošo ideju». Darbs bez atlīdzības ilgāk par strādnieka paša uzturēšanai nepieciešamo darba laiku — lūk, kur lietas kodols. Tātad Adams, kas šeit tiek saukts par Robinsonu, liek otram Adamam, Piektdienim, strādāt, cik jaudas. Bet kāpēc tad Piektdienis strādā vairāk, nekā vajadzīgs viņa uzturēšanai? Arī šo jautājumu Markss atrisina soli pa solim. Bet abiem vīriem tas ir pārāk garš stāsts. Lieta tiek nokārtota ātri: Robinsons «pakļauj» Piektdieni — liek viņam «izdarīt saimnieciskus pakalpojumus kā vergam vai darbarīkam» un uztur viņu «arī tikai kā darba rīku». Ar šo jaunāko «radošo domas pavērsienu» Dīringa kungs, var sacīt, ar vienu šāvienu nošauj divus zaķus. Pirmkārt, viņš aiztaupa sev pūles izskaidrot līdzšinējās dažādās sadalīšanas formas, to atšķirības un to cēloņus: tās visas vienkārši nekam neder, tās dibinās uz apspiešanu, uz vardarbību. Par šo jautājumu mums vēl būs jārunā. Otrkārt, ar to viņš visu sadalīšanas teoriju no ekonomiskā lauka pārceļ uz morāles un tiesību lauku, t. i., no stabilu materiālu faktu sfēras uz vairāk vai mazāk svārstīgu ieskatu un jūtu sfēru. Viņam tātad vairs nevajag pētīt vai pierādīt, bet viņš var pēc patikas sākt deklamēt, un, lūk, viņš jau prasa, lai darba produktu sadalīšana notiktu nevis saskaņā ar tās īstenajiem cēloņiem, bet saskaņā ar to, kas viņam, Dīringa kungam, liekas morāls un taisnīgs. Tomēr tas, kas Dīringa kungam liekas taisnīgs, nepavisam nav kaut kas nemainīgs un tātad ir ļoti tālu no īstas patiesības, jo tādas patiesības saskaņā ar paša Dīringa kunga paziņojumu «vispār ir nemainīgas». Tiešām, 1868. gadā Dīringa kungs apgalvoja («Mana... memoranda likteņi»), ka

«katrai augstākai civilizācijai piemīt tendence dot īpašumam arvien spīgtāku izpausmi, un tieši šeit, nevis tiesību un kundzības sfēru haotiskajā sajaukšanā slēpjas modernās attīstības būtība un nākotne».

Bez tam viņš vispār toreiz nevarēja izprast,

«kādā kārtā algotā darba pārvēršanu par citu iztikas sagādāšanas veidu jebkad būtu iespējams saskaņot ar cilvēka dabas likumiem un ar sabiedriskā organisma dabiski nepieciešamo sadalījumu»⁹⁸.

Tātad 1868. gadā privātīpašums un algots darbs bija dabiski nepieciešami un tāpēc taisnīgi; 1876. gadā⁹⁹ abi tie ir vardarbības un «laupīšanas» sekas, tātad netaisnīgi. Un, tā kā nevar zināt, kas šim ģēnijam, kurš tik vareni traucas uz priekšu, pēc dažiem gadiem varētu likties tikumisks un taisnīgs, tad mēs katrā ziņā darīsim labāk, ja, aplūkojot bagātību sadalīšanu, turēsimies pie īstiem, objektīviem ekonomiskiem likumiem un nevis pie Dīringa kunga acumirkīgā, mainīgā subjektīvā priekšstata par taisnību un netaisnību.

Ja mūsu pārliecība par tuvojošos apvērsumu tagadējā darba produktu sadalīšanas veidā ar tā kļiedzošajām pret-runām starp nabadzību un greznību, badu un nesātību balstītos tikai uz apziņu, ka šis sadalīšanas veids ir netaisns un ka taisnībai tomēr beidzot reiz jāuzvar, tad mūsu stāvoklis būtu neapskaužams un mums būtu ilgi jāgaida. Viduslaiku mistiķi, kas sapņoja par tūkstošgadu valstības drīzu iestāšanos, jau apzinājās šķiru pretstatu netaisnību. Jaunās vēstures rītausmā, pirms 350 gadiem, Tomass Mincers to skaļi pasludināja visai pasaulei. Kā angļu, tā franču buržuāziskajā revolūcijā izskan tas pats sauciens un izskanējies apklust. Ar ko gan izskaidrojams, ka tas pats sauciens pēc šķiru pretstatu un šķiru atšķirību iznīcināšanas, kurš līdz 1830. gadam nerada dzirdīgas ausis strādājošo un cietēju ļaužu masās, tagad rod miljonkārtīgu atbalsi; ka tas iekaro zemes citu pēc citas, turklāt ar tādu pašu konsekvenci un tādu pašu intensitāti, kā šais zemēs attīstās lielrūpniecība; ka tas vienas paaudzes laikā iekarojis tādu varu, kas var mest izaicinājumu visām varām, kuras pret to apvienojušās, un būt pārliecināts par savu uzvaru tuvā nākotnē, — ar ko gan tas viss izskaidrojams? Tas izskaidrojams ar to, ka modernā lielrūpniecība, no vienas puses, radījusi proletariātu, šķiru, kas pirmo reizi vēsturē var izvirzīt prasību, lai tiktu iznīcināta nevis kāda īpaša šķiras organizācija, nevis kāda īpaša šķiras privilēģija, bet lai tiktu iznīcinātas šķiras vispār; šķiru, kas nostādīta tādā stāvoklī, ka tai šī prasība jārealizē, ja tā negrib noslīdēt

Kīnas kūliju stāvoklī. No otras puses, tā pati lielrūpniecība ir radījusi arī buržuāziju — šķiru, kurai pieder visu ražošanas riku un dzīvei nepieciešamo līdzekļu monopols, bet kura katrā spekulatīva drudža periodā un katrā tam sekojošā krahā pierāda, ka kļuvusi nespējīga turpmāk valdīt pār ražotājspēkiem, kas pārauguši tās varu, — šķiru, kuras vadībā sabiedrība drāžas preti bojāejai kā lokomotīve, kuras mašīnistam trūkst spēka atvērt cieši aizkrikušo aizsargvārstuli. Citiem vārdiem, no tā izriet, ka tiklab modernā kapitālistiskā ražošanas veida radītie ražotājspēki, kā arī tā radītā bagātību sadalīšanas sistēma nonākusi asā pretrunā ar pašu šo ražošanas veidu un turklāt tādā mērā, ka ražošanas un sadalīšanas veidā jānotiek apvērsumam, kas iznīcinātu visas šķiru atšķirības, ja visa modernā sabiedrība negrib iet bojā. Sis rokām taustāmais materiālais fakts, kas vairāk vai mazāk skaidrā veidā un ar neatvairāmu nepieciešamību kļūst saprotams ekspluatētajiem proletāriešiem, — šis fakts, bet nevis viena vai otra kabineta domātāja priekšstati par taisnību un netaisnību ir pamatā pārliecībai par modernā sociālisma uzvaru.

II. VARDARBĪBAS TEORIJA

«Vispārīgās politikas attiecība pret saimniecisko tiesību formām manā sistēmā ir noteikta tik stingri un reizē tik *savdabīgi*, ka nebūs lieki to šeit īpaši minēt, lai atvieglotu šā jautājuma pētīšanu. Politisko attiecību forma ir vēsturiski fundamentālais, turpretī saimnieciskās atkarības ir tikai *sekas* vai atsevišķs gadījums un tādēļ vienmēr *otrās šķiras fakti*. Dažas jaunākās sociālistiskās sistēmas par vadošo principu izvirza gluži pretējas savstarpējas attiecības acis krītošo šķietamību: tās apgalvo, ka politiskās pakļautības formas izaugot no saimnieciskajiem apstākļiem. Protams, šās otrās šķiras sekas kā tādas pastāv un tagad ir it sevišķi sajūtamas, bet *sākotnējais tomēr ir jāmeklē tiešā politiskā vardarbībā* un nevis netiešā ekonomiskā varā.»

Tas pats teikts arī kādā citā vietā, kur Diringa kungs

«iziet no tā, ka politiskā iekārta ir saimnieciskā stāvokļa noteicošais cēlonis un ka otrāda attiecība ir tikai atspoguļota otrās šķiras iedarbība... Kamēr cilvēki politisko grupējumu neatzīst par autonomu izejas punktu, bet vienīgi tikai par *līdzekli vēdera apmierināšanas nolūkiem* — tikmēr cilvēku uzskatos slēpsies laba daļa reakcionārisma, lai arī cik radikālsociālistiski un revolucionāri šie uzskati liktos.»

Tāda ir Diringa kunga teorija. Tiklab šeit, kā arī daudzās citās vietās Diringa kungs to vienkārši proklamē —

tā sakot, dekretē. Visos trīs biežajos sējumos mēs nekur neredzam ne mazākā mēģinājuma pierādīt šo teoriju vai atspēkot pretējo uzskatu. Un, pat ja pierādījumi būtu lētāki par kazenēm¹⁰⁰, arī tad Dīringa kungs nesniegtu mums nevienu vienīgu. Jautājums taču ir jau atrisināts ar slaveno grēkā krišanu, kad Robinsons sācis verdzināt Piektdieni. Tas bijis vardarbības akts, tātad politisks akts. Un, tā kā šī verdzināšana, kas ir visas līdzšinējās vēstures sākuma punkts un pamatfakts, saindējusi vēsturi ar iedzimto netaisnības grēku, turklāt tik stipri, ka vēlākajos vēstures periodos šo verdzināšanu tikai mīkstināja, «pārvēršot par netiešākām ekonomiskās atkarības formām»; tā kā uz šo pirmo verdzināšanas aktu dibinās viss līdz šim valdošais «ar vardarbību iegūtais īpašums», — tad skaidrs, ka visas ekonomiskās parādības izskaidrojamas ar politiskiem cēloņiem, proti, ar vardarbību. Kas ar šo izskaidrojumu neapmierinās, tas ir apslēpts reakcionārs.

Vispirms piezīmēsim, ka jābūt sevī tikpat iemilējušāmiem kā Dīringa kungam, lai šo uzskatu atzītu par tik «savdabīgu», kāds tas nebūt nav. Priekšstats, ka valsts skaļās politiskās akcijas ir noteicošais vēsturē, ir tikpat sens kā pati historiogrāfija. Šis priekšstats bija galvenais cēlonis tam, ka mums tik maz saglabājies ziņu par tautu attīstību, kas noris klusībā, šo trokšņaino darbību aizmurgurē, lai gan tā ir īstais virzītājspēks. Šis priekšstats valdīja visā agrākajā vēstures izpratnē, un pirmo reizi to satricināja tikai restaurācijas laika franču buržuāziskie vēsturnieki¹⁰¹; «savdabīgs» šeit ir tikai tas, ka Dīringa kungs par visu to atkal nekā nezina.

Tālāk — pieļausim uz mirkli, ka Dīringa kungam taisnība un ka visu līdzšinējo vēsturi tiešām var izskaidrot ar to, ka cilvēks verdzina cilvēku, tomēr mēs tādējādi ne tuvu vēl nebūsim noskaidrojuši lietas būtību. Vispirms taču rodas jautājums: kāpēc tad Robinsonam bija vajadzīgs verdzināt Piektdieni? Tikai patikas dēļ? Protams, ne. Gluži otrādi, mēs redzam, ka Piektdienim «kā vergam vai vienkāršam darba rīkam liek izdarīt *saimnieciskus* pakalpojumus un arī uztur viņu tikai kā darba rīku». Robinsons verdzina Piektdieni tikai tādēļ, lai Piektdienis strādātu Robinsona labā. Bet kā Robinsons var no Piektdienī darba sev gūt labumu? Tikai tā, ka Piektdienis ar savu darbu ražo vairāk dzīvei nepieciešamo līdzekļu, nekā Robinsons spiests viņam atdot, lai viņš paliktu darbaspējīgs.

Tātad Robinsons pretēji Diringa kunga noteiktajam priekšrakstam ar Piektdieņa verdzināšanu radīto «politisko grupējumu neatzīst par autonomu izejas punktu, bet vienīgi tikai par *līdzekli vēdera apmierināšanas nolūkiem*», un nu lai viņš pats padomā, kā tikt galā ar savu kungu un skolotāju Diringu.

Tātad bērnišķīgais piemērs, kuru Diringa kungs speciāli izdomājis, lai pierādītu vardarbības «vēsturiski fundamentālo» raksturu, pierāda, ka vardarbība ir tikai līdzeklis, turpretī mērķis ir ekonomisks labums. Ciktāl mērķis ir «fundamentālāks» par tā sasniegšanai lietoto līdzekli, tik-tāl arī attiecības ekonomiskā puse vēsturē ir fundamentālāka nekā politiskā. Tātad minētais piemērs pierāda gluži pretējo tam, ko tam vajadzēja pierādīt. Un gluži tāpat kā piemērā ar Robinsonu un Piektdieni tas notiek arī visos līdzšinējos kundzības un verdzības gadījumos. Verdzināšana arvien ir bijusi, lietojot Diringa kunga eleganto izteicienu, «līdzeklis vēdera apmierināšanas nolūkiem» (saprotot šos nolūkus visplašākajā nozīmē), bet nekad un nekur tā nav radusies kā politisks grupējums «pats sevī dēļ». Vajag būt Diringa kungam, lai iedomātos, ka nodokļi valstī ir tikai «otrās šķiras sekas» vai arī ka tagadējais politiskais grupējums, ko veido valdošā buržuāzija un apspiestais proletariāts, pastāv «pats sevī dēļ», bet nevis valdošo buržuju «vēdera apmierināšanas nolūkiem», proti, lai izspiestu peļņu un uzkrātu kapitālu.

Tomēr atgriezīsimies atkal pie mūsu abiem vīriem. Robinsons «ar zobenu rokā» pārvērs Piektdieni par savu vergu. Bet, lai to izdarītu, Robinsonam bez zobena ir vajadzīgs vēl kaut kas cits. Ne jau katram vergs ir node-rīgs. Lai varētu vergu izmantot, vajadzīgas divējādas lietas: pirmkārt, darba rīki un priekšmeti un, otrkārt, līdzekļi verga trūcīgai iztikai. Tātad, iekām verdzība kļūst iespējama, ražošanai jau ir jāsasniedz zināma pakāpe un sadalīšanā jāiestājas zināmai nevienlīdzībai. Un, lai vergu darbs kļūtu par valdošo ražošanas veidu visā sabiedrībā, ir vajadzīgs vēl daudz augstāks ražošanas, tirdzniecības un bagātību uzkrāšanas līmenis. Pirmatnējās kopienās, kur pastāvēja zemes kopīpašums, verdzības vai nu nemaz nebija, vai arī tai bija pavisam pakārtota loma. Tā bija arī sākotnējā zemnieku pilsētā Romā; turpretī, kad Roma kļuva par «pasaules pilsētu» un itāliešu zemesīpašums arvien vairāk nonāca nelielas ļoti bagātu īpašnieku šķiras

rokās, tad iedzīvotājus zemniekus izstūma iedzīvotāji vergi. Ja persiešu karu laikā vergu skaits Korintā sasniedza 460 000, Egīnā 470 000 un uz katru brīvo pilsoni bija caurmērā desmit vergu¹⁰², tad tur bija vajadzīgs kaut kas vairāk nekā «vardarbība», proti — augsti attīstīta mākslas un amatniecības rūpniecība un plaša tirdzniecība. Amerikas Savienotajās Valstīs verdzību daudz mazāk uzturēja vardarbība nekā angļu kokvilnas rūpniecība; apvidos, kur neauga kokvilna, vai arī apvidos, kur līdzīgi robežu štatiem nenodarbojās ar vergu piegādāšanu štatiem, kas audzēja kokvilnu, verdzība izzuda pati no sevis, bez varas lietošanas, vienkārši tādēļ, ka tā neatmaksājās.

Ja tā tad Dīringa kungs tagadējo īpašumu dēvē par vardarbīgi iegūtu īpašumu un nosauc to par

«tādu kundzības formu, kuras pamatā ir ne tikai sava tuvākā atstumšana no dabisko eksistencei nepieciešamo līdzekļu lietošanas, bet, kas ir vēl svarīgāk, cilvēka verdzināšana un nospiešana nebrīvā kalpībā»,

tad viņš visu attiecību apgriež otrādi. Visur, kur cilvēkus nospiež nebrīvā darbā, visos šās nospiešanas veidos, ir jāpieņem, ka apspiedējs iepriekš apgādājies ar darba rīkiem, jo vienīgi ar to palīdzību viņš var izmantot kalpināto, un verdzības iekārtā bez tam vēl ar dzīvei nepieciešamajiem līdzekļiem, kas vajadzīgi verga dzīvības uzturēšanai. Tātad visos gadījumos ir vajadzīgs zināms mantas daudzums, kas pārsniedz vidējo līmeni. Bet kā tas radies? Katrā ziņā ir skaidrs, ka, lai gan tas varēja arī būt salaupīts, tā tad varēja dibināties uz *vardarbību*, tomēr tas nepavisam nav nepieciešami. Tas varēja būt iegūts darbā, nozagts, iegūts ar tirdzniecību, ar krāpšanu. Vispār tam vispirms jābūt radītam darbā, un tikai pēc tam to var atņemt laupīšanas ceļā.

Vispār privātīpašuma vēsturiskā izcelšanās nekādā gadījumā nav laupīšanas un vardarbības rezultāts. Gluži otrādi, tas pastāv, kaut arī tikai uz zināmiem priekšmetiem, jau visu kultūrtautu senajā pirmatnējā kopienā. Jau pašā šajā kopienā privātīpašums attīstās preces veidā — sākumā maiņā ar svešzemniekiem. Jo vairāk kopienas ražojumi iegūst preces veidu, t. i., jo mazāk tos ražo paša ražotāja patēriņam un jo vairāk maiņas nolūkā, jo vairāk maiņa arī pašā kopienā izspiež pirmatnējo stihiski izveidojušos darba dalīšanu, — toties nevienlīdzīgāks kļūst arī

atsevišķo kopienas locekļu mantas stāvoklis, toties pamatīgāk tiek noārdīts senais zemes kopīpašums, toties ātrāk kopiena iet pretī savai sairšanai, pārveidojoties par zemnieku-sīkīpašnieku ciematu. Orientālais despotisms un iekarotāju nomadu tautu mainīgā kundzība gadu tūkstošiem nekā nevarēja padarīt šīm senajām kopienām; toties, lielrūpniecības ražojumu konkurencei palēnām sagraujot kopienu stihiski izveidojušos mājrupniecību, šīs kopienas sairst arvien vairāk. Par vardarbību šeit var runāt tikpat maz kā sakarā ar kopienas zemes sadalīšanu tā dēvētajās «sētu kopienās», kā tas vēl tagad notiek pie Mozeles un Hohvaldē: zemnieki vienkārši uzskata, ka viņiem ir izdevīgi no kopienas zemes īpašuma pāriet uz privātīpašumu¹⁰³. Pat pirmatnējās ģints aristokrātijas rašanās uz zemes kopīpašuma pamatiem — kā tas bija pie ķeltiem, ģermāņiem un Indijas Pendžabā — sākumā nebūt nedibinās uz vardarbību, bet uz brīvprātīgu pakļaušanos un padomu. Privātīpašums visur izveidojas pārmainījušos ražošanas un maiņas attiecību rezultātā, ražošanas kāpināšanas un maiņas attīstības interesēs, tātad ekonomisku iemeslu dēļ. Vardarbībai šeit nav nekādas nozīmes. Ir taču skaidrs, ka privātīpašuma institūtam jau vajag pastāvēt, iekām laupītājs var *piesavināties* svešu mantu; ka tātad vardarbība gan var mainīt mantas īpašnieku, tomēr nevar radīt privātīpašumu kā tādu.

Bet tāpat mēs nevaram atsaukties uz vardarbību vai uz varas ceļā iegūtu īpašumu, lai izskaidrotu «cilvēka verdzināšanu un nospiešanu nebrīvā kalpībā» tās vismodernākajā formā, algotā darba formā. Mēs jau minējām, kāda loma seno kopienų sairšanā, tātad privātīpašuma vispārējā tiešā vai netiešā izplatīšanā, ir darba produktu pārvēršanai par precēm, t. i., to ražošanai nevis pašpatēriņam, bet maiņai. Turklāt Markss «Kapitālā» ir pavisam skaidri pierādījis — un Dīringa kungs sargās kaut vārdu par to minēt —, ka zināmā attīstības stadijā preču ražošanas pārvēršas par kapitālistisku ražošanu un ka šajā stadijā «uz preču ražošanu un preču apgrozību dibinātais piesavināšanās likums jeb privātīpašuma likums, pateicoties savai iekšējai nenovēršamajai dialektikai, pārvēršas savā tiešajā pretstatā. Ekvivalentu maiņā, kāda bija sākotnējā operācija, notiek tādas pārmaiņas, ka rezultātā tā kļūst tikai par ārēju šķietamību; tiešām, tā kapitāla daļa, kas tiek apmainīta pret darbaspēku, pirmkārt, pati ir tikai

daļa no sveša darba produkta, kas piesavināts bez ekvivalenta; otrkārt, to radījušajam strādniekam tā ir ne tikai jākompensē, bet jākompensē ar jaunu uzviju... Sākotnēji īpašuma tiesība parādījās kā tiesība, kas dibināta uz paša darbu... Bet tagad» (Marksa analīzes beigās) «izrādās, ka īpašums kapitālistam nozīmē tiesību piesavināties svešu nesamaksātu darbu, strādniekam — neiespējamību piesavināties savu paša produktu. Īpašuma atdalīšana no darba kļūst par nepieciešamām sekām likumam, kura sākuma punkts bija to šķietama identitāte.»¹⁰⁴ Citiem vārdiem: pat ja izslēdz katras laupīšanas, vardarbības un krāpšanas iespēju, ja pieļauj, ka sākotnēji jebkurš privātipašums dibinājies uz īpašnieka personisko darbu un ka visā turpmākajā gaitā tikai vienlīdzīgas vērtības tikušas apmainītas pret vienlīdzīgām, — tad tomēr ražošanas un maiņas turpmākajā attīstības gaitā mēs neizbēgami nonāksim pie tagadējā kapitālistiskā ražošanas veida, pie ražošanas un dzīvei nepieciešamo līdzekļu monopolizēšanas vienas skaitliski nelielas šķiras rokās un pie otras šķiras, kas sastāda iedzīvotāju lielumu lielu vairumu, nospiešanas nemantīgu proletāriešu stāvoklī, pie spekulatīva ražošanas drudža un tirdzniecības krīžu periodiskām maiņām un pie visas tagadējās ražošanas anarhijas. Viss process ir izskaidrots ar tīri ekonomiskiem cēloņiem, pie kam ne reizes nebija vajadzīgs atsaukties uz laupīšanu, vardarbību, valsts vai kādu citu politisku iejaukšanos. Izrādās, ka «ar vardarbību iegūts īpašums» arī šai gadījumā ir vienkārši skaļa frāze, kurai jāaizsedz patiesās notikumu gaitas saprašanas trūkums.

Šī gaita, vēsturiski izteikta, ir buržuāzijas attīstības vēsture. Ja «politiskā iekārta ir saimnieciskā stāvokļa noteicošais cēlonis», tad modernajai buržuāzijai vajadzēja nevis attīstīties cīņā pret feodālismu, bet būt tā brīvprātīgam radījumam, tā mīļotam lolojumam. Tomēr katrs zina, ka noticis gluži pretējais. Sākumā kā apspiesta kārta, kas spiesta maksāt renti valdošajai feodālajai muižniecībai un papildina savas rindas ar cilvēkiem no dažāda veida atkarīgo un dzimtļaužu rindām, buržuāzija nepārtrauktā cīņā pret muižniecību atkaroja vienu varas pozīciju pēc otras, kamēr beidzot attīstītākajās zemēs tā kļuva valdošā šķira muižniecības vietā; Francijā buržuāzija tieši gāza muižniecību, bet Anglijā to pamazām padarīja buržuāzisku un uzņēma savā vidū kā dekoratīvu virsotni. Un

kā buržuāzija to sasniedza? Vienīgi mainoties «saimnieciskajam stāvoklim», kam agrāk vai vēlāk sekoja brīvprātīga vai cīņā gūta politiskās iekārtas maiņa. Buržuāzijas cīņa pret feodālo muižniecību ir pilsētas cīņa pret laukiem, rūpniecības — pret zemesīpašumu, naudas saimniecības — pret naturālo saimniecību, un šai cīņā buržuāzijas izšķirošais ierocis bija tās rīcībā esošie *ekonomiskās* varas līdzekļi, kas pastāvīgi pieauga, attīstoties rūpniecībai — sākumā amatnieciskai rūpniecībai, vēlāk manu-faktūrai — un paplašinoties tirdzniecībai. Visas šās cīņas laikā politiskā vara bija muižniecības pusē, izņemot vienu periodu, kad karaļa vara cīņā pret muižniecību izlietoja buržuāziju, lai vienu kārtu savaldītu ar otras kārtas palīdzību; tomēr, sākot ar to momentu, kad vēl arvien politi-ski nevarīgā buržuāzija sāka kļūt bīstama savas eko-nomiskās varenības pieauguma dēļ, karaļa vara atkal stā-jās savienībā ar muižniecību un tā izraisīja buržuāzisko revolūciju vispirms Anglijā un tad Francijā. «Politiskā iekārta» Francijā nemainījās, turpreti «saimnieciskais stāvoklis» pārauga šo iekārtu. Pēc politiskā stāvokļa muiž-niecība bija viss, buržuāzija — nekas; pēc sociālā stāvokļa buržuāzija tagad bija svarīgākā šķira valstī, kamēr muižniecība bija zaudējusi visas savas sociālās funkcijas un turpināja tikai saņemt ienākumus kā atalgojumu par šīm zudušajām funkcijām. Tas vēl nav viss: visa buržuā-ziskā ražošana joprojām palika iespiesta viduslaiku feo-dālajās politiskajās formās, kuras šī ražošana — ne tikai manufaktūra, bet pat amatniecība — sen bija pāraugusi; tās attīstību traucēja neskaitāmās cunītu privilēģijas, kas bija kļuvušas par ķildu avotu un ražošanas vāžām, — traucēja vietējās un provinču muitu barjeras. Tam darīja galu buržuāziskā revolūcija, bet nevis ar saimnieciskā stāvokļa pielāgošanu politiskajai iekārtai, kā to prasa Dī-ringa kunga princips, — tieši to gadiem ilgi veltī bija nopūlējusies panākt muižniecība un karaļa vara —, bet, gluži otrādi, aizmetot prom vecās, satrūdējušās politiskās gra-bažas un radot tādu politisku iekārtu, kuras apstākļos jaunais «saimnieciskais stāvoklis» varēja pastāvēt un at-tīstīties. Un «saimnieciskais stāvoklis» lieliski attīstījās šai piemērotajā politiskajā un tiesiskajā atmosfērā, — tik lieliski, ka buržuāzija tagad jau nav vairs tālu no tā stāvokļa, kāds muižniecībai bija 1789. gadā: tā ne vien kļūst sociāli arvien nevajadzīgāka, bet pārvēršas par tiešu

sociālu šķērslī, tā arvien vairāk un vairāk pamet nodarbošanos ar ražošanu un — tāpat kā savā laikā muižniecība — arvien vairāk un vairāk kļūst par šķiru, kas tikai saņem ienākumus. Un šo apvērsumu savā pašas stāvoklī, tāpat kā jaunas šķiras — proletariāta radīšanu, buržuāzija ir izdarījusi bez kādiem vardarbības fokusiem, tīri ekonomiskā ceļā. Vēl vairāk, šādu savas pašas darbības rezultātu buržuāzija nekādā ziņā nebija vēlējusies, gluži otrādi: šis rezultāts ar neatvairāmu spēku lauza sev ceļu pret buržuāzijas gribu un pretēji tās nolūkiem; buržuāzijas pašas ražotājspēki ir pārauguši tās vadību un it kā ar dabisku nepieciešamību dzen visu buržuāzisko sabiedrību pretī vai nu bojāejai, vai apvērsumam. Un, ja buržuji tagad aicina palīgā varu, lai glābtu irstošo «saimniecisko stāvokli» no sabrukuma, tad ar to viņi tikai pierāda, ka viņi maldās gluži tāpat kā Dīringa kungs, domādami, ka «politiskā iekārta ir saimnieciskā stāvokļa noteicošais cēlonis». Gluži tāpat kā Dīringa kungs viņi iedomājas, ka viņi varētu ar «sākotnējā faktora» — ar «tiešās politiskās vardarbības» palīdzību grozīt šos «otrās šķiras faktus», t. i., saimniecisko stāvokli un tā nenovēršamo attīstību; ka viņi tātad varētu ar Krupa lielgabaliem un Mauzera šautenēm noslaucīt no zemes virsas ekonomiskos rezultātus, ko rada tvaika mašīna un tās dzītās modernās mašīnas, noslaucīt no zemes virsas pasaules tirdzniecības un tagadējo banku un kredīta attīstības rezultātus.

III. VARDARBĪBAS TEORIJA

(turpinājums)

Tomēr aplūkosim drusku tuvāk šo Dīringa kunga visvareno «vardarbību». Robinsons «ar zobenu rokā» verdzina Piekdienī. Bet kur viņš dabūjis zobenu? Arī fantastiskajās robinsonādu salās līdz šim zobeni nav auguši kokos, un uz šo jautājumu Dīringa kungs mums paliek atbildi parādā. Ja Robinsons varēja sagādāt sev zobenu, tad tikpat labi var iedomāties, ka kādā jaukā ritā Piekdienis parādās ar pielādētu revolveri rokā, un tad visas «vardarbības» attiecības apgriežas otrādi: Piekdienis komandē, bet Robinsonam jāstrādā, cik jaudas. Mēs lūdzam

lasītāju piedot, ka mēs pastāvīgi atgriežamies pie stāsta par Robinsonu un Piektdieni, kam īstenībā ir vieta bērnu istabā, nevis zinātnē. Bet ko lai dara? Mēs esam spiesti godīgi lietot Dīringa kunga aksiomātisko metodi, un nav mūsu vaina, ja mēs tāpēc visu laiku netiekam ārā no tīras bērnišķības sfēras. Tātad revolveris uzveic zobenu, un līdz ar to arī visnaivākajam aksiomātikas piekritējam vajadzētu saprast, ka vardarbība nav vienkāršs gribas akts, ka tai nepieciešami ļoti reāli priekšnoteikumi, lai tā varētu notikt, un proti — zināmi *riki*, no kuriem pilnīgākais uzvar nepilnīgāko; tālāk, ka šie riki jāražo un ka jau tādēļ pilnīgāko vardarbības rīku, vulgo* ieroču ražotājs uzvar nepilnīgāko rīku ražotāju; vārdu sakot, ka vardarbības uzvara dibinās uz ieroču ražošanu, bet ieroču ražošana savukārt dibinās uz ražošanu vispār, tātad uz «ekonomisko varu», uz «saimniecisko stāvokli», uz *materiāliem* līdzekļiem, kas ir varas rīcībā.

Vardarbība — tā šodien ir armija un karaflote, un abas tās šodien prasa «velnišķīgi daudz naudas», kā to mēs visi, sev par nožēlošanu, zinām. Tomēr vardarbība pati par sevi nevar naudu taisīt, bet labākajā gadījumā var tikai atņemt jau iztaisītu naudu, un arī tas daudz nelīdz, ko mēs, arī sev par nožēlošanu, zinām no pieredzes ar franču miljardiem¹⁰⁵. Tātad nauda galā jāsigādā ar ekonomisku ražošanu; tātad vardarbību atkal nosaka saimnieciskais stāvoklis, kas tai sagādā līdzekļus tās ieroču iegūšanai un saglabāšanai. Bet tas vēl nav viss. Nekas nav tik atkarīgs no ekonomiskiem apstākļiem kā tieši armija un flote. Apbruņojums, sastāvs, organizācija, taktika un stratēģija vispirms atkarīgi no zināmā brīdī sasniegtās ražošanas pakāpes un no satiksmes līdzekļiem. Nevis ģeniālu karavadoņu «prāta brīvā jaunrade» te darbojusies revolucionizējoši, bet gan labāku ieroču izgudrošana un pārmaiņas dzīvajā zaldātu materiālā; ģeniālu karavadoņu ietekme labākajā gadījumā aprobežojas ar to, ka viņi pieskaņo cīņas veidu jaunajiem ieročiem un jaunajiem cīnītājiem.**

* — vienkārši runājot. *Red.*

** Tālāk sešu nākamo rindkopu vietā «Anti-Dīringa» otrā nodaļuma sākotnējā manuskriptā bija sikāks teksta variants, ko Engelsss vēlāk izņēma ārā un kam viņš deva virsrakstu «Kājnieku armijas karaspēka taktika un tā materiālie pamati» (sk. šā izdevuma 358.—364. lpp.). *Red.*

XIV gadsimta sākumā šaujamais pulveris no arābiem nokļuva pie Rietumeiropas tautām, un tas, kā to zina katrs skolnieks, radīja apvērsumu visā kara mākslā. Tomēr šaujama pulvera un šaujamo ieroču ieviešana nekādā ziņā nebija varas darbs, bet rūpniecisks, tāpat saimniecisks progress. Rūpniecība paliek rūpniecība, vai to izlieto priekšmetu ražošanai vai iznīcināšanai. Šaujamo ieroču izplatīšanās revolucionizējoši ietekmēja ne tikai pašu kara vešanu, bet arī kundzības un apspiešanas politiskās attiecības. Pulvera un šaujamo ieroču iegūšanai bija vajadzīga rūpniecība un nauda, bet abas tās piederēja pilsētniekiem. Tāpēc šaujamie ieroči jau no paša sākuma bija pilsētu un uz pilsētām balstītās augšupejošās monarhijas ieroči, kas tika vērsti pret feodālo muižniecību. Līdz tam nepieejamās bruņinieku piļu akmens sienas padevās pilsētnieku lieltgabaliem, pilsoņu šauteņu lodes izurbās cauri bruņinieku bruņām. Līdz ar bruņās tērpto muižnieku kavalēriju sabruka arī muižniecības kundzība; līdz ar pilsonības attīstību kājnieku karaspēks un artilērija kļuva arvien vairāk par noteicējām ieroču šķirām; artilērijas prasības spieda pievienot kara amatniecībai jaunu, tīri rūpniecisku nozari — inženieru mākslu.

Šaujamo ieroču uzlabošana norisinājās ļoti gausi. Lielgabali ilgu laiku palika neveikli, bet šautenes, neraugoties uz daudziem atsevišķiem uzlabojumiem, — primitīvas. Pagāja vairāk nekā trīssimt gadu, kamēr parādījās tāda šautene, kas noderēja visa kājnieku karaspēka apbruņošanai. Tikai XVIII gadsimta sākumā krama šautene ar durkli galīgi izstūma pīķi no kājnieku karaspēka apbruņojuma. Toreizējais kājnieku karaspēks sastāvēja no labi izdresētiem, bet pavisam neuzticamiem pirmu kareivjiem, kas bija savervēti no visvairāk demoralizētajiem sabiedrības elementiem, kurus tikai ar nūjas palīdzību varēja turēt paklausībā; bieži šis kājnieku karaspēks komplektējās no naidīgiem, armijā ar varu ieskaitītiem karagūstekņiem; vienīgais cīņas veids, kurā šādi kareivji varēja lietot jauno ieroci, bija līnijas taktika, kas Frīdriha II laikā sasniedza augstāko pilnību. Visus armijas kājniekus nostādīja trijās līnijās ļoti gara un tukša četrstūra veidā, un kaujas kārtībā tie kustējās tikai kā vesela vienība; vienīgi sevišķā gadījumā tika atļauts vienam no abiem flangiem drusku izvīrīties uz priekšu vai mazliet atpalikt. Šī neveiklā masa kārtībā varēja kustēties tikai pilnīgi līdzenā

apvidū un arī tad ļoti lēnā tempā (septiņdesmit piecus soļus minūtē); mainīt kaujas kārtību kaujas laikā nebija iespējams, un uzvara vai sakāve izšķīrās ātri — vienā triecienā, tikko kājnieki stājās kaujā.

Amerikas neatkarības karā šādām neveiklām līnijām pretī stājās nemiernieku nodaļas, kas gan neprata maršēt, bet toties lieliski šāva ar savām karabinēm; cīnīdamies par savām vitālajām interesēm, viņi nedezertēja, kā to darīja savervētais karaspēks. Viņi nesagādāja angļiem patiku un nestājās tiem pretī tāpat līnijās un klajā laukā, bet uzbruka izvērsti, ļoti kustīgās strēlnieku nodaļās mežu aizsegā. Līnijas te bija bezspēcīgas un cieta sakāvi cīņā pret neredzamajiem un nesasniedzamajiem pretiniekiem. Tā atkal bija izgudrots jauns cīņas veids — izvērstā strēlnieku ierinda —, kam par cēloni bija pārmaiņas kareivju materiālā.

Ko bija sākusi Amerikas revolūcija, to — arī militārā laukā — pabeidza franču revolūcija. Labi apmācītajām koalīcijas algotņu armijām arī tā varēja raidīt pretī tikai slikti apmācītas, bet plašas masas, visas tautas zemesargus. Bet ar šīm masām vajadzēja aizstāvēt Parīzi, tātad segt noteiktu teritoriju, un to nevarēja sasniegt bez uzvaras atklātā masu kaujā. Ar strēlnieku daļām vien vairs nepietika; vajadzēja atrast formu, kā izlietot arī masas, un šo formu atrada *kolonnā*. Sakārtošanās kolonnās ļāva pat maz apmācītam karaspēkam kustēties zināmā kārtībā un turklāt ar lielāku ātrumu (simt un vairāk soļu minūtē); tā deva iespēju pārraut vecās līniju ierindas sastingušās formas, cīnīties katrā, tātad arī līnijai visneizdevīgākajā apvidū, sagrupēt karaspēku kurā katrā apstākļiem piemērotā veidā un, sadarbojoties ar izvērstiem strēlniekiem, pretinieka līnijas aizturēt, aizkavēt, nokausēt līdz momentam, kad ar rezervē turēto masu palīdzību tās varēs pārraut izšķirošā pozīcijas vietā. Šo jauno kaujas veidu, kas dibinās uz ierindā izvērstu strēlnieku un kājnieku kolonnu savienošanu un uz armijas iedalījumu patstāvīgās, ar visām ieroču šķirām apbruņotās divīzijās vai armijas korpusos, pilnīgi izveidoja Napoleons tiklab taktikas, kā arī stratēģijas ziņā. Bet tā nepieciešamību vispirms bija radījusi franču revolūcija, mainīdama kareivju materiāla īpašības. Tomēr jaunajam kaujas veidam bija vajadzīgi vēl divi ļoti svarīgi tehniski priekšnoteikumi: pirmkārt, Gribovala konstruētās lauku

lielgabalu vieglākās lafetes deva iespēju tos pārvietot ar tagad vajadzīgo ātrumu, un, otrkārt, Francijā 1777. g. pēc medību šauteņu parauga ieviestās šautenes ar izliekto laidī — agrāk laide bija tiešs stobra turpinājums — deva iespēju tēmēt uz atsevišķu cilvēku un arī trāpīt. Bez šā uzlabojuma ar vecajiem ieročiem nebūtu varēts šaut no izvērstās strēlnieku ierindas.

Revolucionāro visas tautas apbruņošanas sistēmu drīz vien ierobežoja, ieviešot obligāto iesaukšanu (atļaujot turīgiem ļaudīm atpirkties, sūtot vietnieku), un šādā veidā karaklausību pieņēma lielākā daļa kontinenta lielvalstu. Tikai Prūsija mēģināja ar savu landvēra¹⁰⁶ sistēmu iesaistīt karadienestā nācijās militāros spēkus plašākos apmēros. Turklāt Prūsija bija pirmā valsts, kas visu savu kājnietu karaspēku apbruņoja ar jaunākajiem ieročiem — ar šauteni, kas lādējama no patrontelpas, pēc tam kad starp 1830. un 1860. gadu neilgu laiku bija lietota pār-labotā, kara vajadzībām derīgā no priekšgala lādējamā vītņu šautene. Abiem šiem jaunievedumiem Prūsija var pateikties par saviem panākumiem 1866. gadā.¹⁰⁷

Franču-prūšu karā pirmo reizi viena otrai pretī stājās divas armijas, kuras abas bija apbruņotas ar šautenēm, kas lādējamas no patrontelpas, un turklāt pēc būtības tām abām bija vienāda kaujas ierinda, tāda pati kā tad, kad lietoja vecās gludstobra šautenes ar krama degli. Starpība bija tikai tā, ka prūši centās rotas kolonnā atrast cīņas veidu, kas vairāk atbilstu jaunajam apbruņojumam. Bet, kad 18. augustā prūšu gvarde mēģināja pie Sen-Privā¹⁰⁸ nopietni praktizēt šo rotas kolonnu, tad pieci pulki, kas visaktīvāk piedalījās kaujā, kādu divu stundu laikā zaudēja vairāk nekā trešo daļu sava sastāva (176 virsniekus un 5114 ierindnieku), un no tā brīža rotas kolonna tika galīgi atmesta kā kaujas veids, tāpat kā bataljonu kolonnas un līnijas ierinda. Tika atmests katrs mēģinājums turpmāk sūtīt ienaidnieka šauteņu uguni jebkādas cieši noslēgtas vienības, un pēc tam vācieši gāja kaujā tikai tādās ciešās strēlnieku ķēdēs, kādās jau agrāk pati no sevis zem ienaidnieka ložu krusas parasti sašķīda kolonna, lai gan augstākā pavēlniecība pret to cīnījās kā pret kārtības pārkāpumu. Gluži tāpat ienaidnieka šauteņu uguns sfērā *pārskrēji* kļuva par vienīgo kustības veidu. Atkal izrādījās, ka kareivis ir saprātīgāks nekā virsnieks: tieši *viņš*, kareivis, instinktīvi bija atradis vienīgo kaujas

veidu, kas no patrontelpas lādējamo šauteņu ugunī sevi attaisnojis līdz pat mūsu laikam, un to viņš ar panākumiem nosargāja, par spīti priekšniecības pretestībai.

Līdz ar franču-prūšu karu iestājies jauns pavērsiena punkts, kam ir pavisam cita nozīme nekā visiem agrākajiem. Pirmkārt, ieroči tagad izveidoti tik pilnīgi, ka jauns progress, kam būtu kāda apvērsuma nozīme, nav vairs iespējams. Kad ir lielgabali, ar kuriem var trāpīt bataljonu, ciktāl vien acs to redz, kad ir šautenes, ar kurām tikpat sekmīgi var tēmēt uz atsevišķu cilvēku un to trāpīt, pie kam pielādēšana prasa mazāk laika nekā tēmēšana, — tad viss turpmākais progress lauka karam kļūst vairāk vai mazāk vienaldzīgs. Tātad galvenajos vilcienos attīstības ēra šai virzienā ir pabeigta. Otrkārt, šis karš piespiedis visas kontinentālās lielvalstis ieviest pastiprinātu prūšu landvēra sistēmu un tādējādi uzvelt sev plecos tādu militāru nastu, zem kuras smaguma tām nedaudzos gados būs jāsabruk. Armija kļuvusi par valsts galveno mērķi, tā kļuvusi par pašmērķi; tautas pastāv tikai tādēļ, lai piegādātu kareivjus un viņus uzturētu. Militārisms valda pār Eiropu un to aprij. Bet šis militārisms slēpj sevī savas paša bojāejas dīgli. Atsevišķo valstu sacensība spiež tās, no vienas puses, izdot ar katru gadu arvien vairāk naudas armijai, flotei, lielgabaliem utt., tātad arvien vairāk paātrināt finanšu sabrukumu; no otras puses, tā spiež arvien nopietnāk praktizēt vispārējo karaklausību un līdz ar to galu galā apmācīt visu tautu lietot ieročus, tā ka tauta gūst iespēju zināmā momentā realizēt savu gribu pret komandējošo militāro varu. Un šis moments iestāsies, tiklīdz tautas masām — lauku un pilsētas strādniekiem un zemniekiem — būs sava griba. Šajā pakāpē monarha armija pārvēršas par tautas armiju; mašīna atsakās kalpot, militārisms iet bojā savas paša dialektiskās attīstības dēļ. Ko nespēja veikt 1848. gada buržuāziskā demokrātija tieši tāpēc, ka tā bija *buržuāziska*, bet ne proletāriska, — tātad tāpēc, ka tā nespēja iedvest darbaļaužu masām gribu, kuras saturs atbilstu viņu šķiras stāvoklim, — to katrā ziņā veiks sociālisms. Un tas nozīmē militārisma un līdz ar to visu pastāvīgo armiju uzspridzināšanu *no iekšienes*.

Tāda ir pirmā morāle, ko sniedz mūsu modernā kājnieku karaspēka vēsture. Otrā morāle, kas mūs atkal atgriež pie Diringa kunga, ir tā, ka visa armiju organizā-

cija un kaujas metode, un līdz ar to uzvaras un sakāves ir atkarīgas no materiālajiem, t. i., ekonomiskajiem apstākļiem: no cilvēku materiāla un ieročiem, tātad no iedzīvotāju kvalitātes un kvantitātes un no tehnikas. Tikai tāda mednieku tauta kā amerikāņi varēja no jauna izgudrot strēlnieku izvērsto ierindu, bet mednieki viņi bija tīri ekonomisku iemeslu dēļ, gluži tāpat kā tagad tīri ekonomisku iemeslu dēļ tie paši veco štatu jenkiji pārvērtušies par zemkopjiem, rūpniekiem, jūrniekiem un tirgoņiem, kas vairs nenodarbojas ar medniecību mūžamežos, toties jo veiklāk rīkojas spekulācijas laukā, kur arī viņi sasnieguši masu izmantošanā lielu mākslu. — Tikai tāda revolūcija kā franču revolūcija, kas ekonomiski atbrīvoja buržuju un it īpaši zemnieku, varēja izgudrot masu armiju veidu un tai pašā laikā atrast tām brīvas kustības formas, pret kurām sašķīda vecās neveiklās līnijas, kas kara mākslā atspoguļoja absolūtismu, kuru tās aizstāvēja. Un, kā tehnikas panākumi, tikko tie kļuva lietojami un tika faktiski lietoti militāriem mērķiem, tūlīt — gandrīz ar varu, turklāt bieži vien pret militārās pavēlniecības gribu — radīja pārmaiņas un pat apvērsumus kaujas paņēmienos, to mēs jau soli pa solim izsekojam. Cik lielā mērā kara vešana bez tam vēl atkarīga no ražotājspēkiem un satiksmes līdzekļiem kā pašu aizmugurē, tā arī karadarbības joslā, to šodien Dīringa kungam varēs noskaidrot ikviens centīgs unteroficieris. Īsi sakot, visur un vienmēr «vardarbībai» uzvarēt palīdzējuši ekonomiskie apstākļi un resursi, bez kuriem tā vairs nav spēks, un, kas gribētu no pretējā viedokļa reformēt kara lietas pēc Dīringa kunga principiem, tas dabūtu tikai pērienu*.

Ja mēs no sauszemes pāriesim uz jūru, tad tikai pēdējos divdesmit gados vien te varam konstatēt vēl daudz no teiktāku apvērsumu. Krimas karā¹¹⁰ kaujas kuģis bija koka kuģis ar diviem vai trim klājiem, ar 60 līdz 100 lielgabaliem; tas pārvietojās lielāko tiesu ar buru palīdzību, un vāja tvaika mašīna kalpoja tikai palīgdarbiem. Uz tā atradās lielāko tiesu apmēram 50 centneru smagi lielga-

* Arī prūšu ģenerālštābā to zina jau gluži labi. «Kara lietu pamats ir pirmām kārtām tautu *saimnieciskā* dzīves iekārta,» saka ģenerālštāba kapteinis Maksis Jēnsa kungs kādā zinātniskā priekšlasījumā («Kölnische Zeitung», 1876. g. 20. aprīlī, trešā lapa)¹⁰⁹.

bali ar 32 mārčiņas smagiem šāviņiem un tikai nedaudzi 95 centnerus smagi lielgabali ar 68 mārčiņas smagiem šāviņiem. Uz kara beigām parādījās peldošas baterijas, kas bija ietērptas dzelzs bruņās, — neveikli, gandrīz nekustīgi briesmoņi, taču toreizējie lielgabali tiem nevarēja kaitēt. Drīz vien dzelzs bruņas sāka lietot arī uz kaujas kuģiem; sākumā tās bija plānas: četras collas biezas bruņas uzskatīja jau par ļoti smagām. Bet artilērijas attīstība drīz vien pārspēja bruņas; pret bruņām jebkurā biežumā, kas arvien pieauga, atrada jaunu, smagāku lielgabalu, kas tās viegli sita cauri. Tā mēs, no vienas puses, jau esam nonākuši līdz desmit, divpadsmit, četrpadsmit un divdesmit četras collas biežām bruņām (Itālija grib būvēt kuģi ar trīs pēdas biežām bruņām), bet, no otras puses, — līdz rievotu stobru lielgabaliem, kuru smagums ir 25, 35, 80 un pat 100 tonnu (skaitot 1 tonnā 20 centneru*), ar kuriem 300, 400, 1700 un līdz 2000 mārčiņu smagus šāviņus var aizšaut līdz šim nedzirdēti tālu. Tagadējais kaujas kuģis ir milzīgs bruņots 6000 līdz 8000 zirgspēku liels skrūves tvaikonis ar 8000 līdz 9000 tonnu tilpumu, ar grozāmiem torņiem un četriem, lielākais sešiem smagajiem lielgabaliem un ar ķīli, kas ierīkots kuģa priekšgalā zem ūdenslīnijas, lai varētu ielauzt pretinieka kuģus. Šis kuģis vispār ir viena vienīga milzīga mašīna, kur tvaiks kuģi ne vien ātri dzen uz priekšu, bet arī vada stūri, paceļ un nolaiž enkuru, groza torņus, virza un pielādē lielgabalus, izsūknē ūdeni, paceļ un nolaiž laivas, kuras arī pa daļai tiek dzītas ar tvaiku, utt. Sacensība starp aizsargbruņām un lielgabalu spēku vēl ir tik tālu no noslēguma, ka tagad karakuģis jau bieži vien vairs neapmierina prasības, tas jau novecojis, iekām to paspējuši nolaist ūdenī. Modernais kaujas kuģis ir ne vien lielrūpniecības ražojums, bet tai pašā laikā arī tās paraugs, peldoša fabrika, tiesa, tāda fabrika, kas galvenokārt nodarbojas ar naudas šķiešanu. Zeme ar visvairāk attīstītu lielrūpniecību gandrīz monopolizējusi šādu kuģu būvēšanu. Visi Turcijas, gandrīz visi Krievijas un lielākā daļa Vācijas bruņukuģu būvēti Anglijā; kaut cik derīgas bruņas ražo gandrīz vienīgi Šefildā; no Eiropas trim dzelzsrūpniecām, kas vienīgās spēj ražot vissmagākos lielgaba-

* Vācu centners ir puse no metriskā centnera = 100 vācu mārčiņas = 50 kg. *Red.*

lus, divas atrodas Anglijā (Vūlvičā un Elsvikā) un trešā (Krupa) — Vācijā. Šis piemērs pavisam skaidri rāda, ka «tieša politiskā vardarbība», kas, pēc Dīringa kunga domām, ir «saimnieciskā stāvokļa noteicošais cēlonis», gluži otrādi, ir pilnīgi pakļauta saimnieciskajam stāvoklim; ka ne tikai jūras vardarbības rika — kaujas kuģa būve, bet arī tā vadīšana kļuvusi par modernās lielrūpniecības nozari. Un, ka tas tā noticis, tas nevienam nemaksā tik dārgi kā tieši «vardarbībai», valstij, kurai tagad viens kuģis maksā tikpat daudz, cik agrāk maksāja vesela neliela flote; turklāt tai savām acīm jānoraugās, kā šie dārgie kuģi noveco, tātad zaudē vērtību jau pirms to nolaišanas ūdenī; un valsts droši vien ir tikpat neapmierināta kā Dīringa kungs, ka «saimnieciskā stāvokļa» cilvēkam — inženierim — uz kuģa tagad ir daudz svarīgāka nozīme nekā «tiešās vardarbības» cilvēkam — komandierim. Mums turpretī nav nekāda iemesla bēdāties, redzot, ka sacīkstē starp bruņām un lielgabalu kaujas kuģis novests līdz tādai augstākās pilnības pakāpei, ka tas kļūst tikpat nepieejams cenas ziņā, cik nederīgs karam*, un ka šās sacīkstes dēļ arī jūras kara laukā līdz ar to izpaužas tie dialektiskās kustības iekšējie likumi, pēc kuriem militarisms, tāpat kā katra cita vēsturiska parādība, iet bojā no viņa paša attīstības radītajām sekām.

Tātad arī šeit ir skaidrs kā diena, ka «sākotnējo meklēt tiešā politiskā vardarbībā un nevis netiešā ekonomiskā varā» nav iespējams. Gluži otrādi. Tiešām, kas tad, kā izrādījās, bija pašas vardarbības «sākotnējais»? Ekonomiskā vara, noteikšana pār lielrūpniecības varenajiem līdzekļiem. Politiskā vara uz jūras, kas balstās uz modernajiem karakuģiem, nebūt neizpaužas «tieši», bet gan gluži otrādi — ar ekonomiskās varas *starpniecību*, ar augstu metalurģijas attīstību, ar to, ka šās varas rīcībā ir izveidīgi tehniķi un bagātas ogļraktuves.

Tomēr — kāda tam visam nozīme? Lai nākamajā jūras karā virspavēlniecību nodod Dīringa kungam, un viņš bez visām torpēdām un citām gudrībām vienkārši ar savu «tiešo vardarbību» iznīcinās visas bruņotās flotes, kas atrodas verdziskā atkarībā no «saimnieciskā stāvokļa».

* Šķiet, ka to aicināts realizēt jūras karam strādājošās lielrūpniecības jaunākā ražojuma — paškustīgās torpēdas uzlabojums; tad vismazākais torpēdu kuteris kļuva stiprāks par vislielāko brunukuģi. (Starp citu, lasītājam jāatceras, ka tas rakstīts 1878. gadā.)¹¹¹

IV. VARDARBĪBAS TEORIJA

(nobeigums)

«Loti svarīgs apstāklis ir tas, ka kundzība *pār dabu* ir notikusi» (kundzība ir notikusi!), «tikai pateicoties kundzībai *pār cilvēku* vispār.» (!) «Zemesīpašuma ievērojamu platību saimnieciska izmantošana nekad un nekur nav notikusi bez iepriekšējas cilvēka pakļaušanas un viņa piespiešanas strādāt kaut kāda veida verga darbu vai kļaušu darbu. Lai nodibinātu ekonomisku kundzību pār lietām, iepriekš vajadzēja būt cilvēka politiskai, sociālai un ekonomiskai kundzībai pār cilvēku. Vai var iedomāties lielu zemesīpašnieku bez viņa kundzības pār vergiem, dzimtļaudīm vai netieši nebrīvajiem? Ko gan plašu apmēru zemkopībai kā pagātnē, tā tagadnē varēja nozīmēt viena tāda cilvēka spēks, kura rīcībā labākajā gadījumā bija ģimenes locekļu palīgspēks? Zemi ekspluatēt — vai ekonomisko kundzību pār zemi paplašināt apmēros, kas pārsniedz atsevišķa cilvēka dabiskos spēkus, — līdzšinējā vēsturē bija iespējams tikai tāpēc, ka, pirms tika nodibināta valdīšana pār zemi vai vienā laikā ar to, bija notikusi tam nepieciešamā cilvēka pakļaušana kalpībā. Vēlākos attīstības posmos tā tika mikstināta... Tās tagadējā forma augstāk attīstītās valstīs ir algotais darbs, ko vairāk vai mazāk vada policejiska kundzība. Tātad uz algoto darbu pamatojas tā tagadējās bagātības paveida praktiskā iespēja, kas izpaužas plašā zemes valdīšanā un» (!) «zemes lielīpašumā. Protams, visi citi sadalīšanas bagātības veidi vēsturiski izskaidrojami līdzīgā kārtā, un cilvēku savstarpējo netiešo atkarību, kura tagad ir ekonomiski visvairāk attīstītas iekārtas pamatpazīme, nevar sāprast un izskaidrot pašu no sevis, bet tikai kā agrākās tiešās pakļaušanas un ekspropriācijas mazliet pārveidotu mantojumu.»

Tā apgalvo Dīringa kungs.

Tēze: Priekšnoteikums (cilvēka) kundzībai pār dabu ir (cilvēka) kundzība pār cilvēku.

Pierādījums: *Zemesīpašuma ievērojamu platību saimnieciska izmantošana nekad un nekur nav notikusi citādi kā ar kalpiem.*

Pierādījuma pierādījums: Kā var pastāvēt lieli zemesīpašnieki bez kalpiem? Lielais zemesīpašnieks ar savu ģimeni bez kalpiem taču varētu apstrādāt tikai niecīgu daļu no saviem īpašumiem.

Tātad, lai pierādītu, ka cilvēkam, lai pakļautu sev dabu, vajadzēja iepriekš pakļaut kalpībā otru cilvēku, Dīringa kungs bez kādiem aplinkiem pataisa «dabu» par «zemesīpašuma ievērojamām platībām» un šo nenoteiktās piederības zemesīpašumu tūlīt padara par tāda liela zemesīpašnieka īpašumu, kurš, protams, nevar savu zemi apstrādāt bez kalpiem.

Bet, pirmkārt, «kundzība pār dabu» un «zemesīpašuma saimnieciska izmantošana» nepavisam nav viens un tas pats. Lielrūpniecībā kundzība pār dabu izpaužas nesalīdzināmi plašākā mērogā nekā zemkopībā, kas līdz šim atkarīga no laika apstākļiem, bet nespēj tos pakļaut sev.

Otrkārt, ja aprobežojamies ar zemesīpašuma ievērojamu platību saimniecisku izmantošanu, tad rodas jautājums, kam šis zemesīpašums pieder. Un te mēs visu kultūrtautu vēstures sākumā neatrodam vis «lielo zemesīpašnieku», kuru Dīringa kungs mums šeit iesmērē ar savu parasto brīnumdarītāja veiklību, ko viņš sauc par «dabisko dialektiku»¹¹², — bet gan ģinšu un ciemu kopienas ar zemes kopīpašumu. No Indijas līdz Irijai zemesīpašuma ievērojamu platību apstrādāšanu sākumā veica tieši tādas ģinšu un ciemu kopienas, pie kam aramzemi vai nu apstrādāja kopīgi uz kopienas rēķina, vai arī sadalīja atsevišķos zemes gabalos, ko kopiena uz noteiktu laiku piešķīra atsevišķām ģimenēm, vienmēr kopīgi lietojot mežus un ganības. Un Dīringa kunga «padziļinātās speciālās studijas politisko un juridisko zinātņu laukā» atkal raksturo tas, ka viņš par visu to nekā nezina un ka visi viņa raksti liecina, ka viņš nepavisam nepazīst ārkārtīgi nozīmīgos Maurera darbus par pirmatnējo vācu markas iekārtu,¹¹³ šo visu vācu tiesību pamatu; gluži tāpat tie liecina par pilnīgu visas tās arvien pieaugošās literatūras nepazīšanu, kura galvenokārt Maurera darbu ietekmē konstatē pirmatnējā zemes kopīpašuma pastāvēšanu pie visām Eiropas un Āzijas kultūrtautām un pētī dažādas tā pastāvēšanas un sairšanas formas. Līdzīgi tam, kā Dīringa kungs «pats sev var pateikties par visu savu nezināšanu»¹¹⁴ franču un angļu tiesību laukā — un šī nezināšana ir ļoti ievērojama —, līdzīgi tam viņš «pats sev var pateikties» par savu vēl daudz lielāko nezināšanu vācu tiesību laukā. Cilvēks, kas tik stipri sašutis par universitātes profesoru aprobežoto apvārsni, vēl šodien vācu tiesību laukā labākajā gadījumā atrodas tur, kur profesori bija pirms divdesmit gadiem.

Dīringa kunga apgalvojums, ka ievērojamu zemes platību apsaimniekošanai bijuši vajadzīgi muižnieki un kalpi, ir tīrs viņa «brīvās jaunrades un iztēles produkts». Visos Austrumos, kur zemes īpašnieks ir kopiena vai valsts, valodā trūkst paša vārda «muižnieks», — to Dīringa

kungam var apliecināt angļu juristi, kas Indijā tāpat veltī nopulējās ap jautājumu «Kas šeit ir zemes īpašnieks?» kā Reisas-Greicas-Sleicas-Lobenšteinas-Ebersvaldes¹¹⁵ ne-laikis firsts Henrihs LXXII ap jautājumu «Kas šeit ir naktssargs?». Kaut ko līdzīgu muižnieku feodālismam Austrumos ieviesa tikai turki viņu iekarotajās zemēs. Grieķija jau varoņu laikmetā uznāk uz vēstures skatuves, sadalīta kārtās, kas savukārt bija vairāk vai mazāk ilgas mums nezināmas priekšvēstures acīm redzams rezultāts, bet arī tur zemi apsaimniekoja galvenokārt patstāvīgi zemnieki; lielākās dziļciltīgo un ģinšu vadoņu muižas bija izņēmums un bez tam drīz vien izzuda. Itālijā zemi iekopa galvenokārt zemnieki; kad Romas republikas pēdējā laikā lielie muižu kompleksi — latifundijas izstūma sīkzemniekus un nomainīja tos ar vergiem, tad tās tai pašā laikā zemkopību nomainīja ar lopkopību un, kā to zināja jau Plīnijs, pazudināja Itāliju (latifundia Italiam perdidere).¹¹⁶ Viduslaikos visā Eiropā (it īpaši iekopjot neapstrādātu zemi) valdošās ir zemnieku saimniecības, turklāt jautājumā, kuru mēs patlaban aplūkojam, nav svarīgi, vai — un kādas — nodevas šiem zemniekiem vajadzēja maksāt kādam feodālim. Frīzu, Lejassaksijas, flāmu un Reinas lejasteces kolonisti, kas sāka apstrādāt slāviem atņemto zemi uz austrumiem no Elbas, to darīja kā brīvi zemnieki, kuri maksāja nodevas ar ļoti atvieglotiem noteikumiem, kas nekādā ziņā nebija «tāda vai citāda veida klaušas». — Ziemeļamerikā lielāko daļu zemes platības pārvērta par kultivētu zemi brīvu zemnieku darbs, turpretī Dienvidu lielie zemesīpašnieki ar saviem vergiem un ar savu nesaudzīgo saimniekošanas sistēmu tā noplincināja zemi, ka uz tās sāka augt tikai egles, bet kokvilnas audzēšanai vajadzēja virzīties arvien tālāk uz rietumiem. Austrālijā un Jaunzēlandē visi angļu valdības mēģinājumi mākslīgi radīt zemes aristokrātiju cieta neveiksmi. Īsi sakot, izrādās, ka, izņemot tropu un subtropu kolonijas, kur klimats eiropietim neļauj nodarboties ar zemkopību, tāds lielais zemesīpašnieks, kas ar saviem vergiem vai dzimtļaudīm pakļauj dabu savai kundzībai un iekopj zemi, ir tīrs fantāzijas auglis. Turpretī, kur senatnē parādījās lielais zemesīpašnieks, kā, piemēram, Itālijā, tur viņš nevis neapstrādātu zemi iekopa, bet, gluži otrādi, zemnieku iekopto zemi pārvērta par ganībām, aizdzidams cilvēkus un izpostīdams veselas zemes. Tikai

jaunākajā laikā, kopš iedzīvotāju blīvuma pieaugums pacēlis zemes vērtību un it īpaši kopš agronomijas attīstība padarījusi apstrādāšanai derīgāku arī sliktu zemi, tikai kopš tā laika lielie zemesīpašnieki sāk plašākā mērogā piedalīties neapstrādātās zemes un ganību iekopšanā, galvenokārt nolaupot zemnieku kopienas zemi kā Anglijā, tā arī Vācijā. Bet arī te neiztika bez pretējā procesa: uz katru kopienas zemes akru, ko lielie zemesīpašnieki Anglijā iekultivēja, Skotijā bija vismaz trīs akri aramzemes, ko viņi pārvērtā par aitu ganībām un beidzot pat vienkārši par medību parkiem lielāku zvēru medībām.

Te mums ir darīšana tikai ar Dīringa kunga apgalvojumu, ka ievērojamu zemes platību iekopšana, t. i., patiesībā gandrīz visas zemes iekultivēšana, «nekad un nekur» nav notikusi citādi kā tikai tā, ka to veikuši lielie zemesīpašnieki ar kalpu palīdzību, — ar apgalvojumu, kura «priekšnoteikums», kā mēs redzējam, ir tiešām nedzirdēta vēstures nezināšana. Tāpēc te mums nav jānoskaidro, ciktāl dažādos laikos zemes platības, kas bija jau pilnīgi vai lielāko tiesu iekoptas, apstrādāja vergi (kā tas notika Grieķijas ziedu laikos) vai dzimtļaudis (kā zemnieku kļaušu saimniecībās kopš viduslaikiem); mums nav arī jāizpēti, kāda sabiedriska funkcija dažādos laikos bijusi lielajiem zemesīpašniekiem.

Parādījis mums šo lielisko fantāzijas gleznu, kuru redzot nezini, par ko vairāk brīnīties — par dedukcijas burvju mākslu vai vēstures viltojumu, Dīringa kungs triumfejoši izsaucas:

«Pats par sevi saprotams, ka visi citi sadalīšanas bagātības veidi vēsturiski izskaidrojami līdzīgā kārtā!»

Ar to, protams, viņš ietaupa sev pūles teikt kaut vienu vienīgu vārdu, piemēram, par kapitāla izcelšanos.

Dīringa kungs apgalvo, ka cilvēka kundzība pār cilvēku esot priekšnoteikums cilvēka kundzībai pār dabu. Ja ar to viņš vispār grib teikt tikai to, ka visa mūsu tagadējā ekonomiskā iekārta, šodien sasniegtā zemkopības un rūpniecības attīstības pakāpe ir sabiedrības vēstures rezultāts, vēstures, kura veidojas šķiru pretstatos, kundzības un kalpības attiecībās, — tad viņš pasaka kaut ko tādu, kas kopš «Komunistiskā manifesta» jau sen kļuvis vispazīnāms. Bet uzdevums jau taisni ir tas — izskaidrot šķiru un kundzības attiecību izcelšanos, un, ja Dīringa kun-

gam šim uzdevumam ir rezervē tikai viens vienīgs vārds — «vardarbība», tad ar tādu izskaidrojumu mēs netiekam ne soli uz priekšu. Jau tas vienkāršais fakts, ka visos laikos apspiesto un ekspluatēto skaits bijis daudz lielāks nekā apspiedēju un ekspluatētāju skaits, ka faktiskais spēks tātad vienmēr bijis apspiesto pusē, — šis fakts vien jau ir pietiekams, lai parādītu visas vardarbības teorijas muļķību. Tātad vēl nepieciešams atrast izskaidrojumu kundzības un kalpības attiecībām.

Tās radušās divējādi.

Kādi bija cilvēki sākumā, kad viņi atdalījās no dzīvnieku valsts (šā vārda šaurākā nozīmē), tādi viņi iegāja vēsturē: vēl kā pusdzīvnieki, vēl mežonīgi, nevarīgi pret dabas spēkiem, vēl nepazīdami savus pašu spēkus; tādēļ viņi bija nabadzīgi kā dzīvnieki un ne daudz produktīvāki par tiem. Te valda zināma vienlīdzība dzīves līmeņa ziņā, un ģimeņu galvu sabiedriskais stāvoklis arī ir zināmā veidā vienlīdzīgs, vismaz nav sabiedrības šķiru, — šāds stāvoklis novērojams vēl arī vēlāko kultūrtautu pirmatnējās kopienās, kas nodarbojas ar zemkopību. Katrā šādā kopienā jau no sākuma ir zināmas kopīgas intereses, kuru apsargāšana jāuzdod atsevišķām personām, kaut arī visas sabiedrības uzraudzībā: tādas ir — strīdu izšķiršana; represijas pret personām, kas pārkāpj savas tiesības; apūdeņošanas uzraudzība, it sevišķi karstās zemēs; beidzot, pirmatnēji mežonīgā stāvokļa pakāpē — reliģiskas funkcijas. Tādi amati pirmatnējās kopienās sastopami visos laikos, piemēram, senākajās ģermāņu markās un arī vēl šodien Indijā. Protams, tiem piešķirta zināma varas pilnība, un tie reprezentē valsts varas dīgļus. Palēnām ražotājspēki pieaug, palielinoties iedzīvotāju blīvumam, rodas dažos gadījumos kopīgas, dažos — pretējas intereses starp atsevišķām kopienām; kopienu sargāšanās lielākās vienībās atkal rada jaunu darba dalīšanu un jaunus orgānus kopīgo interešu sargāšanai un pretsabiedrisko interešu apspiešanai. Šie orgāni, kas kā visas grupas kopīgo interešu pārstāvji pret katru atsevišķu kopienu atrodas īpašā, zināmos apstākļos pat antagonistiskā stāvoklī, drīz vien kļūst vēl patstāvīgāki — pa daļai tāpēc, ka pasaulē, kur viss norisinās stihiski, nodibinās amata varas mantošana gandrīz kā kaut kas pats par sevi saprotams, pa daļai tāpēc, ka, vairojoties konfliktiem ar citām grupām, šie orgāni kļūst arvien nepieciešamāki.

Mums nav vajadzības šeit noskaidrot, kā šī arvien pieaugošā sabiedrisko funkciju patstāvība attiecībā pret sabiedrību ar laiku varēja izveidoties līdz kundzībai pār sabiedrību; kā sākotnējais sabiedrības kalps labvēlīgos apstākļos palēnām pārvērtās par sabiedrības kungu; kā atkarībā no apstākļiem šis kungs uzstājās gan kā orientālais despots jeb satraps, gan kā grieķu ģints vadonis, gan kā ķeltu klana galva utt.; ciktāl viņš šai pārvērtībā izlietoja arī vardarbību un kā, beidzot, atsevišķas valdošas personas saliedējās valdošā šķirā. Šeit mums tikai svarīgi konstatēt, ka politiskā kundzība visur pamatojās uz kaut kādas sabiedriskas amata funkcijas pildīšanu un ka politiskā kundzība ilgstoši pastāvēja tikai tad, kad tā pildīja šo savu sabiedrisko amata funkciju. Lai arī Persijā un Indijā bija cik despotiju, kuras cita pēc citas uzplauka un pēc tam gāja bojā, — tās visas ļoti labi zināja, ka vispirms tās ir kopīgais uzņēmējs upju ieleju apūdeņošanas kārtīšanai, bez kā tur nav iespējama zemkopība. Tikai izglītotie angļi spēja to nesaskatīt Indijā; viņi atstāja novārtā apūdeņošanas kanālus un slūžas, un tikai tagad sakarā ar regulāri atkārtotošos badu viņi beidzot sāk saprast, ka atstājuši novārtā vienīgo darbību, kas viņu kundzību Indijā varētu attaisnot vismaz tikpat daudz kā viņu priekšgājēju kundzību.

Bet blakus šim šķiru veidošanās procesam norisinājās vēl arī cits process. Stihiski izveidojusies darba dalīšana zemkopja ģimenē ļāva zināmā labklājības pakāpē pievienot ģimenei vienu vai vairākus svešus darbaspēkus. Tas notika it īpaši tais zemēs, kur senais zemes kopīpašums bija jau sairis vai kur vismaz senā zemes kopapstrādāšana bija atmesta un iedalītos zemes gabalus bija sākus apstrādāt atsevišķas ģimenes. Ražošana jau bija atīstījusies tik tālu, ka tagad cilvēka darbaspēks varēja ražot vairāk, nekā bija vajadzīgs tā vienkāršai uzturēšanai; bija līdzekļi, lai uzturētu vairāk darbaspēka, bija arī līdzekļi tā nodarbināšanai; darbaspēks ieguva *vērtību*. Bet pati kopiena un savienība, pie kuras tā piederēja, vēl neizdalīja no sava vidus brīvu, lieku darbaspēku. Toties to sagādāja karš, bet karš ir tikpat sens kā vairāku kopienu grupu vienlaicīga pastāvēšana līdzās. Pirms tam nezināja, ko darīt ar karagūstekņiem, un tāpēc tos vienkārši apkāva, bet vēl agrāk — apēda. Bet tagad sasniegtajā «saimnieciskā stāvokļa» pakāpē karagūstekņi ieguva

zināmu vērtību, tādēļ viņus sāka atstāt dzīvus un sāka izlietot viņu darbu. Tādējādi vardarbība nevis valdīja pār saimniecisko stāvokli, bet, otrādi, bija spiesta tam kalpot. *Verdzība* bija atrasta. Drīz tā kļuva par valdošo ražošanas veidu visām tautām, kas savā attīstībā bija tikušas tālāk par seno kopienu, bet beidzot tā bija arī viens no galvenajiem to panikuma cēloņiem. Tikai verdzība padarīja iespējamu plašākā mērogā darba dalīšanu starp zemkopību un rūpniecību un tādējādi radīja apstākļus senās pasaules kultūras uzplaukumam — grieķu kultūrai. Bez verdzības nebūtu bijis grieķu valsts, grieķu mākslas un zinātnes; bez verdzības nebūtu bijis arī Romas valsts. Un bez tā pamata, ko lika Grieķija un Roma, nebūtu arī modernās Eiropas. Mums nekad nevajadzētu aizmirst, ka visas mūsu ekonomiskās, politiskās un intelektuālās attīstības priekšnosacījums bija iekārta, kurā verdzība bija tikpat nepieciešama, cik vispārāzīta. Šai nozīmē mums ir tiesība teikt: bez antīkās verdzības nebūtu arī modernā sociālisma.

Nav nekas vieglāk kā ar vispārīgu frāžu straumi uzbrukt verdzībai u. tml., izgāžot savu augsti morālo sašutumu par tik apkaunojošām parādībām. Diemžēl šis sašutums izpauž tikai to, kas katram zināms, proti, ka šie antīkie institūti vairs neatbilst mūsdienu apstākļiem un mūsu jūtām, ko nosaka šie apstākļi. Bet tā mēs it nekā nedabūjam zināt par to, kā šie institūti radušies, kāpēc tie pastāvējuši un kāda loma tiem bijusi vēsturē. Un, ja mēs esam sākuši par to runāt, tad mums jāsaka, lai arī cik pretrunīgi un ķecerīgi tas izklausītos, ka verdzības nodibināšana toreizējos apstākļos bija liels solis uz priekšu. Nevar taču noliegt faktu, ka cilvēkam, kas sākumā bija zvērs, vajadzēja barbarisku, gandrīz zvērisku līdzekļu, lai attīstītos, lai izrautos no barbarisma stāvokļa. Senās kopienas, kur tās turpināja pastāvēt, gadu tūkstošiem veidoja visrupjākās valsts formas, orientālās despotijas pamatu no Indijas līdz Krievijai. Tikai tur, kur tās saira, tautas ar pašu spēkiem virzījās savā attīstībā uz priekšu un viņu tuvākais ekonomiskais progress izpaudās ražošanas kāpināšanā un tālākā attīstīšanā ar vergu darba palīdzību. Viens ir skaidrs: kamēr cilvēka darbs bija vēl tik mazražīgs, ka deva tikai nedaudz vairāk par dzīvei nepieciešamajiem līdzekļiem, tikmēr ražotājspēku kāpināšana, apgrozības paplašināšana, valsts un tiesību

attīstība, mākslas un zinātnes rašanās bija iespējama tikai ar pastiprinātu darba dališanu, kuras pamatā bija liela darba dališana starp masām, kas strādāja vienkāršu fizisku darbu, un nedaudziem privileģētiem, kuri darbu vadīja, nodarbojās ar tirdzniecību, ar valsts lietām un vēlāk arī ar zinātņi un mākslu. Šās darba dališanas vienkāršākā, pilnīgi stihiski izveidojusies forma bija tieši verdzība. Pastāvot senās, it īpaši grieķu pasaules vēsturiskajiem priekšnoteikumiem, pāreja uz sabiedrību, kas dibinās uz šķiru pretstatiem, varēja norisināties tikai verdzības veidā. Pat pašiem vergiem tas bija progress; karagūstekņi, no kuriem komplektējās vergu masa, tagad palika vismaz dzīvi, turpretī agrāk viņus nogalināja, bet vēl agrāk pat izcepa un apēda.

Pie reizes piezīmēsim, ka visi līdz šim vēsturē pastāvošie ekspluatatoru un ekspluatēto, valdošo un apspiesto šķiru pretstati gūst savu izskaidrojumu tai pašā cilvēka darba samērā neattīstītajā ražīgumā. Kamēr īsteni strādājošie iedzīvotāji savā nepieciešamajā darbā aizņemti tik ļoti, ka viņiem neatliek laika nodarboties ar sabiedriskām lietām, kam ir vispārīga nozīme, — ar darbu vadību, valsts lietām, tieslietām, mākslu, zinātņi utt. —, tikmēr neizbēgami vajadzēja pastāvēt īpašai šķirai, kas, būdama brīva no īstenā darba, pārzināja sabiedriskās lietas; turklāt tā nekad nepiemirsa savā pašas labā uzvelt strādājošajām masām arvien lielāku un lielāku darba nastu. Tikai ar lielrūpniecību sasniegtais milzīgais ražotājspēku kāpinājums ļauj sadalīt darbu starp visiem sabiedrības locekļiem bez izņēmuma un tādējādi katram darba laiku tā saīsināt, ka visiem atliek pietiekami daudz brīva laika, lai piedalītos lietās, kas attiecas uz visu sabiedrību, — tiklab teorētiskās, kā arī praktiskās. Tātad tikai tagad kļuvusi lieka jebkura valdoša un ekspluatētāja šķira, vēl vairāk: tā kļuvusi par tiešu kavēkli sabiedrības attīstībai; tikai tagad to neatvairāmi nobīdīs pie malas, vienalga, kāda «tieša vardarbība» būtu tās rīcībā.

Tātad, ja Dīringa kungs sarauc degunu tāpēc, ka grieķu pasaule bija dibināta uz verdzību, tad ar tādu pašu tiesību viņš var grieķiem pārnest, ka tiem nebija tvaika mašīnu un elektriskā telegrāfa. Bet, ja viņš apgalvo, ka mūsu modernā algotā verdzība esot tikai drusku pārveidots un mīkstināts agrākās verdzības mantojums un ne-

esot izskaidrojama pati no sevis (t. i., ar modernās sabiedrības ekonomiskajiem likumiem), tad tas vai nu nozīmē, ka algotais darbs tāpat kā verdzība ir kalpības un šķiru kundzības forma, ko zina katrs bērns, vai arī šis apgalvojums ir nepareizs. Jo ar tādām pašām tiesībām mēs varētu teikt, ka algotais darbs ir izskaidrojams tikai kā mīkstināta cilvēkēšanas forma, kura, kā tagad konstatēts, visur bijusi uzvarēto ienaidnieku pirmatnējais izliešanas veids.

Tagad ir skaidrs, kāda loma vēsturē ir vardarbībai attiecībā pret ekonomisko attīstību. Pirmkārt, sākumā katras politiskās varas pamats ir kāda ekonomiska, sabiedriska funkcija, un tā pieaug samērā ar to, kā sakarā ar pirmatnējo kopienu sairšanu sabiedrības locekļi kļūst par privātiem ražotājiem un tātad vēl vairāk atsvešinās no vispārīgo sabiedrisko funkciju pildītājiem. Otrkārt, pēc tam kad politiskā vara kļuvusi patstāvīga attiecībā pret sabiedrību, no tās kalpa kļuvusi par tās kungu, tā var darboties divējādos virzienos. Vai nu tā darbojas likumsakarīgas ekonomiskas attīstības virzienā un garā. Tad starp politisko varu un šo attīstību nerodas nekāds konflikts un ekonomiskā attīstība tiek paātrināta. Vai arī politiskā vara darbojas pretēji ekonomiskajai attīstībai, un tad, ar nedaudziem izņēmumiem, ekonomiskā attīstība to parasti uzveic. Šie nedaudzie izņēmumi ir tie atsevišķie iekarošanas gadījumi, kad mazāk kulturāli iekarotāji iznīcināja vai padzina kādas zemes iedzīvotājus un izpostīja tās ražotājspēkus, ar kuriem viņi neprata rīkoties, vai ļāva tiem iet bojā. Tā mauru Spānijā rīkojās kristieši ar lielāko daļu apūdeņošanas ietaišu, uz kurām balstījās mauru augsti attīstītā zemkopība un dārzkopība. Protams, katras mazāk kulturālas tautas uzvara traucē ekonomisko attīstību un iznīcina daudzus ražotājspēkus. Bet ilgstošas iekarošanas gadījumā mazāk kulturālais iekarotājs visbiežāk spiests piemēroties augstākajam «saimnieciskajam stāvoklim», kāds tas ir iekarotajā zemē pēc iekarošanas; iekarotais asimilē iekarotāju, kurš lielāko tiesu pat pieņem viņa valodu. Bet, kur kādas zemes iekšējā valsts vara — izņemot iekarošanas gadījumus — nonākusi antagonismā ar tās ekonomisko attīstību, kā tas līdz šim zināmā attīstības pakāpē gadījies gandrīz katrai politiskai varai, — tur cīņa katrreiz beigusies ar politiskās varas gāšanu. Nepielūdzami un nepieļaujot izņēmumus,

ekonomiskā attīstība ir lauzusi sev ceļu; šās attīstības pēdējo spilgtāko piemēru, lielo franču revolūciju, mēs jau minējām. Ja saskaņā ar Dīringa kunga mācību kādas zemes «saimnieciskais stāvoklis» un līdz ar to ekonomiskā iekārta būtu atkarīgi vienkārši no politiskās vardarbības, tad nemaz nav saprotams, kāpēc Frīdriham Vilhelmam IV, kaut gan viņam bija «lielisks karaspēks»¹¹⁷, pēc 1848. gada neizdevās savas zemes dzelzceļiem, tvaika mašīnām un lielrūpniecībai, kura tieši tobrīd sāka attīstīties, uzspiest viduslaiku cunftes un citas romantiskas dīvainības; vai arī kāpēc Krievijas cars*, kas rīkojas ar daudz varmācīgākiem līdzekļiem, ne tikai nevar nomaksāt savus parādus, bet bez pastāvīgiem aizņēmumiem no Rietumeiropas «saimnieciskā stāvokļa» nevar pat savu «varmācību» noturēt.

Dīringa kungam vardarbība ir kaut kas absolūti ļauns. Pirmais vardarbības akts, pēc viņa domām, bijusi grēkos krišana. Visa viņa doktrīna ir gaušanās sakarā ar to, ka šis vardarbības akts aptraipījis ar iedzimto grēku visu līdzšinējo vēsturi, ka ar šo sātana ieroci — vardarbību — visi dabas likumi un sociālie likumi kauna pilnā kārtā izkropļoti. Par to, ka vardarbībai vēsturē ir arī cita loma, proti, revolucionāra loma, ka tā, runājot Marksa vārdiem, ir jebkuras vecās sabiedrības vecmāte, ja šī sabiedrība ir grūta ar jauno¹¹⁸, ka vardarbība ir tas ierocis, ar kura palīdzību sabiedriskā kustība lauž sev ceļu un grauž sastingušās, pamirusās politiskās formas, — par visu to Dīringa kungs nesaka ne vārda. Tikai ar nopūtām un vaidiem viņš pieļauj tādu iespēju, ka ekspluatatoru saimniekošanas gāšanai varbūt vajadzēs lietot varu, — diemžēl! jo katra vardarbība demoralizē, sak, to, kas viņu lieto. Un tas teikts, neraugoties uz to augsto morālisko un idejisko uzplaukumu, kas sekoja katrai uzvarošai revolūcijai! Un tas teikts Vācijā, kur varmācīgai sadursmei, kuru taču var uzspiest tautai, būtu vismaz tā priekšrocība, ka tā izskaustu kalpības garu, kas pārņēmis nacionālo apziņu sakarā ar Trīsdesmitgadu kara pazemojumu. Un šī miglainā, izkurtējusi, nevarīgā garīdznieciskā domāšana iedrošinās piedāvāt sevi visrevolucionārākajai partijai, kādu vien vēsture pazīst?

* — Aleksandrs II. *Red.*

V. VĒRTĪBAS TEORIJA

Pagājuši jau gandrīz simt gadu, kopš Leipcigā iznāca grāmata, kas līdz šā gadsimta sākumam piedzīvojuši vairāk nekā trīsdesmit izdevumu; iestādes, sludinātāji, visāda veida filantropi šo grāmatu izplatījuši pilsētās un uz laukiem, visām tautskolām tā ieteikta kā lasāmā grāmata. Šī grāmata saucās Rohova «Bērnu draugs»¹¹⁹. Tās mērķis bija zemnieku un amatnieku jaunajām atvasēm mācīt viņu dzīves uzdevumu un viņu pienākumus pret sabiedrības un valsts priekšniekiem un turklāt iedvest viņiem labdarīgu apmierinātību ar savu likteni zemes virsū, ar rupju maizi un kartupeļiem, kļausām, zemu darba algu, tēvišķīgām rīkstēm un tamlīdzīgām jaukām lietām, un visu to gribēja sasniegt ar toreiz izplatītās apgaismības palīdzību. Šai nolūkā pilsētas un lauku jaunatnei skaidroja, cik saprātīgi daba iekārtojusi, ka cilvēkam sava dzīves iztika un savas baudas jāiegūst darbā, un cik laimīgam tātad vajag justies ikvienam zemniekam un amatniekam tāpēc, ka viņam ļauts savu maltīti padarīt garšīgāku ar sūru darbu, — kamēr bagātais nesātis, kas mūžīgi cieš no samaitāta kuņģa, gremošanas traucējumiem vai aizcietējuma, vissmalkākos gardumus var norīt tikai ar riebumu. Tās pašas nodrāztās frāzes, kādas vecais Rohovs atzina par pietiekami labām sava laika sakšu zemnieku bērniem, Diringa kungs mums pasniedz sava «Kursa» 14. un nākamajās lappusēs kā kaut ko «absolūti fundamentālu» jaunākajā politiskajā ekonomijā.

«Cilvēka vajadzībām kā tādām ir sava dabiska likumsakarība, un to kāpināšanai ir zināmas robežas; tās uz laiku pārkāpt var tikai izkropļojums, līdz seko riebums, dzīves apnikums, vecuma nespēks, sociāls kroplums un beidzot glābēja nāve... Dzīve-rotāja, kas pildīta vienīgi ar izpriecām bez tālāka nopietna mērķa, drīz noved pie pārsātinājuma jeb, kas nozīmē to pašu, pie katras uztveres spējas notrulīšanās. Ists darbs vienā vai otrā formā tātad ir katras veselīgas būtnes sociāls dabisks likums... Ja instinktiem un vajadzībām nebūtu pretsvara, tie tikko spētu nodrošināt bērnišķīgu eksistenci, nemaz jau nerunājot par vēsturiski kāpinātu dzīves attīstību. Pilnīgi un bez darba apmierinot vajadzības, tās drīz izziktu un atstātu tukšu eksistenci nepanesamu starpbrīžu veidā, kamēr atkal atgrieztos vajadzības... Tātad instinktu un kaislību apmierināšana ir atkarīga no saimniecisku šķēršļu pārvarēšanas, un tas ir dabas ārējā iekārtojuma un cilvēka iekšējo īpašību visādā nozīmē veselīgs pamatlīkums» utt., utt.

Kā lasītājs redz, godājamā Rohova banālākās banalitātes svīn savu simtgadu jubileju Diringa kunga

grāmatā un tiek pasniegtas turklāt kā vienīgās patiesi kritiskās un zinātniskās «socialitārās sistēmas» «dziļāks pamatojums».

Pēc tam kad Dīringa kungs tādējādi licis pamatu, viņš var turpināt celtniecību. Lietojot matemātisko metodi, viņš mums sākumā pēc vecā Eiklīda parauga dod rindu definīciju.¹²⁰ Tas ir jo ērtāk tāpēc, ka viņš savas definīcijas var tūlīt konstruēt tā, ka tēzes, kas ar to palīdzību jāpierāda, pa daļai jau ir tanīs ietvertas. Tā mēs vispirms uzzinām, ka

līdzšinējās politiskās ekonomijas vadošais jēdziens saucas par bagātību, bet bagātība, kā tā līdz šim patiesi saprasta pasaules vēsturē un tai formā, kādā attīstījusies tās kundzība, ir «ekonomiska vara pār cilvēkiem un lietām».

Tas ir divkārt nepareizi. Pirmkārt, seno ģinšu un ciemu kopienu bagātība nebūt nebija kundzība pār cilvēkiem. Otrkārt, pat tādās sabiedrībās, kas virzās šķiru pretstatos, bagātība, ciktāl tā ietver kundzību pār cilvēkiem, ir galvenokārt un gandrīz vienīgi kundzība pār cilvēkiem, *pateicoties* kundzībai pār lietām un *ar* šās kundzības *palīdzību*. Kopš tiem ļoti senajiem laikiem, kad vergu ķeršana un vergu izmantošana kļuva par atsevišķiem nodarbošanās veidiem, vergu darba ekspluatatoriem vajadzēja pirkt vergus, t. i., iegūt kundzību pār cilvēkiem, tikai iegūstot kundzību pār lietām, pār vergu pirkšanas cenu, pār viņu uztura līdzekļiem un viņu darba līdzekļiem. Visos viduslaikos lielais zemesīpašums bija priekšnoteikums, ar kura palīdzību feodālā muižniecība tika pie rentes un kļaušu zemniekiem. Bet mūsu laikos pat sešus gadus vecs bērns sapratis, ka bagātība var valdīt pār cilvēkiem vienīgi ar to lietu palīdzību, kuras ir tās rīcībā.

Bet kādēļ gan Dīringa kungam ievajadzējies izgudrot savu aplamo bagātības definīciju, kādēļ viņam ievajadzējies saraut faktisko sakaru, kas līdz šim pastāvējis visās šķiru sabiedrībās? Tādēļ, lai bagātību no ekonomiskās sfēras pārvirzītu morālajā sfērā. Kundzība pār lietām ir gluži laba, bet kundzība pār cilvēkiem — no ļauna; un, tā kā Dīringa kungs pats sev noliedzis kundzību pār cilvēkiem izskaidrot ar kundzību pār lietām, tad viņš var atkal ķerties pie droša trika un bez lielas domāšanas izskaidrot kundzību pār cilvēkiem ar savu iemīļoto vardarbību. Bagātība kā kundzība pār cilvēkiem ir «laupīšana»,

un tā mēs atkal nonākam pie Prudona vecu vecā aforisma «Ipašums ir zādība»¹²¹ pasliktināta izdevuma.

Tā nu mēs bagātību laimīgi esam izskaidrojuši no diviem pamatviedokļiem — ražošanas un sadalīšanas: bagātība kā kundzība pār lietām, ražošanas bagātība, ir labā puse; bagātība kā kundzība pār cilvēkiem, sadalīšanas bagātība, kas pastāvējusi līdz šim, — ir ļaunā puse, nost ar to! Attiecinot uz tagadējām attiecībām, tas nozīmē: kapitālistiskais ražošanas veids ir pavisam labs un var palikt, bet kapitālistiskais sadalīšanas veids nekam neder, un to vajag atcelt. Pie tādas bezjēdzības var nonākt, ja raksta par politisko ekonomiju, nesaprotot pat sakaru starp ražošanu un sadalīšanu.

Bagātības definīcijai seko vērtības definīcija. Tā ir šāda:

«Vērtība ir tā nozīme, kāda saimnieciskiem priekšmetiem un darbiem ir saimnieciskajā apgrozījumā.» Šī nozīme atbilst «cenai vai kādam citam ekvivalenta nosaukumam, piemēram, darba algai».

Citiem vārdiem: vērtība ir cena. Vai, drīzāk, lai nenodarītu Dīringa kungam netaisnību un lai viņa definīcijas aplamību attēlotu pēc iespējas ar viņa paša vārdiem: vērtība ir cenas. Jo 19. lappusē viņš saka:

«vērtība un cenas, kas to izteic naudā»,

tātad Dīringa kungs pats konstatē, ka vienai un tai pašai vērtībai ir visai dažādas cenas un tātad arī tikpat daudz dažādu vērtību. Ja Hēgelis nebūtu jau sen miris, viņš pakārtos. Ar visu savu teoloģiku viņš nedabūtu gatavu šo vērtību, kurai ir tikpat daudz dažādu vērtību, cik tai ir cenu. Ir vajadzīga atkal Dīringa kunga pašpārliecība, lai jaunu, dziļāku politiskās ekonomijas nopamatojumu sāktu ar paziņojumu, ka starp cenu un vērtību nesot zināma cita atšķirība kā tikai tā, ka cena izpaužas naudā, bet vērtība ne.

Bet ar to mēs vēl arvien nezinām, kas ir vērtība, un vēl mazāk, kas to nosaka. Tāpēc Dīringa kungam jānāk klajā ar sīkākiem paskaidrojumiem.

«Salīdzināšanas un novērtēšanas pamatlikums, uz kuru pamatojas vērtība un cenas, kas to izteic naudā, savā pilnīgi vispārīgajā veidā vispirms sastopams vienīgi ražošanas sfērā neatkarīgi no sadalīšanas, kas vērtības jēdzienā ienes tikai otro elementu. Lielāki vai mazāki kavēkļi, kurus dabas apstākļu dažādība ceļ pret centieniem, kas vērsti

uz lietu izgatavošanu, un ar kuriem tā spiež tērēt vairāk vai mazāk saimnieciska spēka, nosaka arī... lielāku vai mazāku vērtību», un tā ir nosakāma saskaņā ar «kavēkļiem, kādus lietu izgatavošanai rada daba un apstākļi... Tais» (lietās) «ieguldītā mūsu pašu spēka apmēri — tāds ir tieši izšķirošais cēlonis vērtības pastāvēšanai vispār un īpašam tās lielumam.»

Ciktāl tam visam ir kāda jēga, tas nozīmē — darba produkta vērtību noteic darba laiks, kas nepieciešams tā izgatavošanai, bet to mēs zinājām jau sen arī bez Dīringa kunga. Viņš nevis vienkārši paziņo faktu, bet to orākuliski sarežģī. Tas ir vienkārši nepareizi, ka apmēri, kādos kāds iegulda savu spēku kādā lietā (paturot augstprātīgo izteicienu), esot vērtības un vērtības lieluma tieši izšķirošais cēlonis. Pirmkārt, nav vienalga, kādā lietā iegulda spēku un, otrkārt, kā to iegulda. Ja kāds izgatavos lietu, kurai nav nekādas lietošanas vērtības citiem, tad viss viņa spēks nebūs radījis neviena atoma vērtības; un, ja viņš ietiepīgi gatavos ar rokām kādu priekšmetu, ko mašīna izgatavo divdesmit reižu lētāk, tad deviņpadsmit divdesmitdaļas viņa ieguldītā spēka nebūs radījušas ne vērtību vispār, ne kādu īpašu tās lielumu.

Tālāk, ja ražīgu darbu, kas rada kaut ko pozitīvu, pārvērš par tīri negatīvu — par pretestības pārvarēšanu, tas nozīmē pilnīgi sagrozīt visu jautājumu. Ja tas būtu tā, tad, lai iegūtu kreklu, mums vajadzētu rīkoties šādi: vispirms pārvarēt kokvilnas sēklas pretestību sējai un audzēšanai, pēc tam gatavās kokvilnas pretestību novākšanai, iesaiņošanai un nosūtīšanai, tad tās pretestību izsaiņošanai, kāršanai un vērpšanai, tālāk — dzijas pretestību aušanas procesam, audekla pretestību balināšanai un šūšanai un, beidzot, gatavā krekla pretestību uzvilksšanai mugurā.

Kam gan visas šīs bērnišķīgās ačgārnības un sagrozījumi? Tam, lai ar «pretestības» palīdzību no «ražošanas vērtības», šās patiesās, bet līdz šim tikai ideālās vērtības, nokļūtu pie vardarbības falsificētās «sadališanas vērtības», kas līdz šim nedalīti valdījusi vēsturē:

«Bez tās pretestības, ko izrāda daba... ir vēl otrs — tīri sociāls kavēklis... Starp cilvēku un dabu nostājas bremsējošs spēks, un tāds spēks atkal ir cilvēks. Cilvēks, ko mēs iedomājamies kā vientuli un izolētu, ir brīvs attiecībā pret dabu... Bet stāvoklis mainās, tikko mēs iedomājamies otru cilvēku, kas ar zobenu rokā ieņem visas pieejas dabai un tās resursiem un par ielaišanu prasa maksu

kaut kādā veidā. Sis otrais... it kā uzliek pirmajam nodevas un tādējādi ir cēlonis tam, ka vēlamā priekšmeta vērtība iznāk lielāka, nekā tā būtu bijusi bez šā iegūšanas vai ražošanas politiskā vai sabiedriskā kavēkļa... Ļoti dažādi ir īpašie veidi, kā mākslīgi tiek pacelta šī lietu nozīme, kura dabiski atspoguļojas attiecīgā darba nozīmes pazemināšanās... Tāpēc būtu ilūzija vērtību jau iepriekš uzskatīt par ekvivalentu šā vārda patiesā nozīmē, t. i., par kaut ko ar līdzvērtīgu nozīmi, vai par maiņas attiecību, kas radusies pēc principa, ka noteiktam darbam un tam darbam, ko par to dod vietā, jābūt savā starpā vienlīdzīgiem... Gluži otrādi, pareizas vērtības teorijas pazīme nesaskanēs ar to īpašo vērtēšanas veidu, kas pamatojas uz piespiedu sadalīšanu. Sis veids mainās līdz ar sociālo iekārtu, turpretī īsta ekonomiskā vērtība var būt tikai ražošanas vērtība, kura izmērījama attiecībā pret dabu un kurai tāpēc jāmainās tikai kopā ar dabiska un tehniska rakstura triem ražošanas šķēršļiem.»

Tātad, pēc Dīringa kunga domām, praksē pastāvošā kādas lietas vērtība sastāv no divām daļām: pirmkārt, no tanī ietvertā darba un, otrkārt, no piemaksas aplikuma veidā, ko uzspiež «ar zobenu rokā». Citiem vārdiem, tagad pastāvošā vērtība ir monopolcena. Bet, ja nu saskaņā ar šo vērtības teoriju visām precēm ir šāda monopolcena, tad iespējami tikai divi gadījumi. Vai nu katrs kā pircējs atkal zaudē to, ko tas ieguvis kā pārdevējs; cenas mainās tikai nomināli, bet īstenībā — savā savstarpējā attiecībā — paliek nemainīgas; viss paliek pa vecam, un izdaudzīnātā sadalīšanas vērtība ir tikai šķietamība. — Vai arī šķietamās aplikuma piemaksas reprezentē patiesu vērtības summu, proti, to, ko ražo strādājošā, vērtību radošā šķira, bet ko piesavinās monopolistu šķira, un tad šo vērtības summu vienkārši sastāda nesamaksāts darbs; šai gadījumā, par spīti vīram ar zobenu rokā, par spīti šķietamajām aplikuma piemaksām un paredzamajai sadalīšanas vērtībai, mēs atkal nonākam pie Marksa *virsvērtības* teorijas.

Tomēr aplūkosim tuvāk dažus izdaudzīnātās «sadalīšanas vērtības» piemērus. 135. un nākamajās lappusēs teikts:

«Arī cenas izveidošanās individuālā konkurencē uzlūkojama par ekonomiskās sadalīšanas un savstarpējas aplikšanās formu... Ja iedomāsimies, ka kādas vajadzīgas preces krājumi pēkšņi ievērojami samazinās, tad pārdevējiem rodas nesamērīgi liela ekspluatācijas iespēja... Ka cenu celšanās pie tam var sasniegt kolosālus apmērus, to sevišķi rāda tie izņēmuma gadījumi, kad nepieciešamo preču pievedums ilgāku laiku pārtraukts.» — utt. Bez visa tā arī normālos apstākļos pastāv faktiski monopoli, kas dod iespēju patvaļīgi

paaugstināt cenas, piemēram, dzelzceļi, sabiedrības pilsētu apgādāšanai ar ūdeni un apgaismošanas gāzi utt.

Ka šādi monopolistiskās ekspluatācijas gadījumi mēdz būt, tas sen zināms. Bet, ka to radītās monopolcenas nav uzlūkojamas par izņēmumiem vai atsevišķiem gadījumiem, turpretī taisni par klasiskiem tagad valdošā vērtības noteikšanas veida piemēriem, — tas ir kas jauns. Kā nosaka dzīvei nepieciešamo līdzekļu cenas? Ejiet apļentkā pilsētā, kur pievedums pārtraukts, un pamācieties! — atbild Diringa kungs. Kā konkurence ietekmē tirgus cenu noteikšanu? Prasiet monopolam, tas jums pastāstīs!

Tomēr pat tamlīdzīgu monopolu gadījumos nav atrodams vīrs ar zobenu rokā, kurš stāvot tiem aiz muguras. Gluži otrādi: ielenktās pilsētās vīrs ar zobenu, t. i., komandants, ja vien viņš pilda savu pienākumu, parasti ļoti ātri dara galu monopolam un konfiscē monopolistu krājumus, lai tos sadalītu vienmērīgi. Bez tam vispār gadījumos, kad vīri ar zobenu mēģinājuši fabricēt «sadalīšanas vērtību», viņu pasākums beidzies slikti un ar zaudējumiem. Holandieši ar savu Ostindijas tirdzniecības monopolizēšanu pazudināja savu monopolu un savu tirdzniecību. Divas stiprākās valdības, kādas jebkad pastāvējušas, proti, Ziemeļamerikas revolucionārā valdība un franču Nacionālais konvents, riskēja noteikt maksimālās cenas un piedzīvoja pilnīgu neveiksmi. Krievijas valdība, nepārtraukti uzpērkot Londonā Krievijas vekselus, jau vairākus gadus pūlas pacelt savas papirnaudas kursu, ko viņa pati Krievijā dzen uz leju, nepārtraukti izlaižot neapmaināmas banknotes. Rezultātā šis prieks tai nedaudzos gados izmaksājis apmēram 60 miljonu rubļu, un rubļa kurss tagad noslidējis zem divām markām, kamēr agrāk tas sniedzās pāri par trim markām. Ja zobenam būtu tas ekonomiskais burvju spēks, ko tam piedēvē Diringa kungs, kāpēc gan tad neviena valdība nespēj sliktai naudai ilgstoši uzspiest labas naudas «sadalīšanas vērtību» vai asīgnācijām noteikt zelta vērtību? Un kur tad ir tas zobens, kas komandē pasaules tirgū?

Tālāk — ir vēl viena pamatforma, kurā sadalīšanas vērtība kalpo citu darba piesavināšanai bez ekvivalenta: īpašuma rente, t. i., zemes rente un kapitāla peļņa. Pagaidām mēs šo apstākli registrējam tikai tādēļ, lai norādītu, ka teiktais ietver visu, ko mēs dabūjam zināt par

izdaudzināto «sadališanas vērtību». — Vai tomēr visu? Ne gluži visu. Paklausīsimies vēl:

«Neraugoties uz divējādo viedokli, kas izpaužas ražošanas vērtības un sadališanas vērtības atzišanā, vēl vienmēr pamatā paliek *kaut kas kopīgs kā tas priekšmets, no kura sastāv visas vērtības* un ar kuru tādēļ arī tās mēri. Tiešais, dabiskais mērs ir spēka patēriņš, un visvienkāršākā vienība ir cilvēka spēks vārda visrupjākajā nozīmē. Cilvēka spēks ir pielīdzināms eksistences laikam, kuras pašuzturēšana savukārt ir barības sagādāšanas un dzīves grūtību zināmas summas pārvarēšana. Sadališanas vērtība jeb piesavināšanās vērtība tirā un izņēmuma veidā pastāv tikai tur, kur tiesības rīkoties ar neražotām lietām vai, vienkāršāk izsakoties, pašas šīs lietas tiek apmainītas pret darbu vai priekšmetiem ar istu ražošanas vērtību. To vienveidīgo, kas izteikts un pārstāvēts katrā vērtības izteiksmē un tātad arī vērtības sastāvdaļās, kuras piesavinās sadališanā bez ekvivalenta, — to vienveidīgo sastāda cilvēka spēka patēriņš... kas iemiesots... katrā precē.»

Ko lai mēs par to sakām? Ja visas preču vērtības mēri ar precēs iemiesoto cilvēka spēka patēriņu, kur tad te paliek sadališanas vērtība, cenas piemaksa, meslu ņemšana? Dīringa kungs mums gan saka, ka arī darba neražotās lietas, tātad tādas, kurām īstas vērtības nevar būt, varot iegūt sadališanas vērtību un tikt mainītas pret darba ražotām lietām, kurām ir vērtība. Bet tai pašā laikā viņš saka, *visas vērtības*, tātad arī tādas vērtības, kam ir vienīgi sadališanas raksturs, sastādot tajās iemiesotais spēka patēriņš. Pie tam mēs diemžēl nedabūjam zināt, kā spēka patēriņš var iemiesoties lietā, ko darbs nav ražojis. Katrā ziņā visā šai vērtību maisījumā galu galā, šķiet, viens ir skaidrs: ar sadališanas vērtību, šo cenas piemaksu, ko precēm uzspiež sociālais stāvoklis, ar šo aplikšanu, kas notiek ar zobena palīdzību, atkal nekas neiznāk; tātad preču vērtības nosaka vienīgi cilvēka spēka patēriņš, vulgo* — darbs, kas tajās iemiesots? Tātad, ja neņem vērā zemes renti un nedaudzās monopolcenas, iznāk, ka Dīringa kungs tikai nekārtīgi un juceklīgi saka to pašu, ko jau sen daudz noteiktāk un skaidrāk pasacījusi nozākātā Rikārdo un Marksa vērtības teorija?

Jā, viņš to saka, bet turpat atkal apgalvo pretējo. Markss, pamatojoties uz Rikārdo pētījumiem, saka: preču vērtību nosaka precēs iemiesotais sabiedriski nepieciešamais vispārīgais cilvēku darbs, ko savukārt mēri ar tā ilgumu. Darbs ir visu vērtību mērs, bet darbam pašam

* — vienkārši runājot. Red.

nav nekādas vērtības. Dīringa kungs, savā nekārtīgajā manierē arī atzīdams darbu par vērtības mēru, turpina:

darbs «ir pielīdzināms eksistences laikam, kuras pašuzturēšana savukārt ir barības sagādāšanas un dzīves grūtību zināmas summas pārvarēšana».

Atstāsim bez ievēribas to, ka darba laiku, par ko šeit vienīgi var būt runa, Dīringa kungs, dzīdamies pēc oriģinalitātes, sajauc ar eksistences laiku, kas līdz šim vēl nekad nav radījis vai mērījis vērtības. Atstāsim bez ievēribas arī to aplamo «socialitāro» šķietamību, kas jāienes šā eksistences laika «pašuzturēšanai»; kamēr vien pasaule pastāvējusi un pastāvēs, katram pašam sevi jāuztur tai nozīmē, ka katrs *pats* patērē savai dzīvei nepieciešamos līdzekļus. Pieņemsim, ka Dīringa kungs savu domu būtu izteicis precīzā politiskās ekonomijas valodā; tad iepriekš minētā tēze vai nu nekā nenozīmē, vai arī nozīmē sekojošo: preces vērtību nosaka tanī iemiesotais darba laiks, un šā darba laika vērtību nosaka to dzīvei nepieciešamo līdzekļu vērtība, kuri vajadzīgi strādnieka uzturēšanai šai laikā. Mūsaiķu sabiedrībā tas nozīmē: preces vērtību nosaka tanī ietvertā *darba alga*.

Te beidzot mēs esam nonākuši pie tā, ko īsti Dīringa kungs grib teikt. Preces vērtību, pēc vulgāro ekonomistu izteiciena, nosaka ražošanas izmaksas,

turpretī Kerijs «uzsvēra patiesību, ka vērtību nosaka nevis ražošanas izmaksas, bet atražošanas izmaksas» («Kritiskā vēsture», 401. lpp.).

Ko šīs ražošanas vai atražošanas izmaksas nozīmē, par to mēs runāsim vēlāk; šeit atzīmēsim tikai to, ka tās, kā zināms, sastāv no darba algas un kapitāla peļņas. Darba algā izteikts precē iemiesotais «spēka patēriņš», ražošanas vērtība. Peļņā izteikta muiņa jeb cenas piemaksa, sadalīšanas vērtība, ko kapitālists izspiež ar sava monopola palīdzību, ar zobenu rokā. Un tā viss Dīringa kunga vērtības teorijas pretrunīgais juceklis beidzot atrisinās brīnišķīgi harmoniski un skaidri.

Preču vērtības noteikšana ar darba algu, ko Ādams Smits vēl bieži lieto līdzās vērtības noteikšanai ar darba laiku, kopš Rikārdo laikiem ir padzīta no zinātniskās politiskās ekonomijas, un šodien to var sastapt tikai vulgārā politikajā ekonomijā. Taisni vulgārākie pastāvošās

kapitālistiskās sabiedriskās iekārtas sikofanti* sludina vērtības noteikšanu ar darba algu, iztēlojot tai pašā laikā kapitālista peļņu kā darba algas augstāko veidu, kā maksu par atturēšanos (par to, ka kapitālists savu kapitālu nav nodzīvojis), kā prēmiju par risku, kā uzņēmuma vadītāja algu utt. No viņiem Dīringa kungs atšķiras tikai ar to, ka peļņu pasludina par laupīšanu. Citiem vārdiem, Dīringa kungs savu sociālismu dibina tieši uz sliktākā veida vulgārās politiskās ekonomijas teorijām. Cik vērtā ir šī vulgārā ekonomija, gluži tikpat vērts ir viņa sociālisms: tie abi ir savā starpā cieši saistīti.

Ir taču skaidrs: tas, ko strādnieks ražo, un tas, cik izmaksā viņa darbaspēks, ir tikpat dažādas lietas kā tas, ko mašīna ražo, un tas, cik tā izmaksā. Vērtībai, ko strādnieks rada divpadsmit stundu darba dienā, nav nekā kopīga ar dzīvei nepieciešamo līdzekļu vērtību, kurus viņš šai darba dienā un ar to saistītajos atpūtas starpbrīžos patērē. Šais dzīvei nepieciešamajos līdzekļos var būt iemiesots 3, 4 vai 7 stundu darba laiks atkarībā no darba ražīguma attīstības pakāpes. Pieņemsim, ka to ražošanai bijušas vajadzīgas septiņas darba stundas. Tad saskaņā ar Dīringa kunga pieņemto vulgāro ekonomisko vērtības teoriju iznāk, ka divpadsmit darba stundu produktam ir septiņu darba stundu produkta vērtība, ka divpadsmit darba stundas ir vienlīdzīgas septiņām darba stundām jeb ka $12 = 7$. Lai būtu vēl skaidrāk, ņemsim šādu piemēru: lauku strādnieks — vienalga, kādos sabiedrisko apstākļos — ražo gadā noteiktu daudzumu labības, teiksim, divdesmit hektolitru kviešu. Pats viņš šai laikā patērē vērtību summu, kas izteikta piecpadsmit hektolitros kviešu. Tādā gadījumā šiem divdesmit hektolitriem kviešu ir tā pati vērtība, kas piecpadsmit hektolitriem. Un tas notiek vienā un tai pašā tirgū, kad pārējie apstākļi ir vienādi; citiem vārdiem, 20 līdzinās 15. Un to sauc par ekonomisko zinātni!

Visa cilvēku sabiedrības attīstība pēc dzīvnieciskās mežonības pakāpes sākas ar to dienu, kad ģimenes darbs sāka ražot vairāk produktu, nekā bija nepieciešams tās uzturēšanai, ar to dienu, kad daļu darba varēja jau izlietot ne vairs vienīgi dzīvei nepieciešamo līdzekļu ražoša-

---

* — nodevēji; pakalpiņi. *Red.*

nai, bet arī ražošanas līdzekļu ražošanai. Darba produkta pārpalikums virs darba uzturēšanas izdevumiem un pēc tam sabiedriska ražošanas un rezerves fonda radīšana un uzkrāšana no šā pārpalikuma — tas viss bija un paliek katra sabiedriska, politiska un intelektuāla progresa pamats. Līdzšinējā vēsturē šis fonds bija privileģētās šķiras īpašums, kurai līdz ar šo īpašumu piederēja arī politiskā vara un garīgā vadība. Šo sabiedrisko ražošanas un rezerves fondu, t. i., izejvielu, ražošanas rīku un dzīvei nepieciešamo līdzekļu kopīgo masu, īsti sabiedrisku pirmo reizi padarīs tikai priekšā stāvošais sociālais apvērsums, atņemot privileģētajai šķirai noteikšanu pār to un nododot to visai sabiedrībai kā kopīgu mantu.

Viens no diviem. Vai nu preču vērtību nosaka to ražošanai nepieciešamā darba uzturēšanas izdevumi, t. i., tagadējā sabiedrībā darba alga. Tādā gadījumā katrs strādnieks saņem *savā darba algā sava darba produkta vērtību*, un tad kapitālistu šķirai nav iespējams ekspluatēt algoto strādnieku šķiru. Pieņemsim, ka strādnieka uzturēšanas izdevumi zināmā sabiedrībā ir trīs markas dienā. Tad saskaņā ar minēto vulgāro ekonomisko teoriju strādnieka dienas produktam ir triju marku vērtība. Tagad pieņemsim, ka kapitālists, kas algo šo strādnieku, pieskaita produkta cenai peļņu, ņemdams meslus vienas markas apmērā, un pārdod to par četrām markām. To pašu dara arī citi kapitālisti. Tādā gadījumā strādnieks savu dienas budžetu vairs nevar segt ar trim markām, bet šim nolūkam arī viņam vajadzīgas četras markas. Tā kā visi citi apstākļi ir iedomāti kā nemainīgi, tad arī dzīvei nepieciešamajos līdzekļos izteiktajai darba algai jāpaliek nemainīgai, naudā izteiktajai darba algai tāpat ir jāpieaug, un proti, no trim līdz četrām markām dienā. Ko kapitālisti strādnieku šķirai atņem peļņas veidā, tas viņiem tai jāatdod algas veidā. Tādējādi mēs esam gluži turpat, kur bijām sākumā: ja darba alga nosaka vērtību, tad kapitālistam nekādi nav iespējams ekspluatēt strādnieku. Bet tad arī produktu pārpalikuma radīšana nav iespējama, jo saskaņā ar mūsu pieņēmumu strādnieki patērē gluži tikpat daudz vērtības, cik viņi ražo. Un, tā kā kapitālisti neražo nekādu vērtību, tad nevar pat iedomāties, par kādiem līdzekļiem viņi domā dzīvot. Ja tomēr pastāv šāds ražošanas pārpalikums virs patēriņa, šāds ražošanas un rezerves fonds, un turklāt tas atrodas ka-

pitālistu rokās, tad nav iespējams nekāds cits izskaidrojums, kā tas, ka strādnieki savai pašuzturēšanai patērē tikai preču vērtību, bet pašas preces pēc tam paliek kapitālistu rīcībā patērēšanai.

Vai arī jāatzīst cits jautājuma atrisinājums. Ja šis ražošanas un rezerves fonds kapitālistu rokās tiešām pastāv, ja tas tiešām radies no uzkrātās peļņas (zemes renti mēs pagaidām neievērojam), tad to nepieciešami sastāda uzkrātais darba produkta pārpalikums, kuru strādnieku šķira sagādā kapitālistu šķirai un kurš pārsniedz darba algas summu, ko kapitālistu šķira izmaksā strādnieku šķirai. Taču tādā gadījumā vērtību nenosaka darba alga, bet darba daudzums; tātad strādnieku šķira sagādā kapitālistu šķirai darba produktā lielāku vērtību daudzumu nekā saņem no kapitālistu šķiras darba algas veidā, un tad kapitāla peļņa, tāpat kā visas sveša, nesamaksāta darba produkta piesavināšanās formas, ir izskaidrojama kā šās Marksa atklātās virsvērtības vienkārša sastāvdaļa.

Pie viena. Par lielo atklājumu, ar kuru Rikārdo sāk savu galveno darbu, teikdams, ka

«preces vērtība atkarīga no tās ražošanai nepieciešamā darba daudzuma un nevis no augstākas vai zemākas atlīdzības, kas par šo darbu samaksāta»¹²², —

par šo atklājumu, kas radīja laikmetu, Dīringa kungs visā savā «Politiskās ekonomijas kursā» nemin ne vārda. «Kritiskajā vēsturē» viņš tiek ar to galā, izmantojot orākulisku frāzi:

«Viņš» (Rikārdo) «neievēro to apstākli, ka lielākai vai mazākai proporcijai, kādā darba alga var būt asignējums dzīves vajadzību» (!) «apmierināšanai, ir jārada... zināma daudzveidība vērtību attiecību izveidošanās procesā!»

Lasot šo frāzi, lasītājs var domāt, ko viņš grib, bet vislabāk viņš darītu, ja nedomātu nekā.

Un tagad no pieciem vērtības veidiem, kurus Dīringa kungs mums pasniedzis, lasītājs pats lai izmeklē to veidu, kas viņam labāk patīk: ražošanas vērtību, ko dod daba, vai sadalīšanas vērtību, kuru radījusi cilvēku samaitātība un kurai raksturīga tā īpatnība, ka to mērī ar spēka patēriņu, ko tā tomēr nesatur, vai, treškārt, vērtību, ko mērī ar darba laiku, vai, ceturtkārt, vērtību, ko mērī ar ražošanas izmaksām, vai arī, beidzot, piektkārt, vērtību,

ko mērī ar darba algu. Izvēle ir bagātīga, juceklis pilnīgs. Un mums atliek tikai līdz ar Dīringa kungu izsaukties:

«Mācība par vērtību ir ekonomisko sistēmu derīguma pārbaudes akmens!»

VI. VIENKĀRŠS UN SAREŽĢĪTS DARBS

Dīringa kungs ir atklājis Marksa mācībā pavisam rupju, jaunākās klases skolnieka cienīgu ekonomisku kļūdu, kas turklāt slēpj sevī sabiedriski bīstamu sociālistisku ķecerību.

Marksa vērtības teorija nav «nekas vairāk kā parasta... mācība, ka darbs ir visu vērtību cēlonis un darba laiks — vērtību mērs. Šeit paliek pilnīgi neskaidrs priekšstats par to, kā iedomājama tā dēvētā kvalificētā darba atšķirīgā vērtība. Tiesa, arī pēc mūsu teorijas tikai ar izlietoto darba laiku var mērīt dabisko pašizmaksu un tād saimniecisko priekšmetu absolūto vērtību; bet mēs šai gadījumā pamatojamies uz to, ka viena cilvēka darba laiku atzīstam par pilnīgi līdzvērtīgu otra cilvēka darba laikam, un tikai jāievēro gadījumi, kur kvalificētos darbos vienas personas individuālajam darba laikam pievienojas arī citu personu darba laiks... piemēram, lietotajos darba rīkos. Tātad nav tā, kā to mīglaini iedomājas Marksa kungs, it kā kādas personas darba laikam pašam par sevi būtu lielāka vērtība nekā citas personas darba laikam, tāpēc ka pirmajā no tiem it kā būtu sakoncentrējies vairāk vidējā darba laika; nē, katrs darba laiks bez izņēmuma un principā — tātad nav nepieciešams sākumā atvasināt kaut ko vidēju — ir pilnīgi līdzvērtīgs, un tiklab kādas personas darbos, kā arī katrā gatavā ražojumā tikai jānoskaidro, cik daudz citu personu darba laika slēpjas šķietami tikai viņas pašas darba laikā. Vai ar roku iedarbināms ražošanas rīks vai pati roka, vai pat galva būs tā lieta, kas nevarētu iegūt speciālu īpašību un spēju bez citu cilvēku darba laika, — tam nav ne mazākās nozīmes, stingri piemērojot teoriju. Bet Marksa kungs savos prātojumos par vērtību netiek vajā no kvalificētā darba laika spoka, kas pazib aiz viņa spriedumiem. Šai virzienā izlauzt sev ceļu viņu kavēja domāšanas metode, ko viņš mantojis no izglītotajām šķirām, kurām atzinumam, ka ķeras stūmēja un arhitekta darba laiks ir sevī ekonomiski pilnīgi līdzvērtīgi, vajag izlikties drausmīgam.»

Tā vieta Marksa darbā, kas devusi iemeslu šim Dīringa kunga «briesmīgajām dusmām», ir ļoti īsa. Markss pēti, kas nosaka *preču* vērtību, un atbild: tanīs ietvertais cilvēka darbs. Tas, viņš turpina, «ir vidēji katram parasta, īpaši nesagatavota cilvēka ķermeniskajam organismam piemītošā vienkāršā darbaspēka izlietojums... Samērā sarežģīts darbs nozīmē tikai kāpinātu vai, drīzāk, pareizinātu vienkāršu darbu, tā ka mazāks daudzums sarež-

ģīta darba ir vienlīdzīgs lielākam daudzumam vienkārša darba. Pieredze rāda, ka šāda sarežģīta darba reducēšana uz vienkāršu darbu notiek pastāvīgi. Prece var būt vissarežģītākā darba produkts, bet tās vērtība to padara vienlīdzīgu vienkārša darba produktam, un tātad tajā pārstāvēts tikai noteikts vienkārša darba daudzums. Dažādās proporcijas, kādās dažādi darba veidi reducējas uz vienkāršu darbu kā uz darba veidu mēra vienību, nosaka sabiedriskais process aiz ražotāju muguras, un tāpēc tās viņiem šķiet paraduma noteiktas.»¹²³

Markss vispirms šeit runā tikai par preču vērtības noteikšanu, t. i., par tādu priekšmetu vērtības noteikšanu, kurus ražo privāto ražotāju sabiedrībā privātie ražotāji uz privāta rēķina un citu pret citu apmaina. Tātad šeit nekādā ziņā nav runa par «absolūtu vērtību», lai arī kur tā atrastos, bet par vērtību, kura ir spēkā noteiktā sabiedrības formā. Izrādās, ka šo vērtību šai noteiktā vēsturiskā izpratnē rada un mēri atsevišķās precēs iemiesotais cilvēka darbs, un šis cilvēka darbs, kā tālāk izrādās, ir vienkārša darbaspēka patēriņš. Bet ne katrs darbs ir tikai cilvēka vienkārša darbaspēka patēriņš; ļoti daudzi darba veidi prasa izveicību vai zināšanas, kas iegūtas ar lielāku vai mazāku spēka, laika un naudas patēriņu. Vai šie sarežģītā darba veidi vienādos laika posmos rada tādu pašu preces vērtību kā vienkāršs darbs, kā tikai vienkārša darbaspēka patēriņš? Skaidrs, ka ne. Sarežģīta darba stundas produkts ir prece ar augstāku — divkāršu vai trīskāršu vērtību salīdzinājumā ar vienkārša darba stundas produktu. Šajā salīdzinājumā sarežģītā darba produkta vērtība izpaužas noteiktos vienkāršā darba daudzumos, bet sarežģītā darba reducēšana uz vienkāršo darbu notiek sabiedriskā procesā aiz ražotāju muguras, procesā, kas šeit, iztīrējot vērtības teoriju, var tikt tikai konstatēts, bet vēl ne izskaidrots.

Šis vienkāršais fakts, kas mūsai laiku kapitālistiskajā sabiedrībā ik dienas notiek mūsu acu priekšā, ir tieši tas, ko te konstatē Markss. Šis fakts ir tik neapstrīdams, ka pat Dīringa kungs ne savā «Kursā», ne savā politiskās ekonomijas vēsturē neuzdrošinās to apstrīdēt. Marksa iztīrājums ir tik vienkāršs un skaidrs, ka droši vien neviens, izņemot Dīringa kungu, nepaliks «pie tam pilnīgā neskaidrībā». Tieši šās pilnīgās neskaidrības dēļ, kādā atrodas Dīringa kungs, viņš maldīgi uzskata preču

vērtību, vienīgi ar kuras pētišanu Markss te pagaidām nodarbojas, par «dabisku pašizmaksu», kas neskaidrību padara vēl lielāku, un pat par «absolūtu vērtību», kas līdz šim politiskajā ekonomijā, cik mums zināms, nekur nav lietota. Lai arī ko Dīringa kungs saprastu kā «dabisku pašizmaksu» un lai arī kuram no viņa pieciem vērtības veidiem būtu gods reprezentēt «absolūto vērtību», viens ir skaidrs: par šīm lietām Markss nerunā, bet runā tikai par preču vērtību; visā «Kapitāla» nodaļumā, kur ir runa par vērtību, nav sastopams ne mazākais norādījums uz to, vai un kādā mērā Markss šo preču vērtības teoriju atzīst par attiecināmu arī uz citām sabiedrības formām.

Tātad nav tā, Dīringa kungs turpina, «tātad nav tā, kā to mīglaini iedomājas Marksa kungs, ka kādas personas darba laikam pašam par sevi būtu lielāka vērtība nekā citas personas darba laikam, tāpēc ka pirmajā no tiem būtu sakoncentrēts vairāk vidējā darba laika; nē, katrs darba laiks bez izņēmuma un principā — tātad nav nepieciešams sākumā atvasināt kaut ko vidēju — ir pilnīgi līdzvērtīgs».

Dīringa kungs var būt laimīgs, ka liktenis viņu nav padarījis par fabrikantu un tā viņu ir pasargājis no nepieciešamības savu preču vērtību noteikt pēc šā jaunā likuma un līdz ar to arī no neizbēgamā bankrota. Tomēr atļaujiet! Vai tad mēs arvien vēl atrodamies fabrikantu sabiedrībā? Nebūt ne. Ar savu dabisko pašizmaksu un absolūto vērtību Dīringa kungs mums ir licis taisīt lēcieni, istu salto mortale no tagadējās ļaunās ekspluatatoru pasaules viņa paša nākotnes saimnieciskajā komūnā, tīrajā vienlīdzības un taisnības debesu atmosfērā, — un tāpēc mums jau šeit vajag, kaut arī priekšlaicīgi, mazliet ielūkoties šai jaunajā pasaulē.

Protams, pēc Dīringa kunga teorijas arī saimnieciskā komūnā saimniecisko lietu vērtību var mērīt tikai ar izlietoto darba laiku, bet katra cilvēka darba laiku jau iepriekš novērtēs pilnīgi vienādi, katru darba laiku bez izņēmuma un principiāli uzskatīs par pilnīgi līdzvērtīgu un turklāt bez nepieciešamības izrēķināt sākumā kaut kādu vidēju lielumu. Un tagad lai lasītājs salīdzina šo radikālo vienlīdzības sociālismu ar Marksa mīglaino priekšstatu, it kā vienas personas darba laikam pašam par sevi būtu lielāka vērtība nekā citas personas darba laikam, tāpēc ka pirmajā no tiem sakoncentrējies vairāk vidējā darba laika, — ar priekšstatu, ko Marksam uzspiedis no

izglītotajām šķirām mantotais domāšanas veids, kam vajag likties drausmīgi, ka ķerras stūmēja un arhitekta darba laiks ir ekonomiski pilnīgi līdzvērtīgi!

Nelaieme tikai tā, ka Markss iepriekš citētajā «Kapitāla» vietā taisa mazu piezīmi: «Lasītājam jāievēro, ka te nav runa par *darba algu** jeb vērtību, kuru strādnieks *saņem**, piemēram, par vienu darba dienu, bet par *preču vērtību**, kurā *materializējas** viņa darba diena.»¹²⁴ Markss, it kā jau iepriekš nojauzdams savu Dīringu, tāpat pats brīdina pret savu iepriekš minēto atzinumu attiecināšanu kaut vai uz darba algu, ko tagadējā sabiedrībā izmaksā par sarežģītu darbu. Un, ja Dīringa kungs, neapmierinādamies ar to, ka viņš to tomēr dara, turklāt vēl raksturo iepriekš minētos atzinumus, kā pamatprincipus, saskaņā ar kuriem Markss gribot regulēt dzīvei nepieciešamo līdzekļu sadalīšanu sociālistiski organizētā sabiedrībā, — tad tā ir vienkārši bezkaunīga sagrozīšana, kādu var sastapt tikai pie spalvas bandītiem.

Tomēr aplūkosim Dīringa kunga līdzvērtības mācību drusku tuvāk. Ikkatrs darba laiks — kā ķerras stūmēja, tā arhitekta — ir pilnīgi līdzvērtīgs. Tādējādi darba laikam un tāpat pašam darbam ir vērtība. Bet darbs taču ir visu vērtību radītājs. Vienīgi darbs dod dabā atrodamajiem produktiem vērtību ekonomiskā nozīmē. Patī vērtība nav nekā cits kā kādā lietā iemiesota cilvēka sabiedriski nepieciešamā darba izteiksme. Tātad darbam *nevar* būt nekādas vērtības. Runāt par darba vērtību un censties to noteikt ir tas pats kā runāt par pašas vērtības vērtību vai censties noteikt nevis kāda smaga ķermeņa svaru, bet paša smaguma svaru. Dīringa kungs izrēķinās ar tādiem ļaudīm kā Ovens, Sensimons un Furjē, tos vienkārši nosaucot par sociāliem alķīmiķiem. Bet, prātodams par darba laika, t. i., darba vērtību, viņš pierāda, ka viņš stāv vēl daudz zemāk nekā īstie alķīmiķi. Un tagad lai lasītājs pats spriež par bezkaunību un pārdrošību, ar kādu Dīringa kungs uzspiež Marksam apgalvojumu, ka vienas personas darba laikam pašam par sevi esot lielāka vērtība nekā citas personas darba laikam un ka darba laikam, t. i., darbam, esot vērtība, — un to piedēvē Marksam, kas pirmais parādīja, ka darbam *nevar* būt vērtības un kāpēc tās *nevar* būt!

* Kursīvs Engelsa. *Red.*

Sociālismam, kas grib atbrīvot cilvēka darbaspēku no stāvokļa, kāds tam ir kā *precei*, ļoti svarīgi ir noskaidrot to faktu, ka darbam nav un nevar būt vērtības. Sakarā ar šo atzinumu zaudē pamatu visi mēģinājumi nākotnē regulēt eksistences līdzekļu sadalīšanu kā zināma veida augstāku darba algas formu — mēģinājumi, kurus Dīringa kungs mantojis no stihiskā strādnieku sociālisma. No tā izriet nākamais secinājums, ka sadalīšanu, ciktāl to nosaka tīri ekonomiski apsvērumi, regulēs ražošanas intereses, bet ražošanu visvairāk stimulē tāds sadalīšanas veids, kas ļauj *visiem* sabiedrības locekļiem iespējami vispusīgāk attīstīt, uzturēt un izlietot savas spējas. Izglīto šķiru domāšanas veidam, ko mantojis Dīringa kungs, katrā ziņā vajag likties drausmīgi, ka pienāks laiks, kad vairs nebūs ne profesionālu ķerras stūmēju, ne profesionālu arhitektu un kad cilvēks, kas pusstundu būs devis norādījumus kā arhitekts, pēc tam kādu laiku stums ķerru, līdz atkal radīsies vajadzība izlietot viņa arhitekta darbību. Jauks gan būtu tāds sociālisms, kas gribētu padarīt mūžīgu ķerras stūmēja profesiju!

Ja darba laika līdzvērtībai vajadzētu nozīmēt to, ka katrs strādnieks vienlīdzīgos laika sprīžos ražo vienlīdzīgas vērtības un ka nav nepieciešams iepriekš izrēķināt kādu vidēju lielumu, — tad pilnīgi skaidrs, ka tas ir nepareizi. Vērtība, ko vienā darba stundā rada divi strādnieki, kaut arī vienā un tai pašā ražošanas nozarē, atkarībā no darba intensitātes un strādnieka izveicības vienmēr būs dažāda; šo nelaimi, kas gan nelaime ir tikai ļaudīm à la Dīrings, nevar novērst nekāda saimnieciska komūna, vismaz ne uz mūsu planētas. Tātad kas paliek pāri no visas jebkāda darba līdzvērtības teorijas? Nekas cits kā tukša, skaļa frāze, kurai nav nekāda cita ekonomiska pamata kā vienīgi Dīringa kunga nespēja izšķirt vērtības noteikšanu ar darbu un vērtības noteikšanu ar darba algu, — nekas cits kā jaunās saimnieciskās komūnas vienkāršs dekrēts, pamatlikums: par vienādu darba laiku darba algai jābūt vienādai! Bet tādā gadījumā vecajiem franču strādniekiem komunistiem un Veitlingam bija jau daudz labāki argumenti, ar ko pamatot savu prasību pēc darba algas vienlīdzības.

Kā tad lai visumā atrisinās svarīgais jautājums par saņēmīgā darba augstāku atalgošanu? Privātu ražotāju sabiedrībā izdevumus nākamā kvalificētā strādnieka mācīša-

nai sedz privātpersonas vai viņu ģimenes; tāpēc privātpersonas vispirms arī saņem augstāko cenu par kvalificēto darbaspēku: prasmīgu vergu pārdod dārgāk, prasmīgs algots strādnieks saņem augstāku darba algu. Sociālistiski organizētā sabiedrībā šos izdevumus sedz sabiedrība, tāpēc tai pieder arī augļi, t. i., lielākās vērtības, ko radījis sarežģītais darbs. Pats strādnieks nevar pretendēt uz papildmaksu. No tā, starp citu, izriet praktiskais secinājums, ka arī iemīļotais lozungs — strādnieka pretenzija uz «pilnu darba produktu» — dažreiz var sastapt iebildumus.¹²⁵

VII. KAPITĀLS UN VIRSVĒRTĪBA

«Marksa kungs vispirms neatzīst vispārpieņemto kapitāla ekonomisko jēdzienu, saskaņā ar kuru kapitāls ir ražots ražošanas līdzeklis. Markss mēģina radīt speciālāku dialektiski vēsturisku ideju, kas viņam pārvēršas par rotaļu ar jēdzienu un vēsturisku parādību metamorfozēm. Kapitāls, pēc Marksa domām, rodas no naudas; tas veido vēsturisku fāzi, kura sākas ar XVI gadsimtu, proti, līdz ar šai laikā domājamo pasaules tirgus sākumu. Skaidrs, ka, šādi iztulkojot kapitāla jēdzienu, zūd ekonomiskās analīzes asums. Tamlīdzīgās mežonīgās koncepcijās, kurām jābūt pa pusei vēsturiskām, pa pusei loģiskām, bet kuras patiesībā ir tikai vēsturiskas un loģiskas fantastikas bastardi, zūd saprāta spēja atšķirt, kā arī katra godīga rīkošanās ar jēdzieniem,» —

un šāda tarkšķēšana turpinās veselu lappusi...

«Ar Marksa doto kapitāla jēdziena raksturojumu stingrajā zinātnē par tautas saimniecību var radīt tikai jucekli... vieglprātības augļi, kurus pasniedz kā dziļas loģiskas patiesības... pamatojumu nedrošība» utt.

Tātad, pēc Marksa domām, kapitāls esot radies XVI gadsimta sākumā no naudas. Tas ir tas pats, it kā kāds teiktu, ka metāla nauda pirms vairāk nekā trīstūkstoš gadiem radusies no lopiem, jo senāk bez citiem priekšmetiem arī lopi pildīja naudas funkcijas. Tikai Dīringa kungs ir spējīgs uz tik rupju un aplamu izteiksmes veidu. Marksam, analizējot ekonomiskās formas, kurās norit preču apgrozības process, nauda parādās kā pēdējā forma. «Šis preču apgrozības pēdējais produkts ir kapitāla *pirmā izpausmes forma*.* Vēsturiski kapitāls visur stāv pretim

* Kursīvs Engelsa. Red.

zemesīpašumam sākumā naudas formā — kā naudas īpašums, kā tirgotāju un augļotāju kapitāls... Šī vēsture ik dienas norit mūsu acu priekšā. Katrs jauns kapitāls, pirmoreiz parādoties uz skatuves, t. i., preču, darba vai naudas tirgū, vienmēr parādās kā nauda — nauda, kam noteiktu procesu rezultātā jāpārvēršas par kapitālu.»¹²⁶ Tādējādi Markss atkal tikai konstatē faktu. Nespēdams šo faktu apstrīdēt, Diringa kungs to sagroza: kapitāls rodas ties no naudas!

Pēc tam Markss tālāk pēti procesus, kā nauda pārvēršas par kapitālu, un vispirms atrod, ka forma, kurā nauda cirkulē kā kapitāls, ir apgriezta forma salīdzinājumā ar to, kurā nauda cirkulē kā vispārīgs preču ekvivalents. Vienkāršs preču īpašnieks pārdod, lai pirktu; viņš pārdod to, kas viņam nav vajadzīgs, un par iegūto naudu pērkt to, kas viņam vajadzīgs. Bet kapitālists, uzsākdams ražošanu, pērkt pašā sākumā to, kas viņam pašam nav vajadzīgs; viņš pērkt, lai pārdotu, un proti, lai pārdotu dārgāk, lai dabūtu atpakaļ sākumā pirkšanas darījumā izdoto naudas summu, kas palielināta ar zināmu naudas pieaugumu. Šo pieaugumu Markss sauc par *virsvērtību*.

No kurienes rodas šī virsvērtība? Tā nevar rasties ne no tā, ka pircējs pirktu preces zem vērtības, ne arī no tā, ka pārdevējs tās pārdotu virs vērtības. Jo abos gadījumos katras personas peļņa un zaudējumi savstarpēji izlīdzinās, tāpēc ka katrs pārmaiņus ir pircējs un pārdevējs. Virsvērtība nevar rasties arī krāpšanas rezultātā, jo krāpšana gan var vienu cilvēku padarīt bagātāku uz otra rēķina, bet nevar palielināt viņiem abiem piederošo vērtību kopīgo summu, tātad nevar palielināt visu vispār apgrozībā esošo vērtību summu. «Visa vienas zemes kapitālistu šķira visumā nevar iedzīvoties pati uz sava rēķina.»¹²⁷

Un tomēr mēs redzam, ka katras zemes kapitālistu šķira, visumā ņemot, mūsu acu priekšā nemitīgi kļūst bagātāka, pārdodot dārgāk, nekā pirkusi, piesavinoties virsvērtību. Tātad mēs esam tikpat tālu kā sākumā: kur rodas šī virsvērtība? Šo jautājumu vajag atrisināt, un proti — *tīri ekonomiskā ceļā*, izslēdzot katru krāpšanu, katru jebkādas varas iejaukšanos, formulējot jautājumu šādi: kā iespējams pastāvīgi pārdot dārgāk, nekā pirkti, pat ar noteikumu, ka vienlīdzīgas vērtības pastāvīgi tiek apmaiņtas pret vienlīdzīgām?

Šā jautājuma atrisinājums ir Marksa darba lielākais vēsturiskais nopelns. Tas spilgti apgaismo tādas ekonomikas sfēras, kur sociālisti līdz šim taustījās dziļā tumsā ne mazāk kā buržuāziskie ekonomisti. No šā jautājuma atrisinājuma sākas zinātniskais sociālisms, tas ir zinātniskā sociālisma centrālais punkts.

Sis atrisinājums ir šāds. Tās naudas vērtības pieaugums, kurai jāpārvēršas par kapitālu, nevar rasties no pašas naudas, ne izcelties *iepirkšanā*, jo šī nauda te tikai realizē preces cenu un šī cena — jo mēs pieņemam, ka tiek apmainītas vienlīdzīgas vērtības, — neatšķiras no preces vērtības. Bet tā paša iemesla dēļ vērtības pieaugums nevar rasties arī preces *pārdošanā*. Tātad pārmaiņai jānotiek tajā *precē*, ko pērk, taču pie tam pārmaiņa nebūt nenotiek preces vērtībā — jo precī pērk un pārdod pēc tās vērtības —, bet tās *lietošanas vērtībā* kā tādā, t. i., vērtības pārmaiņai jārodas no šās preces patērēšanas. «Bet iegūt vērtību no preces patērēšanas mūsu naudas īpašniekam izdosies tikai tai gadījumā, ja viņam laimēsies atklāt... tirgū tādu precī, kuras pašai lietošanas vērtībai būtu savdabīga īpašība būt par vērtības avotu, — tādu precī, kuras faktiskā patērēšana būtu darba materializēšana un tātad *vērtības radīšana**. Un naudas īpašnieks atrod tirgū šādu specifisku precī; tā ir darba spēja jeb *darbaspēks**.»¹²⁸ Ja, kā mēs redzējam, darbam kā tādām nevar būt vērtības, tad to nekādā ziņā nevar teikt par *darbaspēku*. Tas iegūst vērtību, tikko tas top par *precī*, kā tas faktiski šodien notiek, un šo vērtību, «tāpat kā ikvienas citas preces vērtību, nosaka darba laiks, kas nepieciešams šā specifiskā tirdzniecības priekšmeta ražošanai un tātad arī atražošanai»¹²⁹, t. i., darba laiks, kas vajadzīgs dzīvei nepieciešamo līdzekļu ražošanai, kuri vajadzīgi strādniekam, lai uzturētu sevi darba spējīgā stāvoklī un lai turpinātu savu dzimumu. Pieņemsim, ka šie dzīvei nepieciešamie līdzekļi ik dienas prasa sešu stundu darba laiku. Tātad mūsu kapitālists, kas uzsāk ražošanu un sava uzņēmuma nodarbināšanai pērk darbaspēku, t. i., salīgst strādnieku, samaksā šim strādniekam pilnu viņa darbaspēka dienas vērtību, ja samaksā viņam naudas summu, kas reprezentē tāpat sešas darba stundas. Tātad strādnieks, nostrādādams attiecīgajam kapitālistam sešas

* Kursīvs Engelsa. Red.

stundas, pilnā mērā tam atlīdzina viņa izdevumus, t. i., samaksāto darbaspēka dienas vērtību. Bet ar to nauda vēl nepārvērtīsies par kapitālu, neradīs nekādu virsvērtību. Darbaspēka pircējs tāpēc pavisam citādi saprot savu noslēgtā darījuma raksturu. Ja strādnieka dzīvības uzturēšanai divdesmit četrās stundās vajadzīgas tikai sešas darba stundas, tad tas nekādā ziņā neliedz strādniekam šo divdesmit četru stundu laikā strādāt divpadsmit stundu. Darbaspēka vērtība un tā vērtība, ko darbaspēks rada darba procesā, ir divi dažādi lielumi. Naudas īpašnieks samaksājis darbaspēka dienas vērtību, tāpēc viņam pieder arī tā lietošana visu dienu, pieder strādnieka veselās dienas darbs. Ka vērtība, ko rada darbaspēka lietošana vienas dienas laikā, ir divreiz tik liela kā paša darbaspēka dienas vērtība, tā ir pircēja sevišķa laime, bet saskaņā ar preču maiņas likumiem te nekādas pārdevēja tiesības nav pārkāptas. Tātad saskaņā ar mūsu pieņēmumu vērtība, ko kapitālists ik dienas *izdod* par strādnieku, reprezentē sešu darba stundu produktu, bet vērtība, ko strādnieks ik dienas *sagādā* kapitālistam, — divpadsmit darba stundu produktu. Starpība par labu naudas īpašniekam ir sešas stundas nesamaksāta virsdarba, t. i., nesamaksāts virsprodukts, kurā iemiesots sešu stundu darbs. Fokuss izdarīts. Virsvērtība radīta, nauda pārvērtusies par kapitālu.

Tādējādi parādījis, kā rodas virsvērtība, un pierādījis, ka virsvērtība vienīgi tā var rasties, valdot likumiem, kas regulē preču maiņu, Markss atklāja tagadējā kapitālistiskā ražošanas veida un uz tā pamatotā piesavināšanās veida mehānismu, atsedza to kristalizācijas kodolu, ap kuru izveidojusies visa tagadējā sabiedriskā iekārta.

Tādai kapitāla radišanai tomēr ir viens svarīgs priekšnosacījums: «Naudas īpašnieks tikai tajā gadījumā var pārvērst savu naudu par kapitālu, ja viņš atradīs tirgū *brīvu strādnieku**, brīvu divējādā nozīmē: tai nozīmē, ka strādnieks ir brīva persona un var rīkoties ar savu darbaspēku kā ar precī un ka, no otras puses, viņam nav nekādas citas preces, ko pārdot, ka viņš ir brīvs kā putns gaisā, brīvs no visiem priekšmetiem, kas nepieciešami viņa darbaspēka praktiskai pielietošanai.»¹³⁰ Bet šī attiecība starp naudas vai preču īpašniekiem, no vienas puses, un

* Kursīvs Engelsa. Red.

cilvēkiem, kam nepieder nekas cits kā tikai viņu pašu darbaspēks, no otras puses, nav dabas dota un nav arī visiem vēstures periodiem kopīga attiecība: «tā acīmredzot pati ir iepriekšējās vēsturiskās attīstības rezultāts... vēselas rindas senāku sabiedriskās ražošanas formāciju bojāejas produkts»¹³¹. Pirmo reizi masveidīgi šis brīvais strādnieks parādās vēsturē XV gadsimta beigās un XVI gadsimta sākumā, feodālajam ražošanas veidam sairstot. Bet ar šo apstākli un tāpat ar tai pašā laikmetā sākušos pasaules tirdzniecības un pasaules tirgus izveidošanos bija likts pamats, uz kura esošās kustamās bagātības masai arvien vairāk un vairāk jāpārvēršas par kapitālu un kapitālistiskajam ražošanas veidam, kura mērķis ir virsvērtības radīšana, arvien vairāk un vairāk jāķļūst par vienīgo valdošo ražošanas veidu.

Tādas ir Marksa «mežonīgās koncepcijas», šie «vēsturiskās un loģiskās fantastikas bastardi», kuros «zūd saprāta spēja atšķirt, kā arī katra godīga rīkošanās ar jēdzieniem». Nostādīsim tad nu šiem «viegļprātības augļiem» pretī tās «dziļās loģiskās patiesības» un to «maksimālo un stingrāko zinātniskumu eksakto disciplīnu nozīmē», ko mums ieteic Diringa kungs.

Tā tad Markss neatzīst kapitāla «vispārpieņemto ekonomisko jēdzienu, saskaņā ar kuru kapitāls ir ražots ražošanas līdzeklis»; viņš turpretī apgalvo, ka zināma vērtību summa tikai tad pārvēršas par kapitālu, kad tā *pieaug savā vērtībā*, radot virsvērtību. Un ko saka Diringa kungs?

«Kapitāls ir ekonomiskas varenības pamats, lai joprojām turpinātu ražošanu un lai izveidotu līdzdalības daļas vispārīgā darbaspēka augļos.»

Lai cik mīklaini un nevižīgi izteikta arī šī Diringa kunga tēze, viens ir neapšaubāms: ekonomiskas varenības pamats var noderēt ražošanas turpināšanai līdz mūžībai, — un tomēr, pēc paša Diringa kunga vārdiem, tas nekļūs par kapitālu tik ilgi, kamēr tas neizveidos «līdzdalības daļas vispārīgā darbaspēka augļos», t. i., virsvērtībā vai vismaz virsproduktā. Tā tad Diringa kungs ne tikai pats izdara to grēku, ko viņš pārmet Marksam, — neatzīst vispārpieņemto kapitāla ekonomisko jēdzienu, bet bez tam vēl izdara ar augstprātīgām frāzēm «slikti apslēptu», rupju Marksa plaģiātu.

262. lappusē šī doma attīstīta tālāk:

«Lieta tā, ka kapitāls sociālā nozīmē» (bet kapitāls bez sociālas nozīmes Dīringa kungam vēl jāatklāj) «specifiski atšķiras no vienkārša ražošanas līdzekļa; jo, kamēr pēdējam ir tikai tehnisks raksturs un tas nepieciešams visos apstākļos, pirmo raksturo tā sabiedriskais spēks, vispārīgā darbaspēka augļus piesavinoties un izveidojot līdzdalības daļas. Sociālais kapitāls, bez šaubām, lielāko tiesu nav nekas cits kā tehnisks ražošanas līdzeklis *savā sociālajā funkcijā*, bet tieši šai funkcijai... būs jānozūd.»

Ja mēs ievērosim, ka taisni Markss pirmais izvirzīja pirmajā vietā šo «sociālo funkciju», vienīgi ar kuras palīdzību kāda vērtību summa kļūst par kapitālu, tad gan «katram, kas uzmanīgi aplūko priekšmetu, drīz jāpārlicinās, ka ar Marksa doto kapitāla jēdziena raksturojumu var radīt tikai jucekli», — tomēr nevis, kā domā Dīringa kungs, stingrā zinātnē par tautas saimniecību, bet gan, kā to uzskatāmi rāda šis piemērs, vienīgi paša Dīringa kunga galvā, kurš «Kritiskajā vēsturē» jau paspējis aizmirst, cik noderīgs viņam «Kursā» bijis minētais kapitāla jēdziens.

Tomēr Dīringa kungs neapmierinās ar to, ka viņš savu kapitāla definīciju, kaut arī «attīrītā» veidā, aizgūst no Marksa. Viņš ir spiests sekot Marksam arī «rotaļā ar jēdzienu un vēsturisku parādību metamorfozēm», visu to darot no savas paša augstākās saprašanas pozīcijām, pēc kuras no tā nevar rasties nekas cits kā «mežonīgas koncepcijas», «vieglprātības augļi», «pamatojumu nedrošība» utt. No kurienes rodas šī kapitāla «sociālā funkcija», kas ļauj tam piesavināties sveša darba augļus un vienīgi ar ko tas atšķiras no vienkārša ražošanas līdzekļa?

Tā nepamatojas, saka Dīringa kungs, «ne uz ražošanas līdzekļu dabu, ne uz to tehnisko nepieciešamību».

Tātad tā ir radusies vēsturiski, un 262. lappusē Dīringa kungs tikai atkārtoti mums to, ko mēs jau desmit reizi esam dzirdējuši: viņš tās izcelšanos izskaidro ar sen zināmo divu vīru dēku, no kuriem viens vēstures sākumā savu ražošanas līdzekli pārvērtis par kapitālu, izdarīdams vardarbību pret otru. Bet Dīringa kungs, neapmierinādams ar to, ka viņš tai sociālajai funkcijai, vienīgi ar kuras palīdzību kāda vērtību summa kļūst par kapitālu, atzīst vēsturisku sākumu, pravieto tai arī vēsturisku galu: «tai tieši arī būs jānozūd». Taču parādību, kas vēsturiski

cēlusies un vēsturiski atkal izzūd, parastajā valodā mēdz saukt par «vēsturisku fāzi». Tātad kapitāls ir vēsturiska fāze ne tikai Marksam, bet arī Dīringa kungam, un tāpēc mēs esam spiesti secināt, ka Dīringa kungs šeit seko jezuitu likumam: ja divi cilvēki dara vienu un to pašu, tad tas nebūt vēl nav viens un tas pats¹³². Kad Markss saka, ka kapitāls ir vēsturiska fāze, tad tā ir mežonīga koncepcija, vēsturiskās un loģiskās fantastikas bastards, te zūd atšķiršanas spēja, kā arī katra godīga rīkošanās ar jēdzieniem. Kad turpretī Dīringa kungs tēlo kapitālu kā vēsturisku fāzi, tad tas pierāda ekonomiskās analīzes asumu un arī maksimālo un stingrāko zinātniskumu eksakto disciplīnu nozīmē.

Ar ko tad atšķiras Dīringa kunga priekšstats par kapitālu no Marksa priekšstata?

«Kapitāls,» saka Markss, «virsdarbu nav izgudrojis. Visur, kur daļai sabiedrības pieder ražošanas līdzekļu monopols, strādnieks, brīvs vai nebrīvs, ir spiests pievienot darba laikam, kas nepieciešams viņa paša uzturēšanai, lieku darba laiku, lai ražotu dzīvei nepieciešamos līdzekļus ražošanas līdzekļu īpašniekam.»¹³³ Virsdarbs, darbs virs tā laika, kas nepieciešams strādnieka dzīvības uzturēšanai, un šā virsdarba produkta piesavināšanās, ko izdara citi, t. i., darba ekspluatācija, tātad ir kopīga pazīme visām līdzšinējām sabiedrības formām, ciktāl tās virzījās šķiru pretstatos. Bet tikai tad, kad šā virsdarba produkts iegūst virsvērtības formu, kad ražošanas līdzekļu īpašnieks atrod brīvu — ar sociālām vajām nesaistītu un no īpašuma brīvu — strādnieku kā ekspluatācijas objektu un viņu ekspluatē *preču* ražošanas nolūkā, — tikai tad, pēc Marksa, ražošanas līdzeklis iegūst specifisko kapitāla raksturu. Un tas ievērojamos apmēros ir noticis tikai kopš XV gadsimta beigām un XVI gadsimta sākuma.

Dīringa kungs turpretī pasludina par kapitālu *katru* ražošanas līdzekļu summu, kas «izveido līdzdalības daļu vispārīgā darbaspēka augļos» un tātad nosaka virsdarbu jebkurā formā. Citiem vārdiem, Dīringa kungs aizņemas no Marksa viņa atklāto virsdarbu, lai ar tā palīdzību nogalinātu viņam šai gadījumā nederīgo arī Marksa atklāto virsvērtību. Tādējādi no Dīringa kunga viedokļa ne tikai Korintas un Atēnu pilsoņu, kas saimniekoja ar vergiem, kustamā un nekustamā bagātība, bet arī Romas impērijas lielo zemesīpašnieku bagātība un tāpat arī viduslaiku

feodālo baronu bagātība, ciktāl tā kaut kādā veidā kalpoja ražošanai, — tas viss bez izšķirības ir kapitāls.

Tātad pašam Dīringa kungam par kapitālu nav «vispārpieņemtais jēdziens, saskaņā ar ko kapitāls ir ražots ražošanas līdzeklis», bet, gluži otrādi, tieši pretējs jēdziens, kas ietver pat neražotus ražošanas līdzekļus — zemi un tās dabas bagātības. Bet priekšstats, ka kapitāls ir vienkārši «ražots ražošanas līdzeklis», ir vispārpieņemts atkal tikai vulgārajā politiskajā ekonomijā. Ārpus šās vulgārās politiskās ekonomijas, kas Dīringa kungam tik dārga, «ražotais ražošanas līdzeklis» jeb zināma vērtību summa vispār kļūst par kapitālu tikai tā, ka tā sagādā peļņu vai procentus, t. i., piesavinās nesamaksāta darba virsproduktu virsvērtības formā, un proti — atkal šais abās noteiktajās virsvērtības apakšformās. Turklāt gluži nekādas nozīmes nav tam apstāklim, ka visa buržuāziskā politiskā ekonomija iestigusi priekšstatā, it kā īpašība dot peļņu vai procentus pati no sevis piemītot katrai vērtību summai, ko normālos apstākļos izlieto ražošanā vai maiņā. Kapitāls un peļņa vai kapitāls un procenti klasiskajā politiskajā ekonomijā ir tikpat neatdalāmi, atrodas tādās pašās savstarpējās attiecībās kā cēlonis un sekas, tēvs un dēls, vakardiena un šodiena. Tomēr vārds «kapitāls» savā modernajā ekonomiskajā nozīmē pirmo reizi parādās tikai ap to laiku, kad rodas pats ar to apzīmētais objekts, kad kustamā bagātība arvien vairāk un vairāk iegūst kapitāla funkciju, piesavinoties brīvu strādnieku virsdarbu, lai ražotu preces, un proti: vārdu «kapitāls» sāk lietot pirmā vēsturiskā kapitālistu nācija — XV un XVI gadsimta itālieši. Un, ja Markss pirmais līdz pašiem pamatiem izanalizēja modernajam kapitālam īpatnējo piesavināšanās veidu, ja viņš kapitāla jēdzienu saskaņoja ar vēsturiskajiem faktiem, no kuriem tas galu galā bija abstrahēts un kuriem tas var pateikties par savu pastāvēšanu; ja Markss līdz ar to atbrīvoja šo ekonomisko jēdzienu no neskaidrajiem un svārstīgajiem priekšstatiem, kas tam vēl jāucās klāt klasiskajā buržuāziskajā politiskajā ekonomijā un agrāko sociālistu uztverē, — tad tas nozīmē, ka taisni Markss ievēroja to «maksimālo un stingrāko zinātniskumu», kas Dīringa kungam pastāvīgi ir uz mēles un ko mēs diemžēl viņa sacerējumos nepavisam neatrodam.

Tiešām, Dīringa kungam viss norisinās pavisam citādi.

Viņam nepietiek ar to, ka viņš kapitāla attēlojumu kā vēsturisku fāzi papriekš nosaucis par «vēsturiskās un loģiskās fantastikas bastardu» un tad pats to attēlojis kā vēsturisku fāzi. Viņš pasludina par kapitālu bez izņēmuma *visus* ekonomiskās varenības līdzekļus, *visus* ražošanas līdzekļus, kas piesavinās «daļas vispārīgā darbaspēka augļos», tāpat arī zemesīpašumu visās šķiru sabiedrībās. Tas tomēr viņu nepavisam netraucē turpmākajā iztirzājumā pilnīgi saskaņā ar nodibinājušos tradīciju zemesīpašumu un zemes renti atdalīt no kapitāla un peļņas un saukt par kapitālu tikai tos ražošanas līdzekļus, kas dod peļņu vai procentus, kā tas skaidri redzams viņa «Kursa» 156. un nākamajās lappusēs. Tikpat pamatoti Dīringa kungs varētu vispirms ar vārdu «lokomotīve» apzīmēt arī zirgus, vēršus, ēzeļus un suņus, jo arī ar viņiem var kustēties uz priekšu, — un pārmet tagadējiem inženieriem, ka viņi, ierobežojot lokomotīves jēdzienu ar modernajiem tvaikaratiem, pārvērš to par vēsturisku fāzi, darina mežonīgas koncepcijas, vēsturiskās un loģiskās fantastikas bastardus utt., bet beidzot viņš varētu pasludināt, ka zirgiem, ēzeļiem, vēršiem un suņiem tomēr «lokomotīves» nosaukums nav piemērojams un tas attiecināms tikai uz tvaikaratiem. — Tā mēs atkal esam spiesti teikt, ka taisni Dīringa kunga dotajā kapitāla jēdziena definīcijā zūd katrs ekonomiskās analīzes asums un izgaist saprāta spēja atšķirt, kā arī katra godīga rīkošanās ar jēdzieniem un ka mežonīgas koncepcijas, juceklis, vieglprātības augļi, ko pasludina par dziļām loģiskām patiesībām, un pamatojumu nedrošība — tas viss pilnos ziedos ir taisni Dīringa kunga darbos.

Bet tas viss vēl neko nenožīmē. Dīringa kunga nopelns tomēr paliek vēl tas, ka viņš atklājis asi, ap kuru kustas visa līdzšinējā politiskā ekonomija, visa politika un jurisperudence, — vārdu sakot, visa līdzšinējā vēsture. Lūk, šis atklājums:

«Vardarbība un darbs ir tie divi galvenie faktori, kuriem ir nozīme sociālo sakaru izveidošanā.»

Šai vienīgajā tēzē slēpjas visa līdz šim pastāvošās ekonomiskās pasaules konstitūcija. Tā ir ārkārtīgi īsa un skan šādi:

Pirmais pants: Darbs ražo.

Otrais pants: Vardarbība sadala.

Ar to, «runājot cilvēciskā un vācu valodā», arī izteikta Dīringa kunga visa ekonomiskā gudrība.

VIII. KAPITĀLS UN VIRSVĒRTĪBA

(nobeigums)

«Pēc Marksa kunga uzskata, darba alga ir tikai samaksa par to darba laiku, kurā strādnieks tiešām strādā, lai padarītu iespējamu savu paša eksistenci. Tam pietiek ar samērā nelielu stundu skaitu; visa pārējā lielāko tiesu ļoti garās darba dienas daļa sagādā pārpalikumu, kurā, pēc mūsu autora terminoloģijas, ietilpst «virsvērtība» jeb, runājot parastajā valodā, kapitāla peļņa. Atskaitot darba laiku, kas kādā ražošanas pakāpē jau ir ietverts darba līdzekļos un attiecīgajās izejvielās, šis darba dienas pārpalikums ir kapitālistiskā uzņēmēja daļa. Tātad darba dienas pagarinājums ir tīri ekspluatatoriska peļņa par labu kapitālistam.»

Tātad Dīringa kungam iznāk, ka Marksa virsvērtība ir tikai tas, ko parastajā valodā sauc par kapitāla peļņu jeb profītu. Bet paklausīsimies pašu Marksu. «Kapitāla» 195. lappusē virsvērtība paskaidrota ar vārdiem, kas iekavās stāv aiz vārda «virsvērtība»: «procents, peļņa, rente»¹³⁴. 210. lappusē Markss sniedz piemēru, kurā parādīts, kā 71 šiliņu lielā virsvērtības summa izpaužas tās sadalīšanas dažādās formās: desmitā tiesa, vietējie un valsts nodokļi — 21 šiliņš, zemes rente — 28 šiliņi, nomnieka peļņa un procenti — 22 šiliņi; kopīgā virsvērtības summa — 71 šiliņš.¹³⁵ — 542. lappusē Markss par vienu no Rikārdo galvenajiem trūkumiem atzīst to, ka viņš «nav pētījis virsvērtību kā tādu, t. i., neatkarīgi no tās īpašajām formām, kādas ir — peļņa, zemes rente utt.», un ka viņš tāpēc tieši sajauc likumus, kas noteic virsvērtības normu, ar likumiem, kuri noteic peļņas normu; sakarā ar to Markss piezīmē: «Vēlāk šā darba trešajā grāmatā es parādīšu, ka zināmos apstākļos viena un tā pati virsvērtības norma var izpausties visdažādākajās peļņas normās un dažādās virsvērtības normas — vienā un tai pašā peļņas normā.»¹³⁶ 587. lappusē mēs lasām: «Kapitālists, kas ražo virsvērtību, t. i., izsūc nesamaksātu darbu tieši no strādniekiem un fiksē to precēs, pirmais piesavinās virsvērtību, bet nebūt nav tās galīgais īpašnieks. Viņam pēc tam ir jādalās ar citiem kapitālistiem, kas veic citas funkcijas sabiedriskajā ražošanā visā visumā, ar zemesīpaš-

nieku utt. Tādējādi virsvērtība saskaldās dažādās daļās. Tās dažādās daļas nonāk dažādu kategoriju personu rokās un iegūst dažādas savstarpēji neatkarīgas formas, kādas ir peļņa, procenti, tirdzniecības peļņa, zemes rente utt. Šīs virsvērtības pārvērstās formas var tikt aplūkotas tikai trešajā grāmatā.»¹³⁷ Tas pats ir teikts daudzās citās vietās.

Skaidrāk nevar izteikties. Katrā attiecīgā gadījumā Markss vērs uzmanību uz to, ka viņa virsvērtība nekādi nav sajaucama ar profitu jeb kapitāla peļņu, ka šī peļņa turpretī ir tikai virsvērtības apakšforma un ļoti bieži pat tikai tās daļa. Ja Dīringa kungs tomēr apgalvo, ka Marksa virsvērtība, «runājot parastajā valodā, ir kapitāla peļņa», un ja ir zināms, ka viss Marksa grāmatas saturs saistīts ar virsvērtību, tad ir iespējami tikai divi gadījumi: vai nu Dīringa kungs nekā nesaprot, un tad vajadzīga nepieredzēta bezkaunība, lai nozākātu grāmatu, kuras galveno saturu viņš nezina, vai arī viņš saprot, par ko ir runa, un tad viņš ar nodomu izdara viltojumu.

Tālāk:

«Dzēlīgais naidis, ar kādu Marksa kungs lieto šo ekspluatatoriskās saimniecības izprašanas veidu, ir pilnīgi saprotams. Bet ir iespējamas arī vēl spēcīgākas dusmas, un var vēl neapšaubāmāk atzīt uz algoto darbu dibinātās saimniecības formas ekspluatatorisko raksturu, nepavisam neatzīstot to teorētisko pieeju, kas izpaužas Marksa mācībā par virsvērtību.»

Tāpat ar labu nodomu lietotā, bet maldīgā teorētiskā pieeja rada Marksā dzēlīgu naidu pret ekspluatatorismu: pati par sevi tikumiskā kaislība maldīgās «teorētiskās pieejas» dēļ gūst netikumisku izpausmi, tā parādās necienīgā naidā un zemiskā dzēlīgumā. Turpretī Dīringa kunga «maksimālais un stingrākais zinātniskums» izpaužas atbilstoši cēlas dabas tikumiskā kaislībā, dusmās, kas, būdamas arī pēc formas tikumiskas un par dzēlīgo naidu lielākas, ir vēl spēcīgākas dusmas. Kamēr Dīringa kungs tiksmīnās pats ap savu personu, centīsimies noskaidrot, kāds ir šo spēcīgāko dusmu avots.

Viņš turpina: «Rodas, proti, jautājums, kā konkurējošie uzņēmēji spēj ilgstoši realizēt pilnu darba produktu un līdz ar to arī virsproduktu par cenu, kas ievērojami pārsniedz ražošanas dabiskās izmaksas, kā to liecina minētais pārpalikušā darba laika samērs. Atbildi uz to mēs Marksa doktrīnā neatrodam, un proti — tā vienkāršā iemesla dēļ, ka tajā šis jautājums pat nevarēja atrast vietu. Viss greznuma priekšmetu ražošanas prasībām pakļautais ražošanas raksturs, kura

pamatā ir algotais darbs, Marksam nemaz nav nopietni iztirzāts, un sociālā iekārta ar tās parazitiskajiem balstiem nebūt nav izzināta kā baltās verdzības galvenais pamats. Gluži otrādi, pēc Marksa domām, politiski sociālais vienmēr esot jāizskaidro ekonomiski.»

Bet mēs jau no iepriekšējiem citējumiem pārliecinājāmies, ka Markss nepavisam neapgalvo, it kā rūpnieciskais kapitālists, kas pirmais piesavinās virsproduktu, to vienmēr pārdotu caurmērā par tā pilnu vērtību, kā to šeit pieņem Dīringa kungs. Markss noteikti saka, ka arī tirdzniecības peļņa veido daļu virsvērtības, un tas, ievērojot norādītos priekšnoteikumus, iespējams tikai tad, ja fabrikants savu produktu pārdod tirgotājam *zem* tā vērtības un tā atdod tirgotājam daļu guvuma. Katrā ziņā tādā veidā, kā jautājums šeit formulēts, tas Marksam nevarēja pat nemaz rasties. Racionāli formulēts, šis jautājums ir šāds: kā virsvērtība pārvēršas par savām apakšformām — par peļņu, procentiem, tirdzniecības peļņu, zemes renti utt.? Šo jautājumu Markss katrā ziņā solās atrisināt trešajā grāmatā. Bet, ja Dīringa kungs nevar pagaidīt, kamēr parādās «Kapitāla» otrais sējums,¹³⁸ tad viņam pagaidām vajadzēja drusku uzmanīgāk ielūkoties pirmajā sējumā. Tad viņš būtu varējis bez jau minētajām vietām, piemēram, 323. lappusē izlasīt, ka, pēc Marksa teorijas, kapitālistiskās ražošanas imanentie likumi kapitālu ārējā kustībā izpaužas kā konkurences piespiedu likumi un šai formā nonāk atsevišķa kapitālista apziņā kā viņa darbības virzītāji motīvi; ka tādējādi konkurences zinātniska analīze kļūst iespējama tikai pēc tam, kad ir izzināta kapitāla iekšējā daba, — gluži tāpat kā debess ķermeņu šķietamā kustība kļūst saprotama tikai tam, kas zina šo ķermeņu īsteno, bet jutekliski neuztveramo kustību¹³⁹; pēc tam Markss ar piemēru rāda, kādā veidā zināms likums — proti, vērtības likums — noteiktā gadījumā parādās konkurences apstākļos un kā tas izpauž savu virzītāju spēku. Dīringa kungs jau no tā varētu secināt, ka virsvērtības sadalīšanā konkurence ir galvenais faktors, un tiešām, ja drusku pārdomā, tad šie pirmajā sējumā dotie norādījumi būtu pietiekami, lai izprastu vismaz galvenajos vilcienos to veidu, kā virsvērtība pārvēršas par savām apakšformām.

Bet Dīringa kungam tieši konkurence ir absolūts kāvēklis saprašanai. Viņš nevar saprast, kā konkurējošie uzņēmēji var ilgstoši realizēt pilnu darba produktu un

līdz ar to arī virsproduktu par cenu, kas tik ievērojami pārsniedz ražošanas dabiskās izmaksas. Tas atkal izteikts ar Dīringa kungam parasto «stingrību», kas patiesībā ir nevīžība. *Marksa uztverē* virsproduktam kā tādām *nav nekādu ražošanas izmaksu*: tas ir produkta tā daļa, kas kapitālistam *neko nemaksā*. Tātad, ja konkurējošie uzņēmēji gribētu virsproduktu realizēt pēc tā dabiskajām ražošanas izmaksām, tad viņiem to vajadzētu vienkārši *atdāvināt*. Tomēr neuzkavēsimies pie šādiem «mikroloģiskiem sīkumiem». Vai tad konkurējošie uzņēmēji tiešām ik dienas nerealizē darba produktus par cenu, kas pārsniedz to ražošanas dabiskās izmaksas? Pēc Dīringa kunga domām,

dabiskie ražošanas izdevumi slēpjas «darba jeb spēka patēriņā — patēriņā, ko galu galā savukārt var mērit ar uztura izdevumiem»;

tātad tagadējā sabiedrībā ražošanas dabiskās izmaksas veido patiesie izdevumi par izejvielām, darba rikiem un darba algu atšķirībā no «aplūkšanas ar mesliem», no peļņas, no piemaksas, ko izspiež ar zobenu rokā. Tomēr visiem zināms, ka sabiedrībā, kurā mēs dzīvojam, konkurējošie uzņēmēji savas preces realizē *nevis* saskaņā ar dabiskajām to ražošanas izmaksām, bet pieskaita klāt — un parasti arī saņem — vēl tā dēvēto piemaksu, peļņu. Tātad jautājums, kuru Dīringa kungam, kā tas viņam likās, pietiek tikai uzstādīt, lai ar vienu pūtienu sagāztu visu Marksa celto ēku, kā kādreiz Jozuus sagāza Jerikas mūrus¹⁴⁰, — šis jautājums eksistē arī Dīringa kunga ekonomiskajai teorijai. Paraudzīsimies, kā Dīringa kungs uz to atbild.

«Kapitāla īpašumam,» viņš saka, «nav nekādas praktiskas nozīmes, un to nevar izmantot, ja tanī nav tai pašā laikā ietverta netieša vardarbība pār cilvēku materiālu. Šās vardarbības rezultāts ir kapitāla peļņa, un šās peļņas lielums tāpēc būs atkarīgs no šās kundzības lietošanas apmēriem un intensitātes... Kapitāla peļņa ir politisks un sociāls institūts, kas darbojas varenāk nekā konkurence. Šai ziņā uzņēmēji rīkojas kā viena kārta un katrs atsevišķi aizstāv savu pozīciju. Pastāvot valdošajam saimniecības veidam, zināms kapitāla peļņas lielums ir nepieciešamība.»

Diemžēl mēs arī tagad vēl vienmēr nezinām, kā konkurējošie uzņēmēji spēj ilgstoši realizēt darba produktus virs dabiskajām ražošanas izmaksām. Dīringa kungs taču nevar būt tik zemās domās par savu publiku, lai atzītu par iespējamu to apmierināt ar frāzi, ka kapitāla

peļņa stāv augstāk par konkurenci, tāpat kā savā laikā Prūsijas karalis stāvēja augstāk par likumu. Mēs zinām tās mahinācijas, ar kuru palīdzību Prūsijas karalis pacēlās pāri likumam; mahinācijas, ar kurām kapitāla peļņa var kļūt varenāka nekā konkurence, ir tieši tas, kas Dīringa kungam mums jānoskaidro, bet ko noskaidrot viņš stūrgalvīgi atsakās. Neko nelīdz arī tas, ja, kā viņš saka, uzņēmēji šai ziņā rīkojas kā viena kārtā un pie tam katrs atsevišķi aizstāv savu pozīciju. Mēs taču neesam spiesti viņam uz vārda ticēt, ka zināmam ļaužu skaitam vajadzētu tikai rīkoties kopīgi kā kārtai, lai katrs no viņiem atsevišķi noturētu savu pozīciju. Viduslaiku cunftu meistari un franču muižnieki 1789. gadā, kā zināms, rīkojās ļoti noteikti kā kārtā un tomēr gāja bojā. Prūšu armija pie Jēnas arī rīkojās kā kārtā, tomēr nevis noturēja savu pozīciju, bet gan bija spiesta bēgt un vēlāk pat kapitulēt pa daļām. Tikpat maz mūs var apmierināt apgalvojums, ka, pastāvot valdošajam saimniecības veidam, zināms kapitāla peļņas lielums ir nepieciešamība; jo tieši to jau vajag pierādīt, kāpēc tas tā ir. Ne soli tuvāk pie mērķa mūs nenoved arī šāds Dīringa kunga paziņojums:

«Kapitāla kundzība ir izaugusi ciešā sakarā ar zemes kundzību. Daļa dzimtbūtniecisko lauku strādnieku, pāriedami uz pilsētu, tur kļuva par amatu strādniekiem un beidzot par fabriku materiālu. Pēc zemes rentes izveidojās kapitāla peļņa kā īpašuma rentes otra forma.»

Pat ja neievērojam šā apgalvojuma vēsturisko nepareizību, tas tomēr paliek tikai kails apgalvojums, un Dīringa kungs tikai atkārtoti apgalvo to, ko taisni vajag noskaidrot un pierādīt. Tātad mēs nevaram secināt neko citu kā tikai to, ka Dīringa kungs nespēj atbildēt uz viņa paša uzstādīto jautājumu: kā konkurējošie uzņēmēji var ilgstoši realizēt darba produktu virs dabiskajām ražošanas izmaksām, citiem vārdiem, viņš nespēj izskaidrot peļņas rašanos. Viņam neatliek nekas cits kā vienkārši dekretēt — kapitāla peļņa ir *vardarbības* rezultāts, un tas pilnīgi saskan ar Dīringa kunga sociālās konstitūcijas otro pantu: Vardarbība sadala. Tas gan ir ļoti jauki pateikts, bet tagad «rodas jautājums»: vardarbība sadala, — bet ko tad? Vajag taču būt kādam objektam, ko sadalīt, citādi pat visvarenākā vardarbība ar labāko gribu nekā nevarēs sadalīt. Peļņa, ko konkurējošie uzņēmēji iebāž sev kabatā, ir kaut kas visai taustāms un solīds. Vardarbība to var *paņemt*, bet nevar *radīt*. Un, ja Dīringa kungs

stūrgalvīgi atsakās mums paskaidrot, kā vardarbība paņem sev uzņēmēja peļņu, tad viņš ar kapa klusēšanu atbild uz jautājumu, *no kurienes* vardarbība to ņem. Kur nekā nav, tur arī karalis, tāpat kā katra cita vara, zaudē savas tiesības. No nekā nekas nerodas, vēl jo mazāk peļņa. Ja kapitāla īpašumam nav nekādas praktiskas nozīmes un to nevar realizēt, kamēr tanī tai pašā laikā nav ietverta netieša vara pār cilvēku materiālu, tad atkal rodas jautājums: pirmkārt, kā bagātība, kas veido kapitālu, kļuvusi par tādu varu, — jautājums, kas ar iepriekš minētajiem diviem trim vēsturiskajiem apgalvojumiem nebūt nav atrisināts; otrkārt, kā šī vara pārvēršas par kapitāla vērtības pieaugumu, par peļņu, un, treškārt, kur tā ņem šo peļņu.

Mēs varam Diringa kunga politiskajai ekonomijai tuvojies, no kuras puses vien gribam, mēs tomēr netiekam ne soli uz priekšu. Visas parādības, kas viņam nav pa prātam, — peļņu, zemes renti, bada algas, strādnieku verdzināšanu — viņš izskaidro tikai ar vienu vienīgu vārdu: vardarbība un atkal un atkal vardarbība, — un Diringa kunga «spēcīgākās dusmas» pārvēršas tikai par dusmām pret šo pašu vardarbību. Mēs redzējam, pirmkārt, ka šī atsaukšanās uz vardarbību ir nožēlojama izvairīšanās, jautājuma pārņemšana no ekonomiskā lauka uz politisko lauku, un tā nespēj izskaidrot nevienu ekonomisku faktu; otrkārt, ka šī atsaukšanās atstāj neizskaidrotu pašas vardarbības rašanos, un tas ir ļoti gudri darīts, jo citādi tai būtu jānāk pie slēdziena, ka katra sabiedriska spēka un katras politiskas varas pamats meklējams ekonomiskos priekšnosacījumos, attiecīgas sabiedrības vēsturiski dotajā ražošanas un maiņas veidā.

Tomēr pamēģināsim no šā nepielūdzamā politiskās ekonomijas «dziļākā pamatlicēja» izdabūt vēl dažus tālākus paskaidrojumus par peļņu. Varbūt mums tas izdosies, ja iepazīsimies tuvāk ar viņa doto darba algas iztirzājumu. Tur 158. lappusē teikts:

«Darba alga ir salīgtā alga darbaspēka uzturēšanai un vispirms šeit aplūkojama tikai kā zemes rentes un kapitāla peļņas pamats. Lai pilnīgi noteikti sev noskaidrotu šeit pastāvošās attiecības, sākumā jāiedomājas zemes rente un pēc tam arī kapitāla peļņa vēsturiski, vispirms bez darba algas, t. i., uz verdzības vai dzimtbūšanas pamatiem... Vai jāuztur vergs, dzimtcilvēks vai algotais strādnieks — tas nosaka atšķirību tikai ražošanas izmaksu aprēķināšanas veidos. *Visos šais gadījumos ar darbaspēka izmantošanu iegūtais*

tīrais produkts veido uzņēmēja ienākumu... No tā ir skaidrs, ka... tieši galveno pretstatu, kura rezultātā vienā pusē figurē kāds *īpašuma rentes* veids un otrā pusē nemitīgo algošanu darbs, nevar meklēt tikai vienā šīs attiecības locekļī, bet katrā ziņā tikai abos reizē.»

Bet īpašuma rente, kā mēs 188. lappusē dabūjām zināt, ir zemes rentes un kapitāla peļņas kopīga izteiksme. Tālāk 174. lappusē, teikts:

«Kapitāla peļņai raksturīga ir *darbaspēka produkta galvenās daļas piesavināšanās*. Nevar iedomāties kapitāla peļņu bez korelatīva locekļa — darba, kas vienā vai otrā veidā tieši vai netieši pakļauts.»

Un 183. lappusē teikts:

Darba alga «visos apstākļos nav nekas cits kā salīgtā alga, ar kuru vispār jānodrošina strādnieka uzturēšana un viņa dzimuma turpināšana».

Beidzot, 195. lappusē lasām:

«Kas pienākas īpašuma rentei, tas jāzaudē darba algai, un otrādi — kas no vispārīgās ražošanas spējas (!) tiek darbam, tas jāatņem īpašnieku ienākumiem.»

Dīringa kungs mums sagādā vienu pārsteigumu pēc otra. Vērtības teorijā un nākamajās nodaļās līdz konkurences mācībai un to ieskaitot, tāpat no 1. līdz 155. lappusei, preču cenas jeb vērtības viņam sadalījās, pirmkārt, dabiskajās ražošanas izmaksās jeb «ražošanas vērtībā», t. i., izdevumos par izejvielām, darba rīkiem un darba algu, un, otrkārt, piemaksā jeb «sadališanas vērtībā», kas ir ar zobenu rokā izspiests nodoklis par labu monopolistu šķirai. Šī piemaksa, kā mēs redzējām, īstenībā nekā nespēja grozīt bagātības sadalīšanā, jo to, ko Dīringa kungs ar vienu roku atņēma, viņš spiests ar otru roku atdot; bez visa tā šī piemaksa, ciktāl Dīringa kungs mums sniedz ziņas par tās izcelšanos un saturu, kā izrādās, ir radusies no nekā un tāpēc arī nav nekas. Divās turpmākajās nodaļās, kas runā par dažādiem ienākumu veidiem, t. i., no 156. līdz 217. lappusei, par piemaksu vairs nav runas. Tai vietā katra darba produkta vērtība — tāpat katras preces vērtība — tagad dalās šādās divās daļās: pirmkārt, ražošanas izmaksās, kur ietilpst arī izmaksātā darba alga, un, otrkārt, «*tīrajā ienākumā*, kas iegūts ar darbaspēka izmantošanu» un veido uzņēmēja ienākumu. Šim tīrajam ienākumam ir gluži pazīstama seja, kas nav noslēpjama ne ar kādu tetovēšanu vai grimēšanu. «Lai pilnīgi noteikti sev noskaidrotu šeit pastā-

vošās attiecības», lasītājs lai iedomājas, ka nupat no Dīringa kunga raksta citētās vietas iespiestas līdzās agrāk minētajiem citātiem no Marksa par virsdarbu, virsproduktu un virsvērtību, — tad viņš redzēs, ka Dīringa kungs pēc savas gaumes šeit tieši noraksta Marksa «Kapitālu».

Dīringa kungs atzīst, ka virsdarbs kaut kādā formā, verdzības, dzimtbūšanas vai algotā darba formā, ir visu līdz šim valdošo šķiru ienākumu avots; tas ņemts no vairākkārt citētās «Kapitāla» vietas (227. lpp.): «kapitāls virsdarbu nav izgudrojis» utt.* — Bet «tīrais ieņēmums», kas veido «uzņēmēja ienākumu», — kas gan cits tas ir, ja ne darba produkta pārpalikums virs darba algas, kurai, arī pēc Dīringa kunga uzskatiem, kaut viņš to gluži lieki ietērpis saligtās algas tērpā, vispār jānodrošina strādnieka uzturēšana un viņa dzimuma turpināšanas iespēja? Kā var notikt «darbaspēka produkta galvenās daļas piesavināšanās», ja ne tā, ka kapitālists, kā to rāda Markss, izspiež no strādnieka vairāk darba, nekā vajadzīgs strādnieka patērēto dzīvei nepieciešamo līdzekļu atražošanai, t. i., tā, ka kapitālists liek strādniekam strādāt ilgāk, nekā vajadzīgs strādniekam izmaksātās darba algas vērtības atlīdzināšanai? Tātad darba dienas pagarināšana virs tā laika, kas nepieciešams strādnieka patērējamo dzīvei nepieciešamo līdzekļu atražošanai, jeb Marksa virsdarbs — lūk, kas tieši slēpjas aiz Dīringa kunga «darbaspēka izmantošanas». Un uzņēmēja «tiro ienākumu», par ko runā Dīringa kungs, — vai gan to var iedomāties citādi kā tikai Marksa virsprodukta un virsvērtības veidā? Un ar ko gan citu atšķiras Dīringa kunga īpašuma rente no Marksa virsvērtības kā tikai ar savu neprecīzo izteiksmi? Bez tam terminu «īpašuma rente» Dīringa kungs aizguvis no Rodbertusa, kas zemes renti un kapitāla renti jeb kapitāla peļņu apvienoja kopīgā terminā «rente», tā ka Dīringa kungam atlika tikai pielikt klāt vārdu «īpašuma»**. Un, lai nepalīktu nekādas šaubas, ka mums te darīšana ar plaģiātu, Dīringa kungs pēc savas paša gaumes rezumē Marksa «Kapitāla» 15. nodaļā

* Sk. šā izdevuma 156., 207. lpp. *Red.*

** Patiesībā pat šo vārdu viņš nav pielicis. Rodbertuss saka («Sociālas vēstules», 2. vēstule, 59. lpp.): «Šaskaņā ar šo (viņa) «teoriju rente ir katrs ienākums, kas tiek gūts bez paša darba patēriņa, tikai uz īpašuma pamata.»¹⁴¹

(«Kapitāla» 539. un nākamajās lappusēs) attīstītos likumus par darbaspēka cenas un virsvērtības lieluma maiņanos¹⁴² un saka, ka tas, kas pienākas īpašuma rentei, jāzaudē darba algai, un otrādi; līdz ar to viņš Marksa saturīgos konkrētos likumus padara par bezsaturīgu tautoloģiju, jo pats par sevi saprotams: ja kāds lielums sadalās divās daļās, tad tā viena daļa nevar pieaugt, ja otra nesamazinās. Un tā Dīringa kungam ir izdevies Marksa ideju piesavināšanos izdarīt tādā veidā, ka «maksimālais un stingrākais zinātniskums eksakto disciplīnu nozīmē», ar ko, brēž šaubām, atšķiras Marksa iztirzājuma gaita, pilnīgi izzudis.

Tātad mēs esam spiesti atzīt, ka uzkrītošais troksnis, ko Dīringa kungs «Kritiskajā vēsturē» sacēļ par «Kapitālu», un it īpaši putekli, kurus viņš sacēļ ar izdaudzīnāto jautājumu, kas rodas, aplūkojot virsvērtību (jautājumu, kuru labāk viņš nebūtu uzstādījis, ciktāl viņš pats uz to nevar atbildēt), — ka tas viss ir tikai kara viltība, veikli manevri, lai noslēptu «Kursā» izdarīto Marksa mācības rupjo plaģiātu. Dīringa kungam tiešām bija pilnīgs pamats brīdināt savus lasītājus no iepazīšanās ar «to kamolu, ko Marksa kungs sauc par «Kapitālu», no vēsturiskās un loģiskās fantastikas bastardiem, no Hēgeļa jucekļīgajiem, miglainajiem priekšstatiem un veiklās izločīšanās utt. Venēru, no kuras šis uzticamais Ekarts¹⁴³ brīdina vācu jaunatni, viņš pats klusībā aizvilinājis no Marksa sētas pie sevis, drošā patvērumā, saviem nolūkiem. Apsveicam Dīringa kungu ar šo tīro ieņēmumu, kas iegūts, izmantojot Marksa darbaspēku, apsveicam viņu arī sakarā ar to apstākli, ka viņa izdarītā Marksa virsvērtības aneksija, kas nosaukta par īpašuma renti, met savdabīgu gaismu uz viņa tiepīgo — jo tas atkārtojas divos izdevumos — un melīgo apgalvojumu, ka Markss ar virsvērtību saprotot tikai profītu jeb kapitāla peļņu.

Un tā mums Dīringa kunga sasniegumi jāraksturo ar Dīringa kunga vārdiem šādi:

«Pēc» Dīringa «kunga uzskata, darba alga ir tikai samaksa par to darba laiku, kurā strādnieks tiešām strādā, lai padarītu iespējamu savu paša eksistenci. Tam pietiek ar samērā nelielu stundu skaitu; visa pārējā lielāko tiesu ļoti garās darba dienas daļa sagādā pārpalikumu, kurā, pēc mūsu autora terminoloģijas, ietilpst»... īpašuma rente. «Atskaitot darba laiku, kas kādā ražošanas pakāpē jau ir ietverts darba līdzekļos un attiecīgajos izejmateriālos, šis darba dienas pārpalikums ir kapitālistiskā uzņēmēja daļa. Tātad darba dienas

pagarinājums ir tīri ekspluatatoriska peļņa par labu kapitālistam. Dzēlīgais naidis, ar kādu» Dīringa «kungs lieto šo ekspluatatoriskās saimniecības izprašanas veidu, ir pilnīgi saprotams»...

Toties mazāk saprotams — kā viņš savā sirdī atkal radīs vietu savām «spēcīgākajām dusmām?»

IX. SAIMNIECĪBAS DABISKIE LIKUMI. ZEMES RENTE

Līdz šim mēs ar labāko gribu nevarējām atklāt, kā Dīringa kungs nokļuvis pie tā, lai politiskās ekonomijas laukā

«nāktu ar pretenziju uz jaunu sistēmu, kurai savā laikmetā ir ne vien apmierinoša, bet *noteicoša nozīme*».

Bet varbūt tas, ko mēs nevarējām saskatīt vardarbības teorijā, mācībā par vērtību un kapitālu, kļūs mums skaidrs kā diena, aplūkojot Dīringa kunga konstruētos «tautas saimniecības dabiskos likumus». Jo, kā viņš ar savu parasto oriģinalitāti un domas asumu izsakās,

«augstākā zinātniskuma triumfs ir tas, ka no it kā miera stāvokli esošā materiāla vienkāršiem aprakstiem un iedalījumiem nokļūst pie dzīviem uzskatiem, kas apgaismo pašu radīšanas procesu. Tāpēc likumu izzināšana ir vispilnīgākā, jo tā mums rāda, kā viens process nosaka otru.»

Izrādās, ka jau pirmo ikvienas saimniecības dabisko likumu atklājis neviens cits kā Dīringa kungs.

Ādams Smīts «dīvainā kārtā katras saimnieciskās attīstības vis-svarīgāko faktoru ne tikai nav izvirzījis priekšgalā, bet nav pat to īpaši formulējis un tādējādi to spēku, kas uzspiedis savu zīmogu Eiropas modernajai attīstībai, negribot pazeminājis līdz pakārtotai lomai». Šis «pamatlikums, kas liekams pašā priekšgalā, ir likums par cilvēkam dabas dotā saimnieciskā spēka tehnisku apgādi, varētu pat teikt — apbruojumu».

Šis Dīringa kunga atklātais «fundamentālais likums» ir šāds:

Likums Nr. 1. «Saimniecisko līdzekļu, dabas bagātību un cilvēka spēka ražīgumu kāpina *izgudrojumi* un *atklājumi*.»

Mēs brīnāmies. Dīringa kungs pret mums izturas gluži tāpat kā pazīstamais Moljēra jokupēteris pret jaun-izcepto muižnieku, kuram pastāsta jaunumu, ka viņš visu

savu mūžu, pats to nezinot, runājis prozā¹⁴⁴. Ka izgudrojumi un atklājumi bieži kāpina darba ražīgumu (kaut gan ļoti daudzos gadījumos tā nav, kā to pierāda milzīgi plašā arhīvu makulatūra visas pasaules patentu valdēs) — to mēs jau sen zinām, bet, ka šī senseņā, novazātā patiesība ir visas ekonomikas fundamentālais likums, — par šādu atklājumu mums jāpateicas Dīringa kungam. Ja «augstākā zinātniskuma triumfs» politiskajā ekonomijā, kā arī filozofijā ir tikai tas, lai kurai katrai novazātai patiesībai dotu skanīgu nosaukumu un to izbazūnētu kā dabisku vai pat fundamentālu likumu, tad «dziļākie pamatojumi» un apvērsums zinātnē kļūs tiešām iespējams katram — pat Berlīnes avīzes «Volks-Zeitung»¹⁴⁵ redakcijai. Mēs tādā gadījumā būtu spiesti «visā stingrībā» attiecināt uz pašu Dīringa kungu šādu viņa spriedumu par Platonu:

«Ja tomēr kaut kas tamlīdzīgs jāuzskata par politekonomisku gudrību, tad» kritisko pamatojumu¹⁴⁶ «autoram šī gudrība ir kopīga ar katru personu, kurai vispār gadījies kaut ko padomāt» — vai pat vienkārši papļāpāt — «par to, kas pats par sevi ir skaidrs».

Ja mēs, piemēram, sakām — dzīvnieki ēd, tad mēs, paši to neapzinādamies, izsakām lielu patiesību; jo vajag tikai pasacīt, ka ēšana ir visas dzīvnieku dzīves fundamentālais likums, un mēs jau esam izdarījuši apvērsumu visā zooloģijā.

Likums Nr. 2. Darba dalīšana: «Arodu nodalīšana un darbību sadalīšana paceļ darba ražīgumu.»

Ciktāl tas ir pareizi, tā arī jau kopš Ādama Smita laikiem ir novazāta patiesība. Bet, tieši *kādā* mērā to var atzīt par pareizu, būs redzams trešajā nodaļumā.

Likums Nr. 3. «Attālums un transports ir galvenie cēloņi, kas traucē vai atvieglo ražotājspēku kopdarbību.»

Likums Nr. 4. «Industriāla valsts ir nesalīdzināmi biežāk apdzīvota nekā agrāra valsts.»

Likums Nr. 5. «Ekonomiskajā laukā nekas nenotiek bez kādas materiālas intereses.»

Tādi ir tie «dabiskie likumi», uz kuriem Dīringa kungs dibina savu jauno ekonomisko zinātni. Viņš paliek uzticīgs savai metodei, kas iztirzāta jau filozofijā. Divas trīs bezcerīgi novazātas ikdienišķas patiesības, turklāt vēl bieži vien nepareizi formulētas, arī politiskajā ekonomijā

veido aksiomas, fundamentālas tēzes, dabiskos likumus, kas nav jāpierāda. Tad ar iegāsti, ka jāattīsta šo likumu saturs, kuriem patiesībā nav nekāda satura, Dīringa kungs izplūst tukšā ekonomiskā plāpāšanā par dažādiem tematiem, kuru *nosaukumi* minēti šajos šķietamajos likumos, t. i., par izgudrojumiem, darba dalīšanu, transporta līdzekļiem, iedzīvotājiem, interesi, konkurenci utt., plāpāšanā, kuras seklā ikdienišķība sapiparota tikai ar daudzsološām orākuliskām frāzēm un vietām ar greiziem uzskatiem vai svarīgiem spriedelējumiem par visādiem kazuistiskiem smalkumiem. Pēc visa tā mēs beidzot nonākam pie zemes rentes, kapitāla peļņas un darba algas, un, tā kā iepriekšējā iztirzājumā mēs aplūkojam tikai abas pēdējās piesavināšanās formas, tad šeit, noslēgumā, mēs gribam tikai īsi apskatīt, kā Dīringa kungs izprot zemes renti.

Pie tam mēs atstājam neievērotus visus tos punktus, kurus Dīringa kungs vienkārši noraksta no sava priekšgājēja Kerija; mums nav darišanas ar Keriju, un mēs negribam arī aizstāvēt Rikārdo uzskatu par zemes renti pret Kerija sagrozījumiem un aplamībām. Mums ir darišana tikai ar Dīringa kungu, un viņš definē zemes renti kā

«ienākumu, ko īpašnieks *kā tāds* saņem no zemes».

Zemes rentes ekonomisko jēdzienu, ko Dīringa kungam vajag izskaidrot, viņš vienkārši pārtulko juridiskā valodā, un tā mēs netiekam ne no vietas. Tādēļ mūsu dziļajam pamatlicējam gribot negribot jāielaižas turpmākos paskaidrojumos. Viņš salīdzina kādas muižas iznomāšanu nomniekam ar noteikta kapitāla aizdošanu uzņēmējam, bet drīz vien redz, ka šis salīdzinājums, tāpat kā daudzi citi, klibo.

Jo, viņš saka, «ja mēs gribētu turpināt šo analogiju, tad peļņai, kas nomniekam paliek pāri pēc zemes rentes nomaksāšanas, vajadzētu atbilst tam kapitāla peļņas atlikumam, kas pēc procentu atvilkšanas tiek uzņēmējam, kurš saimnieko ar svešo kapitālu. *Tomēr nav parasts* nomnieku peļņu uzskatīt par galveno ienākumu un zemes renti par atlikumu... Sā jautājuma izpratnes dažādību pierāda *fakts*, ka mācībā par zemes renti paša īpašnieka saimniekošanas gadījums netiek izdalīts atsevišķi un netiek piešķirta īpaša nozīme starpībai lielumā starp renti nomas maksas veidā un renti, ko saņem zemesīpašnieks, kas saimnieko pats. *Vismaz neviens nav atzinis par nepieciešamu* domās sadalīt renti, kas iegūta, pašam saimniekojot, tā, ka viena daļa reprezentētu it kā zemes gabala procentus, bet otra — uzņēmēja pa-

pildu peļņu. Neaplūkojot paša kapitālu, ko nomnieks izlieto, viņa speciālā *peļņa, šķiet, lielāko tiesu tiek uzskatīta* par noteiktu darba algas veidu. Tomēr būtu *riskanti* kaut ko apgalvot šajā jautājumā, jo tādā noteiktā veidā jautājums nemaz nav izvirzīts. Visur, kur runa ir par lielākām saimniecībām, viegli ievērot, ka būs nepareizi specifisko nomnieka peļņu iztēlot kā darba algu. Lieta tā, ka šī peļņa pati dibinās uz pretstatu attiecībā pret lauku darbaspēku, kura ekspluatācija vienīgā dara iespējamu šo ienākuma veidu. Acimredzot nomnieka rokās paliek *rentes daļa*, un tā samazinās *pilnā rente*, ko iegūtu īpašnieks, ja viņš pats saimniekotu.»

Zemes rentes teorija ir specifisks angļu novads politikā ekonomijā, un tas ir saprotams, jo tikai Anglijā pastāvēja tāds ražošanas veids, kur rente arī faktiski atdalījās no peļņas un procentiem. Anglijā, kā zināms, dominē lielie zemesīpašumi un lielsaimniecības zemkopībā. Zemesīpašnieki savas zemes izrentē kā lielas, bieži pat ļoti lielas muižas nomniekiem, kuru rīcībā ir pietiekams kapitāls to ekspluatācijai un kuri atšķirībā no mūsu zemniekiem nestrādā paši, bet kā īsti kapitālistiski uzņēmēji izlieto kalpu un dienas strādnieku darbu. Te mums tātad ir visas trīs buržuāziskās sabiedrības šķiras ar katrai raksturīgo ienākumu: zemesīpašnieks, kas saņem zemes renti, kapitālists, kas saņem peļņu, un strādnieks, kas saņem darba algu. Nekad nevienam angļu ekonomistam nav nācis prātā nomnieka peļņu uzskatīt par darba algas īpašu veidu, kā tas *liekas* Dīringa kungam; vēl mazāk viņiem varēja likties *riskanti* uzskatīt nomnieka peļņu par kapitāla peļņu, kas tā neapstrīdami, acīm redzami un rokām taustāmi ir. Ir taisni smieklīgs apgalvojums, ka jautājums par to, kas īsti ir nomnieka ienākums, šādā noteiktā veidā nemaz neesot izvirzīts. Anglijā šo jautājumu nemaz nevajag izvirzīt, jautājums un atbilde jau sen ir doti ar pašiem faktiem, un kopš Ādama Smita par to nekad nav radušās šaubas.

Lietas būtību negroza arī pašsaimniekošanas gadījums, kā izsakās Dīringa kungs, vai, drīzāk, saimniekošana ar pārvaldnieka palīdzību uz zemesīpašnieka rēķina, kā tas lielāko tiesu faktiski notiek Vācijā. Ja zemesīpašnieks tērē savu kapitālu un saimnieko uz paša rēķina, tad viņš virs zemes rentes iebāž savā kabatā arī vēl kapitāla peļņu, kas pats par sevi saprotams un nemaz citādi nevar būt, pastāvot tagadējam ražošanas veidam. Un, ja Dīringa kungs apgalvo, ka līdz šim neviens neesot atzinis par nepieciešamu domās sadalīt renti (vajadzētu teikt — ienā-

kumu), kas iegūta, saimniekojot pašam zemesīpašniekam, tad tas ir vienkārši nepareizi un labākajā gadījumā pierāda atkal viņa paša nezināšanu. Piemēram:

«Ienākums, ko iegūst ar darbu, tiek saukts par darba algu; ienākums, ko kāds iegūst, lietojot kapitālu, tiek saukts par peļņu... Ienākums, kas rodas vienīgi no zemes, tiek saukts par renti un pieder zemesīpašniekam... Ja šos trīs dažādos ienākuma veidus saņem dažādas personas, tos var viegli izšķirt, bet, ja tos saņem viena un tā pati persona, tad tos — vismaz ikdienas valodā — bieži sajauc. Zemesīpašniekam, kas *pats apsaimnieko** kādu sava paša zemes gabalu, vajag saņemt, atvelkot saimniekošanas izdevumus, *tiklab zemesīpašnieka renti, kā arī nomnieka peļņu**. Tomēr viņš — vismaz parastajā valodā — visu savu ieguvumu gatavs nosaukt par peļņu un tā sajaukt kopā zemes renti un peļņu. Vairums mūsu Ziemeļamerikas un Vestindijas plantatoru atrodas tieši tādā stāvoklī; lielāko tiesu viņi apstrādā savus pašu īpašumus, un tāpēc mēs reti dzirdam par kādas plantācijas renti, bet gan visbiežāk par peļņu, ko tā ienes... Dārznieks, kas pats ar savām rokām kopj savu paša dārzu, vienā personā ir zemes īpašnieks, nomnieks un strādnieks. Viņa produktam tāpēc vajag viņam maksāt pirmā renti, otrā peļņu un trešā algu. Bet parasti visu to kopā uzskata par viņa darba izpeļņu; renti un peļņu tātad šeit sajauc ar darba algu.»

Šī vieta citēta no *Ādama Smita* pirmās grāmatas 6. nodaļas¹⁴⁷. Pašapsaimniekošanas gadījums tātad ir jau izpētīts pirms simt gadiem, un tāpēc visas šaubas un svārstīšanās, kas sagādā *Dīringa* kungam tik daudz raižu, rodas vienīgi viņa paša nezināšanas dēļ.

Beidzot viņš glābjas no kļūmīgā stāvokļa ar veiklu pāņmienu:

Nomnieka peļņa, viņš saka, pamatojas uz «lauku darbaspēka» ekspluatāciju, un tāpēc ir pilnīgi acīm redzams, ka šī peļņa ir «rentes daļa», par kuras tiesu «samazinās pilnā rente», kam īstenībā visai vajadzēja ielūst zemesīpašnieka kabatā.

Ar to mēs dabūjam zināt divas lietas: pirmkārt, ka nomnieks «samazina» zemesīpašnieka renti un tātad *Dīringa* kungam jānonāk pie secinājuma, ka nevis nomnieks maksā renti zemesīpašniekam, kā to līdz šim domāja, bet, gluži otrādi, — *zemesīpašnieks maksā renti nomniekam*, — tiešām «pašos pamatos īpatnējs uzskats»; otrkārt, mēs beidzot dabūjam zināt, ko *Dīringa* kungs saprot ar zemes renti, proti — visu virsproduktu, ko iegūst zemkopībā, ekspluatējot lauku darbu. Bet, tā kā līdzšinējā politiskajā ekonomijā, izņemot varbūt dažu vulgāro ekonomistu

* Kursīvs Engelsa. *Red.*

darbus, šis virsprodukts sadalās zemes rentē un kapitāla peļņā, tad mums jākonstatē, ka Dīringa kungs arī zemes rentes jautājumā «neatzīst vispārpieņemto uzskatu».

Tātad, pēc Dīringa kunga domām, zemes rente un kapitāla peļņa atšķiras viena no otras tikai ar to, ka pirmā rodas zemkopībā un otrā — rūpniecībā vai tirdzniecībā. Pie tādiem nekritiskiem un jucekļīgiem uzskatiem Dīringa kungam nepieciešami jānonāk. Mēs redzējam, ka viņš iesāka ar «patiesu vēsturisku uzskatu», pēc kura kundzība pār zemi dibinās vienīgi uz kundzību pār cilvēkiem. Tātad, kur vien zemi apstrādā ar kāda nebrīva darba veida palīdzību, tur zemesīpašniekam rodas pārpalikums, un tieši šis pārpalikums arī ir rente, tāpat kā rūpniecībā produkta pārpalikums, kuru strādnieks saražojis virs sava ienākuma, ir kapitāla peļņa.

«Tādējādi ir skaidrs, ka zemes rente ievērojamos apmēros pastāv vienmēr un visur, kur zemes apstrādāšana notiek ar kaut kāda nebrīva darba palīdzību.»

Attēlojot renti kā zemkopībā iegūto kopīgo virsproduktu, Dīringa kungam stājas šķērsām ceļā, no vienas puses, angļu nomnieku peļņa un, no otras puses, no tās aizgūtais, visā klasiskajā politiskajā ekonomijā atzītais šā virsprodukta sadalījums zemes rentē un nomnieka peļņā, tātad — *tira*, precīza rentes definīcija. Ko tad dara Dīringa kungs? Viņš izliekas, it kā nezinātu ne vārdiņa par zemkopības virsprodukta sadalījumu nomnieka peļņā un zemes rentē, tātad par visu klasiskās politiskās ekonomijas rentes teoriju; viņš izliekas, it kā visā politiskajā ekonomijā jautājums par to, kas tad īsti ir nomnieka peļņa, vēl nemaz nebūtu «tādā noteiktā veidā» izvirzīts, it kā runa būtu par gluži neizpētītu priekšmetu, par kuru nekas cits nav zināms kā tikai kaut kas šķietams un apšaubāms. Un, glābdamies no liktenīgās Anglijas, kur zemkopības virsprodukts gluži bez kādas teorētiskas skolas palīdzības tik nežēlīgi tiek sadalīts savās sastāvdaļās, t. i., zemes rentē un kapitāla peļņā, viņš metas uz savu ļoti iemīļoto novadu, kur ir spēkā Prūsijas tiesības, kur pilnos ziedos ir patriarhālā pašapsaimniekošana, kur «muižnieks renti saprot kā ienākumu no savas zemes» un junkuru kungu uzskats par renti vēl pretendē uz vadošo lomu zinātnē un kur tātad Dīringa kungs vēl var cerēt izkulties ar saviem sajukušajiem jēdzieniem par renti un

peļņu un pat atrast dzirdīgas ausis savam jaunākajam atklājumam, ka nevis nomnieks maksā zemes renti zemesīpašniekam, bet zemesīpašnieks — nomniekam.

X. NO «KRITISKĀS VĒSTURES»

Noslēgumā ieskatīsimies vēl «Politiskās ekonomijas kritiskajā vēsturē», Diringa kunga «šai uzņēmumā», kam, kā viņš pats izsakās, «nav priekšteču». Varbūt te mēs beidzot sastapsim daudzkārt apsolīto augstāko un stingrāko zinātniskumu.

Diringa kungs sacel lielu troksni ap savu atklājumu, ka «mācība par saimniecību» ir «augstākā mērā moderna parādība» (12. lpp.).

Tiešām, Markss «Kapitālā» saka: «Politiskā ekonomija... rodas kā patstāvīga zinātne tikai manufaktūras periodā,»¹⁴⁸ — bet grāmatā «Par politiskās ekonomijas kritiku» (29. lpp.): «Klasiskā politiskā ekonomija... Anglijā sākas ar Petiju, bet Francijā ar Buagilbēru un beidzas Anglijā ar Rikārdo un Francijā ar Sismondī.»¹⁴⁹ Diringa kungs turpina šo norādīto ceļu — tikai ar to starpību, ka Diringa kungam *augstākā* politiskā ekonomija sākas vispirms ar tiem nožēlojamajiem priekšlaicīgi dzimušajiem bērniem, kurus buržuāziskā zinātne laidusi pasaulē, kad jau bija beidzies tās klasiskais periods. Toties viņš ar pilnu tiesību var triumfēt, sava «Ievada» beigās paziņojot:

«Bet, ja šis uzņēmums jau pēc savām ārējām īpatnībām un pēc ievērojamas sava satura daļas jaunuma ir gluži bez priekštečiem, tad vēl jo vairāk tas ir mans nopelns pēc saviem iekšējiem kritiskajiem viedokļiem un pēc savas vispārīgās pozīcijas» (9. lpp.).

Tiešām, ievērojot abas šīs puses — ārējo un iekšējo —, viņš būtu varējis savu «uzņēmumu» (rūpnieciskā izteiksmē te nav slikti izraudzīta) izsludināt ar nosaukumu «Vienīgais un viņa īpašums»¹⁵⁰.

Tā kā politiskā ekonomija tai veidā, kādā tā vēsturiski radusies, tiešām nav nekas cits kā kapitālistiskās ražošanas perioda ekonomikas zinātniska izpratne, tad tēzes un teorēmas, kas attiecas uz šo ražošanu, var sastapt, piemēram, sengrieķu sabiedrības rakstnieku darbos tikai tik tāl, ciktāl zināmas parādības — preču ražošana, tirdzniec-

cība, nauda, kapitāls, kas nes procentus, utt. — ir kopīgas abām sabiedriskajām sistēmām. Ciktāl grieķi dažreiz izdara nejaušas ekskursijas šajā laukā, viņi uzrāda tādu pašu ģenialitāti un oriģinalitāti kā visos citos laukos. Tāpēc vēsturiskajā ziņā viņu uzskati veido modernās zinātnes teorētiskos izejas punktus. Tagad paklausīsimies pasaulvēsturisko Dīringa kungu.

«Tādējādi par senatnes zinātnisko saimniecību teoriju mums, patiesību sakot (!), nebūtu nekā pozitīva, ko teikt, un zinātnei galīgi svešie viduslaiki dod tam» (tam, lai nekā nepateiktu!) «vēl daudz mazāk iemesla. Bet, tā kā maniere ārišķīgi lepoties ar zinātniskuma šķietamību... ir sagrozījusi modernās zinātnes tīro raksturu, tad zināšanas labad vajadzēs sniegt vismaz dažus piemērus.»

Un tad Dīringa kungs sniedz tādas kritikas piemērus, kura tiešām ir brīva pat no «zinātniskuma šķietamības».

Aristoteļa atzinums, ka

«katram labumam ir divējāda lietošana: pirmā piemīt lietai kā tādai, otrā — ne; piemēram, sandali var lietot, lai apauti kāju un lai mainītu; kā viens, tā otrs ir sandales lietošanas veidi, jo pat tas, kurš maina sandali pret kaut ko tam vajadzīgu, piemēram, pret naudu vai uzturu, lieto sandali kā sandali; bet tas nav dabiskais tās lietošanas veids, jo tā nepastāv maiņas dēļ»¹⁵¹, —

šis atzinums, kā domā Dīringa kungs, ir «izteikts ļoti triviālā un skolnieciskā formā». Vēl vairāk — kas tajā saskata «lietošanas vērtības atšķiršanu no maiņas vērtības», bez tam vēl nokļūst «komiskā stāvoklī», jo viņš aizmirst, ka «visjaunākā laikā» un «visprogresīvākās sistēmas» — protams, paša Dīringa kunga sistēmas — lietošanas «ietvaros» lietošanas un maiņas vērtībai darīts gals uz visiem laikiem.

«Platona rakstos par valsti... arī gribēja sameklēt *modernu* nodaļu par tautsaimniecisku darba dalīšanu.»

Šī piezīme droši vien attiecināma uz to vietu «Kapitālā», XII nod., 5.§ (trešā izdevuma 369. lpp.), kur — gluži otrādi — pierādīts, ka klasiskās senatnes uzskats par darba dalīšanu bija «krasā pretstatā» modernajam¹⁵². — Dīringa kungs prot tikai saraukt degunu — un nekā vairāk — par savam laikam ģeniālo Platona darba dalīšanas attēlojumu kā pilsētas (kura grieķiem bija identiska ar valsti) dabisko pamatu¹⁵³ un to dara tikai tāpēc, ka Platons nemin (toties to darīja grieķis Ksenofons¹⁵⁴, Dīringa kungs!)

«robežu, ko katrreizējais tirgus apjoms novelk profesiju tālākajam sazarojumam un speciālo operāciju tehniskajam sadalījumam, — tikai priekšstats par šo robežu padara par ievērojamu ekonomisku patiesību ideju, kuru citādi gandrīz nevar saukt par zinātnisku».

Dīringa kunga tik ļoti nonicinātais «profesors» Rošers patiešām novilkā šo «robežu», ar kuru darba dalīšanas idejai jāklūst «zinātniskai», un tāpēc tieši nosauca Ādamu Smitu par darba dalīšanas likuma ciltstēvu¹⁵⁵. Sabiedrībā, kur preču ražošana ir valdošais ražošanas veids, «tirgus» vienmēr bijis — runājot pēc Dīringa kunga pieņemtās manieres — «veikalniekiem» ļoti pazīstama «robeža». Bet ir vajadzīgs kaut kas vairāk nekā tikai «zināšana un rutīnas instinkts», lai saprastu, ka nevis tirgus radījis kapitālistisko darba dalīšanu, bet otrādi — agrāko sabiedrisko sakaru sairšana un no tās izrietošā darba dalīšana radījusi tirgu (sk. «Kapitāla» I sēj., XXIV nod., 5. §: Iekšējā tirgus radīšana rūpnieciskajam kapitālam¹⁵⁶).

«Naudas loma visos laikos ir bijusi saimniecisko (!) domu pirmais un galvenais stimulants. Bet ko zināja kāds Aristotelis par šo lomu? Viņa zināšanas, kā tas pilnīgi acīm redzams, nesniedzās tālāk par priekšstatu, ka maiņa ar naudas starpniecību sekojusi naturālajai maiņai.»

Bet, ja «kāds» Aristotelis atļaujas atklāt divas dažādas naudas *apgrozības formas* — vienu, kur tā funkcionē kā vienkāršs apgrozības līdzeklis, un otru, kur tā funkcionē kā naudas kapitāls¹⁵⁷ —, tad viņš, pēc Dīringa kunga vārdiem,

ar to izpauž «tikai zināmu morālu antipātiju».

Un, ja «kāds» Aristotelis savā pašpaļāvībā nonāk pat tik tālu, ka sāk analizēt naudas kā *vērtības mēra* «lomu» un tiešām pareizi izvērza šo problēmu, kas mācībai par naudu ir tik svarīga¹⁵⁸, tad «kāds» Dīrings — protams, pilnīgi pamatotu slepenu apsvērumu dēļ — uzskata par labāku pilnīgi noklusēt šādu nepieļaujamo pārdošību.

Gala rezultāts: Grieķijas senatnē, spriežot pēc attēlojuma, kādu tā ieguvusi Dīringa kunga «zināšanas labad» ierīkotajā spogulī, patiesībā valdījušas «tikai gluži ordināras idejas» (25. lpp.), ja vien tamlīdzīgām «aplamībām» (29. lpp.) vispār ir kaut kas kopīgs ar idejām — ordinārām vai neordinārām.

Dīringa kunga nodaļu par merkantilismu labāk lasīt «oriģinālā», t. i., F. Lista «Nacionālajā sistēmā», 29. no-

daļu: «Rūpnieciskā sistēma, kas skolas valodā aplam nosaukta par merkantilo sistēmu.» Cik rūpīgi Dīringa kungs arī šeit prot izvairīties no jebkādas «zinātniskuma šķietamības», to, starp citu, rāda sekojošais.

Lists 28. nodaļā — «Itāliešu ekonomisti» — saka:

«Politiskās ekonomijas praksē un teorijā Itālija ir gājusi visu jaunāko nāciju priekšgalā,» —

un tad min kā

«pirmo Itālijā sarakstīto darbu, kas galvenokārt iztīrā politiskās ekonomijas jautājumus, — neapolieša Antonio Serras grāmatu par līdzekļiem, kā sagādāt karalistēm zelta un sudraba pārpilnību (1613. g.)»¹⁵⁹.

Dīringa kungs ar uzticību pieņem šo norādījumu un tāpēc var uzskatīt Serras «Iso apcerējumu»¹⁶⁰

«par zināma veida uzrakstu virs ieejas ekonomiskās zinātnes jaunākajā priekšvēsturē».

Ar šo «beletristisko frāzi» patiesībā arī aprobežojas viņa dotais «Īsā apcerējuma» iztīrājums. Par nelaimi, lieta patiesībā bija citāda: jau 1609. gadā, t. i., četrus gadus pirms «Īsā apcerējuma», iznāca Tomasa Mana sacerējums «Apcerējums par tirdzniecību» utt.¹⁶¹ Šis sacerējums jau savā pirmajā izdevumā ieguva specifisku nozīmi ar to, ka vērsās pret sākotnējo *monetāro sistēmu*, ko toreiz vēl Anglijā aizstāvēja kā valsts praksi; tā bija tātad merkantilās sistēmas apzinīga *pašnoroģošānās* no sistēmas, kas ir tās ciltsmāte. Jau savā pirmajā veidā šis Mana sacerējums parādījās vairākos izdevumos un tieši ietekmēja likumdošanu. Autora pilnīgi pārstrādātajā un pēc viņa nāves — 1664. gadā — iznākušajā izdevumā ar virsrakstu «Anglijas bagātība» utt. šis sacerējums vēl simt gadu palika merkantilisma evaņģēlijs. Tātad, ja merkantilismam ir kāds darbs, kas radījis jaunu laikmetu un var noderēt «par zināma veida uzrakstu virs ieejas», tad par tādu darbu jāatzīst Mana grāmata, bet tieši tāpēc tā nemaz neeksistē Dīringa kunga «vēsturei, kas ļoti rūpīgi ievēro rangus».

Par modernās politiskās ekonomijas nodibinātāju *Petiju* Dīringa kungs mums paziņo, ka

viņu raksturo «diezgan vieglprātīgs domāšanas veids», tālāk — «nespēja izprast jēdzienu iekšējās un smalkākās izšķirības»... «daudzpusība, kas daudz ko zina, bet viegli lēkā no viena priekšmeta uz otru, nelaižot saknes nevienā dziļākā domā»... viņš «spriež par tautas

saimniecību vēl ļoti rupji» un «nonāk pie naivitātēm, kuru kontrasts... nopietnāku domātāju var kādreiz arī uzjautrināt».

Kas tā par līdzcietīgu labvēlību, ja «nopietnākais domātājs» Diringa kungs parāda uzmanību «kādam Petijam!» Bet kā izpaužas šī uzmanība?

Petija atzinumi par

«darbu un pat darba laiku kā vērtības mēru, par ko pie viņa saņemamas neskaidras pēdas»,

izņemot šo frāzi, nekur netiek minēti. Neskaidras pēdas! Savā «Traktātā par nodokļiem un nodevām» (pirmais izdevums 1662. g.)¹⁶² Petijs sniedz pilnīgi skaidru un pareizu preču vērtības lieluma analīzi. Uzskatāmi paskaidrojot to sākumā ar piemēru par cēlmetālu un labības vienādo vērtību, kuru ražošanai nepieciešams vienāds daudzums darba, Petijs saka pirmo un līdz ar to pēdējo «teorētisko» vārdu par cēlmetālu vērtību. Bet Petijs bez tam izsaka noteiktā un vispārīgā formā domu, ka preču vērtību mēri ar *vienlīdzīgu darbu* (equal labour). Savu atklājumu viņš lieto dažādu — dažreiz ļoti sarežģītu problēmu atrisināšanai un vietām — dažādos gadījumos un dažādos rakstos — taisa no šās galvenās tēzes svarīgus secinājumus pat tur, kur tā netiek atkārtota. Bet jau savā pirmajā rakstā viņš saka:

«Es apgalvoju, ka tas» (t. i., novērtējums ar vienlīdzīgu darbu) «ir vērtību izlīdzināšanas un apsvēršanas pamats*»; tomēr man jāatzīstas, ka uz šā pamata celtajā virsbūvē un šās pamattēzes praktiskajā lietošanā rodas daudz komplicētu un sarežģītu parādību.»

Tātad Petijs apzinās tiklab sava atklājuma svarīgumu, kā arī to, cik grūti to piemērot konkrētos gadījumos. Tāpēc viņš dažiem konkrētiem gadījumiem izvēlas citu ceļu.

Esot jāatrod zemes un darba vienlīdzības dabiskās attiecības (a natural Par) tā, lai vērtību varētu izteikt pēc vēlēšanās «kā ar zemi, tā arī ar darbu vai, vēl labāk, ar abiem diviem».

Pats Petija maldu ceļš ir ģeniāls.

Par Petija vērtības teoriju Diringa kungs izsaka šādu piezīmi, kas atšķiras ar lielu domas asumu:

«Ja pats Petijs savu domu būtu asāk domājis, tad nebūtu nemaz iespējams, ka citās vietās viņam parādās pretējas koncepcijas pēdas, par kurām jau iepriekš minēts.» —

* Kursivs Engelsa. Red.

t. i., par kurām Dīringa kungs «iepriekš» nekā nav minējis, izņemot paziņojumu, ka «pēdas» ir «neskaidras». Tā ir Dīringa kungam visai raksturīga maniere — ar bezsaturīgu frāzi «iepriekš» norādīt uz kaut ko, lai «pēc tam» lasītājam liktu domāt, ka viņam jau «iepriekš» noskaidrota lietas būtība, no kuras minētais autors patiesībā kā iepriekš, tā pēc tam izvairās.

Bet Ādama Smita darbos, runājot par vērtības jēdzienu, mēs atrodam ne tikai «pretēju koncepciju pēdas» un ne tikai divus, bet pat trīs un, pavisam precīzi izsakoties, pat četrus krasī pretējus uzskatus par vērtību, kuri viņam mierīgi pastāv blakus vai arī juku jukām. Tomēr tas, kas ir dabisks politiskās ekonomijas pamatlicējam, kurš aiz nepieciešamības virzās uz priekšu taustoties, eksperimentē, cīnās ar ideju tikko topošo haosu, — tas var likties ārkārtīgi dīvaini tāda rakstnieka darbos, kurš rezumē vairāk nekā pusotra simta gadu ilgu darbu, kura rezultāti jau pa daļai no grāmatām pārgājuši vispārīgajā apziņā. Un tagad pāriesim no lielām lietām pie mazām: kā iepriekš redzējām, arī pats Dīringa kungs dod mūsu laipnai izvelei piecus dažādus vērtības veidus un reizē ar tiem tikpat daudz pretēju uzskatu. Protams, «ja viņš pats savu domu būtu asāk domājis», tad nebūtu tik daudz pūlējies, lai savus lasītājus no Petija pilnīgi skaidrā uzskata par vērtību atsviestu atpakaļ galīgā jucekli.

Pilnīgi pabeigts, it kā vienā lējumā izliets darbs ir Petija «Kaut kas par naudu», publicēts 1682. g., desmit gadu pēc viņa «Īrijas anatomijas», kas parādījās «pirmoreiz» 1672. g. un nevis 1691. g., — kā to apgalvo Dīringa kungs, norakstīdams no «visizplatītākajām mācību grāmatu kompilācijām»¹⁶³. Seit pilnīgi izzudušas merkantilo uzskatu pēdējās pēdas, kas sastopamas citos viņa rakstos. Šis nelielais darbs pēc satura un formas ir īsts meistardarbs; bet taisni tāpēc Dīringa kungs ne reizi nepiemin pat tā virsrakstu. Un tas ir pilnīgi saprotams, ka pret ļoti ģeniālo un oriģinālo pētnieku-ekonomistu viduvējs sacerētājs var tikai ar uzpūtīga skolmeistara lielīgumu izpaust savu ņurdošo īgnumu, var tikai just nepatiku par to, ka teorētiskās domas dzirksteles te neparādās cita aiz citas kā gatavas «aksiomas», bet gan iemirdzas izkļiedus līdz ar iedziļināšanos «neapstrādātā» praktiskā materiālā, piemēram, nodokļu sistēmā.

Kā Dīringa kungs izturas pret Petija īsti ekonomiskajiem darbiem, tāpat viņš rikojas arī ar Petija nodibināto «politisko aritmētiku», vulgo* — statistiku. Viņš tikai nicinoši rausta plecus par Petija lietoto metožu savādībām! Ja atcerēsimies groteskā metodes, kādas šai zinātnes laukā lietoja pat Lavuazjē vēl simt gadu vēlāk¹⁶⁴, ja atcerēsimies, cik tālu vēl tagadējā statistika ir no tā mērķa, ko tai lielos vilcienos uzstādīja Petijs, tad šāda uzpūtīga viszināšana divus gadsimtus post festum** parādās visā savā nepievilcīgajā muļķībā.

Visievērojamākās Petija idejas, no kurām pat pēdas nav manāmas Dīringa kunga «uzņēmumā», ir, kā viņš apgalvo, tikai atsevišķi ideju vizuļi, nejaušas domas un piezīmes, kurām tikai mūsu laikos ar citātiem, kas ir izrauti no kopsakara, piešķir nozīmi, kāda tām pašām par sevi nemaz nepiemīt; tāpat tām nav nekādas lomas *patiesajā* politiskās ekonomijas vēsturē, bet tikai modernajās grāmatās, kas atrodas uz zemāka līmeņa nekā Dīringa kunga līdz saknēm tverošā kritika un «historiogrāfija augstā stilā». Uzsākdams savu «uzņēmumu», Dīringa kungs, šķiet, paļāvies uz akli ticīgām lasītāju aprindām, kas nekādā gadījumā neuzdrošināsies viņam prasīt pierādījumus viņa apgalvojumiem. Pie šā jautājuma mēs vēl atgriezīsimies (kad runāsim par Loku un Nortu), bet tagad mums garāmejojot jāapskata Buagilbērs un Lo.

Runājot par Buagilbēru, atzīmēsim vienīgo Dīringa kungam piederošo atradumu: viņš atklājis agrāk nepamanīto sakaru starp Buagilbēru un Lo. Proti, Buagilbērs apgalvo, ka cēlmetālus normālajās naudas funkcijās, ko tie izpilda preču apgrozībā, varētu aizstāt kredīta nauda (un morceau de papier***)¹⁶⁵. Lo turpretī iedomājas, ka jebkura šo «papīra gabaliņu daudzuma pavairošana» palielinot nācījas bagātību. No tā Dīringa kungs secina, ka

«Buagilbēra domu gājiens jau slēpis sevī jaunu pavērsienu merkantilisma attīstībā»,

citiem vārdiem, jau slēpis sevī Lo. Tas ar starojošu skaidrību tiek pierādīts šādā veidā:

«Vajadzēja *tikai* piedēvēt «vienkāršiem papīra gabaliņiem» to pašu lomu, kas jāizpilda cēlmetāliem, un tūlīt notika merkantilisma metamorfoze.»

* — vienkārši runājot. *Red.*

** — ar novēlojumu (burtiski: pēc svētkiem, t. i., pēc notikuma).

*** — papīra gabaliņš. *Red.*

Tādā pašā veidā var tūlīt notikt onkuļa metamorfoze par tanti. Dīringa kungs gan mierinādams piebilst:

«Buagilbēram gan tāda nodoma nebija.»

Bet, velns parauj, kā gan viņam varēja būt nodoms savus paša racionālistiskos uzskatus par cēlmetālu naudas lomu apmainīt pret mānīcīgiem merkantilistu uzskatiem — tikai uz tā pamata vien, ka, pēc viņa domām, cēlmetāli šajā lomā var tikt aizstāti ar papīru?

Tomēr, turpina Dīringa kungs savā komiskajā nopietnībā, «tomēr var atzīt, ka vietām mūsu autoram izdodas pateikt tiešām zīmīgu piezīmi» (83. lpp.).

Runājot par Lo, Dīringa kungam izdodas tikai šāda «tiešām zīmīga piezīme»:

«Saprotams, ka arī Lo nekad nevarēja pilnīgi *izskaust* norādīto pamatu» (t. i., «cēlmetālu kā bāzi»), «bet viņš papīra naudas izlaišanu novadīja līdz galējībai, t. i., līdz visas sistēmas sabrukumam» (94. lpp.).

Patiesībā tomēr šiem papīra tauriņiem, šīm vienkāršajām naudas zīmēm, vajadzēja lidināties publikā, nevis lai «izskaustu» cēlmetālu bāzi, bet lai šos metālus no publikas kabatām pārvilinātu iztukšotajās valstu kasēs¹⁶⁶.

Atgriezoties pie Petija un tās neievērojamās lomas, kādu Dīringa kungs viņam ierāda politiskās ekonomijas vēsturē, vispirms paklausīsimies, ko viņš mums pastāsta par Petija tuvākajiem pēctečiem — Loku un Nortu. Tai pašā 1691. gadā nāca klajā Loka «Apsvērumi par procentu pazemināšanu un naudas vērtības paaugstināšanu» un Norta «Apcerējumi par tirdzniecību».

«Ko viņš» (Loks) «rakstīja par procentiem un monētu, tas nesniedzas pāri pārdomu robežām, kuras, merkantilismam valdot, bija parastas sakarā ar notikumiem valsts dzīvē» (64. lpp.).

Tagad nu šā «paziņojuma» lasītājam skaidri jāsaprot, kāpēc Loka raksts «Procentu pazemināšana» XVIII gadsimta otrajā pusē tik ļoti ietekmēja politisko ekonomiju Francijā un Itālijā, turklāt dažādos virzienos.

«Jautājumā par procentu likmes brīvību daudzi veikalnieki domāja tāpat» (kā Loks), «un arī notikumu gaitā ļaudis pierada uzskatīt procentu ierobežošanu par neiedarbīgu līdzekli. Laikā, kad kāds Daddlijs Norts varēja uzrakstīt savus «Apcerējumus par tirdzniecību» brīv-tirdzniecības teorijas garā, vajadzēja jau it kā gaisā lidināties daudz kam tādam, kura dēļ teorētiskā opozīcija pret procentu ierobežojumiem vairs nelikās kaut kas nedzirdēts» (64. lpp.).

Tātad Lokam vajadzēja atkārtot viena vai otra viņa laika «veikalnieka» domas vai arī uztvert daudz ko tādu, kas viņa laikā «it kā lidinājās gaisā», lai teoretizētu par procentu brīvību un pie tam nepateiktu nekā «nedzirdēta!» Patiesībā tomēr Petijs jau 1662. g. savā «Traktātā par nodokļiem un nodevām» procentus kā naudas renti, ko mēs saucam par augļošanu (rent of money which we call usury), nostādīja pretī zemes rentei un nekustamu īpašumu rentei (rent of land and houses) un izskaidroja zemesīpašniekiem, kuri gribēja ar likumdošanas palīdzību noturēt renti — gan naudas, bet ne zemes renti — zemā līmenī, cik veltīgi un neauglīgi ir izdot pozitīvus civillikumus, kas runā pretī dabas likumam (the vanity and fruitlessness of making civil positive law against the law of nature).¹⁶⁷ Tāpēc savā darbā «Kaut kas par naudu» (1682. g.) viņš procentu regulēšanu ar likumdošanas palīdzību pasludina par tikpat aplamu soli kā cēlmetālu eksporta vai vekseļu kursa regulēšanu. Tai pašā rakstā viņš izsaka nesatricināmi pareizu uzskatu par raising of money* (par mēģinājumu, piemēram, 1/2 šiliņa nosaukt par 1 šiliņu tādā veidā, ka no unces sudraba izkaļ divkāršu daudzumu šiliņu).

Šai pēdējā punktā Loks un Norts viņu gandrīz vienīgi kopē. Runājot par procentiem, Loks iziet no paralēles, ko Petijs vilka starp naudas procentiem un zemes renti, bet Norts iet tālāk un nostāda procentus kā kapitāla renti (rent of stock) pretī zemes rentei, bet kapitālistus [stock-lords] — pretī lielajiem zemesīpašniekiem [landlords].¹⁶⁸ Bet, kamēr Loks pieņem Petija prasīto procentu brīvību ar ierobežojumiem, Norts to pieņem absolūti.

Dīringa kungs pārspēj pats sevi, kad viņš, būdams pats vēl dedzīgs merkantilists «smalkākā» nozīmē, satriec Dadlija Norta «Apcerējumus par tirdzniecību» ar piezīmi, ka tie esot uzrakstīti «brīvtirdzniecības teorijas garā». Tas izklausās tāpat, kā ja teiktu par Harveju, ka viņš rakstījis asinsriņķošanas teorijas «garā». Norta darbs neatkarīgi no tā citiem nopelniem ir klasisks, ar nelokāmu konsekvenci uzrakstīts tiklab ārējās, kā arī iekšējās brīvtirdzniecības mācības iztirzājums, un 1691. gadā tas, bez šaubām, bija «kaut kas nedzirdēts!»

* — naudas vērtības paaugstināšana. Red.

Bez tam Dīringa kungs paziņo, ka

Norts bijis «tirgotājs» un turklāt slikts cilvēks un ka viņa darbam «nav izdevies rast piekrišanu».

Tā tikai vēl trūktu, ka šāds darbs būtu guvis «piekrišanu» pie salašņām, kas Anglijā aizsargmuītas sistēmas galīgās uzvaras laikmetā uzdeva toni! Tas tomēr netraucēja Norta darbam tūlīt panākt teorētisku ietekmi, kas izsekojama veselā rindā ekonomisku darbu, kuri parādījās Anglijā tūlīt pēc tā, pa daļai jau XVII gadsimtā.

Loka un Norta piemērs mums pierāda, ka pirmos drošos mēģinājumus, ko Petijs veicis gandrīz visās politiskās ekonomijas sfērās, atsevišķi uzņēma un tālāk izveidoja viņa angļu pēcteči. Šā procesa pēdas laikmetā no 1691. līdz 1752. gadam uzkrīt pat vispaviršākajam novērotājam jau tāpēc vien, ka visi kaut cik ievērojamie šā laikmeta ekonomiskie darbi pozitīvi vai negatīvi balstās uz Petija uzskatiem. Tāpēc šis periods, kas bagāts ar oriģināliem prātiem, ir vissvarīgākais politiskās ekonomijas pakāpeniskās tapšanas gaitas pētīšanai. «Historiogrāfija augstā stilā», kas pārmet Marksam kā nepiedodamu grēku to, ka viņš «Kapitālā» piešķir tik lielu nozīmi Petijam un citiem minētā laikmeta autoriem, vienkārši izvītro tos no vēstures. No Loka, Norta, Buagilbēra un Lo šī «historiogrāfija» pārlec tieši uz fiziokrātiem, pēc tam pie ieejas politiskās ekonomijas patiesajā tempļī parādās — Dāvids Jūms. Ar Dīringa kunga atļauju mēs atjaunosim hronoloģisko kārtību un tāpēc nostādīsim Jūmu pirms fiziokrātiem.

Jūma ekonomiskie «Apraksti» parādījās 1752. gadā.¹⁶⁹ Savā starpā saistītajos aprakstos «Par naudu», «Par tirdzniecības bilanci», «Par tirdzniecību» Jūms soli pa solim, bieži pat tīrās divainībās, seko Džeikoba Vanderlīnta grāmatai «Nauda ir līdzvērtīga visām lietām» (Londonā, 1734). Lai cik nezināms šis Vanderlīnts palicis Dīringa kungam, tomēr viņu vēl ievēro angļu ekonomiskajos rakstos XVIII gadsimta beigās, t. i., laikmetā pēc Smita.

Tāpat kā Vanderlīnts, Jūms aplūko naudu tikai kā vērtības zīmi; viņš gandrīz burtiski noraksta no Vanderlīnta (un šo apstākli ir svarīgi atzīmēt, jo vērtības zīmju teoriju Jūms varēja aizgūt no daudziem citiem rakstiem), kāpēc tirdzniecības bilance nevar būt pastāvīgi par ļaunu

kādaī zemei vai arī pastāvīgi par labu tai; viņš attīsta, tāpat kā Vanderlints, mācību par bilanču līdzsvaru, kas nodibinās dabiski — saskaņā ar katras atsevišķas zemes ekonomisko stāvokli; viņš, tāpat kā Vanderlints, sludina brīvirdzniecību, tikai mazāk droši un konsekventi; viņš līdz ar Vanderlintu, tikai paviršāk, uzsver vajadzības kā ražošanas dzenuli; viņš seko Vanderlintam, maldīgi piedēvēdams banku naudai un visiem oficiālajiem vērtspapīriem ietekmi uz preču cenām; viņš līdz ar Vanderlintu noraida kredīta naudu; tāpat kā Vanderlints, viņš atzīst, ka preču cenas ir atkarīgas no darba cenas, tātd no darba algas; viņš noraksta no Vanderlinta pat to izdomājumu, ka dārgumu uzkrāšana noturot zemas preču cenas, utt., utt.

Dīringa kungs jau sen noslēpumaini kā orākuls kaut ko murmināja, ka daži nesaprotot Jūma naudas teoriju, un turklāt sevišķi draudīgi māja uz Marksa pusi, kurš nogrēkojies piedevām ar to, ka, pārkāpjot policijas noteikumus, «Kapitālā» norādījis uz Jūma slepenajiem sakariem ar Vanderlintu un Dž. Mesiju,¹⁷⁰ par kuru mēs vēl runāsim.

Ar šo nesaprašanu ir šādi. Par īsteno Jūma naudas teoriju, saskaņā ar kuru nauda ir tikai vērtības zīme un tāpēc citādi vienādos apstākļos preču cenas ceļas samērā ar to, kā pieaug apgrozībā esošais naudas daudzums, un krit samērā ar to, kā tas samazinās, — par šo teoriju Dīringa kungs pat ar vislabākajiem nodomiem prot tikai atkārtot — kaut arī ar viņam piemītošo ļoti skaidro iztirzāšanas manieri — savus maldīgos priekštečus. Bet Jūms, izvirzīdams minēto teoriju, pats pret sevi iebilst (ko darīja jau Monteskjē,¹⁷¹ vadoties pēc tiem pašiem priekšnoteikumiem), ka neesot taču

«nekādu šaubu», ka kopš Amerikas zelta un sudraba raktuvju atklāšanas «visu Eiropas tautu rūpniecība, izņemot šo raktuvju īpašnieku rūpniecību, ir augusi» un ka šo pieaugumu «līdz ar citiem cēloņiem nosacījis zelta un sudraba daudzuma pieaugums».

Šo parādību Jūms izskaidro ar to, ka,

«kaut gan preču augstā cena ir zelta un sudraba daudzuma pieauguma nepieciešamas sekas, tomēr tā neseko tieši šim pieaugumam, bet ir vajadzīgs zināms laiks, kamēr nauda savā apgrozībā apstaigā visu valsti un ietekmē visus tautas slāņus». Sai starplaikā nauda labvēlīgi ietekmē rūpniecību un tirdzniecību.

Sā prātojuma beigās Jūms mums pasaka arī, kāpēc tas tā notiek, kaut gan viņš sniedz daudz vienpusīgāku izskaidrojumu nekā daži viņa priekšteči un laikabiedri:

«Nav grūti izsekot naudas kustībai visā sabiedrībā, un tad mēs uzzināsim, ka tai vajag katru pamudināt uz centību, iekām *tā pacels darba cenu**»¹⁷²

Citiem vārdiem: Jūms šeit apraksta revolūcijas iedarbību uz cēlmetālu vērtību, un proti — to vērtības samazināšanos jeb, kas nozīmē to pašu, revolūcijas iedarbību uz cēlmetālu kā *vērtības mēra* funkciju. Viņš pareizi piezīmē, ka šī vērtības samazināšanās, preču cenām tikai pakāpeniski izlīdzinoties, vienīgi pašās beigās «paceļ darba cenu», vulgo darba algu; tātad uz strādnieku rēķina pavairo tirgotāju un rūpnieku peļņu (tā, pēc viņa domām, ir pilnīgi normāla parādība) un tādējādi «pamudina uz centību». Tomēr īsto zinātnisko jautājumu — vai un kā cēlmetālu palielināts pievedums, šo metālu vērtībai nemainoties, ietekmē preču cenas —, šo jautājumu viņš sev neuzstāda un sajauc *jebkuru* «cēlmetālu daudzuma pieaugumu» ar to vērtības samazināšanos. Tātad Jūms spriež tieši tā, kā to attēlo Markss («Par ... kritiku», 141. lpp.)¹⁷³. Šo punktu mēs vēlreiz īsi aplūkosim, bet iepriekš pievērsīsimies Jūma apcerējumam par «Procentiem».

Tieši pret Loku vērsta Jūma argumentācija, ka procentus neregulē skaidrās naudas masa, bet peļņas norma, un viņa pārējie spriedumi par cēloņiem, kas nosaka procentu likmes augstumu vai zemumu, — tas viss daudz noteiktākā, bet mazāk asprātīgā veidā sastopams kādā darbā, kas parādījās 1750. gadā, t. i., divus gadus pirms Jūma sacerējuma: «Apcerējums par cēloņiem, kas nosaka procentu dabisko likmi, kur aplūkoti sera V. Petija un mistera Loka uzskati šai jautājumā». Šā darba autors ir Dž. Mesijs, daudzpusīgs un, kā tas redzams no tā laika angļu literatūras, daudz lasīts rakstnieks. Ādama Smita procentu likmes izskaidrojums tuvāks Mesijam nekā Jūmam. Abi — tiklab Mesijs, kā arī Jūms — nekā nezina un nekā nesaka par «peļņas» dabu, kurai abu darbos ir zināma loma.

«Vispār,» pamāca Dīringa kungs, «Jūma novērtēšanā lielāko tiesu ir rīkojušies ļoti neobjektīvi, piedēvējot viņam idejas, kuras viņš nepavisam nav atzinis.»

* Kursīvs Marksa. *Red.*

Un ne vienu vien spilgtu šādas «rīcības» piemēru mums dod pats Dīringa kungs.

Tā, piemēram, Jūma apcerējums par procentiem sākas ar šādiem vārdiem:

«Neko nevar uzskatīt par drošāku kādas tautas uzplaukuma rādītāju kā zemu procentu likmi, un tas ir pareizi, kaut gan es atzīstu, ka šīs parādības cēlonis ir mazliet citāds, nekā parasti mēdz domāt.»¹⁷⁴

Tātad jau pašā pirmajā teikumā Jūms min uzskatu, ka zema procentu likme ir visdrošākais kādas tautas uzplaukuma rādītājs, kā nodeldētu frāzi, kas viņa laikā jau kļuvusi banāla. Un tiešām — kopš Čailda šai «idejai» bija veseli simt gadi laika kļūt populārai. Turpretī Dīringa kunga sacerējumā mēs lasām:

«Jūma uzskatos par procentu likmi galvenokārt uzsverama ideja, ka procentu likme ir patiesais stāvokļu» (kādu?) «barometrs un ka zema procentu likme ir gandrīz nemaldīga attiecīgas tautas uzplaukuma pazīme» (130. lpp.).

Kas šeit ir «neobjektīvs» un kas maldās? Neviens cits kā Dīringa kungs.

Starp citu, mūsu kritiskajā vēsturniekā naivu izbrīnu rada tas, ka Jūms, kādā vietā izteikdams izdevušos domu, «pat nenosauc sevi par tās autoru». Ar Dīringa kungu gan nekas tamlīdzīgs nebūtu noticis.

Mēs redzējām, kā Jūms sajauc cēlmetālu daudzuma jebkuru pieaugumu ar tādu to pieaugumu, kas savienots ar šo metālu vērtības samazināšanos, ar revolūciju metālu pašu vērtībā un tātad preču vērtības mērā. Šī sajaukšana Jūmam bija nenovēršama, jo viņam nebija ne mazākās izpratnes par cēlmetālu kā vērtības mēra funkciju. Viņš arī nevarēja to saprast, jo viņš absolūti nekā nezināja par pašu vērtību. Pats vārds «vērtība» figurē viņa darbos varbūt tikai vienu reizi, un proti — tur, kur viņš neveiksmīgi «labo» Loka kļūdaino uzskatu, ka cēlmetāliem esot «tikai iedomāta vērtība», un saka, ka tiem esot «lielāko tiesu fiktīva vērtība».¹⁷⁵

Šai jautājumā viņš stāv daudz zemāk ne vien par Pettiju, bet arī zemāk nekā vairāki viņa angļu laikabiedri. Tādu pašu «atpalcību» viņš parāda arī tad, kad viņš vēl arvien pa vecam slavina «tirgotāju» kā ražošanas

galveno atsperi, — viedoklis, no kā Petijs jau sen bija atteicies. Ja Dīringa kungs apgalvo, ka Jūms savos apcerējumos esot nodarbojies ar «galvenajām saimnieciskajām attiecībām», tad pietiek tikai salīdzināt šos darbus kaut vai ar Ādama Smita citēto Kantiļjona darbu (kas, tāpat kā Jūma apcerējumi, parādījās atklātībā 1752. gadā, bet daudzus gadus pēc autora nāves)¹⁷⁶, lai pabrīnītos par Jūma ekonomisko darbu šauru apvārsni. Jūms, kā jau teikts, kaut arī Dīringa kungs viņam izsniedzis patentu, arī politiskajā ekonomijā paliek respektējams, bet šeit viņš nepavisam nav oriģināls pētnieks un vēl mazāk — domātājs, kas būtu radījis zinātnē jaunu laikmetu. Viņa ekonomisko darbu ietekme uz tā laika izglītotajām aprindām izskaidrojama ne tikai ar lielisko izteiksmes veidu, bet daudz vairāk ar to, ka tie progresīvā, optimistiskā garā cildināja toreiz plaukstošo rūpniecību un tirdzniecību, citiem vārdiem, slavināja Anglijā toreiz strauji augšupejošo kapitālistisko sabiedrību, kurā tiem tāpēc vajadzēja gūt «piekrišanu». Te pietiks ar īsu norādījumu. Ikviens zina, cik nikni angļu tautas masas taisni Jūma laikā cīnījās pret netiešo nodokļu sistēmu, ko plānveidīgi realizēja bēdīgi slavenais Roberts Volpols, lai samazinātu nodokļus zemesīpašniekiem un vispār bagātajiem ļaudīm. Apcerējumā «Par nodokļiem» («Of Taxes»), kur Jūms polemizē, vārdā neminot, ar savu pastāvīgo autoritāti Vanderlintu, kas ir netiešo nodokļu niknākais pretinieks un zemesīpašuma aplikšanas noteiktākais aizstāvis, teikts:

«Tiem» (nodokļiem uz patēriņa priekšmetiem) «tiešām jābūt ļoti augstiem nodokļiem un ļoti nesaprātīgi noteiktiem, ja strādnieks pat ar palielinātu čaklumu un taupību nav spējīgs tos samaksāt, nepaugstinot sava darba cenu*.»¹⁷⁷

Tā vien liekas, ka mēs šeit dzirdam pašu Robertu Volpolu, īpaši ja vēl ievērojam to vietu apcerējumā «Par valsts kredītu», kur par grūtībām, kas rodas, aplikot ar nodokļiem valsts kreditorus, teikts šādi:

«Viņu ienākumu samazināšanu nepavisam nevarētu noslēpt* ar šķietamību, ka tas būtu vienkāršs akcīzes vai muižu postenis.»¹⁷⁸

* Kursīvs Marksa. Red.

Kā jau tas no skota sagaidāms, Jūma locīšanās buržuāziskās mantrausības priekšā nebūt nebija tīri platoniska. No nabadzīgas ģimenes cēlies, viņš bija sasniedzis ļoti solidu vairāku tūkstošu mārciņu gada ienākumu, — fakts, par ko Dīringa kungs, tā kā runa šeit nav par Petiju, izsakās šādā delikātā veidā:

«Ar saprātīgu *privātu ekonomiju* Jūms, sākot ar ļoti maziem līdzekļiem, sasniedza tādu stāvokli, ka viņam nevajadzēja rakstīt, lai izpatiktu citiem.»

Dīringa kungs tālāk saka par Jūmu:

«Viņš nekad ne mazākā mērā nepieķāpās partijai, firstu vai universitāšu ietekmei.» —

un tiešām nav zināms, ka Jūms būtu taisījis kopīgus literārus veikalus ar kādu «Vageneru»¹⁷⁹, tomēr ir zināms, ka viņš neatlaidīgi aizstāvēja vīgu oligarhiju, kura augsti vērtēja «*baznīcu un valsti*», un kā atlīdzību par šo nopelni dabūja vispirms sūtniecības sekretāra posteni Parīzē un vēlāk — nesalīdzināmi svarīgāko un ienesīgāko valsts sekretāra palīga posteni.

«Politiskā ziņā,» saka vecais Šlosers, «Jūms arvien bija un palika konservatīvs un stingri monarhistiskā garā domājošs cilvēks. Tāpēc arī valdošās baznīcas piekritēji viņam neuzbruka ar tādu niknumu kā Gibonam.»¹⁸⁰

«Šis egoists Jūms, šis melis vēstures zinātnē,» saka «rupji» plebejiskais Kobets, lamā angļu mūkus, nosaukdams viņus par nobarotiem, bez laulības un bez ģimenes dzīvojošiem diedelniekiem, «bet arī viņam pašam nekad nebija ne ģimenes, ne sievas, un pats viņš bija liels, resns vīrs, kas ievērojamā mērā bija nobarots par sabiedrības līdzekļiem, kurus viņš nekad nebija nopelnījis ar kādu patiesi sabiedrisku dienestu.»¹⁸¹

Bet Dīringa kunga sacerējumā mēs lasām, ka

Jūms «*praktiskā* attiecībā pret dzīvi galvenajos vilcienos aizsteidzies tālu priekšā Kantam».

Kāpēc tomēr «Kritiskajā vēsturē» Jūmam ierādīta tik pārspīlēti izcila vieta? Vienkārši tāpēc, ka šim «nopietnajam un smalkajam domātājam» ir tas gods reprezentēt XVIII gadsimta Dīringu. Jūms noder Dīringa kungam par faktisku pierādījumu, ka

«veselas zinātnes nozares» (politiskās ekonomijas) «radišana bija vairāk apgaismotās filozofijas darbs».

Gluzī tāpat Dīringa kungs saskata Jūmā, kuru viņš uzlūko par savu priekšteci, vislabāko garantiju, ka visa šī zinātnes nozare savu tuvāko noslēgumu iegūs tai fenomenālajā vīrā, kurš jau pārradījis tikai «vairāk apgaismoto» filozofiju par pilnīgi apžilbinošu īstenības filozofiju un kurš, gluži tāpat kā Jūms,

«nodarbību ar filozofiju vārda šaurākajā nozīmē apvieno ar zinātniskiem darbiem tautas saimniecības laukā... — parādība, kurai Vācijā līdz šim nav piemēra».

Saskaņā ar to mēs redzam, ka Dīringa kungs uzpūš Jūma — kurš kā ekonomists tomēr ir respektējams — lomu un padara viņu par pirmā lieluma ekonomisku zvaigzni, kuras nozīmi līdz šim varēja neatzīt tikai tā pati skaudība, kas līdz šim tik neatlaidīgi noklusē arī Dīringa kunga darbus, «kuriem ir noteicoša nozīme mūsu laikmetam».

Kā zināms, *fiziokrātu* skola Kenē «*Ekonomiskajā tabulā*»¹⁸² mums atstājusi miklu, ap kuru visi līdzšinējie politiskās ekonomijas kritiķi un vēsturnieki, kas mēģinājuši to atrisināt, veltīgi aplauzuši zobus. Šī tabula, kurai skaidrā un uzskatāmā veidā vajadzēja attēlot fiziokrātu priekšstatu par kādas zemes kopējās bagātības ražošanu un apgrozību, palika diezgan tumša nākamajām ekonomistu paaudzēm. Dīringa kungs solās ienest galīgas patiesības gaismu arī šajā laukā.

«*Kā pats Kenē saprot* šo ražošanas un sadalīšanas attiecību ekonomisko attēlojumu», viņš saka, to var noteikt tikai tad, ja «*iepriekš precīzi izpēti* viņam raksturīgos vadošos jēdzienus». Tāda iepriekšēja pētīšana nepieciešama vēl jo vairāk tāpēc, ka šie jēdzieni līdz šim izteikti tikai «izplūstošā un nenoteiktā formā» un pat Ādama Smita darbos «nevar pazīt to būtiskās pazīmes».

Šādam tradicionālam «paviršam iztīrījumaam» Dīringa kungs nu reiz par visām reizēm darīs galu. Un veselās piecās lappusēs viņš nīrgājas par lasītāju, ar visādiem lielīgiem izteicieniem, pastāvīgiem atkārtojumiem un tīšu nekārtību, cenzdamies apslēpt bēdīgo faktu, ka Dīringa kungs par Kenē «vadošajiem jēdzieniem» tikko var pa-

teikt tik daudz, cik pasaka «visparastākās mācību grāmatu kompilācijas», no kurām viņš tik nenogurstoši brīdina savus lasītājus. «Viena no šaubīgākajām pusēm» šai ievadā ir tā, ka arī jau šeit Dīringa kungs garāmejojot pieskaras pagaidām tikai pēc nosaukuma pazīstamajai tabulai, bet tad nodziļinās visādās «pārdomās» — piemēram, par «atšķirību starp izdevumiem un rezultātu». Ja arī šī atšķirība «gatavā veidā gan nav atrodamā Kenē idejā», tad Dīringa kungs toties mums dos šās «atšķirības» spīdošu paraugu, tiklīdz viņš pēc saviem gari stieptajiem ievadījuma «izdevumiem» nonāks pie sava apbrīnojami īsā «rezultāta», pie pašas tabulas izskaidrošanas. Tagad minēsim visu, pie tam *burtiski visu*, ko Dīringa kungs atzīst par labu teikt par Kenē tabulu.

«Izdevumos» Dīringa kungs saka:

«Viņam» (Kenē) «likās pats par sevi saprotams, ka ienākumu» (Dīringa kungs tikko runāja par neto produktu) «vajag aplūkot un traktēt kā *naudas vērtību*... Savas pārdomas (!) viņš tūlīt sasaistīja ar *naudas vērtībām*, kuras viņš iedomājās kā visu lauksaimniecības produktu pārdošanas rezultātu, tiem tiekot pārdotiem no pirmās rokas. Tādā kārtā (!) viņš savas tabulas slejās operē ar dažiem miljardiem» (t. i., ar naudas vērtībām).

Tātad mēs trīs reizes dabūjam zināt, ka tabulā Kenē operē ar «lauksaimniecības produktu» «naudas vērtībām», ieskaitot «neto produkta» jeb «tirā ienākuma» naudas vērtību. Tālāk tekstā mēs lasām:

«Ja Kenē būtu izvēlēties patiesi dabisku aplūkošanas veidu un būtu atteicies ievērot ne vien cēlmetālus un naudas daudzumu, bet arī *naudas vērtības*... Bet Kenē operē vienīgi tikai ar *vērtības summām* un jau iepriekš iedomājas (!) neto produktu kā *naudas vērtību*.»

Tātad ceturto un piekto reizi: tabulā mums ir darīšana tikai ar naudas vērtībām!

«Viņš» (Kenē) «dabūja to» (neto produktu), «atskaitot izdevumus un *domājot* (!) galvenokārt» (lai arī ne tradicionāls, toties jo paviršāks iztīrājums) «par to vērtību, kas paliks zemesīpašniekam kā rente.»

Vēl arvien mēs netiekam no vietas, bet nupat tiksīm:

«No otras puses, *tomēr arī*» — šis «tomēr arī» ir īsta pērle! — «neto produkts stājas apgrozībā kā naturāls priekšmets un tādā veidā kļūst par elementu, ar kuru... jāuztur šķira, kas tiek dēvēta par-

neauglīgu. Seit *tūlit* (!) var ievērot jucekli, kas rodas tāpēc, ka vienā gadījumā domu gaitu nosaka naudas vērtība, bet otrā — pati lieta.»

Vispār, šķiet, *ikkatra* preču apgrozība slimo ar tādu «jucekli», ka preces vienlaikus stājas apgrozībā kā «naturāls priekšmets» un kā «naudas vērtība». Bet mēs vēl arvien griežamies riņķī apkārt ap «naudas vērtībām», jo

«Kenē grib izvairīties no tautsaimnieciska ienākuma dubultā aprēķina».

Ar Dīringa kunga atļauju piezīmēsim: Kenē tabulas «Analizē»¹⁸³ apakšā figurē dažādie produktu veidi kā «naturālie priekšmeti» un augšā, pašā tabulā, — to naudas vērtības. Vēlāk Kenē pat uzdeva savam palīgam abatam Bodo atzīmēt arī pašā tabulā naturālos priekšmetus *blakus* to naudas vērtībām.¹⁸⁴

Pēc tik daudziem «izdevumiem» beidzot nāk «rezultāts». Klausieties un brīnieties:

«Tomēr nekonsekvence» (attiecībā uz lomu, kādu Kenē piešķir zemesīpašniekiem) «*tūlit* kļūst skaidra, tikko jautā — *kas tad tautsaimniecības riņķojumā notiek ar neto produktu, kurš piesavināts kā rente?* Seit fiziokrātu priekšstata veidam un *ekonomiskajai tabulai* bija iespējams tikai juceklis, kas sniedzas līdz misticismam, un patvaļā.»

Beigas labas, viss labs. Tātad Dīringa kungs nezina, «kas tad tautsaimniecības riņķojumā» (ko tēlo tabula) «notiek ar neto produktu, kurš piesavināts kā rente». Tabula viņam ir «apļa kvadrātūra». Kā viņš pats atzīstas, viņš nesaprot fiziokrātijas ābeci. Pēc staigāšanas kā ap karstu putru, pēc tukšu salmu kulšanas, pēc lēcieniem krustām un šķērsām, pēc arlekinādēm, epizodiskiem iespraudumiem, atkāpēm, atkārtojumiem un pārsteidzošiem sagrozījumiem, kam tikai jāsaprot mūs grandiozajam izskaidrojumam, «kā pats Kenē saprot šo tabulu», beidzot Dīringa kungs kaunīgi atzīstas, ka *viņš pats to nezina*.

Beidzot nokratījis šo smago noslēpumu, šis Horācija melnās rūpes¹⁸⁵, kas viņa jājienā caur fiziokrātu zemi gulēja viņam uz pleciem, mūsu «nopietnais un smalkais domātājs» atkal moži bazūnē:

«Līnijas, kuras Kenē velk šurp un turp savā tomēr diezgan vienkāršajā (!) tabulā» (šīs līnijas ir pavisam tikai piecas!) «un kurām jāattēlo neto produkta apgrozība», liek šaubīties, vai «šais dīvainajos

kolonnu savienojumos» nav paslēpta kāda matemātiska fantastika; tās atgādina Kenē nodarbošanos ar apļa kvadrāturu utt.

Tā kā šīs līnijas ar visu savu vienkāršību paliek Dīringa kungam nesaprotamas, kā viņš pats atzīstas, tad viņam, lietojot savu iemīļoto paņēmienu, vajag *pret tām celt aizdomas*. Un nu jau viņš var kļūmīgajai tabulai mierīgi dot liktenīgo pēdējo triecienu:

«Aplūkojuši mācību par neto produktu no šās šaubīgākās puses,» — utt.

Proti, savu piespiesto atzīšanos, ka viņš nekā nesajēdz no «Ekonomiskās tabulas» un ka viņam nav saprotama «loma», kāda ir tanī figurējošam neto produktam, — Dīringa kungs nosauc par «šaubīgāko pusi mācībā par neto produktu»! Kāds karātavu humors!

Lai mūsu lasītāji par Kenē tabulu tomēr nepalīktu tai pašā šausmīgajā nezināšanā, kādā nepieciešami jāatrodas cilvēkiem, kas savu ekonomisko gudrību saņem no Dīringa kunga «pirmajām rokām», īsumā atzīmēsim sekojošo.*

Kā zināms, fiziokrāti sadala sabiedrību trijās šķirās: 1) produktīvā šķira, t. i., šķira, kas tiešām nodarbojas ar zemkopību, — fermeri un laukstrādnieki; viņus sauc par produktīviem tāpēc, ka viņu darbs dod pārpalikumu — renti; 2) šķira, kas piesavinās šo pārpalikumu; šī šķira ietver zemesīpašniekus un no viņiem atkarīgos muižas saimes laudis, valdnieku un vispār valsts algotos ierēdņus, beidzot arī baznīcu tās īpašajā lomā kā desmitās tiesas piesavinātāju; īsuma dēļ mēs turpmāk pirmo šķiru sauksim vienkārši par «fermeriem», bet otru — par «zemesīpašniekiem»; 3) rūpnieciskā jeb sterilā (neauglīgā) šķira, — neauglīgā tāpēc, ka no fiziokrātu viedokļa tā pieliek klāt izejvielām, ko tai apgādā produktīvā šķira, tikai tik daudz vērtības, cik tā patērē dzīvei nepieciešamajos līdzekļos, kurus tai piegādā tā pati šķira. Kenē tabulas uzdevums ir uzskatāmi attēlot, kā kādas zemes (faktiski Francijas) kopējais gada produkts apgrozās starp šīm trim šķirām un kalpo ikgadējai atražošanai.

* Sk. F. Kenē «Ekonomiskās tabulas» shēmu (formulu) šā izdevuma 250. lpp. *Red.*

Tabulas pirmais priekšnoteikums ir tas, ka visur ieviesta nomas sistēma un līdz ar to lielsaimniecība zemkopībā tai nozīmē, kādā šos vārdus lietoja Kenē laikā; pie tam Kenē par paraugu noder Normandija, Pikardija, Ildefransa un dažas citas Francijas provinces. Tāpēc fermeris parādās kā īstais zemkopības vadītājs, viņš tabulā reprezentē visu produktīvo (zemkopības) šķiru un maksā zemesīpašniekam renti naudā. Visam fermeru kopumam tiek piedēvēts pamatkapitāls jeb inventārs desmit miljardu livru apmērā, no tiem viena piektā daļa jeb divi miljardi apgrozāmā kapitāla, kas ik gadus atlīdzināms; šim aprēķinam pamatā atkal tāpat liktas minēto provinču vislabāk apsaimniekotās fermas.

Turpmākie priekšnoteikumi ir šādi: 1) vienkāršības dēļ tiek pieņemtas nemainīgas cenas un vienkāršā atražošana; 2) jebkāda apgrozība, kas notiek tikai vienas šķiras ietvaros, izslēgta; ievērota tikai apgrozība starp dažādām šķirām; 3) visi pirkumi resp. pārdevumi, kas notiek operācijas gadā starp šķirām, apvienoti vienā vienīgā kopīgā summā. Beidzot, jāatceras, ka Kenē laikā Francijā, tāpat kā vairāk vai mazāk visā Eiropā, pašas zemnieku ģimenes mājrupniecība deva tai lielāko daļu arī to nepieciešamo produktu, kas nav pieskaitāmi pārtikas līdzekļiem; tāpēc šeit mājrupniecība domāta kā pats par sevi saprotams zemkopības piederums.

Tabulas izejas punkts ir kopējā raža, kas tādēļ arī atzīmēta tabulas pašā augšā kā zemes, šai gadījumā Francijas augsnes gada ražojumu bruto summa jeb «visa atražošanas summa». Šā bruto produkta vērtības lielums tiek noteikts saskaņā ar tirdzniecisko nāciju augsnes ražojumu vidējām cenām. Tas sastāda piecus miljardus livru, summu, kas, ievērojot toreiz iespējamos statistiskos aprēķinus, apmēram izteic Francijas zemkopības bruto produkta naudas vērtību. Taisni šis apstāklis un nekas cits izskaidro, kāpēc Kenē savā tabulā «operē ar dažiem miljardiem» — proti, ar pieciem miljardiem —, nevis ar pieciem Tūras livriem.¹⁸⁶

Viss bruto produkts piecu miljardu vērtībā tātad atrodas produktīvās šķiras, t. i., vispirms fermeru rokās, kuri to ražojusi, izdodot gadā divus miljardus lielu apgrozāmo kapitālu, kas atbilst desmit miljardu lielam pamatkapitālam. Lauksaimniecības produkti, dzīvei nepieciešamie

līdzekļi, izejmateriāli utt., kas vajadzīgi apgrozāmā kapitāla atlīdzināšanai, tātad arī visu zemkopībā tieši strādājošo personu uzturēšanai, tiek in natura* atņemti no kopējās ražas un izdoti jaunai lauksaimnieciskai ražošanai. Tā kā paredzētas, kā jau minēts, nemainīgas cenas un vienkārša atražošanas rež noteiktā apmērā, tad šās bruto produktam iepriekš atņemtās daļas naudas vērtība līdzinās diviem miljardiem livru. Tātad šī daļa nepiedalās vispārīgajā apgrozībā, jo, kā jau atzīmēts, apgrozība, ciklāl tā notiek katras atsevišķas šķiras *ietvaros*, bet ne starp dažādām šķirām, no tabulas ir izslēgta.

Pēc apgrozāmā kapitāla atlīdzināšanas no bruto produkta paliek trīs miljardus liels pārpalikums, no tā divi miljardi dzīvei nepieciešamos līdzekļos, viens — izejmateriālos. Bet rente, kas fermeriem jāmaksā zemesīpašniekiem, sastāda tikai divas trešdaļas no šās summas, t. i., ir divi miljardi. Kāpēc tikai šie divi miljardi figurē «neto produkta» jeb «tīrā ienākuma» rubrikā, tas drīz noskaidrosies.

Bet bez lauksaimnieciskās «atražošanas visumā» piecu miljardu vērtībā, no kuriem trīs miljardi ieiet vispārīgajā apgrozībā, *pirms* tabulā tēlotās kustības sākuma fermeru rokās atrodas vēl visi nācijās «ietaupījumi» [pécule], divi miljardi skaidrā naudā. Ar tiem notiek sekojošais.

Tā kā tabulas izejas punkts ir visa raža, tad šī raža tai pašā laikā ir arī saimniecības gada noslēguma punkts — teiksim, 1758. gada, pēc kura sākas jauns saimniecības gads. Sai jaunajā — 1759. gadā apgrozībai paredzētā bruto produkta daļa ar zināmu skaitu atsevišķu maksājumu, pirkumu un pārdevumu sadalās starp divām citām šķirām. Šīs cita citai sekojošās kustības ir sadrumstalotas un turpinās visu gadu, tomēr tiek saņemtas kopā — kā tas bija nepieciešams tādai tabulai — nedaudzos raksturīgos aktos, no kuriem katrs aptver uzreiz veselu gadu. Tā 1758. gada beigās fermeru šķirai atplūst atpakaļ nauda, ko tā 1757. gadā samaksājusi zemesīpašniekiem kā renti (kā tas notiek, to rādīs pati tabula), proti — divus miljardus liela summa, tā ka fermeru šķira to var 1759. gadā atkal laist apgrozībā. Tā kā šī summa, kā Kenē piezīmē, ir daudz lielāka par to, kas patiesībā

---

* — naturālā veidā. *Red.*

vajadzīga zemes (Francijas) kopīgajai apgrozībai, kur maksājumi vienmēr notiek vairākkārt — mazās daļās, tad divi miljardi livru, kas atrodas fermeru rokās, reprezentē nācijā apgrozībā esošās naudas kopsummu.

Zemesīpašnieku šķira, kas ierauš renti, vispirms figurē, kā tas gadījuma pēc notiek arī vēl šodien, kā maksājumu saņēmēja. Pēc Kenē pieņēmuma zemesīpašnieki vārda šaurā nozīmē no divu miljardu rentes saņem tikai četras septiņdaļas, turpretī divas septiņdaļas aiziet valdībai un viena septiņdaļa — baznīcas desmitās tiesas saņēmējiem. Kenē laikā baznīca bija vislielākais Francijas zemesīpašnieks un bez tam vēl tā saņēma no visiem pārējiem zemesīpašumiem desmito tiesu.

Apgrozāmo kapitālu (*avances annuelles**), ko visa gada laikā izdod «neauglīgā» šķira, sastāda izejmateriāls viena miljarda vērtībā, — tikai izejmateriāls, jo darba rīki, mašīnas utt. pieskaitāmi pie šās šķiras pašas ražojumiem. Tabula neņem vērā dažādo lomu, kāda ir tamlīdzīgiem ražojumiem šās pašas šķiras rūpnieciskajā ražošanā, kā arī neņem vērā preču un naudas apgrozību, kura notiek vienīgi šās šķiras ietvaros. Atalgojums par darbu, ar kuru neauglīgā šķira pārvērš izejmateriālu par manufaktūras precēm, ir vienlīdzīgs dzīvei nepieciešamo līdzekļu vērtībai, kurus tā iegūst pa daļai tieši no produktīvās šķiras, pa daļai netieši — caur zemesīpašniekiem. Kaut gan neauglīgā šķira pati sadalās kapitālistos un algotos strādniekos, tomēr saskaņā ar Kenē pamatuzskatu tā kā kopšķira ir produktīvās šķiras un zemesīpašnieku algotā kalpībā. Visa rūpniecības kopprodukcija un tātad arī visa tās apgrozība, ko sadala visam ražai sekojošajam gadam, arī ir apvienota vienā veselā vienībā. Tāpēc tiek pieņemts, ka tabulā tēlotās kustības sākumā neauglīgās šķiras preču gada produkcija atrodas pilnīgi tās rokās, — pieņemts, ka tātad viss tās apgrozāmais kapitāls, t. i., izejmateriāls viena miljarda vērtībā, ir pārvērsts par precēm divu miljardu vērtībā, no kuriem puse reprezentē šai pārvēršanas laikā patērēto dzīvei nepieciešamo līdzekļu cenu. Šeit varētu iebilst: bet neauglīgā šķira taču arī patērē rūpniecības produktus savām iekšējām saimnieciskām vajadzībām, — kur tad figurē šie produkti, ja viss neaug-

* — ikgadējos avansus. *Red.*

līgās šķiras kopīgais produkts apgrozības ceļā pāriet pie citām šķirām? Uz to mēs saņemam atbildi: neauglīgā šķira ne tikai pati patērē daļu savu pašas preču, bet tā cenšas arī bez tam vēl paturēt sev tik daudz preču, cik vien iespējams. Šī šķira tāpēc pārdod tās apgrozībā laistās preces virs to īstenās vērtības, un tas tai jādara, jo mēs šīs preces novērtējam pēc to ražošanas kopīgās vērtības. Tomēr tas nekā negroza tabulas noteikumus, jo abas pārējās šķiras var faktiski saņemt manufaktūras preces, tikai samaksājot to kopīgās ražošanas vērtību.

Tātad mēs tagad zinām triju dažādo šķiru ekonomisko stāvokli tabulā attēlotās kustības sākumā.

Kad produktīvā šķira natūrā atlīdzinājusi savu apgrozāmo kapitālu, tās rīcībā paliek vēl trīs miljardu vērtībā lauksaimniecības bruto produkts un divi miljardi naudas. Zemesīpašnieku šķira tikai tagad pieteic savas prasības pēc diviem miljardiem rentes, kas tai jāsaņem no produktīvās šķiras. Neauglīgās šķiras rīcībā ir manufaktūras preces divu miljardu vērtībā. Apgrozību, kas norisinās tikai starp divām no šīm trim šķirām, fiziokrāti sauc par nepilnīgu apgrozību; apgrozību, kas norisinās starp visām trim šķirām, viņi sauc par pilnīgu.

Tagad pāriesim pie pašas ekonomiskās tabulas.

Pirmā (nepilnīgā) apgrozība. Fermeri, nesaņemdami pretvērtību, maksā zemesīpašniekiem pienākošos renti naudā — divus miljardus livru. Par vienu no šiem miljardiem zemesīpašnieki pērk dzīvei nepieciešamos līdzekļus no fermeriem, kuriem tādā veidā atplūst atpakaļ puse naudas, ko viņi izdevuši rentes samaksai.

Savā «Ekonomiskās tabulas analīzē» Kenē vairs nerunā par valsti, kas saņem divas septītdaļas, un par baznīcu, kas saņem vienu septītdaļu zemes rentes, jo to sabiedriskā loma ir vispārzināma. Par zemesīpašniekiem vārda šaurā nozīmē viņš saka, ka viņu izdevumi, kuros figurē arī visu viņu saimes ļaužu izdevumi, vismaz savā lielākajā daļā ir neauglīgi izdevumi, izņemot to nelielo daļu, ko izlieto «viņu muižu uzturēšanai un uzlabošanai un to kultūras pacelšanai». Bet saskaņā ar «dabiskajām tiesībām» zemesīpašnieku īstā funkcija arī esot tieši «rūpēties par viņu dzimtmuižu labu pārvaldīšanu un par izdevumiem to uzturēšanai»¹⁸⁷ vai, kā tas vēlāk paskaidrots, izdarīt avances foncières, t. i., izdevumus, lai sagatavotu

augšņi un apgādātu fermas ar visu nepieciešamo inventāru, kas fermeriem ļautu visu savu kapitālu veltīt vienīgi īstai lauksaimniecības kultūrai.

Otrā (pilnīgā) apgrozība. Zemesīpašnieki par otru miljardu, kas vēl atrodas viņu rokās, pērk manufaktūras preces no neauglīgās šķiras, bet šī šķira ar tādā veidā ieņemto naudu pērk par tādu pašu summu dzīvei nepieciešamos līdzekļus no fermeriem.

Trešā (nepilnīgā) apgrozība. Fermeri pērk no neauglīgās šķiras par vienu miljardu naudā attiecīgu daudzumu manufaktūras preču; šo preču ievērojamu daļu sastāda zemkopības darba riki un citi lauksaimniecībai nepieciešami ražošanas līdzekļi. Neauglīgā šķira to pašu naudu atdod atpakaļ fermeriem, iepērkot par vienu miljardu izejvielas savas pašas apgrozāmā kapitāla atlīdzināšanai. Tā fermeriem ir atplūduši atpakaļ tie divi miljardi naudas, ko viņi izdeva rentes nomaksai, un bilance noslēgta. Līdz ar to atrisināta arī lielā mēklā, «kas tad saimnieciskā riņķojumā īsti notiek ar neto produktu, kurš piesavināts kā rente».

Mēs jau redzējām, ka pašā procesa sākumā produktīvās šķiras rokās ir trīs miljardus liels pārpalikums. No tā tikai divus miljardus samaksāja zemesīpašniekiem kā neto produktu rentes veidā. Pārpalikuma trešais miljards sastāda procentus par fermeru visu pamatkapitālu, tātad par desmit miljardiem — desmit procentu. Sos procentus viņi nesaņem — tas jāievēro — no apgrozības: tie atrodas viņu rokās in natura, un viņi tos tikai realizē ar apgrozības palīdzību, pārvēršot tos tādējādi par manufaktūras precēm ar tādu pašu vērtību.

Bez šiem procentiem fermeris, šis zemkopības galvenais aģents, nebūtu tai avansējis savu pamatkapitālu. Jau no šā viedokļa, pēc fiziokrātu domām, tas, ka fermeris piesavinās to lauksaimnieciskā *virsiēnākuma* daļu, kas reprezentē procentus, ir tikpat nepieciešams noteikums atražošanai kā pati fermeru šķira; tātad šo sastāvdaļu nevar pieskaitīt pie nacionālā «neto produkta» jeb «tīrā ienākuma» kategorijas; pēdējo raksturo taisni tas, ka tas var tikt patērēts, nemaz neievērojot nacionālās atražošanas tiešās vajadzības. Bez tam saskaņā ar Kenē šis viena miljarda fonds lielāko tiesu kalpo gada laikā vajadzīgajiem remontiem un pamatkapitāla daļējai atjaunošanai,

tālāk — kā rezerves fonds nelaiemes gadījumiem, beidzot, ja iespējams, pamata un apgrozāmā kapitāla palielināšanai, kā arī augsnes uzlabošanai un lauksaimniecības kultūru sējumu paplašināšanai.

Viss process ir tiešām «diezgan vienkāršs». Apgrozībā laida: fermeri — divus miljardus naudas rentes samaksai un par trim miljardiem produktus, no tiem divas trešdaļas — dzīvei nepieciešamie līdzekļi un viena trešdaļa — izejvielas; neauglīgā šķira — par diviem miljardiem manufaktūras preces. No dzīvei nepieciešamajiem līdzekļiem divu miljardu vērtībā vienu pusi patērē zemesīpašnieku šķira ar visiem tās piedēkļiem, otru pusi — neauglīgā šķira sava darba samaksai. Izejvielas viena miljarda vērtībā atlīdzina neauglīgās šķiras apgrozāmo kapitālu. No apgrozībā esošajām manufaktūras precēm divu miljardu vērtībā vienu pusi dabū zemesīpašnieki, otru — fermeri, kuriem tā ir tikai pamatkapitāla procentu pārvērsta forma, procentu, kas iegūti tieši no lauksaimnieciskās at-ražošanas. Bet nauda, ko fermeris laidis apgrozībā, nomaksājot renti, plūst viņam atpakaļ, kad viņš pārdod savus produktus, un tā nākamajā saimniecības gadā tas pats riņķojums var norisināties atkal no jauna.

Un tagad lai lasītājs sajūsminās par Dīringa kunga «patiesi kritisko» iztirzājumu, kas tik bezgalīgi pārāks par «tradicionālo paviršo atreferējumu». Pēc tam kad viņš piecas reizes pēc kārtas noslēpumainā veidā norādījis mums uz šaubām, kas radušās sakarā ar to, ka Kenē savā tabulā operējot tikai ar naudas vērtībām — kas turklāt vēl, kā izrādījās, nebija patiesība —, viņš beidzot secina, ka vajag viņam tikai pajautāt, «kas tad notiek tautsaimnieciskajā riņķojumā ar neto produktu, kurš pie-savināts kā rente», un tūlīņ «ekonomiskajai tabulai ir iespējams tikai juceklis, kas sniedzas līdz misticismam, un patvaļa». Mēs redzējām, ka tabula, kas ir tikpat vienkāršs, cik savam laikam ģeniāls ikgadējā atražošanas procesa attēlojums tanī veidā, kā tas realizējas ar apgrozības palīdzību, — ļoti precīzi atbild uz jautājumu, kas notiek ar šo neto produktu tautsaimnieciskajā riņķojumā. Tādējādi «misticisms» līdz ar «jucekli un patvaļu» atkal paliek vienīgi tikai Dīringa kunga ieguvums kā viņa fiziokrātisko studiju «šaubīgākā puse» un vienīgais «neto produkts».

Atražošana kopumā: 5 mljrd.

Produktīvās šķiras ikgadējie avansi	Zemesīpašnieku, valdnieka un desmitās tiesas saņēmēju ienākums	Neauglīgās šķiras avansi
	<u>2 mljrd.</u>	<u>2 mljrd.</u>
Summas, ar kurām maksā ienākumu un procentus par sākotnējiem avansiem	1 mljrd.	1 mljrd.
	1 mljrd.	1 mljrd.
	1 mljrd.	1 mljrd.
Izmaksas ikgadējiem avansiem	<u>2 mljrd.</u>	
Kopā:	<u>5 mljrd.</u>	
	<u>2 mljrd.</u>	<u>1 mljrd.</u>
	Kopā: 2 mljrd., no kuriem pusi šī šķira ietur nākamā gada avansiem	

F. Kenē «Ekonomiskās tabulas» shēma (formula)
(no Kenē darba «Ekonomiskās tabulas analīze»)

Dīringa kungs tikpat labi pazīst fiziokrātu vēsturisko lomlu kā viņu teoriju.

«Līdz ar Tirgo,» viņš pamāca, «fiziokrātija Francijā praktiski un teorētiski nonāca pie sava gala.»

Ka Mirabo savos ekonomiskajos uzskatos patiesībā bija fiziokrāts; ka viņš 1789. gada satversmes sapulcē bija lielākā autoritāte ekonomiskajos jautājumos; ka šī sapulce ar savām ekonomiskajām reformām lielu daļu no fiziokrātu teorētiskajiem atzinumiem ieviesa praksē un, konkrēti runājot, ar augstu nodokli aplika arī zemes renti, šo neto produktu, ko «bez pretvērtības» piesavinās zemesīpašnieki, — tas viss neeksistē «kādam» Dīringam. —

Kā Dīringa kungs ar vienu plašu spalvas vilcienu nosvītvoja laikmetu no 1691. līdz 1752. gadam, nobīdīdams no ceļa visus Jūma priekštečus, tāpat viņš ar otru spal-

vas vilcienu nosvītroja seru Džeimsu Stjuartu, kas ieņēma vietu starp Jūmu un Ādamu Smitu. Par Stjuarta lielo darbu, kas neatkarīgi no savas vēsturiskās vērtības uz ilgu laiku padarīja bagātāku politiskās ekonomijas lauku¹⁸⁸, Dīringa kunga «uzņēmumā» nav ne zilbes. Toties Dīringa kungs apveltī Stjuartu ar visstiprāko lamu vārdu, kāds vien ir viņa leksikonā, — viņš saka, ka Ādama Smita laikā Stjuarts esot bijis «profesors». Šīs aizdomas diemžēl ir tīra izdoma. Patiesībā Stjuarts bija liels skotu zemesīpašnieks. It kā par piedalīšanos Stjuartu sazvērestībā viņš bija izraidīts no Lielbritānijas un, ilgāku laiku dzīvojot kontinentā un tur daudz ceļojot, bija tuvu iepazīties ar dažādu zemju ekonomiskajiem apstākļiem.

Isi sakot: spriežot pēc «Kritiskās vēstures», visiem iepriekšējiem ekonomistiem bijusi vai nu tikai tā nozīme, ka viņu mācība ir it kā Dīringa kunga dziļāko «vadošo» pamattēžu «dīgļi», vai arī tā, ka tie ar savu nederīgumu tikai īsti pasvītro viņa pārākumu. Tomēr arī ekonomiskajā zinātnē ir daži varoņi, kas veido ne tikai «dziļāko pamattēžu» «dīgļus», bet arī «teorēmas», no kurām šīs pamattēzes saskaņā ar Dīringa kunga natūrfilozofiju nevis «atīstās», bet gan tieši «komponējas». Tādi ir «nesalīdzināmi izcilais lielais zinātnieks» *Lists*, kurš par lielu prieku un patikšanu vācu fabrikantiem uzpūtis par «spēcīgākiem» vārdiem kāda Ferjē un citu «subtilākās» merkantilistiskās mācības; tālāk — *Kerijs*, kas savas gudrības patieso kodolu atsedz šādā frāzē:

«Rikārdo sistēma ir nesaticības sistēma... tā sekmē šķiru naida rašanos... viņa sacerējums ir rokasgrāmata demagogam, kas tiecas pēc varas ar zemes dališanas, kara un laupīšanas palīdzību.»¹⁸⁹ —

beidzot, Londonas Sitijas Konfūcijs* — *Makleods*.

Tāpēc ļaudis, kas tagad vai pārredzamā tuvākā nākotnē gribētu studēt politiskās ekonomijas vēsturi, katrā ziņā darīs daudz prātīgāk, ja viņi iepazīsies ar «visizplatītāko mācību grāmatu kompilāciju» «ūdeņainajiem ražoju-

* «Anti-Dīringa» vācu izdevumā vārda «Confūcijs» vietā, kurš atrodams Marksa rokrakstā uzrakstītajā X nodaļas manuskriptā, iespiests līdzīgi skanošs vārds «Confusius» (jaucējs). *Red.*

miem», «seklībām» un «šķidrajiem virumiem» un nepaļausies uz Dīringa kunga «historiogrāfiju augstā stilā».

Kas tad nu galu galā iznāk Dīringa kunga «pašradītās» politiskās ekonomijas «sistēmas» analīzes rezultātā? Vienīgais rezultāts ir tas, ka pēc visiem lielajiem vārdiem un vēl grandiozākajiem solījumiem mēs esam piemānīti tāpat kā «filozofijā». Vērtības teorija — šis «ekonomisko sistēmu vērtīguma pārbaudes akmens» — beidzas ar to, ka Dīringa kungs ar vērtību saprot piecas pavisam dažādas, citu citai tieši pretējas lietas un tāpat labākajā gadījumā pats nezina, ko grib. Izrādījās, ka tik svinīgi pasludinātie «katras saimniecības dabiskie likumi» bija vissliktākās markas vispārzināmas un bieži pat nepareizi formulētas banalitātes. Vienīgais ekonomisko faktu izskaidrojums, ko mums sniedz šī «pašradītā sistēma», ir tas, ka tie ir «vardarbības» rezultāti, — frāze, ar kuru kopš gadu tūkstošiem visās savās likstās sevi mierina visu nāciju filistrs un pēc kuras mēs zinām tikai tikpat daudz kā iepriekš. Kur vajadzētu izpētīt šās vardarbības cēloņus un sekas, Dīringa kungs mums ieteic pateicībā apmierināties vienīgi ar *vārdu* «vardarbība» kā visu ekonomisko parādību pēdējo cēloni un galīgo izskaidrojumu. Piespiests dot tuvākus izskaidrojumus par kapitālistisko darba ekspluatāciju, viņš vispirms iztēlo to vispār kā tādu, kas pamatojas uz aplikšanu ar mesliem un cenas paaugstinājumu, tā šeit pilnīgi piesavinoties Prudona «iepriekšējās atskaitīšanas» (prélèvement) teoriju^{189a}, lai pēc tam izskaidrotu kapitālistisko ekspluatāciju, starp citu, ar Marksa virsdarba, virsprodukta un virsvērtības teorijas palīdzību. Tā viņš izmanās samierināt divus vienu otram pavisam pretī runājošus uzskatus, vienā elpas vilcienā abus norakstot. Un, tāpat kā viņš filozofijā nevarēja vien rast diezgan rupjus vārdus attiecībā uz to pašu Hēgeli, kura idejas viņš pastāvīgi izmanto, tās atšķaidīdams, tā «Kritiskajā vēsturē» visneapvaldītākā Marksa apmelošana viņam kalpo tikai tam nolūkam, lai noslēptu faktu, ka viss, kas vēl «Kursa» saturā ir kaut cik racionāls jautājumā par kapitālu un darbu, arī ir galīgi atšķaidīts Marksa domu plaģiāts. Nezināšana «Kursā» parādījās tādējādi, ka kultūrtautu vēstures sākumā autors nostāda «lielo zemesīpašnieku», ne vārda nebilstot par ģinšu un

lauku kopienu zemes kopīpašumu, no kā patiesībā sākas visa vēsture. Šī nezināšana mūsu dienās gandrīz nav aptverama. Bet to droši vien vēl pārspēj tā nezināšana, kas «Kritiskajā vēsturē» ne mazumu tiksminājās ap sevi kā «vēsturiska apvāršņa universālu plašumu», — iepriekš. mēs minējām tikai dažus atbaidošus šās nezināšanas piemērus. Īsi sakot: sākumā kolosāli «izdevumi» par pašuzslavu, kliegtošu tirgus reklāmu, solījumiem, kas pārspēj cits citu, bet pēc tam «rezultāts» — apaļa nulle.

TRESAIS NODALIJUMS

SOCIĀLISMS

I. VĒSTURISKS APSKATS

Mēs redzējām «Ievadā»*, kā franču XVIII gadsimta filozofi, sagatavodami revolūciju, apelēja pie prāta kā pie vienīgā tiesneša pār visu pastāvošo. Viņi prasīja saprātīgas valsts, saprātīgas sabiedrības nodibināšanu, prasīja nesaudzīgi atņemt visu, kas ir pretrunā ar mūžīgo saprātu. Tāpat mēs redzējām, ka šis mūžīgais saprāts īstenībā nebija nekas cits kā tieši toreiz par buržuju topošā vidējā pilsoņa idealizētais prāts. Un, kad nu franču revolūcija bija padarījusi šo saprātīgo sabiedrību un šo saprātīgo valsti par īstenību, tad izrādījās, ka jaunie institūti, lai cik racionāli tie bija salīdzinājumā ar agrāko iekārtu, tomēr nekādā ziņā nebija absolūti saprātīgi. Saprāta valsts bija pilnīgi bankrotējusi. Ruso sabiedriskais ligums atrada savu piepildījumu terora laikā, no kura buržuāzija, kas vairs neticēja savām politiskajām spējām, meklēja glābiņu vispirms Direktorijas korupcijā un beidzot Napoleona despotisma paspārnē.¹⁹¹ Apsolītais mūžīgais miers pārvērtās par bezgalīgu iekarošanas karu virkni. Arī saprātīgajai sabiedrībai neklājās labāk. Pretstats starp bagātajiem un nabagajiem nevis atrisinājās vispārējā labklājībā, bet vēl vairāk saasinājās tāpēc, ka tika atceltas cunftu un citas privilēģijas, kas bija it kā tilts pāri šim pretstatam, un iznīcinātas tika baznīcas labdarības iestādes, kuras to kaut cik mīkstināja. Rūpniecības straujā attīstība uz kapitālistiskiem pamatiem padarīja darbaļaužu masu nabadzību un ciešanas par sabiedrības pastāvēšanas nepieciešamu nosacījumu. Noziegumu skaits pieauga ar katru gadu. Feodālā laikmeta netikumi, kuriem

* Sal. «Filozofija» I¹⁹⁰.

agrāk nodevās pilnīgi atklāti, bija kaut arī ne iznīcināti, tomēr pagaidām atbīdīti otrajā vietā, — bet to vietā joprojām uzplauka buržuāziskie netikumi, kuriem agrāk nodevās tikai slepenībā. Tirdzniecība arvien vairāk un vairāk pārvērtās par krāpšanu. Revolucionārā «brālības» devīze¹⁹² realizējās konkurences cīņas radītās blēdībās un skaudībā. Varmācīgas apspiešanas vietā stājās uzpirkšana, un zobena vietā par galveno sabiedriskās varas sviru kļuva nauda. Pirmās nakts tiesības no feodāļiem pārgāja uz buržujiem fabrikantiem. Prostitūcija izplatījās līdz tam nedzirdētos apmēros. Arī pati laulība, tāpat kā agrāk, palika likumīgi atzīta prostitūcijas forma, oficiāls prostitūcijas aizsegs un turklāt papildinājās ar daudziem laulības pārkāpumiem. Īsi sakot, izrādījās, ka «saprāta uzvaras» nodibinātie sabiedriskie un politiskie institūti bija apgaismotāju lielisko solījumu ļauna karikatūra, kas sagādāja rūgtu vilšanos. Trūka vēl tikai cilvēku, kas spētu šo vilšanos konstatēt, un šādi cilvēki radās līdz ar gadsimtu maiņu. 1802. gadā iznāca Sensimona «Zēnēvas vēstules»; 1808. g. iznāca Furjē pirmais darbs, kaut gan viņa teorijas pamati bija likti jau 1799. gadā; 1800. g. 1. janvārī Roberts Ovens uzņēmās Ņūlenarkas vadību.¹⁹³

Bet tolaik kapitālistiskais ražošanas veids un līdz ar to pretstats starp buržuāziju un proletariātu bija vēl ļoti neattīstīti. Lielrūpniecība, kas Anglijā tikko bija radusies, Francijā vēl nebija pazīstama. Bet tikai lielrūpniecība attīstīta, no vienas puses, konfliktus, kas nepieciešami spiež izdarīt apvērsumu ražošanas veidā, — konfliktus ne tikai starp šās lielrūpniecības radītajām šķirām, bet arī starp tās radītajiem ražotājspēkiem un maiņas formām; un, no otras puses, šī lielrūpniecība tieši ar ražotājspēku varenoattīstību dod arī līdzekļus tās radīto konfliktu atrisināšanai. Tātad, ja ap 1800. gadu konflikti, kas cēlās no jaunās sabiedriskās kārtības, vēl bija tikai tapšanas procesā, tad vēl daudz mazāk attīstīti tolaik bija līdzekļi to atrisināšanai. Kaut gan Parīzes nemantīgās masas terora laikā uz mirkli ieguva varu, viņas ar to tikai pierādīja, cik neiespējama bija šo masu kundzība toreizējos apstākļos. Šķita, ka proletariāts, kas tikko bija atdalījies no šīm nemantīgajām masām kā jaunas šķiras dīgļis un kas vēl bija gluži nespējīgs patstāvīgi politiski darboties, ir tikai apspiesta cietēja kārta, kurai, ciktāl tā nespēja palīdzēt pati

sev, labākajā gadījumā bija iespējams sniegt palīdzību no ārienes — no augšas.

Šie vēsturiskie apstākļi noteica arī sociālisma dibinātāju uzskatus. Nenobriedušai kapitālistiskai ražošanai, nenobriedušām šķiru attiecībām atbilda arī nenobriedušas teorijas. Sabiedrisko uzdevumu atrisināšanu, kas vēl bija apslēpta neattīstītajās ekonomiskajās attiecībās, vajadzēja izgudrot, izdomāt. Sabiedriskajā iekārtā bija redzami tikai trūkumi; to novēršana bija domājamo prāta uzdevums. Vajadzēja izgudrot jaunu — pilnīgāku sabiedriskās iekārtas sistēmu un uzspiest to pastāvošajai sabiedrībai no ārienes ar propagandu un, kur iespējams, ar pamācošu eksperimentu piemēriem. Šīm jaunajām sociālajām sistēmām jau iepriekš bija lemts palikt utopijām, un, jo cētiģāk tās tika izstrādātas visos sīkumos, jo vairāk tām bija jānokļūst tīras fantāzijas sfērā.

To konstatējuši, neuzkavēsimies ne mirkli ilgāk pie šās jautājuma puses, kas tagad jau pilnīgi pieder pagātnei. Ļausim literāriem veikalniekiem à la* Dīrings pašapmierināti rakņāties pa šīm fantāzijām, kas tagad var tikai uzjautrināt, un tīksmināties ar sava domāšanas veida skaidrību pretēji šādam «neprātam». Mūs daudz vairāk iepriecina ģeniālās domas un ģeniālo ideju dīģļi, kas uz katra soļa laužas cauri fantastiskajai čaulai un ko neredz aklie filistri.

Sensimons jau savās «Ženēvas vēstulēs» izvirza tēzi, ka

«visiem cilvēkiem jāstrādā».

Tai pašā rakstā viņš jau atzīmē, ka terora valdīšana Francijā bijusi nemantīgo masu valdīšana.

«Paskatieties,» viņš tām uzsauc, «kas Francijā notika tai laikā, kad tur valdīja jūsu biedri: viņi radīja bada postu!»¹⁹⁴

Bet saprast, ka franču revolūcija bija šķiru cīņa starp muižniecību, buržuāziju un nemantīgajiem, — tas 1802. gadā bija augstākā mērā ģeniāls atklājums. 1816. gadā Sensimons pasludina, ka politika ir zinātne par ražošanu, un pareģo tās pilnīgu izkušanu ekonomikā.¹⁹⁵ Atziņa, ka ekonomiskais stāvoklis ir politisko institūtu pa-

* — tādiem kā. *Red.*

hātā, barbarismā un civilizācijā; civilizācija viņam sakrīt ar tagad tā saukto buržuāzisko sabiedrību, un viņš pārāda, ka

«civilizācija piešķir sarežģītu, divdomīgu, divkosīgu un liekulīgu eksistences formu katram netikumam, ko barbarisms piekopa vienkāršā veidā»,

ka civilizācija attīstās «burvju lokā», pretrunās, kuras tā pastāvīgi rada no jauna un nespēj pārvarēt, vienmēr sasniegdama rezultātus, kas ir pretēji tiem, ko tā grib vai izliekas gribam sasniegt.¹⁹⁹ Tā, piemēram,

«civilizācijā *nabadzību rada pati pārpilnība*»²⁰⁰.

Kā redzams, Furjē pārvalda dialektiku tikpat meistariski kā viņa laikabiedrs Hēgelis. Tikpat dialektiski — pretēji frāzēm par cilvēka neaprobežoto spēju kļūt pilnīgākam — viņš apgalvo, ka katrai vēsturiskai fāzei ir sava kāpjošā un arī krītošā līnija,²⁰¹ un šo savu uzskatu viņš attiecina arī uz visas cilvēces nākotni. Kā Kants deva dabaszinātnēm ideju par nākamo Zemes bojāeju, tāpat Furjē savā vēstures izpratnē ietvēra ideju par nākamo cilvēces bojāeju.

Kamēr pār Franciju brāzās revolūcijas orkāns, to iztīrīdams, Anglijā norisinājās mazāk trokšņains, bet ne mazāk varens apvērsums. Tvaiks un jaunā mašīnizētā ražošanas pārveidoja manufaktūru par moderno lielrūpniecību un līdz ar to revolucionizēja visus buržuāziskās sabiedrības pamatus. Manufaktūras laiku miegainā attīstības gaita pārvērtās par īstu vētras un dziņu periodu ražošanā. Ārvien pieaugošā ātrumā norisinājās sabiedrības sadalīšanās lielkapitālistos un nemantīgos proletāriešos, un starp viņiem agrāko laiku stabilās vidējās kārtas vietā stājās mainīga amatnieku un sīktirgotāju masa, kuru eksistence ir ļoti nedroša un kuri ir vismainīgākā iedzīvotāju daļa. Jaunais ražošanas veids vēl bija tikai savas augšupejošās attīstības pirmajā pakāpē; tas vēl bija normāls, toreizējos apstākļos vienīgais iespējamais ražošanas veids. Bet jau toreiz tas bija radījis lielu sociālu postu: bez pajumtes palikušo iedzīvotāju sablīvēšanos lielpilsētu visrieģīgākajos graustos; visu no pagātnes mantoto sakaru, patriarhālās kārtības un ģimenes iznīkšanu; drausmīgi garu darba dienu, sevišķi sievietēm un bērniem; masveida demoralizāciju strādājošajā šķirā, kas pēkšņi

tika iegrūsta pilnīgi jaunos apstākļos. Un te nāca kā reformators divdesmit deviņus gadus vecs fabrikants, cilvēks ar bērnišķīgi tīru un cildenu raksturu un turklāt dzimis vadītājs, kādu nav daudz. Roberts Ovens bija iegau-mējis materiālistisko apgaismotāju mācību, ka cilvēka raksturs ir, no vienas puses, tā dabiskās organizācijas un, no otras puses, to apstākļu produkts, kuros cilvēks atrodas visā savas dzīves laikā, bet sevišķi savas attīstības periodā. Vairums viņa biedru pēc sabiedriskā stāvokļa saskatīja rūpniecības revolūcijā tikai jukas un haosu, kur izdevīgi dulķainos ūdeņos zvejot un ātri saraust bagātību. Ovens turpretim redzēja rūpniecības revolūcijā izdevību realizēt savu iemīloto ideju un tādējādi radīt kārtību šajā haosā. Viņš šo ideju ar labām sekmēm bija izmēģinājis jau Mančestrā, vadīdams fabriku, kur strādāja pāri par 500 strādnieku. No 1800. līdz 1829. g. viņš vadīja lielu kokvilnas vērptuvi Ņulenarkā Skotijā un, būdams uzņē-muma līdzdalībnieks, rīkojās šeit tādā pašā virzienā, tikai ar lielāku rīcības brīvību un ar tādiem panākumiem, ka kļuva pazīstams visā Eiropā. Ņulenarkas iedzīvotājus, kuru skaits ar laiku pieauga līdz 2500 cilvēkiem un kuri sākotnēji sastāvēja no ļoti jauktiem un lielāko tiesu stipri demoralizētiem elementiem, viņš pārvērta par īstu paraug-koloniju, kur tādas parādības kā žūpība, policija, krimi-nāltiesa un prāvas, nabagu apgādība, vajadzība pēc lab-darības nebija pazīstamas. To viņš sasniedza vienīgi tādējādi, ka cilvēkiem sagādāja apstākļus, kas vairāk at-bilda cilvēka cieņai, un jo sevišķi tādējādi, ka gādāja par labu jaunās paaudzes audzināšanu. Ņulenarkā pirmoreiz tika ierīkoti Ovena izdomātie bērnodārzi. Tajos uzņēma bērnus, sākot ar divu gadu vecumu; bērni tur pavadīja laiku tik labi, ka vecākiem bija grūti viņus dabūt uz mā-jām. Kamēr Ovena konkurenti lika saviem strādniekiem strādāt 13 līdz 14 stundu dienā, Ņulenarkā strādāja tikai 10¹/₂ stundas. Un, kad kokvilnas krīze spieda apturēt fab-riku uz četriem mēnešiem, nenodarbinātajiem strādniekiem tomēr joprojām izmaksāja pilnu algu. Tomēr ar visu to uzņēmums bija savu vērtību vairāk nekā divkārtšojis un līdz pat pēdējam brīdim deva saviem īpašniekiem bagā-tīgu peļņu.

Bet tas viss neapmierināja Ovenu. Tie eksistences ap-stākļi, kādus viņš bija sagādājis saviem strādniekiem, viņam vēl ne tuvu nelikās atbilstoši cilvēka cieņai.

«Šie ļaudis bija mani vergi,»

viņš mēdza sacīt; samērā labvēlīgie apstākļi, kādus viņš sagādājis Ņulenkarkas strādniekiem, bija vēl pavisam nepietiekami viņu rakstura un prāta vispusīgai un racionālai attīstībai, nemaz jau nerunājot par brīvu darbību.

«Un tomēr šo 2500 cilvēku strādājošā daļa saražoja sabiedrībai tādu daudzumu reālas bagātības, kuras radīšanai pirms gadiem piecdesmit būtu vajadzējis 600 000 cilvēku darba. Es sev jautāju: kur paliek starpība starp 2500 cilvēku patērēto bagātību un to, kas būtu bijusi vajadzīga agrākajiem 600 000?»

Atbilde bija skaidra. Šo starpību ieguva uzņēmuma īpašnieki, kas saņēma 5% augļu par uzņēmumā ieguldīto kapitālu un bez tam vēl vairāk nekā 300 000 mārc. sterliņu (6 000 000 marku) peļņas. Un tas pats, kas attiecās uz Ņulenkarku, vēl lielākā mērā attiecās uz visām citām Anglijas fabrikām.

«Bez šās jaunās, ar mašīnu palīdzību radītās bagātības nebūtu bijis iespējams karot, lai gāztu Napoleonu un saglabātu aristokrātiskos principus sabiedriskajā iekārtā. Un šis jaunais spēks taču bija strādājošās šķiras roku darbs.»²⁰²

Tāpēc vajag, lai tai piederētu arī augļi. Jaunos, varenos ražotājspēkus, kas līdz šim kalpojuši tikai atsevišķu cilvēku bagātības vairošanai un masu verdzināšanai, Ovens uzlūkoja par pamatu sabiedrības pārveidošanai, un kā visu kopīgam īpašumam to uzdevums bija strādāt tikai visu kopīgai labklājībai.

Šādā tīri veikalnieciskā veidā — tā sakot, kā komerciāla aprēķina auglis — radās Ovena komunisms. Šo savu praktisko raksturu tas paturēja līdz beigām. Tā, piemēram, 1823. gadā Ovens ierosināja novērst Īrijas postu ar komunistiskām kolonijām un iesniedza sīku aprēķinu par nepieciešamajiem kapitāla ieguldījumiem, ikgadējiem izdevumiem un paredzamajiem ienākumiem.²⁰³ Savā galīgajā nākotnes iekārtas plānā Ovens paredzēja visus tehniskos sīkumus ar tādu lietpratību, ka, pieņemot Ovena sabiedrības pārveidošanas metodi, pret detaļām pat no speciālista viedokļa maz kas būtu iebilstams.

Pāreja uz komunismu bija pagrieziena punkts Ovena dzīvē. Kamēr viņš darbojās vienkārši kā filantrops, viņš iemantoja tikai bagātību, atzišanu, godu un slavu. Viņš bija vispopulārākais cilvēks Eiropā. Viņa runas labvēlīgi

uzklausīja ne vien cilvēki, kas sabiedriskā stāvokļa ziņā bija viņam līdzīgi, bet pat valstsvīri un kronēti valdnieki. Bet, tikko viņš nāca klajā ar savām komunistiskajām teorijām, lieta ieguva citu virzienu. Trīs lieli šķēršļi, pēc viņa domām, aizsprostoja ceļu sabiedrības pārveidošanai: privātipašums, reliģija un pastāvošā laulības forma. Viņš zināja, kas, uzsākot cīņu pret šiem šķēršļiem, viņu gaidīja: izstumšana no oficiālās sabiedrības un sabiedriskā stāvokļa zaudēšana. Bet šie apsvērumi nespēja atturēt Ovenu un nemazināja viņa bezbailīgā uzbrukuma enerģiju. Un notika tieši tas, ko viņš bija paredzējis. Izstumts no oficiālās sabiedrības, preses noklusēts, kritis nabadzībā pēc nesekmīgiem komunistiskiem mēģinājumiem Amerikā, kuros viņš zaudēja visu savu mantu, viņš griezās tieši pie strādnieku šķiras un tās vidū darbojās vēl trīsdesmit gadu. Visas sabiedriskās kustības, kas norisinājušās Anglijā strādnieku šķiras interesēs, un visi to patiesie panākumi ir saistīti ar Ovena vārdu. Tā, piemēram, 1819. gadā viņa piecus gadus ilgo pūļu rezultātā tika izdots pirmais likums, kas ierobežoja sieviešu un bērnu darbu fabrikās.²⁰⁴ Viņš bija priekšsēdētājs pirmajā kongresā, kurā visas Anglijas tredjūnijas apvienojās vienā lielā kopīgā arodorganizācijā.²⁰⁵ Viņš bija tas, kas organizēja pārejai uz jau pilnīgi komunistisku sabiedrisku iekārtu, no vienas puses, kooperatīvas sabiedrības (patērētāju un ražošanas savienības), kuras tālākajā praksē vismaz pierādīja, ka pilnīgi iespējams iztikt tiklab bez tirgotājiem, kā arī bez fabrikantiem; no otras puses — viņš organizēja strādnieku bazārus, kur darba produktus apmainīja pret darba pāpīrnaudu, kuras vienība bija darba stunda.²⁰⁶ Šiem bazāriem bija nenovēršami jāizput, bet tie jau pilnīgi anticipēja daudz vēlāko Prudona maiņas banku²⁰⁷, no kuras tie atšķīrās tikai ar to, ka tie netika uzlūkoti par universālu līdzekli pret visiem sabiedriskajiem ļaunumiem, bet tika ieteikti tikai kā viens no pirmajiem soļiem daudz radikālākai sabiedrības pārveidošanai.

Tādi ir tie cilvēki, uz kuriem suverēnais Dīringa kungs no savas «galīgās patiesības pēdējā instancē» augstumiem noraugās ar nicināšanu, kuras paraugus mēs sniedzām «Ievadā». Un šai nicināšanai zināmā nozīmē ir savs pietiekams pamats: tā savā būtībā dibinās uz visu triju utopistu rakstu patiesi šausmīgu nezināšanu. Tā par Sen-simonu Dīringa kungs saka, ka

«viņa pamatideja būtībā bija pareiza un, izņemot dažas vienpusības, tā arī vēl šodien var dot ierosmi patiesai jaunradei».

Kaut gan šķiet, ka Dīringa kungs tiešām savās rokās turējis dažus Sensimona darbus, tomēr viņam veltītajās divdesmit septiņās lappusēs mēs tikpat velti meklēsim Sensimona «pamatidejas», kā iepriekš velti meklējām, ko īsti Kenē ekonomiskā tabula «nozīmē pašam Kenē», un beigu beigās mums jāapmierinās ar frāzi,

«ka visu Sensimona ideju loku pārvaldīja iedoma un filantropisks afekts... ar tam atbilstošo pārmērīgo fantāzijas saspīlējumu!»

No Furjē darbiem viņš zina tikai līdz romantiskiem sīkumiem iztēlotās nākotnes fantāzijas, tikai tām viņš pievērš uzmanību, kas, protams, ir «daudz svarīgāk», lai konstatētu Dīringa kunga bezgalīgo pārkumu pār Furjē, nekā pētīt, kā Furjē «garāmejojot mēģina kritizēt patiesās attiecības». Garāmejojot! Taču gandrīz katrā Furjē darbu lappusē dzirkst satīra un kritika, kas atmasko tik ļoti izslavētās civilizācijas kroplību. Tas ir tas pats, it kā kāds teiktu, ka Dīringa kungs tikai «garāmejojot» proklamē Dīringa kungu par visu laiku lielāko domātāju. Runājot par divpadsmit lappusēm, ko Dīringa kungs veltījis Robertam Ovenam, jāsaka, ka te Dīringa kungs nav izlietojis absolūti nevienu citu avotu kā tikai filistra Sarganta nožēlojamo biogrāfiju, bet arī Sargants nezināja Ovena svarīgākos darbus — viņa darbus par laulību un par komunistisko iekārtu.²⁰⁸ Tikai tāpēc Dīringa kungs var droši apgalvot, ka pēc Ovena darbiem «nav iespējams iedomāties noteiktu komunismu». Katrā ziņā, ja Dīringa kungs kaut tikai rokā būtu turējis Ovena «Grāmatu par jaunu morālu pasauli», viņš šai grāmatā būtu atradis ne vien tiešu visnoteiktākā komunisma formulējumu ar visiem vienādu pienākumu strādāt un vienādām tiesībām uz produktu — vienādām atbilstoši vecumam, kā Ovens pastāvīgi piebilst, — bet būtu tur atradis arī pilnīgi izstrādātu nākotnes komunistiskās kopienas ēkas projektu ar plānu, fasādi un skatu no putna lidojuma. Bet, ja «tiešās pašu sociālistiskā ideju loka pārstāvju rakstu studijas» ierobežo ar to, ka iepazīstas tikai ar nedaudzu šādu rakstu virsrakstiem vai, labākajā gadījumā, ar *epigrāfiem* — kā to dara Dīringa kungs —, tad, protams, neatliek nekas cits kā izsacīt tamlīdzīgus aplamus un tieši izdomātus apgalvojumus.

Ovens ne tikai sludināja «noteikto komunismu», bet viņš to arī piecu gadu laikā (trīsdesmito gadu beigās un četrdesmito gadu sākumā) praktizēja Harmony Hall²⁰⁹ kolonijā Hempšīrā, kur komunisms bija ļoti noteikts. Es pats personiski pazīnu vairākus šā komunistiskā paraugeksperimenta bijušos dalībniekus. Bet par visu to — kā vispār par Ovena darbību no 1836. līdz 1850. gadam — Sargants absolūti nekā nezina, un tāpēc arī Dīringa kunga «dziļākā historiogrāfija» paliek šajā jautājumā nezināšanas tumsā. Dīringa kungs saka par Ovenu, ka viņš bijis «visādā nozīmē īsts filantropiskās uzbāzības briesmonis». Bet, ja tas pats Dīringa kungs mūs informē par tādu grāmatu saturu, kuras viņš tikko pazīst pēc virsrakstiem un epigrāfiem, tad mēs nekādā ziņā nedrīkstam teikt, ka viņš ir «visādā nozīmē īsts nezinātāja uzbāzības briesmonis», jo tamlīdzīga *mūsu* izteikta frāze tiks nosaukta par «lamāšanas».

Utopisti, kā redzējām, bija utopisti tāpēc, ka viņi nevarēja būt nekas cits tai laikā, kad kapitālistiskā ražošana bija vēl tik vāji attīstīta. Viņi bija spiesti tikai savā galvā konstruēt jaunās sabiedrības elementus, jo pašā vecajā sabiedrībā šie elementi vēl neizpaudās visiem redzami; uzmetot vispārīgu plānu savai jaunceltnei, viņi bija spiesti ierobežoties ar apelēšanu pie prāta tieši tāpēc, ka vēl nevarēja apelēt pie sava laika vēstures. Bet, ja tagad, gandrīz astoņdesmit gadu pēc viņu darbības, Dīringa kungs nāk klajā ar pretenzijām atvasināt jaunās sabiedriskās iekārtas «vadošo» sistēmu nevis no esošā materiāla, kas attīstījies vēsturiski, kā tā nepieciešamu produktu, bet gan no savas suverēnās galvas, no sava ar «galīgajām patiesībām» piesātinātā prāta, tad viņš, kas visur nojauš epigoņus, pats ir tikai utopistu epigonis, visjaunākais utopists. Lielos utopistus viņš dēvē par «sociāliem alķīmiķiem». Lai arī tā. Savā laikā alķīmija bija nepieciešama. Bet kopš tā laika lielrūpniecība attīstījusi kapitālistiskajā ražošanas veidā slēptās pretrunas par tik kļiedzošiem antagonismiem, ka šā ražošanas veida bankrota tuvošanās ir, tā sakot, rokām taustāma, un jaunos ražotājspēkus var saglabāt un tālāk attīstīt, vienīgi ieviešot jaunu ražošanas veidu, kas atbilstu ražotājspēku tagadējai attīstības stadijai. Šo pretstatu attīstība sasniegusi tādu pakāpi, ka cīņa starp abām šķirām, kuras radījis pastāvošais ražošanas veids un kuras tas nemitīgi atražo arvien asākā

antagonismā, ir pārņēmusi visas civilizētās zemes un kļūst ik dienas niknāka. Tāpēc tagad jau panākta šo vēsturisko savstarpējo sakaru izpratne, izprasti tās sociālās pārveidošanās nosacījumi, kura šo savstarpējo sakaru rezultātā kļuvusi nepieciešama, kā arī jau saprastas šās pārveidošanās pamatlīnijas. Un, ja Dīringa kungs tagad fabricē jaunu utopisku sabiedrības iekārtu nevis no esošā ekonomiskā materiāla, bet vienkārši izvelk to no sava visaugstā galvaskausa, tad viņš nenodarbojas tikai ar «sociālu alķīmiju» vien. Nē, viņš rīkojas kā tāds, kas pēc modernās ķīmijas likumu atklāšanas un noteikšanas iedomātos atkal atjaunot seno alķīmiju un vēlētos lietot atomsvāru, molekulārās formulas, atomu valenci, kristalogrāfiju un spektrālo analīzi vienīgi tādā nolūkā, lai atklātu — *filozofiskās gudrības akmeni*.

II. TEORIJAS APSKATS

Vēstures materiālistiskā izpratne pamatojas uz atzinumu, ka ražošana un pēc ražošanas tās produktu maiņa ir ikvienas sabiedriskās iekārtas pamats; ka katrā sabiedrībā, kas stājas uz vēstures skatuves, produktu sadalīšanu un līdz ar to sabiedrības iedalījumu šķirās vai kārtās nosaka tas, kas un kā tiek ražots un kā šie ražošanas produkti tiek apmainīti. No tā secināms, ka visu sabiedrisko pārmaiņu un politisko apvērsumu pēdējie cēloņi meklējami nevis cilvēku galvās, nevis viņu pieaugošajā mūžīgās patiesības un taisnības izpratnē, bet gan ražošanas un maiņas veida pārmaiņās; tie meklējami nevis attiecīgā laikmeta *filozofijā*, bet gan *ekonomikā*. Mostas apziņa, ka pastāvošie sabiedriskie institūti ir nesaprātīgi un netaisni, ka «prāts ir kļuvis par neprātu, labums — par postu»²¹⁰, — šī apziņa ir tikai simptoms, ka ražošanas veidā un maiņas formās nemanot notikušas tādas pārmaiņas, kurām vairs neatbilst sabiedriskā iekārta, kas veidota saskaņā ar vecajiem ekonomiskajiem apstākļiem. No sacītā izriet arī tas, ka atklāto ļaunumu novēršanas līdzekļiem tāpat vajag atrasties — vairāk vai mazāk attīstītā veidā — pašās ražošanas attiecībās, kas pārmainījušās. Šie līdzekļi nav *jāizgudro* no galvas, bet ar galvas palīdzību *jāatklāj* pastāvošajos materiālajos ražošanas faktos.

Kāds tad nu pēc visa tā ir stāvoklis ar mūslaiku sociālismu?

Pastāvošā sabiedriskā iekārta, kā to tagad gandrīz visi atzinuši, ir patlaban valdošās šķiras — buržuāzijas radīta. Buržuāzijai raksturīgais ražošanas veids, ko kopš Marksa sauc par kapitālistisko ražošanas veidu, nebija savienojams ar vietējām un kārtu privilēģijām, kā arī ar feodālās iekārtas savstarpējām personiskām saitēm; buržuāzija sagrāva feodālo iekārtu un uz tās drupām uzcēla buržuāzisko sabiedrisko iekārtu, brīvās konkurences, kustības brīvības, preču īpašnieku tiesību vienlīdzības, vārdu sakot — visu buržuāzisko jaukumu valstību. Kapitālistiskais ražošanas veids nu varēja brīvi attīstīties. Kopš tvaiks un jaunā mašīnizētā ražošana bija pārvērtuši veco manufaktūru par lielrūpniecību, buržuāzijas vadībā izveidotie ražotājspēki sāka attīstīties vēl nedzirdētā ātrumā un vēl neredzēti plašos apmēros. Bet gluži tāpat kā savā laikā manufaktūra un tās ietekmē uzlabojusies amatniecība nonāca konfliktā ar feodālajām cunftu vajām, tā arī lielrūpniecība savas attīstības augstākā pakāpē nonāk konfliktā ar šaurajiem ietvariem, kādos to iežņaudz kapitālistiskais ražošanas veids. Jaunie ražotājspēki jau par veselu galvas tiesu pārauguši savas izmantošanas buržuāziskās formas. Un šis konflikts starp ražotājspēkiem un ražošanas veidu nav tāds konflikts, kas radies tikai cilvēku galvās, kāds, piemēram, ir konflikts starp cilvēka pirmo grēku un dievišķīgo taisnību, — bet tas pastāv īstenībā, objektīvi, ārpus mums, neatkarīgi pat no to cilvēku gribas vai izturēšanās, kuru darbība to ir radījusi. Mūslaiku sociālisms nav nekas cits kā šā faktiskā konflikta atspoguļojums domāšanā, tā ideāls atspoguļojums vispirms tās šķiras galvā, kura cieš no šā konflikta tieši, — strādnieku šķiras galvā.

Kāds tad nu ir šis konflikts?

Pirms kapitālistiskās ražošanas, t. i., viduslaikos, visur pastāvēja sikražošana, kuras pamats bija strādātāju privātīpašums uz ražošanas līdzekļiem: laukos valdīja sīkzemnieku — brīvo zemnieku vai dzimtcilvēku — zemkopība, pilsētās — amats. Darba līdzekļi — zeme, zemkopības rīki, darbnīcas, amatnieku instrumenti — bija atsevišķu cilvēku darba līdzekļi, kas domāti tikai personiskai lietošanai un tātd nepieciešamā kārtā palika sīki, niecīgi

un ierobežoti. Bet tieši tāpēc tie parasti piederēja pašam ražotājam. Koncentrēt, paplašināt šos sadrumstalotos, sīkos ražošanas līdzekļus, pārvērst tos par tagadnes varenajām ražošanas svirām — tieši tāda bija kapitālistiskā ražošanas veida un tā nesējas — buržuāzijas vēsturiskā loma. Kā buržuāzija to kopš XV gadsimta vēsturiski pildījusi trijās dažādās ražošanas pakāpēs: vienkāršās kooperācijas, manufaktūras un lielrūpniecības pakāpē, — to Markss sīki attēlojis «Kapitāla» ceturtajā daļā. Bet buržuāzija, kā Markss turpat noskaidrojis, nevarēja šos ierobežotos ražošanas līdzekļus pārvērst par vareniem ražotājspēkiem, nepārvēršot tos no ražošanas līdzekļiem, ko lieto atsevišķs cilvēks, par *sabiedriskiem* ražošanas līdzekļiem, ko var lietot tikai *cilvēku masa kopīgi*. Vērpjamā ratiņa, rokas aužamo stēļu, kalēja vesera vietā stājās vērpjamā mašīna, mehāniskās aužamās stelles, tvaika veseris; atsevišķo darbnīcu vietā — fabrikas, kas prasa simtu un tūkstošu strādnieku kopīgu darbu. Tāpat kā ražošanas līdzekļi, arī pati ražošana pārvērtās no individuālu aktu rindas par sabiedrisku aktu rindu un produkti — no atsevišķu cilvēku ražojumiem par sabiedriskiem produktiem. Dzija, audumi, metālpreces, kas tagad nāk no fabrikām un rūpnīcām, ir daudzu strādnieku kopīgais darba produkts, kas noteiktā secībā gājis caur viņu rokām, līdz kļuva gatavs. Nevienš atsevišķi nevar par tiem teikt: «To esmu izgatavojis es, tas ir mans produkts.»

Bet, kur ražošanas pamatforma ir stihiska darba dalīšana sabiedrībā, tur šī darba dalīšana nenovēršami piešķir produktiem *preču* formu, un to savstarpējā maiņa, pirkšana un pārdošana dod atsevišķiem ražotājiem iespēju apmierināt savas dažādās vajadzības. Tā tas bija viduslaikos. Zemnieks, piemēram, pārdeva zemkopības produktus amatniekam un pirka no tā amatniecības izstrādājumus. Šajā atsevišķo ražotāju — preču ražotāju sabiedrībā nu iespiedās jaunais ražošanas veids. Stihiskajā, *neplānveidīgajā* darba dalīšanā, kas valdīja visā sabiedrībā, tas nodibināja *plānveidīgu* darba dalīšanu katrā atsevišķā fabrikā; līdzās *atsevišķu ražotāju ražošanai* radās *sabiedriskā* ražošana. Kā vienas, tā otras produktus pārdeva vienā un tajā pašā tirgū un tātad par vismaz apmēram vienādām cenām. Bet plānveidīgā organizācija bija spēcīgāka par stihisko darba dalīšanu; fabrikas, kur darbs bija sabiedrisks, izgatavoja savus ražojumus lētāk nekā

atsevišķie sīkražotāji. Atsevišķo ražotāju ražošana tika nomākta vienā nozarē pēc otras, sabiedriskā ražošana revolucionizēja beidzot visu veco ražošanas veidu. Tomēr šis sabiedriskās ražošanas revolucionārais raksturs tika tik maz apzināts, ka to — tieši pretēji — ieviesa, lai stiprinātu un veicinātu preču ražošanu. Tā radās tiešā sakarā ar noteiktām, jau pirms tās pastāvējušām preču ražošanas un preču maiņas svirām: tirdzniecības kapitālu, amatiem un algoto darbu. Tā kā tā pati parādījās kā jauna preču ražošanas forma, tad preču ražošanai piemītošās piesavināšanās formas pilnīgi palika spēkā arī tai.

Pastāvot tam preču ražošanas veidam, kas bija attīstīties viduslaikos, nemaz nevarēja rasties jautājums, kam jāpieder darba produktam. To pagatavoja atsevišķs ražotājs — parasti no pašam piederošām, bieži vien paša ražotām izejvielām, ar paša darba rīkiem un ar paša vai ģimenes rokām. Tādam ražotājam nemaz nevajadzēja piesavināties sava darba produktu: tas viņam piederēja pats no sevis. Tātad īpašuma tiesības uz produktu bija dibinātas uz *paša darbu*. Pat tur, kur lietoja citu cilvēku palīdzību, tai parasti bija tikai blakus loma, un par to bieži atlīdzināja ne tikai ar darba algu vien, bet arī citādā veidā: cunftes mācekļi un zellis strādāja ne tik daudz uztura un algas dēļ, cik sevis paša apmācībai un sagatavošanai par patstāvīgu meistarū. Bet tad sākās ražošanas līdzekļu koncentrēšana lielās darbnīcās un manufaktūrās, to pārvēršana būtībā par sabiedriskajiem ražošanas līdzekļiem. Ar šiem sabiedriskajiem ražošanas līdzekļiem un produktiem tomēr joprojām rīkojās tā, it kā tie būtu tāpat kā agrāk atsevišķu cilvēku ražošanas līdzekļi un darba produkti. Līdz šim darba rīku īpašnieks bija piesavinājies produktu tāpēc, ka tas parasti bija viņa paša produkts un citu cilvēku palīgdarbs bija izņēmums, bet tagad darba līdzekļu īpašnieks joprojām piesavinājās produktu, kaut gan tas vairs nebija *viņa darba*, bet gan vienīgi *citu cilvēku darba* produkts. Tā sabiedriskā darba produktus sāka piesavināties nevis tie, kas tiešām iedarbināja ražošanas līdzekļus un tiešām ražoja šos produktus, bet gan *kapitālists*. Ražošanas līdzekļi un ražošana savā būtībā bija kļuvuši sabiedriski. Bet tie palika pakļauti tai piesavināšanās formai, kuras priekšnoteikums ir atsevišķu ražotāju privātā ražošana, kad katrs tātad ir sava produkta īpašnieks un nes to uz tirgu. Ražošanas veids tiek

pakļauts šai piesavināšanās formai, kaut gan tas iznīcina tās priekšnoteikumus.* Šī pretruna, kas jaunajam ražošanas veidam piešķīra tā kapitālistisko raksturu, *slēpa sevī kā digli jau visas mūslaiku kolizijas*. Un, jo pilnīgāka kļuva jaunā ražošanas veida kundzība visās noteicošajās ražošanas nozarēs un visās ekonomiski valdošajās zemēs, līdz ar to sašaurinādama individuālo ražošanu līdz nenozīmīgām paliekām, *jo spilgtāk vajadzēja parādīties, ka sabiedriskā ražošana nav savienojama ar kapitālistisko piesavināšanos*.

Kā redzējām, pirmie kapitālisti atrada algotā darba formu jau gatavu. Bet algotais darbs pastāvēja tikai kā izņēmums, kā blakus nodarbošanās, kā palīgdarbs, kā pārējas stāvoklis. Zemkopim, kas laiku pa laikam gāja par algādzi, bija pašam savs zemes gabaliņš, no kura viņš varēja kaut kā dzīvot. Cunftu statūti rūpējās par to, lai šāsdienas zellis rīt kļūtu par meistarū. Bet viss mainījās, tiklīdz ražošanas līdzekļi pārvērtās par sabiedriskiem ražošanas līdzekļiem un tika koncentrēti kapitālistu rokās. Sīkā individuālā ražotāja ražošanas līdzekļi un produkts arvien vairāk un vairāk zaudēja savu vērtību, un viņam neatlika nekas cits kā iet pie kapitālista algotā darbā. Algotais darbs, kas senāk pastāvēja kā izņēmums un kā palīgdarbs, kļuva par visas ražošanas likumu un pamatformu; no blakus nodarbošanās, kāds tas bija agrāk, tas tagad pārvērtās par strādnieka vienīgo nodarbošanos. Strādnieks, kas laiku pa laikam strādāja par algu, kļuva par algotu strādnieku uz visu mūžu. Turklāt pastāvīgo algoto strādnieku skaits ārkārtīgi palielinājās tāpēc, ka tai pašā laikā sabruka feodālā iekārta, tika atlaistas feodāļu svītas, zemniekus padzina no viņu mājām utt. Pilnīgi pārtrūka sakari starp kapitālistu rokās koncentrēta-

---

* Te nevajadzēs paskaidrot, ka, ja arī piesavināšanās forma paliek tā pati, tās raksturu attēlotais process revolucionizē ne mazāk kā ražošanas raksturu. Vai es piesavinos sava paša darba vai citu cilvēku darba produktu — tie, protams, ir divi ļoti dažādi piesavināšanās veidi. Blakus minot, algotais darbs, kurā kā diglis jau slēpjas viss kapitālistiskais ražošanas veids, pastāv no seniem laikiem; kā atsevišķa un nejauša parādība tas sastopams gadsimtiem ilgi līdzās verdzībai. Bet par kapitālistisko ražošanas veidu šis diglis varēja attīstīties tikai tad, kad bija nobrieduši tam nepieciešamie vēsturiskie apstākļi.

jiem ražošanas līdzekļiem, no vienas puses, un ražotājiem, kas bija zaudējuši visu, izņemot savu darbaspēku, no otras puses. *Pretruna starp sabiedrisko ražošanu un kapitālistisko piesavināšanos izpaužas uz ārieni kā antagōnisms starp proletariātu un buržuāziju.*

Mēs redzējam, ka kapitālistiskais ražošanas veids iespiedās sabiedrībā, kas sastāvēja no preču ražotājiem — atsevišķiem ražotājiem, kuru sabiedriskais sakars realizējās ar viņu produktu apmaiņu. Bet katrai sabiedrībai, kas dibināta uz preču ražošanu, ir tā īpatnība, ka ražotāji tur zaudē varu pār savām pašu sabiedriskajām attiecībām. Katrs ražo pats par sevi, ar ražošanas līdzekļiem, kādi viņam pagādājušies, un savām individuālajām maiņas vajadzībām. Nevienš nezina, cik daudz nāks tirgū tā produkta, ko viņš ražo, un cik daudz tas vispār tiks patērēts; nevienš nezina, vai ir patiesa vajadzība pēc viņa individuālā darba produkta, vai viņam atmaksāsies ražošanas izmaksas un vai vispār produktu varēs pārdot. Sabiedriskajā ražošanā valda anarhija. Bet preču ražošanai, tāpat kā jebkurai citai ražošanas formai, ir savi īpaši tai piemitoši un no tās neatdalāmi likumi; un šie likumi lauž sev ceļu par spīti anarhijai, pašā šajā anarhijā, cauri tai. Šie likumi izpaužas vienīgajā joprojām pastāvošajā sabiedrisko sakaru formā — maiņā un iedarbojas uz atsevišķiem ražotājiem kā konkurences piespiedu likumi. Tātad sākumā tie nav zināmi pat pašiem ražotājiem un viņiem nākas tos atklāt tikai pamazām, ilgā pieredzē. Tātad tie darbojas bez ražotājiem un pret ražotājiem kā viņu ražošanas veida akli dabas likumi. Produkts valda pār ražotājiem.

Viduslaiku sabiedrībā, sevišķi pirmajos gadsimtos, ražoja galvenokārt pašu patēriņam. Ražošana apmierināja lielāko tiesu tikai paša ražotāja un viņa ģimenes vajadzības. Bet tur, kur pastāvēja personiskas atkarības attiecības, kā tas bija uz laukiem, ražošana apmierināja arī feodāļa vajadzības. Tātad šeit nebija nekādas maiņas un produkti neieguva preču raksturu. Zemnieka ģimene ražoja gandrīz visu, kas tai bija vajadzīgs: darba rīkus un apģērbu, kā arī pārtikas līdzekļus. Ražot pārdošanai tā sāka tikai tad, kad sāka ražot pārpalikumu virs pašas vajadzībām un virs feodālajam kungam maksājamām naturālajām nodevām; šis pārpalikums, ko laida sabiedriskajā maiņā — pārdošanā, kļuva par precī. Pilsētu amatniekiem,

protams, jau no paša sākuma vajadzēja ražot maiņai. Bet arī viņi lielāko daļu pašu patēriņam vajadzīgo priekšmetu izgatavoja paši; viņiem bija sakņu dārzeņi un nelieli tūrumi; viņi ganija savus lopus kopienas mežā, kas viņiem turklāt sagādāja būvmateriālus un kurināmo; sievietes vērpa lina, vilnu utt. Ražošana maiņai, preču ražošana vēl tikai sākās. Ar to izskaidrojama maiņas ierobežotība, tirgus ierobežotība, ražošanas veida stabilitāte, lokāla noslēgšanās no ārpasaulas, lokāla, iekšēja apvienošana; marka²¹¹ uz laukiem, cunftē pilsētā.

Bet, preču ražošanai paplašinoties un it īpaši rodoties kapitālistiskajam ražošanas veidam, līdz šim snaudošie preču ražošanas likumi sāka iedarboties atklātāk un pavēlošāk. Vecie sakari tika satricināti, vecie ierobežojumi salauzti, un ražotāji arvien vairāk un vairāk pārvērtās par atsevišķiem izolētiem preču ražotājiem. Sabiedriskās ražošanas anarhija izpaudās uz āru un saasinājās arvien vairāk un vairāk. Bet galvenais ierocis, ar ko kapitālistiskais ražošanas veids pastiprināja anarhiju sabiedriskajā ražošanā, bija tiešs anarhijas pretstats: tā bija pieaugošā ražošanas kā sabiedriskas ražošanas organizācija katrā atsevišķā ražošanas uzņēmumā. Ar šās sviras palīdzību kapitālistiskais ražošanas veids darīja galu vecajai mierīgajai stabilitātei. Iespiezdamiem jebkurā rūpniecības nozarē, tas padzina no turienes vecās ražošanas metodes. Sagrābjot savā varā amatniecību, tas iznīcināja veco amatniecību. Darba lauks kļuva par kaujas lauku. Lielie ģeogrāfiskie atklājumi un tiem sekojošā kolonizācija daudzkārt paplašināja preču pārdošanas apjomu un paātrināja amatniecības pārvēršanos par manufaktūru. Cīņa iedegās ne vairs tikai starp atsevišķiem vietējiem ražotājiem; vietējās cīņas savukārt izauga par nacionālām cīņām, par XVII un XVIII gadsimta tirdzniecības kariem.²¹² Beidzot, lietrūpniecība un pasaules tirgus izveidošanās padarīja šo cīņu vispārēju un vienlaikus piešķīra tai nedzirdētu sasprindzinātību. Attiecībās starp atsevišķiem kapitālistiem, tāpat kā starp veselām rūpniecības nozarēm un veselām zemēm, eksistences jautājumu izšķīra tas, vai tiem ir izdevīgi dabiski vai mākslīgi radīti ražošanas apstākļi. Uzvarētos nesaudzīgi nobīda pie malas. Tā ir Darvina cīņa par indivīda eksistenci, kas ar kāpinātu niknumu pārceļta no dabas sabiedrībā. Dzīvnieku dabiskais stāvoklis parādās kā cilvēces attīstības kalngals. Pretruna starp sabiedrisko

ražošanu un kapitālistisko piesavināšanos izpaužas kā *pretstats starp ražošanas organizāciju atsevišķās fabrikās un ražošanas anarhiju visā sabiedrībā.*

Abās šajās formās, kādās izpaužas pretruna, ko kapitālistiskais ražošanas veids ieguvis līdz ar savu izcelšanos, bez izejas riņķo šis ražošanas veids, atkārtodams «burvju loku», ko tajā atklāja jau Furjē. Bet Furjē savā laikā, protams, vēl nevarēja redzēt, ka šis loks pamazām sašaurinās, ka ražošanas kustība notiek drīzāk pa spirāli un, tāpat kā planētu kustībai, tai jābeidzas, saduroties ar centru. Ražošanas sabiedriskās anarhijas dzinējspēks arvien lielāku cilvēces vairākumu padara par proletāriešiem, un proletāriešu masas savukārt beidzot darīs galu ražošanas anarhijai. Tas pats ražošanas sociālās anarhijas dzinējspēks lielrūpniecībā lietojamo mašīnu bezgalīgās uzlabošanas iespēju padara par piespiedu likumu ikvienam atsevišķam rūpniecības kapitālistam, par likumu, kas liek viņam arvien vairāk un vairāk uzlabot savas mašīnas, lai neietu bojā. Bet mašīnu uzlabošana padara lieku zināmu daudzumu cilvēka darba. Ja mašīnu ieviešana un izplatīšana nozīmēja, ka miljonus roku darba strādnieku izstumj nedaudzi mašīndarba strādnieki, tad mašīnu uzlabošana nozīmē, ka arvien vairāk un vairāk tiek izstumti paši mašīndarba strādnieki un ka beigu beigās rodas liels darba roku piedāvājums, kas pārsniedz kapitāla vidējo pieprasījumu pēc tā. Nenodarbināto strādnieku masa veido istu rūpniecības rezerves armiju, kā es to nosaucu jau 1845. gadā*, kura ir ražošanas rīcībā, kad tā strādā ar pilnu jaudu, un kura tiek izmesta uz ielas, tiklīdz iestājas krahs; šī armija vienmēr ir kā svina bumba pie strādnieku šķiras kājām tās eksistences cīņā pret kapitālu, tā ir darba algas regulators, kas pastāvīgi tur to zemā līmenī atbilstoši kapitāla vajadzībām. Tā notiek, ka mašīna, runājot Marksa vārdiem, kļūst par kapitāla stiprāko līdzekli cīņai pret strādnieku šķiru, ka darba rīks pastāvīgi izrauj dzīvei nepieciešamos līdzekļus no strādnieka rokām un strādnieka paša produkts pārvēršas par viņa verdzināšanas ieroci.²¹³ Tā iznāk, ka darba līdzekļu taupīšana līdz ar to jau no paša sākuma kļūst par darbaspēka visnekautrī-

* «Strādnieku šķiras stāvoklis Anglijā», 109. lpp. [sk. *Markss K., Engelss F.* Par Angliju. R., 1954, 97. lpp.]

gāko izšķiešanu un normālu darba apstākļu laupīšanu²¹⁴; ka mašīna, šis spēcīgākais darba laika saīsināšanas līdzeklis, kļūst par visdrošāko līdzekli, kā visu strādnieka un viņa ģimenes mūžu padarīt par potenciālu darba laiku, lai palielinātu kapitāla vērtību. Tāpēc strādnieku šķiras vienas daļas pārmērīgais darbs rada tās otras daļas pilnīgu bezdarbu un lielrūpniecība, kas pa visu pasauli dzenas pēc patērētājiem, savās mājās ierobežo strādnieku masu patēriņu līdz bada minimumam un tādējādi grauj pati savu iekšējo tirgu. «Likums, kas relatīvo pārapspiedošību jeb rūpniecības rezerves armiju uztur līdzsvarā ar kapitāla uzkrāšanas apmēriem un enerģiju, piekaļ strādnieku pie kapitāla ciešāk, nekā Hefesta veseris piekala Prometeju pie klints. Tas nosaka nabadzības uzkrāšanu, kas atbilst kapitāla uzkrāšanai. Tātad bagātības uzkrāšana vienā polā ir vienlaikus nabadzības, darba moku, verdzības, analfabētisma, brutalitātes un morālas degradācijas uzkrāšana pretējā polā, t. i., tās šķiras pusē, kura *ražo savu pašas produktu kā kapitālu**» (Markss, «Kapitāls», 671. lpp.).²¹⁵ No kapitālistiskā ražošanas veida gaidīt citādu produktu sadalīšanu nozīmētu to pašu, ko prasīt, lai baterijas elektrodi, palikdami savienoti ar to, vairs nesadalītu ūdeni un nesakoptu pie pozitīvā pola skābekli un pie negatīvā — ūdeņradi.

Mēs redzējām, ka, pacelta visaugstākajā pakāpē, moderno mašīnu spēja arvien uzlaboties, pastāvot ražošanas anarhijai sabiedrībā, pārvēršas par piespiedu likumu, kurš atsevišķiem rūpniecības kapitālistiem liek nemitīgi uzlabot savas mašīnas un nemitīgi kāpināt šo mašīnu ražīgo spēku. Par tādu pašu piespiedu likumu viņiem kļūst arī vienkāršā faktiskā iespēja paplašināt savas ražošanas apjomu. Lielrūpniecības milzīgā spēja paplašināties, ar kuru salīdzinājumā gāzu izplešanās spēja ir īsta bērnu rotaļa, tagad parādās kā *vajadzība* paplašināt šo rūpniecību kvalitatīvi un kvantitatīvi, kā vajadzība, kas neievēro nekādu pretdarbību. Šo pretdarbību rada lielrūpniecības produktu patērēšana, pārdošana un tirgi. Bet tirgu ekstensīvās, kā arī intensīvās paplašināšanās spēju noteic pavisam citi likumi, kas darbojas ar daudz mazāku enerģiju. Tirgu paplašināšanās

* Kursīvs Engelsa. *Red.*

nespēj panākt ražošanas paplašināšanos. Sadursme kļūst nenovēršama, un, tā kā tā nespēj atrisināt konfliktu, iekām neuzspridzina pašu kapitālistisko ražošanas veidu, tad tā kļūst periodiska. Kapitālistiskā ražošana rada jaunu «burvju loku».

Tiešām, kopš 1825. gada, kad uznāca pirmā vispārējā krīze, visa rūpniecības un tirdzniecības pasaule, visu civilizēto tautu ražošana un maiņa līdz ar to vairāk vai mazāk barbariskajām piedevām apmēram ik pa desmit gadiem reizi noiet no sliedēm. Tirdzniecība apstājas, tirgī pārpildīti ar lieliem daudzumiem produktu, kas neatrod pircējus, skaidrā nauda pazūd no apgrozības, kredīts tiek pārtraukts, fabrikas apstājas, strādniekiem aprūkst dzīvei nepieciešamo līdzekļu, jo viņi saražojuši to pārāk daudz; bankrots seko bankrotam, ūtrupe ūtrupei. Sastīgums ilgst gadiem, ražotājspēki un produkti milzu apmēros tiek izšķiesti un iznīcināti, kamēr uzkrājušās preču masas, vairāk vai mazāk zaudējušas savu vērtību, beidzot tiek izpirktas un ražošana un maiņa pamazām atjauno savu gaitu. Šī gaita aizvien vairāk paātrinās, no soļiem pāriet uz rikšiem, rūpniecības rikši pāriet aulekšos un pēc tam neapvaldītā auļošanā, istā skriešanās sacīkstē ar šķēršļiem, kura pārņem rūpniecību, tirdzniecību, kredītu un spekulāciju, lai beidzot pēc trikiem lēcieniem atkal nogāztos sabrukuma bezdibenī. Un tā vienmēr no jauna. Kopš 1825. gada mēs šo riņķojumu esam piedzīvojuši jau piecas reizes un pašlaik (1877. gadā) piedzīvojam to sesto reizi. Šo krīžu raksturs ir tik skaidri izteikts, ka Furjē, nosaukdams pirmo krīzi par *crise pléthorique*, par krīzi aiz pārpilnības, ir raksturojis tās visas.²¹⁶

Krīzēs pretruna starp sabiedrisko ražošanu un kapitālistisko piesavināšanos nonāk līdz varmācīgai eksplozijai. Preču apgrozība uz laiku apstājas; apgrozības līdzeklis — nauda — kļūst par apgrozības kavēkli; visi preču ražošanas un preču apgrozības likumi darbojas ačgārni. Ekonomiskā kolīzija sasniedz savu augstāko punktu: *ražošanas veids saceļas pret maiņas veidu, ražotājspēki saceļas pret ražošanas veidu, kuru tie pārauguši.*

Faktu, ka sabiedriskā ražošanas organizācija pašās fabrikās ir sasniegusi tādu attīstības pakāpi, ka nav vairs savienojama ar tai līdzās un tai pāri stāvošo ražošanas anarhiju sabiedrībā, — šo faktu pašiem kapitālistiem

rokām taustāmu padara piespiestā kapitālu koncentrācija; kas notiek krīžu laikā, kad izput daudz lielo un vēl vairāk sīko kapitālistu. Viss kapitālistiskā ražošanas veida mehānisms beidz darboties, paša radīto ražotājspēku smaguma spiests. Tas vairs nevar visu ražošanas līdzekļu masu pārvērst par kapitālu; tie stāv dīkā, un tāpēc arī rūpniecības rezerves armija spiesta palikt bez darba. Ražošanas līdzekļu, dzīvei nepieciešamo līdzekļu, kapitāla rīcībā esošo strādnieku — visu ražošanas un vispārējās labklājības elementu ir pārpilnām. Bet «pārpilnība kļūst par posta un trūkuma avotu» (Furjē), tāpēc ka tieši tā neļauj ražošanas līdzekļiem un dzīvei nepieciešamajiem līdzekļiem pārvērsties par kapitālu. Jo kapitālistiskajā sabiedrībā ražošanas līdzekļi nevar sākt darboties, ja tie nav iepriekš pārvērtušies par kapitālu, t. i., par cilvēka darbaspēka ekspluatācijas ieroci. Starp strādniekiem vienā pusē un ražošanas un dzīvei nepieciešamajiem līdzekļiem otrā pusē kā rēgs nostājas nepieciešamība šiem līdzekļiem pārvērsties par kapitālu. Vienīgi tā neļauj savienoties ražošanas lietiskajiem faktoriem ar personiskajiem faktoriem; vienīgi tā liedz ražošanas līdzekļiem darboties, strādniekiem — strādāt un dzīvot. Tātad, no vienas puses, kapitālistiskais ražošanas veids atklāj pats savu nespēju turpmāk pārvaldīt ražotājspēkus. No otras puses, paši ražotājspēki ar pieaugošu sparū tiecas iznīcināt šo pretrunu, atbrīvojoties no visa, kas tiem piemīt kā kapitālam, panākt, *lai faktiski tiktu atzīts to kā sabiedrisku ražotājspēku raksturs.*

Šī spēcīgi pieaugošo ražotājspēku pretošanās viņu kapitālistiskajam raksturam, šī pieaugošā nepieciešamība atzīt viņu sabiedrisko dabu spiež pašu kapitālistu šķiru aizvien biežāk un biežāk, ciktāl tas vispār iespējams, pastāvot kapitālistiskām attiecībām, rīkoties ar tiem kā ar sabiedriskiem ražotājspēkiem. Tiklab rūpniecības drudzaina kāpinājuma periodi ar savu bezgalīgi uzpūsto kredītu, kā arī paši krahi, kas sagrauj lielus kapitālistiskus uzņēmumus, noved pie tāda ražošanas līdzekļu lielu masu sabiedrisko veida, kādu mēs sastopam dažāda veida akciju sabiedrībās. Daži no šiem ražošanas un satiksmes līdzekļiem, piemēram, dzelzceļi, pēc savas dabas ir tik kolosāli, ka izslēdz jebkuru citu kapitālistiskās ekspluatācijas veidu. Zināmā attīstības pakāpē arī šis veids nav vairs pietiekams: kapitālistiskās sabiedrības oficiālā pārstāve —

valsts ir spiesta* uzņemties ražošanas un satiksmes līdzekļu vadību. Vispirms kļūst nepieciešams pārņemt valsts īpašumā lielos satiksmes līdzekļus: pastu, telegrāfu un dzelzceļus.

Krīzes parādīja, ka buržuāzija nespēj turpmāk pārvaldīt modernos ražotājspēkus, bet lielo ražošanas uzņēmumu un satiksmes līdzekļu pāreja akciju sabiedrību rokās un valsts īpašumā pierāda, ka buržuāzija šai pārvaldīšanas darbā ir lieka. Visas kapitālista sabiedriskās funkcijas tagad izpilda algoti kalpotāji. Kapitālistiem nav vairs nekādas citas sabiedriskās darbības kā vienīgi ienākumu saņemšana, kuponu griešana un biržas spēle, kur dažādi kapitālisti atņem viens otram kapitālus. Kapitālistiskais ražošanas veids, kas vispirms izstūma strādniekus, tagad izstumj arī pašus kapitālistus, tiesa, pagaidām vēl ne rūpniecības rezerves armijā, bet tikai lieko iedzīvotāju kategorijā.

Tomēr ne pāreja akciju sabiedrību rokās, ne pārvēršanās par valsts īpašumu neiznīcina ražotājspēku kapitālistisko raksturu. Attiecībā uz akciju sabiedrībām tas ir skaidri redzams. Un mūsdienu valsts arī taču ir tikai organizācija, ko buržuāziskā sabiedrība sev rada kapitālistiskā ražošanas veida vispārīgo ārējo apstākļu aizsargā-

---

* Es saku «*spiesta*», jo tikai tai gadījumā, kad ražošanas vai satiksmes līdzekļi *tiešām* pāraugs akciju sabiedrību vadību, kad to pārņemšana valsts rokās kļūs *ekonomiski* nenovēršama, tikai tad — pat ja to izdarīs tagadējā valsts — tas būs ekonomisks progress, jauns solis ceļā uz visu ražotājspēku pārņemšanu pašas sabiedrības īpašumā. Bet pēdējā laikā, kopš Bismarks licies uz pārņemšanu valsts rokās, ir radies īpaša veida viltus sociālisms, kas vietumis izvirtis par īpašu brīvprātīgu sulainisku pakalpību un kas *katru* ražošanas līdzekļu pārņemšanu valsts īpašumā, pat Bismarka izdarīto, bez vārda runas pasludina par sociālistisku. Bet, ja valsts tabakas monopols ir sociālisms, tad Napoleons un Meternihs neapšaubāmi jāpieskaita pie sociālisma dibinātājiem. Kad Beļģijas valdība aiz gluži ikdienišķiem politiskiem un finansiāliem apsvērumiem pati ķēras pie galveno dzelzceļu būves; kad Bismarks bez jebkādas ekonomiskas nepieciešamības pārņēma valsts īpašumā Prūsijas galvenās dzelzceļlīnijas, vienkārši lai varētu tās labāk ierīkot un izmantot kara gadījumā, lai dzelzceļa ierēdņus izskolotu par valdībai paklausīgu balsotāju baru un, galvenais, lai sagādātu sev jaunu, no parlamenta neatkarīgu ienākumu avotu, tad tas viss nekādā ziņā nebija solis uz sociālismu — ne tiešs, ne netiešs, ne apzināts, ne arī neapzināts. Citādi būtu jāatzīst par sociālistiskām iestādēm arī karaliskā Seehandlung²¹⁷, karaliskā porcelāna manufaktūra un pat rotu šūšanas darbnīcas armijā.

šanai tiklab pret strādnieku, kā arī pret atsevišķu kapitālistu uzbrukumiem. Mūslaiku valsts, lai arī kāda būtu tās forma, savā būtībā ir kapitālistiska mašīna, kapitālistu valsts, ideāls kopkapitālists. Jo vairāk ražotājspēku tā pārņems savā īpašumā, jo pilnīgāka kļūs tās pārvēršanās par kopkapitālistu un jo vairāk pilsoņu tā ekspluatēs. Strādnieki paliks algoti strādnieki, proletārieši. Kapitālistiskās attiecības netiek iznīcinātas, bet, gluži otrādi, tās tiek saasinātas līdz augstākajai pakāpei. Bet augstākajā pakāpē notiek apvērsums. Ražotājspēku valsts īpašums konfliktu neatrisina, bet slēpj sevī formālo līdzekli, iespēju to atrisināt.

Sis atrisinājums var būt tikai tāds, ka mūslaiku ražotājspēku sabiedriskā daba tiks atzīta faktiski un ka tātd ražošanas, piesavināšanās un maiņas veids tiks saskaņots ar ražošanas līdzekļu sabiedrisko raksturu. Un tas var notikt tikai tā, ka sabiedrība atklāti un bez aplinkiem uzņemsies vadīt ražotājspēkus, kas pārauguši katru citu vadīšanas veidu, izņemot sabiedrisko. Līdz ar to ražotāji pilnīgi apzināti izmantos ražošanas līdzekļu un produktu sabiedrisko raksturu, kas tagad vēršas pret pašiem ražotājiem un periodiski satricina ražošanas un maiņas veidu, izlauzdamies kā akls dabas likums varmācīgi un postoši, un no traucējumu un periodisku krahu cēloņa tas pārvērtīsies par pašas ražošanas varenāko sviru.

Sabiedriskie spēki, gluži tāpat kā dabas spēki, darbojas akli, varmācīgi, postoši, kamēr mēs tos neesam izzinājuši un ar tiem nerēķināmies. Bet, ja esam tos izzinājuši, ja esam izpratuši to darbību, virzienu un ietekmi, tad tikai no mums pašiem ir atkarīgs tos arvien vairāk un vairāk pakļaut mūsu gribai un ar to palīdzību sasniegt mūsu mērķus. Tas it sevišķi attiecas uz tagadējiem varenajiem ražotājspēkiem. Kamēr mēs stūrgalvīgi liedzamies izprast to dabu un raksturu — un šai izpratnei pretojas kapitālistiskais ražošanas veids un tā aizstāvji —, tikmēr ražotājspēki darbojas par spīti mums, pret mums, tikmēr tie valda pār mums, kā tas sīki parādīts iepriekš. Bet, tiklīdz izprasta to daba, tie asociēto ražotāju rokās no dēmoniskiem pavēlniekiem var pārvērsties par padevīgiem kalpiem. Te ir tā pati atšķirība, kāda pastāv starp elektrības postošo spēku negaisa zibeņos un savaldīto elektrību telegrāfa aparātā vai loka lampā, tā pati atšķirība, kas ir starp ugunsgrēku un uguni cilvēka kalpībā. Kad ar taga-

dējiem ražotājspēkiem sāks rīkoties atbilstoši to dabai, kas beidzot būs izzināta, tad sabiedrisko anarhiju ražošanā nomainīs ražošanas sabiedriski plānveidīga regulēšana, lai apmierinātu tiklab visas sabiedrības, kā arī katra atsevišķa sabiedrības locekļa vajadzības. Tad kapitālistiskais piesavināšanās veids, kur produkts vispirms verdzina ražotāju, bet vēlāk arī piesavinātāju, tiks nomainīts ar jaunu piesavināšanās veidu, kas sakņojas pašā tagadējo ražošanas līdzekļu dabā: no vienas puses, ar produktu kā ražošanas uzturēšanas un paplašināšanas līdzekļu tiešu sabiedrisku piesavināšanos un, no otras puses, ar produktu kā dzīves un baudas līdzekļu tiešu individuālu piesavināšanos.

Arvien vairāk un vairāk pārvērdzams iedzīvotāju lielo vairākumu par proletāriešiem, kapitālistiskais ražošanas veids rada spēku, kas, ja negrib iet bojā, spiests izdarīt šo apvērsumu. Arvien vairāk un vairāk spiezdams pārņemt valsts īpašumā lielos sabiedriskotos ražošanas līdzekļus, kapitālistiskais ražošanas veids pats rāda ceļu, kā šis apvērsums izdarāms. *Proletariāts saņem valsts varu un pārvērs ražošanas līdzekļus vispirms par valsts īpašumu.* Bet līdz ar to tas iznīcina pats sevi kā proletariātu, līdz ar to tas likvidē visas šķiru atšķirības un visus šķiru pretstatus, un arī valsti kā valsti. Agrāk pastāvējušajai un tagad pastāvošajai sabiedrībai, kas attīstās šķiru pretstatos, bija nepieciešama valsts, t. i., ekspluatatoru šķiras organizācija, lai uzturētu tās ārējos ražošanas nosacījumus, tātad it īpaši lai ar varas līdzekļiem noturētu ekspluatējamo šķiru pastāvošā ražošanas veida noteiktajos apspiešanas apstākļos (verdzība, dzimtbūšana vai feodālā atkarība, algotais darbs). Valsts bija visas sabiedrības oficiālā pārstāve, tās koncentrējums redzamā korporācijā, bet tā bija tāda tikai tiktāl, ciktāl tā bija tās šķiras valsts, kura savā laikmetā viena pati reprezentēja visu sabiedrību: senatnē tā bija vergturu — valsts pilsoņu valsts, viduslaikos — feodālās muižniecības, mūsu laikos — buržuāzijas valsts. Kad valsts beidzot kļūst tiešām par visas sabiedrības pārstāvi, tad tā pati sevi padara lieku. Kad nebūs nevienas sabiedrības šķiras, kas jātur apspiestībā, kad nebūs vienas šķiras kundzības pār otru un cīņas par eksistenci, kura sakņojas šolaiku ražošanas anarhijā, kad būs likvidētas sadursmes un ekscēsi, kas no tā izriet, tad vairs nebūs neviena, kas jāapspiež, tad zudīs

vajadzība pēc īpaša apspiešanas spēka — valsts. Pirmais akts, kur valsts tiešām rīkosies kā visas sabiedrības pārstāve — ražošanas līdzekļu pārņemšana valsts īpašumā sabiedrības vārdā —, tai pašā laikā būs tās kā valsts pēdējais patstāvīgais akts. Valsts varas iejaukšanās sabiedriskās attiecībās kļūs lieka vienā nozarē pēc otras un izbeigsies pati no sevis. Valdišanu pār cilvēkiem nomainīs valdīšana pār lietām un ražošanas procesu vadīšana. Valsts netiek «atcelta», tā *atmirst*. No šā viedokļa jānovērtē arī frāzē par «brīvo tautas valsti»²¹⁸, frāze, kam uz laiku bija tiesības eksistēt kā aģitācijas līdzeklim, bet kas gala rezultātā ir zinātniski nepamatota; no šā viedokļa jānovērtē arī tā saucamo anarhistu prasība, ka valsts atceļama ja ne šodien, tad rīt.

Kopš uz vēstures skatuves parādījies kapitālistiskais ražošanas veids, visu ražošanas līdzekļu pārņemšana sabiedrības īpašumā gan atsevišķiem cilvēkiem, gan veselām sektām bieži ir tēlojusies kā vairāk vai mazāk neskaidrs nākotnes ideāls. Bet tā kļuva iespējama, kļuva vēsturiski nepieciešama tikai tad, kad bija radušies materiālie nosacījumi tās realizēšanai. Tāpat kā ikvienu citu sabiedrisko progresu, to padara realizējamu nevis apziņa, ka šķiru pastāvēšana ir pretrunā ar taisnību, vienlīdzību utt., nevis vienkārša vēlēšanās atcelt šķiras, bet gan zināmi jauni ekonomiski apstākļi. Sabiedrības sadalīšanās šķirās — ekspluatētāju un ekspluatējamā, valdošā un apspiestā — bija agrākās ražošanas vājās attīstības nenovēršamas sekas. Kamēr sabiedriskais darbs kopumā dod produkciju, kas tikko pārsniedz visnepieciešamākos līdzekļus, kādi vajadzīgi visu eksistencei, kamēr darbs tāpat aizņem sabiedrības locekļu lielā vairākuma visu vai gandrīz visu laiku, tikmēr šī sabiedrība nenovēršami dalās šķirās. Līdzās šim lielajam vairākumam, kas visu laiku aizņemts tikai nebrīvā darbā, izveidojas šķira, kura atbrīvota no tieši ražīgā darba un pārzina tādas sabiedrībai kopīgas lietas kā darba vadīšanu, valsts lietas, tieslietas, zinātņi, mākslu utt. Tāpat sadalīšanās šķirās ir dibināta uz darba dališanas likumu. Tas tomēr nekavēja šo sadalīšanos šķirās realizēt ar varmācības, laupīšanas, viltus un krāpšanas palīdzību, nekavēja valdošo šķiru, kas sagrābusi varu, nostiprināt savu stāvokli uz strādājošo šķiru rēķina un sabiedrības vadību pārvērst par masu ekspluatāciju.

Tāpēc, ja arī ir zināms vēsturisks attaisnojums tam, ka notikusi sadalīšanās šķirās, tad tāds ir tikai zināmam periodam un zināmos sabiedriskos apstākļos. Sadalīšanos šķirās nosacīja nepietiekama ražošana, un to iznīcinās tagadējo ražotājspēku pilnīga attīstība. Un tiešām, sabiedrības šķiru likvidācijas priekšnosacījums ir tādas vēsturiskās attīstības pakāpes sasniegšana, kur par anahronismu kļuvusi un novecojusi ne tikai vienas vai otras noteiktas valdošās šķiras pastāvēšana, bet jebkuras valdošās šķiras pastāvēšana vispār un tātad arī pati dalīšanās šķirās. Tātad šķiru iznīcināšanas priekšnosacījums ir tik augsta ražošanas attīstības pakāpe, kur ražošanas līdzekļu un produktu piesavināšanās īpašas sabiedrības šķiras rokās — un līdz ar to arī politiskās kundzības, izglītības monopola un garīgās vadības piesavināšanās — ir ne vien kļuvusi lieka, bet tā ir arī šķērslis ekonomiskai, politiskai un intelektuālai attīstībai. Šī pakāpe tagad ir sasniegta. Buržuāzijas politiskais un intelektuālais bankrots diezin vai ir noslēpums pat tai pašai, bet tās ekonomiskais bankrots atkārtojas regulāri ik pa desmit gadiem. Katras krīzes laikā sabiedrība smok nost zem savu pašas ražotājspēku un produktu sloga, kurus tā nevar izmantot, un ir bezspēcīga novērst šo absurdo pretrunu, ka ražotāji nevar patērēt, tāpēc ka trūkst patērētāju. Ražošanas līdzekļu paplašināšanās spēks sarauj važas, ko uzlicis kapitālistiskais ražošanas veids. Ražošanas līdzekļu atbrīvošana no šīm važām ir vienīgais priekšnosacījums nepārtrauktai, arvien straujākai ražotājspēku attīstībai un līdz ar to arī praktiski neierobežotam pašas ražošanas pieaugumam. Vēl vairāk. Ražošanas līdzekļu pārņemšana sabiedrības īpašumā novērš ne tikai tagadējo mākslīgo ražošanas kavēšanu, bet arī ražotājspēku un produktu tiešu izšķiešanu un iznīcināšanu, kas patlaban nenovēršami seko ražošanai un savu augstāko pakāpi sasniedz krīzēs. Turklāt šī ražošanas līdzekļu pārņemšana sabiedrības īpašumā ietaupa sabiedrībai lielu daudzumu ražošanas līdzekļu un produktu, novēršot tagad valdošo šķiru un viņu politisko pārstāvju neprātīgo greznību un izšķērdību. Iespēja ar sabiedriskās ražošanas palīdzību nodrošināt visiem sabiedrības locekļiem tādu eksistenci, kas materiālā ziņā ne tikai pilnīgi pietiekama un diendienā kļūst labāka, bet kas viņiem nodrošina arī viņu fizisko un garīgo spēju pilnīgu brīvu

attīstību un izlietošanu, — šī iespēja tagad sasniegta pirmoreiz, bet tagad tā tiešām ir sasniegta*.

Kad sabiedrība pārņems ražošanas līdzekļus savā īpašumā, tad būs likvidēta preču ražošana un līdz ar to produkta vara pār ražotājiem. Sabiedriskajā ražošanā anarhijas vietā tiks likta plānveidīga, apzināta organizācija. Izbeigsies cīņa par individuālu eksistenci. Līdz ar to cilvēks tad — zināmā nozīmē galīgi — atdalīsies no dzīvnieku valsts un no kustoņa eksistences apstākļiem pāries tiešām cilvēciskos apstākļos. Dzīves apstākļus, kuros cilvēks dzīvo un kuri līdz šim pār viņu valdījuši, tad pārvaldīs un kontrolēs cilvēki, kas pirmoreiz būs kļuvuši par īstiem un apzinīgiem dabas pavēlniekiem, tāpēc ka viņi būs kļuvuši par savas sabiedrības dzīves noteicējiem. Viņu pašu sabiedriskās darbības likumus, kas līdz šim nostājās pret viņiem kā sveši, pār viņiem valdoši dabas likumi, cilvēki izlietos pilnīgi lietpratīgi un tātd valdīs pār tiem. Cilvēku apvienošanās sabiedrībā, kas līdz šim nostājās pret viņiem kā dabas un vēstures uzspiesta, tad kļūs par viņu pašu brīvu rīcību. Cilvēki paši sāks kontrolēt objektīvos, svešos spēkus, kas līdz šim valdīja vēsturē. Un tikai no šā brīža cilvēki sāks pilnīgi apzinīgi darināt paši savu vēsturi, tikai tad viņu iedarbinātajiem sabiedriskajiem cēloņiem būs ievērojamā un aizvien pieaugošā mērā tās sekas, kādas viņi vēlas. Tas ir cilvēces lēciens no nepieciešamības valstības brīvības valstībā.

Veikt šo pasaules atbrīvošanas varoņdarbu — tāda ir mūslaiku proletariāta vēsturiskā misija. Izpētīt šā apvērsuma vēsturiskos nosacījumus un līdz ar to arī pašu šā apvērsuma dabu un tādējādi noskaidrot tagad apspiestajai šķirai, kas acināta veikt šo varoņdarbu, viņas pašas

---

* Daži skaitļi var dot aptuvenu priekšstatu par tagadējo ražošanas līdzekļu ārkārtīgo spēju paplašināties pat zem kapitalistiskā sloga. Pēc Džifena jaunākajiem aprēķiniem²¹⁹, Lielbritānijas un Īrijas kopīgā bagātība apaļos skaitļos bija:

1814. g.	—	2200 milj. mārc. sterliņu	=	44 miljardi marku
1865. g.	—	6100 " " "	=	122 " "
1875. g.	—	8500 " " "	=	170 " "

Kas attiecas uz ražošanas līdzekļu un produktu iznīcināšanu krīžu laikā, tad vācu rūpnieku otrajā kongresā (Berlīnē 1878. g. 21. februārī)²²⁰ tika konstatēts, ka Vācijas dzelzs rūpniecībā vien kopīgie zaudējumi beidzamās krīzes laikā sasnieguši 455 milj. marku.

darbības nosacījumus un dabu — tāds ir proletāriskās kustības teorētiskās izteiksmes — zinātniskā sociālisma uzdevums.

III. RAŽOŠANA

Pēc visa iepriekš teiktā lasītājs nebrīnīsies, ka sociālisma pamatlinijas, kuras raksturojām pēdējā nodaļā, nekādā ziņā neatbilst Dīringa kunga gaumei. Gluži otrādi. Dīringa kungam tās jāizmet tai mēslu bedrē, kur jau atrodas citi «vēsturiskās un loģiskās fantastikas bastardi», «mežonīgās koncepcijas», «juceklīgie, miglainie priekšstati» utt. Viņam taču sociālisms nekādā ziņā nav vēsturiskās attīstības nepieciešams rezultāts un vēl mazāk rupji materiālo, tikai uz vēdera prasību apmierināšanas nolūkiem vērsto tagadnes ekonomisko apstākļu rezultāts. Viņš šo jautājumu atrisina daudz pamatīgāk. Viņa sociālisms ir galīga patiesība pēdējā instancē:

tas ir «sabiedrības dabiskā sistēma» tā saknes viņš atrod «universālā taisnības principā»,

un, ja viņš tomēr ir spiests ievērot pastāvošo, līdzšinējās grēcīgās vēstures radīto stāvokli, lai to uzlabotu, — tad tas drīzāk uzlūkojams par tīrā taisnības principa nelaimi. Kā visu citu, tā arī savu sociālismu Dīringa kungs rada ar savu abu bēdīgi slaveno vīru palīdzību. Abas šīs marionetes šoreiz nespēlē vis kā līdz šim kunga un kalpa lomas, bet pārmaiņas dēļ uzved lugu par tiesību vienlīdzību — un Dīringa sociālisms ir savā pamatā gatavs.

Tāpēc pats par sevi saprotams, ka periodiskajām rūpniecības krīzēm Dīringa kungs nebūt neatzīst to vēsturisko nozīmi, kāda mums tām bija jāatzīst.

Viņam krīzes ir tikai nejauša novirzīšanās no «normālā stāvokļa» un, vislielākais, tikai imesls «attīstīt labāk noregulētu iekārtu». «Parastais veids» izskaidrot krīzes ar pārprodukciju nekādā ziņā neatbilst viņa «ekstaktākās izpratnes» prasībām. Tomēr tas gan esot «lietojams atsevišķās nozarēs speciālo krīžu» izskaidrošanai. Tāds, piemēram, esot gadījums, «kad grāmatu tirgu pārplūdina ar tādu rakstu izdevumiem, kuri piemēroti pārdošanai masām un kuru pārdrūkšana pēkšņi tiek atļauta visiem».

Dīringa kungs, protams, var mierīgi doties gulēt iepriecinošā apziņā, ka viņa nemirstīgie darbi nekad neradīs šādu pasaules postu.

Bet lielās krīzēs «bezdibenis starp preču krājumiem un to pārdošanu galā kļūst tik kritiski plats» nevis pārprodukcijas, bet drīzāk «tautas patēriņa atpalikšanas dēļ... mākslīgi radīta nepietiekama patēriņa dēļ... *tautas vajadzības* (!) dabiskā pieauguma traucējuma dēļ».

Un šādai savai krīžu teorijai viņš tomēr laimīgi atradis arī sekotāju.

Bet, par nelaimi, masu nepietiekamais patēriņš, masu patēriņa ierobežošana tikai ar to, kas katrā ziņā nepieciešams dzīvības uzturēšanai un dzimuma turpināšanai, nav nekāda jauna parādība. Tā pastāv kopš tā laika, kamēr pastāv ekspluatētāju un ekspluatētās šķiras. Pat tajos vēstures periodos, kad masu stāvoklis bija sevišķi labs, piemēram, Anglijā XV gadsimtā, tās tomēr patēreja nepietiekami daudz. To rīcībā savu vajadzību apmierināšanai nepavisam nebija viss sava gada darba produkts. Tātad nepietiekams patēriņš ir pastāvīga vēsturiska parādība kopš gadu tūkstošiem, turpretī pēkšņs vispārējs pārdošanas sastrēgums, kas rodas krīžu laikā pārprodukcijas dēļ, ir novērojams tikai pēdējos piecdesmit gados. Un ir vajadzīga Dīringa kunga visa vulgārā ekonomiskā paviršība, lai izskaidrotu jauno kolīziju nevis ar *jauno* pārprodukcijas parādību, bet ar gadu tūkstošiem seno nepietiekamā patēriņa faktu. Tas ir tas pats kā mēģināt matemātikā divu lielumu — viena pastāvīga un otra mainīga — attiecību maiņu izskaidrot nevis ar to, ka mainīgies mainīgais lielums, bet ar to, ka pastāvīgais lielums palicis nemainīgs. Masu nepietiekams patēriņš ir nepieciešams nosacījums visām sabiedrības formām, kas pamatojas uz ekspluatāciju, tātad arī kapitālistiskajai formai; bet tikai kapitālistiskā ražošanas forma noved līdz krīzēm. Tātad masu nepietiekams patēriņš ir viens no krīžu priekšnoteikumiem, un tam ir sen atzīta loma krīzēs; bet nepietiekams patēriņš tikpat maz var izskaidrot tagad pastāvošo krīžu cēloņus kā to, kāpēc krīžu agrāk nebija.

Vispār Dīringa kungam ir apbrīnojami priekšstati par pasaules tirgu. Mēs redzējām, ka viņš kā īsts vācu literāts mēģina izskaidrot īstenībā notiekošās speciālās rūpniecības krīzes, ņemot palīgā iedomātas krīzes Leipcigas grāmatu tirgū, vētru uz jūras — ar vētru ūdens glāzē. Tālāk viņš iedomājas, ka

tagadējā kapitālistiskā ražošana ir spiesta «savus pircējus lielāko tiesu meklēt *pašu mantīgo šķiru aprindās*», —

kas viņu nekavē, sekojot vispārīgajiem uzskatiem, tikai sešpadsmit lappuses tālāk atzīt par noteicējām modernās rūpniecības nozarēm dzelzs apstrādāšanas un kokvilnas rūpniecību, t. i., taisni divas tādas ražošanas nozares, kuru ražojumus tikainiecīgā daudzumā patērē mantīgās šķiras — tie vairāk par citiem ir domāti masu patēriņam. Vienalga, kādu Dīringa kunga prātojumu mēs aplūkojam, visur mēs atrodam tikai tukšu, pretrunīgu pļāpāšanu par šo un to. Tomēr aplūkosim vienu piemēru no kokvilnas rūpniecības. Samērā nelielā pilsētā Oldhemā — vienā no divpadsmit 50 000 līdz 100 000 iedzīvotāju lielajām pilsētām, kas atrodas Mančestras apkārtnē un nodarbojas ar kokvilnas rūpniecību, — tikai šai vienā pilsētā četru gadu laikā, no 1872. līdz 1875. g., tādu spoļu skaits, kas vērpj vienīgi 32. numuru, palielinājies no 2,5 līdz 5 miljoniem; tā vienā pašā Anglijas pilsētā, turklāt vidēja lieluma pilsētā, vienu vienīgu numuru vērpj tikpat daudz spoļu, cik to vispār ir kokvilnas rūpniecībā visā Vācijā, ieskaitot Elzasu. Ja pieņem, ka ražošanas paplašināšana pārējās Anglijas un Skotijas kokvilnas rūpniecības nozarēs un centros notikusi aptuveni tādos pašos apmēros, tad ir vajadzīga krietna porcija pamatīgas nekautības, lai tagadējo vispārējo sastrēgumu kokvilnas dziļu un audumu pārdošanā izskaidrotu ar angļu tautas masu nepietiekamu patēriņu, nevis ar angļu kokvilnas fabrikantu ražojumu pārprodukciju.*

Pietīks. Nevar strīdēties ar cilvēkiem, kam tik maz zināšanu politiskajā ekonomijā, ka viņi Leipcigas grāmatu tirgu vispār atzīst par tirgu modernās industrijas nozīmē. Tāpēc tikai konstatēsim, ka par krīzēm Dīringa kungs savos turpmākajos prātojumos mums nezina pateikt nekā vairāk kā tikai to, ka krīzes ir

«pārlieka sprieguma un atslābuma parasta savstarpēja nomaīņa», ka pārmērīga spekulācija «notiek nevis vienīgi tāpēc, ka privātie uzņēmumi nekārtīgi savairojušies», bet ka «par pārāk liela piedāvājuma rašanās cēloņiem jāuzskata arī atsevišķu uzņēmēju pārsteigšanās un privātas apdomības trūkums».

Bet kas tad savukārt ir pārsteigšanās un privātas apdomības trūkuma «rašanās cēlonis»? Tieši tas pats plāna

* Sākums krīžu izskaidrošanai ar nepietiekamu patēriņu meklējams Sismondī darbos,^{220a} kur tai vēl bija zināma jēga. No Sismondī to aizguvis Rodbertuss, un no Rodbertusa to savā parastajā vulgārajā veidā norakstījis Dīringa kungs.

trūkums kapitālistiskajā ražošanā, ko parāda privāto uzņēmumu nekārtīgā savairošanās. Ekonomisku faktū pārtulcot morālu pārmetumu valodā un to uzskatīt par jauna cēloņa atklāšanu — tā arī ir stipra «pārsteigšanās».

Ar to beigsim runāt par krīzēm. Pēc tam kad iepriekšējā nodaļā mēs noskaidrojām kapitālistiskā ražošanas veida radīto krīžu nenovēršamību un nozīmi, kāda ir šīm krīzēm kā paša šā ražošanas veida krīzēm, kā līdzekļiem, kas spiež uz sabiedrisku apvērsumu, — ir lieki tērēt vārdus, lai celtu iebildumus pret Dīringa kunga paviršajiem uzskatiem šai jautājumā. Pāriesim pie viņa gara darbības pozitīvajiem rezultātiem, pie «sabiedrības dabiskās sistēmas».

Šī sistēma, kas celta uz «universāla taisnības principa» un tāpēc pasargāta no jebkuras nepieciešamības ievērot uzmācīgos materiālos faktus, ir tādu saimniecisku komūnu federācija, kuru starpā pastāv

«pārvietošanās brīvība un obligāta jaunu biedru uzņemšana sašķatā ar noteiktiem likumiem un administratīvām normām».

Pati saimnieciskā komūna vispirms ir

«visu aptverošs shematisms ar pasaulvēsturisku nozīmi» un iet daudz tālāk nekā, piemēram, kāda Marksa «maldīgie pussoli». Tā nozīmē «personu kopību, kuras, pamatojoties uz savām publiskajām tiesībām rīkoties ar zināmu zemes platību un ražošanas uzņēmumu grupu, apvienojušās kopīgai darbībai un kopīgai līdzdalībai ienākumos». Publiskās tiesības ir «tiesības uz lietu... tai nozīmē, ka pastāv *tīri publicistiskas attiecības pret dabu* un ražošanas ierīcēm».

Ko tam vajadzētu nozīmēt, par to lai lauza galvu saimnieciskās komūnas nākamie juristi, bet mēs atsakāties no jebkāda mēģinājuma šai virzienā. Tikai tik daudz mēs no Dīringa kunga dabūjam zināt, ka

šīs tiesības nekādā ziņā nav tas pats, kas «strādnieku biedrību korporatīvais īpašums», kurš neizslēdz savstarpēju konkurenci un pat atļauta darba ekspluatāciju.

Te viņš garāmejot piezīmē, ka

«kopīpašuma ideja», kas sastopama arī pie Marksa, esot «vismaz neskaidra un apšaubāma, jo šis priekšstats par nākotni vienmēr izskatās tāds, it kā tas nozīmētu vienīgi atsevišķu strādnieku grupu korporatīvo īpašumu».

Te mums atkal ir darīšana ar Dīringa kungam tik parasto «nicināmo» sagrozīšanas «paņēmienu», «kura vulgārajam raksturam» (kā viņš pats saka) «pilnīgi piemērots

būtu tikai vulgārais vārds — riebīgs»; tie ir tādi paši no pirksta izzīsti meli kā cits Dīringa kunga izdomājums, it kā kopīpašums Marksam nozīmētu «vienā un tai pašā laikā individuālu un sabiedrisku īpašumu».

Viens katrā ziņā ir skaidrs: saimnieciskās komūnas publiskās tiesības uz tās ražošanas līdzekļiem ir īpašuma izņēmuma tiesības vismaz attiecībā pret jebkuru citu saimniecisko komūnu un arī pret visu sabiedrību un valsti.

Bet šīm tiesībām jāatņem iespēja «izolēties... no ārpasaules, jo dažādo saimniecisko komūnu starpā pastāv pārvietošanās brīvība un obligāta jaunu biedru uzņemšana saskaņā ar noteiktiem likumiem un administratīvām normām... līdzīgi tam... kā tagad pastāv piederība pie kāda politiska organisma vai līdzdalība kopienas saimnieciskās lietās».

Tā tad pastāvēs bagātas un nabadzīgas saimnieciskās komūnas un to izlīdzināšana notiks, iedzīvotājiem pieplūstot bagātajās komūnās un aizplūstot no nabadzīgajām komūnām. Tā tad Dīringa kungs, gribēdams novērst konkurenci produktu dēļ starp atsevišķām komūnām ar tirdzniecības organizēšanu nacionālā mērogā, mierīgi ļauj joprojām pastāvēt konkurencei ražotāju dēļ. Lietas nostāda ārpus konkurences sfēras, bet cilvēki paliek tai pakļauti.

Tomēr tas mums vēl nepavisam nenoskaidro «publicistiskās tiesības». Divas lappuses tālāk Dīringa kungs mums paziņo:

Tirdzniecības komūna sniedz «vispirms tikpat tālu, cik tālu sniedz tas politiski sabiedriskais apgabals, kura iedzīvotāji savā kopumā ir vienots tiesību subjekts un kuram kā tādām ir tiesība rīkoties ar sabiedrības zemi, dzīvokļiem un ražošanas ierīcēm».

Tā tad tomēr tiesība rīkoties ir nevis atsevišķai komūnai, bet visai nācijai. «Publiskās tiesības», «tiesības uz lietu», «publicistiskas attiecības pret dabu» utt. — tas viss ir ne vien «vismaz neskaids un apšaubāms», bet tiešā pret-runā pats ar sevi. Patiesībā mūsu priekšā ir — vismaz ciktāl katra atsevišķa saimnieciskā komūna ir arī tiesību subjekts — «vienā un tai pašā laikā individuāls un sabiedriska īpašums»; un šo «mīglaino bastarda formu» tāpēc var sastapt atkal tikai pie paša Dīringa kunga.

Katrā ziņā saimnieciskā komūna rīkojas ar saviem darba līdzekļiem, lai ražotu. Kā notiek šī ražošana? Spriežot pēc tā, ko mums paziņo Dīringa kungs, tā notiek gluži pa vecam, tikai ar to starpību, ka kapitālista vietā tagad stājusies komūna. Labākajā gadījumā mēs dabūjam zināt,

Ka tikai tagad ikviens gūst iespēju brīvi izvēlēties arodu un ka visiem tiek noteikts vienāds pienākums strādāt.

Visas līdzšinējās ražošanas pamatforma ir darba dalīšana, no vienas puses — pašā sabiedrībā, no otras puses — katrā atsevišķā ražošanas uzņēmumā. Kā tad izturas pret darba dalīšanu Dīringa kunga «socialitāte»?

Darba pirmā lielā sabiedriskā dalīšana ir pilsētas atdalīšanās no laukiem.

Šo antagonismu, kā domā Dīringa kungs, «neļauj novērst pati lietu daba». Tomēr «vispār nav visai pareizi iedomāties, ka plaisa starp lauksaimniecību un rūpniecību... nav aizpildāma. Istenībā jau tagad starp tām pastāv zināmā mērā nepārtraukta pāreja, un ir paredzams, ka nākotnē tā kļūs vēl ievērojamāka.» Jau tagad zemkopībā un lauksaimniecībā iespiedušās divas rūpniecības nozares: «vispirms, spirta dedzināšana un, otrkārt, biešu cukura izgatavošana... bet spirta ražošanai ir tik liela nozīme, ka to drīzāk novērtē par zemu nekā pārspilē». Un, «ja būtu iespējams, ka kaut kādu atklājumu rezultātā rastos iespēja lielāku daudzumu rūpniecības izveidot tā, ka būtu nepieciešams ražošanu lokalizēt uz laukiem un to varētu tieši saistīt ar izejvielu ražošanu», tad ar to būtu vājināts pretstats starp pilsētu un laukiem un «iegūts visplašākais pamats civilizācijas attīstībai». Bez tam «kaut kas līdzīgs varētu taču rasties arī citādā ceļā. Bez tehniskās nepieciešamības arvien lielāku nozīmi gūst sociālās vajadzības, un, ja tās iegūs noteicošu ietekmi dažādu cilvēka darbības veidu sagrupēšanā, tad vairs nebūs iespējams atstāt novārtā tos labumus, kas rodas, sistemātiski cieši saistot lauku nodarbošanos ar produktu tehnisku pārstrādāšanu.»

Bet saimnieciskajā komūnā jau rodas tieši jautājums par sociālajām vajadzībām — un vai tā gan nepasteigsies pilnīgi izmantot iepriekš minētos labumus, ko dod zemkopības un industrijas savienošana? Dīringa kungs taču nekavēsies ar savu parasto pamatīgumu paziņot mums savu «eksaktāko izpratni» par saimnieciskās komūnas izturēšanos šajā jautājumā? Rūgti viltos lasītājs, kas tam noticētu. Iepriekš minētās pliekanās un nevarīgās nodrāztās gudrības, kas visu laiku grozās ap Prūsijas zemes tiesību sfērā esošo spirta dedzināšanu un biešu cukura ražošanu, — tas ir viss, ko Dīringa kungs mums var pateikt jautājumā par pretstatu starp pilsētu un laukiem tagadnē un nākotnē.

Aplūkosim darba dalīšanu sīkāk. Te Dīringa kungs jau ir mazliet «eksaktāks». Viņš runā par

«personu, kurai jānododas *vienīgi vienam* darbības veidam». Ja runa ir par kaut kādas jaunas ražošanas nozares ieviešanu, tad jautājums vienkārši ir tāds, vai varētu radīt zināmu skaitu *būtņu, kas būtu ar mieru nodoties viena veida produktu ražošanai*, kā arī vai var radīt

tām nepieciešamo patēriņu (!). Neviena ražošanas nozare socialitātē «*neprasīs lielas iedzīvotāju masas darbu*». Arī socialitātē pastāvēs cilvēku «*ekonomiskās variācijas, kas atšķirsies pēc dzīves veida*».

Tādējādi ražošanas sfērā viss paliek puslīdz pa vecam. Tiesa, Dīringa kungs atzīst, ka

līdz šim sabiedrībā valda «peļama darba dalīšana»,

bet, kāda tā ir un ko liks tās vietā saimnieciskajā komūnā, par to mēs dabūjam zināt tikai sekojošo:

«Par pašas darba dalīšanas jautājumu mēs jau iepriekš teicām, ka to var atzīt par atrisinātu, ja ievēros dažādos dabiskos nosacījumus un personiskās spējas.»

Blakus spējām zināma loma būs arī personiskajai tieksmei:

«Pamudinājums nodoties tādiem darbības veidiem, kas prasa lielākas spējas un iepriekšēju sagatavošanos, pamatosies vienīgi uz tieksmī nodoties attiecīgai nodarbībai un uz priekšu *izpildīt taisni šo un nevienu citu lietu*» (izpildīt lietu!).

Ar to socialitātē būs ierosināta sacensība un

«pati ražošana iegūs zināmu interesi, un trulais amatnieciskums, kas ražošanu vērtē tikai kā līdzekli ienākuma iegūšanai, vairs neuzspiedīs savu noteicošo zīmogu visām sabiedriskajām attiecībām».

Ikvienā sabiedrībā ar stihiski izveidojušos ražošanas attīstību — un tieši tāda ir tagadējā sabiedrība — nevis ražotāji valda pār ražošanas līdzekļiem, bet ražošanas līdzekļi valda pār ražotājiem. Tādā sabiedrībā katra jauna ražošanas svira nepieciešami pārvēršas par jaunu līdzekli ražotāju verdzināšanai ar ražošanas līdzekļiem. Tas vispirms sakāms par to ražošanas sviru, kas līdz pat lielinindustrijas rašanās brīdim bija visvarenākā, — par darba dalīšanu. Jau pirmā lielā darba dalīšana, pilsētas atdalīšana no laukiem, notiesāja lauku iedzīvotājus tūkstošiem gadu palikt garīgā aprobežotībā, bet pilsētniekus — ikvienu sava speciālā amata kalpībā. Tā iznīcināja pamatus lauku iedzīvotāju garīgajai attīstībai un pilsētnieku fiziskajai attīstībai. Ja zemnieks piesavinās zemi un pilsētnieks — amatu, tad tāpat zeme piesavinās zemnieku un amats — amatnieku. Dalot darbu, tiek sadalīts daļās arī cilvēks. Kādas vienas atsevišķas darbības izkopšanai tiek upurētas visas pārējās fiziskās un garīgās spējas. Šī cilvēka kropļošana pieaug tādā pašā mērā kā darba dalīšana, kas savu augstāko attīstību sasniedz manufak-

tūrā. Manufaktūra sadala amatu tā atsevišķās daļējās operācijās, katru no tām nodala atsevišķam strādniekam kā arodu uz visu mūžu un tādā veidā viņu uz visu mūžu pieķir pie noteiktas daļējas funkcijas un pie noteikta darba rīka. «Manufaktūra padara strādnieku par kropli, mākslīgi kultivējot viņā tikai vienpusīgu iemaņu un apspiežot visu viņa ražīgo tieksmju un dotību pasauli... Pats indivīds tiek sadalīts, pārvērsts par kāda daļēja darba automātisku rīku» (Markss)²²¹ — par automātisku rīku, kas daudzos gadījumos sasniedz savu pilnību, tikai vārda tiešā nozīmē fiziski un garīgi sakropļojot strādnieku. Mašinizētajā ražošanā, lielindustrijā strādnieks pat degradējas no mašīnas par vienkāršu mašīnas piedevu. «Specialitāte uz visu mūžu — vadīt daļēju darba rīku — pārvēršas par specialitāti uz visu mūžu — kalpot daļējai mašīnai. Mašīnu ļaunprātīgi izmanto, lai pašu strādnieku no agras bērnības pārvērstu par daļējas mašīnas daļu» (Markss)²²². Darba dališanas rezultātā par savas darbības rīku vergiem kļūst ne vien strādnieki, bet arī tās šķiras, kas tieši vai netieši ekspluatē strādniekus; garīgi tukšais buržujs ir sava paša kapitāla un savas paša peļņas kāres vergs; juristu verdzina viņa sastingušie tiesiskie uzskati, kas valda pār viņu kā patstāvīga vara; «izglītotās šķiras» vispār verdzina viņu dažādās lokālās aprobežotības un vienpusības formas, viņu fiziskā un garīgā tuvredzība, viņu kroplā audzināšana, kas pieskaņota tikai vienai noteiktai specialitātei, tāpat viņu piesaistīšana šai pašai specialitātei uz visu mūžu — pat tad, ja šī specialitāte ir vienkārši bezdarbība.

Jau utopisti pilnīgi saprata darba dališanas sekas, redzēja, no vienas puses, strādnieka kropļošanu, no otras puses, pašas darba norises kropļošanu, kas nozīmē strādniekam visu mūžu vienmulīgi, mehāniski atkārtot vienu un to pašu operāciju. Tiklab Furjē, kā Ovens prasīja iznīcināt pretstatu starp pilsētu un laukiem kā pirmo un galveno noteikumu, lai vispār iznīcinātu veco darba dališanu. Pēc viņu abu uzskatiem, iedzīvotājiem zemē jāsadalās grupās pa 1600 līdz 3000 cilvēku; katra grupa savas teritorijas centrā apdzīvo milzīgu pili, un tai ir kopīga māsājniecība. Furjē gan šur un tur runā par pilsētām, tomēr pašas šīs pilsētas sastāv tikai no četrām vai piecām šādām pilīm, kas atrodas netālu cita no citas. Saskaņā ar viņu abu uzskatiem katrs sabiedrības loceklis nodarbojas

kā ar zemkopību, tā arī ar rūpniecību. Galveno lomu rūpniecībā Furjē piešķir amatniecībai un manufaktūrai, turpretī Ovens — jau lielrūpniecībai, un viņš jau prasa lietot tvaika spēku un mašīnas arī māsaimniecības darbos. Bet abi viņi izvirza prasību, lai katrai atsevišķai personai gan zemkopībā, gan rūpniecībā būtu garantēta iespējami biežāka nodarbošanās maiņa un lai tādēļ jaunatni audzinātu, sagatavojot iespējami vispusīgākai tehniskai darbībai. Pēc viņu abu domām, cilvēkam vispusīgi jāattīsta savas spējas vispusīgā praktiskā darbībā un darbam jāatgūst atkal pievilcība, kas zaudēta ar tā dalīšanu, — vispirms ar minēto nodarbošanās maiņu un tai atbilstošo negaro «seansu» (lietojot Furjē izteicienu)²²³, ko veltī katram atsevišķam darbam. Abi minētie utopisti paceļas nesalīdzināmi augstāk par Dīringa kunga domāšanas veidu, kas mantots no ekspluatatoru šķirām un kas saka, ka pretstats starp pilsētu un laukiem neesot iznīcināms pašas lietu dabas dēļ. Pēc šā aprobežotā domāšanas veida zināmam daudzumam «būtņu» jāpaliek visos apstākļos notiesātam uz *viena* priekšmetu veida ražošanu: tādējādi uz mūžīgiem laikiem grib nostiprināt pēc dzīves veida atšķirīgu cilvēku «ekonomiskās variācijas» — cilvēku, kas sajustu prieku, nodarbojoties tikai ar vienu un nekadu citu darbu, un tā tad būtu tik zemu noslīdējuši, ka *priecātos* par savu pašu verdzināšanu un pārvēršanu par vienpusīgām būtnēm. Salīdzinot ar «idiota» Furjē pašu vispārīgāko fantāziju pamatdomām, salīdzinot ar «rupjā, apsūbējušā un nabadzīgā» Ovena pašām nabadzīgākajām idejām, izrādās, ka Dīringa kungs, kas pats vēl viscaur paliek darba dalīšanas vergs, ir tikai vīzdegunīgs punduris.

Kļūstot par visu ražošanas līdzekļu valdnieci, lai tos sabiedriski plānveidīgi izlietotu, sabiedrība iznīcinās tagad pastāvošo kārtību, kur cilvēkus verdzina viņu pašu ražošanas līdzekļi. Saprotams, ka sabiedrība nevar atbrīvoties, neatbrīvojot arī katru atsevišķu cilvēku. Vecais ražošanas veids tā tad pašos pamatos jānoārda, bet jo sevišķi jāizzūd vecajai darba dalīšanai. Tās vietā jāstājas tādai ražošanas organizēšanai, kur, no vienas puses, neviens nevarētu uzvelt citiem savu tiesu līdzdalības ražīgajā darbā, kas ir cilvēka eksistences dabisks nosacījums, un kur, no otras puses, ražīgais darbs kļūtu nevis par cilvēku verdzināšanas, bet par cilvēku atbrīvošanas

līdzekli, dodot katram iespēju visos virzienos attīstīt un aktīvi izpaust visas savas fiziskās un garīgās spējas, kur tātad ražīgs darbs no smagas nastas kļūst par baudu.

Tā šodien nebūt vairs nav fantāzija, ne arī dievbijīga vēlēšanās. Ievērojot ražotājspēku tagadējo attīstību, pietiek jau tā ražošanas kāpinājuma, ko radīs pats ražotājspēku sabiedriskošanas fakts, pietiek tikai novērst tos kavēkļus un traucējumus, ko rada kapitālistiskais ražošanas veids, novērst produktu un ražošanas līdzekļu izšķiešanu, lai, visiem piedaloties darbā, samazinātu darba laiku līdz tādām apmēram, kas pēc tagadējiem uzskatiem šķietniecīgi.

Glūži tāpat vecās darba dalīšanas sistēmas iznīcināšana nebūt nenozīmē prasību, ko var realizēt tikai par ļaunu darba ražīgumam. Glūži otrādi, pateicoties lielrūpniecībai, tā kļuvusi par pašas ražošanas nosacījumu. «Mašinizētā ražošana likvidē nepieciešamību manufaktūrveidīgi nostiprināt šo sadalījumu, piesaistīt vienus un tos pašus strādniekus uz visiem laikiem vienām un tām pašām funkcijām. Tā kā fabrikas kustība visumā nerodas no strādnieka, bet no mašīnas, tad te var notikt pastāvīga personāla maiņa, neradot darba procesa pārtraukumus... Beidzot, ātrums, ar kādu cilvēks jaunībā iemācās strādāt pie mašīnas, savukārt novērs nepieciešamību audzināt īpašu — vienīgi mašīnu strādnieku kategoriju.»²²⁴ Bet, kaut arī kapitālistiskajam mašīnu lietošanas veidam joprojām jāpatur vecā darba dalīšana ar tās saistīgajām daļējām funkcijām, lai gan tā tehniski kļuvusi lieka, pati mašinizētā ražošana saceļas pret šo anahronismu. Lielrūpniecības tehniskā bāze ir revolucionāra. «Ar mašīnu, ķīmisko procesu un citu metožu palīdzību tā pastāvīgi izdara apvērsumus ražošanas tehniskajā bāzē un līdz ar to arī strādnieku funkcijās un darba procesa sabiedriskajās kombinācijās. Tādējādi tā tikpat pastāvīgi revolucionizē darba dalīšanu sabiedrībā un nepārtraukti sviež kapitāla masas un strādnieku masas no vienas ražošanas nozares otrā. Tāpēc lielrūpniecības daba nosaka darba pārmaiņu, funkciju kustību, strādnieka vispusīgu kustīgumu... Mēs redzējam, kā šī absolūtā pretruna... nežēlīgi izpaužas tādējādi, ka strādnieku šķira tiek nepārtraukti upurēta, ka notiek pārmērīga darbaspēku izšķiešana un postījumi, kas saistīti ar sabiedrisko anarhiju. Tā ir negatīvā puse. Bet, ja tagad darba pārmaiņa lauž

sev ceļu tikai kā nepārvarams dabas likums un ar dabas likumam piemītošo akli postošo spēku, kurš visur atduras pret šķēršļiem, tad, no otras puses, pati lielrūpniecība ar savām katastrofām padara par dzīvības un nāves jautājumu darba pārmaiņas un tāpēc arī pēc iespējas lielākas strādnieku daudzpusības atzišanu par vispārēju sabiedriskās ražošanas likumu, kura normālai realizēšanai ir jāpielāgo attiecības. Viņa kā dzīvības un nāves jautājumu sprauž uzdevumu: nelaimīgo strādājošo rezerves iedzīvotāju šausmas, kuri tiek turēti krājumā kapitāla mainīgajām ekspluatācijas vajadzībām, aizstāt ar cilvēka absolūtu derīgumu mainīgajām darba vajadzībām; daļstrādnieku, zināmas daļējas sabiedriskās funkcijas vienkāršu nesēju, aizstāt ar vispusīgi attīstītu indivīdu, kuram dažādas sabiedriskās funkcijas ir dažādi darbības veidi, kas nomaina viens otru» (Markss, «Kapitāls»)²²⁵.

Lielindustrija, tehnisku nolūku dēļ iemācīdama mums pārvērst molekulāro kustību, kas vairāk vai mazāk realizējama visur, par masu kustību, ir lielā mērā atbrīvojusi rūpniecisko ražošanu no lokālajiem ietvariem. Ūdens spēks bija saistīts ar noteiktu vietu, tvaika spēks ir brīvs. Ūdens spēks nepieciešami saistīts ar laukiem, bet tvaika spēks nebūt nav nepieciešami saistīts ar pilsētu. Tikai tvaika spēka kapitālistiskā lietošana koncentrē to galvenokārt pilsētās un pārvērš fabriku ciemus par fabriku pilsētām. Bet līdz ar to tā tai pašā laikā ārdā ražošanas normālas gaitas nosacījumus. Tvaika mašīnas pirmā vajadzība un gandrīz visu lielrūpniecības ražošanas nozaru galvenā vajadzība ir samērā tīrs ūdens. Bet fabriku pilsēta jebkuru ūdeni pārvērš par smirdošu zaņķi. Tāpēc, tāpat kā koncentrācija pilsētās ir kapitālistiskās ražošanas pamatnosacījums, tā arī katrs atsevišķs rūpniecības kapitālists pastāvīgi cenšas pārvietot savu uzņēmumu no lielām pilsētām, kuras nenovēršami rada kapitālistiskā ražošana, lauksaimnieciskas ražošanas apstākļos. So procesu var sīki izpētīt Lenkaširas un Jorkširas tekstilrūpniecības apgabalos; tur kapitālistiskā lielrūpniecība, pastāvīgi tiekdams no pilsētas uz laukiem, vienmēr rada jaunas lielas pilsētas. Tas pats notiek metālrūpniecības apgabalos, kur pa daļai citi cēloņi rada tās pašas sekas. Šo jauno burvju loku, šo modernās rūpniecības pastāvīgi no jauna rodošos pretrunu savukārt var iznīcināt tikai tikai tā, ka iznīcina tās kapitālistisko raksturu. Tikai

sabiedrība, kas savus ražotājspēkus spēj izkārtot harmoniski pēc vienota, kopīga plāna, var atļaut rūpniecībai novietoties pa visu zemi tā, kā tas ir visizdevīgāk tās attīstībai un uzturēšanai, kā arī pārējo ražošanas elementu attīstībai.

Tāpat pilsētas un lauku pretstata iznīcināšana ir ne vien iespējama, — tā ir kļuvusi tieši nepieciešama pašai rūpnieciskajai ražošanai, kā arī lauksaimnieciskajai ražošanai, un bez tam tā ir nepieciešama sabiedriskās higiēnas interesēs. Tikai saplūdinot kopā pilsētu un laukus, var novērst tagadējo gaiss, ūdens un augsnes saindēšanu, un tikai ar šo noteikumu tagad pilsētās nikstošās iedzīvotāju masas spēs panākt tādu stāvokli, ka viņu atkritumus izmantos mēslošanai lauksaimniecībā un tie vairs neizplatīs slimības.

Kapitālistiskā rūpniecība jau ir kļuvusi samērā neatkarīga no tai nepieciešamo izejvielu ražošanas vietu lokālajiem ietvariem. Tekstilrūpniecība pārstrādā galvenokārt importētas izejvielas. Spānijas dzelzs rūdu pārstrādā Anglijā un Vācijā, Spānijas un Dienvidamerikas vara rūdu — Anglijā. Ikviens ogļu baseins apgādā ar degvielu rūpniecību tālu aiz savām robežām un ar katru gadu aptver arvien plašāku apgabalu. Gar visu Eiropas krastu tvaika mašīnas dzen ar ogļu, vietām ar vācu un beļģu oglēm. No kapitālistiskās ražošanas važām atbrīvotā sabiedrība var iet vēl daudz tālāk šajā virzienā. Izaudzinošu jaunu vispusīgi izglītotu ražotāju paaudzi, kuri saprot visas rūpnieciskās ražošanas zinātniskos pamatus un no kuriem katrs no sākuma līdz galam ir praktiski iepazinies ar veselu rindu ražošanas nozaru, sabiedrība līdz ar to rada jaunu ražotājspēku, kas ar uzviju atsvērs transportdarbu izejvielu un degvielu pārvadāšanai no lielākiem at-tālumiem.

Tāpat plaisas likvidēšana starp pilsētu un laukiem nebūt nav utopija arī tai ziņā, ka tās noteikums ir iespējami vienmērīga lielrūpniecības sadalīšana pa visu zemi. Protams, civilizācija mums ir atstājusi lielās pilsētas kā mantojumu, no kura atbrīvojoties vajadzēs daudz laika un pūļu. Bet no lielajām pilsētām jāatbrīvojas un no tām atbrīvosies, kaut arī tas būtu ļoti ilgs process. Lai kāds liktenis būtu lemts prūšu nācijas vācu valstij, Bismarks var iet kapā ar lepnu apziņu, ka viņa lolotā vēlēšanās — lielo pilsētu bojāeja — droši piepildīsies.²²⁶

Tagad var pienācīgi novērtēt Dīringa kunga bērnīšķīgo iedomu, it kā sabiedrība varētu pārņemt savā īpašumā ražošanas līdzekļu visu kopumu, neizdarot radikālu apvērsumu vecajā ražošanas veidā un vispirms nelikvidējot veco darba dališanu; it kā uzdevumu varētu uzskatīt par atrisinātu, ja tikai «sāks ievērot dabiskos apstākļus un personiskās spējas». Tādā gadījumā tomēr veselas cilvēcisku būtņu masas tāpat kā agrāk paliks neatraujami piesaistītas pie kāda *viena* produktu veida ražošanas, veselās «iedzīvotāju grupas» tiks nodarbinātas kādā vienā ražošanas nozarē, un cilvēce tāpat kā līdz šim sadalīsies zināmā skaitā dažādi sakropļotu «ekonomisku variāciju», kādas tagad ir «ķeru stūmēji» un «arhitekti». Iznāk, ka sabiedrībai visumā tikai tādēļ jāklūst par ražošanas līdzekļu valdnieci, lai katrs atsevišķs sabiedrības loceklis paliktu savu ražošanas līdzekļu vergs, iegūstot tikai tiesību izvēlēties, *kāds* ražošanas līdzeklis lai viņu verdzina. Lasītājam ieteicams pievērst uzmanību arī Dīringa kunga apgalvojumam, ka plaisu starp pilsētu un laukiem neļaujot «novērst pati lietu daba»; viņš pieļauj šai ziņā tikai niecīgu paliatīvu pēc sava savienojuma specifiski prūsis-kajās ražošanas nozarēs — spirta dedzināšanā un biešu cukura ražošanā; ka viņam rūpniecības izvietojums pa visu zemi ir atkarīgs no nākotnes atklājumiem un no *piespiestās* nepieciešamības rūpniecisko ražošanu saistīt tieši ar izejvielu iegūšanu — izejvielu, kuras jau tagad izlieto arvien vairāk pieaugošā attālumā no to iegūšanas vietas, — un, beidzot, viņš mēģina nodrošināt aizmuguri ar apgalvojumu, ka sociālās vajadzības galu galā tomēr panāksot zemkopības un industrijas savienošanu, pat *par spīti* ekonomiskiem apsvērumiem, it kā ar to tiktu nests ekonomisks upuris!

Revolucionārie elementi, kam nāksies likvidēt agrāko darba dališanu un līdz ar to arī plaisu starp pilsētu un laukiem un izdarīt apvērsumu visā ražošanā, dīgļa veidā jau atrodami modernās lielindustrijas ražošanas nosacījumos, un tikai tagadējais kapitālistiskais ražošanas veids kavē to tālāko attīstību. Bet, lai to saprastu, ir vajadzīgs, protams, drusku plašāks apvārsnis nekā Prūsijas tiesību darbības lauks, kur degvīns un biešu cukurs ir izšķirošie industrijas produkti un kur par tirdzniecības krīzēm spriež pēc stāvokļa grāmatu tirgū. Lai to saprastu, vajag pazīt īsto lielindustriju tās vēsturiskajā attīstībā un tās

tagadējā patiesajā stāvoklī tieši tai zemē, kas ir tās dzimtene un vienīgā vieta, kur tā sasniegusi savu klasisko izveidojumu; un tad nevienam nenāks prātā moderno zinātnisko sociālismu vulgarizēt un pazemināt līdz Dīringa kunga *specifiski prūsiskajam sociālismam*.

IV. SADALIŠANA

Mēs jau agrāk redzējām,* ka Dīringa politiskā ekonomija izsakāma tēzē: kapitālistiskais *ražošanas* veids ir gluži labs, un tas joprojām var pastāvēt, bet kapitālistiskais *sadališanas* veids ir no ļauna, un tam jānozūd. Tagad mēs pārlicināties, ka Dīringa «socialitāte» nav nekas cits kā šās tēzes realizēšana fantāzijā. Patiesi, Dīringa kungs kapitālistiskās sabiedrības ražošanas veidā kā tādā neatrod gandrīz nekādu trūkumu, viņš grib saglabāt agrāko darba dalīšanu visos galvenajos vilcienos, un tāpēc arī viņš nezina gandrīz nekā teikt par ražošanu savā projektējamajā saimnieciskajā komūnā. Protams, ražošana ir tāda sfēra, kur mums darīšana ar taustāmiem faktiem, un «racionālā fantāzija» sava brīvā gara lidojumam te drīkst atļaut tikai šauru telpu, jo briesmas piedzīvot kaunu ir pārāk lielas. Citādi tas ir ar sadalīšanu, kurai, pēc Dīringa kunga domām, nav nekāda sakara ar ražošanu un kuru nosaka nevis ražošana, bet vienkāršs gribas akts: sadalīšana Dīringa kungam ir it kā paša likteņa sūtīta «sociālās alķīmijas» arēna.

Vienādam pienākumam piedalīties ražošanā stāv pretī vienādas patērēšanas tiesības — pie kam patērēšanai ir organizēts raksturs tiklab saimnieciskajā komūnā, kā arī tirdznieciskajā komūnā, kas aptver lielāku skaitu saimniecisko komūnu. Šeit vienu «darbu apmaina pret citu darbu saskaņā ar vienādas novērtēšanas principu... Padarītais darbs un tas, ko dod apmaiņai pret to, šeit reprezentē patiesi vienlīdzīgus darba daudzumus.» Un turklāt šī «cilvēka spēku vienādošana» patur savu nozīmi «neatkarīgi no tā, cik produktu atsevišķi cilvēki ir ražojuši, vairāk vai mazāk, un *pat* tai gadījumā, ja nejausu apstākļu dēļ viņi *nekā* nav ražojuši», jo katru nodarbību, ciktāl tā prasa laika un spēka patēriņu, — tātad arī ķegļu spēli un pastaigāšanos — var uzskatīt par padarītu darbu. Bet šī maiņa nenotiek starp atsevišķām personām, jo kopiena ir visu ražošanas līdzekļu un tātad arī visu produktu īpašniece; šī maiņa notiek, no vienas puses, starp katru saimniecisko komūnu un tās atsevišķajiem locekļiem un, no otras

* Sk. šā izdevuma 187. lpp. *Red.*

pusēs, starp dažādajām saimnieciskajām un tirdznieciskajām komūnām. «Atsevišķās saimnieciskās komūnas savās pašu robežās taču siktirdzniecību aizstās ar pilnīgi plānveidīgu realizāciju.» Tāpat tiks noorganizēta vairumtirdzniecība. «Brīvās saimnieciskās sabiedrības sistēma... tāpēc paliek liela maiņas iestāde, kuras pasākumus realizē, balstoties uz cēlmetālu radītā pamata. Šās pamatapašības nenovēršamās nepieciešamības izpratne atšķir mūsu shēmu no visiem tiem mīglainajiem uzskatiem, kas piemīt pat visracionālākajiem šodien izplatīto sociālistisko priekšstatu veidiem.»

Šās apmaiņas interesēs saimnieciskajai komūnai kā pirmajai sabiedriskā produkta piesavinātājai jānosaka «katram priekšmetu veidam vienota cena», kas atbilst vidējām ražošanas izmaksām. «Tā loma, kāda tagad... ir tā dēvētajai ražošanas pašizmaksai vērtības un cenas noteikšanā» (socialitātē), «būs... vajadzīgo darba daudzumu aprēķināšanai. Šos novērtējumus saskaņā ar principu, kas atzīst katrai personai vienlīdzīgas tiesības arī saimnieciskajā laukā, galu galā var izdarīt pēc darbā piedalījušos personu skaita; līdz ar to uz šo novērtējumu pamata noteiks cenu samēru, kas vienlaikus atbilst tiklab ražošanas dabiskajām attiecībām, kā arī sabiedriskajai realizācijas tiesībai. Cēlmetālu ražošana arī tad saglabās to vadošo nozīmi, kāda tai ir naudas vērtības noteikšanā šodien... No tā redzams, ka pārgrozītajā sabiedriskajā iekārtā mēs ne vien nezaudējam, bet pat tikai pirmo reizi iegūstam īstu noteikšanas principu un mēru, kas pirmā kārtā derīgi vērtībām un tāpat arī to samēru noteikšanai, kādos produkti tiek savā starpā apmainīti.»

Slavenā «absolūtā vērtība» beidzot ir realizēta.

Bet, no otras puses, komūnai arī jādod atsevišķām personām iespēja no tās pirkto ražotos produktus, kādam nolūkam komūna izmaksās ikvienam savam loceklim ik dienu, ik nedēļu vai ik mēnesi noteiktu, visiem vienādu naudas summu kā ekvivalentu par viņa darbu. «Tāpēc no socialitātes viedokļa ir vienalga, vai saka, ka darba algai jāizzūd vai ka tai jāšķūst par vienīgo ekonomisko ienākumu veidu.» Bet vienādas darba algas un vienādas cenas rada «kvantitatīvu, ja arī ne kvalitatīvu patērēšanas vienlīdzību», un līdz ar to ir ekonomiski realizēts «universālais taisnības princips».

Par šās nākotnes algas lieluma noteikšanu Dīringa kungs mums tikai saka, ka

šeit, kā arī visos citos gadījumos apmaina «vienlīdzīgu darbu pret vienlīdzīgu darbu». Tāpēc par sešu stundu darbu būs jāmaksā naudas summa, kas tāpat iemieso sešas darba stundas.

Tomēr «universālais taisnības princips» nekādā ziņā nav sajaucams ar to rupjo nolīdzināšanu, kas tik ļoti sarnīkno buržuju pret katru komunismu, it sevišķi pret strādnieku stihisko komunismu. Šis princips nebūt nav tik nepielūdzams, kāds tas labprāt gribētu izskatīties.

«Principiāla tiesību vienlīdzība ekonomiskajā laukā neizslēdz to, ka pie tā, ko prasa taisnības princips, pievieno vēl arī *brīvprātīgi* izteiktu

sevišķu atzinību un pagodinājumu... Sabiedrība *pagodina pati sevi*, ja tā ievēro augstākos darbības veidus, piešķirot tiem *mērenu pielikumu* patēriņa vajadzībām.»

Un arī Dīringa kungs pagodina pats sevi, kad viņš, apvienojot baloža nevainību ar čūskas gudrību,²²⁷ tik aizkustinoši rūpējas par mērenu papildu patēriņu nākotnes diringiem.

Līdz ar to, pēc Dīringa domām, kapitālistiskais sadalīšanas veids ir galīgi likvidēts. Jo,

«ja pat iedomāsimies, ka tādos apstākļos kādas personas rīcībā tiešām būtu privātu līdzekļu pārpalikums, tad viņa nevarētu to izlietot kā kapitālu. Neviena atsevišķa persona vai personu grupa neiegūtu šo pārpalikumu ražošanai citādi kā maiņas vai pirkšanas ceļā, bet nekad viņi nebūs spiesti kādam par to maksāt procentus vai peļņu.» Un tāpēc pieļaujama «vienlīdzības principam atbilstoša mantošana». Tā ir nenovēršama, jo «mantošana kaut kādā formā vienmēr būs ģimenes principa nepieciešama pavadone». Arī mantošanas tiesības «nevarēs novest pie lielākas mantības uzkrāšanas, jo īpašuma rašanās mērķis... šeit jau vairs nevar būt ražošanas līdzekļu radīšana un iespēja dzīvot tikai no rentes».

Tādējādi saimnieciskā komūna it kā būtu laimīgi konstruēta. Tagad palūkosimies, kā tā saimnieko.

Mēs pieņemam, ka visi Dīringa kunga projekti ir pilnīgi realizēti; tāpat mēs iepriekš pieņemam, ka saimnieciskā komūna izmaksā katram savam loceklim par dienas sešu stundu darbu naudas summu, kurā tāpat iemiesotas sešas darba stundas, teiksim, divpadsmit marku. Mēs tāpat pieņemam, ka cenas precīzi atbilst vērtībām, t. i., saskaņā ar mūsu priekšnoteikumiem ietver tikai izdevumus par izejvielām, mašīnu deldēšanu, darba līdzekļu patēriņu un izmaksāto darba algu. Saimnieciskā komūna ar simt strādājošiem locekļiem tad ražo ik dienas preces 1200 marku vērtībā, bet gadā ar trīssimt darba dienām — 360 000 marku vērtībā, un tādu pašu summu tā izmaksā saviem locekļiem, un katrs loceklis ar savu tiesu, ar 12 markām dienā jeb ar 3600 markām gadā, dara, ko viņš grib. Gada beigās, tāpat kā pēc simt gadiem, komūna nebūs bagātāka kā sākumā. Sai laikā tā pat nespēs piešķirt Dīringa kungam mērenu pielikumu patēriņa vajadzībām, ja tā negribēs aizskart savu ražošanas līdzekļu fondu. Uzkrāšana ir pilnīgi piemirsta. Vēl ļaunāk: tā kā uzkrāšana ir sabiedriska nepieciešamība un naudas saglabāšana ir ērts uzkrāšanas veids, tad saimnieciskās komūnas organizācija tieši pamudina savus locekļus uz pri-

vātu uzkrāšanu un līdz ar to uz pašas komūnas sagraušanu.

Kā izvairīties no šādas nesaskaņas saimnieciskās komūnas dabā? Komūna varētu meklēt izeju iemīļotajā «aplikšanā ar mesliem», cenas piemaksā, un pārdot savu gada produkciju nevis par 360 000 markām, bet gan par 480 000 markām. Bet, tā kā visas pārējās saimnieciskās komūnas ir tādā pašā stāvoklī un tāpēc tām jādara tas pats, tad katrai no tām apmaiņā ar citām vajadzētu maksāt tikpat daudz «meslu», cik tā pati iegūst, un tātad «nodoklis» visā visumā gultos tikai uz tās pašas locekļiem.

Vai arī komūna nokārtos šo lietu daudz vienkāršāk, un proti, izmaksājot katram komūnas loceklim par sešu stundu darbu nevis sešu stundu, bet mazāka stundu skaita, teiksim, četru stundu darba produktu, t. i., divpadsmit marku vietā izmaksās dienā tikai astoņas markas, preču cenas uzturot agrākajā augstumā. Sai gadījumā komūna tieši un atklāti dara to, ko tā iepriekšējā gadījumā mēģināja darīt slēptā un netiešā veidā: tā ik gadu uzkrāj Marksa atklāto virsvērtību 120 000 marku apmērā, tīri kapitālistiskā veidā samaksājot saviem locekļiem viņu darbu zem viņu ražotās vērtības un tai pašā laikā aprēķinot par pilnu vērtību preces, ko viņi var iegūt tikai no komūnas. Tādā kārtā saimnieciskā komūna tikai tai gadījumā varēs nodibināt rezerves fondu, ja tā atmaskos sevi kā «uzlabotu» truck system* uz visplašākā komunistiskā pamata.

Tātad viens no diviem: vai nu saimnieciskā komūna maina «vienlīdzīgus darba daudzumus pret vienlīdzīgiem», un tad tā nevar uzkrāt fondu ražošanas uzturēšanai un paplašināšanai, bet to var darīt tikai privātpersonas, vai arī tā rada šādu fondu, bet tad tā nemaina «vienlīdzīgus darba daudzumus pret vienlīdzīgiem».

Tāds ir maiņas saturs saimnieciskajā komūnā. Bet kā ir ar tās formu? Maiņa notiek ar metāla naudas palīdzību, un Diringa kungs ne mazumu lielās ar šā uzlabojuma «pasaulvēsturisko nozīmi». Bet satiksmē starp

---

* Par truck system Anglijā sauc arī Vācijā labi pazīstamo sistēmu, kad fabrikanti paši ir veikalu īpašnieki un spiež savus strādniekus iepirkt viņiem vajadzīgās preces šajos veikalos.

komūnu un tās locekļiem šī nauda nemaz nav nauda, tā nemaz nefunkcionē kā nauda. Tā noder tikai kā darba apliecinājums jeb, runājot Marksa vārdiem, tā vienīgi konstatē «ražotāja individuālās piedalīšanās tiesu kopējā darbā un viņa individuālās prasības pēc patēriņam paredzētā kopējā produkta daļas», un šai savā funkcijā tai ir «tikpat maz kopīga ar naudu kā, teiksim, teātra biļetei».²²⁸ Tāpēc to var aizstāt kura katra zīme, un Veitlings to aizstāj ar «tirdzniecības grāmatu», kur vienā lappusē atzīmētas darba stundas, bet otrā — patēriņa priekšmeti,²²⁹ kas pienākas par tām. Vārdu sakot, saimnieciskās komūnas satiksmē ar tās locekļiem nauda funkcionē vienkārši kā Ovena «darba nauda», kuras vienība ir darba stunda — šis «maiņa tēls», uz ko Dīringa kungs tik nicīgi noraugās un ko viņš pats tomēr ir spiests ievest savā nākotnes saimniecībā. Vai marka, kas apzīmē izpildīto «ražošanas pienākumu» un par to iegūto «patērēšanas tiesību» daudzumu, ir papīra gabals, žetons vai zelta monēta, tas šim mērķim ir gluži vienalga. Bet citiem mērķiem tas nebūt nav vienalga, kā mēs to turpmāk redzēsim.

Ja tātad metāla nauda jau saimnieciskās komūnas satiksmē ar tās locekļiem funkcionē nevis kā nauda, bet kā maskotas darba markas, tad vēl jo mazāk tā realizē savu naudas funkciju apmaiņā starp dažādām saimnieciskām komūnām. Šeit, ja pieņem Dīringa kunga priekšnoteikumus, metāla nauda ir pilnīgi lieka. Tiešām, te varētu apmierināties ar vienkāršu grāmatvedību, kas daudz vienkāršāk veic vienlīdzīga daudzuma darba produktu apmaiņu pret tāda paša daudzuma darba produktiem, ja aprēķinu izdara, balstoties uz dabisko darba mēru — laiku un darba stundu kā tā vienību, nekā tad, ja darba stundas iepriekš pārreķina naudā. Maiņa šeit īstenībā ir tīra naturāla maiņa; visus prasību pārsniegumus var viegli un vienkārši izlīdzināt ar pārvedumiem uz citām komūnām. Bet, ja kādai komūnai tiešām būtu deficīts pret citām komūnām, tad viss «Universumā esošais zelts», lai arī tas «pats pēc savas dabas ir nauda», nespēj šo komūnu glābt no nepieciešamības šo deficītu segt, palielinot savu darbu, ja vien tā negrib nokļūt parādu atkarībā no citām komūnām. Tomēr lasītājam pastāvīgi jāatceras, ka mēs šeit nekādā ziņā nekonstruējam nākotni. Mēs vienkārši pieņemam Dīringa kunga priekšnoteikumus

un tikai taisām no tiem nenovēršami izrietošos secinājumus.

Tātad ne maiņā starp saimniecisko komūnu un tās locekļiem, ne arī maiņā starp atsevišķām komūnām zelts, kas «pats pēc savas dabas ir nauda», nevar šo savu dabu realizēt. Tomēr Diringa kungs zeltam arī «socialitātē» liek izpildīt šo funkciju. Tādos apstākļos jāmeklē naudas funkcijai cita darbības sfēra. Un tāda sfēra tiešām pastāv. Lai gan Diringa kungs katram piešķir tiesību «uz kvantitatīvi vienādu patēriņu», viņš tomēr nevar nevienu uz to piespiest. Gluži otrādi, viņš lepojas ar to, ka viņa radītajā pasaulē katrs var ar savu naudu darīt, ko grib. Tātad viņš nevar aizkavēt, ka daži komūnas locekļi ietaupa nelielus naudas krājumus, kamēr citi ar viņiem izmaksāto algu nevar iztikt. Viņš pat padara šādu iznākumu nenovēršamu, atklāti atzīstot mantošanas tiesībās ģimenes kopīpašumu, no kā izriet vecāku pienākums uzturēt bērnus. Bet ar to kvantitatīvi vienādajā patēriņā rodas milzīgs robs. Vecpūsis ar savām astoņām vai divpadsmit markām dienā dzīvo lieliski un jautri, kamēr atraitnim ar astoņiem nepilngadīgiem bērniem, tādu algu saņemot, klājas grūti. No otras puses, komūna, ņemot maksājumus naudu bez kādiem noteikumiem, līdz ar to pieļauj arī tādu iespēju, ka šī nauda tikusi iegūta nevis ar paša darbu, bet citādi. Non olet.²³⁰ Komūna nezina, no kurienes tā nākusi. Bet ar to radīti visi apstākļi, lai metāla nauda, kas līdz šim izpildīja tikai darba markas funkciju, sāktu tiešām izpildīt naudas funkciju. Ir radusies iespēja un motīvs, no vienas puses, dārgumu krāšanai, no otras puses, parādu taisīšanai. Tas, kam trūkst, aizņemas no naudas krājēja. Aizņemtā nauda, ko komūna saņem maksājumos par dzīvei nepieciešamajiem līdzekļiem, tādējādi atkal kļūst par to, kas tā ir tagadējā sabiedrībā, — par cilvēka darba sabiedrisku iemiesojumu, istu darba mēru, vispārēju apgrozības līdzekli. Visi pasaules «likumi un administratīvās normas» tikpat bezspēcīgi to grozīt, kā tie nespēj grozīt vienreizvienu vai ūdens ķīmisko sastāvu. Un, tā kā dārgumu krājējs var piespiest trūcīgo maksāt procentus, tad līdz ar metāla naudu, kas funkcionē kā ista nauda, atkal atjaunojas arī augļošana.

Līdz šim mēs aplūkojām tikai tās sekas, kas rodas, paturot metāla naudu Diringa kunga saimnieciskās komū-

nas darbības sfērā. Bet ārpus šās sfēras pārējā grēcīgā pasaule pagaidām mierīgi turpina savu veco gaitu. Pasaules tirgū zelts un sudrabs paliek *pasaules nauda*, vispārējs pirkšanas un maksāšanas līdzeklis, absolūts bagātības sabiedrīks iemiesojums. Un līdzās šai cēlmetāla īpašībai atsevišķiem saimnieciskās komūnas locekļiem rodas jauns motīvs dārgumu uzkrāšanai, bagātību vairošanai, augļošanai — motīvs, kas mudina brīvi un neatkarīgi rīkoties tiklab pret komūnu, kā arī ārpus tās robežām, pasaules tirgū realizējot uzkrāto privāto bagātību. Augļotāji pārvēršas par tirgotājiem, kas tirgojas ar apgrozības līdzekļiem, par baņķieriem, par kungiem, kuru rīcībā ir apgrozības līdzekļi un pasaules nauda, tā tad par kungiem, kas sagrauši savās rokās ražošanu un pašus ražošanas līdzekļus, kaut arī šie pēdējie vēl daudzus gadus nomināli figurētu kā saimnieciskās un tirdznieciskās komūnas īpašums. Bet līdz ar to dārgumu krājēji un augļotāji, kas kļuvuši par baņķieriem, kļūst arī par pašas saimnieciskās un tirdznieciskās komūnas kungiem. Dīringa kunga «socialitāte» tiešām ļoti ievērojami atšķiras no pārējo sociālistu «mīglainajiem priekšstatiem». Tai nav nekāda cita mērķa kā lielfinansistu atdzimšana; viņu kontrolē un viņu naudas maku labad komūna pašai izliedzīgi sevi nomocīs darbā — ja vispār tā kādreiz nodibināsies un pastāvēs. Vienīgais glābiņš tai būtu tas, ka dārgumu krājēji varbūt atzītu par labāku ar savas pasaules naudas palīdzību steidzīgi... aizlaisties no komūnas.

Tā kā Vācijā tikpat kā nekā nezina par agrākajām sociālistiskajām mācībām, tad kāds nevainīgs jauneklis varētu jautāt, vai, piemēram, Ovena darba markas arī nevarētu ierosināt uz līdzīgu ļaunprātīgu lietošanu. Kaut gan mēs šeit netaisāmies noskaidrot šo darba marku nozīmi, tomēr, lai salīdzinātu Dīringa «visu aptverošo shematismu» ar Ovena «rupjajām, apsūbējušajām un nabadzīgajām idejām», turam par vajadzīgu atzīmēt sekojošo. Pirmkārt, lai Ovena darba markas varētu lietot ļaunprātīgi, tās iepriekš jāpārvērš par īstu naudu, turpretī Dīringa kungs paredz ieviest īstu naudu, bet grib tai noliegt funkcionēt citādi kā vienkāršās darba markās. Pirmajā gadījumā notiktu patiesi ļaunprātīga lietošana, turpretī otrajā gadījumā parādās naudas imanentā daba, kas nav atkarīga no cilvēka gribas: nauda šeit cenšas pēc sava īpatnējā normālā lietošanas veida pretēji tam ļaunprātīgajam lieto-

šanas veidam, ko tai grib uzspiest Dīringa kungs, pats nesaprazdams naudas dabu. Otrkārt, Ovenam darba markas ir tikai pārejas forma uz sabiedrisko resursu pilnīgu kopību un uz brīvu izlietošanu un, ja daudz, tad vēl blakus līdzeklis — darīt komunismu pieņemamāku britu publikai. Tātad, ja kāda ļaunprātīga lietošana spiestu Ovena sabiedrību atcelt darba markas, tad līdz ar to šī sabiedrība spertu soli uz priekšu pretī savam mērķim un paceltos augstākā attīstības pakāpē. Turpretī, tiklīdz Dīringa kunga saimnieciskā komūna atceļ naudu, tā tūlīt zaudē savu «pasaulvēsturisko nozīmi», zaudē savu visoriģinālāko jaukumu, beidz būt Dīringa kunga saimnieciskā komūna un noslīd līdz to miglaino priekšstatu līmenim, kuriem pāri Dīringa kungs to pacēlis, patērējot tik daudz smagu racionālas fantāzijas pūļu.*

No kurienes gan rodas visi šie divainie maldi un svārstības, kuros kļūst Dīringa kunga saimnieciskā komūna? Tos rada vienkārši neskaidrības migla, kas Dīringa kunga galvā ietin vērtības un naudas jēdzienu un kas viņu beidzot spiež mēģināt atklāt darba vērtību. Bet, tā kā Dīringa kungam nebūt nepieder šādu miglainu priekšstatu monopols Vācijā, turpretī viņam šai ziņā ir liela konkurence, tad mums «vienu brīdi jāpapūlas, lai atšķetinātu kamolu», ko viņš šeit sameistarojis.

Vienīgā vērtība, ko politiskā ekonomija pazīst, ir preču vērtība. Kas ir preces? Produkti, ko sabiedrībā ražo vairāk vai mazāk atsevišķi stāvoši privāti ražotāji, tātad vispirms privāti produkti. Bet šie privātie produkti kļūst par precī tikai tad, ja tos ražo nevis pašu patēriņam, bet citu patēriņam, tātad sabiedriskam patēriņam; sabiedriskā patēriņā tie nokļūst ar maiņas palīdzību. Tā privātie ražotāji savā starpā ir sabiedriskā sakarā, veido sabiedrību. Viņu produkti, kaut gan tie ir katra atsevišķa cilvēka privāti produkti, tāpēc tai pašā laikā, tomēr bez nolūka un it kā pret ražotāju gribu ir arī sabiedriski produkti. Kā tad parādās šo privāto produktu sabiedriskais raksturs? Acīmredzot divās īpašībās: pirmkārt, tā, ka tie visi apmie-

* Garāmejojot piezīmēsim: Dīringa kungs nemaz nezina to lomu, kāda ir darba markām Ovena komunistiskajā sabiedrībā. Viņš šīs markas pazīst — no Sarganta grāmatas — tikai tiktāl, ciktāl tās figurē Labour Exchange Bazaars²³¹; tie bija mēģinājumi ar tiešas darba maiņas palīdzību no pastāvošās sabiedrības pāriet komunistiskajā sabiedrībā, kas dabiski neizdevās.

rīna kādu cilvēka vajadzību, tiem ir lietošanas vērtība ne tikai ražotājam, bet arī citiem; un, otrkārt, tā, ka tie, kaut gan ir visdažādāko veidu privātā darba produkti, tai pašā laikā ir arī vispār cilvēka darba produkti, vispārcilvēciska darba produkti. Ciktāl tiem ir lietošanas vērtība arī citiem, tiktāl tie vispār var tikt apmainīti; ciktāl tajos ietverts vispārcilvēcisks darbs, cilvēka darbaspēka vienkāršs patēriņš, tiktāl tos var mainīt citu ar citu salīdzināt un samērāt ar šā darba daudzumu, kas ielikts katrā no tiem, uzskatīt par vienlīdzīgiem vai nevienlīdzīgiem. Divos vienādos privātos produktos, pastāvot vienādiem sabiedriskiem apstākļiem, var būt ielikts nevienāds privātā darba daudzums, bet vienmēr tikai vienāds vispārcilvēciska darba daudzums. Neizveicīgs kalējs var izgatavot tikai piecus pakavus, kamēr izveicīgs izgatavo desmit pakavu. Bet sabiedrība nepadara par vērtību atsevišķas personas nejaūšu neizveicību; tā atzīst par vispārcilvēcisku darbu tikai tādu darbu, kas veikts ar attiecīgajā laikā normālu vidēju izveicību. Tāpēc vienam no pieciem pirmā kalēja pakaviem maiņā nav lielākas vērtības par vienu no desmit otrā kalēja pakaviem, kas izgatavoti tikpat ilgā darba laikā. Privātais darbs satur vispārcilvēcisku darbu tikai tiktāl, ciktāl tas ir sabiedriski nepieciešams.

Tātad, ja es saku, ka kādai precei ir noteikta vērtība, tad es apgalvoju: 1) ka tā ir sabiedriski derīgs produkts; 2) ka to ražojusi privātpersona uz privāta rēķina; 3) ka tā, kaut gan ir privāta darba produkts, tai pašā laikā un it kā bez ražotāja ziņas un gribas ir arī sabiedriskā darba produkts, turklāt zināma šā darba daudzuma produkts, un šo daudzumu nosaka sabiedriski ar maiņas palīdzību; 4) šo daudzumu es izsaku nevis ar pašu darbu, ar tik un tik darba stundām, bet *ar kādu citu preci*. Tātad, ja es saku, ka šis pulkstenis maksā tikpat daudz, cik šis vadmalas gabals, un ka katrs no tiem ir piecdesmit marku vērts, tad es ar to saku, ka pulkstenī, vadmalā un šajā naudas summā ietverts vienāds daudzums sabiedriskā darba. Tātad es konstatēju, ka tajos iemiesotais sabiedriskais darba laiks ir sabiedriski izmērīts un atzīts par vienādu. Bet tas nav izmērīts tieši, absolūti, kā izmērī darba laiku citos gadījumos, izteicot to ar darba stundām vai dienām utt., bet netieši — ar maiņas palīdzību, relatīvi. Tāpēc es arī nevaru šo noteikto darba laika daudzumu izteikt darba stundās, kuru skaits man nav zināms, bet varu to izdarīt tikai

netiešā ceļā, relatīvi — kādā citā precē, kas reprezentē vienādu sabiedriskā darba laika daudzumu. Pulkstenis ir tikpat daudz vērts, cik vadmalas gabals.

Bet preču ražošana un preču maiņa, liekot sabiedrībai, kas uz to pamatojas, iet šo apkārteļu, liek tai arī šo ceļu iespējami saīsināt. Preču ražošana un maiņa izvirza no plebejiskās preču masas vienu dižciltīgu preci, kurā reiz uz visiem laikiem ir izsakāma visu citu preču vērtība, — preci, kurā sabiedriskais darbs ir tieši iemiesots un kura tāpēc apmaināma tieši un absolūti pret visām citām precēm: šī prece ir nauda. Vērtības jēdzienā jau diglī ir ietverta nauda, tā ir tikai attīstīta vērtība. Bet, kad preču vērtība atšķirībā no pašām precēm iegūst patstāvīgu esamību naudā, tad sabiedrībā, kas ražo un apmaina preces, parādās jauns faktors — faktors ar jaunām sabiedriskām funkcijām un iedarbību. Mums pagaidām šis fakts tikai jākonstatē, neaplūkojot to tuvāk.

Preču ražošanas politiskā ekonomija nebūt nav vienīgā zinātne, kurai jāoperē ar faktoriem, kas mums zināmi tikai relatīvi. Arī fizikā mēs nezinām, cik daudz atsevišķu gāzes molekulu atrodas attiecīgajā gāzes tilpumā pie attiecīgā spiediena un temperatūras. Bet mēs zinām, ciktāl Boila likums pareizs, ka šāds attiecīgais kādas gāzes tilpums satur taisni tikpat daudz molekulu kā kaut kuras citas gāzes tāds pats tilpums pie tāda paša spiediena un temperatūras. Tāpēc mēs varam visdažādāko gāzu visdažādākos tilpumus pie visdažādākajiem spiediena un temperatūras nosacījumiem salīdzināt pēc to molekulārā satura; un, ja mēs vienu litru gāzes pie 0° C un 760 mm spiediena pieņemam par vienību, tad ar šo vienību mēs varam izmērīt minēto molekulāro saturu. — Tāpēc ķīmijā mums nav zināms atsevišķu elementu absolūtais atomsvars. Bet mēs zinām šo elementu relatīvo svaru, jo zinām to savstarpējās attiecības. Tātad, tāpat kā preču ražošana un politiskā ekonomija, kas to studē, iegūst relatīvu izteiksmi darba daudzumiem, kurus tā nezina un kuri ieguldīti atsevišķās precēs, salīdzinot šīs preces pēc to relatīvā darba satura, — tā arī ķīmija atrod relatīvu izteiksmi atomsvaru lielumam, kuru tā nezina, salīdzinot atsevišķos elementus pēc to atomsvara un izsakot viena elementa atomsvaru ar cita elementa (sēra, skābekļa, ūdeņraža) veselajiem vai daļu skaitļiem. Un, tāpat kā preču ražošana paaugstina zeltu par absolūtu preci, par pārējo preču vispārīgo

ekvivalentu, par visu vērtību mēru, tā ķīmija paaugstina ūdeņradi par ķīmijas naudas preci, pieņemot tā atomsvāru par $= 1$ un visu pārējo elementu atomsvāru pielīdzinot ūdeņraža svāram, izsakot to attiecībā pret ūdeņraža atomsvāru.

Tomēr preču ražošana nebūt nav vienīgā sabiedriskās ražošanas forma. Senajās indiešu kopienās un dienviņslāvu mājas saimēs produkti nekļūst par precēm. Kopienas locekļi apvienoti ar sabiedriskām saitēm tieši ražošanai, darbu viņi sadala saskaņā ar paražām un vajadzībām un tāpat sadala patēriņam nolemtos produktus. Tiešā sabiedriskā ražošana, kā arī tiešā sadalīšana izslēdz jebkādu preču maiņu, tātad arī produktu pārvēršanu par precēm (vismaz pašā kopienā) un līdz ar to arī to pārvēršanu par vērtībām.

Tiklīdz sabiedrība pārņem savā īpašumā ražošanas līdzekļus un tos izlieto ražošanai tiešā sabiedriskotā veidā, katras atsevišķas personas darbs, lai arī cik dažāds būtu tā specifiski derīgais raksturs, kļūst jau pašā sākumā un vārda tiešā nozīmē par sabiedrisku darbu. Lai šādos apstākļos noteiktu sabiedriskā darba daudzumu, kas ieguldīts produktā, nav vajadzīgs iet apkārteļu; ikdienas pieredze tieši norāda, cik liels daudzums šā darba vidēji nepieciešams. Sabiedrība var vienkārši aprēķināt, cik darba stundu ietverts tvaika mašīnā, pēdējās ražas kviešu hektolitrā, noteiktas kvalitātes vadmalas simt kvadrātmetros. Tātad sabiedrībai nevar ienākt prātā produktos ieguldītos darba daudzumus, kas sabiedrībai šai gadījumā tieši un absolūti zināmi, vēl bez tam izteikt relatīvā, svārstīgā, nepietiekamā mērā, kas agrāk, kamēr nebija labāku līdzekļu, bija nenovērsams, t. i., izteikt tos trešajā produktā, nevis to dabiskā, adekvātā, absolūtā mērā, kāds ir *laiks*. Gluži tāpat kā ķīmija vairs nemēģinātu dažādu elementu atomsvāru izteikt netieši, salīdzinot to ar ūdeņraža atomu, tikko tā prastu atomsvāru izteikt absolūti — tā adekvātajā mērā, proti, istajā svārā, grama biljondaļās vai kvadriljondaļās. Tātad, rodoties minētajiem nosacījumiem, arī sabiedrība vairs nepiedēvēs produktiem kaut kādas vērtības. Vienkāršo faktu, ka simt kvadrātmetru vadmalas ražošanai bijis nepieciešams, teiksim, tūkstoš darba stundu, sabiedrība neizteiks netiešajā un bezjēdzīgajā veidā, sakot, ka šai vadmalai ir tūkstoš darba stundu vērtība. Protams, arī tad sabiedrībai vajadzēs zināt, cik darba vajadzīgs

katra patērēšanas priekšmeta ražošanai. Tai vajadzēs savu ražošanas plānu saskaņot ar ražošanas līdzekļiem, pie kuriem it īpaši pieder arī darbaspēki. Šo plānu galu galā noteiks dažādo patērēšanas priekšmetu derīguma efekti, kad tos salīdzinās savā starpā un ar to izgatavošanai nepieciešamajiem darba daudzumiem. Cilvēki tad visu to izdarīs ļoti vienkārši bez izslavētās «vērtības» starpniecības.*

Vērtības jēdziens ir preču ražošanas ekonomisko nosacījumu patī vispārīgākā un tāpēc visaptverošākā izteiksmē. Tāpēc vērtības jēdzienā dīgļa veidā ietverta ne tikai nauda, bet arī preču ražošanas un preču maiņas visas attīstītākās formas. Tai apstākli, ka vērtība ir privātos produktos ietvertā sabiedriskā darba izteiksmē, jau atrodas iespēja kvantitatīvai atšķirībai starp sabiedrisko darbu un tai pašā produktā ietverto privāto darbu. Tātad, ja kāds privāts ražotājs turpina ražošanu agrākajā veidā, kamēr sabiedriskais ražošanas veids attīstījies tālāk, tad viņam šī atšķirība kļūst ļoti sajūtama. Tas pats notiek, tikko kāda preču veida privāto ražotāju kopums ražo šo preci tādā daudzumā, kas pārsniedz sabiedrisko vajadzību. Tai apstākli, ka ikvienas preces vērtība izpaužas tikai citas preces vērtībā un var tikt realizēta tikai apmaiņā pret to, slēpjas iespēja, ka maiņa vispār nenotiks vai arī ka maiņa netiks realizēta patiesā vērtībā. Beidzot, ja tirgū parādās specifiskā prece — darbaspēks, tad tās vērtību, tāpat kā ikkatras citas preces vērtību, nosaka darba laiks, kas sabiedriski nepieciešams tās ražošanai. Produktu vērtības formā tāpēc jau dīgli ietverta visa ražošanas kapitālistiskā forma, kapitālistu un algoto strādnieku pretstats, rūpniecības rezerves armija, krīzes. Gribēt kapitālistisko ražošanas formu iznīcināt ar «patiesas vērtības» noteikšanu nozīmē to pašu ko censties iznīcināt katolicismu ar «patiesas» pāvesta ievēlēšanu vai arī mēģināt radīt sabiedrību, kurā beidzot ražotāji būs noteicēji pār savu produktu, konsekventi realizējot to ekonomisko kategoriju, kas vispilnīgāk izteic faktu, ka ražotājus verdzina viņu pašu produkts.

* Ka minētā derīguma efekta un darba patēriņa apsvēršana, sastādot ražošanas plānu, ir viss, kas komunistiskajā sabiedrībā paliks pāri no politiskajā ekonomikā lietotā vērtības jēdziena, to es izteicu jau 1844. gadā («Deutsch-Französische Jahrbücher», 95. lpp.)²³². Bet šā atzinuma zinātniskais pamatojums, kā redzams, kļuva iespējams, tikai pateicoties Marksa «Kapitālam».

Ja preču ražotāja sabiedrība vērtības formu, kas piemīt precēm kā tādām, izveidojusi par naudas formu, tad uz ārieni parādās arī citi — vērtībā vēl pagaidām apslēptie dīgļi. Tuvākais un vissvarīgākais rezultāts ir tas, ka preču forma iegūst visu aptverošu raksturu. Pat priekšmetiem, ko līdz šim ražoja tieši pašu patēriņam, nauda uzspiež preču formu un ierauj tos maiņā. Līdz ar to preču forma un nauda iespiežas tieši ar sabiedrisko ražošanu saistīto kopienu iekšējā saimnieciskajā dzīvē; tās sarauj citu pēc cita kopienas sakarus un sadala to daudzos privātos ražotājos. Nauda, kā tas redzams Indijā, zemes kopapstrādāšanas vietā vispirms liek individuālu apstrādāšanu; pēc tam tā, galīgi sadalot aramzemi, izārda tīrumu kopīpašumu, kas vēl laiku pa laikam parādījās periodiskos pārdalījumos (parādība, kas, piemēram, novērojama tā dēvētajās sētu kopienās pie Mozeles²³³ un sākusies arī krievu kopienā); beidzot, nauda tāpat spiež sadalīt vēl atlikušo kopējo mežu un ganību īpašumu. Vienalga, kādi citi cēloņi, kas sakņojas ražošanas attīstībā, vēl darbotos šai procesā, nauda tomēr paliek varenākais līdzeklis, kas ietekmē kopienu. Un tikpat dabiski un nepieciešami, par spīti visiem «likumiem un administratīvajām normām», naudai vajadzētu izārdīt Dīringa saimniecisko komūnu, ja tā kādreiz nodibinātos.

Mēs jau iepriekš redzējām («Politiskā ekonomija», VI nod.), ka runāt par darba vērtību nozīmē nonākt iekšējā pretrunā pašam ar sevi. Tā kā darbs zināmās sabiedriskās attiecībās rada ne tikai produktus, bet arī vērtības, un šīs vērtības mērī ar darbu, tad darbam tikpat maz var būt īpaša vērtība kā smagumam kā tādām īpašs svars vai siltumam — īpaša temperatūra. Bet raksturīga īpatnība visiem sociāljaucējiem, kas lauza galvas par «patieso vērtību», ir apgalvojums, ka strādnieks tagadējā sabiedrībā nesaņemot sava darba pilnu «vērtību» un ka sociālisms esot aicināts šo stāvokli novērst. Sai nolūkā tad vispirms, protams, vajadzētu konstatēt, kas ir darba vērtība; un šo vērtību atrod, mēģinot darbu mērīt nevis ar tā adekvāto mēru — ar laiku, bet ar tā produktu. Strādniekam jāsaņem «pilns sava darba produkts». ²³⁴ Ne tikai darba produktu, bet arī pašu darbu vajag apmainīt tieši pret produktu: vienu darba stundu — pret otras darba stundas produktu. Bet šeit tad arī rodas «nopietna» grūtība. Iznāk, ka tiek sadalīts *viss produkts*. Vissvarīgāko progresīvo

sabiedrības funkciju — uzkrāšanu — atņem sabiedrībai un nodod atsevišķu personu rokās, viņu patvaļai. Atsevišķas personas ar saviem «ienākumiem» var rīkoties tā, kā viņām patīk, turpretī sabiedrība labākajā gadījumā paliek tikpat bagāta vai nabaga, kā bijusi. Iznāk tā, ka agrāk uzkrātie ražošanas līdzekļi tikai tāpēc tikuši centralizēti sabiedrības rokās, lai nākotnē tos visus atkal saskaldītu un nodotu atsevišķu personu rokās. Tā šī teorija satriec drupās savus pašas priekšnoteikumus un noved pie tīrā absurda.

Dzīvais darbs — aktīvais darbaspēks — jāapmaina pret darba produktu. Tad tas ir prece tāpat kā tas produkts, pret ko tas jāapmaina. Ja tā, tad šā darbaspēka vērtību nepavisam nenosaka ar tā produktu, bet ar tajā iemiesoto sabiedrisko darbu — tātad saskaņā ar tagadējo darba algas likumu.

Bet taisni tā tas nedrīkstot būt. Dzīvais darbs — darbaspēks — jāapmaina pret tā pilnu produktu. Tas nozīmē, ka tas jāapmaina nevis pēc savas vērtības, bet pēc savas lietošanas vērtības; iznāk, ka vērtības likumam jābūt spēkā pie visām citām precēm, bet tas jāatceļ attiecībā uz darbaspēku. Tāds ir šis pats sevi iznīcinošais juceklis, kas slēpjas aiz «darba vērtības» teorijas.

«Darba apmaiņa pret darbu saskaņā ar vienlīdzīga novērtējuma principu», ciktāl šim izteicienam vispār ir kāda jēga, nozīmē, ka vienāda daudzuma sabiedriska darba produktus apmaina citu pret citu. Šis vērtības likums ir taisni preču ražošanas pamatlikums, tātad arī tās visaugstākās formas — kapitālistiskās ražošanas pamatlikums. Tagadējā sabiedrībā tas lauž sev ceļu tādā veidā, kādā vienīgi var lauž sev ceļu ekonomiskie likumi privāto ražotāju sabiedrībā, t. i., kā akls dabas likums, kas ir pašas lietās un attiecībās un nav atkarīgs no ražotāju gribas un tieksmēm. Padarot šo likumu par savas saimnieciskās komūnas pamatlikumu un prasot, lai tā to pilnīgi apzinīgi realizē, Dīringa kungs pastāvošās sabiedrības pamatlikumu pārvērš par savas fantastiskās sabiedrības pamatlikumu. Viņš grib saglabāt tagadējo sabiedrību, bet bez tās negatīvajām pusēm. Viņš nostājies gluži uz tiem pašiem pamatiem kā Prudons. Tāpat kā Prudons, viņš grib novērst negatīvās puses, kuras radījusi preču ražošanas attīstīšanās par kapitālistisko ražošanu, izvirzīdams pret šiem ļaunumiem to pašu kapitālistiskās ražošanas pamatlikumu.

kura darbība taisni šīs negatīvās puses radījusi. Tāpat kā Prudons, viņš grib vērtības likuma patiesās sekas iznīcināt ar fantastisko seku palīdzību.

Bet, lai arī cik lepni mūsu ceļojošais bruņinieks, mūsu modernais Dons Kihots, sēstos uz savas dižciltīgās Rosinantes, sava «universālā taisnības principa», lai sava drošsirdīgā Sančo Pansas — Abrahama Ensa pavadībā dotos iekarot Mambrīna bruņucepuri — «darba vērtību» —, mums tomēr rodas lielas aizdomas, ka viņš mājās nepārvēdis nekā cita kā slaveno veco bārdzīņa bļodu.²³⁵

V. VALSTS, ĢIMENE, AUDZINĀŠANA

Divās pēdējās nodaļās mēs gandrīz pilnīgi esam iztīrījuši Dīringa kunga «jaunās socialitārās organizācijas» ekonomisko saturu. Ja daudz, tad būtu vēl jāpiezīmē, ka «vēsturiskā apvāršņa universālais plašums» nekādā ziņā netraucē Dīringa kungu ievērot savas speciālās intereses, pat atskaitot mums jau pazīstamo mēreno papildpatēriņu. Tā kā socialitātē joprojām pastāv agrākā darba dališana, tad saimnieciskajai komūnai būs jārēķinās ne tikai ar arhitektiem un ķeru stūmējiem, bet arī ar profesionāliem literātiem, pie kam rodas jautājums, kā tādā gadījumā rīkoties ar autortiesībām. Šis jautājums nodarbina Dīringa kungu vairāk nekā jebkurš cits jautājums. Visur, piemēram, pieminot Luiju Blānu un Prudonu, lasītājam duras acis autortiesības; pēc tam tās plaši jo plaši apskaidētas «Kursa» deviņās lappusēs, beidzot tās noslēpumainajā «darba atalgojuma» veidā laimīgi iepeld socialitātes klusajā ostā, pie kam ne vārds netiek minēts par to, vai būs paredzēts arī mērens papildpatēriņš vai ne. Nodaļa par blusu stāvokli sabiedrības dabiskajā sistēmā būtu tikpat piemērota un katrā ziņā mazāk garlaicīga.

Par nākotnes valsts iekārtu «Filozofija» sniedz plašus priekšrakstus. Šajā jautājumā Ruso, kaut arī ir «vienīgais ievērojamais» Dīringa kunga «priekštecis», tomēr nav līcis pietiekami dziļu pamatu; viņa pēctecis, kas ir dziļāks, šo trūkumu pamatīgi novērš, citīgi atšķaidot Ruso ar ūdeni un papildinot ar Hēgeļa tiesību filozofijas atkritumiem, kas arī savārtīti tikpat šķidrā virā²³⁶. «Indivīda suverenitāte» ir Dīringa kunga nākotnes valsts pamats; to vairs

neapspiedīs vairākuma kundzība, gluži otrādi, tikai tagad tā īsti sasniegs savu augstāko pakāpi. Kā tas notiks? Ļoti vienkārši.

«Ja iedomājaties, ka ikviens noslēdz ar ikvienu vienošanos visos virzienos, un ja šo vienošanos uzdevums ir savstarpēja palīdzības sniegšana pret netaisniem pāridarījumiem — tad tikai tiek nostiprināts tas spēks, kas nepieciešams tiesību uzturēšanai, un nekādas tiesības nevar tikt atvasinātas no vienkārša masas pārsvara pār atsevišķu personu vai no vairākuma pārsvara pār mazāku.»

Ar tādu vieglumu īstenības filozofijas burvju māksla apiet visgrūtākos šķēršļus, un, ja lasītājs sacīs, ka viņš pēc tam nav kļuvis gudrāks kā agrāk, tad Dīringa kungs viņam atbildēs, laiņem lietu tik pārāk viegli, jo

«vismazākā kļūda kolektīvās gribas lomas izpratnē iznīcinātu indivīda suverenitāti, un šī suverenitāte arī ir tieši tas, kas (!) ir pamats īsto tiesību atvasināšanai.»

Dīringa kungs, ņirgādamies par savu publiku, rīkojas ar to tieši tā, kā tā pelnījusi. Viņš varētu pat vēl mazāk ceremonēties: studenti, kas klausās īstenības filozofijas kursu, droši vien to nepamanītu.

Indivīda suverenitāte pēc savas būtības izpaužas tā, ka

«atsevišķa persona *absolūtā kārtā* padota valsts *piespiedu varai*; bet šo piespiešanu var attaisnot tikai tiktāl, ciktāl tā «tiešām kalpo dabiskai taisnībai». Šai nolūkā pastāvēs «likumdošana un tiesas vara», kurām tomēr «jāpaliek visa kolektīva rokās», bez tam arī aizsardzības savienība, kas parādās «karaspēka vai cita kāda izpildu orgāna, kurš paredzēts iekšējās drošības nodrošināšanai, kopīgā rīcībā»,

tā tad pastāvēs gan armija, gan policija, gan žandarmi. Dīringa kungs jau ne vienreiz vien parādījis, ka viņš ir krietns prūsis; te viņš pierāda savu radniecību ar to pāraugprūsi, kas, runājot nelaiķa ministra fon Rohova vārdiem, «nes savu žandarmu sirdī». Bet šī nākotnes žandarmērija nav tik bīstama kā tagadējie dūres varoņi. Lai ko tā nodarītu suverēnajam indivīdam, tam vienmēr būs *viens mierinājums*:

«Taisnība vai netaisnība, ko viņš, raugoties pēc apstākļiem, sastaps brīvajā sabiedrībā, nekad nevar būt *ļauņaka* par to, ko atnestu *da-biskais stāvoklis!*»

Un pēc tam, kad Dīringa kungs mums vēlreiz liek paklupt pār savām nenovēršamajām autortiesībām, viņš mums apgalvo, ka viņa nākotnes pasaulē pastāvēšot,

«pats par sevi saprotams, pilnīgi brīva un visiem pieejama advokatūra».

«Šodien izdomātā brīvā sabiedrība» kļūst arvien raibāka. Arhitekti, ķerņu stūmēji, literāti, žandarmi un nu vēl arī advokāti! Šī «solidā un kritiskā domu valstība» ir uz mata līdzīga dažādo reliģiju dažādajām debesu valstībām, kur ticīgais vienmēr no jauna atrod apskaidrotā veidā to, kas saldinājis viņa šāszemes dzīvi. Un Dīringa kungs taču pieder pie tās valsts, kur «ikviens sev piemērotā veidā var iegūt pestīšanu»²³⁷. Ko mēs vēl vairāk varam vēlēties?

Ko mēs varētu vēlēties, tas, starp citu, šai gadījumā ir vienalga. Svarīgi ir tas, ko vēlas Dīringa kungs. Un viņš atšķiras no Frīdriha II ar to, ka Dīringa nākotnes valstī nepavisam ne kurš katrs varēs iegūt pestīšanu sev piemērotā veidā. Šās nākotnes valsts konstitūcijā teikts:

«Brīvajā sabiedrībā nevar būt nekāda kulta, jo katrs tās loceklis ir pārvarējis bērnišķīgo pirmatnējo iedomu, ka aiz dabas vai pār dabu atrastos būtnes, ko var ietekmēt ar upuriem vai lūgšanām.» «Tāpēc pareizi saprastai socialitātes sistēmai... jālikvidē visi garīgās buršanas aksesuāri un līdz ar to visi kulta būtiskie elementi.»

Reliģija tiek aizliegta.

Bet ikkatra reliģija taču ir tikai to ārējo spēku fantastisks atspoguļojums cilvēku galvās, kuri valda pār viņiem viņu ikdienas dzīvē, — atspoguļojums, kurā zemes spēki iegūst pārdabisku spēku veidu. Vēstures sākumā šā atspoguļojuma objekts vispirms ir dabas spēki, kas turpmākā evolūcijā pie dažādām tautām iziet cauri visdažādākajiem un visraibākajiem personificējumiem. Šim sākotnējam procesam ar salīdzināmās mitoloģijas palīdzību ir izsekots — vismaz indoeiropiešu tautās — līdz tā pirmajai izpausmei indiešu vēdās, bet savā tālākajā attīstībā tas sīki izpētīts pie indiešiem, persiešiem, grieķiem, romiešiem, ģermāņiem un, cik materiāli to atļauj, arī pie ķeltiem, lietuviešiem un slāviem. Bet drīz vien blakus dabas spēkiem sāk parādīties arī sabiedriskie spēki — spēki, kas stāv pretī cilvēkam un kas viņam tikpat sveši un sākumā tikpat neizskaidrojami kā dabas spēki un tāpat kā dabas spēki valda pār viņu ar to pašu šķietamo dabisko nepieciešamību. Fantastiskie tēli, kuros sākumā atspoguļojās tikai

noslēpumainie dabas spēki, tagad iegūst arī sabiedriskus atribūtus un kļūst par vēsturisku spēku reprezentantiem*. Tālākā attīstības pakāpē visi daudzo dievu dabiskie un sabiedriskie atribūti tiek pārnesti uz *vienu* visvarenu dievu, kas savukārt ir tikai abstrakta cilvēka atspoguļojums. Tā radās monoteisms, kas vēsturiskā ziņā bija vēlākās grieķu vulgārās filozofijas pēdējais produkts un savu iemiesojumu ieguva ebreju caurcaurēm nacionālajā dievā Jahvē. Šādā ērti izmantojamā un visam piemērojamā formā reliģija var joprojām pastāvēt kā tieša, t. i., emocionāla forma, kādā izpaužas cilvēku attieksmes pret svešiem dabas un sabiedrības spēkiem, kas pār viņiem valda, tik ilgi, kamēr cilvēki faktiski atrodas šo spēku varā. Bet mēs jau vairākkārt redzējām, ka tagadējā buržuāziskajā sabiedrībā pār cilvēkiem kā kāda sveša vara valda viņu pašu radītās ekonomiskās attiecības, viņu pašu ražotie ražošanas līdzekļi. Tātad reliģiskā atspoguļojuma faktiskais pamats joprojām pastāv, un līdz ar šo pamatu pastāv arī reliģiskais atspoguļojums. Un, ja buržuāziskā politiskā ekonomija arī dod zināmu izpratni par šās svešo spēku kundzības cēlonisko sakarību, tad stāvoklis ar to nepavisam nemainās. Buržuāziskā politiskā ekonomija nespēj novērst krīzes vispār, ne pasargāt atsevišķu kapitālistu no zaudējumiem, bezcerīgiem parādiem un bankrota, ne paglābt atsevišķu strādnieku no bezdarba un posta. Vēl vienmēr ir spēkā sakāmvārds: cilvēks domā, bet dievs (t. i., cilvēkam svešā kapitālistiskā ražošanas veida kundzība) dara. Tomēr ar atzinumu vien, kaut arī tas sniegtos tālāk un dziļāk nekā buržuāziskās politiskās ekonomijas atzinums, nepietiek, lai sabiedriskos spēkus pakļautu sabiedrības kundzībai. Te vispirms nepieciešama sabiedriska *darbība*. Un, ja šī darbība realizēsies, ja sabiedrība, pārņemot savā īpašumā un plānveidīgi virzot visu ražošanas līdzekļu kopumu, tādējādi atbrīvos sevi un visus savus locekļus no verdzības, kurā viņus pašlaik tur viņu

* Šis divējāda raksturs, ko vēlāk ieguva dievu tēli, bija viens no mitoloģiju vēlākā jucekļa cēloņiem; šo cēloni nesaskatīja salīdzināmā mitoloģija, kura joprojām dievus vienpusīgi uzskatīja tikai par dabas spēku atspoguļojumiem. Tā dažas ģermāņu ciltis kara dievu sauc senskandināvu valodā par Tīru, senajā augšvācu valodā — Cio, kas tātad atbilst grieķu Zevam, latīņu Jupiteram Dies-pitera vietā; citas ciltis to sauc par Eru, Eoru, kas tātad atbilst grieķu Aresam, latīņu Marsam.

pašu ražotie, bet viņiem kā nepārvarama sveša vara pretim stāvošie ražošanas līdzekļi, tātad, ja cilvēks ne tikai domās, bet arī darīs, — tikai tad izzudīs pēdējā svešā vara, kas tagad vēl atspoguļojas reliģijā, un līdz ar to izzudīs arī pats reliģiskais atspoguļojums tā vienkāršā iemesla dēļ, ka tad vairs nebūs nekā, ko atspoguļot.

Bet Dīringa kungs nav ar mieru gaidīt, kamēr reliģija nomirst savā dabiskajā nāvē. Viņš rikojas radikālāk. Viņš pārspēj pašu Bismarku: viņš dekretē vēl bargākus maija likumus²³⁸ ne tikai pret katolicismu, bet pret katru reliģiju vispār; viņš savus nākotnes žandarmus uzrīda reliģijai un tādējādi palīdz tai vainagot sevi ar mocekļa oreolu, kā arī paildzināt eksistenci. Lai kur mēs raugāmies — visur mums dveš pretim specifiski prūsisks sociālisms.

Pēc tam kad Dīringa kungs tik veiksmīgi iznīcinājis reliģiju,

«cilvēks, kas balstās tikai pats uz sevi un dabu un kas nobriedis līdz savu kolektīvo spēku izpratnei, var droši doties uz priekšu pa visiem tiem ceļiem, kurus viņam paver lietu gaita un viņa paša būtne».

Pārmaiņas pēc aplūkosim, kāda ir tā «lietu gaita», kurai sekojot cilvēks, kas balstās tikai pats uz sevi, var Dīringa kunga vadībā droši doties uz priekšu.

Lietu gaitā pirmais moments, ar ko cilvēks kļūst pats sev par atbalstu, ir viņa dzimšana. Pēc tam

viņa dabiskās nepilngadības laikā viņu uztic «dabiskajai bērnu audzinātājai», t. i., mātei. «Šis periods var ilgt — kā senajās romiešu tiesībās — līdz nobriedumam, t. i., aptuveni līdz četrpadsmit gadiem.» Tikai tad, ja nerātņi lielāki zēni pienācīgi nerespektē mātes autoritāti, šo trūkumu vajag novērst ar tēva iejaukšanos, it sevišķi ar sabiedriskās audzināšanas pasākumiem. Līdz ar pubertāti bērns pāriet «tēva dabiskajā aizbildniecībā», ja vien tāds ir un ja «netiek apstrīdēts, ka viņš ir tēvs»; pretējā gadījumā komūna ieceļ aizbildni.

Kā Dīringa kungs uzskatīja par pilnīgi iespējamu aizstāt kapitālistisko ražošanas veidu ar sabiedrisko, nepārveidojot pašu ražošanu, — gluži tāpat viņš iedomājas, ka moderno buržuāzisko ģimeni varot atraut no visa tās ekonomiskā pamata, līdz ar to radikāli nemainot ģimenes formu. Šī forma viņam šķiet tik nemainīga, ka viņš pat «senās romiešu tiesībās», kaut arī mazliet «uzlabotā» veidā, padara uz mūžīgiem laikiem ģimenes attiecībām par obligātām, iedomādamies ģimeni tikai kā tādu, kas «at-

stāj mantojumu», t. i., kā vienību, kam ir īpašums. Utopisti šai ziņā ir tālu priekšā Dīringa kungam. Viņi līdz ar brīvu sabiedrisku sakaru nodibināšanu starp cilvēkiem un mājas privātā darba pārveidošanu par sabiedrisku rūpniecību tieši pārgāja arī uz jaunatnes audzināšanas sabiedriskošanu un līdz ar to uz patiesi brīvām ģimenes locekļu savstarpējām attiecībām. Tālāk, jau Markss («Kapitāls», 515. un turpm. lpp.) konstatēja, ka «lielrūpniecība, ārpus mājas pavarda sfēras piešķirdama izšķirošu lomu sabiedriski organizētajā ražošanas procesā sievietēm, pusaudžiem un abu dzimumu bērniem, rada jaunu ekonomisko pamatu augstākai ģimenes formai un augstākām attiecībām starp dzimumiem»²³⁹.

«Katram sociālreformatoriskam fantastam,» saka Dīringa kungs, «protams, ir sagatavota viņa jaunajai sociālajai dzīvei atbilstoša pedagogija.»

No šā viedokļa pats Dīringa kungs parādās kā «īsts monstros» sociālreformatorisko fantastu vidū. Nākotnes skola viņu nodarbina vismaz tikpat daudz kā autortiesības, un tas tiešām kaut ko nozīmē. Viņam ir gatavs skolu un universitāšu plāns ne tikai visai «pārredzamajai nākotnei», bet arī pārejas periodam. Tomēr mēs aprobežosimies ar to, kas jā māca abu dzimumu jaunatnei galīgajā pēdējā instances socialitātē.

Vispārējā tautskola dod saviem skolēniem «visu, kas pats par sevi un principiāli var būt cilvēkam pievilcīgs, tātad it īpaši «visu zinātņu pamatus un galvenos sasniegumus pasaules un dzīves izpratnē». Tur vispirms mācīs matemātiku un turklāt tā, ka «pilnīgi izies» visu principiālo jēdzienu un paņēmieni kursu, sākot ar vienkāršu skaitīšanu un saskaitīšanu un beidzot ar integrālreķiniem.

Tas tomēr nenozīmē, ka šai skolā tiešām diferencēs un integrēs. Gluži otrādi: tur mācīs pavisam jaunus visā kopumā ņemtas matemātikas elementus, kas dīglī ietver tiklab parasto elementāro matemātiku, kā arī augstāko matemātiku. Kaut gan Dīringa kungs apgalvo, ka

šās nākotnes skolas «mācību grāmatu saturs» «savos galvenajos vilcienos shematiski viņa acu priekšā jau tēlojoties,

tomēr līdz šim diemžēl viņam nav izdevies atklāt šos

«visā kopumā ņemtās matemātikas elementus»,

un, ko viņš nevar veikt, tas

«tiešām jāsapņo tikai no jaunās sabiedriskās iekārtas brīvajiem un izaugušajiem spēkiem».

Bet, ja nākotnes matemātikas augļi vēl ir pārāk zaļi, nākotnes astronomija, mehānika un fizika gan nesagādās grūtības un veidos

«visas skolas izglītības kodolu», kamēr «botānika un zooloģija, kurām, par spīti visām to teorijām, arvien vēl galvenokārt ir aprakstošs raksturs», kalpos «vairāk vieglām, interesantām pārrunām».

Tā teikts «Filozofijas kursa» 417. lappusē. Dīringa kungs līdz pat šai dienai zina tikai galvenokārt aprakstošo botāniku un zooloģiju. Viņš nezina pat pēc nosaukuma visu organisko morfoloģiju, kas aptver salīdzināmo anatomiju, organiskās pasaules embrioloģiju un paleontoloģiju. Kamēr viņam aiz muguras bioloģijas laukā rodas gandrīz dučiem gluži jaunu zinātņu, viņa bērns sirds vēl joprojām smēļ «dabzinātniskā domāšanas veida augsti modernos izglītības elementus» no Rafa «Dabasstāstiem bērniem» un šo organiskās pasaules konstitūciju dāvā arī visai «pārredzamajai nākotnei». Ka eksistē ķīmija, to viņš, kā parasts, arī šeit ir pilnīgi piemirsis.

Audzinašanas estētiskajā pusē Dīringa kungs ir gatavs visu radīt no jauna. Līdzšinējā poēzija šim nolūkam neder. Kur katra reliģija noliegta, tur, protams, skolā nav ciešami agrākajiem dzejniekiem parastie «mitoloģiskie un pārējie reliģiskie virumi». Tāpat nosodāms «poētiskais misticisms, uz kuru, piem., stipri tiecās Gēte». Tātad Dīringa kungam būs pašam jāapņemas gādāt mums tos dzejas meistardarbus, kas atbilst «ar saprātu izlīdzinātās fantāzijas augstākajām prasībām», un attēlot īsto ideālu, kas «nozīmē pasaules noslēgumu». Lai tikai viņš nekavējas. Saimnieciskā komūna tikai tad spēs iekarot pasauli, ja tā dosies uz priekšu ar saprātu izlīdzinātā aleksandriskā panta veiklajā solī.

Augošo nākotnes pilsoni daudz nemocīs ar filoloģiju.

«Mirusās valodas pilnīgi atkrit ... bet dzīvo svešvalodu mācīšanās paliks ... kā kaut kas mazsvarīgs.» Tikai tur, kur satiksme starp tautām izpaužas pašu tautas masu pārvietošanās kustībā, svešvalodas atkarībā no vajadzības jādara ikvienam viegli pieejamas. «Patiesi izglītojošās valodas mācības» nolūkiem jākalpo īpaši vispārējai gramatikai, turklāt «dzimtās valodas vielā un formā».

Tagadējo cilvēku nacionālā aprobežotība Dīringa kungam ir vēl pārāk kosmopolītiska. Viņš grib iznīcināt arī tās divas sviras, kas tagadējā pasaulē dod vismaz zināmu iespēju pacelties pāri aprobežotajam nacionālajam viedoklim: viņš grib izskaust seno valodu zināšanu, kas vismaz dažādu tautību cilvēkiem, kuri ieguvuši klasisko izglītību, paver kopēju plašāku apvārsni, un reizē ar to viņš grib izskaust arī jaunāko valodu zināšanu, kuras vienīgās dod dažādu nāciju cilvēkiem iespēju savā starpā saprasties un iepazīties ar to, kas notiek ārpus viņu pašu robežām. Toties dzimtās valodas gramatika pamatīgi jāiezebrī. Bet «dzimtās valodas viela un forma» tikai tad kļūst saprotama, ja izseko tās izcelšanās procesam un pakāpeniskajai attīstībai, un tas nav iespējams, ja neievēro, pirmkārt, šās pašas valodas sastingušās formas un, otrkārt, radnieciskās dzīvās un mirušās valodas. Tā mēs atkal nonākam aizliegtajā joslā. Bet, ja Dīringa kungs no sava mācību plāna izvītro visu moderno vēsturisko gramatiku, tad valodas mācībai viņam paliek tikai vecmodīgā, vecās klasiskās filoloģijas stilā izveidotā tehniskā gramatika ar visu tās kazuistiku un patvaļu, kas balstās uz vēsturiska pamata trūkumu. Naids pret veco filoloģiju noved viņu tik tālu, ka viņš vecās filoloģijas vissliktāko produktu padara par «patiesi izglītojošas valodas mācības centrālo punktu». Skaidrs, ka mums ir dārišana ar filologu, kas nekad nekā nav dzirdējis par vēsturisko valodniecību, kura pēdējos sešdesmit gados tik varenī un sekmīgi attīstījusies, un tāpēc Dīringa kungs meklē valodas mācības «augstī modernos izglītojošos elementus» nevis pie Bopa, Grimma un Dīca, bet pie nelaiķiem Heizes un Bekera.

Bet ar visu šo iedīdīšanu topošais nākotnes pilsonis vēl nebūt «nebalstās pats uz sevi». Te vajadzīgs dziļāks pamats, liekot

«apgūt pēdējos filozofijas pamatus». «Bet šāds padziļinājums... nemaz nebūs gigantisks uzdevums», kopš Dīringa kungs šai nozarē lauzis plašu ceļu. Tiešām, «ja nedaudzajām stingrajām zināšanām, ar ko var lepoties vispārīgā esamības shematika, notīra nost nepareizos, sholastiskos izraibinājumus un apņemas visur atzīt par derīgu tikai» Dīringa kunga «apstiprināto īstenību», tad elementārā filozofija kļūst pilnīgi saprotama arī nākotnes jaunatnei. «Vajag atcerēties augstākā mērā vienkāršos paņēmienus, ar kuru palīdzību mēs bezgalības jēdzienus un to kritiku pacēlām līdz šim neapjaustā nozīmē», — un tad «nav it nekāda pamata, kāpēc ar tagadējo padziļi-

nāšanu un paasināšanu tik vienkārši veidotie telpas un laika universālās uztveres elementi beidzot nevarētu pāriet priekšzināšanu kategorijā...». Dīringa kunga «pamatīgākajām idejām jaunās sabiedrības universālajā izglītības sistēmātikā nedrīkstētu būt blakus loma». Sev pašam līdzīgais matērijas stāvoklis un saskaitītā nesaskaitāmība turpretī ir aicināti «ne tikai nostādīt cilvēku uz kājām, bet arī likt tam pašam ar saviem spēkiem zināt, ka *viņam zem kājām ir tā dēvētais absolūts*».

Nākotnes tautskola, kā lasītājs redz, būtībā nav nekas cits kā mazliet «uzlabota» prūšu ģimnāzija. Šai skolā grieķu un latīņu valodas vietā stājas drusku vairāk tīrās un praktiskās matemātikas un it īpaši īstenības filozofijas elementi, bet vācu valodas mācīšana atkal pazemināta līdz nelaika Bekera līmenim — citiem vārdiem, apmēram līdz pamatskolas līmenim. Tiešām, «nav ne mazākā pamata», kāpēc Dīringa kunga «zināšanas», kas, kā to liecina mūsu iztirzājums, visās viņa skartajās nozarēs, kā izrādās, ir visaugstākā mērā skolnieciskas, vai, pareizāk izsakoties, kāpēc tas, kas vispār pēc iepriekšējas pamatīgas «tīrīšanas» no šīm zināšanām palicis pāri, nevarētu beidzot visā kopumā un pilnībā pāriet «priekšzināšanu kategorijā», ciktāl Dīringa kunga zināšanas nekad arī nav pacēlušās augstāk par šo līmeni. Protams, Dīringa kungs pa ausu galam dzirdējis, ka sociālistiskajā sabiedrībā darbu un audzināšanu savienos un augošajām paaudzēm tādējādi nodrošinās daudzpusīgu tehnisku izglītību, kā arī praktisku pamatu zinātniskai audzināšanai; arī šo punktu viņš savā parastajā veidā piemēro socialitātei. Bet, tā kā agrākā darba dalīšana galvenajos vilcienos, kā mēs redzējām, mierīgi saglabājas ražošanā Dīringa kunga nākotnes sabiedrībā, tad šai tehniskajai skolas izglītībai tiek laupīta jebkura vēlāka praktiska lietojamība, jebkura nozīme pašā ražošanā — tehniskajai izglītībai ir vienīgi skolas mērķis: tai jāaizstāj vingrošana, par ko mūsu radikālais novators negrib nekā zināt. Tāpēc Dīringa kungs arī šai jautājumā var mums pasniegt tikai pāris banālu frāžu, kā, piemēram:

«Jaunekļiem, tāpat kā vecajiem, jāstrādā šā vārda nopietnā nozīmē.»

Patiesi nožēlojamu iespaidu atstāj šī nevarīgā un bezsaturīgā niekošanās, ja to salīdzina ar to vietu «Kapitālā» (508.—515. lpp.), kur Markss attīstīja tēzi, ka «no fabriku sistēmas, kā to detaļās var izsekot pie Roberta

Ovena, izaudzis nākotnes laikmeta audzināšanas dīglis, kad visiem bērniem, kas sasnieguši zināmu vecumu, ražīgs darbs tiks savienots ar mācībām un vingrošanu ne tikai kā viens no līdzekļiem sabiedriskās ražošanas palielināšanai, bet arī kā vienīgais līdzeklis vispusīgi attīstītu cilvēku ražošanai»²⁴⁰.

Neapstāsimies pie nākotnes universitātes, kur īstenības filozofija veidos visu zināšanu kodolu un kur blakus medicīnas fakultātei arī juridiskā joprojām plauks pilnos ziedos; neapstāsimies arī pie «speciālajām mācību iestādēm», par kurām mēs dabūjam zināt tikai to, ka tās paredzētas vienīgi «diviem trijiem priekšmetiem». Iedomāsimies, ka jaunais nākotnes pilsonis pēc visu skolu kursu pabeigšanas beidzot tiktāl var «balstīties pats uz sevi», ka var sākt sev meklēt sievu. Kādu lietu gaitu viņam te atklāj Dīringa kungs?

«Ievērojot viarošanās nozīmi dažādu īpašību nostiprināšanā, izskaušanā un sajuokšanā un pat to radošajā attīstībā, mums visa cilvēciskā vai necilvēciskā pēdējās saknes lielā mērā jāmeklē dzimumu satiksmē un izlasē un bez tam vēl rūpēs par noteikta dzimšanu rezultāta nodrošināšanu vai novēršanu. Tiesas spriešana par izvirtību un trulumu, kas šai laukā valda, praktiski jāatstāj vēlākam laikmetam. Tomēr, pat tagadējo aizspriedumu spaidiem pastāvot, cilvēkiem var ieskaidrot, ka daudz svarīgāks nekā jaundzimušo skaits ir viņu kvalitāte, ko izdodas vai neizdodas noteikt dabai vai cilvēka apdomībai. Tiesa, kroplji tikuši iznīcināti visos laikos un katrā tiesiskā iekārtā, bet no normāla cilvēka līdz kroplībai, kurai vairs nepiemīt cilvēka līdzība, ir daudz pakāpju... Ja novērs tāda cilvēka nākšanu pasaulē, kurš varētu būt tikai slikts radījums, tad tas acīmredzot nāk vienīgi par labu.»

Citā vietā tāpat ir teikts:

«Filozofiskai pārdomai nav grūti saprast vēl nedzimušās pasaules tiesības uz iespējami labāku kompozīciju... Dīgļa ieņemšana un katrā ziņā arī piedzimšana dod iegānu šai ziņā lietot iepriekšējus drošības līdzekļus vai izņēmuma veidā — izdarīt arī izlasi.»

Un tālāk:

«Grieķu mākslai, kas idealizētā veidā tēlo cilvēku marmorā, vairs nebūs iespējams saglabāt agrāko vēsturisko nozīmi, kad cilvēki stāties pie mazāk mākslinieciska, bet tāpēc miljonu cilvēku liktenim daudz svarīgāka uzdevuma — padarīt pilnīgu cilvēka radīšanu nomiesas un asinim. Šis mākslas veids nav vienkāršs akmens apstrādāšanas darbs, un tā estētika neizpaužas nedzīvu formu aplūkošanā,» —
utt.

Mūsu jaunais nākotnes pilsonis nokrīt no mākoņiem. Protams, arī bez Dīringa kunga viņš zināja, ka precēšanās nav vienkārša akmens apstrādāšanas māksla un nedzīvu formu aplūkošana; bet Dīringa kungs taču viņam bija apsolijs, ka viņš varēsot brīvi staigāt pa visiem ceļiem, ko viņam paver lietu gaita un viņa paša būtne, lai atrastu līdzjūtīgu sievietes sirdi līdz ar tai piederōšu miesu. «Nekādā ziņā» — pērkona balsī viņam atbild «dziļākā un stingrākā morāle». Vispirms runa ir par to, ka jānovērš izvīrtība un trulums, kas valda dzimumu satiksmē un izlasē, un jāievēro no jauna dzimstošās pasaules tiesības uz iespējami labāku kompozīciju. Šai svinīgajā brīdī mūsu jaunajam pilsonim uzlikts uzdevums — līdz pilnībai uzlabot cilvēka veidošanu no miesas un asinīm, kļūt šai ziņā. tā sakot, par Fīdiju. Kā to iesākt? Minētie Dīringa kunga noslēpumainie izteicieni nedod viņam ne mazāko pamācību šai ziņā, lai gan Dīringa kungs pats saka, ka tā esot «māksla». Varbūt Dīringa kungam «schematiski acu priekšā» jau atrodas šās mākslas rokasgrāmata, līdzīga tām dažādajām grāmatām, kas slēgtās aploksnēs diezgan lielā daudzumā šodien cirkulē vācu grāmatu tirgū? — Tiešām, mēs te vairs neatrodamies socialitātes valstībā, bet drīzāk gan «Burvju flautas»²⁴¹ valstībā, tikai ar to starpību, ka salīdzinājumā ar mūsu dziļāko un stingrāko morālistu jautrais brīvmūrnieku priesteris Zarastro tikko var figurēt kā «otrās šķiras priesteris». Pārbaudījumi, kurus Zarastro uzlika savu adeptu mīlas pāritim, ir vienkārša bērnu spēle salīdzinājumā ar to bargo apskati, kādai Dīringa kungs pakļauj savus abus suverēnos indivīdus, iekām atļauj tiem stāties «tikumiskā un brīvā laulībā». Tā var gadīties, ka, lai gan mūsu nākotnes Tamino, kas «balstās pats uz sevi», ar abām kājām stāv uz tā dēvētā absolūta, tomēr viena kāja viņam par pāris kāpieniem atkāpjas no normas, tā ka jaunas mēles viņu sauc par klibiķi. Ir arī iespējams, ka viņa visdārgā nākotnes Pamina nestāv gluži taisni uz minētā absolūta, tāpēc ka labais plecs viņai ir mazliet šķībs, ko ļaužu skaudība pat sauc par mazu kuprīti. Ko tad darīt? Vai mūsu dziļākais un stingrākais Zarastro noliegs viņiem praktizēt mākslu — radīt pilnīgu cilvēku no miesas un asinīm, vai viņš piemēros tiem savus «iepriekšējās drošības līdzekļus» «ieņemšanas» brīdī vai savu «izlases» praksi pie «dzimšanas»? Var dot desmit pret vienu, ka

lieta norisināsies citādi: mīlas pāritis pametīs Zarastro-Dīringu un dosies pie ierēdņa, kas pārziņa laulību reģistrāciju.

Pagaidiet! — sauc Dīringa kungs. — Jūs neesat manī sapratuši. Ļaujiet man pateikt visu!

Pastāvot «augstākiem, isti cilvēciskiem labvēlīgu dzimuma sakaru ierosmes motīviem... dzimuma uzbudinājuma cilvēciski cildenā forma, kuras augstākā pakāpe izpaužas *kaislīgā mīlā*, savā divpusībā ir labākā garantija, ka laulāto savienība dos arī labvēlīgus rezultātus... tas ir tikai otrās šķiras rezultāts, ka no harmoniskām attiecībām rodas arī auglīs ar harmoniskām iezīmēm. No tā atkal izriet, ka jebkurai piespiešanai jāiedarbojas kaitīgi» utt.

Un tādējādi vislabākajā socialitātē viss atrisinās vislabākajā veidā. Klibiķis un kuprīte kaislīgi mīl viens otru un tāpēc savā divpusībā dod vislabāko garantiju «otrās šķiras» harmoniskam «rezultātam»; viss notiek kā romānā: viņi mīlas, viņi apprecas, un visa «dziļākā un stingrākā morāle», kā parasts, kļūst par harmonisku plāpāšanu.

Cik cēli uzskati vispār Dīringa kungam ir par sieviešu dzimumu, tas redzams no šādas viņa apsūdzības pret tagadējo sabiedrību:

«Sabiedrībā, kas dibināta uz apspiešanu un uz cilvēka pārdošanu cilvēkam, prostitūcija tiek uzskatīta par dabisku papildinājumu piespiestai, vīriešu labā radītai laulībai, un tas ir ļoti saprotams, bet tai pašā laikā ārkārtīgi daudznozīmīgs fakts, ka *sievietēm nevar būt nekā lidzīga.*»

Es neparko pasaulē negribētu saņemt tādu pateicību, kādu Dīringa kungs saņems par šo komplimentu no sievietēm. Bez tam, vai Dīringa kungam būtu gluži nezināms diezgan bieži sastopamais ienākuma veids — stipendijas, kuru avots ir sieviešu labvēlība [Schürzenstipendien]? Dīringa kungs taču pats ir bijis referendārijs²⁴², un viņš dzīvo Berlīnē, kur jau manā laikā, pirms trīsdesmit sešiem gadiem, nerunājot par leitnantiem, Referendarius bieži vien rīmējās ar Schürzenstipendiarius!

Atļaujiet man samierinoši jautrā veidā atvadīties no mūsu temata, kas droši vien bieži bija diezgan sauss un garlaicīgs. Ciktāl mums vajadzēja aplūkot atsevišķus

strīda punktus, mūsu spriedums bija saistīts ar objektīviem, neapstrīdamiem faktiem; pamatojoties uz šiem faktiem, spriedumam diezgan bieži vajadzēja būt asam un pat nežēlīgam. Tagad, kad filozofija, politiskā ekonomija un socialitāte ir jau aiz muguras un mūsu priekšā kopumā atklājies rakstnieks, kas mums iepriekš bija jāvērtē pēc viņa atsevišķajiem uzskatiem, — tagad pirmajā vietā var izvirzīties apsvērumi par viņu kā par cilvēku; tagad mēs varam atļauties izskaidrot daudzus citādi nesaprotamus autora zinātniskus maldus un iedomību ar viņa personiskajām īpašībām un mūsu kopējo spriedumu par Dīringa kungu rezumēt šādos vārdos: *nepieskaitāmība kā lieluma mānijas rezultāts.*

«ANTI-DİRİNGA»
MATERIĀLI

MADE IN U.S.A.
MATERIAL

VECAIS «[ANTI-]DĪRINGA» PRIEKŠVārds. PAR DIALEKTIKU²⁴³

Šis darbs nebūt nav radies «iekšēja pamudinājuma» rezultātā. Gluži otrādi, mans draugs Lībknehts var apliecināt, cik daudz viņam nācās pūlēties, lai pierunātu mani kritiski apgaismot Dīringa kunga jaunāko sociālistisko teoriju. Bet, ja nu es nolēmu to darīt, tad man neatlika nekas cits kā šo teoriju, kas sevi pasludina par jaunas filozofiskas sistēmas pēdējo praktisko augli, apskatīt šās sistēmas iekšējā sakarībā un reizē ar to iztirzāt arī pašu šo sistēmu. Tāpēc biju spiests sekot Dīringa kungam tajā plašajā laukā, kur viņš spriedelē par visām iespējamām lietām un vēl par ko vairāk. Tā radās vairāki raksti, kurus kopš 1877. g. sākuma iespieda Leipcigas avīze «*Vorwärts*» un kurus šeit sniedzam saistītā veidā.

Divi apsvērumi var attaisnot to pašu jautājuma raksturā pamatoto kritikas rūpību, ar kādu aplūkota šī, par spīti visai pašslavināšanai, tik nenozīmīgā sistēma. No vienas puses, šī kritika deva man iespēju dažādās zinātņu nozarēs pozitīvā veidā attīstīt manu izpratni strīda jautājumos, kuri tagad modina vispārēju zinātnisku vai praktisku interesi. Lai arī cik maz es būtu iedomājies nostādīt pretī Dīringa kunga sistēmai citu sistēmu, tomēr jācer, ka, neraugoties uz visu manis aplūkotā materiāla dažādību, lasītājam nepaliks nepamanīta iekšējā sakarība arī uzskatos, kurus es esmu izvirzījis.

No otras puses, «sistēmas radītājs» Dīringa kungs nav kāda vienreizēja parādība tagadējā vācu īstenībā. Kopš kāda laika filozofijas, it īpaši natūrfilozofijas sistēmas Vācijā aug kā sēnes pēc lietus, nemaz jau nerunājot par neskaitāmām jaunām politikas, politiskās ekonomijas utt. sistēmām. Līdzīgi tam, kā modernā valstī pieņem, ka ikviens pilsonis ir spējīgs spriest par visiem tiem jautāju-

miem, par kuriem viņam jābalso; līdzīgi tam, kā politiskajā ekonomijā balstās uz pieņēmumu, ka ikviens pircējs ir arī visu to preču pazinējs, kuras viņam jāpērk savām ikdienas vajadzībām, — līdzīgi tam tagad ir atziņš, ka arī zinātnē jāturas pie tāda paša pieņēmuma. Ikviens var rakstīt par visu ko, un «zinātnes brīvība» tiek saprasta tieši kā cilvēka tiesība rakstīt sevišķi par to, ko viņš nav mācījies, un pasludināt to par vienīgo stingri zinātnisko metodi. Un Diringa kungs ir viens no raksturīgākajiem tipiem šajā nekautrīgajā pseidozinātnē, kura Vācijā mūsu dienās it visur lien priekšā un visu pārkliedz ar savu augstprātīgo tukšo salmu kulšanu. Augstprātīga tukšu salmu kulšana dzejā, filozofijā, politiskajā ekonomijā, vēsturē, tukšu salmu kulšana visur, augstprātīga tukšu salmu kulšana, kas pretendē uz pārākumu un dziļdomību atšķirībā no citu nāciju vienkāršās, sekli vulgārās tukšu salmu kulšanas, augstprātīga tukšu salmu kulšana — vācu intelektuālās industrijas raksturīgākais un masveidīgākais produkts ar devīzi «Lēti, bet slikti», gluži tāds pats kā citi vācu fabrikāti, kuru vidū tas diemžēl nebija reprezentēts Filadelfijā²⁴⁴. Pat vācu sociālisms — it sevišķi kopš Diringa kunga labā piemēra — mūsu dienās ļoti cītīgi ražo augstprātīgo tukšo salmu kulšanu; tas, ka praktisko sociāldemokrātisko kustību augstprātīgā tukšu salmu kulšana tik maz var apmulsināt, ir jauns pierādījums ļoti veselīgajai strādnieku šķiras dabai mūsu zemē, kurā pašreiz, izņemot dabaszinātnes, gandrīz viss cits ir kļuvis slims.

Ja Nēgeli savā runā dabas pētnieku kongresā Minhenē izteica domu, ka cilvēka atziņa nekad neiegūs visuzinātājas raksturu²⁴⁵, tad viņam acīmredzot Diringa kunga varoņdarbi bija palikuši nezināmi. Šie varoņdarbi mani piespieda sekot viņam arī vairākos tādos novados, kur es labākajā gadījumā varu uzstāties tikai kā diletants. Jo sevišķi tas attiecas uz dažādām dabaszinātņu nozarēm, kur līdz šim bieži uzskatīja vairāk nekā par nekautrību to, ja kāds «profāns» mēģināja izteikt savas domas. Mani tomēr zināmā mērā iedrošina turpat Minhenē izteiktā un citā vietā sīkāk iztīrītā Virhova kunga piezīme, ka ikviens dabas pētnieks ārpus savas paša specialitātes arī ir tikai puszinātājs²⁴⁶, vulgo * profāns. Tāpat kā tāds speciālists

* — vienkārši runājot. *Red.*

reizēm var pāriet un viņam ir jāpāriet uz blakus novadiem un tāpat kā šo novadu speciālisti šādā gadījumā viņam piedod neveiklību izteiksmē un sīkas neprecizitātes, tāpat arī es esmu iedrošinājies minēt kā piemērus, kas apstiprina manus vispārteorētiskos uzskatus, tos vai citus dabas procesus un dabas likumus un domāju, ka man ir tiesība sagaidīt tādu pašu saudzību.* Ikvienam, kas nodarbojas ar teorētiskiem jautājumiem, moderno dabaszinātņu rezultāti uzmācas ar tādu pašu neatlaidību, ar kādu mūsaiņu dabas pētnieki — vai nu viņi to vēlas, vai ne — ir spiesti nonākt pie vispārīgiem teorētiskiem secinājumiem. Un šeit notiek zināma kompensācija. Ja teorētiķi ir puszinātāji dabaszinātņu laukā, tad mūsaiņu dabas pētnieki faktiski tādos pašos apmēros ir puszinātāji teorijas laukā, tajā laukā, ko līdz šim sauca par filozofiju.

Empīriskās dabaszinātnes ir uzkrājušas tik neaptvēramu daudzumu pozitīva materiāla, ka katrā atsevišķā pētīšanas laukā vienkārši neatvairāma kļuvusi nepieciešamība sakārtot šo materiālu sistemātiski un atbilstoši tā iekšējai sakarībai. Gluži tikpat neatvairāms kļūst uzdevums nodibināt pareizu savstarpēju sakaru starp zināšanu atsevišķiem novadiem. Bet, sākdams šo darbu, dabaszinātnes nokļūst teorijas laukā, un izrādās, ka šeit empīriskās metodes ir bezspēcīgas, šeit var palīdzēt tikai teorētiskā domāšana.** Bet teorētiskā domāšana ir iedzimta īpašība tikai kā spēja. Šī spēja ir jāattīsta, jāpadara pilnīgāka, bet, lai to sasniegtu, līdz šim nav nekāda cita līdzekļa kā tikai studēt visu līdzšinējo filozofiju.

Katra laikmeta, tāpat arī mūsu laikmeta teorētiskā domāšana ir vēsturisks produkts, kas dažādos laikos iegūst ļoti dažādas formas un līdz ar to arī ļoti dažādu saturu. Tāpat zinātne par domāšanu, tāpat kā jebkura cita zinātne, ir vēsturiska zinātne, zinātne par cilvēka domāšanas vēsturisko attīstību. Bet tam ir svarīga nozīme arī domāšanas praktiskajā lietošanā empīriskajos novados. Jo, pirmkārt, domāšanas likumu teorija nebūt nav kaut kāda vienreiz uz visiem laikiem nodibināta «mūžīga patiesība», kā to filistra sapratne saista ar vārdu «loģika». Pati

* Daļu «Vecā priekšvārda» no sākuma līdz šai vietai Engelss pārsvītrojis ar vertikālu svītru, jo šo daļu viņš izmantojis «Anti-Dīringa» pirmā izdevuma priekšvārdā. *Red.*

** Manuskriptā šis un iepriekšējais teikums pasvītroti ar zīmuli. *Red.*

formālā loģika, sākot ar Aristoteli, līdz pat mūsu dienām paliek niknu strīdu arēna. Turpretī dialektiku līdz šim tuvāk pētījuši tikai divi domātāji: Aristotelis un Hēgelis. Bet tieši dialektika modernajām dabaszinātnēm ir vissvarīgākā domāšanas forma, jo tikai tā ir analoga un līdz ar to izskaidrošanas metode dabā notiekošajiem attīstības procesiem, dabas vispārīgajiem sakariem, pārejām no viena pētīšanas lauka otrā.

Un, otrkārt, iepazīšanās ar cilvēka domāšanas vēsturiskās attīstības gaitu, ar uzskatiem, kas izvirzījušies dažādos laikmetos par ārējās pasaules vispārējām sakarībām, teorētiskajām dabaszinātnēm nepieciešama arī tāpēc, ka tā dod mērogu, lai novērtētu teorijas, ko izvirza pašas dabaszinātnes. Bet šeit filozofijas vēstures nezināšana parādās diezgan bieži un asi. Atzinumus, kas filozofijā izteikti jau pirms gadu simtiem, atzinumus, ar kuriem filozofija bieži vien jau sen tikusi galā, teoretizējošie dabas pētnieki bieži izvirza kā visjaunāko patiesību, un tie uz laiku kļūst pat par modes lietu. Kad mehāniskā siltuma teorija deva jaunus pierādījumus tēzei par enerģijas nezūdamību un no jauna izvirzīja to pirmajā vietā, tad tas neapšaubāmi bija milzīgs tās panākums; bet vai šī tēze varētu figurēt kā kaut kas tik absolūti jauns, ja fiziķu kungi būtu atcerējušies, ka to izvirzījis jau Dekarts? Kopš tā laika, kad fizika un ķīmija sāka atkal operēt gandrīz vienīgi ar molekulām un atomiem, sengrieķu atomistiskā filozofija nepieciešami atkal ir izvirzījusies pirmajā vietā. Bet cik pavirši to traktē pat labākie dabas pētnieki! Piemēram, Kekulē stāsta («Ķīmijas mērķi un sasniegumi»), ka tās cilstēvs esot bijis Dēmokrits (nevis Leikips), un apgalvo, ka Daltons pirmais esot nācis uz domām par kvalitatīvi dažādu elementāro atomu eksistenci un pirmais tiem piedēvējis dažādus, dažādiem elementiem specifiskus svarus²⁴⁷; taču Diogena Laertija rakstos (X, 43., 44. un 61. §) var lasīt, ka jau Epikūrs piedēvējis atomiem ne vien atšķirību lielumā un formā, bet arī atšķirību *svarā**, t. i., ka Epikūrs savā veidā jau pazinis atomsvaru un atomtilpumu.

1848. gads, kas Vācijā vispār neko nepaveica līdz galam, izdarīja tur pilnīgu apvērsumu tikai filozofijā. Strauji pievērsdamās praksei un likdama pamatu, no vienas puses, lielrūpniecībai un spekulācijai un, no otras puses, tam

* *Engelss F.* Dabas dialektika. R., 1952, 166. lpp. *Red.*

spēcīgajam uzplaukumam, kuru kopš tā laika pārdzīvo dabaszinātnes Vācijā un kura pirmie ceļojošie sludinātāji bija karikatūriskās personas Fogts, Bihners utt., — nācija noteikti novērsās no Berlīnes vehēgelisma smiltajos noklīdušās klasiskās vācu filozofijas. Berlīnes vehēgelisms to bija pilnā mērā pelnījis. Bet nācija, kas grib stāvēt zinātnes augstumos, nevar iztikt bez teorētiskās domāšanas. Kopā ar hēgelismu tika aizmesta projām arī dialektika — tieši tanī momentā, kad domai neatvairāmi sāka uz mākties dabas procesu dialektiskais raksturs un kad tā tad tikai dialektika varēja palīdzēt dabaszinātnēm izkļūt no teorētiskajām grūtībām. Tā rezultātā dabaszinātnieki atkal kļuva par nevarīgiem vecās metafizikas upuriem. Publikā kopš tā laika plaši izplatījās, no vienas puses, filistra garīgajam līmenim pielāgotie sekļie Šopenhauera un vēlāk pat Hartmaņa prātojumi, no otras puses, dažādu fogtu un bīhneru vulgārais materiālisms ceļojošo sludinātāju stilā. Universitātēs savstarpēji sacentās visdažādākās eklektisma šķirnes, kurām kopīgs bija tikai tas, ka tās visas bija sameistarotas vienīgi no veco filozofisko sistēmu atkritumiem un visas bija vienlīdz metafiziskas. No klasiskās filozofijas atliekām saglabājās tikai zināma veida neokantisms, kura pēdējais vārds bija mūžīgi neizzināmā lieta par sevi, t. i., tā Kanta mācības daļa, kas vismazāk bija saglabāšanas cienīga. Gala rezultātā radās tagad valdošais nesakarīgums un juceklis teorētiskajā domāšanā.

Tagad nevar paņemt rokā gandrīz nevienu teorētisku dabaszinātņu grāmatu, negūstot tādu iespaidu, ka dabas pētnieki paši sajūt, cik ļoti pār viņiem valda šis nesakarīgums un juceklis, un ka tagad vispāratzītā, lai atļauts teikt, filozofija nerāda absolūti nekādu izeju. Un šeit patiesi nav nekādas citas izejas, nekādas citas iespējas panākt skaidrību kā tikai atgriešanās tādā vai citādā veidā no metafiziskās domāšanas pie dialektiskās domāšanas.

Šī atgriešanās var notikt dažādā veidā. Tā var izlauzt sev ceļu stihiski, vienkārši ar spiedienu, ko izdara paši dabaszinātniskie atklājumi, kurus ilgāk vairs nevar ietilpināt vecajā metafiziskajā Prokrusta gultā. Bet tas ir ilgstošs un grūts process, kurā jāpārvar bezgalīgi daudz liekas berzes. Šis process lielā mērā jau notiek, sevišķi bioloģijā. To var stipri saīsināt, ja vien teorētisko dabaszinātņu pārstāvji gribēs tuvāk iepazīties ar dialektisko filozofiju

tās vēsturiski dotajās formās. No šīm formām modernajām dabaszinātnēm sevišķi auglīgas var kļūt divas.

Pirmā — tā ir grieķu filozofija. Šeit dialektiskā domāšana vēl parādās pirmatnējā vienkāršībā, ko netraucē tie piemīļīgie šķēršļi²⁴⁸, kādus pati sev radīja XVII un XVIII gadsimta metafizika — Bēkons un Loks Anglijā, Volfs Vācijā — un ar kuriem tā aizsprostoja sev ceļu no atsevišķā izpratnes uz veselā izpratni, uz lietu vispārīgās sakarības izpratni. Grieķi — tieši tāpēc, ka viņi vēl nebija nonākuši līdz dabas saskaldīšanai, līdz analīzei, — dabu vēl aplūko kopumā, kā vienu veselumu. Dabas parādību kopsakarību grieķi nepierāda detaļās: tā viņiem ir tiešas vērošanas rezultāts. Te ir grieķu filozofijas trūkums, kura dēļ tai vēlāk vajadzēja atkāpties citu uzskatu priekšā. Bet te ir arī tās pārkums par visiem tās vēlākajiem metafiziskajiem pretiniekiem. Ja metafizikai attiecībā pret grieķiem ir taisnība detaļās, tad visumā taisnība ir grieķiem attiecībā pret metafiziku. Tas ir viens no iemesliem, kāpēc mums filozofijā, tāpat kā daudzās citās nozarēs, atkal un atkal jāatgriežas pie šās mazās tautas sasniegumiem, kuras universālā apdāvinātība un darbība nodrošinājusi tai cilvēces attīstības vēsturē tādu vietu, uz kādu nevar pretendēt neviena cita tauta. Otrs iemesls ir tas, ka grieķu filozofijas daudzveidīgajās formās jau dīgla veidā, tapšanas procesā ir sastopami gandrīz visi vēlākie pasaules uzskatu tipi. Tāpēc arī teorētiskās dabaszinātnes, ja tās grib izsekot savu tagadējo vispārīgo atzinumu izcelšanās un attīstības vēsturei, ir spiestas atgriezties pie grieķiem. Un šās nepieciešamības izpratne arvien vairāk un vairāk izlauž sev ceļu. Arvien retāki kļūst tie dabas pētnieki, kas, paši operējami ar grieķu filozofijas, piemēram, atomistiskās fragmentiem kā ar mūžīgām patiesībām, noraugās uz grieķiem, tāpat kā Bēkons, no augšas, tāpēc ka grieķiem nav bijis empīrisko dabaszinātņu. Varētu tikai vēlēties, lai šī izpratne padziļinātos un novestu līdz īstai grieķu filozofijas pazišanai.

Otra dialektikas forma, kas sevišķi tuva tieši vācu dabas pētniekiem, ir klasiskā vācu filozofija no Kanta līdz Hēgelim. Šeit jau ir likts kaut kāds pamats, jo arī bez jau pieminētā neokantisma atgriešanās pie Kanta sāk atkal kļūt par modi. Kopš atklāja, ka Kants ir radījis divas ģeniālas hipotēzes, bez kurām tagadējās teorētiskās dabaszinātnes nevar tikt ne soli uz priekšu, — proti, agrāk

Laplasam piedēvēto Saules sistēmas izcelšanās teoriju un teoriju par Zemes griešanās kustības palēnināšanos paimsumu rezultātā —, kopš tā laika dabas pētnieki ir atkal sākuši Kantu pienācīgi cienīt. Bet mācīties dialektiku no Kanta būtu nevajadzīgi nogurdinošs un nepateicīgs darbs, kopš Hēgeļa darbos mums jau ir plašs dialektikas kompendijs, kaut arī attīstīts no pilnīgi aplama izejas punkta.

Pēc tam kad, no vienas puses, pret «natūrfilozofiju» vērstā reakcija — ko lielā mērā attaisnoja šis aplamais izejas punkts un Berlīnes hēgelisma nožēlojamā panīšana — ir sevi izsmēlusi un beigās izvērtusies par vienkāršu lamāšanos, pēc tam kad, no otras puses, dabaszinātnes ar to teorētiskajām vajadzībām modernā eklektiskā metafizika tik bezcerīgi pametusi nevarības stāvoklī, — varbūt atkal radiesies iespēja dabas pētnieku vidū pieminēt Hēgeļa vārdu, neradot ar to viņos Vita deju, kurā Diringa kungs ir tik amizants.

Vispirms noteikti jāsaka, ka te nekādā ziņā nav runa par Hēgeļa izejas punkta aizstāvēšanu, pēc kura gars, doma, ideja ir primārais, bet īstenā pasaule — tikai idejas novilkums. No tā atteicās jau Feierbahs. Mēs visi esam vienīs prātīs, ka ikvienā zinātnes pētījumu laukā — kā dabā, tā arī vēsturē — jāiziet no mums dotajiem *faktiem*, dabaszinātnēs tāpat no dažādām matērijas priekšmetiskām formām un dažādām kustības formām*, un ka tāpat arī teorētiskajās dabaszinātnēs sakarības nedrīkst konstruēt un uzspiest faktiem, bet tās faktos jāatklāj un, kad tās atklātas, jāpierāda, cik iespējams, ar pieredzes palīdzību.

Gluži tāpat nevar būt runa arī par Hēgeļa sistēmas dogmatiskā satura saglabāšanu, kā to sludināja Berlīnes vecākās un jaunākās līnijas hēgelieši. Reizē ar ideālistisko izejas punktu krīt arī uz tā konstruētā sistēma, tāpat, atsevišķi minot, arī Hēgeļa natūrfilozofija. Bet te jāatgādina, ka pret Hēgeli vērstā dabaszinātniskā polemika, ciktāl tā vispār viņu pareizi saprata, vērsās vienīgi pret abiem šiem punktiem: pret ideālistisko izejas punktu un pret sistēmas patvaļīgo, faktiem pretim runājošo konstrukciju.

---

* Tālāk manuskriptā svītrots: «Mēs, sociālistiskie materiālisti, šinī ziņā ejam pat vēl ievērojami tālāk nekā dabas pētnieki, jo mēs arī...». Red.

Visu to atskaitot, paliek vēl Hēgeļa dialektika. Marksa nopelns ir tas, ka viņš pirmais pretstatā «īgnajiem, pretenziosajiem un aprobežotajiem epigoniem, kuriem tagad Vācijā ir noteicošais vārds»²⁴⁹, no jauna izcēla dienas gaismā aizmirsto dialektisko metodi, norādīja uz tās sakaru ar Hēgeļa dialektiku, kā arī uz tās atšķirību no pēdējās un tajā pašā laikā «Kapitālā» attiecināja šo metodi uz noteiktas empīriskas zinātnes — politiskās ekonomijas faktiem. Un to viņš veica tik sekmīgi, ka pat Vācijā jaunākā ekonomiskā skola paceļas augstāk par vulgāro brīvirdzniecības mācību tikai ar to, ka tā, izlikdamās par Marksa kritizētāju, patiesībā noraksta no viņa (diezgan bieži ap-lam).

Hēgelim dialektikā valda tā pati visu patieso sakarību sagrozīšana kā visos citos viņa sistēmas sazarojumos. Bet, kā to atzīmē Markss, tā «mistifikācija, ko dialektika pārcieta Hēgeļa rokās, nebūt netraucēja to, ka tieši Hēgelis pirmais deva tās vispārējo kustības formu izsmelšu un apzinātu attēlojumu. Hēgeļa mācībā dialektika stāv uz galvas. To vajag nostādīt uz kājām, lai zem mistiskās čaulas atsegtu racionālo kodolu.»²⁵⁰

Bet arī pašās dabaszinātnēs mēs diezgan bieži sastopamies ar tādām teorijām, kurās īstenās attiecības nostādītas uz galvas, kurās atspoguļojumu pieņem par atspoguļojamo objektu un kuras tāpēc tāpat nepieciešami jāapgriež otrādi. Tādas teorijas nereti valda ilgu laiku. Tieši tāds gadījums ir mācība par siltumu: gandrīz divus gad-simtu siltumu uzskatīja nevis par parastās matērijas kustību formu, bet par īpašu, noslēpumainu matēriju; tikai mehāniskā siltuma teorija izdarīja šeit nepieciešamo ap-griešanu. Un tomēr fizika, kurā valdīja siltumraža teorija, atklāja vairākus ārkārtīgi svarīgus likumus par siltumu. It īpaši Furjē un Sadī Karno²⁵¹ te nolīdzināja ceļu parei-zai teorijai, kurai vajadzēja tikai apgriezt otrādi tās priekšgājējas atrastos likumus un pārtulkojot tos savā va-lodā*. Gluži tāpat ķīmijā flogistona teorija savā gad-simtu ilgajā eksperimentālajā darbā pirmā sagādāja ma-teriālu, ar kura palīdzību Lavuazjē varēja atklāt, ka Pris-

* Karno teorijā figurējošā funkcija C , burtiski, tika apgriezta otrādi: $\frac{1}{C}$ = absolūtai temperatūrai. Ja to šādi neapgriež, tad ar to nekas nav iesākams.

tlija iegūtais skābeklis ir fantastiskā flogistona reālais antipods, un līdz ar to sagrava visu flogistona teoriju. Bet tas nebūt nenozīmēja flogistikas eksperimentālo rezultātu atmešanu. Gluži otrādi, tie joprojām pastāvēja, tikai to formulējumu apgriezta otrādi, no flogistona teorijas valodas pārtulkoja modernajā ķīmijas valodā, un tiktāl tie saglabāja savu nozīmi.

Hēgeļa dialektika attiecas pret racionālo dialektiku tāpat kā siltumraža teorija pret mehānisko siltuma teoriju, kā flogistona teorija pret Lavuazjē teoriju.

NO «ANTI-DĪRINGA» SAGATAVOŠANAS DARBIEM 252

PIRMĀ DAĻA

PIE PIRMĀ NODALIJUMA*

Pie III nodaļas

[Idejas — īstenības atspoguļojumi]

Visas idejas ņemtas no pieredzes, tās ir īstenības atspoguļojumi — pareizi vai sagrozīti.

Pie III nod., 42.—44. lpp.

[Materiālā pasaule un domāšanas likumi]

Divējāda veida pieredzes: ārējā — materiālā un iekšējā — domāšanas likumi un domāšanas formas. Domāšanas formas tāpat pa daļai mantotas attīstības ceļā (piemēram, matemātikas aksiomas pašas par sevi saprotamas eiropiešiem, bet, protams, ne bušmeņiem un Austrālijas nēģeriem).

Ja mūsu pieņēmumi ir pareizi un ja mēs tiem pareizi piemērojam domāšanas likumus, tad rezultātam vajag atbilst īstenībai, gluži tāpat kā aprēķiniem analītiskajā ģeometrijā jāatbilst ģeometriskajai konstrukcijai, kaut gan tās ir pavisam dažādas metodes. Bet diemžēl tas gan-

---

* Norādījumus uz «Anti-Dīringa» nodaļumiem un nodaļām un uz šā izdevuma lappusēm, uz kurām attiecas atbilstošie fragmenti, kā arī kvadrātiekvāš liktos fragmentu nosaukumus devis PSKP CK Marksisma-ļepinisma institūts. *Red.*

drīz nekad nemēdz būt vai arī ir tikai pavisam vienkāršās darbībās.

Ārējā pasaule savukārt ir vai nu daba, vai arī sabiedrība.

Pie III nod., 42.—44. lpp.; IV nod., 48.—51. lpp.;
X nod., 100. lpp.

[Domāšanas attiecība pret esamību]

Domāšanas vienīgais saturs ir pasaule un domāšanas likumi.

Pasaules pētišanas vispārīgie rezultāti rodas šās pētišanas beigās; tād tie nav *principi*, izejas punkti, bet *rezultāti*, iznākumi. Iegūt šos rezultātus, konstruējot tos galvā, iziet no tiem kā no pamata un tad no tiem galvā rekonstruēt pasauli — tā ir *ideoloģija*, tā ideoloģija, ar kādu līdz šim bija inficēti arī visi materiālisma paveidi. Kaut gan tam, protams, zināmā mērā bija saprotamas domāšanas attiecības pret esamību *dabā*, tomēr nesaprotamas bija šīs attiecības vēsturē, tas nesaprata domāšanas atkarību katrā konkrētā gadījumā no vēsturiskajiem materiālajiem apstākļiem. — Tā kā Diringa iziet no «principiem» un nevis no faktiem, tad viņš ir ideologs, un viņš var noslēpt, ka viņš ir ideologs, tikai izsakot savas tēzes tik vispārīgā un bezsaturīgā formā, ka šīs tēzes kļūst *aksiomātiskas, seklas*, pie kam tādā gadījumā no šīm tēzēm nevar nekā secināt, bet tajās var tikai *ielikt* patvaļīgu nozīmi. Piemēram, kaut vai *esamības vienīguma* princips. Pasaules vienība un viņpasaules esamības bezjēdzība ir visas pasaules pētišanas rezultāts, bet te domāts to pierādīt *a priori**, izejot no *domāšanas aksiomas*. Tā iznāk bezjēdzība. — Bet bez šās apgriešanas *nav iespējama eksakta filozofija*.

Pie III nod., 44.—45. lpp.

[Pasaule kā sakarīgs veselums. Pasaules izzināšana]

Pēc Hēgeļa, *sistemātika*** nav iespējama. Ir skaidrs, ka pasaule ir vienota sistēma, t. i., sakarīgs veselums, bet

* — neatkarīgi no pieredzes. *Red.*

** — t. i., absolūti pabeigtas sistēmas konstruēšana. *Red.*

šās sistēmas izzināšanas prieknoteikums ir *visas* dabas un vēstures izzināšana, ko cilvēki *nekad* nerasniedz. Tātad tam, kas konstruē sistēmas, neskaitāmi robi jāaizpilda ar *paša izdomājumiem*, t. i., *iracionāli* jāfantazē, jābūt ideologam.

Racionāla fantāzija — alias * kombinācija!

Pie III nod., 45.—48. lpp.

[Matemātiskās darbības un tīri loģiskās darbības]

Rēķinātājs prāts — *rēķināšanas mašīna!* — Komiski sajauktas matemātiskas darbības, kas materiāli pierādāmas, pārbaudāmas — jo tās pamatojas uz tiešu materiālu, kaut arī abstraktu vērošanu —, ar tādām *tīri* loģiskām operācijām, kuras pierādāmas tikai ar prāta secinājumiem un kurām tātad nepiemīt tāda pozitīva drošība, kāda piemīt matemātiskajām operācijām, — un cik daudz no tām izrādās kļūdainas! *Integrēšanas mašīna* (sal. Endrjūsa runu «Nature», 1876. g. 7. septembrī)²⁵³.

Shēma = šablons.

Pie III nod., 45.—48. lpp.; IV nod., 48.—51. lpp.

[Realitāte un abstrakcija]

Balstoties uz atzinumu par visu aptverošās esamības absolūto vienīgumu — zem kura var parakstīties pāvests un šeihs-ul-islams²⁵⁴, nemaz neatsakoties no sava nemaldīguma un no reliģijas, — Diringa tāpat nevar pierādīt visas esamības neapstrīdamo *materialitāti*, kā viņš nevar no jebkuras matemātikas aksiomas konstrukcijas ceļā atvasināt trīsstūri vai lodī vai arī no aksiomas atvasināt Pitagora teorēmu. Kā pirmajā, tā otrajā gadījumā nepieciešami reāli priekšnosacījumi, un tikai ar to izpētīšanu var sasniegt šos rezultātus. Pārlicība, ka bez materiālās pasaules nepastāv vēl īpaša garīgā pasaule, ir reālās pasaules ilgstošas un grūtas pētīšanas rezultāts, y compris** tāpat arī cilvēka smadzeņu produktu un procesu pētīšanu.

* — citādi. Red.

** — te ietverot. Red.

Ģeometrijas rezultāti nav nekas cits kā dažādu līniju, virsmu un ķermeņu resp. arī to kombināciju dabiskas īpašības, kuras lielāko tiesu bija sastopamas dabā jau ilgi pirms cilvēkiem (radiolārijas, kukaiņi, kristāli utt.).

Pie VI nod., 65.—66. un turpm. lpp.

[Kustība kā matērijas eksistences veids]

Kustība ir matērijas eksistences veids, tātad kaut kas vairāk nekā vienkārši tās īpašība. Matērija nepastāv un nekad nav varējusi pastāvēt bez kustības. Kustība pasaulē telpā, mazāk ievērojamu masu mehāniska kustība uz atsevišķa debess ķermeņa, molekulu vibrācija siltuma veidā, elektrisks spriegums, magnētiska polarizācija, ķīmiska sadalīšanās un savienošanās, organiska dzīvība līdz pat savam augstākajam produktam — domāšanai, — tādas ir kustības formas, kurās — tajā vai citā no tām — atrodas katrs atsevišķs vielas atoms katrā dotajā momentā. Katrs līdzsvars ir vai nu tikai relatīvs miers, vai arī pats ir kustība līdzsvarā, kāda, piemēram, ir planētu kustība. Absolūts miers ir domājams tikai tur, kur nav matērijas. Tātad no matērijas nevar atdalīt ne kustību kā tādu, ne kādu tās formu, piemēram, mehānisko spēku; kustību nevar nostādīt pretī matērijai kā kaut ko atsevišķu, tai svešu, ja negrib nonākt pie absurda.

Pie VII nod., 75.—78. lpp.

[Dabiskā izlase]

Diringam ar prieku vajadzētu pieķerties *natural selection** teorijai, jo tā tomēr ir vislabākā ilustrācija viņa mācībai par neapzinātiem mērķiem un līdzekļiem. — Darvins pēti dabisko izlasi, to *formu*, kādā notiek lēna pārmaiņa, bet Diringa prasa, lai Darvins uzrādītu arī pārmaiņas *cēloni*, par kuru arī Diringa kungam tāpat it nekas nav zināms. Lai kādi arī būtu zinātnes panākumi, Diringa kungs vienmēr sacīs, ka vēl kaut kā trūkst, un tādējādi viņam būs pietiekams pamats kurnēt.

* — dabiskās izlases. Red.

Pie VII nod.

[Par Darvinu]

Cik liels ir ārkārtīgi kautrīgais Darvins, kas ne vien salīdzina, grupē un apstrādā tūkstošiem faktu no visas bioloģijas, bet arī ar prieku min katru savu priekštecī, lai cik neievērojams tas būtu, pat tad, ja tas mazina viņa paša slavu, — ja viņu salīdzina ar lielīgo Diringu, kurš pats nekā nedod, bet ar nicināšanu izturas pret to, ko dod citi, un kurš...

Pie VII nod., 76.—78. lpp.; VIII nod., 84.—85. lpp.

*Diringiāna. Darvinisms, 115. lpp.*²⁵⁵

Augu *pielāgošanās* ir fizikālu spēku vai ķīmisku faktoru kombinācija, tātad nepavisam nav *pielāgošanās*. Ja «augš savā augšanā izraugās ceļu, kas tam dod visvairāk gaismas», tad tas to dara pa dažādiem ceļiem un dažādos veidos atkarībā no auga sugas un īpašībām. Bet fizikālie spēki un ķīmiskie faktori darbojas katrā augā citādi un palīdz augam, kas tomēr ir kaut kas cits nekā šie «ķīmiskie un fizikālie utt.», sasniegt tam vajadzīgo gaismu tādā ceļā, kas tam kļuvis raksturīgs ilgā iepriekšējā attīstībā. Šī gaisma darbojas kā kairinājums uz augu šūnām un kā reakciju ierosina augos šos spēkus un faktorus.* Tā kā šis process notiek organiskā šūnu veidojumā un izpaužas kairinājuma un reakcijas veidā, kas šeit notiek tāpat kā smadzenēs ar nervu palīdzību, — tad abos gadījumos lietojams tas pats izteiciens — *pielāgošanās*. Bet, ja *pielāgošanās* var notikt tikai ar apziņas palīdzību, kur tad sākas apziņa un *pielāgošanās* un kur tā beidzas? Monerā, kukaiņēdājā augā, sūkļos, korallī, pirmajā nervā? Dīrings sagādātu vecmodīgajiem dabas pētniekiem lielu prieku, ja viņš uzrādītu šo robežu. Protoplazmas kairinājums un protoplazmas reakcija konstatējama visur, kur ir dzīva protoplazma. Un, tā kā lēni mainīgo kairinājumu dēļ arī protoplazma tāpat pārmainās — citādi tā ietu bojā —, tad uz visiem organiskiem ķermeņiem *nepieciešams* attiecināt vienu un to pašu izteicienu — *pielāgošanās*.

* Malā atzīmēts: «Tāpat arī pie dzīvniekiem galvenais ir nepatvaļīgā *pielāgošanās*.» *Red.*

Pie VII nod., 76.—77. un turpm. lpp.

[Pielāgošanās un iedzimtība]

Pielāgošanos attiecībā uz sugu attīstību Hekelis uzskata par negatīvu faktoru, kas rada pārmaiņas, bet iedzimtību — par pozitīvu faktoru, kas saglabā sugas. Turpretī Dīrings apgalvo (122. lpp.), ka iedzimtība radot arī negatīvus rezultātus, radot *pārmaiņas* (pie tam plāpāšana par preformāciju).²⁵⁶ Tāpat kā visus citus šāda veida pretstatus, arī šos ļoti viegli var apgriezt otrādi un parādīt, ka pielāgošanās tieši tādēļ, ka tā maina *formu*, saglabā būtisko, *pašu orgānu*, kamēr iedzimtība ar divu ikreiz dažādu indivīdu savienojumu vienmēr rada pārmaiņas, kuru uzkrāšanās neizslēdz sugas pārmaiņu. Iedzimst taču arī pielāgošanās rezultāti! Bet tā mēs netiekam ne soli uz priekšu. Mums jāreķinās ar *lietu faktisko stāvokli* un tas jāpētī, un tad mēs, protams, redzēsim, ka Hekelim ir pilnīgi taisnība, uzskatot iedzimtību pašā tās būtībā par procesa konservatīvo, pozitīvo pusi, bet pielāgošanos — par revolucionizējošo, negatīvo pusi. Dzīvnieku pieradināšana, augu kultivēšana, kā arī nepatvaļīga pielāgošanās runā daudz pārliecinošāku valodu nekā visas Dīringa «izsmalcinātās koncepcijas».

Pie VIII nod., 85.—88. lpp.

Dīrings, 141. lpp.

Dzīvība. Ka vielu maiņa ir vissvarīgākā dzīvības parādība, to jau kopš 20 gadiem fiziologi ķīmiķi un ķīmiķi fiziologi ir apgalvojuši vairākkārt, — un šeit tā atkārtoti deklarēta kā dzīvības definīcija. Bet šī definīcija nav ne precīza, ne arī izsmeloša. Vielu maiņu mēs novērojam arī tur, kur *nav* dzīvības, piemēram, vienkāršos ķīmiskos procesos, kas, ja tiem pietiekami piegādā izejvielas, pastāvīgi no jauna rada savus pašu nosacījumus, pie kam šā procesa nesējs ir noteikts ķermenis (piemērus sk. Rosko, 102. lpp., sērskābes ražošana)²⁵⁷, endosmozē un eksosmozē (caur nedzīvām organiskām un pat neorganiskām plēvēm?), Traubes mākslīgajās šūnās un to apkārtējā vidē. Tātad vielu maiņai, ar kuru grib izskaidrot dzīvību, pašai savukārt nepieciešama noteiktāka definīcija. Nerautoties uz visiem dziļajiem pamatojumiem, izsmalcināta-

jām koncepcijām un smalkajiem pētījumiem, mēs tātad tomēr vēl neesam nokļuvuši pie lietas būtības izpratnes un joprojām jautājam: kas ir dzīvība?

Definīcijām zinātnē nav nozīmes, jo vienmēr izrādās, ka tās ir nepietiekamas. Vienīgā reālā definīcija ir pašas lietas būtības attīstība, bet tā vairs nav definīcija. Lai izzinātu un parādītu, kas ir dzīvība, mums jāpētī visas dzīvības formas un tās jāattēlo to savstarpējā sakarībā. Bet *ikdienišķai lietošanai* bieži var būt derīgs un pat nepieciešams īss norādījums uz vispārīgākajām un reizē visraksturīgākajām atšķirības pazīmēm tā dēvētajā definīcijā, un tas nevar kaitēt, ja vien no definīcijas neprasa, lai tā dotu vairāk, nekā tā spēj izteikt. Tātad mēģināsim sniegt šādu dzīvības definīciju, ko nesekmīgi centušies darīt ne mazums ļaužu (sk. Nikolsonu) ²⁵⁸.

Dzīvība ir olbaltuma ķermeņu eksistences veids, un šā eksistences veida būtība ir tāda, ka šo ķermeņu ķīmiskās sastāvdaļas pastāvīgi atjaunojas ar barošanos un izdalīšanos...

No organiskas vielu maiņas kā olbaltuma būtiskas funkcijas un no tam piemītošā plastiskuma tad nu atvasina dzīvības visas pārējās vienkāršākās funkcijas: kairināmību, kas parādās jau olbaltuma un tā barības savstarpējā iedarbībā; spēju savilkties, norijot barību; augšanas spēju, kas uz viszemākās pakāpes (monera) ietvēr sevī vairošanos daloties; iekšējo kustību, bez kuras nav iespējama ne barības uzsūkšana, ne tās asimilēšana. Bet, kā norisinās attīstības process no vienkārša plastiska olbaltuma līdz šūnai un tātad līdz organismam, to var noskaidrot tikai ar novērošanu, bet tāda pētīšana vairs neattiecas uz vienkāršu parasto dzīvības definīciju. (Dīrings 141. lappusē vēl runā par veselu starppasauli, jo bez kanāliem, pa kuriem norisinās vielu cirkulācija, un bez «digļa shēmas» neesot īstas dzīvības. Tā ir lieliska vieta.)

Pie X nod., 100.—107. lpp.

Dīrings — Politiskā ekonomija. — Abi vīri

Ķamēr runa ir par morāli, Dīrings tos var uzskatīt par vienlīdzīgiem, bet, tikko sāk runāt par politisko ekonomiju, tas vairs nav iespējams. Ja, piemēram, šie abi vīri

ir kāds jenkijs, broken in to all trades,* un Berlīnes students, kam nav nekā cita kā tikai aplicība par skolas un īstenības filozofijas pabeigšanu un vēl rokas, kuras aiz principa nekad nav vingrinātas paukošanā, kas tās padarītu stipras, vai tad šai gadījumā var runāt par vienlīdzību? Jenkijs ražo visu, students retumis tikai piepalīdz, bet sadalīšana notiek atbilstoši tam, ko katrs no viņiem padarījis, — un jenkijam drīz vien būs iespējams kapitālistiski ekspluatēt skaitā pieaugušos (dzimstības vai imigrācijas rezultātā) kolonijas iedzīvotājus. Tātad divi vīri viegli var likt pamatus visai tagadējai iekārtai, kapitālistiskajai ražošanai utt., un turklāt nevienam no viņiem nebūs jāķeras pie zobena.

Pie X nod., 107.—111. lpp.

Diringiāna.

Vienlīdzība — taisnība. — Priekšstats par to, ka vienlīdzība ir taisnības izteiksme, pilnīgas politiskas un sociālas iekārtas princips, ir radies gluži vēsturiski. Pirmatnējās kopienās vienlīdzība neeksistēja vai arī tā eksistēja tikai visai ierobežotos apmēros atsevišķas kopienas pilntiesīgam loceklim un bija saistīta ar verdzības pastāvēšanu. Tas pats antīkajā demokrātijā. Visu cilvēku — grieķu, romiešu un barbaru, brīvo un vergu, valstī dzimušo un ārzemnieku, valsts pilsoņu un tādu, ko valsts tikai aizsargāja, utt. — vienlīdzība antīkajam cilvēkam likās ne tikai bezprātīga, bet arī noziedzīga, un bija konsekvēnti, ka pirmos vienlīdzības sākumus kristiānismā vajāja. — Kristiānismā pirmoreiz bija izteikta *visu cilvēku kā grēcinieku negatīva vienlīdzība dieva priekšā* un šaurākā nozīmē šo un citu ar Kristus žēlastību un asinīm atpestīto dieva bērnu vienlīdzība. Tiklab viena, kā arī otra koncepcija izrietēja no lomas, kāda bija kristiānismam kā vergu, izraidīto, atstumto, vajāto un apspiesto reliģijai. Ar kristiānisma uzvaru šis moments atvirzījās pēdējā vietā, par vissvarīgāko kļuva vispirms pretstats starp ticīgajiem un pagāniem, starp ortodoksiem un ķeceriem. — Pastiprinoties pilsētām un līdz ar to vairāk vai mazāk attīstītajiem buržuāzijas un proletariāta elemen-

* — kas uz visu ko spējīgs. *Red.*

tiem, nenovēršami vajadzēja palēnām atkal uzaust prasībai pēc vienlīdzības kā buržuāziskās eksistences noteikuma, un ar to saistījās tas, ka proletārieši no politiskās vienlīdzības sāka atvasināt sociālo vienlīdzību. Pirmoreiz tas — protams, reliģiskā formā — spilgti izpaudās Zemnieku karā. — Buržuāzisko pusi, kāda bija prasībai pēc vienlīdzības, asi — bet vēl kā vispārcilvēcisku prasību — pirmoreiz formulēja Ruso. Kā tas notiek ar visām buržuāzijas prasībām, arī šeit proletariāts kā liktenīga ēna seko buržuāzijai un taisa savus secinājumus (Babefs). Šo sakaru starp buržuāzisko vienlīdzību un proletāriskajiem secinājumiem vajag tuvāk attīstīt.

Tātad, lai izstrādātu tēzi, ka vienlīdzība = taisnībai, bija vajadzīga gandrīz visa līdzšinējā vēsture, un to formulēt izdevās tikai tad, kad jau eksistēja buržuāzija un proletariāts. Bet vienlīdzības princips nozīmē to, ka nevajag pastāvēt nekādām privilēģijām, tātad būtībā tas ir *negatīvs*, tas visu līdzšinējo vēsturi pasludina par nederīgu. Tā kā šim principam trūkst pozitīva satura un tas bez izšķirības noraida visu pagātņi, tas tikpat labi noder proklamēšanai lielajā revolūcijā 1789.—1796. g., kā arī vēlākajiem tukšgalvjiem, kas nodarbojas ar sistēmu fabricēšanu. Bet izvirzīt tēzi, ka vienlīdzība = taisnībai, kā augstāko principu un galīgo patiesību ir aplam. Vienlīdzība pastāv tikai kā nevienlīdzības pretstats, taisnība — kā netaisnības pretstats; tātad šos jēdzienus vēl nomāc pretstats attiecībā pret līdzšinējo vēsturi, tātad pati vecā sabiedrība.*

Jau tādēļ vien minētā tēze nevar izteikt *mūžīgu* taisnību un patiesību. Pēc dažām sabiedriskās attīstības paudzēm — komunistiskajā iekārtā un pavairojoties dzīvības uzturēšanas līdzekļu daudzumam — cilvēkiem būs jānonāk tik tālu, ka lepnās prasības pēc vienlīdzības un tiesībām izliksies tikpat smieklīgas kā tagad dižošanās ar muižnieciskām un tamlīdzīgām mantojamām privilēģijām, praktiskajā dzīvē izzudīs vecās nevienlīdzības un veco pozitīvo tiesību, kā arī jauno — pārejas tiesību pretstats; tam, kas uzstās, lai viņam ar pedantisku akurātību izsniedz viņam pienākošos produktu vienlīdzīgu un taisnīgu daļu, — tam par izsmieklu izsniegs dubultporciju.

* Malā piezīme: «Vienlīdzības priekšstats izriet no cilvēka vispārīgā darba vienlīdzības preču ražošanā. «Kapitāls», 36. lpp.»²⁵⁹

Pat Dīrings piekritis, ka to var «paredzēt», — un kur gan citur, ja ne vēsturisku atmiņu glabātavā tad paliks vieta vienlīdzībai un taisnībai? Ja līdzīgas frāzes šodien labi noder aģitācijai, tās tāpēc vien nebūt nav mūžīga patiesība.

(Noskaidrot vienlīdzības *saturu*. — Ierobežojums tiesiskā ziņā utt.)

Starp citu, abstraktā vienlīdzības teorija vēl arī šodien un samērā tālai nākotnei ir aplanība. Neviens proletārietis sociālists vai sociālistisks teorētiķis negribēs atzīt abstraktu vienlīdzību starp sevi un bušmeni vai Ugunszemes iedzīvotāju, vai kaut pat *zemnieku*, vai arī pusfeodālu lauku algādzi; bet, tikko tas būs pārvarēts kaut vai tikai Eiropā, būs pārvarēts arī abstraktais vienlīdzības viedoklis. Nodibinot racionālu vienlīdzību, pati šī vienlīdzība zaudē katru nozīmi. Ja tagad prasa vienlīdzību, tad tas notiek, anticipējot intelektuālo un morālo *izlīdzināšanu*, kas *tagadējās vēsturiskajās attiecībās* iestājas pati no sevis. Bet *mūžīgajai* morālei vajadzētu būt iespējamai visos laikos un *visur*. To apgalvot par vienlīdzību neiedrošinās pat Dīrings; gluži otrādi, līdz zināmam laikam viņš pieļauj represiju, tātad atzīstot, ka vienlīdzība nav mūžīga patiesība, bet vēsturisks produkts un noteiktu vēsturisku stāvokļu raksturīga pazīme.

Buržuāziskā vienlīdzība (šķiru *privilēģiju* iznīcināšana) ļoti atšķiras no proletāriskās vienlīdzības (pašu šķiru iznīcināšanas). Prasība pēc vienlīdzības kļūst bezjēdzīga, ja iet tālāk par to, t. i., ja vienlīdzību saprot abstrakti. Arī Dīringa kungs beidzot ir spiests pa pakalduŗvīm atkal ielaist vardarbību, bruņotu un administratīvu, tiesas un policijas vardarbību.

Tā *pats vienlīdzības priekšstats ir vēsturisks produkts*, kura izstrādāšanai nepieciešama visa iepriekšējā vēsture; šis priekšstats tātad nepastāv no laika gala kā mūžīga patiesība. Ja tagad vienlīdzība liekas ļaužu vairākumam — en principe* — kaut kas pats par sevi saprotams, tad tas nav tās aksiomātiskā rakstura, bet gan *XVIII gadsimta ideju izplatīšanās* rezultāts. Tātad, ja abi daudzinātie vīri šodien nostājas uz vienlīdzības viedokļa, tad tas notiek tāpēc, ka viņi jāiedomājas kā XIX gadsimta «izglītoti» ļaudis un ka viņiem tas ir «*dabiski*». Bet, kā

* — principā. Red.

izturas un kā ir izturējušies *īstenie* ļaudis, tas ir atkarīgs un vienmēr ir bijis atkarīgs no vēsturiskajiem apstākļiem, kuros viņi dzīvojuši.

Pie IX nod., 97.—99. lpp.; X nod., 107.—111. lpp.

[Ideju atkarība no sabiedriskajām attiecībām]

Uzskatu, ka *cilvēku idejas un priekšstati radījuši viņu dzīves apstākļus* un nevis otrādi, atspēko visa līdzšinējā vēsture, kur līdz šim rezultāti vienmēr bijuši citādi, nekā gribēts, un tālākajā gaitā lielāko tiesu pat pretēji gribētajam. Šis uzskats tikai vairāk vai mazāk tālākā nākotnē var kļūt atbilstošs īstenībai, ciktāl cilvēki jau iepriekš zinās sabiedriskās iekārtas pārmaiņas nepieciešamību (sit venia verbo*), ko rada attiecību maiņa, un vēlēsies šo pārmaiņu, iekām tā tiks uzspiesta pret viņu apziņu un gribu. — Tas attiecināms arī uz *tiesību* priekšstatiem, tātd arī uz politiku (as far as that goes**, šis punkts jāaplūko nodalījumā «Filozofija» — «vardarbība» paliek politiskajai ekonomijai).

Pie XI nod., 117.—119. lpp. (sal. arī III nodalījumu, V nod., 309.—312. lpp.)

Jau pareiza *dabas* atspoguļošana ir grūta lieta, tas ir pieredzes ilgas vēstures produkts. Dabas spēki pirmatnējam cilvēkam šķiet kaut kas svešs, noslēpumains un nomācošs. Zināmā pakāpē, kādu pārdzīvo *visas* kultūrtautas, viņš ar tiem aprod, tos personificējot. Tieši šī personificēšanas tieksme visur radīja dievus, un consensus gentium***, uz ko atsaucas dieva esamības pierādījumi, pierāda tieši tikai šās personificēšanas tieksmes un tātd arī reliģijas kā nepieciešamas pārejas pakāpes vispārīgumu. Tikai dabas spēku patiesa izziņāšana padzen dievus vai dievu no vienas nozares pēc otras (Seki un viņa Saules sistēma)****. Tagad šis process tiktāl pavirzījies uz priekšu, ka teorētiski to var uzskatīt par pabeigtu.

* — lai atļauts tā teikt. *Red.*

** — ciktāl tas ir vietā. *Red.*

*** — tautu vienprātīgais uzskats. *Red.*

**** *Engelss F. Dabas dialektika, 176. lpp. Red.*

Sabiedrisko parādību sfērā atspoguļošana ir vēl grūtāka. Sabiedrību noteic ekonomiskās attiecības, ražošana un maiņa līdz ar vēsturiskajiem priekšnoteikumiem.

Pie XII nod., 122.—125. lpp. (sal. «Ievadu», 30.—33. lpp.)

Pretstats — ja kāda lieta satur pretstatu, tad šī lieta ir *pretrunā* pati ar sevi; tas pats attiecas arī uz šās lietas izteiksmi domās. Piemēram, tas, ka lieta turpina būt tā pati un tai pašā laikā pastāvīgi mainās, ka tā satur sevī pretstatu starp «pastāvīgu» un «mainīgu», ir *pretruna*.

Pie XIII nod.

[Nolieguma noliegums]

Visas indogermāņu tautas iesāk ar *kopīgu* īpašumu. Gandrīz pie visām tautām tas sabiedriskās attīstības gaitā tiek atcelts, *noliegts*, to izstumj citas formas — privātais īpašums, feodālais īpašums utt. Sociālās revolūcijas uzdevums ir noliegt šo noliegumu, atjaunot sabiedrisko īpašumu attīstības augstākā pakāpē. Vai arī — antīkā filozofija sākotnēji bija stihisks materiālisms. No tā cēlās ideālisms, spirituālisms, materiālisma noliegums — sākumā kā pretstats starp dvēseli un miesu, pēc tam mācībā par nemirstību un monoteismā. Ar kristiānisma palīdzību šis spirituālisms tika vispār izplatīts. Šā nolieguma noliegums ir vecā reproducēšana augstākā pakāpē, tagadējais materiālisms, kas attiecībā pret pagātni savu teorētisko noslēgumu rod zinātniskajā sociālismā...

Pats par sevi saprotams, ka šie dabiskie un vēsturiskie procesi atspoguļojas domājošās smadzenēs un tur reproducējas, kā tas jau redzams minētajos piemēros — aX — a utt., un tieši augstākie dialektikas uzdevumi tiek atrisināti tikai ar šās metodes palīdzību.

Zināms, ir arī slikts, neauglīgs noliegums. — Istaits, dabiskais, vēsturiskais un dialektiskais noliegums (apskatīts no formas puses) ir tieši katras attīstības virzītājs princips — sadalīšanās pretstatos, to cīņa un atrisinājums, pie kam (vēsturē daļēji, domāšanā pilnīgi), pamatojoties uz iegūto pieredzi, tiek atkal sasniegts sākotnējais izejas punkts, bet augstākā pakāpē. — Turpre-

tim neauglīgs noliegums ir tīri subjektīvs, individuāls, tas nav pašas lietas attīstības stadija, bet no ārienes ienests *uzskats*. Un, tā kā no šāda nolieguma nekas nevar iznākt, tad noliedzējam jābūt nemierā ar pasauli, īgni jānopeļ viss esošais un notikušais, visa vēsturiskā attīstība. Kaut gan senie grieķi arī sasniedza zināmus rezultātus, tomēr viņi nepazīna ne spektrālo analīzi, ne ķīmiju, ne diferenciālrēķinus, ne tvaika mašīnu, ne šosejas, ne elektrisko telegrāfu, ne dzelzceļus. Vai ir vērts ilgi kavēties pie šādu atpalikušu cilvēku darbiem? Viss ir slikts — tiktāl šāda veida noliedzēji ir pesimisti —, izņemot mūsu pašu visaugsto personu, kas ir pilnīga, un tā mūsu pesimisms pāriet mūsu optimismā. Tātad mēs paši esam izdarījuši nolieguma noliegumu!

Pat Ruso uzskats par vēsturi ir nolieguma noliegums: sākotnējā vienlīdzība — samaitātība, ko radījusi nevienlīdzība, — vienlīdzības nodibināšana augstākā pakāpē.

Dirings pastāvīgi sludina ideālismu — *ideālu* viedokli. Ja mēs no pastāvošajām attiecībām secinām nākotni, ja mēs uztveram un pētījam vēstures gaitā darbojošos *negatīvo* elementu *pozitīvo* pusi — un to pēc savas saprašanas dara pat visaprobežotākais progresists, pat ideālists Laskers —, tad Dirings to dēvē par «ideālismu» un tāpēc domā, ka viņam ir tiesība fabricēt nākotnes projektus, kuros paredzēts pat skolu mācību plāns un kuri ir fantastiski, jo dibināti uz nezināšanu. Viņš nemana, ka pie tam viņš pats *izdara nolieguma noliegumu*.

Pie XIII nod., 139.—141. lpp.

NOLIEGUMA NOLIEGUMS UN PRETRUNA.

Kaut kā pozitīva «nekas» ir noteikts nekas, saka Hēgelis.²⁶⁰

«Diferenciāļus var uzskatīt par *istām nullēm** un ar tiem var operēt kā ar *istām nullēm**, starp kurām tomēr pastāv noteikta attiecība, kas izriet tieši no šajā gadījumā aplūkojamā jautājuma stāvokļa.» Matemātiski tas neesot absurds, saka Bosī.²⁶¹

Daļai $\frac{0}{0}$ var būt ļoti noteikta nozīme, ja tā rodas, skaitītājam un saucējam vienlaicīgi izzūd dot. Tāpat $0 : 0 = A : B$, kur $\frac{0}{0} = \frac{A}{B}$ tātad mainās līdz ar A un B nozīmes maiņu

* Kursīvs Engelsa. *Red.*

(95. lpp., piemēri). Un vai tā nav «pretruna», ka nulles atrodas attiecībās, t. i., ka tām var būt ne tikai nozīme vispār, bet pat dažādas nozīmes, kuras var izteikt skaitļos? $1:2=1:2$; $1-1:2-2=1:2$; $0:0=1:2$.²⁶²

Dīrings pats saka, ka pieminētās bezgalīgi mazo lielumu summēšanas — vienkārši runājot, integrālrēķini — ir visaugstākās utt. operācijas matemātikā. Kā šā veida rēķināšana notiek? Mums ir divi, trīs vai vairāki mainīgi lielumi, t. i., tādi lielumi, kas mainoties uzrāda savā starpā noteiktu attiecību. Piemēram, ir divi lielumi, x un y , un jāatrisina noteikts elementārajai matemātikai neatrisināms uzdevums, kurā funkcionē x un y . Es diferencēju x un y , t. i., es pieņemu x un y par tik bezgalīgi maziem, ka tie izzūd salīdzinājumā ar katru vismazāko reālo lielumu, tā ka no x un y nepaliek nekas pāri kā tikai to *savstarpējā attiecība* — bez jebkāda materiāla pamata, tā tad $\frac{dx}{dy} = \frac{0}{0}$, bet šis $\frac{0}{0}$ izteic attiecību $\frac{x}{y}$. Ka šī attiecība starp diviem izzudušiem lielumiem, fiksētais to izzušanas moments, ir pretruna, tas mūs nevar mulsināt. Tā tad es nedarīju nekā cita kā *noliedzu* x un y , tomēr ne tai nozīmē, ka es tos galīgi vairs neievēroju, bet atbilstoši lietas apstākļiem. Dotajās formulās jeb vienādojumos man x un y vietā ir to noliegums, dx un dy . Pēc tam es ar šīm formulām izdaru parastās darbības, rikojas ar dx un dy tā, it kā tie būtu reāli lielumi, un zināmā punktā es noliedzu noliegumu, t. i., integrēju diferenciāļa formulu, dx un dy vietā es lieku reālos lielumus x un y , un tādējādi es nebūt nemīņājos uz vietas, bet atrisinu uzdevumu, ap kuru parastā ģeometrija un algebra varētu tikai veltīgi aplauzt zobus.

PIE II NODALIJUMA

Pie II nod.

Verdzība — kur tā ir ražošanas valdošā forma — pārvērš darbu par verdzisku darbību, t. i., par nodarbošanos, kas dara negodu brīviem cilvēkiem. Līdz ar to tiek aizsprostota izeja no tamlīdzīga ražošanas veida, kamēr, no otras puses, attīstītākai ražošanai verdzība ir traucēklis un tās likvidēšana kļūst par neatliekamu nepieciešamību.

No šās pretrunas iet bojā ikviens uz verdzību dibināta ražošanas un ikviens uz to dibināta sabiedrība. Lielāko tiesu atrisinājums rodams, bojāejošo sabiedrību ar varu pakļaujot citu — stiprāku sabiedrību verdzībā (Grieķiju iekaroja Maķedonija un vēlāk Roma); kamēr šīs stiprākās sabiedrības pamatojas uz vergu darbu, notiek vienīgi centra pārvietošanās, un viss process atkārtojas augstākā pakāpē, līdz beidzot (Romu) iekaro tāda tauta, kas verdzības vietā ievieš jaunu ražošanas veidu. Vai arī verdzību atceļ ar varu vai brīvprātīgi, un tad *agrākais ražošanas veids iet bojā*: lielo plantāciju vietu ieņem skvotēru parcelārā saimniecība — kā Amerikā. Tā verdzības dēļ gāja bojā arī Grieķija, un jau Aristotelis teica, ka saiešanās ar vergiem demoralizē pilsoņus, nemaz jau nerunājot par to, ka vergi padara pilsoņiem darbu neiespējamu. (Cita lieta ir mājas verdzība — kā, piemēram, Austrumos; te tā veido ražošanas pamatu nevis tieši, bet netieši, kā ģimenes sastāvdaļa, pārejot tajā nemanot (harēma verdzenes).)

Pie III nod.

Diringiskajā nosodišanas cienīgajā vēsturē valda *vardarbība*. Turpretī īstenajā, progresīvajā vēstures kustībā valda *materiāli iekarojumi*, kas *paliek*.

Pie III nod.

Un ar ko tad uztur vardarbību, armiju? Ar *naudu*. Tātad atkal izrādās, ka tā atkarīga no ražošanas. Sal. Atēnu floti un politiku 380.—340. gados. Vardarbība pret sabiedrotajiem beidzās neveiksmīgi tādēļ, ka trūka materiālo līdzekļu, kuri bija nepieciešami, lai enerģiski vestu ilgstošus karus. Napoleonu uzvarēja angļu subsīdijas, ko sagādāja jaunā lielrūpniecība.

Pie IV nod.

[Partija un militārā sagatavošanās]

Aplūkojot cīņu par eksistenci un Diringa deklamāciju pret cīņu un ieročiem, jāuzsver, ka revolucionārai partijai vajag pazīt arī cīņu: partijai varbūt reiz būs jāizdara

revolūcija; taču nevis pret tagadējo militāri birokrātisko valsti, kas politiski būtu tikpat neprātīgi kā Babefa mēģinājums pārlēkt tieši no Direktorijas uz komunismu un pat vēl neprātīgāk, jo Direktorija tomēr bija buržuāziska un zemnieciska valdība.²⁶³ Bet pret buržuāzisko valsti, kas stāsies tagadējās valsts vietā, partija var būt spiesta lietot revolucionārus līdzekļus, lai nosargātu pašas buržuāzijas dotos likumus. Tādēļ vispārējā karaklausība ir mūsu interesēs, un tā visiem jāizmanto, lai iemācītos cīnīties, bet it sevišķi tiem, kuriem izglītība ļauj kā brīvprātīgajiem gada laikā pabeigt militāro apmācību, kas nepieciešama, lai kļūtu par virsnieku.

Pie IV nod.

Par. «vardarbību»

Atzīts, ka vardarbībai ir arī revolucionāra loma, un proti, visos «kritiskajos» laikmetos ar izšķirošu nozīmi — kā pārejot uz socialitāti — un arī tad tikai kā piespiedtas aizsargāšanās līdzeklim pret reakcionāriem ārējiem ienaidniekiem. Bet Marksa aprakstītajam apvērsumam, kas norisinājās Anglijā XVI gadsimtā, arī bija sava revolucionārā puse: tas bija viens no galvenajiem nosacījumiem feodālā zemesīpašuma pārvēršanai par buržuāzisku un buržuāzijas attīstībai. Franču 1789. gada revolūcija arī lielā mērā lietoja vardarbību, 4. augusts tikai sankcionēja zemnieku vardarbību un tika papildināts ar muižnieku un baznīcas īpašumu konfiskāciju.²⁶⁴ Ģermāņu vardarbīgajiem iekarojumiem, tādu valstu dibināšanai iekarotajās zemēs, kur valda lauki un nevis pilsēta (kā senajā pasaulē), — taisni tādēļ sekoja verdzības pārveidošana par vieglāku dzimtbūtniecisku iekārtu un par citām zemnieku atkarības formām (senajā pasaulē sakarā ar latifundijām aramzemi pārvērta par lopu ganībām).

Pie IV nod.

[Vardarbība, kopīpašums, ekonomika un politika]

Kad indoģermāņi ieceļoja Eiropā, viņi ar *varu* atspieda pirmatnējos iedzīvotājus un apstrādāja zemi kā kopienas īpašumu. Ķeltu, ģermāņu un slāvu zemes kopienas īpa-

šuma pastāvēšana vēl vēsturiski konstatējama, un slāviem, ģermāņiem un pat ķeltiem (rundale) tas vēl pastāv pat tiešas (Krievija) vai netiešas (Irija) zemnieku atkarības veidā. Vardarbība izbeidzās pēc tam, kad lapī un baski bija padzīti. Pašā kopienā valdīja vienlīdzība vai arī radās labprātīgi atzītas privilēģijas. Kur no kopīpašuma radās atsevišķu zemnieku zemes privātipašums, šī dališana starp kopienas locekļiem norisinājās līdz XVI gadsimtam pilnīgi nepiespiesti; tā notika lielāko tiesu pavisam pakāpeniski, un kopīpašuma atliekas bija ļoti parasta parādība. Par *vardarbību* nebija runas, to lietoja tikai pret šīm atliekām (Anglijā XVIII un XIX gadsimtā, Vācijā galvenokārt XIX gadsimtā). Irija ir izņēmuma gadījums. Indijā un Krievijā šis kopīpašums mierīgi pastāvēja, valdot visdažādākajiem varmācīgajiem iekarotājiem un despotijām, un noderēja tām par pamatu. Krievija ir pierādījums, kā ražošanas attiecības nosaka vardarbības politiskās attiecības. Līdz XVII gadsimta beigām krievu zemnieks nebija stipri apspiests, viņš varēja brīvi pārvietoties, bija gandrīz neatkarīgs. Pirmais Romanovs piesaistīja zemniekus pie zemes. Kopš Pētera laika sākās Krievijas ārējā tirdzniecība, un Krievija varēja eksportēt tikai zemkopības produktus. *Tas* radīja zemnieku apspiešanu, kas pieauga tādā pašā samērā kā *eksports, kura dēļ tā radās*, kamēr Katrīna šo apspiešanu izveidoja pilnīgi un galīgi noslēdza likumdošanu. Bet šī likumdošana ļāva muižu īpašniekiem arvien vairāk apspiest zemniekus, tā ka spaidi arvien kļuva lielāki.

Pie IV nod.

Ja vardarbība ir sociālo un politisko apstākļu cēlonis, kas tad ir vardarbības cēlonis? Citu darba *produktu* un citu *darbaspēka* piesavināšanās. Vardarbība varēja mainīt produktu patērēšanu, bet ne pašu ražošanas veidu, tā nevarēja klaušu darbu padarīt par algotu darbu, izņemot gadījumus, kad tam bija nepieciešamie apstākļi un kad dzimtbūtnieciskā darba veids kļuva ražošanai par važām.

Pie IV nod.

Līdz šim vardarbība — turpmāk socialitāte. Šķīsta un laba vēlēšanās, prasība pēc «taisnības». Bet šo prasību izvirzīja jau T. Mors priekš 350 gadiem²⁶⁵, un tā vēl šo-

dien nav izpildīta. Kāpēc gan tai jārealizējas tagad? Dīrings nedod atbildi. Lielrūpniecība šo prasību īstenībā izvirza nevis kā prasību pēc taisnības, bet kā nepieciešamību, ko nosaka ražošana, un tas ir pavisam kas cits.

PIE III NODALIJUMA

Pie I nod.

Furjē («Jaunā rūpnieciskā un sociētārā pasaule») ²⁶⁶.

Nevienlīdzības elements: «tā kā cilvēks instinktīvi ir vienlīdzības ienaidnieks», 59. lpp.

«Šis blēdību mehānisms, ko dēvē par civilizāciju», 81. lpp.

«Vajadzētu beigt ierādīt viņām» (sievietēm), «kā tas pie mums pieņemts, nepateicīgos uzdevumus, apkalpotāju lomas, ko viņām piešķir filozofija, apgalvojot, ka sieviete radīta tikai tādēļ, lai mazgātu traukus un lāpītu vecas bikses», 141. lpp.

«Dievs piešķīris manufaktūras darbam daļu pievilcības, kas atbilst tikai *ceturtajai* tā laika, ko sabiedrīks cilvēks var ziedot darbam.» Pārējais laiks tāpēc jāziedo zemkopībai, lopkopībai, virtuvei, rūpnieciskām armijām, 152. lpp.

«Maigā morāle, lēnprātīgā un tīrā tirdzniecības draudzene», 161. lpp. «Morāles kritika», 162. un turpm. lpp.

Sālaika sabiedrībā — «civilizētajā mehānismā» — valda «divkosība darbībā, pretruna starp individuālo un kolektīvo interesi»; tas ir «individu vīspārējs karš pret masām. Bet mūsu politiskās zinātnes vēl iedrošinās runāt par darbības vienību!» 172. lpp.

Mūsaiķu pētnieki dabas pētišanā visur piedzivoja neveiksmi, jo nezināja izņēmumu jeb pāreju teoriju, *krustojumu* teoriju.» («Krustojumu» piemēri: «cidonija, nektarīns, zutis, sikspārnis utt.») 191. lpp.

OTRĀ DAĻA

[Sakarā ar Dīringa apgalvojumu, ka «gribas darbība, ar kuras palīdzību izveidojas cilvēku apvienības, kā tāda pakļauta dabas likumiem», Engelsš piezīmē:]

Tātd par *vēsturisko* attīstību ne vārda. Vienīgi mūžīgais dabas likums. Viss izskaidrots ar psiholoģiju, kas diemžēl ir vēl daudz vairāk «atpalikusi» nekā politika.

[Sakarā ar Dīringa prātojumiem par verdzību, algoto darbu un vardarbības cēļā iegūto ipašumu kā par «*tīri politiskas dabas* sociāli ekonomiskām *attiecību* formām» Engelsš izteic šādu piezīmi:]

Vienmēr tā pati ticība, ka politiskajā ekonomijā spēkā ir tikai mūžīgie dabas likumi, ka visas pārmaiņas un sagrozījumus radījusi nederīga politika.

Tātad visā vardarbības teorijā pareizs ir tikai tas, ka līdz šim visu sabiedrības formu uzturēšanai bija vajadzīga *vardarbība* un daļēji tās pat nodibinātas ar vardarbību. Šī vardarbība savā organizētajā veidā tiek saukta par *valsti*. Tātad šeit izteikta tā banālā doma, ka kopš tā laika, kad cilvēks izkļuvis no galīgas mežonības stāvokļa, visur pastāvējušas valstis, un tas cilvēcei bija jau zināms arī pirms Diringa. — Bet valsts un vardarbība ir taisni tas, kas ir *kopīgs* visām līdz šim pastāvējušajām sabiedrības formām, un, ja es, piemēram, orientālās despotijas, antīkās republikas, Maķedonijas monarhijas, Romas impēriju, viduslaiku feodālismu izskaidroju ar to, ka visas tās bijušas pamatotas uz *vardarbību*, tad es vēl nekā neesmu izskaidrojis. Tātad dažādās sociālās un politiskās formas jāizskaidro nevis ar vardarbību, kas taču vienmēr paliek viena un tā pati, bet ar to, *attiecībā uz ko vardarbību lieto*, ar to, *kas* ir aplaupīšanas objekts, — ar katra laikmeta produktiem un ražotājspēkiem un no tiem izrietošo sadalīšanu. Un tad izrādītos, ka orientālais despotisms pamatojies uz kopīpašumu, antīkās republikas — uz pilsētām, kas nodarbojās ar zemkopību, Romas impērija — uz latifundijām, feodālisms — uz lauku valdīšanu pār pilsētu, kurai bija savi materiālie pamati, utt.

[Engelss citē Diringa vārdus:

«Saimniecības dabiskos likumus ar visu stingrību varēsīm atklāt tikai tā, ka mēs domās atstāsim pie malas valsts un sabiedrisko institūtu darbības — proti, ar nebrīvu algoto darbu saistītā vardarbības ceļā iegūtā īpašuma darbības —, tā, ka mēs sargāsimies aplūkot šīs darbības kā cilvēka nemainīgās dabas (!) nepieciešamās sekas...»

Sakarā ar šo Diringa prātojumu Engelss piezīmē:]

Tātad saimniecības dabiskos likumus it kā varētu atklāt tikai tad, ja *atraujas no visas līdz šim pastāvošās saimniecības*; šie likumi nesagrozītā veidā līdz šim nekad nav izpaudušies! — Cilvēka *nemainīgā* daba — no pēr-
tiķa līdz Gētem!

Ar šo «vardarbības» teoriju Diringš grib izskaidrot, kā tas gadījies, ka kopš seniem laikiem visur vairākums sastāvējis no varmācīgi apspiestajiem un mazākums no varmācības lietotājiem. Tas jau pats par sevi pierāda, ka vardarbības attiecība dibinās uz ekonomiskiem apstākļiem, kurus nevar tik vienkārši likvidēt ar politiskiem līdzekļiem.

Dirings neizskaidro renti, peļņu, procentus, darba algu, bet apgalvo, ka tie nodibināti *vardarbības* ceļā. Bet no kurienes rodas vardarbība? Non est.*

Vardarbība rada īpašumu, bet īpašums = ekonomiska vara. Tātad vardarbība = vara.

Markss «Kapitālā» (uzkrāšana) pierādījis, ka zināmā attīstības pakāpē preču ražošanas likumi nenovēršami rada kapitālistisko ražošanu ar visām tās blēdībām un ka tam *nemaz nav vajadzīga vardarbība*.²⁶⁷

Ja Dīrings politisko darbību atzīst par vēstures pēdējo noteicošo spēku un to saka, it kā tas būtu kas jauns, tad viņš tikai atkārtoto, ko teikuši visi agrākie vēsturnieki, no kuru viedokļa arī sociālās formas tiek izskaidrotas vienīgi ar politiskajām formām, bet nevis ar ražošanu.

C'est trop bon!** Visa brīvīdniecības skola, sākot ar Smitu, visas ekonomiskās mācības pirms Marksa atzīst ekonomiskos likumus — ciktāl tās tos saprot — par «dabas likumiem» un apgalvo, ka to darbību izkroplojot valsts, «valsts un sabiedrisko institūtu darbība»!

Starp citu, visa šī teorija ir tikai mēģinājums pamatot socialismu ar Kerija mācību: ekonomika pati par sevi ir harmoniska, visu samaitā valsts ar savu iejaukšanos.

Vardarbības papildinājums ir *mūžīgā taisnība*; tā parādās 282. lpp.

[Engelss raksturo Diringa viedokli, ko viņš attīsta sakarā ar Smita, Rikārdo un Kerija kritiku, šādi: «Ražošanu tās visabstraktākajā formā var ļoti labi izpētīt piemērā ar Robinsonu, sadalīšanu — piemērā ar diviem izolētiem saliniekiem, pie kam var iedomāties visas starppakāpes, sākot ar pilnīgu vienlīdzību un beidzot ar pilnīgu pretstatu starp kungu un vergu.» Engelss citē šādu Diringa frāzi: «Tikai *nopietnas sociālas* (!) aplūkošanas (!) ceļā var nonākt pie viedokļa, kam pēdējā instancē patiešām ir izšķiroša nozīme sadalīšanas teorijā.» Sakarā ar to Engelss piezīmē:]

Tātad vispirms no īstenās vēstures abstrahē dažādas tiesiskas attiecības un atrauj tās no vēsturiskā pamata, uz kura tās radušās un vienīgi uz kura tām ir kāda jēga, un pārstata tās uz diviem indivīdiem — Robinsonu un Piektdieni, kur šīs attiecības, protams, ir gluži patvaļīgas. Pēc tam kad šīs attiecības tādējādi tikušas reducētas uz tīru vardarbību, tās atkal pārstata īstenajā vēsturē un ar to pierāda, ka arī šeit viss dibinās tikai uz vardarbību. Ka

* — Nav (t. i., nav atbildes). Red.

** — Tas ir lieliski! Red.

vardarbība jālieto pret materiālu substrātu un ka jānoskaidro taisni tas, kā šis substrāts radies, to Dīrings neievēro.

[Engelss citē šādu vietu no Diringa «Politiskās un sociālās ekonomijas kursa»: «Saskanā ar tradicionālo uzskatu, pie kāda turas visas politiskās ekonomijas sistēmas, sadalīšana ir, tā sakot, tekošs process, kas vērsts uz ražošanā izgatavoto produktu masu, kuru uzlūko par gatavo kopproduktu... *dziļākam* pamatojumam turpretī jāaplūko tā sadalīšana, kas attiecas uz ekonomiskajām un ekonomiski aktīvajām *tiesībām*, bet ne tikai uz šo tiesību kārtējām un uzkrājumiem sekām.» Sakarā ar to Engelss piezīmē:]

Tātad nepietiek ar to, ka pēti kārtējās produkcijas sadalīšanu.

Zemes rentes priekšnoteikums ir zemesīpašums, peļņas — kapitāls, darba algas — strādnieki, kam nav īpašuma, bet kam pieder tikai darbaspēks. Tātad jāizpēti, kā tas radies. Markss — ciktāl tas viņam bija vajadzīgs — I sējumā to noskaidroja attiecībā uz kapitālu un darbaspēku, kam nav īpašuma; pētījums par tagadējā zemesīpašuma izcelšanos ietilpst zemes rentes pētīšanā, tātad II sējumā.²⁶⁸ Dīringam pētīšana un vēsturiskais pamatojums aprobežojas ar vienu vārdu: *vardarbība!* Šeit jau ir tieša mala fides*. — Kā D[irings] *izskaidro* lielo zemesīpašumu sk.: *Bagātība* un *vērtība*; to labāk pārnest uz šejieni.

Tātad vardarbība rada laikmeta, tautas utt. ekonomiskos, politiskos utt. dzīves apstākļus. Bet kas rada vardarbību? Organizēts spēks vispirms ir *armija*. Un nekas nav tik atkarīgs no ekonomiskajiem apstākļiem kā taisni armijas sastāvs, organizācija, apbruņojums, stratēģija un taktika. Pamats ir apbruņojums, un tas atkal ir tieši atkarīgs no sasniegtās ražošanas pakāpes. Akmens, bronza un dzelzs ieroči, bruņas, kavalērija, šaujamaiss pulveris un beidzot lielais apvērsums, ko karalietās radījusi lielrūpniecība ar rievotām, no patrontelpas lādējamām šautenēm un ar artilēriju — ar produktiem, kurus varēja ražot tikai lielrūpniecība ar savām vienmērīgi strādājošajām mašīnām, kas ražo gandrīz absolūti identiskus produktus. No apbruņojuma atkarīgs savukārt sastāvs un organizācija, stratēģija un taktika. Taktika atkarīga arī no satiksmes ceļiem — kaujas plāns un Jēnas kaujas panākumi nebūtu iespējami, pastāvot tagadējām šosejām, —

* — negodīgums. *Red.*

un beidzot dzelzceļi! Tātad tieši vardarbība visvairāk atkarīga no pastāvošajiem ražošanas apstākļiem, un to sapratis pat kapteinis Jēnss («Kölnische Zeitung» — Ma-kiavelli utt.)²⁶⁹

Te sevišķi jāuzsver modernais karošanas veids, sākot ar durkļa šauteni un beidzot ar šauteni, kas lādējama no patrontelpas, — kur vairs izšķirošais nav cilvēks ar zobenu, bet ieroči — līnija, kolonna, ja ir vājš karaspēks, tomēr segta ar strēlniekiem (Jena contra * Velingtons), un beidzot vispārēja sadalīšanās strēlnieku ķēdēs, lēno soļu vietā praktizējot pārskrējenus.

[Pēc Diringa, «prasmīga roka vai galva jāuzskata par ražošanas līdzekli, kas pieder sabiedrībai, par *mašīnu*, kuras produkts pieder *sabiedrībai*». Sakarā ar to Engelss saka:]

Taču *mašīna nepaliek vārtību, bet prasmīga roka paliek!* Tātad vērtības likums, *quant à cela***, tiek aizliegts, kaut gan līdz ar to tam jāpaliek spēkā.

[Sakarā ar Diringa «visas socialitātes *politiski juridiskā pamata*» koncepciju Engelss piezīmē:]

Līdz ar to taču tūlīt tiek lietots ideālistisks mērogs. Nevis pati ražošana, bet *tiesības*.

[Par Diringa «saimniecisko komūnu» un tajā valdošo darba dalīšanas, sadalīšanas, maiņas un naudas sistēmu Engelss piezīmē sekojošo:]

Tātad arī atsevišķu strādnieku *atalgo* sabiedrība.

Tātad arī dārgumu uzkrāšana, augļošana, kredīts un visas sekas līdz pat naudas krīzēm un naudas trūkumam. Nauda uzspīdzina saimniecisko komūnu tikpat nenovēršami, kā tā patlaban sagatavojusi krievu obščinas uzspīdzināšanu un kā tā uzspīdzina ģimenes kopienu, ja starp atsevišķiem locekļiem notiek maiņas operācijas ar naudas palīdzību.

[Engelss citē šādu Diringa frāzi, iekavās sniegdams savu piezīmi: «Patiess darbs tātad ir sociāls dabas likums, kam pakļauti veselīgi veidojumi» (tas nozīmē, ka visi agrākie veidojumi ir neveselīgi). Sakarā ar to Engelss piezīmē:]

Vai nu darbs šeit aplūkots kā ekonomisks, materiāli ražīgs darbs, un tad šī frāze ir bezjēdzīga un nav lietojama attiecībā uz visu līdzšinējo vēsturi. Vai arī darbs

* — pret. *Red.*

** — kas uz to attiecas. *Red.*

aplūkots vispārīgākā veidā, ar to saprotot kādā laikmetā vajadzīgu vai noderīgu ikkatra veida darbību, vadīšanu, tiesāšanu, militāru apmācību, un tādā gadījumā šī frāze atkal ir līdz neiespējamībai uzpūsta un nodeldēta un tai nav nekāda sakara ar politisko ekonomiju. Bet vēlēties imponēt sociālistiem ar šīm vecajām grabažām, dēvējot tās par «dabas likumu», ir a trifle impudent*.

[Sakarā ar Dīringa prātojumiem par sakaru starp bagātību un laupīšanu Engelsss piezīmē:]

Šeit ir visa metode. Katra ekonomiska attiecība vispirms aplūkota no *ražošanas* viedokļa, pie kam nepavisam nav ņemti vērā vēsturiskie definējumi. Tāpēc nevar pateikt neko vairāk kā tikai ļoti vispārīgas frāzes, un, ja Dīrings grib iet tālāk par to, tad viņam jāņem vērā zināma laikmeta noteiktās vēsturiskās attiecības, t. i., jāatstāj abstraktās ražošanas sfēra un jārada juceklis. Pēc tam to pašu ekonomisko attiecību apskata no *sadališanas* viedokļa, t. i., līdzšinējo vēsturisko procesu reducē uz frāzi *vardarbība*, un tad izrāda sašutumu par vardarbības bēdīgajām sekām. Kurp tas noved, mēs redzēsim, aplūkojot dabas likumus.

[Sakarā ar Dīringa apgalvojumu, ka saimniekošanai plašā mērogā nepieciešama verdzība vai dzimtbūtnieciska atkarība, Engelsss piezīmē:]

Tātad 1) pasaules vēsture sākas ar lielo zemesīpašumu! Zemes apstrādāšana lielās platībās ir identiska ar to, ka zemi apstrādā lielie zemesīpašnieki! Itālijas zeme, ko latifundiju īpašnieki pārvērta par ganībām, pirms tam bija neapstrādāta! Ziemeļamerikas Savienotajām Valstīm par savu milzīgo pieaugumu jāpateicas nevis brīvajiem zemniekiem, bet vergiem, dzimtļaudīm utt.!

Atkal mauvais calembour** : «saimniekošanai uz lielām zemes platībām» *vajag* nozīmēt šo zemes platību apstrādāšanu, bet tā tūlīt tiek iztulkota kā saimniekošana plašā mērogā = liels zemesīpašums! Un šai ziņā kāds brīnišķīgs jaunatklājums: ja kādam pieder tāds zemes gabals, ka viņš un viņa ģimene to nevar apstrādāt, tad viņš bez sveša darba lietošanas nevar visu viņam piederošo zemi apstrādāt! *Saimniekošana ar dzimtcilvēkiem* taču nebūt nenozīmē lielu vai mazāk lielu zemes gabalu apstrādā-

* — mazliet nekaunīgi. Red.

** — slikta vārdu spēle. Red.

šanu, bet tieši *sīku* zemes *gabalu* apstrādāšanu, un šī apstrādāšana visur ir vecāka par dzimtbūšanu (Krievija, Ilāmu, holandiešu un frīzu kolonijas, slāvu marka, sk. Langetālu²⁷⁰); sākotnēji brīvos zemniekus *padara* par dzimtcilvēkiem, vietām zemnieki pat *formāli* brīvprāīgi kļūst par tādiem.

[Sakarā ar Diringa apgalvojumu, ka vērtības lielumu nosaka tās pretestības lielums, ar kuru saduras vajadzību apmierināšanas process, un kurš «piespiež patērēt vairāk vai mazāk saimnieciskā spēka (!)», Engelss piezīmē:]

Pretestības pārvarēšana — šī no matemātiskās mehānikas pārņemtā kategorija kļūst absurda politiskajā ekonomijā. Tādā gadījumā izteicieni — es vērpju, aužu, balīnu, krāsoju kokvilnas audumu nozīmē — es pārvaru kokvilnas pretestību vērpšanai, dzijas pretestību aušanai, auduma pretestību balināšanai un krāsošanai. Es taisu tvaika mašīnu nozīmē — es pārvaru dzelzs pretestību tās pārvēršanai par tvaika mašīnu. Es izsaku lietas būtību augstprātīgās frāzēs, eju aplinku ceļus, kas vienīgi tikai sagroza jēgu. Bet tā es varu iegūt *sadalīšanas vērtību*, pie kuras arī it kā būtu jāpārvar pretestība. Tas ir tas galvenais!

[Sakarā ar Diringa vārdiem, ka «sadalīšanas vērtība pastāv tīrā veidā un vienīgi tikai tur, kur ir tiesības rīkoties ar neražotām lietām vai (!), vienkāršākā valodā runājot, šīs» (neražotās!) «lietas apmaina pret pakalpojumiem vai lietām, kam ir istena ražošanas vērtība», Engelss piezīmē:]

Kas ir neražota lieta? Ar *moderniem paņēmieniem kultivēta* zeme? Vai arī tam vajag nozīmēt lietas, ko nav ražojis pats īpašnieks? Bet neražotai lietai stāda pretī «īstenu ražošanas vērtību». Nākamā frāze rāda, ka te mums atkal ir darīšana ar mauvais calembour. Dabas priekšmetus, kas nav ar darbu radīti, sajauc ar «vērtības sastāvdaļām, kas piesavinātas bez kompensācijas».

[Sakarā ar Diringa apgalvojumu, ka visi cilvēku institūti ir stingri determinēti, bet ka tie «atšķirībā no ārējo spēku spēles dabā» nebūt nav «praktiski nemainīgi savos pamatvilcienos», Engelss piezīmē:]

Tātad tas ir un paliek dabas likums.

Ne vārda par to, ka visā bezplāna haotiskajā ražošanā ekonomikas likumi līdz šim nostājas pret cilvēkiem kā

objektīvi likumi, attiecībā pret kuriem cilvēki ir bezspēcīgi, tātad — *dabas likumu veidā*.

[Sakarā ar «visas politiskās ekonomijas pamatlikumu», ko Dīrings formulē šādi: «Saimniecisko līdzekļu — dabas resursu un cilvēka spēka — ražīgums palielinās ar izgudrojumiem un atklājumiem, pie kam tas notiek neatkarīgi no sadalīšanas, kas kā tāda tomēr var tikt pakļauta ievērojamām pārmaiņām vai arī tās radīt, bet kas nenoteic galvenā rezultāta raksturu (!)», Engels saka:]

Šī noslēguma frāze — «pie kam» utt. — nepieliek likumam nekā jauna, tāpēc ka tad, ja likums pareizs, sadalīšana nevar tanī ieviest nekādas pārmaiņas, un tātad nav vajadzības runāt par to, ka šis likums pareizs attiecībā uz ikkatru sadalīšanas veidu: citādi taču tas nebūtu dabas likums. Bet šī frāze pielikta vienīgi tāpēc, ka Dīrings tomēr sakaunējies formulēt pilnīgi bezsaturīgu un seklu likumu visā tā kailumā. Turklāt šī frāze ir bez kādas jēgas — jo, ja sadalīšana tomēr var radīt ievērojamas pārmaiņas, tad to nevar «pilnīgi ignorēt». Tātad mēs nosvītrojam šo noslēguma frāzi un tad dabūjam likumu pur et simple* — *visas politiskās ekonomijas pamatlikumu*.

Taču tas viss vēl nav pietiekami sekli. Mūs pamāca:

[Engelss citē tālāk izrakstus no Diringa «Politiskās un sociālās ekonomijas kursa».]

[Dīrings apgalvo, ka saimnieciskais progress atkarīgs nevis no ražošanas līdzekļu summas, «bet vienīgi no zināšanām un no darbības vispārīgajiem tehniskajiem paņēmieniem», bet tas, pēc Diringa domām, «atklājas tūdaļ, ja kapitālu saprot dabiskā nozīmē — kā ražošanas instrumentu». Sakarā ar to Engels s piezīmē:]

To pierāda Nīlā guļošie hediva²⁷¹ tvaika arkli un krievu muižnieku šķūņos bez lietošanas stāvošās kuļmašīnas un tamlīdzīgi darba rīki. Arī tvaikam ir savi vēsturiski priekšnoteikumi, ko, tiesa, samērā viegli radīt, bet kas tomēr jārada. Bet Dīrings ļoti lepojas ar to, ka tādējādi viņš tiktāl sagrozījis minēto tēzi, kurai ir pavisam cita nozīme, ka šī «ideja sakrīt ar mūsu... uzmanības centrā izvirzīto likumu». Ekonomisti vēl piedēvēja šim likumam kaut kādu reālu jēgu. Dīrings turpretim to visaugstākā mērā banalizējis.

[Diringa «darba dalīšanas dabas likuma» formulējums ir šāds: «Profesiju saskaldīšana un darbības sadalīšana palielina darba ražīgumu.» Engels s piezīmē:]

* — tīru un vienkāršu. Red.

Šis formulējums ir aplams, jo tas ir pareizs tikai buržuāziskajai ražošanai, bet specialitāšu sadalīšana jau arī šeit ražošanu traucē ar indivīda kropļošanu un sastindzināšanu, turpretī nākotnē tā pavisam izzudīs. Jau te mēs redzam, ka šī specialitāšu sadalīšana *tagadējā* veidā Diringam šķiet kaut kas nemainīgs, kas nezaudēs spēku arī *socialitātē*.

Uzrakstījis F. Engelss 1876.—1877. g.

Pirmoreiz nesaīsināti iespiedis PSKP CK
Marksisma-ļeņinisma institūts izdevumā:
F. Engelss. «Herrn Eugen Dührings Umwäl-
zung der Wissenschaft. Dialektik der Natur».
Moskau—Leningrad, 1935

KĀJNIEKU KARASPĒKA TAKTIKA UN TĀS MATERIĀLIE PAMATI ²⁷²

1700.—1870. g.

XIV gadsimtā Rietumu un Centrālajā Eiropā kļuva pazīstams šaujamaiss pulveris un šaujамie ieroči, un tagad katrs skolnieks zina, ka šis tīri tehniskais progress revolucionizējis visu kara mākslu. Tomēr šī revolūcija norisinājās ļoti lēnām. Pirmie šaujамie ieroči, sevišķi karabīnes, bija ļoti primitīvi. Un, kaut gan jau diezgan agri tika izgudroti daudzi atsevišķi uzlabojumi — rievotais stobrs, no patrontelpas lādējamā šautene, ritenveidīgais aizslēgs utt. —, tomēr pagāja vairāk nekā 300 gadu, iekām XVII gadsimta beigās izgatavoja šauteni, kas bija noderīga visa kājnieku karaspēka apbruņošanai.

XVI un XVII gadsimtā kājnieku karaspēks sastāvēja no kājniekiem, kas bruņoti ar pīķiem, un pa daļai no strēlniekiem. Sākumā pīķnieku uzdevums bija kaujas izšķirošajā brīdī doties uzbrukumā ar aukstiem ieročiem, un tos aizsargāja strēlnieku uguns. Tāpēc pīķnieki cīnījās slēgtās masās — līdzīgi sengrieķu falangai; turpretī strēlnieki kārtojās pa 8—10 cilvēku dziļumā, jo tieši tādā skaitā viņi, kamēr viens pielādēja šauteni, cits pēc cita paspēja izšaut. Kas bija sagatavojies šaušanai, izskrēja uz priekšu, izšāva un pēc tam nostājās pēdējais rindā, lai atkal pielādētu savu šauteni.

Šaujamo ieroču pakāpeniska uzlabošana grozīja šo proporciju. Degļa šauteni varēja pielādēt tik ātri, ka, lai uzturētu nepārtrauktu uguni, vajadzēja vairs tikai piecus cilvēkus, tātad rindas piecu cilvēku dziļumā. Tādējādi tagad līdzšinējais musketieru skaits varēja aizpildīt gan-

drīz divreiz garāku fronti nekā agrāk. Tā kā šauteņu uguns bija ļoti postoša lielām, cieši sablīvētām masām, arī piķnieki tagad kārtojās sešās vai astoņās rindās, un kaujas ierinda arvien vairāk un vairāk tuvojās līnijas ierindai, kur kaujas iznākumu izšķīra šauteņu uguns un piķniekiem vairs nebija jāuzbrūk, bet jāsedz strēlnieki pret kavalēriju. Šā perioda beigās kaujas ierinda sastāvēja no diviem ešeloniem un vienas rezerves daļas. Katrs ešelonu sastāvā bija līnija, kura lielāko tiesu sastāvēja no sešām rindām. Artilērija un kavalērija novietojās pa daļai vidū starp bataljoniem, pa daļai flangos. Pie tam katrā kājnieku bataljonā, vislielākais, viena trešdaļa bija piķnieku un vismaz divas trešdaļas — musketieru.

XVII gadsimta beigās beidzot parādījās krama šautene ar durkli; to lādēja ar gatavām patronām. Līdz ar to piķis tika galīgi izstumts no kājnieku apbruņojuma. Šautenes pielādēšanai tagad vajadzēja mazāk laika, straujākā uguns varēja pati sevi aizsargāt, durklis vajadzības gadījumā aizstāja piķi. Tāpēc varēja samazināt kaujas līnijas dziļumu no sešiem līdz četriem, tad līdz trim un šur tur, beidzot, līdz diviem cilvēkiem; tā ar vienādu cilvēku daudzumu līnija arvien vairāk tika pagarināta, un vienlaikus darbojās arvien lielāks daudzums šauteņu. Bet līdz ar to šīs garās un šaurās līnijas kļuva arvien neveiklākas, kaujas ierindā tās varēja kustēties tikai pa līdzenu apvidu, kur nebija šķēršļu, — un arī tikai ļoti lēnām, sperot 70—75 soļus minūtē. Bet tieši līdzenumā šīs līnijas deva iespēju pretinieka kavalērijai sekmīgi uzbrukt, it īpaši flangos. Pa daļai lai aizsargātu šos flangus, pa daļai arī lai pastiprinātu izšķirošo ugunsliņiju, visu kavalēriju novietoja flangos, tā ka īstā kaujas līnija vārda tiešā nozīmē sastāvēja vienīgi no kājniekiem ar to vieglajiem bataljonu lielgabaliem. Ārkārtīgi neveiklie, smagie lielgabali atradās flangos un visā kaujas laikā varēja mainīt savu stāvokli ne vairāk kā vienu reizi. Kājnieki sakārtojās divos ešelonos, kuru flangus sedza leņķi izvietoti kājnieki, tā ka viss šis izvietojums veidoja vienu pašu ļoti garu, iekšpusē tukšu četrstūri. Šī masa, kas bija pilnīgi nevarīga, kad tā nevarēja kustēties vienkopus, sadalījās tikai trijās daļās — centrā un divos flangos. Visa daļa kustība bija tikai tāda: lai apietu pretinieku, izvīrīt flangu, kas skaitā pārsniedz ienaidnieka flangu, kamēr otrs flangs tika aizturēts kā drauds, lai traucētu ienaidnieku izdarīt attiecīgu

frontes pārmaiņu. Kaujas ierindas maiņa pašā kaujas gaitā prasīja tik daudz laika un deva pretiniekam iespēju pamanīt tik daudz vāju vietu, ka tamlīdzīgi mēģinājumi gandrīz vienmēr nozīmēja sakāvi. Tātad sākotnējais sakārtojums bija jāaglabā visu kaujas laiku, un, tikko kājnieki uzsāka kauju, tās iznākumu izšķīra viens graujošs trieciens. Visa šī kaujas taktika, ko ārkārtīgi uzlaboja Frīdrihs II, bija divu materiālu faktoru kopējas darbības nenovēršamās sekas. Viens no šiem faktoriem bija firstu savervētā karaspēka personālais sastāvs, kurā pa daļai ietilpa pat naidīgi, armijā ar varu ieskaitīti karagūstekņi, — tas bija labi dresēts, bet pavisam neuzticams, un tikai ar nūjas palīdzību to varēja turēt paklausībā. Otrs faktors bija apbruņojums — neveiklie smagie lielgabali un ātri, bet slikti šaujošā gludstobra krama šautene ar durkli.

So kaujas taktiku lietoja tik ilgi, kamēr abi pretinieki atradās vienādā stāvoklī personālā sastāva un apbruņojuma ziņā, tā ka abām pusēm bija izdevīgi turēties pie pastāvošajiem noteikumiem. Bet, kad Amerikā izcēlās Neatkarības karš, pret šiem savervētajiem, labi iedresētajiem kareivjiem piepeši uzstājās nemiernieku daļas, kuri gan neprata maršēt, toties ļoti labi šāva, kuriem bija labas šautenes un kuri cīnījās paši par savu lietu, tātad nederzēja. Šie sacelšanās dalībnieki nesagādāja angļiem prieku — lēnā soli nodejot ar viņiem atklātā laukā pazīstamo kaujas menuetu pēc visiem kara etiķetes likumiem. Viņi ievilināja pretinieku biezās mežos, kur tā garās maršas kolonnas bija neaizsargātas pret izklīdēto, neredzamo strēlnieku uguni. Izklīzdami sīkās, kustīgās ķēdēs, viņi izmantoja katru dabisko aizsegu, lai dotu triecienus ienaidniekam. Turklāt ar savu lielo kustīgumu viņi vienmēr palika neaizsniadzami ienaidnieka neveiklajam karaspēkam. Tādējādi izklīdēto strēlnieku kaujas uguns, kam, jau ieviešot šautenes, bija zināma loma, tagad — zināmos gadījumos, tieši sīkās sadursmēs — parādīja savu pārākumu pār līnijas ierindu.

Savervētie Eiropas karaspēka kareivji nebija derīgi partizānu karam, bet vēl mazāk bija derīgs to apbruņojums. Tiesa, šaujot vairs nevajadzēja šauteni atbalstīt pret krūtīm, kā to agrāk darīja musketieri ar savām musketēm, kas bija apgādātas ar degļa aizslēgiem; šautenes lika pie pleca tāpat kā tagad. Tomēr par tēmēšanu nevarēja būt:

ne runas, jo, pastāvot pilnīgi taisnai laidei, kas bija stobra turpinājums, skats nevarēja brīvi slīdēt gar stobru. Tikai 1777. g. Francijā medību bises izliekto laidī pieņēma arī kājnieku šautenei, un tā kļuva iespējama efektīva strēlnieku uguns. Otrs ievēribs cienīgs uzlabojums bija Gribovala XVIII gadsimta vidū konstruētās vieglākās, bet ne mazāk izturīgas lielgabalu lafetes: tās tad arī padarīja artilēriju kustīgāku, kas vēlāk tika obligāti prasīts.

Franču revolūcijai bija lemts izlietot abus šos tehniskos uzlabojumus kaujas laukā. Kad tai uzbruka koalīcijā apvienotā Eiropa, revolūcija nodeva valdības rīcībā visus kaujas spējīgos nācijās locekļus. Bet nācijai nebija laika apmācības manevros pietiekami apgūt līnijas taktiku, lai spētu pieredzes bagātajiem prūšu un austriešu kājniekiem stādīt pretī tādu pašu kaujas ierindu. No otras puses, Francijā nebija ne tikai Amerikas mūžamežu, bet arī praktiski neierobežotu plašumu, kur atkāpties. Vajadzēja sakaut ienaidnieku starp robežu un Parīzi, tātad vajadzēja aizstāvēt noteiktu teritoriju, bet to galu galā varēja panākt tikai atklātā masu kaujā. Tātad līdzās strēlnieku ķēdei vajadzēja atrast vēl citu veidu, kā slikti apmācītās franču masas varētu ar zināmām izredzēm uz panākumiem uzstāties pret Eiropas pastāvīgajām armijām. Šo veidu atrada: slēgtā kolonna, kura, tiesa, jau zināmos gadījumos tika lietota, taču visbiežāk tikai apmācību laukumā. Kolonnu bija vieglāk turēt ierindā nekā līnijas ierindu. Pat tad, kad kolonna pajuka, tā tomēr kā saliedēta vesela vienība izrādīja vismaz pasīvu pretošanos; to bija vieglāk vadīt, tā vieglāk lāvās pavēlnieka vadībai un varēja ātrāk pārvietoties. Soļošanas ātrums pieauga līdz simt un vairāk soļiem minūtē. Bet vissvarīgākais rezultāts bija šāds: lietojot kolonnu kā vienīgo masu formu kaujā, radās iespēja iedalīt neveiklo, viengabalaino līnijas kaujas ierindu atsevišķās daļās, kas ieguva zināmu patstāvību, lai vispārīgo instrukciju pielāgotu konkrētajiem apstākļiem. Katrā no šīm daļām varēja būt visas trīs ieroču šķiras, kolonna bija pietiekami elastīga, lai ļautu izlietot karaspēka daļas jebkurā iespējamā kombinācijā; tā pieļāva Fridriha II stingri noliegto ciemu un lauku māju izmantošanu — kopš tā laika tās kļuva par galvenajiem atbalsta punktiem katrā kaujā; to varēja lietot jebkurā apvidū. Kolonna, beidzot, varēja stādīt pretī līnijas taktikai, kur visu uzreiz lika uz spēles, tādu kaujas veidu, kur ar strēlnieku ķēžu operāci-

jām un pakāpenisku karaspēka papildināšanu kaujas ievilināšanai pretinieka līniju nogurdināja un tādā mērā novājināja, ka tā beigu beigās nevarēja izturēt rezervē atradušos svaigo kaujas spēku uzbrukumam. Un, tā kā līnijas ierindai visos punktos bija vienāda pretošanās spēja, tad pretinieks, kas gāja kaujā kolonnās, varēja novērst līnijas daļas uzmanību ar vāju spēku maldu uzbrukumam un koncentrēt tai laikā savus galvenos spēkus uzbrukumam izšķirošajā pozīcijas punktā. — Šaušanu tagad izdarīja galvenokārt izkliedētas strēlnieku ķēdes, bet kolonnām vajadzēja doties uzbrukumā ar durkļiem. Tādējādi te nodibinājās attiecības, kas bija analogiskas tām, kādas pastāvēja starp strēlnieku ķēdēm un piņnieku masu XVI gadsimta sākumā, tikai ar to starpību, ka jaunā tipa kolonnas varēja ik brīdī sadalīties strēlnieku ķēdēs un tās savukārt — atkal savienoties kolonnās.

Jaunā kaujas taktika, ko Napoleons attīstīja līdz visaugstākajai pilnības pakāpei, tik ļoti pārspēja veco, ka tā galīgi un uz visiem laikiem cieta pilnīgu katastrofu, — pēc tam kad pie Jēnas neveiklās prūšu līnijas, kuras lēni kustējās un lielāko tiesu bija pilnīgi nederīgas kaujā ar dekoncentrētu ierindu, burtiski, izkusa franču strēlnieku ķēžu ugunī, uz kuru tās varēja atbildēt tikai ar šaušanu slēgtās rindās. Bet, ja līnijas kaujas grupējums nozuda no skatuves, tad to nekādā ziņā nevar teikt par līniju kā kaujas ierindu. Dažus gadus pēc tam, kad prūši tā bija izblamējušies ar savām kaujas līnijām, Velingtons vadīja savus angļus, kas bija sakārtoti līnijās, pret franču kolonnām un parasti viņus sakāva. Bet Velingtons pārņēma no frančiem taisni visu viņu taktiku, vienīgi ar to izņēmumu, ka viņš savu cieši saslēgto kājnieku karaspēku kaujās izkārtēja nevis kolonnās, bet līnijās. Pie tam viņš ieguva to priekšrocību, ka šaušanas operācijās vienā laikā varēja laist darbā visas šautenes, bet uzbrukumā — visus durkļus. Šo kaujas ierindu angļi lietoja kaujās līdz nesenam laikam, un tā tiklab uzbrukumā (Albuera), kā arī aizsardzībā (Inkermana)²⁷³ sagādāja viņiem priekšrocību pār skaitā krietni pārāku pretinieku. Bižo, kam nācās sadurties ar šīm angļu līnijām, līdz pašam pēdējam deva tām priekšroku pret kolonnām.

Ar visu to kājnieku šautenes bija galīgi sliktas — tik sliktas, ka ar tādu šauteni simt soļu attālumā tikai reti kad varēja trāpīt atsevišķam cilvēkam, bet trīssimt soļu

attālumā — tikpat reti veselam bataljonam. Tādēļ, kad franči ieradās Alžīrā, garās beduīnu šautenes viņiem nodarīja smagus zaudējumus no tādiem attālumiem, līdz kādiem franču šautenes nevarēja sniegt. Te varēja līdzēt tikai rievotā šautene. Bet tieši Francijā vienmēr bija pretojušies rievotās šautenes ieviešanai — pat izņēmuma gadījumos, jo tā bija lēni lādējama un ātri kļuva netīra. Tomēr tagad, kad radās vajadzība pēc viegli lādējamās šautenes, šī vajadzība tūdaļ tika apmierināta. Pēc Delvina priekšdarbiem parādījās Tuvenēna šautene un Minjē paplašinošās lodes; šie uzlabojumi padarīja rievoto šauteni lādēšanas ziņā līdzvērtīgu gludstobra šautenei, tā ka kopš tā laika visu kājnietu karaspēku varēja apbruņot ar tālu un labi šaujošām rievotām šautenēm. Bet, pirms vēl no priekšgala lādējamā rievotā šautene paspēja radīt atbilstošu taktiku, to jau izstūma jaunākais šaujamaiss ierocis — no patrontelpas lādējamā rievotā šautene, līdz ar kuru arvien vairāk uzlabojās rievoto lielgabalu kaujas īpašības.

Visas nācijas apbruņošana, ko panāca revolūcija, drīz vien piedzīvoja ievērojamus ierobežojumus. Dienestam pastāvīgajā armijā ar lozēšanu paņēma tikai daļu no visiem karadienestam pakļautajiem jaunajiem cilvēkiem, bet no lielāka vai mazāka skaita pārējo pilsoņu labākajā gadījumā formēja neapmācītu nacionālo gvardi. Vai arī tur, kur tiešām stingri turējās pie vispārējās karaklausības principa, labākajā gadījumā radīja milicijas armiju, kas apmācībās gāja zem karogiem tikai dažas nedēļas, — kā tas bija Šveicē. Finansiālie apsvērumi spieda izvēlēties starp rekrūšiem un milicijas armiju. Tikai viena vienīga zeme Eiropā un turklāt viena no pašām nabadzīgākajām mēģināja savienot vispārējo karaklausību ar pastāvīgas armijas pastāvēšanu. Tā bija Prūsija. Un, kaut gan visiem obligātais dienests pastāvīgajā armijā nekur netika stingri ievērots — tāpat nepārvaramo finansiālo apsvērumu dēļ —, tomēr prūšu landvēra sistēma²⁷⁴ nodeva valdības rīcībā tik ievērojamu cilvēku skaitu jau apmācītu un organizētu gatavu kadru veidā, ka Prūsijai bija noteikts pārsvars pār katru citu zemi ar tikpat lielu iedzīvotāju skaitu.

1870. gada franču-prūšu karā prūšu landvēra sistēma uzvarēja rekrūšu iesaukšanas sistēmu. Bet šajā karā abas puses pirmo reizi bija arī apbruņotas ar šautenēm, kas lādējamās no patrontelpas, — kamēr reglamentētās for-

mas, kādās pārvietojās un cīnījās armijas, pamatos palika tās pašas kā vecās krama šautenes laikos. Labākajā gadījumā strēlnieku ķēdes bija kļuvušas drusku ciešākas. Pārējā ziņā franči vēl vienmēr cīnījās agrākajās bataljonu kolonnās un dažreiz izvērās arī līnijās, kamēr vācieši vismaz mēģināja rotas kolonnā atrast kaujas veidu, kas būtu piemērotāks jaunajam apbruņojumam. Tā bija pirmajās kaujās. Bet, kad uzbrukumā Sen-Privā (18. augustā) trīs prūšu gvardes brigādes mēģināja nopietni izmantot šo rotas kolonnu, tad atklājās no patrontelpas lādējamās šautenes iznīcinošais spēks. Piecos pulkos, kas visvairāk piedalījās šajā kaujā (15 000 cilvēku), krita gandrīz visi virsnieki (176) un 5114 ierindnieku, tātad gāja bojā vairāk nekā trešā daļa visa sastāva. Visi gvardes kājnieki, kas piedalījās kaujā ar 28 160 cilvēkiem, tajā dienā zaudēja 8230 cilvēku, šai skaitā 307 virsniekus.²⁷⁵ Kopš tā laika rotas kolonna kā kaujas forma tika galīgi nosodīta, tāpat kā bataljonu kolonnas vai līnijas ierindas lietošana; turpmāk tika atmests katrs mēģinājums nostādīt pretī ienaidnieka šauteņu ugunij jebkādas slēgtas rindas; vācieši gāja kaujā tādās ciešās strēlnieku ķēdēs, kādās kolonnas jau agrāk pašas no sevis parasti sašķīda zem ienaidnieka ložu krusas, lai gan augstākā pavēlniecība pret to cīnījās kā pret kārtības pārkāpumu. Atkal izrādījās, ka kareivis ir gudrāks par virsnieku; tieši viņš, kareivis, instinktīvi atrada vienīgo kaujas formu, kas līdz pat šai dienai sevi attaisnojusi no patrontelpas lādējamo šauteņu ugunī, un, neraugoties uz priekšniecības pretošanos, sekmīgi to nosargāja. Gluži tāpat ienaidnieka šauteņu uguns sfērā tika praktizēts tikai *pārskrējienis*.

Uzrakstījis F. Engelss 1877. g.

Pirmoreiz iespiedis PSKP CK Marksisma-ļeņinisma institūts izdevumā: F. Engelss. «Herrn Eugen Dührings Umwälzung der Wissenschaft. Dialektik der Natur». Moskau—Leningrad, 1935

**«ANTI-DĪRINGA» TEKSTA PAPILDINĀJUMI,
KO ENGELSS IZDARĪJIS BROŠŪRĀ
«SOCIĀLISMA ATTĪSTĪBA NO UTOPIJAS PAR ZINĀTNI»²⁷⁶**

PIE «IEVADA» I NOD.*

Pie 26. lpp.

[Brošūrā «Sociālisma attīstība no utopijas par zinātņi» teikums «Kā ikvienai jaunai teorijai sociālismam vajadzēja vispirms iesākt ar idejisko materiālu, kas bija uzkrāts pirms tā, kaut gan tā saknes slēpās dziļi ekonomiskos faktos» papildināts šādi:]

Kā ikvienai jaunai teorijai sociālismam vajadzēja vispirms iesākt ar idejisko materiālu, kas bija uzkrāts pirms tā, kaut gan tā saknes slēpās dziļi materiālos ekonomiskos faktos [sk. Markss K., Engelss F. Raksti, 2. izd., 19. sēj., 189. lpp.].

Pie 26.—27. lpp.

[Pie vārdiem «Tas bija laiks, kad — kā Hēgelis saka — pasaule tika nostādīta uz galvas» dota piezīme:]

Lūk, ko Hēgelis saka par franču revolūciju: «Doma par tiesībām, tiesību jēdziens *uzreiz* iekaroja atzišanu, vecie beztiesīguma balsti nespēja tai pretoties. Tiesību ideja tika likta konstitūcijas pamatā, un nu visam bija jābalstās uz to. Kamēr vien saule spīd pie debesīm un planētas riņķo ap to, vēl nekad nebija pieredzēts, ka cilvēks nostātos uz

---

* Norādījumus uz «Anti-Dīringa» nodaļām un uz šā izdevuma lapušēm, uz kurām attiecas attiecīgie papildinājumi, kā arī kvadrātiekavās liktos paskaidrojumus devis PSKP CK Marksisma-ļeņinisma institūts. *Red.*

galvas, t. i., balstītos uz domu un saskaņā ar domu veidotu īstenību. Anaksagors bija pirmais, kas teica, ka Nūs, t. i., prāts, valda pār pasauli, bet tikai tagad pirmoreiz cilvēks bija nācis pie atziņas, ka domai jāvalda pār garīgo īstenību. Tas bija *dižens saules lēkts*. Visas domājotās būtnes priedīgi apsveica šā jaunā laikmeta iestāšanos. Cēla sajūsma valdīja šai laikā, un visu pasauli pārņēma gara entuziasms, it kā pirmoreiz būtu notikusi dievišķā principa samierināšanās ar pasauli» (Hēgelis. «Vēstures filozofija», 1840, 535. lpp.). — Vai nebūtu beidzot laiks pret tādu bīstamu nelaiķa profesora Hēgeļa mācību, kas gāž apkārt sabiedrības balstus, laist darbā likumu par sociālistiem? [19. sēj., 189.—190. lpp.]

Pie 27. lpp.

[Teikums «Tagad pirmoreiz uzlēkusi saule, un turpmāk mānticībai, netaisnībai, privilēģijām un apspiestībai jāatdod vieta mūžīgajai patiesībai, mūžīgajai taisnībai, vienlīdzībai, kas izriet no pašas dabas, un neatņemamajām cilvēka tiesībām» papildināts:]

Tagad pirmoreiz uzlēkusi saule, iestājusies prāta valstība, un turpmāk mānticībai, netaisnībai, privilēģijām un apspiestībai jāatdod vieta mūžīgajai patiesībai, mūžīgajai taisnībai, vienlīdzībai, kas izriet no pašas dabas, un neatņemamajām cilvēka tiesībām [19. sēj., 190. lpp.].

Pie 27. lpp.

[Teikums «Bet blakus pretstatam starp feodālo muižniecību un buržuāziju pastāvēja vispārīgs pretstats starp ekspluatatoriem un ekspluatējamiem, starp bagātiem liekēžiem un strādājošiem trūcīgajiem» papildināts:]

Bet blakus pretstatam starp feodālo muižniecību un buržuāziju, kas uzstājās kā visas pārējās sabiedrības pārstāve, pastāvēja vispārīgs pretstats starp ekspluatatoriem un ekspluatējamiem, starp bagātiem liekēžiem un strādājošiem trūcīgajiem [19. sēj., 190. lpp.].

Pie 27.—28. lpp.

[Teikums «Tāda bija Tomasa Mincera kustība reformācijas un Zemnieku kara laikā Vācijā, leveleru kustība lielās angļu revolūcijas laikā, Babeļa kustība lielās franču revolūcijas laikā» papildināts:]

Tāda bija anabaptistu un Tomasa Mincera kustība reformācijas un Zemnieku kara laikā Vācijā, leveleru kustība lielās angļu revolūcijas laikā, Babeļa kustība lielās franču revolūcijas laikā [19. sēj., 191. lpp.].

Pie 28. lpp.

[Teikums «Askētiski bargs, spartisks komunisms bija pirmais jaunās mācības izpausmes veids» papildināts:]

Askētiski bargs, spartisks komunisms, kas pilnīgi aizliedza baudīt dzīvi, bija pirmais jaunās mācības izpausmes veids [19. sēj., 191. lpp.].

Pie 28. lpp.

[Teikums «Tāpat kā apgaismotāji, viņi [utopiskie sociālisti] grib atbrīvot visu cilvēci un nevis kādu noteiktu sabiedrības šķiru» papildināts:]

Tāpat kā apgaismotāji, viņi grib atbrīvot uzreiz visu cilvēci un nevis vispirms kādu noteiktu sabiedrības šķiru [19. sēj., 191. lpp.].

Pie 28.—29. lpp.

[Teikums «Šāds domāšanas veids raksturīgs visiem angļu, franču un pirmajiem vācu sociālistiem, ieskaitot Veitlingu» nomainīts ar teikumu:]

Utopistu domāšanas veids ilgi valdīja pār XIX gadsimta sociālistiskajiem uzskatiem un pa daļai valda vēl tagad. Līdz pašam pēdējam laikam pie tā turējās visi franču un angļu sociālisti, kā arī agrākais vācu komunisms, Veitlingu ieskaitot [19. sēj., 201. lpp.].

Pie 30. lpp.

[Pēc teikuma «Kad mēs domās aplūkojam dabu vai cilvēces vēsturi, vai arī mūsu garīgo darbību, tad mums vispirms atklājas bezgalīga sakaru un mijiedarbību savijuma aina, kur nekas nepaliek nekustīgs un nemainīgs, bet viss kustas, mainās, top un iznīkst» pievienots:]

Tā mēs vispirms redzam kopējo ainu, kur atsevišķais pagaidām vairāk vai mazāk paliek pēdējā vietā, mēs vairāk ievērojam kustību, pārejas un sakarus nekā to, kas kustas, pāriet vai atrodas sakarā [19. sēj., 202. lpp.].

Pie 30. lpp.

[Pēc teikuma «Šis uzdevums vispirms pieder dabaszinātnēm un vēsturei, t. i., tām zinātnes nozarēm, kas aiz labi saprotamiem iemesliem pie klasiskā laikmeta grieķiem ieņēma tikai pakļautu vietu, tāpēc ka grieķiem vajadzēja vispirms savākt nepieciešamo materiālu» pievienots:]

Tikai pēc tam kad dabaszinātņu un vēstures materiāls bija zināmā mērā savākts, varēja stāties pie kritiskas izlases, salīdzināšanas un saskaņā ar to pie iedalīšanas klasēs, rindās un sugās [19. sēj., 203. lpp.].

Pie 32. lpp.

[Teikums «Daba ir dialektikas pārbaudes akmens, un mums modernajām dabaszinātnēm par godu jāliecina, ka tās šai pārbaudei piegādājušas ārkārtīgi bagātu materiālu, kas ik dienas vairojas, un ar to pierādījušas, ka dabā galu galā viss noris dialektiski un nevis metafiziski» papildināts:]

Daba ir dialektikas pārbaudes akmens, un mums modernajām dabaszinātnēm par godu jāliecina, ka tās šai pārbaudei piegādājušas ārkārtīgi bagātu materiālu, kas ik dienas vairojas, un ar to pierādījušas, ka dabā galu galā viss noris dialektiski un nevis metafiziski, ka tā nekustas vis arvien atkārtota apļa mūžīgajā vienmūlībā, bet pārdzīvo istu vēsturi. Šeit vispirms jāmin Darvins, kas metafiziskajam uzskatam par dabu devis varenāko triecienu, pierādidams, ka visa tagadējā organiskā pasaule, stādi un dzīvnieki, un līdz ar to arī cilvēks, ir miljoniem gadu ilga attīstības procesa produkts [19. sēj., 205. lpp.].

Pie 33. lpp.

[Teksts «Ka Hēgelis neatrisināja šo uzdevumu, tas mums te ir vienaldzīgi. Viņa vēsturiskais nopelns bija tas» grozīts:]

Ka Hēgeļa sistēma neatrisināja uzdevumu, ko bija sev spraudusi, tas mums te ir vienaldzīgi, tās vēsturiskais nopelns bija tas, ka tā izvirzīja šo uzdevumu [19. sēj., 206. lpp.].

Pie 35.—36. lpp.

[Teksts «Jaunie fakti lika no jauna izpētīt visu līdzšinējo vēsturi, un tad noskaidrojās, ka *visa* līdzšinējā vēsture ir bijusi šķiru ciņu vēsture, ka šīs sabiedrības šķīras, kas cīnās viena ar otru, katrā do-

tajā momentā ir ražošanas un maiņas attiecību produkts, vārdu sakot — sava laikmeta *ekonomisko* attiecību produkts; tātad noskaidrojās, ka katra laikmeta sabiedrības ekonomiskā struktūra veido to reālo pamatu, ar kuru galu galā arī izskaidrojama katra vēsturiskā perioda visa tiesisko un politisko institūtu, kā arī reliģisko, filozofisko un citu uzskatu virsbūve. Ideālisms nu bija padzīts no sava pēdējā patvēruma — no vēstures izpratnes; vēstures izpratne nu bija kļuvusi materiālistiska, un bija atrasts ceļš, kā cilvēku apziņu izskaidrot ar viņu esamību un nevis — kā līdz šim — viņu esamību ar viņu apziņu.

Bet līdzšinējais sociālisms ar šo materiālistisko vēstures izpratni bija tikpat nesavienojams kā franču materiālistu dabas izpratne ar dialektiku un jaunākajām dabaszinātnēm. Līdzšinējais sociālisms gan kritizēja pastāvošo kapitālistisko ražošanas veidu un tā sekas, bet nespēja to izskaidrot un tātad nespēja to uzveikt — tas varēja tikai vienkārši pasludināt to par nekur nederīgu» papildināts:]

Jaunie fakti lika no jauna izpētīt visu līdzšinējo vēsturi, un tad noskaidrojās, ka *visa* līdzšinējā vēsture, izņemot pirmatnējo stāvokli, ir bijusi šķiru cīņu vēsture, ka šīs sabiedrības šķiras, kas cinās viena ar otru, katrā dotajā momentā ir ražošanas un maiņas attiecību produkts, vārdu sakot — sava laikmeta *ekonomisko* attiecību produkts; tātad noskaidrojās, ka katra laikmeta sabiedrības ekonomiskā struktūra veido to reālo pamatu, ar kuru galu galā arī izskaidrojama katra vēsturiskā perioda visa tiesisko un politisko institūtu, kā arī reliģisko, filozofisko un citu uzskatu virsbūve. Hēgelis atbrīvoja vēstures izpratni no metafizikas, viņš to padarīja dialektisku, bet viņa vēstures izpratne būtībā bija ideālistiska. Ideālisms nu bija padzīts no sava pēdējā patvēruma — no vēstures izpratnes; vēstures izpratne nu bija kļuvusi materiālistiska, un bija atrasts ceļš, kā cilvēku apziņu izskaidrot ar viņu esamību un nevis — kā līdz šim — viņu esamību ar viņu apziņu.

Tāpēc sociālismu nu vairs neaplūkoja kā viena vai otra geniāla domātāja nejaušu atklājumu, bet gan kā nenovēršamu rezultātu divu vēsturiski radušos šķiru — proletariāta un buržuāzijas — cīņā. Tā uzdevums vairs nebija konstruēt cik iespējams pilnīgu sabiedrības sistēmu, bet gan izpētīt vēsturiski ekonomisko procesu, kura nepieciešamās sekas ir minētās šķiras un viņu savstarpējā cīņa, un šā procesa radītajā ekonomiskajā stāvoklī atrast līdzekļus konflikta atrisināšanai. Bet līdzšinējais sociālisms ar šo materiālistisko vēstures izpratni bija tikpat nesavienojams kā franču materiālistu dabas izpratne ar dialektiku

un jaunākajām dabaszinātnēm. Līdzšinējais sociālisms gan kritizēja pastāvošo kapitālistisko ražošanas veidu un tā sekas, bet nespēja to izskaidrot un tātad nespēja to uzveikt — tas varēja tikai vienkārši pasludināt to par nekur nederīgu. Jo vairāk tas uztraucās par strādnieku šķiras ekspluatāciju, kas nav šķirama no kapitālistiskā ražošanas veida, jo mazāk tas spēja skaidri saprast, kas ir šī ekspluatācija un kā tā ceļas [19. sēj., 208.—209. lpp.].

PIE TREŠĀ NODALIJUMA I NOD.

Pie 254.—255. lpp.

[Teksts «Pretstats starp bagātību un nabadzību nevis atrisinājās vispārējā labklājībā, bet vēl vairāk saasinājās tāpēc, ka tika atceltas cunftu un citas privilēģijas, kas bija it kā tilts pāri šim pretstatam, un iznīcinātas baznīcas labdarības iestādes, kuras to kaut cik mīkstināja. Rūpniecības straujā attīstība uz kapitālistiskiem pamatiem padarīja darbaļaužu masu nabadzību un ciešanas par sabiedrības pastāvēšanas nepieciešamu nosacījumu» papildināts:]

Pretstats starp bagātību un nabadzību nevis atrisinājās vispārējā labklājībā, bet vēl vairāk saasinājās tāpēc, ka tika atceltas cunftu un citas privilēģijas, kas bija it kā tilts pāri šim pretstatam, un iznīcinātas baznīcas labdarības iestādes, kuras to kaut cik mīkstināja. Izrādījās, ka «īpašuma brīvība» no feodālajām važām, kura tagad bija kļuvusi par īstenību, sīkburžujam un sīkzemniekam nozīmēja brīvību pārdot šo lielkapitāla un lielā zemesīpašuma varenās konkurences nospiesto sīko īpašumu tieši šiem pašiem magnātiem; tādējādi šī «brīvība» sīkburžujam un sīkzemniekam pārvērtās par brīvību *no* īpašuma. Rūpniecības straujā attīstība uz kapitālistiskiem pamatiem padarīja darbaļaužu masu nabadzību un ciešanas par sabiedrības pastāvēšanas nepieciešamu nosacījumu. Samaksa skaidrā naudā arvien vairāk un vairāk — runājot Kārlaila vārdiem — kļuva par vienīgo elementu, kas saista šo sabiedrību ²⁷⁷ [19. sēj., 192. lpp.].

Pie 255. lpp.

[Teikums «Bet tikai lielrūpniecība attīsta, no vienas puses, konfliktus, kas nepieciešami spiež izdarīt apvērsumu ražošanas veidā, — konfliktus ne tikai starp šās lielrūpniecības radītām šķirām, bet arī starp tās radītajiem ražotājspēkiem un maiņas formām; un, no otras puses, šī lielrūpniecība tieši ar ražotājspēku vareno attīstību dod arī līdzekļus tās radīto konfliktu atrisināšanai» papildināts:]

Bet tikai lielrūpniecība attīsta, no vienas puses, konfliktus, kas nepieciešami spiež izdarīt apvērsumu ražošanas veidā, likvidēt tā kapitālistisko raksturu, — konfliktus ne tikai starp šās lielrūpniecības radītām šķirām, bet arī starp tās radītajiem ražotājspēkiem un maiņas formām; un, no otras puses, šī lielrūpniecība tieši ar ražotājspēku vareno attīstību dod arī līdzekļus tās radīto konfliktu atrisināšanai [19. sēj., 193. lpp.].

Pie 255. lpp.

[Teikums «Kaut gan Parīzes nemantīgās masas terora laikā uz mirkli ieguva varu, tad viņas ar to tikai pierādīja, cik neiespējama bija šo masu valdīšana toreizējos apstākļos» papildināts:]

Kaut gan Parīzes nemantīgās masas terora laikā uz mirkli ieguva varu un tā varēja panākt buržuāziskās revolūcijas uzvaru *pret* pašu buržuāziju, tad viņas ar to tikai pierādīja, cik neiespējama bija šo masu ilgstoša valdīšana toreizējos apstākļos [19. sēj., 193. lpp.].

Pie 256. lpp.

[Pirms teikuma «Sensimons jau savās «Zēnēvas vēstulēs» izvirza tēzi, ka «visiem cilvēkiem jāstrādā» pievienota rindkopa:]

Sensimons bija lielās franču revolūcijas dēls; tai izceloties, viņš vēl nebija trīsdesmit gadu vecs. Revolūcija bija trešās kārtas, t. i., ražošanā un tirdzniecībā *nodarbinātā* nācijas vairākuma uzvara pār privileģētajām, līdz tam laikam *bezdarbīgajām* kārtām — muižniecību un garīdzniecību. Bet drīz vien kļuva skaidrs, ka trešās kārtas uzvara ir tikai šās kārtas mazas daļas uzvara: šās uzvaras rezultātā politisko varu iekaroja sociāli privileģētais trešās kārtas slānis — mantīgā buržuāzija. Turklāt šī buržuāzija bija strauji attīstījusies jau revolūcijas procesā, no vienas puses, spekulējot ar konfiscētajiem un pēc tam *pārdotajiem* muižniecības un baznīcas zemesīpašumiem, no otras puses, ar to, ka kara materiālu piegādātāji krāpa nāciju. Tieši šo spekulantu kundzība Direktorijas laikā noveda Franciju un revolūciju bezdibeņa malā un tā deva Napoleonam ieganstu izdarīt valsts apvērsumu. Tādējādi Sensimona galvā pretstats starp trešo kārtu un privileģētajām kārtām ieguva «strādnieku» un «bezdarbīgo» pretstata formu. Bezdarbīgie bija ne tikai agrāko privileģēto

kārtu pārstāvji, bet arī visi tie, kas, nepiedalīdamies ražošanā un tirdzniecībā, dzīvoja no savas rentes. Un «strādnieki» bija ne tikai algotie strādnieki, bet arī fabrikanti, tirgotāji un baņķieri. Ka bezdarbīgie bija zaudējuši garīgās vadības un politiskās kundzības spēju — par to nebija nekādu šaubu un to galīgi bija apstiprinājusi revolūcija. Ka nemantīgajiem šās spējas nebija, tas Sensimonam šķita pierādīts ar terora laika pieredzi. Kam tad nu būtu jāvada un jāvalda? Pēc Sensimona domām — zinātnei un rūpniecībai, kas abas vienotas ar jauno reliģisko saiti, ar nenovēršami mistisko, stingri hierarhisko «jauno kristiānismu», kurš aicināts atjaunot kopš reformācijas laika sagrauto reliģisko uzskatu vienību. Bet zinātne — tie ir zinātnieki, un rūpniecība — tie vispirms ir aktīvie buržuji, fabrikanti, tirgotāji, baņķieri. Tiesa, šiem buržujiem vajadzēja kļūt par kaut ko līdzīgu sabiedriskiem ierēdņiem, par visas sabiedrības uzticības personām, tomēr attiecībā pret strādniekiem paturēt komandējošu un ekonomiski privileģētu stāvokli. Un tieši baņķieri bija aicināti regulēt visu sabiedrisko ražošanu, regulējot kredītu. — Šāds uzskats pilnīgi atbilda tam laikmetam, kad Francijā lielrūpniecība un līdz ar to arī pretstats starp buržuāziju un proletariātu bija vēl tikai tapšanas procesā. Bet it īpaši Sensimons uzsver sekojošo: visur un vienmēr viņam vispirms rūp «pašas lielākās un pašas nabadzīgākās šķiras» («la classe la plus nombreuse et la plus pauvre») ²⁷⁸ liktenis [19. sēj., 194.—195. lpp.].

Pie 256. lpp.

[Teikums «Bet saprast, ka franču revolūcija bija šķiru cīņa starp muižniecību, buržuāziju un nemantīgajiem, — tas 1802. gadā bija augstākā mērā ģeniāls atklājums» papildināts:]

Bet saprast, ka franču revolūcija bija šķiru cīņa un ne tikai starp muižniecību un buržuāziju, bet arī starp muižniecību, buržuāziju un *nemantīgajiem*, — tas 1802. gadā bija augstākā mērā ģeniāls atklājums [19. sēj., 196. lpp.].

Pie 257.—258. lpp.

[Teikums «Viņš [Furjē] iedala visu tās līdzšinējo gaitu četrās attīstības pakāpēs: mežonībā, patriarhātā, barbarismā un civilizācijā; pēdējā viņam sakrīt ar tagad tā saukto pilsonisko sabiedrību» utt. papildināts:]

Viņš iedala visu tās līdzšinējo gaitu četrās attīstības pakāpēs: mežonībā, patriarhātā, barbarismā un civilizācijā; pēdējā viņam sakrīt ar tagad tā saukto pilsonisko sabiedrību, tātad ar to sabiedrisko iekārtu, kas attīstījies kopš XVI gadsimta [utt.] [19. sēj., 197. lpp.].

Pie 258.—259. lpp.

[Teikums «Bet jau toreiz tas [kapitālistiskais ražošanas veids] bija paspējis radīt lielu sociālu postu: bez pajumtes palikušo iedzīvotāju sablīvēšanos lielpilsētu visriebigākajos kaktos; visu no pagātnes mantoto sakaru, patriarhālās kārtības un ģimenes iznikšanu; drausmīgi garu darba dienu, sevišķi sievietēm un bērniem; masveida demoralizāciju strādājošo iedzīvotāju vidū, kuri pēkšņi tika ieģrūsti pilnīgi jaunos apstākļos» papildināts:]

Bet jau toreiz tas bija paspējis radīt lielu sociālu postu: bez pajumtes palikušo iedzīvotāju sablīvēšanos lielpilsētu visriebigākajos kaktos; visu no pagātnes mantoto sakaru, patriarhālās kārtības un ģimenes iznikšanu; drausmīgi garu darba dienu, sevišķi sievietēm un bērniem; masveida demoralizāciju strādājošo iedzīvotāju vidū, kuri pēkšņi tika ieģrūsti pilnīgi jaunos apstākļos — no laukiem pilsētā, no zemkopības rūpniecībā, no stabiliem apstākļiem diendienā mainīgos, nenodrošinātos dzīves apstākļos [19. sēj., 198. lpp.].

Pie 260. lpp.

[Beidzamā — trešā Ovena grāmatas citāta beigās dota piezīme:]
No aicinājuma ar virsrakstu «Revolūcija prātos un praksē», kas vērsās pie visiem «Eiropas sarkanajiem republikāņiem, komunistiem un sociālistiem» un pie Francijas 1848. g. pagaidu valdības, bet bija adresēts arī «karaļienei Viktorijai un viņas atbildīgajiem padomdevējiem» [19. sēj., 199. lpp.].

PIE TREŠĀ NODALIJUMA II NOD.

Pie 266. lpp.

[Teikums «Bet, kur ražošanas pamatforma ir stihiska darba dalīšana sabiedrībā, tur šī darba dalīšana nenovēršami piešķir produktiem *preču* formu, kuru savstarpējā maiņa, pirkšana un pārdošana dod

atsevišķiem ražotājiem iespēju apmierināt savas dažādās vajadzības» papildināts:]

Bet, kur ražošanas pamatforma ir stihiska, pamazām bez kāda plāna radusies darba dalīšana sabiedrībā, tur šī darba dalīšana nenovēršami piešķir produktiem *preču* formu, kuru savstarpējā maiņa, pirkšana un pārdošana dod atsevišķiem ražotājiem iespēju apmierināt savas dažādās vajadzības [19. sēj., 212. lpp.].

Pie 270. lpp.

[Pie vārda «marka» teikumā «Ar to izskaidrojama maiņas ierobežotība, tirgus ierobežotība, ražošanas veida stabilitāte, vietēja noslēgšanās no ārpasaules, lokāla, iekšēja apvienošanās: marka uz laukiem, cunītes pilsētās» dota piezīme:]

Sk. pielikumu beigās [Engelss atsaucas uz savu darbu «Marka», sk. Markss K., Engelss F. Raksti, 2. izd., 19. sēj., 327.—345. lpp.] [19. sēj., 216. lpp.].

Pie 274.—275. lpp.

[Teikuma «Zināmā attīstības pakāpē arī šis veids nav vairs pietiekams: kapitālistiskās sabiedrības oficiālā pārstāve — valsts ir spiesta uzņemties minēto ražošanas un satiksmes līdzekļu vadību» vietā dots šāds teksts:]

Zināmā attīstības pakāpē arī šis veids nav vairs pietiekams; vienas un tās pašas rūpniecības nozares visi lielražotāji kādā zemē apvienojas vienā «trestā» — savienībā, lai regulētu ražošanu. Viņi noteic ražojumu kopējo daudzumu, sadala to savā starpā un uzspiež jau iepriekš noteiktu pārdošanas cenu. Bet, tā kā šie tresti lielāko tiesu izjūk, tiklīdz veikaliem rodas grūtības, tad ar to tie izraisa vēl koncentrētāku sabiedriskošanu: vesela rūpniecības nozare pārvēršas par vienu vienīgu kolosālu akciju sabiedrību, iekšzemes konkurences vietā stājas šās vienas sabiedrības iekšzemes monopols. Tā tas notika Anglijā 1890. gadā ar sārma ražošanu, ko pēc visu 48 lielo fabriku apvienošanas saņēma savās rokās viena no kopīga centra vadīta sabiedrība ar 120 miljonu marku lielu kapitālu.

Trestos brīvā konkurence pārvēršas par monopolu, un kapitālistiskās sabiedrības bezplāna ražošana kapitulē nākamās sociālistiskās sabiedrības plānveida ražošanas priekšā. Tiesa, sākumā tikai kapitālistu labā un viņu interesēs. Bet šajā veidā ekspluatācija kļūst tik taustāma, ka

tai jāsabrūk. Neviena tauta ilgi neciestu šādu ražošanu, ko vada trestī, kur neliela kuponu griezēju banda atklāti ekspluatē visu sabiedrību.

Tā vai citādi, ar trestiem vai bez trestiem, beidzot kapitālistiskās sabiedrības oficiālā pārstāve — valsts ir spiesta uzņemties ražošanas vadību [19. sēj., 221.—222. lpp.].

Pie 274.—275. lpp.

[Teikums «Citādi būtu jāatzīst par sociālistiskām iestādēm arī karaliskā jūras tirdzniecības sabiedrība, karaliskā porcelāna manufaktūra un pat rotu šūšanas darbnīcas armijā» papildināts:]

Citādi būtu jāatzīst par sociālistiskām iestādēm arī karaliskā jūras tirdzniecības sabiedrība, karaliskā porcelāna manufaktūra un pat rotu šūšanas darbnīcas armijā vai pat Fridriha Vilhelma III laikā, trīsdesmitajos gados, kāda gudrinieka visai nopietni ieteiktais priekšlikums pārņemt valsts rīcībā... publiskos namus [19. sēj., 222. lpp.].

Pie 275.—276. lpp.

[Trīs vietās, minot «akciju sabiedrības», pievienots «un trestī» — sal. 19. sēj., 222. lpp.]

Pie 278. lpp.

[Teikums «Tas tomēr nebūt nekavēja šo sadalīšanos šķirās realizēt ar varmācības, laupīšanas, viltus un krāpšanas palīdzību, nekavēja valdošajai šķirai, kas sagrabusi varu, nostiprināt savu stāvokli uz strādājošo šķiru rēķina un sabiedrības vadību pārvērst par masu ekspluatāciju» papildināts:]

Tas tomēr nebūt nekavēja šo sadalīšanos šķirās realizēt ar varmācības, laupīšanas, viltus un krāpšanas palīdzību, nekavēja valdošajai šķirai, kas sagrabusi varu, nostiprināt savu stāvokli uz strādājošo šķiru rēķina un sabiedrības vadību pārvērst par masu pastiprinātu ekspluatāciju.

Pie 280. lpp.

[Pirms nodaļas beidzamās rindkopas pievienots šāds rezumējums:]

Noslēgumā īsi rezumēsīm mūsu attēloto attīstības gaitu:

I. *Viduslaiku sabiedrība*: Individuāla sīkražošana. Ražošanas līdzekļi domāti individuālai lietošanai, un tāpēc tie ir primitīvi neveikli, sīki, ar niecīgu iedarbību.

Ražošana notiek vai nu paša ražotāja, vai arī viņa feodālā kunga tiešam patēriņam. Tikai tur, kur ir produkcijas pārpalikums virs tiešā patēriņa, šo pārpalikumu pārdod un maina: tātad preču ražošana ir tikai tapšanas procesā; bet jau šai laikā tā dīgļa veidā ietver *sabiedriskās ražošanas anarhiju*.

II. *Kapitālistiskā revolūcija*: Apvērsums rūpniecībā — vispirms ar vienkāršās kooperācijas un manufaktūras palīdzību. Agrāk izkļiedēto ražošanas līdzekļu koncentrācija lielās darbnīcās un tādā veidā to pārvēršana no individuāliem par sabiedriskiem ražošanas līdzekļiem — pārvēršana, kas maiņas formu visā visumā neskar. Vecās piesavināšanās formas paliek spēkā. Parādās *kapitālists*: kā ražošanas līdzekļu īpašnieks viņš piesavinās arī produktus un padara tos par precēm. Ražošana kļūst par sabiedrisku aktu, produktu maiņa un līdz ar to piesavināšanās paliek individuāls akts, atsevišķu personu akts: *sabiedriskā darba produktu piesavinās atsevišķs kapitālists*. Tā arī ir pamatpretruna, no kuras izriet visas pretrunas, kurās attīstās tagadējā sabiedrība un kuras it īpaši skaidri izpaužas lielrūpniecībā.

a) Ražotāja atdalīšana no ražošanas līdzekļiem. Strādnieka notiesāšana algotā darbā uz visu mūžu. *Pretrunā starp proletariātu un buržuāziju*.

b) Pār preču ražošanu valdošo likumu nozīmes pieaugums un iedarbības pastiprināšanās. Neapvaldīta konkurences cīņa. *Pretruna starp sabiedrisko organizāciju katrā atsevišķā fabrikā un sabiedrisko anarhiju visā ražošanā*.

c) No vienas puses — mašīnu uzlabošana, ko konkurence padarījusi par piespiedu likumu katram atsevišķam fabrikantam un kas reizē ar to nozīmē strādnieku pastāvīgi pieaugošu izstumšanu no fabrikām: *rūpniecības rezerves armija*. No otras puses — bezgalīga ražošanas paplašināšana, kas arī ir konkurences piespiedu likums katram fabrikantam. No abām pusēm — vēl nepiedzīvota ražotājspēku attīstība, piedāvājums pārsniedz pieprasījumu, pārprodukcija, tirgu pārpildīšana, krīzes, kas atkārtojas ik pēc desmit gadiem, burvju loks: *šeit — ražošanas līdzekļu un produktu pārpalikums, tur — strādnieku pārpalikums bez darba un bez eksistences līdzekļiem*. Bet abas šīs ražošanas un sabiedriskās labklājības sviras nevar savienoties, tāpēc ka ražošanas kapitālistiskā forma liedz ražotājspēkiem darboties un produktiem cirkulēt

citādi kā tikai ar noteikumu, ka tiem iepriekš jāklūst par kapitālu, bet tieši to nepieļauj viņu pārpalikums. Šī pret-runa pieaug līdz bezjēdzībai: *ražošanas veids saceļas pret maiņas formu*. Tādējādi ir pierādīts, ka buržuāzija nespēj tālāk vadīt savas pašas sabiedriskos ražotājspēkus.

d) Paši kapitālisti ir spiesti pa daļai atzīt ražotāj-spēku sabiedrisko raksturu. Ražošanas un satiksmes lielo organismu pārvēršanās vispirms par *akciju sabiedrību*, vēlāk par trestu, bet pēc tam par *valsts* īpašumu. Izrādās, ka buržuāzija ir lieka šķira; visas viņas sabiedriskās funkcijas tagad veic algoti kalpotāji.

III. *Proletāriskā revolūcija*, pretrunu atrisinājums: Proletariāts saņem sabiedrisko varu un ar šās varas palīdzību pārņem visas sabiedrības īpašumā sabiedriskos ražošanas līdzekļus, kas slid ārā no buržuāzijas rokām. Ar šo aktu viņš atbrīvo ražošanas līdzekļus no visa, kas tiem līdz šim piemita kā kapitālam, un dod to sabiedriskajam raksturam pilnīgu attīstības brīvību. No šā brīža kļūst iespējama sabiedriska ražošana pēc iepriekš pārdomāta plāna. Ražošanas attīstība padara dažādu sabiedrības šķiru tālāku pastāvēšanu par anahronismu. Samērā ar to, kā izzūd sabiedriskās ražošanas anarhija, atmirst arī valsts politiskā autoritāte. Cilvēki, kas beidzot kļuvuši par savas pašu sabiedriskās esamības pavēlniekiem, līdz ar to kļūst arī par dabas pavēlniekiem, sevis pašu pavēlniekiem — kļūst brīvi [19. sēj., 228.—230. lpp.].

PIEZĪMES PIE «ANTI-DĪRINGA»

PAR MATEMĀTISKĀ BEZGALĪGĀ PIRMTĒLIEM ISTENAJĀ PASAULĒ²⁷⁹

Pie 17. un 18. lpp.*: Domāšanas un esamības saskaņa. —
Bezgalīgais matemātikā

Pār visu mūsu teorētisko domāšanu ar absolūtu spēku valda fakts, ka mūsu subjektīvā domāšana un objektīvā pasaule ir pakļautas vieniem un tiem pašiem likumiem, tāpēc savos rezultātos tās nevar būt pretrunā viena ar otru, bet tām savā starpā jāsaskan. Šis fakts ir mūsu teorētiskās domāšanas neapzināts un absolūts priekšnoteikums. XVIII gadsimta materiālisms sava būtībā metafiziskā rakstura dēļ šo priekšnoteikumu izpētīja tikai pēc tā satura. Tas aprobežojās ar pierādījumu, ka katram domāšanas un zināšanas saturam jārodas no jutekliskās pieredzes, un atjaunoja tēzi: nihil est in intellectu, quod non fuerit in sensu²⁸⁰. Tikai jaunākā ideālistiskā, bet reizē arī dialektiskā filozofija un it īpaši Hēgelis izpētīja šo priekšnoteikumu arī pēc *formas*. Neraugoties uz neskaitāmām patvaļīgām konstrukcijām un fantastiskiem izdomājumiem, kas šeit izvirzās mūsu priekšā; neraugoties uz tās rezultāta — domāšanas un esamības vienības ideālistisko, uz galvas nostādīto formu, — nav noliedzams, ka šī filozofija ar daudziem piemēriem, kas ņemti no visdažādākajām nozarēm, pierādījusi domāšanas procesu analogiju ar dabas un vēstures procesiem — un otrādi, kā arī to, ka visos šajos procesos valda vienādi likumi. No otras pu-

* Sk. šā izdevuma 42.—44. lpp. *Red.*

ses, modernās dabaszinātnes paplašinājušas tēzi par visa domāšanas satura izcelšanos no pieredzes tādā nozīmē, ka pilnīgi tikusi apgāzta šās tēzes vecā metafiziskā aprobežotība un formulējums. Modernās dabaszinātnes atzīst iegūto īpašību iedzimtību un tādējādi paplašina pieredzes subjektu no indivīda uz ģinti: tagad jau vairs neuzskata par nepieciešamu, lai katrs atsevišķs indivīds pats visu pārbaudītu savā pieredzē; viņa individuālo pieredzi zināmā mērā var aizstāt viņa daudzo priekšteču pieredzes rezultāti. Piemēram, ja pie mums matemātikas aksiomas katram astoņgadīgam bērnam ir kaut kas pats par sevi saprotams, kam nav vajadzīgs nekāds pieredzes pierādījums, tad tas ir vienīgi «uzkrātās iedzimtības» rezultāts. Bet jāšaubās, vai bušmenim vai Austrālijas nēģerim varētu tās ieskaidrot ar pierādījuma palīdzību.

Iepriekš ievietotajā darbā* dialektika aplūkota kā zinātne par *katras* kustības pašiem vispārīgākajiem likumiem. Tas nozīmē, ka tās likumiem jāattiecas tiklab uz kustību dabā un cilvēces vēsturē, kā arī uz domāšanas kustību. Šādu likumu var izziņāt divās no šīm trim sfērām vai pat visās trijās, pie kam rutinētais metafiziskis nemaz nepamanīs, ka tas ir viens un tas pats likums, kuru viņš izziņājis.

Minēsim piemēru. No visiem zinātnes teorētiskajiem sasniegumiem diez vai kādu citu var uzskatīt par tikpat lielu cilvēka gara triumfu kā bezgalīgi mazo lielumu rēķinu izgudrošanu XVII gadsimta otrā pusē. Ja jau vispār mums kaut kur ir tīrs un izcils cilvēka gara sasniegums, tad tieši šeit. Noslēpums, kas vēl mūsu dienās sedz lielumus, kurus lieto bezgalīgi mazo lielumu rēķinos, — diferencāļus un dažādu kārtu bezgalīgi mazos lielumus —, ir labākais pierādījums, ka arvien vēl ir izplatīts priekšstats, it kā šeit mūsu priekšā būtu tīri cilvēka gara gluži «brīvās jaunrades un iztēles produkti»**, kuriem objektīvajā pasaulē nav nekā atbilstoša. Un tomēr patiesībā ir gluži otrādi. Pirmtēlus visiem šiem iedomājamajiem liumiem mums dod daba.

Mūsu ģeometrija iziet no telpiskām attiecībām, bet mūsu aritmētika un algebra — no skaitliskiem liumiem, kas

---

* T. i., «Anti-Diringā» (sk. šā izdevuma 144. lpp.). Red.

** Sk. šā izdevuma 45. lpp. Red.

atbilst attiecībām uz mūsu Zemes, t. i., kas atbilst tiem ķermeniskajiem lielumiem, kurus mehānika sauc par masām, kādas tās sastopamas uz Zemes un kādas tās iekustina cilvēki. Salīdzinājumā ar šīm masām Zemes masa ir bezgalīgi liela, un Zemes mehānika to apskata kā bezgalīgi lielu lielumu. Zemes rādiuss $= \infty$, tāds ir visas mehānikas princips, aplūkojot krišanas likumu. Tomēr ne tikai Zeme, bet arī visa Saules sistēma un visi tajā sastopamie attālumi savukārt atkal, izrādās, ir bezgalīgi mazi, tiklīdz mēs pārejām pie attālumiem, kuri sastopami ar teleskopu novērojamā zvaigžņu sistēmā un kuri jāmērī ar gaismas gadiem. Tādējādi šeit mūsu priekšā jau ir ne vien pirmās, bet arī otrās kārtas bezgalīgie lielumi, un mūsu lasītāju fantāzijai varam atļaut, ja viņiem tas tīk, konstruēt bezgalīgajā telpā arī vēl citus augstāku kārtu bezgalīgos lielumus.

Bet saskaņā ar fizikā un ķīmijā tagad valdošajiem uzskatiem Zemes masas, ķermeņi, ar kuriem operē mehānika, sastāv no molekulām, no ļoti sīkām daļiņām, kuras nevar vairs tālāk dalīt, neiznīcinot aplūkojamā ķermeņa fizikālo un ķīmisko identitāti. Pēc V. Tomsona aprēķiniem, vismazākās šādas molekulas diametrs nevar būt mazāks par vienu piecdesmitmiljono daļu milimetra.²⁸¹ Bet pat tad, ja mēs pieņemsim, ka vislielākās molekulas diametrs sasniedz vienu divdesmitpiecmiljono daļu milimetra, — arī tad molekula arvien vēl paliek izzūdoši mazs lielums salīdzinājumā ar vismazāko masu, ar kādu vien operē mehānika, fizika un pat ķīmija. Un tomēr molekulai ir visas attiecīgai masai raksturīgās īpašības; fizikālā un ķīmiskā ziņā tā var pārstāvēt un arī patiesībā pārstāv šo masu visos ķīmijas vienādojumos. Isāk sakot, molekulai attiecībā pret atbilstošo masu ir gluži tādas pašas īpašības, kādas matemātiskajam diferenciālim ir pret savu mainīgo lielumu, ar to vienīgo atšķirību, ka tas, kas diferenciāļa gadījumā, matemātiskajā abstrakcijā, mums šķiet noslēpumains un nesaprotams, šeit kļūst pats par sevi saprotams un, tā sakot, acīm redzams.

Daba ar šiem diferenciāļiem — molekulām — operē gluži tāpat un gluži pēc tiem pašiem likumiem, kā matemātika operē ar saviem abstraktajiem diferenciāļiem. Piemēram, diferenciālis no x^3 ir $3x^2 dx$, pie kam mēs neņemam vērā $3x dx^2$ un dx^3 . Ja mēs izveidosim atbilstošu ģeometrisku konstrukciju, tad dabūsim kubu, kura malas

garums x palielinās par bezgalīgi mazu lielumu dx . Pieņemsim, ka šis kubs sastāv no kaut kāda viegli sublimējama ķīmiska elementa, teiksim, sēra; pieņemsim, ka tā trīs skaldņu virsmas, kas izveido vienu stūri, ir aizsargātas, bet pārējās trīs skaldņu virsmas ir brīvas. Ja mēs šo sēra kubu ievietosim sēra tvaiku atmosfērā un pietiekami pazemināsīm šās atmosfēras temperatūru, tad sēra tvaiki sāks nogulsnēties uz kuba trim brīvajām skaldnēm. Mēs neiziesim ārpus fizikā un ķīmijā parastajiem paņēmieniem, ja, gribēdami iedomāties šo procesu tīrā veidā, pieņemsim, ka uz katras no šīm trim skaldnēm vispirms nogulsņējas slānis vienas molekulas biezumā. Kuba malas garums x ir palielinājies par vienas molekulas diametru, par dx . Bet kuba x^3 tilpums ir palielinājies par x^3 un $x^3 + 3x^2dx + 3xdx^2 + dx^3$ starpību, pie kam mēs ar tādu pašu tiesību kā matemātika varam neievērot dx^3 , t. i., vienu molekulu, un $3xdx^2$, t. i., trīs lineāri novietotu molekulu rindas, kuru garums ir $x + dx$. Rezultāts ir tāds pats: kuba masas pieaugums ir vienlīdzīgs $3x^2dx$.

Stingri ņemot, sēra kubam nav dx^3 un $3xdx^2$, jo divas vai trīs molekulas nevar novietoties vienā un tajā pašā telpas vietā, tāpēc tā masas pieaugums precīzi ir vienlīdzīgs $3x^2dx + 3xdx + dx$. Tas izskaidrojams tādējādi, ka matemātikā dx ir lineārs lielums, bet dabā, kā zināms, līnijas, kurām nav ne biezuma, ne platuma, patstāvīgi neeksistē, un tāpat matemātiskām abstrakcijām neaprobežota nozīmība ir tikai tīrās matemātikas robežās. Bet, tā kā arī tīrā matemātikā šo $3xdx^2 + dx^3$ atstāj neievērotu, tad šeit nerodas nekāda starpība.

Glūži tāpat ir arī pie iztvaikošanas. Kad glāzē ar ūdeni iztvaiko virsējais molekulu slānis, tad visa ūdens slāņa biezums x samazinās par dx un tālākā viena molekulu slāņa izgaišana pēc otra faktiski ir tālāka diferencēšanās. Bet, kad karstais tvaiks spiediena un atdzišanas rezultātā kādā traukā atkal sabiezē, pārvērzdamijs ūdenī, un viens molekulu slānis nogulstas uz otra (pie kam mums ir tiesība neievērot blakus apstākļus, kas procesu sarežģī), līdz kamēr trauks ir piepildījies līdz augšai, tad mūsu priekšā šeit ir integrēšana burtiskā nozīmē, kas no matemātiskās integrēšanas atšķiras vienīgi ar to, ka vienu veic cilvēka galva apzinīgi, bet otru — daba neapzinīgi.

Bet procesi, kas ir pilnīgi analogiski bezgalīgi mazo lielumu rēķinu procesiem, sastopami ne tikai pie pārejas

no šķidra stāvokļa gāzveidīgā un otrādi. Ja triecienu rezultātā masas kustība kā tāda ir apstājusies un pārvērtusies siltumā, molekulārā kustībā, kas tad gan cits ir noticis, ja ne masas kustības diferencēšana? Un, ja tvaika mašīnas cilindrā tvaika molekulārās kustības summējas tādējādi, ka tās paceļ noteiktā augstumā virzuli, pārvēzdamās masas kustībā, vai tad tās šeit netiek integrētas? Ķīmija sadala molekulas atomos, lielumos ar mazāku masu un izplatību, kas tomēr ir tādas pašas kārtas lielumi kā pirmie, tā ka molekulas un atomi ir noteiktās, galīgās attiecībās cits pret citu. Tātad visi ķīmijas vienādojumi, kas izteic ķermeņu molekulāro sastāvu, pēc savas formas ir diferenciālvienādojumi. Bet īstenībā tie ir jau integrēti, pateicoties tajos figurējošiem atomsvariem. Ķīmija operē ar tādiem diferenciāļiem, kuru lielumu savstarpējās attiecības ir zināmas.

Bet atomi nebūt nav kaut kas vienkāršs, tie vispār nav vielas vissīkākās daļiņas, kādas zinām. Nemaz nerunājot par ķīmiju pašu, kurā arvien vairāk izplatās uzskats, ka atomiem ir komplicēts sastāvs, fiziķu vairākums apgalvo, ka pasaules ēters — gaismas un siltuma izstarojumu nesējs — arī sastāv no diskrētām daļiņām, tomēr tik mazām, ka tās attiecas pret ķīmiskajiem atomiem un fizikālajām molekulām tāpat, kā molekulas attiecas pret pēdējo mehāniskām masām, t. i., kā d^2x pret dx . Šeit tātad tagad pieņemtajos priekšstatos par matērijas uzbūvi mums ir arī otrās kārtas diferenciālis, un nevienam, kam tas sagādā prieku, nav liegts iedomāties, ka dabā ir jābūt arī vēl analogiem priekš d^3x , d^4x utt.

Tātad, lai arī kāds būtu uzskats par matērijas uzbūvi, nav apšaubāms, ka tā ir sadalīta vairākās lielās, labi norobežotās grupās ar relatīvi dažādiem masu apmēriem, tā ka katras atsevišķas grupas locekļi masas ziņā ir noteiktās, galīgās attiecībās cits pret citu, bet pret sev tuvāko grupu locekļiem attiecas kā pret bezgalīgi lieliem vai bezgalīgi maziem lielumiem matemātiskā nozīmē. Mums redzamā zvaigžņu sistēma, Saules sistēma, Zemes masas, molekulas un atomi, beidzot, ētera daļiņas katra izveido šādu grupu. Tas neko negroza, ka mēs starp atsevišķām grupām atrodam starplocekļus; tā, piemēram, starp Saules sistēmas masām un Zemes masām mēs sastopam asteroīdus, no kuriem dažiem diametrs nav lielāks, kā, teiksim, jaunākās līnijas Reisa firstu valstij²⁸², — meteorītus utt.;

starp Zemes masām un molekulām organiskajā pasaulē mēs sastopam šūnu. Šie starplocekļi pierāda tikai to, ka dabā nav lēcienu *taisni tāpēc*, ka daba sastāv tikai no lēcieniem.

Kad matemātika operē ar īsteniem lielumiem, tā arī bez aplinkiem lieto šo uzskatu. Zemes mehānikai jau Zemes masa ir bezgalīgi liela; astronomijā Zemes masas un tām atbilstošie meteorīti parādās kā bezgalīgi mazi; gluži tāpat astronomijā izzūd Saules sistēmas planētu attālumi un masas, tiklīdz astronomija, iziedama ārpus tuvāko stāvzvaigžņu robežām, sāk pētīt mūsu zvaigžņu sistēmas uzbūvi. Bet, tikko matemātiķi noslēpjas savā nepieejamajā abstrakcijas cietoksnī, tā dēvētajā tīrajā matemātikā, visas šīs analogijas tiek aizmirstas; bezgalīgais kļūst par kaut ko pilnīgi noslēpumainu, un paņēmiens, kā ar to operē analizē, sāk likties kaut kas pilnīgi nesaprotams, pretrunā ar katru pieredzi un katru saprātu. Muļķības un aplamības, ar kurām matemātiķi ne tik daudz izskaidroja kā aizbildināja šo savu metodi, kas dīvainā kārtā vienmēr noveda pie pareiziem rezultātiem, pārspēj vissliktāko kā patieso, tā šķietamo natūrfilozofijas (piemēram, Hēgeļa) fantazēšanu, par kuru matemātiķi un dabas pētnieki nevar vien atrast pietiekamus vārdus savu šausmu izteikšanai. Viņi paši — un turklāt daudz plašākā mērogā — dara to, ko viņi pārmet Hēgelim, proti, noved abstrakcijas līdz galējībai. Viņi aizmirst, ka visa tā dēvētā tīrā matemātika nodarbojas ar abstrakcijām un ka *visi* tās lielumi, stingri runājot, ir iedomāti lielumi, un ka visas līdz galējībai novestās abstrakcijas pārvēršas bezjēdzībā vai savā pretstatā. Matemātiskais bezgalīgais, kaut arī neapzinīgi, ir aizgūts no īstenības, un tāpēc to var izskaidrot, tikai izejot no īstenības, nevis no sevis paša, nevis no matemātiskās abstrakcijas. Un, kad mēs pētījam īstenību šajā virzienā, tad, kā redzējām, mēs atrodam arī tās īstenās attiecības, no kurām ir aizgūta matemātiskā bezgalības attiecība, un pat uzduramies uz dabā sastopamiem tā matemātiskā paņēmiena analogiem, ar kura palīdzību šī attiecība izpaužas darbībā. Un līdz ar to jautājums ir izskaidrots.

(Vāja domāšanas un esamības identitātes reprodukcija Hekeļa darbos. Bet arī *nepārtrauktās un diskrētās matemātikas pretruna*; sk. Hēgeli.)²⁸³

* * *

Tikai diferenciālreķini dod iespēju dabaszinātnēm matemātiski attēlot ne vien *stāvokļus*, bet arī *procesus*: kustību.

* * *

Matemātikas lietošana: cieta ķermeņu mehānikā — abso-lūta, gāzu mehānikā — aptuvena, šķidrums mehānikā — jau grūtāka; fizikā — vairāk mēģinājumu veidā un rela-tīva; ķīmijā — vienkāršākie pirmās pakāpes vienādojumi; bioloģijā = 0.

PAR DABAS «MEHĀNISKO» IZPRATNI²⁸⁴

Pie 46. lpp. *: Kustības dažādās formas un zinātnes, kas tās pētī

Kopš parādījies šis raksts («Vorwärts», 1877. g. 9. feb-ruārī)**, Kekulē («Ķīmijas zinātniskie mērķi un sasnie-gumi») ir devis pilnīgi analogisku mehānikas, fizikas un ķīmijas definējumu:

«Ja pamatā liek šo priekšstatu par matērijas būtību, tad ķīmiju varēs definēt kā *zinātni par atomiem*, bet fiziku kā *zinātni par molekulām*; un tad pati no sevis uz mācas doma izdalīt to modernās fizi-kas daļu, kas nodarbojas ar *masām*, atsevišķā disciplinā, atstājot tai *mehānikas* nosaukumu. Tādējādi mehānika, kā izrādās, ir fizikas un ķīmijas pamats, ciktāl tām kā vienai, tā otrai, aplūkojot noteiktas pa-rādību puses un it sevišķi aprēķinos, jāapskata savas molekulas un — atbilstoši — atomi kā masas.»²⁸⁵

Kā redzams, šis formulējums atšķiras no tekstā un iepriekšējā piezīmē*** sniegtā formulējuma vienīgi ar mazliet mazāku noteiktību. Bet, kad kāds angļu žurnāls («Nature») iepriekš minēto Kekulē tēzi iztulkoja tā, ka mehānika ir masu statika un dinamika, fizika — molekulu statika un dinamika, ķīmija — atomu statika un dina-mika²⁸⁶ tad, pēc manām domām, tāda absolūta pat ķī-misko procesu atvedināšana uz tīri mehāniskiem procesiem nepieļaujami sašaurina pētīšanas lauku vismaz ķīmijā. Un tomēr šī atvedināšana tik ļoti nākusi

* Sk. šā izdevuma 72. lpp. *Red.*

** t. i., «Anti-Diringa» pirmā nodalījuma VII nodaļa. *Red.*

*** T. i., «Anti-Diringa» tekstā un piezīmē «Par matemātiskā bezgalīgā pirmtēliem īstenajā pasaulē» (sk. šā izdevuma 72. un 378.—384. lpp.). *Red.*

modē, ka, piemēram, Hekelis vārdus «mehānisks» un «mōnistisks» pastāvīgi lieto vienādā nozīmē un, pēc viņa domām,

«modernā fizioloģija... savā nozarē dod vietu tikai fizikāli ķīmiskiem jeb vārda plašākā nozīmē* mehāniskiem spēkiem» («Perigenēze»).²⁸⁷

Nosaukdams fiziku par molekulu mehāniku, ķīmiju par atomu fiziku un, tālāk, bioloģiju par olbaltumu ķīmiju, es gribu ar to izteikt, ka šīs zinātnes pāriet cita citā, — tā tad tiklab starp tām pastāvošo sakarību, nepārtrauktību, kā arī to abu atšķirību, diskrētību. Iet tālāk par to, nosaukt ķīmiju arī par sava veida mehāniku, manuprāt, nav pieļaujams. Mehānika vārda plašākā vai šaurākā nozīmē pazīst tikai kvantitātes, tā operē ar ātrumiem un masām un labākajā gadījumā ar tilpumiem. Kur tai ceļā gadās ķermeņu kvalitāte, kā, piemēram, hidrostatikā un aerostatikā, tur tā nevar iztikt bez molekulāro stāvokļu un molekulāro kustību aplūkošanas, un pati tā šeit ir tikai palīgzinātne, fizikas priekšnoteikums. Bet fizikā un vēl vairāk ķīmijā notiek ne tikai pastāvīga kvalitatīva pārmaiņa kvantitatīvu pārmaiņu rezultātā, t. i., kvantitātes pāreja kvalitātē, bet tur jāaplūko arī ļoti daudz tādu kvalitatīvu pārmaiņu, par kurām nemaz nav konstatēts, ka tās būtu kvantitatīvu pārmaiņu nosacītas. Labprāt var piekrist, ka mūsdienu strāva zinātnē plūst šajā virzienā, bet tas nepierāda, ka tā ir vienīgā pareizā un ka, sekodami šai strāvai, mēs līdz galam *izsmelsim* fiziku un ķīmiju. Ikviena kustība ietver sevī mehānisko kustību, lielu vai ļoti mazu materiālas daļiņu pārvietošanos; izzināt šīs mehāniskās kustības ir *pirmais* zinātnes uzdevums, tomēr tikai *pirmais* tās uzdevums. Bet šī mehāniskā kustība neizsmel kustību vispār. Kustība nav tikai vietas pārmaiņa vien; novados, kas paceļas virs mehānikas, tā ir arī kvalitātes pārmaiņa. Atklājums, ka siltums ir zināma molekulāra kustība, zinātnē radīja veselu laikmetu. Bet, ja es par siltumu varu teikt tikai to, ka tas ir zināma molekulu pārvietošanās, tad labāk man klusēt. Ķīmija, šķiet, ir uz pareizā ceļa, lai ar atomu tilpumu attiecību pret atomsvaru izskaidrotu veselu rindu elementu ķīmisko un fizikālo īpašību. Bet neviens ķīmiķis neņemsies apgalvot, ka visas kāda

* Kursīvs Engelsa. *Red.*

elementa īpašības pilnīgi izteic tā stāvoklis uz Lotāra Meijera liknes²⁸⁸, ka ar to vien kādreiz varēs izskaidrot, piemēram, specifiskās oglekļa īpašības, kas oglekli padara par galveno organiskās dzīvības nesēju, vai arī fosfora nepieciešamību smadzenēs. Un tomēr «mehāniskās» koncepcijas būtība ir tieši tā. Katru pārmaiņu tā izskaidro ar pārvietošanos, visas kvalitatīvās atšķirības — ar kvantitatīvām un nepamana, ka kvalitātes un kvantitātes attiecība ir savstarpēja, ka kvalitāte tāpat pāriet kvantitatē kā kvantitatē — kvalitātē, ka šeit notiek mijiedarbība. Ja visas kvalitātes atšķirības un pārmaiņas jāatvedina uz kvantitatīvām atšķirībām un pārmaiņām, uz mehānisku pārvietošanos, tad mēs nepieciešami nonākam pie tēzes, ka visa matērija sastāv no ļoti sīkām *identiskām* daļiņām un ka matērijas ķīmisko elementu visas kvalitatīvās atšķirības radušās no kvantitatīvajām atšķirībām, no atšķirībām šo vissīkāko daļiņu skaitā un telpiskajā grupējumā, tām apvienojoties atomos. Bet līdz tam mēs vēl neesam tikuši.

Tikai tas, ka mūsu tagadējie dabas pētnieki nepazīst citu filozofiju kā tikai to visordinārāko vulgāro filozofiju, kas mūsu dienās izplatījusies vācu universitātēs, ļauj viņiem šādā garā operēt ar tādiem izteicieniem kā «mehānisks», pie kam viņi nemaz neapzinās vai pat nenojauš, ar kādiem no tā izrietošiem secinājumiem viņi līdz ar to nenovēršami sevi saista. Teorijai par matērijas absolūto kvalitatīvo identitāti taču ir savi piekritēji; empīriski šo teoriju tāpat nevar atspēkot kā to nevar arī pierādīt. Bet, ja pajautāsim cilvēkiem, kas visu grib izskaidrot «mehāniski», vai viņi apzinās šā secinājuma nenovēršamību un vai viņi atzīst matērijas identitāti, cik dažādas atbildes tad dzirdēsim uz šo jautājumu!

Viskomiskākais ir tas, ka «materiālistisko» pielīdzināja «mehāniskajam» jau *Hēgelis*, kas materiālismu gribēja noniecināt ar epitetu «mehāniskais». Bet lieta tā, ka Hēgeļa kritizētais materiālisms — XVIII gadsimta franču materiālisms — patiesi bija tikai *mehānisks*, proti, tā ļoti dabiskā iemesla pēc, ka tolaik fizika, ķīmija un bioloģija vēl bija bērna autos un nepavisam nevarēja dot pamatu kādam vispārīgam uzskatam par dabu. Gluži tāpat Hekeļis aizgūst no Hēgeļa izteiciena *causae efficientes* tulkojumu — «mehāniski darbojošies cēloņi», kā arī izteiciena *causae finales* tulkojumu — «mērķtiecīgi darbojošies cē-

loņi», bet Hēgelis šeit ar vārdu «mehānisks» saprot — akli, neapzinīgi darbojošos, nevis mehānisko Hekeļa nozīmē. Pie tam Hēgelim pašam viss šis pretstatījums ir tik lielā mērā pārvarēts viedoklis, ka viņš to *pat nepiemin* nevienā no abiem saviem cēlonības iztīrājumiem «Loģikā» un piemin to tikai «Filozofijas vēsturē» tajās vietās, kurās tas izvirzās kā vēsturisks fakts (tātad Hekelī šeit ir tīrs pārpratums, paviršības rezultāts!), un pilnīgi garāmejojot — aplūkojot teleoloģiju («Loģika», III gr., II nodal., 3. nod.), kur šo pretstatījumu viņš piemin kā formu, kurā *vecā metafizika* formulējusi mehānisma un teleoloģijas pretstatu. Vispār šo pretstatījumu viņš iztīrā kā jau sen pārspētu viedokli. Tātad Hekelis ir vienkārši aplam norakstījis no Hēgeļa, priecādamies, ka šeit, kā viņam pašam šķiet, viņš atradis apstiprinājumu savai «mehānikajai» koncepcijai, un tā viņš nonāk pie tā spožā rezultāta, ka tad, kad dabiskā izlase rada vienā vai otrā dzīvniekā vai augā kādu noteiktu pārmaiņu, tas notiek causa efficiens rezultātā, bet, ja to pašu pārmaiņu rada *mākslīgā* izlase, tad tas notiek causa finalis rezultātā! Selecionārs ir causa finalis! Protams, Hēgeļa kalibra dialektīķis nevarēja pities causa efficiens un causa finalis šaurā pretstata robežās. Un tagadējā zinātnes attīstības stadijā visu neauglīgo plāpāšanu par šo pretstatu izbeidz tas apstākļi, ka mēs no pieredzes un teorijas *zinām*, ka matērija un tās eksistences forma — kustība nav radāmas un tātad ir pašas sev galīgie cēloņi; turpretī tiem atsevišķajiem cēloņiem, kuri atsevišķos laika momentos atsevišķās vietās izolē sevi Visuma kustības mijiedarbības ietvaros vai arī kurus izolē mūsu domāšana, nepievienojas absolūti nekāda jauna noteiksme, bet tikai jucekli radošs elements, ja mēs tos nosaucam par *darbojošajiem* cēloņiem. Cēlonis, kas nedarbojas, nemaz nav cēlonis.

NB. Matērija kā tāda ir tīrs domas produkts un abstrakcija. Mēs abstrahējamies no lietu kvalitatīvajām atšķirībām, tās kā ķermeniski eksistējošas apvienodami matērijas jēdzienā. Tātad matērija kā tāda atšķirībā no noteiktām, eksistējošām matērijām nav kaut kas jutekliski eksistējošs. Ja dabaszinātnes izvirza par savu mērķi atrast vienvēidīgu matēriju kā tādu un kvalitatīvās atšķirības atvedināt uz tīri kvantitatīvajām atšķirībām, ko veido visīkāko identisko daļiņu savienojums, tad tās rikojas gluži tāpat kā tad, ja tās ķiršu, bumbieru, ābolu vietā gribētu

redzēt augli kā tādu,²⁸⁹ kaķu, suņu, aitu utt. vietā — zīdītāju kā tādu, gāzi kā tādu, metālu kā tādu, akmeni kā tādu, ķīmisko savienojumu kā tādu, kustību kā tādu. Darvina teorija prasa šādu pirmatnējo zīdītāju, Hekeļa Pro-mammale²⁹⁰, bet tajā pašā laikā ir spiesta atzīt, ka, ja tas sevī ietvēra *diglī* visus nākamos un pašlaik eksistējošos zīdītājus, tad īstenībā tas stāvēja zemāk par visiem tagadējiem zīdītājiem un bija pirmatnēji rupjš un tāpēc arī pārejošāks nekā viņi visi. Kā to pierādīja jau Hēgelis («Enciklopēdija», I d., 199. lpp.), šis uzskats, šis «vienpusīgi matemātiskais viedoklis», pēc kura matēriju var noteikt tikai kvantitatīvi, bet kvalitatīvi tā no laika gala ir vienāda, nav «nekas cits kā» XVIII gadsimta franču materiālisma «viedoklis»²⁹¹. Tā ir pat atgriešanās pie Pītagora, kas skaitli — kvantitatīvo noteiktību — jau aplūkoja kā lietu būtību.

PIEZĪMES

¹ «*Anti-Dirings*» — ar tādu nosaukumu vēsturē pazīstams F. Engelsa klasiskais darbs «*Eižena Diringa kunga izdarītais apvērsums ziņātnē*».

Sā Engelsa darba rašanos tieši izraisīja ideoloģiskā cīņa Vācijas sociāldemokrātiskajā partijā.

Pirmo reizi Markss un Engelss pievērsa uzmanību šim Diringa darbam sakarā ar Diringa recenziju par Marksa «Kapitāla» pirmo sējumu. Šī recenzija bija publicēta 1867. g. decembrī žurnālā «*Ergänzungsblätter*», III sēj., 3. izl. Vairākās Marksa un Engelsa vēstulēs, it īpaši laikā no 1868. g. janvāra līdz martam rakstītājās, atspoguļojās kritiskā attieksme pret Diringu, kāda viņiem jau tolaik bija izveidojusies.

70. gadu vidū Diringa ietekme uz sociāldemokrātiem kļuva sevišķi liela. Aktīvākie Diringa piekritēji bija E. Bernšteins, J. Mosts un F. V. Fricše. Isu laiku viņa ietekmē atradās pat A. Bēbelis. 1874. g. martā Sociāldemokrātiskās strādnieku partijas (tā saukto eizenahiešu) centrālajā orgānā avīzē «*Volksstaat*» bija anonīmi publicēti divi viņa raksti par Diringu ar nosaukumu «*Jaunais komunisti*». Sai sakarā Markss un Engelss griezās pie avīzes redaktora V. Lībknehta ar asu protestu.

1875. g. sākumā dīringisms jau sāka izplatīties bīstami plaši. Sevišķi to veicināja Diringa grāmatas «*Politiskās ekonomijas un sociālisma kritiskā vēsture*» otrais izdevums (nāca klajā 1874. g. novembrī) un viņa grāmata «*Filozofijas kurss*» (beidzamais izlaidums nāca klajā 1875. g. februārī). Šais darbos Dīrings, pasludinājis sevi par sociālisma piekritēju, sevišķi asi uzbruka marksismam. Tas pamudināja Lībknehtu griezties pie Engelsa 1875. g. 1. februārā un 21. aprīļa vēstulē ar tiešu aicinājumu nostāties pret Diringu avīzes «*Volksstaat*» slejās. 1875. g. oktobrī Lībknehts nosūtīja Engelsam avīzes noraidīto A. Ensa slavinošo rakstu par Diringu un 1876. g. maijā — analogisku J. Mosta rakstu.

Jau 1876. g. februārī Engelss uzskatīja par nepieciešamu publiski uzstāties pret Diringu. Engelss to izdarīja avīzē «*Volksstaat*» publicētajā rakstā «*Prūšu degvīns Vācijas reihstāgā*» (sk. K. Маркс и Ф. Энгельс. Соч., изд. 2, т. 19, с. 47).

Dīringisma pastiprināšanās un izplatīšanās vienā tikko apvienojušās Vācijas Sociālistiskās strādnieku partijas biedru daļā (šī

partija dibināta Gotas kongresā 1875. g. maijā), spieda Engeltu pārtraukt darbu pie «Dabas dialektikas», lai dotu pretsparu jaunajai «sociālistiskajai» mācībai un nosargātu marksismu kā vienīgo pareizo proletariāta partijas pasaules uzskatu.

Sis lēmums tika pieņemts 1876. g. maija beigās. 1876. g. 24. maija vēstulē Marksam izteica nodomu kritizēt Dīringa rakstījumus. 25. maija atbildes vēstulē Markss enerģiski atbalstīja šo nodomu. Engelss tūdaļ ķērās pie darba un jau 28. maijā vēstulē Marksam uzskicēja sava darba vispārīgo plānu un raksturu.

Engelss strādāja pie «Anti-Dīringa» divus gadus — no 1876. g. maija beigām līdz 1878. g. jūlija sākumam.

Grāmatas pirmais nodaļums pamatos uzrakstīts no 1876. g. septembra līdz 1877. g. janvārim. Kā rakstu sērija ar nosaukumu «Eižena Dīringa kunga izdarītais apvērsums filozofijā» tas tika publicēts avīzē «Vorwärts» 1877. g. no janvāra līdz maijam (№ 1, 3. I; № 2, 5. I; № 3, 7. I; № 4, 10. I; № 5, 12. I; № 6, 14. I; № 7, 17. I; № 10, 24. I; № 11, 26. I; № 17, 9. II; № 24, 25. II; № 25, 28. II; № 36, 25. III; № 37, 28. III; № 44, 15. IV; № 45, 18. IV; № 49, 27. IV; № 50, 29. IV; № 55, 11. V; № 56, 13. V). Šai nodaļumā ietilpa arī pirmās divas nodaļas, kuras vēlāk, sākot ar grāmatas pirmo atsevišķo izdevumu, tika izdalītas patstāvīgā kopīgā visu trīs nodaļumu ievadā.

Grāmatas otrais nodaļums pamatos uzrakstīts 1877. gadā no jūnija līdz augustam. Šā nodaļuma beidzams — X nodaļu, kas skar politiskās ekonomijas vēsturi, uzrakstījis Markss: pirmo nodaļas daļu līdz marta sākumam un otru daļu, kurā iztīrāta Kenē «Ekonomiskā tabula», — līdz 1877. g. augusta sākumam. Otrais nodaļums ar nosaukumu «Eižena Dīringa kunga izdarītais apvērsums politiskajā ekonomijā» bija publicēts avīzes «Vorwärts» Zinātniskajā pielikumā un Pielikumā 1877. g. no jūlija līdz decembrim (№ 87, 27. VII; № 93, 10. VIII; № 96, 17. VIII; № 105, 7. IX; № 108, 14. IX; № 127, 28. X; № 130, 4. XI; № 139, 28. XI; № 152, 30. XII).

Grāmatas trešais nodaļums pamatos uzrakstīts no 1877. g. augusta līdz 1878. g. aprīlim. Ar nosaukumu «Eižena Dīringa kunga izdarītais apvērsums sociālismā» tas bija publicēts avīzes «Vorwärts» Pielikumā 1878. g. no maija līdz jūlijam (№ 52, 5. V; № 61, 26. V; № 64, 2. VI; № 75, 28. VI; № 79, 7. VII).

«Anti-Dīringa» publicēšanai dīringieši neganti pretojās. Kārtēja partijas kongresā Gotā 1877. g. 27.—29. maijā viņi mēģināja panākt, lai Engelsa darbu aizliegtu publicēt partijas centrālajā orgānā. Ne jau bez viņu ietekmes «Anti-Dīrings» avīzē tika publicēts ar lieliem pārtraukumiem.

1877. g. jūlijā Engelsa darba pirmais nodaļums iznāca Leipciģā atsevišķā brošūrā ar nosaukumu «Eižena Dīringa kunga izdarītais apvērsums zinātnē. I. Filozofija». 1878. g. jūlijā turpat atsevišķā brošūrā iznāca otrais un trešais nodaļums ar nosaukumu «Eižena Dīringa kunga izdarītais apvērsums zinātnē. II. Politiskā ekonomija. Sociālisms». Tai pašā laikā, ap 1878. g. 8. jūliju, ar Engelsa priekšvārdu iznāca visas grāmatas pirmais atsevišķais izdevums ar nosaukumu: F. Engels. «Herrn Eugen Dühring's Umwälzung der Wissenschaft. Philosophie. Politische Oekonomie. Sozialismus». Leipzig, 1878 (F. Engelss. «Eižena Dīringa kunga izdarī-

tais apvērsums zinātnē. Filozofija. Politiskā ekonomija. Sociālisms.» Leipciga, 1878). Turpmākajos vācu izdevumos grāmata iznāca ar to pašu nosaukumu, bet bez apakšvirsraksta «Filozofija. Politiskā ekonomija. Sociālisms». Otrās grāmatas izdevums iznāca Cīrihē 1886. gadā. Trešais, izskatītais un papildinātais izdevums iznāca Štutgartē 1894. gadā; tas bija beidzamais «Anti-Dīringa» izdevums Engelsa dzīves laikā.

Engelsa grāmatas nosaukumā ironiski pārfrāzēts Dīringa darba nosaukums «Carey's Umwälzung der Volkswirtschaftslehre und Socialwissenschaft» («Kerija izdarītais apvērsums mācībā par tautas saimniecību un sociālajā zinātnē»), kas iznāca Minhenē 1865. gadā. Šajā darbā Dīrings cildināja vulgāro ekonomistu Keriju, kas būtībā bija viņa skolotājs politiskajā ekonomijā.

1878. g. oktobra beigās, kad Vācijā bija ieviests izņēmuma likums pret sociālistiem, «Anti-Dīringu» tāpat kā citus Engelsa darbus aizliedza.

1880. gadā pēc P. Lafarga lūguma Engelss pārstrādāja trīs «Anti-Dīringa» nodaļas («Ievada» I nodaļu un trešā nodaļuma I un II nodaļu) par patstāvīgu populāru brošūru, kas sākumā iznāca ar nosaukumu «Utopiskais sociālisms un zinātniskais sociālisms» un pēc tam ar nosaukumu «Sociālisma attīstība no utopijas par zinātni». Šī brošūra jau Engelsa dzīves laikā tika pārtulkota vairāku Eiropas tautu valodās un plaši izplatījās starp strādniekiem. Tās beidzamais (ceturtais) Engelsa dzīves laikā iznākušais izdevums vācu valodā iznāca Berlīnē 1891. gadā. No attiecīgajam «Anti-Dīringa» nodaļām brošūra atšķiras pēc materiāla izvietojuma, un tajā ir papildu iespraudumi un daži grozījumi tekstā.

Krievijā jau Engelsa dzīves laikā jo plaši izplatījās dažu «Anti-Dīringa» nodaļu tulkojums. 1879. g. augustā žurnālā «Kritičeskoje Obozrenije» 15. nr.-ā bija iespiesta N. Zibera recenzija par Engelsa grāmatu, un tajā bija pārtulkotas veselas «Anti-Dīringa» lappuses. Tā paša gada novembrī žurnālā «Slovo» bija publicēts liels Zibera raksts «Dialektika attiecinājumā uz zinātni»; tas bija saīsināts «Anti-Dīringa» pirmā nodaļuma un triju trešā nodaļuma nodaļu tulkojums; cenzūras šķēršļu dēļ rakstam nebija turpinājuma. 1884. gadā Ženevā V. Zasuļičas tulkojumā krievu valodā iznāca izdevums «Sociālisma attīstība no utopijas par zinātni»; pielikumā bija pievienots «Anti-Dīringa» otrā nodaļuma trīs nodaļu — par vardarbības teoriju — tulkojums. Krievu valodā bija vairāki nelegāli daļēji «Anti-Dīringa» tulkojumi. Pirmais «Anti-Dīringa» tulkojums krievu valodā, taču ar daudziem cenzūras īsinājumiem, izdots Pēterburgā 1904. gadā ar nosaukumu «Filozofija, Politiskā ekonomija, Sociālisms (Dīringa izdarītais apvērsums zinātnē)». Pilns tulkojums krievu valodā iznāca Pēterburgā 1907. gadā ar nosaukumu «Anti-Dīrings (Dīringa kga izdarītais apvērsums zinātnē)». — 15.

- ² Engelss te atsaucas uz plaši pazīstamo vietu Sillera drāmā «Dons Karloss», I cēliens, 9. aina:

«Man baiļu nav — es līdzās tev
Nu izaicināt gribu savu laiku.» — 15.

- ³ «Der Volksstaat» («Tautas Valsts») — vācu Sociāldemokrātiskās strādnieku partijas (eizenahiešu) centrālais orgāns, iznāca Leipcigā

no 1869. g. 2. oktobra līdz 1876. g. 29. septembrim (sākumā divreiz nedēļā, no 1873. g. jūlija — trīsreiz). Avīze puda Vācijas strādnieku kustības revolucionārā virziena pārstāvju uzskatus. Par drosmīgajiem revolucionārajiem rakstiem avīzi nemitīgi vajāja valdība un policija. Redaktoru arestu dēļ redakcijas sastāvs nemitīgi mainījās, taču vispārīgā avīzes vadība palika V. Lībnehta rokās. Ievērojama loma avīzē bija arī A. Bēbelim, kas pārzināja «Volksstaat» izdevniecību.

Marxss un Engelss uzturēja ciešu kontaktu ar avīzes redakciju, un avīzes slējās sistemātiski bija publicēti viņu raksti. Uzskatīdami «Volksstaat» darbību par ļoti svarīgu, Marxss un Engelss to uzmanīgi vēroja un kritizēja par atsevišķām kļūmēm un kļūdām, ievadīdami avīzi pareizās slīdēs, sakarā ar ko tā bija viena no labākajām XIX gadsimta 70. gadu strādnieku avīzēm.

No 1876. g. 1. oktobra pēc 1876. g. Gotas kongresa lēmuma avīžu «Volksstaat» un «Neuer Social-Demokrat» («Jaunais Sociāldemokrāts») vietā sāka iznākt Vācijas Sociālistiskās strādnieku partijas vienotais centrālais orgāns avīze «Vorwärts» («Uz priekšu»). Šo avīzi slēdza 1878. g. 27. oktobrī, kad bija stājies spēkā izņēmuma likums pret sociālistiem (sk. 7. piezīmi). — 15.

⁴ 1876. g. 10. maijā sakarā ar simt gadiem kopš ASV nodibināšanas Filadelfijā atklāja sesto vispasaules rūpniecības izstādi. Tajā bija pārstāvētas četrdesmit valstis, arī Vācija. Taču Berlīnes rūpniecības akadēmijas direktors profesors F. Relo, ko Vācijas valdība bija iecēlusi par vācu žūrijas priekšsēdētāju, bija spiests atzīt, ka Vācijas rūpniecība stipri atpaliek no citu zemju rūpniecības un rīkojas pēc principa «lēti, bet slikti». Šis paziņojums izraisīja presē plašu atbalsi. Starp citu avīze «Volksstaat» no jūlija līdz septembrim publicēja vairākus šim skandalozajam faktam veltītus rakstus. — 17.

⁵ Plaši izplatītais teiciens «tiešām nekā arī nav mācījušies», ņemts no kādas franču admirāļa de Panā vēstules. Reizēm to piedēvē Taleirānam. Tas teikts par rojalistiem, kuri, izrādījās, nespēja gūt nekādas mācības no XVIII gadsimta beigu franču buržuāziskās revolūcijas. — 17.

⁶ Engelss te domā R. Virhova runu vācu dabaspētnieku un ārstu 50. kongresā Minhenē 1877. g. 22. septembrī. Sk. R. Virchow. «Die Freiheit der Wissenschaft im modernen Staat». Berlin, 1877, S. 13 (R. Virhovs. «Zinātnes brīvība modernajā valstī.» Berlīne, 1877, 13. lpp.). — 17.

⁷ Izņēmuma likumu pret sociālistiem 1878. g. 21. oktobrī, reihstāga vairākuma atbalstīta, pieņēma Bismarka valdība, lai cīnītos pret sociālistisko un strādnieku kustību. Šis likums padarīja Vācijas sociāldemokrātisko partiju nelegālu; tika aizliegtas visas partijas organizācijas, strādnieku masu organizācijas, sociālistiskā un strādnieku prese, konfiscēta sociālistiskā literatūra un sociāldemokrāti pakļauti represijām. Taču sociāldemokrātiskajai partijai, kas ar Marksa un Engelsa aktīvo palīdzību spēja tikt galā gan ar oportunistiskajiem, gan «utrakreisajiem» elementiem savās rindās, izdevās laikā, kad bija spēkā izņēmuma likums, ievērojami nostipri-

- nāt un paplašināt savu ietekmi masās, pareizi savienojot nelegālo darbu ar legālo iespēju izmantošanu. Masu strādnieku kustības spiediena rezultātā izņēmuma likums tika atcelts 1890. g. 1. oktobrī. Engelsa doto šā likuma novērtējumu sk. rakstā «Bismarks un Vācijas strādnieku partija» (K. Маркс и Ф. Энгельс. Соч., изд. 2, т. 19, с. 289—291). — 18.
- ⁸ *Svētā savienība* — reakcionāra Eiropas monarhu apvienība, ko 1815. gadā nodibināja cariskā Krievija, Austrija un Prūsija, lai atsevišķās zemēs apspiestu revolucionāro kustību un saglabātu tur feodāli monarhisko režīmu. — 18.
- ⁹ K. Marx. «Misère de la philosophie». Paris—Bruxelles, 1847. Sk. Markss K. «Filozofijas nabadzība». R., 1976, 5.—150. lpp.
«Manifest der Kommunistischen Partei». London, 1848. Sk. Markss K., Engels F. «Komunistiskās partijas manifesti». R., 1970. 1872. gadā «Komunistiskās partijas manifestu» izdeva no jauna ar nosaukumu «Komunistiskais manifesti».
K. Marx. «Das Kapital». Bd. I, Hamburg, 1867. Sk. Markss K. «Kapitāls». 1. sēj. R., 1973. — 18.
- ¹⁰ Dirings (no 1863. g. viņš bija Berlīnes universitātes privātdocents, bet no 1873. g. docents privātā sieviešu licejā) savos darbos, sākot ar 1872. g., asi uzbruka universitātes profesoriem. Tā, piemēram, jau «Mehānikas vispārīgo principu kritiskajā vēsturē» (1872. g.) viņš apsūdzēja H. Helmholtzu tīšā R. Majjera darbu noklusēšanā. Dirings asi kritizēja arī universitātē pastāvošo kārtību. Par to viņu vajāja reakcionārie profesori. Pēc universitātes profesoru iniciatīvas 1876. gadā viņam vairs neļāva lasīt lekcijas sieviešu licejā. Mehānikas vēstures otrajā izdevumā (1877. g.) un grāmatiņā par sieviešu izglītību (1877. g.) Dirings savas apsūdzības atkārtoja vēl asākā formā. 1877. g. jūlijā pēc filozofijas fakultātes prasības viņam atņēma tiesības mācīt universitātē. Diringa atļaišana izraisīja viņa piekritēju skaļu protesta kampaņu; šo patvaļas aktu nosodīja arī plašas demokrātiskās aprindas.
- E. Šveningeru, kas no 1881. g. bija Bismarka personiskais ārsts, 1884. gadā iecēla par Berlīnes universitātes profesoru. — 19.
- ¹¹ Sākumā Engelsa darba tulkojums franču valodā (tulkojis Lafargs) ar nosaukumu «Socialisme utopique et socialisme scientifique» («Utopiskais sociālisms un zinātniskais sociālisms») bija publicēts žurnāla «Revue socialiste» 3.—5. nr.-ā 1880. gadā no marta līdz maijam; atsevišķā izdevumā brošūra iznāca Parīzē tai pašā gadā. Brošūras izdevums poļu valodā iznāca Ženēvā 1882. gadā un itāliešu valodā — Benevento 1883. gadā. Pirmais šā darba izdevums vācu valodā ar nosaukumu «Die Entwicklung des Sozialismus von der Utopie zur Wissenschaft» («Sociālisma attīstība no utopijas par zinātni») iznāca Hotingenā-Cīrihē 1882. gadā, stereotips otrais un trešais izdevums — turpat 1883. gadā. Krievu valodā šis Engelsa darbs pirmo reizi tika publicēts ar nosaukumu «Zinātniskais sociālisms» nelegālā žurnāla «Studentčestvo» 1. nr.-ā 1882. g. decembrī; atsevišķu brošūras izdevumu ar nosaukumu «Zinātniskā sociālisma attīstība» laida klajā «Darba atbrīvošanas» grupa Ženēvā 1884. gadā. Tulkojums daņu valodā iznāca Kopenhāgenā 1885. gadā. — 20.

- ¹² Engelss te domā L. H. Morgana galveno darbu «Senā sabiedrība jeb Cilvēces progresa līniju pētījums no mežonības caur barbarismu uz civilizāciju», kas iznāca Lodonā 1877. gadā. — 20.
- ¹³ F. Engels. «Der Ursprung der Familie, des Privateigenthums und des Staats». Hottingen-Zürich, 1884. Sk. Markss K., Engels F. Darbu izlase 2 sējumos, 2. sēj. R., 1950, 158.—306. lpp. — 20.
- ¹⁴ Darbu Mančestras tirdzniecības firmā Engels beidza 1869. g. 1. jūlijā un pārcēlās uz Londonu 1870. g. 20. septembrī. — 20.
- ¹⁵ Ievadā savam galvenajam darbam par agroķīmiju J. Libigs par savu zinātnisko uzskatu veidošanos izsakās: «Ķīmijai ir neticami strauji panākumi, un ķīmiķi, gribēdami tai tikt līdzī, nepārtraukti met spalvu. Vecās, lidojumam nederīgās spalvas no spārnēm izkrit, bet to vietā izaug jaunas, un lidojums kļūst spēcīgāks un vieglāks.» Sk. J. Liebig. «Die Chemie in ihrer Anwendung auf Agricultur und Physiologie». 7. Aufl., Braunschweig, 1862, Th. I, S. 26 (J. Libigs. «Ķīmija, kādu to izmanto zemkopībā un fizioloģijā». 7. izd., Braunšveiga, 1862. I d., 26. lpp.). — 20.
- ¹⁶ Domāta vācu sociāldemokrāta H. V. Fabiāna 1880. g. 6. novembra vēstule Marksam (sal. Engelsa 1884. g. 11. aprīļa vēstuli Kautskim, 1884. g. 13. septembra vēstuli Bernšteinam un 1885. g. 3. jūnija vēstuli Zorgem). Par $\sqrt{-1}$ Engels runā «Anti-Dīringa» pirmā nodaļuma XII nodaļā (sk. šā izdevuma 125. lpp.). — 21.
- ¹⁷ Engels te domā Hekeļa izteicienus, kas atrodas viņa ceturtais lekcijas «Attīstības teorija pēc Gētes un Okena» beigās grāmatā: E. Haeckel. «Natürliche Schöpfungsgeschichte». 4. Aufl., Berlin, 1873, S. 83—88 (E. Hekelis. «Dabiskā radišanas vēsture». 4. izd., Berlīne, 1873, 83.—88. lpp.). — 21.
- ¹⁸ Hēgeļa un Helmholca izteicienus par spēka jēdzienu Engels aplūko «Dabas dialektikā» nodaļā «Kustības pamatformas» (sk. Engels F. Dabas dialektika. R., 1952, 62.—64. lpp.). — 22.
- ¹⁹ Par Kanta nebulāro hipotēzi sk. 31. piezīmi.
Par Kanta paisuma berzes teoriju sk. «Dabas dialektikā» nodaļu «Paisuma berze» (Engels F. Dabas dialektika. R., 1952, 83.—88. lpp.). — 22.
- ²⁰ Runa ir par Engelsa «Dabas dialektiku» un par Marksa matemātikai veltītajiem manuskriptiem. Šie Marksa manuskripti, kuros ir vairāk nekā 1000 lapu, rakstīti XIX gadsimta 50. gadu beigās — 80. gadu sākumā; daļēji tie publicēti žurnāla «Pod znamenem marksizma» 1933. g. 1. nr.-ā, 15.—73. lpp. — 22.
- ²¹ Engels te domā angļu fiziķa T. Endrjūsa (1869), franču fiziķa L. P. Kaijetē un Šveices fiziķa R. P. Piktes (1877) darbus. — 23.
- ²² Pirmajā gadījumā domāts pīlknābis, otrā acimredzot arheopteriks. — 23.
- ²³ Pēc R. Virhova koncepcijas, kas izklāstīta viņa grāmatā «Celulārā patoloģija», kuras pirmais izdevums iznāca 1858. gadā, dzīvnieka indivīds sadalās audos, audi — šūnu teritorijās, šūnu teritorijas — atsevišķās šūnās, tā ka beigu beigās iznāk, ka dzīvnieks

ir mehāniska atsevišķu šūnu summa (sk. R. Virchow. «Die Cellularpathologie». 4. Aufl., Berlin, 1871, S. 17).

Runājot par šās koncepcijas «progresistisko» raksturu, Engels domā Virhova piederību pie vācu buržuāziskās progresistu partijas; viens no tās dibinātājiem un ievērojamākajiem darbiniekiem bija Virhovs. Šī partija tika noorganizēta 1861. g. jūnijā. Tās programā starp citu bija izvirzītas tādas prasības kā Vācijas apvienošana zem Prūsijas virskundzības un vietējās pašpārvaldes principa realizēšana. — 23.

²⁴ Pie šās vietas Engels «Sociālisma attīstībā no utopijas par zinātni» dod piezīmi, kurā min attiecīgo citātu no Hēgeļa «Vēstures filozofijas», IV d., III nodalījuma, 3. nod. Sk. G. W. F. Hegel. «Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte»; Werke, Bd. IX, 2. Aufl., Berlin, 1840, S. 535—536 (G. V. F. Hegelis. «Vēstures filozofijas lekcijas»; Raksti, IX sēj., 2. izd., Berlīne, 1840, 535.—536. lpp.). — 26.

²⁵ Pēc Ruso teorijas cilvēki sākotnēji dzīvojuši dabiskā stāvoklī un visi bijuši vienlīdzīgi. Privātīpašuma rašanās un mantiskās nevienlīdzības attīstība izraisījušas cilvēku pāreju no dabiskā stāvokļa pilsoniskā stāvoklī, un izveidojusies valsts, kas dibināta uz sabiedrisko līgumu. Taču vēlāk politiskās nevienlīdzības attīstība noved pie sabiedriskā līguma pārkāpšanas un jauna beztiesīguma stāvokļa rašanās. Tas jālikvidē saprātīgai valstij, kura dibināta uz jaunu sabiedrisko līgumu.

Šī teorija attīstīta Ruso darbos: «Discours sur l'origine et les fondemens de l'inégalité parmi les hommes». Amsterdam, 1755 («Apcerējums par cilvēku nevienlīdzības izcelšanos un pamatiem». Amsterdamā, 1755) un «Du contract social; ou, Principes du droit politique». Amsterdam, 1762 («Par sabiedrisko līgumu jeb Politisko tiesību principu». Amsterdamā, 1762). — 27.

²⁶ Engels te domā «istos levelerus» («istos nolīdzinātājus») jeb «digerus» («racējus») — galēji kreisā virziena pārstāvjus XVII gadsimta angļu buržuāziskajā revolūcijā. «Digeri», kas pauda lauku un pilsētu vistrūcīgāko slāņu intereses, izvirzīja prasību likvidēt zemes privātīpašumu, propagandēja primitīva nolīdzinošā komunisma idejas un centās tās realizēt, kolektīvi uzarot kopienas zemi. — 27.

²⁷ Engels te domā pirmām kārtām utopiskā komunisma pārstāvju darbus — T. Mora «Utopiju», kas izdota 1516. gadā, un T. Kampanellas «Saules pilsētu», kas izdota 1623. gadā. — 28.

²⁸ D. Didro dialogs «Ramo brāļadēls» («Le neveu de Rameau») bija uzrakstīts ap 1762. g., un vēlāk autors to divreiz pārstrādāja. Pirmo reizi tas iznāca Gētes tulkojumā vācu valodā Leipcigā 1805. gadā. Oriģinālais franču izdevums iznāca grāmatā «Oeuvres inédites de Diderot». Paris, 1821 («Neizdotie Didro darbi». Parīze, 1821), kas faktiski nāca klajā 1823. gadā. — 29.

²⁹ *Aleksandrijas periods* zinātnē bija laikā no III gadsimta p. m. ē. līdz mūsu ēras VII gadsimtam. Tā nosaukums cēlies no Ēģiptes pilsētas Aleksandrijas (Vidusjūras krastā), kas bija viens no lielākajiem tā laika starptautisko saimniecisko sakaru centriem. Aleksandrijas periodā ļoti attīstījās vairākas zinātnes: matemātika un

mehānika (Eiklīds un Arhimēds), ģeogrāfija, astronomija, anatomija, fizioloģija u. c. — 30.

³⁰ Bībele, Mateja evaņģēlijs, 5. nodaļa, 37. pants. — 31.

³¹ Kanta nebulārā hipotēze, pēc kuras Saules sistēma attīstījusies no sākotnējā miglāja (lat. nebula — migla), izklāstīta viņa darbā «Allgemeine Naturgeschichte und Theorie des Himmels, oder Versuch von der Verlassung und dem mechanischen Ursprunge des ganzen Weltgebäudes nach Newtonischen Grundsätzen abgehandelt». Königsberg und Leipzig, 1755 («Vispārīgā dabas vēsture un debess teorija jeb Mēģinājums izklāstīt pasaules iekārtu un mehānisko izcelšanos pēc Ņūtona principiem.» Kēnigsberga un Leipcīga, 1755). Grāmata bija izdota anonīmi.

Laplasa hipotēze par Saules sistēmas izveidošanos pirmo reizi izklāstīta beidzamajā nodaļā viņa darbā «Exposition du système du monde». T. I—II, Paris, 1er an IV de la République Française [1796] («Pasaules sistēmas izklāsts». I—II sēj., Parīze, Francijas Republikas IV gads [1796]). Laplasa dzīves laikā sagatavotajā beidzamajā — sestajā grāmatas izdevumā, kas iznāca jau pēc autora nāves, 1835. gadā, hipotēze izklāstīta beidzamajā — VII piezīmē pie šā darba.

Ka pasaules telpā pastāv kvēlojošas gāzes masas, kas līdzīgas Kanta—Laplasa nebulārās hipotēzes sākotnējam miglājam, 1864. gadā ar spektroskopiju pierādīja angļu astronoms V. Hēginss, kurš astronomijā plaši lietoja 1859. gadā G. Kirnhofa un R. Bunzena izstrādāto spektrālo analīzi. Engēlss te izmantojis A. Seki grāmatu «Saule» (sk. A. Secchi. «Die Sonne». Braunschweig, 1872, S. 787, 789—790; sal. Engēlss F. Dabas dialektika. R., 1952, 247. lpp.). — 32.

³² Jau pirmajā grāmatas «Sociālisma attīstība no utopijas par zinātni» vācu izdevumā (1882) Engēlss izdaria būtisku precizējumu, šo tēzi formulēdams tā: «*visa* līdzšinējā vēsture, izņemot pirmatnējo stāvokli, bijusi šķiru cīņu vēsture». — 35.

³³ E. Dühring. «Cursus der Philosophie als streng wissenschaftlicher Weltanschauung und Lebensgestaltung». Leipzig, 1875 (E. Dīrings. «Filozofijas kā stingri zinātniska pasaules uzskata un dzīves veidošanas kurss». Leipcīga, 1875).

E. Dühring. «Cursus der National- und Socialökonomie einschließlich der Hauptpunkte der Finanzpolitik». 2. Aufl., Leipzig, 1876 (E. Dīrings. Politiskās un sociālās ekonomijas kurss, ieskaitot finansu politikas pamatjautājumus». 2. izd., Leipcīga, 1876). Grāmatas pirmais izdevums iznāca Berlīnē 1873. gadā.

E. Dühring. «Kritische Geschichte der Nationalökonomie und des Socialismus». 2. Aufl., Berlin, 1875. (E. Dīrings. «Politiskās ekonomijas un sociālisma kritiska vēsture». 2. izd., Berlīne, 1875). Grāmatas pirmais izdevums iznāca Berlīnē 1871. gadā. — 37.

³⁴ *Falansterās* pēc franču utopiskā sociālista Š. Furjē priekšstatiem vajadzēja dzīvot un strādāt ražošanas un patērēšanas asociāciju locekļiem ideālā sociālistiskā sabiedrībā. — 40.

³⁵ G. W. F. Hegel. «Encyclopädie der philosophischen Wissenschaften im Grundrisse». Heidelberg, 1817 (G. V. F. Hēgelis. «Filozofijas zi-

nātņu enciklopēdija pamatvilcienos». Heidelbergā, 1817). Šim darbam ir trīs daļas: 1) loģika, 2) dabas filozofija, 3) gara filozofija.

Strādādams pie «Anti-Dīringa» un «Dabas dialektikas», Engels izmantoja Hēgeļa darbus galvenokārt no viņa Rakstiem, ko pēc Hēgeļa nāves bija izdevuši viņa skolnieki (sk. Citētās un pieminētās literatūras rādītāju). — 43.

- 36 Par «Hēgeļa skolas mūžīgo žīdu» Engels nosauc Miheletu acimredzot tāpēc, ka viņš nemainīgi turējās pie pavirši saprasta hēgelisma. Tā, piemēram, 1876. gadā Mihelets sāka izdot piecos sējumos «Filozofijas sistēmu», kuras vispārīgā struktūra reproducēja Hēgeļa «Enciklopēdijas» plānu. Sk. C. L. Michelet. «Das System der Philosophie als exacter Wissenschaft enthaltend Logik, Naturphilosophie und Geistesphilosophie». Bd. 1—5. Berlin, 1876—1881 (K. L. Mihelets. «Filozofijas kā loģiku, dabas filozofiju un gara filozofiju saturošas eksaktas zinātnes sistēma». 1.—5. sēj., Berlīne, 1876—1881).

Par *Mūžīgo žīdu* sk. Personu rādītāju (literatūras un mitoloģijas personāži). — 43.

- 37 1885. gadā, gatavojot «Anti-Dīringa» otro izdevumu, Engels bija nodomājis šai vietā pievienot piezīmi, kuras uzmetumu («Par matemātiskā bezgalīgā pirmtēliem īstenajā pasaulē») viņš vēlāk pievienoja «Dabas dialektikas» materiāliem (sk. Engels F. Dabas dialektika. R., 1952, 236.—242. lpp.). — 43.

- 38 Mājiens uz prūšu verdzisko padevību: viņi pieņēma konstitūciju, kuru karalis «dāvāja» 1848. g. 5. decembrī, kad tika padzīta prūšu Satversmes sapulce. Konstitūciju, kuras izstrādāšanā piedalījās reakcionārais ministrs Manteifelis, Frīdrihs Vilhelms IV galīgi apņēma 1850. g. 31. janvārī. — 47.

- 39 Sk. Hēgelis. «Filozofijas zinātņu enciklopēdija», 188. §, kā arī «Loģikas zinātne», III gr., I nodaļums, 3. nod., paragrāfs par esamības secinājuma ceturto figūru, un III nodaļums, 2. nod., paragrāfs par teorēmu. — 47.

- 40 «Anti-Dīringa» pirmajā nodaļumā visas šāda veida atsauces uz lappusēm attiecas uz Dīringa grāmatu «Filozofijas kurss». — 48.

- 41 Engels nosauc lielākās kaujas XIX gadsimta Eiropas karos.

Kauja pie Austerlicas notika 1805. g. 2. decembrī (20. novembrī) starp Krievijas un Austrijas karaspēku, no vienas puses, un Francijas karaspēku, no otras puses, un beidzās ar Napoleona I uzvaru.

Kauja pie Jēnas starp Napoleona vadīto Francijas armiju un prūšu karaspēku notika 1806. g. 14. oktobrī. Šī kauja, kas beidzās ar prūšu armijas sakāvi, bija par iemeslu Prūsijas kapitulācijai Napoleona Francijas priekšā.

Kauja pie Kēnigrecas (tagad — Gradec-Kralova) notika 1866. g. 3. jūlijā Čehijā starp Austrijas un Saksijas karaspēku, no vienas puses, un Prūsijas karaspēku, no otras puses, un tā bija izšķirošā kauja 1866. g. Austrijas un Prūsijas karā, kas beidzās ar Prūsijas uzvaru pār Austriju. Vēsturē šī kauja pazīstama arī kā kauja pie Sadovas.

- Kauja pie Sedānas* notika 1870. g. 1.—2. septembrī. Prūsijas karaspēks tajā sakāva Francijas Mak-Mahona armiju un piespieda to kapitulēt, un tā bija 1870.—1871. g. Francijas un Prūsijas kara izšķirošā kauja. — 49.
- ⁴² G. W. F. Hegel. «Wissenschaft der Logik». Nürnberg, 1812—1816 (G. V. F. Hēgelis. «Loģikas zinātne». Nirnberga, 1812—1816). Šis darbs sastāv no trim grāmatām: 1) objektīvā loģika, mācība par esamību (izd. 1812. g.); 2) objektīvā loģika, mācība par būtību (izd. 1813. g.); 3) subjektīvā loģika jeb mācība par jēdzienu (izd. 1816. g.). — 52.
- ⁴³ Hēgelis. «Filozofijas zinātņu enciklopēdija», 94. §. — 54.
- ⁴⁴ I. Kant. «Critik der reinen Vernunft». Rīga, 1871, S. 426—433. — 55.
- ⁴⁵ Runa ir par Dīringa izlēcieniem pret lielā vācu matemātiķa K. F. Gausa idejām par neeiklida ģeometrijas uzbūvi, it īpaši par daudzdimensiju telpas ģeometrijas uzbūvi. — 56.
- ⁴⁶ Sk. Hēgelis. «Loģikas zinātne», II gr., sākums Mācībai par būtību. Par Sellinga vēlāko «pirmsmūžības esamības» kategoriju sk. Engelsa darbu «Šellings un atklāsme» (K. Маркс и Ф. Энгельс. Из ранних произведений, с. 424 сл.). — 58.
- ⁴⁷ Domu par kustības kvantitātes nezūdamību Dekarts izteicis «Traktātā par gaismu» (darba pirmā daļa «Pasaule» sarakstīta 1630.—1633. g., izdota pēc autora nāves 1664. g.) un 1639. g. 30. aprīļa vēstulē de Bonam. Vispilnīgāk šī tēze attīstīta grāmatā R. Descartes. «Principia Philosophiæ». Amstelodami, 1644, Pars secunda, XXXVI (R. Dekarts. «Filozofijas pamati». Amsterdamā, 1644, otrā daļa, 36. §). — 60.
- ⁴⁸ Par Kopernika sistēmu Engelss 1886. g. savā darbā «Ludvigs Feierbahs un klasiskās vācu filozofijas gals» izsakās šādi: «Kopernika Saules sistēma trīssimt gadu ilgi bija hipotēze, augstākā mērā ticama, bet tomēr hipotēze. Bet, kad Leverjē, balstīdamies uz šās sistēmas datiem, ne tikai pierādīja, ka jābūt vēl kādai līdz šim nezināmai planētai, bet arī aprēķināja vietu, kur tai jāatrodas debess izplatījumā, un kad pēc tam Galle šo planētu tiešām atrada, Kopernika sistēma bija pierādīta» (sk. Markss K., Engelss F. Darbu izlase divos sējumos, 2. sēj. R., 1950, 347.—348. lpp.). Planētu Neptunu, par ko te ir runa, 1846. g. atklāja Berlīnes observatorijas novērotājs Johans Galle. — 63.
- ⁴⁹ Pēc vēlāk precizētiem datiem ūdens iztvaikošanas slēptais siltums, ja t° ir 100° , ir $538,9 \text{ kal/g}$. — 69.
- ⁵⁰ 1885. g., gatavojot «Anti-Dīringa» otro izdevumu, Engelss bija nodomājis šai vietā dot piezīmi, kuras uzmetumu («Par dabas «mehānisko» izpratni») viņš vēlāk pievienoja «Dabas dialektikas» materiāliem (sk. Engelss F. Dabas dialektika. R., 1952, 222.—226. lpp.). — 72.
- ⁵¹ Ch. Darwin. «The Origin of Species by Means of Natural Selection, or the Preservation of Favoured Races in the Struggle for Life». 6th ed., London, 1872, p. 428 (C. Darvins. «Sugu izcelšanās

dabiskās izlases ceļā jeb Pielāgotāko formu saglabāšanās cīņā par dzīvību», 6. izd., Londona, 1872, 428. lpp.); kursivs Engelsa. Tas ir beidzamais izdevums, kurā Darvins izdarījis papildinājumus un labojumus. Grāmatas pirmais izdevums ar nosaukumu «On the Origin of Species» etc. («Par sugu izcelšanos» utt.) iznāca Londonā 1859. gadā.

Tālāk, 82. lpp., Engelsšs atsaucas uz to pašu Darvina grāmatas izdevumu. — 78.

- 52 E. Haeckel. «Natürliche Schöpfungsgeschichte, Gemeinverständliche wissenschaftliche Vorträge über die Entwicklungslehre im Allgemeinen und diejenige von Darwin, Goethe und Lamarck im Besonderen». 4. Aufl., Berlin, 1873. (E. Hekelis. «Dabiskā radīšanas vēsture. Populāras zinātniskas lekcijas par evolūcijas mācību vispār un par Darvina, Gētes un Lamarcka evolūcijas mācību it īpaši». 4. izd., Berlīne, 1873). Grāmatas pirmais izdevums iznāca Berlīnē 1868. gadā.

Protisti (no grieķu πρωτίστος — pats pirmais) — pēc Hekeļa klasifikācijas plaša visvienkāršāko organismu grupa, kas aptver tiklab vienšūnas, kā arī bezšūnu organismus un līdzās abām daudzšūnu valstīm (augiem un dzīvniekiem) veido īpašu — trešo organiskās dabas valsti.

Monera (no grieķu μονήρης — vienkāršs) — pēc Hekeļa, olbaltuma piciņa, kam nav kodola un nekādas struktūras, bet kam ir visas būtiskās dzīvības funkcijas: tā barojas, kustas, reaģē uz kairinājumu un vairojas. Hekelis izšķīra sākotnējās, tagad jau atmirušās moneras, kas radušās patvaļīgi (arhigonās moneras), un tagadnes — vēl dzīvojošās monēras. Sākotnējās moneras bija visu triju organiskās dabas valstu attīstības sākuma punkts; no arhigonās moneras vēsturiski attīstījusies šūna. Tagadējās moneras pieder pie protistiem un veido protistu pirmo, vienkāršāko klasi; pēc Hekeļa uzskatiem, ir dažādas šo moneru sugas: Protamoeba primitiva (protamēba), Protomyxa aurantiaca, Bathybius Haeckelii (batibijs).

Terminus «protisti» un «moneras» Hekelis ieviesa 1866. gadā (grāmatā «Organismu vispārīgā morfoloģija»), taču zinātnē tie neieviesās. Patlaban organismus, kurus Hekelis aplūkoja kā protistus, klasificē vai nu kā augus, vai arī kā dzīvniekus. Arī moneru pastāvēšana vēlāk neapstiprinājās. Taču vispārīgā ideja, ka šūnu organismi attīstījušies no pirmsšūnu veidojumiem un ka sākotnējās dzīvās būtnes diferencējušās augos un dzīvniekos, zinātnē tagad ir vispār atzīta. — 78.

- 53 «*Nibelungu gredzens*» — monumentāls Riharda Vāgnera operu cikls, kas sastāv no četrām muzikālām drāmām: «Reinas zelts», «Valkīra», «Zigfrīds» un «Dievu mījkrēslis». 1876. gadā ar «Nibelungu gredzena» uzvedumu tika atklāts Vāgnera teātris Baireitā.

Par «*nākotnes komponistu*» Engelsšs te jokojoš nosauc R. Vāgneru, kura mūziku viņa pretinieki ironiski dēvēja par «nākotnes mūziku», pamatojoties uz viņa grāmatu «Nākotnes mākslas darbs» (R. Wagner. «Das Kunstwerk der Zukunft». Leipzig, 1850). — 81.

- 54 *Zoofiti* (Pīlanzentiere — augdzīvnieki) — nosaukums, ar kādu no XVI gs. apzīmēja grupu bezmugurkaulaino (galvenokārt sūkļus un zarndobumaiņus), kam ir dažas augiem raksturīgas pazīmes

- (piemēram, viņi ir pie kaut kā piestiprinājušies), tāpēc zoofītus uzskatīja par formām, kas atrodas starp augiem un dzīvniekiem. No XIX gs. vidus terminu «zoofīti» lieto kā zarndobumaino dzīvnieku sinonīmu; tagad to vairs nelieto. — 83.
- ⁵⁵ Minētā klasifikācija bija dota grāmatā: T. H. Huxley. «Lectures on the Elements of Comparative Anatomy». London, 1864, lecture V (T. H. Hekslijs. «Lekcijas par salīdzinošās anatomijas elementiem». Londona, 1864, V lekcija). Šī klasifikācija ir pamatā H. A. Nikolsona grāmatai «Zooloģijas rokasgrāmata» (pirmais izdevums iznācis 1870. g.), ko Engelss izmantoja, rakstīdams «Anti-Dīringu» un «Dabas dialektiku». — 83.
- ⁵⁶ *Traubes mākslīgās šūnas* — neorganiski veidojumi, dzīvo šūnu modeļi, kas spēj reproducēt vielu maiņu un augšanu un kalpo dzīvības parādību pētīšanai dažos aspektos; sajaucot koloidālos šķīdumus, tos radīja vācu ķīmiķis un fiziologs M. Traube. Par saviem eksperimentiem Traube sniedza ziņojumu vācu dabaspētnieku un ārstu 47. kongresā Breslavļā 1874. g. 23. septembrī. Markss un Engelss šo Traubes atklājumu augstu novērtēja (sk. Marksa 1875. g. 18. jūnija vēstuli P. Lavrovam un 1877. g. 21. janvāra vēstuli A. Freindam). — 86.
- ⁵⁷ Engelss te izklāsta 1876. g. 16. novembrī žurnālā «Nature» publicētā rakstiņa saturu. Tajā bija ziņots par D. Mendeļejeva runu 1876. g. 3. septembrī krievu dabaspētnieku un ārstu V kongresā Varšavā, kur viņš izklāstīja rezultātus, ko bija guvis 1875.—1876. g. kopā ar J. J. Boguski, eksperimentāli pārbaudot Boila—Mariota likumu.
- Šo piezīmi Engelss, domājams, uzrakstījis, lasot korektūru attiecīgajai «Anti-Dīringa» nodaļai, kas bija iespiesta avīzē «Vorwärts» 1877. g. 28. februārī. Piezīmes beigas, kas liktas iekavās, Engelss pievienojis 1885. gadā, sagatavojot «Anti-Dīringa» otro izdevumu. — 96.
- ⁵⁸ Gēte. «Fausts», I daļa, trešā aina («Fausta kabinets»). — 97.
- ⁵⁹ Bībele, Otrā Mozus grāmata, 20. nodaļa, 15. pants un Piektais Mozus grāmata, 5. nodaļa, 19. pants. — 98.
- ⁶⁰ Gēte. «Fausts», I daļa, otrā un trešā aina («Pie pilsētas vārtiem» un «Fausta kabinets»). — 99.
- ⁶¹ Ruso darbs «Apcerējums par cilvēku nevienlīdzības izcelšanos un pamatiem» uzrakstīts 1754. g., bet izdots 1755. g. (sk. 25. piezīmi). — 102.
- ⁶² *Trīsdesmitgadu karš* 1618.—1648. g. — Eiropas karš, ko izraisīja cīņa starp protestantiem un katoļiem. Vācija kļuva par šās cīņas galveno arēnu, par kara dalībnieku laupīšanas un aneksionistisko pretenziju objektu. — 103.
- ⁶³ Domāta grāmata: M. Stirner. «Der Einzige und sein Eigenthum». Leipzig, 1845 (M. Štirners. «Vienīgais un viņa īpašums». Leipcīga, 1845). Šo darbu Markss un Engelss iznīcinotī kritizējuši «Vācu ideoloģijā» (sk. Markss K., Engelss F. «Vācu ideoloģija». R., 1963, 100.—422. lpp.). — 104.

- ⁶⁴ Runa ir par notikumiem laikā, kad cara Krievija iekaroja Vidus-āziju. 1873. g. Hivas karagājiena laikā pēc ģenerāļa Kauīmaņa pavēles krievu karaspēka vienība, kuras komandieris bija ģenerālis Golovačovs, jūlijā un augustā devās soda ekspedīcijā pret turkmēņu cilti jomudiem; šī ekspedīcija rikojās ārkārtīgi nežēlīgi. Kā rādās, galvenais avots, no kura Engelss guvis ziņas par šiem notikumiem, bija Krievijā strādājošā amerikāņu diplomāta Jūdžina Skilera grāmata «Turkestāna. Piezīmes par ceļojumu pa Krievijas Turkestānu, Kokandu, Buhāru un Kuldžu» (E. Schuyler. «Turkistan. Notes of a Journey in Russian Turkistan, Khokand, Bukhar, and Kuldja». In two volumes. Vol. II, London, 1876, p. 356—359). — 105.
- ⁶⁵ Engelss te citē «Kapitāla» I sējumu (sk. Markss K. «Kapitāls». 1. sēj. R., 1973, 67. lpp. — 109.
- ⁶⁶ K. Marx. «Das Kapital». Bd. I, 2. Aufl., Hamburg, 1872, S. 36 (Markss K. Kapitāls. 1. sēj., 2. izd., Hamburga, 1872, 36. lpp.). Sk. Markss K. «Kapitāls». 1. sēj. R., 1973, 67. lpp. «Anti-Dīringā» Engelss citē «Kapitāla» I sējumu pēc otrā vācu izdevuma. Tikai otrā nodalījuma X nodaļā Engelss, šo nodaļu pārstrādājot «Anti-Dīringā» trešajam izdevumam, izmantojis «Kapitāla» I sējuma trešo vācu izdevumu. — 111.
- ⁶⁷ Lasals bija apcietināts 1848. g. februārī. Viņu apsūdzēja, ka viņš musinājis nozagt kārbīņu ar dokumentiem, lai tos izmantotu grāfienes Hacfeldes šķiršanās prāvā, kurā Lasals bija advokāts no 1846. līdz 1854. gadam. Lasala tiesas prāva notika 1848. g. no 5. līdz 11. augustam. Zverināto tiesa Lasalu attaisnoja. — 118.
- ⁶⁸ *Code pénal* — Francijas Kriminālkodekss, kas pieņemts 1810. g. un 1811. g. ieviests Francijā un Francijas iekarotajos Rietumu un Dienvidrietumu Vācijas apgabalos; līdzās Civilkodeksam tas bija spēkā Reinas provincē arī pēc tās pievienošanās Prūsijai 1815. gadā. Prūsijas valdība veica vairākus pasākumus, lai šai provincē ieviestu Prūsijas jurisprudenci. Šie pasākumi izraisīja Reinas provincē enerģisku opozīciju un tika atcelti pēc marta revolūcijas ar 1848. g. 15. aprīļa dekrētiem. — 118.
- ⁶⁹ *Code Napoléon* (Napoleona kodekss) — Francijas Civilkodekss (Code civil), pieņemts 1804. gadā. Engelss to nosauca par «klasisku buržuāziskās sabiedrības likumu krājumu» (sk. Markss K., Engelss F. Darbu izlase divos sējumos, 2. sēj., R., 1950, 371. lpp.). Šai vietā «Anti-Dīringā» Engelss runā par Napoleona kodeksu plašā nozīmē, ar to saprotot piecus kodeksus, kas pieņemti Napoleona laikā 1804.—1810. g.: civilkodeksu, procesuālo civilkodeksu, tirdzniecības kodeksu, kriminālkodeksu un procesuālo kriminālkodeksu. — 118.
- ⁷⁰ Ka nezinašana nav arguments, par to Spinoza runā «Ētikā» (pirmā daļa, papildinājums), vērsdamies pret garīdznieciski teleoloģisko uzskatu par dabu; šā uzskata piekritēji atzina «dieva gribu» par visu parādību dziļāko cēloni, un viņu vienīgā argumentācija bija apelācija pie citu cēloņu nezinašanas. — 114.
- ⁷¹ *Corpus juris civilis* — civiltiesību kopoījums, kas regulēja mantiskās attiecības Romas vergturu sabiedrībā; to sastādīja VI gs. ķeizara Justiniāna laikā. Engelss to raksturoja kā «preču ražotāju

- sabiedrības pirmās pasaules mēroga tiesības» (Markss K., Engelss F. Darbu izlase divos sējumos, 2. sēj. R., 1950, 371. lpp.). — 114.
- ⁷² Likumu, ka Prūsijā obligāta dzimšanas, laulības un nāves gadījumu civilā reģistrācija, pieņēma pēc Bismarka iniciatīvas; to galīgi apstiprināja 9. martā, un tas stājās spēkā 1874. g. 1. oktobrī. 1875. g. 6. februārī analogs likums tika izdots visai Vācijas impērijai. Šis likums atņēma baznīcai tiesību reģistrēt civilstāvokļa aktus un tādējādi stipri ierobežoja baznīcas ietekmi un ienākumus. Tas bija vērstis galvenokārt pret katoļu baznīcu un bija svarīgs posms Bismarka politikā — t. s. «cīņā par kultūru» (Kulturkampf). — 116.
- ⁷³ Runa ir par Brandenburgas, Austrumprūsijas, Rietumprūsijas, Poznaņas, Pomerānijas un Silēzijas provinci, kas ietilpa Prūsijas karalistē līdz 1815. g. Vīnes kongresam. Pie šīm provincēm nepiederēja, piemēram, ekonomiski, politiski un kultūras ziņā visvairāk attīstītā Reinas province, ko Prūsijai pievienoja 1815. gadā. — 117.
- ⁷⁴ *Personisks vienādojums* — sistemātiska kļūda, kas rodas, nosakot momentu, kurā debess ķermeņis dodas cauri dotajai plaknei; šo kļūdu izraisa novērotāja psihofizioloģiskās īpatnības un šā momenta reģistrācijas paņēmieni. — 117.
- ⁷⁵ Hēgelis. «Filozofijas zinātņu enciklopēdija», 147. §, Papildinājums. — 117.
- ⁷⁶ Marksam strādājot pie sava galvenā ekonomiskā darba, šā darba sadalījuma plāns vairākkārt mainījās. Sākot ar 1867. g., kad tika izdots «Kapitāla» I sējums, Marksa plāns bija — izdot visu šo darbu trijos sējumos četrās grāmatās; 2. un 3. grāmatai vajadzēja veidot vienu — otro sējumu (sk. Markss K. «Kapitāls», 1. sēj. R., 1973, 18. lpp.). Pēc Marksa nāves Engelss izdeva 2. un 3. grāmatu kā II un III sējumu. Beidzamo, 4. grāmatu — «Virsvērtības teorijas» («Kapitāla» IV sējumu) Engelss nepaguva izdot. — 126.
- ⁷⁷ 1867. gadā žurnālā «Ergänzungsblätter zur Kenntniß der Gegenwart», III sēj., 3. burtn., 182.—186. lpp. bija iespiesta Diringa recenzija par Marksa «Kapitāla» pirmo sējumu. — 126.
- ⁷⁸ Sk. Markss K. «Kapitāls». 1. sēj. R., 1973, 259. lpp. — 128.
- ⁷⁹ Sk. Markss K. «Kapitāls». 1. sēj. R., 1973, 260. lpp. — 128.
- ⁸⁰ Sk. Markss K. «Kapitāls». 1. sēj. R., 1973, 274. lpp. — 130.
- ⁸¹ Sk. Markss K. «Kapitāls». 1. sēj. R., 1973, 260. lpp. — 130.
- ⁸² Sk. Napoleona memoāros «Septiņpadsmit piezīmes par darbu «Pārdomas par kara mākslu», kas iznācis Parīzē 1816. gadā» 3. piezīmi: Kavalērija. Publicēta grāmatā: «Mémoires pour servir à l'histoire de France, sous Napoléon, écrits à Sainte-Hélène, par les généraux qui ont partagé sa captivité, et publiés sur les manuscrits entièrement corrigés de la main de Napoléon». Tome premier, écrit par le général comte de Montholon. Paris, 1823, p. 262 («Memoāri, kas apgaismo Francijas vēsturi Napoleona laikā, rakstīti Svētās Helēnas salā no viņa ģenerāļiem, kas dalījās viņa gūstekņa liktenī un publicēti pēc manuskriptiem, kuri pilnīgi izlaboti ar Napoleona

roku.» Pirmais sējums, ģenerāļa grāfa de Montolona uzrakstīts. Parīze, 1823, 262. lpp.).

Engelss šo izteicienu no Napoleona memuāriem izmantojis savā rakstā «Kavalērija» (sk. К. Маркс и Ф. Энгельс. Соч., изд. 2, т. 14, с. 319). — 132.

- ⁸³ Sk. Markss K. Kapitāls. 1. sēj., R., 1973, 617. lpp. Dažas atšķirības starp šā citāta tekstu «Anti-Dīringā» un tekstu attiecīgajā «Kapitāla» vietā radušās tāpēc, ka Engelss citē «Kapitāla» I sējumu pēc otrā vācu izdevuma (1872. g.), bet «Kapitāla» I sējums krievu valodā tulkots no ceturta vācu izdevuma (1890. g.), kur citētā vieta ir mazliet citādi izteikta. — 134.
- ⁸⁴ Sk. Markss K. «Kapitāls». 1. sēj. R., 1973, 82. lpp. — 134.
- ⁸⁵ K. Marksa «Kapitāla» I sējuma 24. nodaļa «Tā saucamā sākotnējā uzkrāšana» aizņem 580.—617. lpp. (attiecīgi vācu 1872. g. izdevumā 742.—793. lpp). 615. lappusē (attiecīgi vācu 1872. g. izdevumā 791. lpp.) sākas šās nodaļas beidzamais — septītais paragrāfs «Kapitālistiskās uzkrāšanas vēsturiskā tendence». — 135.
- ⁸⁶ Sk. Markss K. «Kapitāls». 1. sēj. R., 1973, 616.—617. lpp. Par atšķirībām starp šo citātu «Anti-Dīringā» un attiecīgo vietu «Kapitāla» 1. sējumā sk. 83. piezīmi. — 136.
- ⁸⁷ Sk. Markss K. «Kapitāls». 1. sēj. R., 1973, 617. lpp. Par atšķirībām starp šo citātu «Anti-Dīringā» un attiecīgo vietu «Kapitāla» 1. sējumā sk. 83. piezīmi. — 137.
- ⁸⁸ Domāts Ruso darbs «Apcerējums par cilvēku nevienlīdzības izcelšanas un pamatiem» (sk. 25. piezīmi), kas bija sarakstīts 1754. gadā. Tālāk Engelss citē šā darba otro daļu no 1755. g. izdevuma 116., 118., 146., 175.—176. un 176.—177. lpp. — 142.
- ⁸⁹ E. Haeckel. «Natürliche Schöpfungsgeschichte», 4. Aufl., Berlin, 1873, S. 590—591. Hekeļa klasifikācijā Alali ir pakāpe, aiz kuras tūdaļ nāk cilvēks vārda īstajā nozīmē. Alali ir «pirmatnējie bezvalodas cilvēki», precīzāk — pērtīkcilvēki (pitekantropi). Hekeļa hipotēze, ka pastāv pārejas forma starp cilvēkveidīgajiem pērtīkiem un mūsdienu cilvēku, guva apstiprinājumu 1891. gadā, kad holandiešu antropologs E. Dibuā atrada Javas salā vissenākā reliktu cilvēka paliekas un šo cilvēku nosauca par pitekantropu. — 142.
- ⁹⁰ Izteiciens «determinatio est negatio» atrodams Spinozas 1674. g. 2. jūnija vēstulē Jariham Jellesam (sk. B. Spinoza. «Sarakste», 50. vēstule), un tur tas lietots tādā nozīmē kā «ierobežošana ir noliegums». Izteiciens «omnis determinatio est negatio» un tā izprašana tādā nozīmē kā «katra noteikšana ir noliegums» sastopams Hēgeļa darbos, no kuriem tas kļuvis plaši pazīstams (sk. «Filozofijas zinātņu enciklopēdija», I d., 91. §, Papildinājums; «Loģikas zinātne», I gr., I nodaļjums, 2. nod., piezīme pie paragrāfa par kvalitāti; «Filozofijas vēstures lekcijas», I sēj., I d., I nodaļjums, 1. nod., paragrāfs par Parmenīdu). — 144.
- ⁹¹ Mājiens uz pazīstamo epizodi Moljēra komēdijā «Pilsonis muižniekos», II cēliens, 6. aina. — 145.
- ⁹² Originālā: «breite Bettelsuppen» («šķidrns ubagu virums») — izteiciens no Gētes traģēdijas «Fausts», I daļa, 6. aina («Raganu ķēķis»). — 147.

- ⁹³ Šis izteiciens ņemts no romiešu dzejnieka Juvenāla pirmās satīras. — 151.
- ⁹⁴ «Anti-Dīringa» otrajā nodaļumā, izņemot šā nodaļuma X nodaļu, visas šāda veida atsauces uz lappusēm attiecas uz Dīringa grāmatas «Politiskās un sociālās ekonomijas kurss» otro izdevumu. — 153.
- ⁹⁵ *Reptiļi* (rāpuļi) — reakcionārās preses pārstāvji, kas no valdības saņēma atbalstu naudā. Citādā nozīmē šo izteicienu lietoja Bismarks savā runā 1869. g. 30. janvārī Prūsijas deputātu palātā. Bismarks toreiz nosauca par reptiļiem valdības pretiniekus. Taču vēlāk ar šo izteicienu sāka apzīmēt tieši tos pērkamos žurnālistus, kas rīkojās valdības interesēs. Pats Bismarks savā runā Vācijas reihstāgā 1876. g. 9. februārī bija spiests atzīt faktu, ka šī vārda «reptiļi» jaunā nozīmē Vācijā jo plaši izplatījusies. — 156.
- ⁹⁶ Sk. 2. piezīmi. — 156.
- ⁹⁷ Sk. Markss K. «Kapitāls». 1. sēj. R., 1973, 202.—203. lpp. — 157.
- ⁹⁸ E. Dühring. «Die Schicksale meiner sozialen Denkschrift für das Preussische Staatsministerium». Berlin, 1868, S. 5 (E. Dīrings. «Mana Prūsijas valdībai iesniegtā sociālā memoranda likteņi». Berlīne, 1868, 5. lpp.). — 158.
- ⁹⁹ T. i., Dīringa grāmatas «Politiskās un sociālās ekonomijas kurss» otrajā izdevumā (sk. 33. piezīmi). — 158.
- ¹⁰⁰ Engelss te izmanto Falstafa vārdus Šekspīra vēsturiskajā hronikā «Karalis Indriķis IV» A. V. Šlēģeļa vācu tulkojumā, I daļa, II cēliens, 4. aina: «Pat ja paskaidrojumi būtu tikpat lēti kā kazenes, es tos nedotu piespiests.» — 160.
- ¹⁰¹ Domāti O. Tjerī, F. Gizo, F. Miņjē un A. Tjērs. — 160.
- ¹⁰² Šos datus Engelss ņēmis, domājams, no grāmatas: W. Wachsmuth. «Hellenische Alterthumskunde aus dem Gesichtspunkte des Staates». Th. II, Abth. I, Halle, 1829, S. 44 (V. Vaksmutis. «Helēņu antikvitātes no valsts viedokļa». II d., I nodaļums, Halle, 1829, 44. lpp.). Pirmavots datiem par vergu skaitu Korintā un Egīnā grieķu-persiešu karu laikā ir sengrieķu rakstnieka Ateneja darbs «Mācītu vīru galda sarunas», VI gr. — 162.
- ¹⁰³ Engelss izmantojis darbu: G. Hanssen. «Die Gehöferschaften (Erbgenossenschaften) im Regierungsbezirk Trier». Berlin, 1863 (G. Hanssens. «Sētu kopienas (mantojamās sabiedrības, Trīras apgabālā». Berlīne, 1863). — 163.
- ¹⁰⁴ Sk. Markss K. «Kapitāls». 1. sēj. R., 1973, 478.—479. lpp. — 164.
- ¹⁰⁵ Runa ir par pieciem miljardiem franku, ko Francija pēc sakāves 1870.—1871. g. franču-prūšu karā saskaņā ar miera līguma noteikumiem 1871.—1873. g. samaksāja Vācijai kā kontribūciju. — 167.
- ¹⁰⁶ *Prūšu landvēra sistēma* — sistēma, pēc kuras veidoja bruņoto spēku daļas no karaklausībai pakļauto vecākajiem gadagājumiem, ko landvērā ieskaitīja pēc tam, kad tie bija bijuši aktīvajā karadienestā regulārajā armijā un noteikto laiku rezervē. Landvēra sistēma pirmo reizi radās Prūsijā 1813.—1814. g. kā tautas zemessargu

- pulki cīņai pret Napoleona karaspēku. 1870.—1871. g. franču-prūšu karā landvēru izmantoja karadarbībai līdzās regulārajam karaspēkam. — 170.
- ¹⁰⁷ Runa ir par Austrijas un Prūsijas 1866. gada karu. — 170.
- ¹⁰⁸ *Kaujā pie Sen-Privā* 1870. g. 18. augustā vācu karaspēks ar milzīgiem zaudējumiem izcīnīja uzvaru pār franču Reinas armiju. Vēstures literatūrā šī kauja pazīstama arī kā kauja pie Gravelotes. Par avotu, no kura ņemtas tālāk citētās ziņas par prūšu gvardes ciestajiem zaudējumiem, sk. 275. piezīmi. — 170.
- ¹⁰⁹ M. Jēns priekšlasījums «Makiavelli un vispārējās karaklausības ideja» bija iespiests avīzes «Kölnische Zeitung» 108., 110., 112. un 115. nr.-ā 1876. g. 18., 20., 22. un 25. aprīlī. Kursīvs citātā ir Engelsa.
«Kölnische Zeitung» («Kēlnes Avīze») — vācu dienas avīze, ar šādu nosaukumu iznāca Kēlnē no 1802. g.; atspoguļoja prūšu liberālās buržuāzijas politiku. — 172.
- ¹¹⁰ *Krimas karš* 1853.—1856. g. (Austrumu karš) — karš starp Krieviju un Anglijas, Francijas, Turcijas un Sardīnijas koalīciju, radās, saduroties šo zemju ekonomiskajām un politiskajām interesēm Turcijas Austrumos. — 172.
- ¹¹¹ Piezīmes beigas, kas liktas iekavās, Engelss bija pievienojis «Anti-Diringa» trešajā izdevumā, kas iznāca 1894. gadā. — 111.
- ¹¹² Par «dabisko dialektiku» Dīrings nosauca savu «dialektiku» atšķirībā no Hēgeļa «nedabiskās» dialektikas. Sk. E. Dūring. «Natürliche Dialektik. Neue logische Grundlegungen der Wissenschaft und Philosophie.» Berlin, 1865 (E. Dīrings. «Dabiskā dialektika. Jauni loģiski zinātnes un filozofijas pamatojumi». Berlīne, 1865). — 176.
- ¹¹³ Kopīga temata apvienotie G. L. Maurera darbi (12 sējumi) ir viduslaiku Vācijas agrārās iekārtas, pilsētu un valsts iekārtas pētījums. Tie ir darbi: «Einleitung zur Geschichte der Mark-, Hof-, Dorf- und Stadt-Verfassung und der öffentlichen Gewalt.» München, 1854 («Ievads markas, sētas, ciema un pilsētas iekārtas un publiskās varas vēsturē». Mīnhene, 1854). «Geschichte der Markenverfassung in Deutschland.» Erlangen, 1856 («Markas iekārtas vēsture Vācijā.» Erlangena, 1856), «Geschichte der Fronhöfe, der Bauernhöfe und der Hofverfassung in Deutschland.» Bd. I—IV, Erlangen, 1862—1863 («Kungu sētu, zemnieku sētu un sētu iekārtas vēsture Vācijā.» I—IV sēj., Erlangena, 1862—1863), «Geschichte der Dorfverfassung in Deutschland.» Bd. I—II, Erlangen, 1865—1866 («Ciema iekārtas vēsture Vācijā.» I—II sēj., Erlangena, 1865—1866), «Geschichte der Städteverfassung in Deutschland.» Bd. I—IV, Erlangen. 1869—1871 («Pilsētu iekārtas vēsture Vācijā.» I—IV sēj., Erlangena, 1869—1871). Pirmajā, otrajā un ceturtajā šai darbā vācu markas iekārta ir speciāla pētījuma objekts. — 176.
- ¹¹⁴ No Heines dzejoļa «Kobess I». — 176.
- ¹¹⁵ Engelss ironiski sagroza Heinriha LXXII titulu; Heinrihs LXXII bija viens no jaunākās līnijas Reisas (Reisas-Lobenšteinas-Ebersdorfas) firstiem. Greica — vecākās līnijas Reisas firsta valstiņas (Reisa-Greica) galvaspilsēta. Sleica — viens no jaunākās līnijas

- Reisas firstu īpašumiem (Reisa-Sleica) Heinriham LXXII nepiede-rēja. — 177.
- ¹¹⁶ Gajs Plīnijs Sekunds. «Naturalis historia» («Dabas vēsture»), XVIII gr., 35. §. — 177.
- ¹¹⁷ Izteiciens no Frīdriha Vilhelma IV jaungada (1849. g. 1. janvāra) vēstījuma Prūsijas armijai. Šā vēstījuma kritiku sk. K. Marksa rakstā «Jaungada apsveikums» (K. Маркс и Ф. Энгельс. Соч., изд. 2, т. 6, с. 170—174). — 184.
- ¹¹⁸ Sk. Markss K. «Kapitāls», 1. sēj. R., 1973, 608. lpp. — 184.
- ¹¹⁹ F. E. Rochow. «Der Kinderfreund. Ein Lesebuch zum Gebrauch in Landschulen». Brandenburg und Leipzig, 1776 (F. E. Rohovs. «Bērnu draugs. Lasāmgrāmata lauku skolām». Brandenburga un Leipciga, 1776). — 185.
- ¹²⁰ Runa ir par Eiklīda «Principiem» (13 grāmatās), kur izklāstīti an-tīkās matemātikas pamati. — 186.
- ¹²¹ P. J. Proudhon. «Qu'est-ce que la propriété? ou Recherches sur le principe du droit et du gouvernement». Paris, 1840, p. 2 (P. Z. Prudons. «Kas ir īpašums? jeb Pētījums par tiesību un valdīšanas prin-cipu». Parīze, 1840, 2. lpp.). — 187.
- ¹²² D. Ricardo. «On the Principles of Political Economy, and Taxa-tion». 3rd ed., London, 1821, p. 1 (D. Rikardo. «Par politiskās eko-nomijas un nodokļu aplikšanas principiem». 3. izd., Londona, 1821, 1. lpp.). — 195.
- ¹²³ Sk. Markss K. «Kapitāls», 1. sēj. R., 1973, 54.—55. lpp. — 197.
- ¹²⁴ Sk. Markss K. «Kapitāls», 1. sēj. R., 1973, 55. lpp. — 199.
- ¹²⁵ Lasala «pilna» jeb «neapcirta darba ienākuma» lozungs siki kri-tizēts Marksa darba «Gotas programmas kritika» I nodalījumā (sk. Markss K. «Gotas programmas kritika». R., 1947, 25.—31. lpp.). — 201.
- ¹²⁶ Sk. Markss K. «Kapitāls», 1. sēj. R., 1973, 133. lpp. — 202.
- ¹²⁷ Sk. Markss K. «Kapitāls», 1. sēj. R., 1973, 146. lpp. — 202.
- ¹²⁸ Sk. Markss K. «Kapitāls», 1. sēj. R., 1973, 148.—149. lpp. — 203.
- ¹²⁹ Sk. Markss K. «Kapitāls», 1. sēj. R., 1973, 151. lpp. — 203.
- ¹³⁰ Sk. Markss K. «Kapitāls», 1. sēj. R., 1973, 150. lpp. — 204.
- ¹³¹ Sk. Markss K. «Kapitāls», 1. sēj. R., 1973, 150. lpp. — 205.
- ¹³² Pārfrāzējums no romiešu dramaturga Terencija komēdijas «Brāļi», V cēliens, 3. aina. — 207.
- ¹³³ Sk. Markss K. «Kapitāls», 1. sēj. R., 1973, 202. lpp. — 207.
- ¹³⁴ Sk. Markss K. «Kapitāls», 1. sēj. R., 1973, 179. lpp. — 210.
- ¹³⁵ Sk. Markss K. «Kapitāls», 1. sēj. R., 1973, 190. lpp. — 210.
- ¹³⁶ Sk. Markss K. «Kapitāls», 1. sēj. R., 1973, 426.—427. lpp. Par at-šķirībām starp šo citātu un attiecīgo vietu «Kapitāla» 1. sējumā sk. 83. piezīmi. — 210.

- 137 Sk. Markss K. «Kapitāls», 1. sēj. R., 1973, 462. lpp. — 211.
- 138 Sk. 76. piezīmi. — 212.
- 139 Sk. Markss K. «Kapitāls», 1. sēj. R., 1973, 266. lpp. — 212.
- 140 Kā stāsta bībeles leģenda, kad Izraēlas karavadonis Jozuus ar savu karaspēku aplencis Jērikas pilsētu, svēto bazūņu skaņas sagāzušas cietokšņa nepieejamās sienas (Bībele, Jozuus grāmata, 6. nod.). — 213.
- 141 Rodbertus. «Sociale Briefe an von Kirchmann. Zweiter Brief: Kirchmann's sociale Theorie und die meinige». Berlin, 1850, S. 59 (Rodbertuss. «Sociālās vēstules fon Kirhmanim. Otrā vēstule: Kirhmanja sociālā teorija un mana sociālā teorija». Berlīne, 1850, 59. lpp.). Kursivs Engelsa. — 217.
- 142 Sk. Markss K. «Kapitāls», 1. sēj. R., 1973, 423. u. turpm. lpp. — 218.
- 143 *Uzticamais Ekarts* — vācu viduslaiku teiku varonis, uzticama cilvēka, droša sarga simbols. Leģendā par Tanheizeru viņš stāv sardzē pie Venēras kalna un visus nācējus brīdina no bistamā Venēras valdzinājuma. — 218.
- 144 Sk. 91. piezīmi. — 220.
- 145 «*Volks-Zeitung*» («Tautas Avīze») — demokrātiska vācu dienas avīze, iznāca Berlīnē no 1853. gada. Engels 1860. g. 15. septembra vēstulē Marksam norādīja uz šās avīzes «pseudogudro pliekānību». — 220.
- 146 Mājiens uz Dīringa grāmatu «*Kritische Grundlegung der Volkswirtschaftslehre*» («Kritiski pamatojumi mācībai par tautas saimniecību»), kas bija izdota Berlīnē 1866. gadā. Dīrings atsauca uz šo grāmatu te citētās «Politiskās ekonomijas un sociālisma kritiskās vēstures» (2. izd.) ievadā. — 220.
- 147 A. Smith. «An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations». Vol. I, London, 1776, p. 63—65 (A. Smits. «Pētījums par tautu bagātības dabu un cēloņiem». I sēj. Londona, 1776, 63.—65. lpp.). — 223.
- 148 Sk. Markss K. Kapitāls. 1. sēj. R., 1973, 305. lpp. — 225.
- 149 K. Marx. «Zur Kritik der Politischen Oekonomie». Erstes Heft, Berlin, 1859, S. 29 (K. Markss. «Par politiskās ekonomijas kritiku». Pirmā burtnīca, Berlīne, 1859, 29. lpp.). Sk. Markss K. «Par politiskās ekonomijas kritiku». R., 1952, 38.—39. lpp. — 225.
- 150 «Vienīgais un viņa īpašums» — tā sauc Makša Stirnera galveno darbu (sk. 63. piezīmi); Stirners tāpat kā Dīrings bija ļoti iedomīgs. — 225.
- 151 Aristoteles. «De republica», lib. I, cap. 9. In: «Aristotelis opera ex recensione I. Bekkeri». T. X, Oxonii, 1837, p. 13 (Aristotelis. «Politika», I gr., 9. nod. Grāmatā: Aristotelis. Darbi, I. Bekera izdevums. X sēj., Oksforda, 1837, 13. lpp.). Markss šo citātu min darbā «Par politiskās ekonomijas kritiku» un «Kapitālā» (sk. Markss K. «Par politiskās ekonomijas kritiku», R., 1952, 11. lpp., Markss K. «Kapitāls». 1. sēj. R., 1973, 88. lpp.). — 226.

- ¹⁵² K. Marx. «Das Kapital». Bd. I, 3. Aufl., Hamburg, 1883, S. 368—369 (Markss K. «Kapitāls». 1. sēj., 3. izd., Hamburga, 1883, 368.—369. lpp.). Sk. Markss K. «Kapitāls», 1. sēj. R., 1973, 305.—306. lpp. — 226.
- ¹⁵³ Markss te domā Platona «Valsti», II gr. Sk. «Platonis opera omnia». Vol. XIII, Turici, 1840 (Platona kopoti raksti. XIII sēj., Cīrihe, 1840). — 226.
- ¹⁵⁴ Markss te domā Ksenofonta darbu «Kiropedija», VIII gr., 2. nod. — 226.
- ¹⁵⁵ Sk. W. Roscher. «System der Volkswirtschaft». Bd. I, 3. Aufl., Stuttgart und Augsburg, 1858, S. 86 (V. Rošers. «Tautas saimniecības sistēma». I sēj., 3. izd., Štutgarte un Augsburga, 1858, 86. lpp.). — 233.
- ¹⁵⁶ Sk. Markss K. «Kapitāls», 1. sēj. R., 1973, 603.—606. lpp. — 227.
- ¹⁵⁷ Aristoteles. «De republica», lib. I, cap. 8—10. Sal. Markss K. «Par politiskās ekonomijas kritiku». R., 1952, 132. lpp. un Markss K. «Kapitāls», 1. sēj., R., 1973, 137., 147. lpp. — 227.
- ¹⁵⁸ Markss te domā Aristoteļa darbu «Nikomaha ētika», V gr., 8. nod. Sk. «Aristotelis opera ex recensione I. Bekkeri». T. IX, Oxonii, 1837 (Aristoteļa darbi I. Bekera izdevumā. IX sēj., Oksforda, 1837). Šās grāmatas attiecīgās vietas Markss citē darbā «Par politiskās ekonomijas kritiku» un «Kapitālā» (sk. Markss K. «Par politiskās ekonomijas kritiku». R., 1952, 55. lpp. un Markss K. «Kapitāls», 1. sēj., R., 1973, 67. lpp.). — 227.
- ¹⁵⁹ F. List. «Das nationale System der politischen Oekonomie». Bd. I, Stuttgart und Tübingen, 1841, S. 451, 456 (F. Lists. «Politiskās ekonomijas nacionālā sistēma». I sēj., Štutgartē un Tibingenā, 1841, 451., 456. lpp.). — 228.
- ¹⁶⁰ A. Serras darbs «Īss aperējums par cēloņiem, kas spēj radīt zelta un sudraba pārpilnību valstīs, kur nav dārgmetālu raktuvju» iznāca Neapolē 1613. gadā. Markss šo darbu izmantoja P. Kustodī izdevumā: «Scrittori classici italiani di economia politica». Parte antica. T. I, Milano, 1803 («Itāliešu politiskās ekonomijas klasiķi.» Senā daļa. I sēj., Milāna, 1803). — 228.
- ¹⁶¹ T. Mana darbs «Aperējums par Anglijas tirdzniecību ar Ostindiju» bija izdots Londonā 1609. gadā. Šī darba pārstrādātais izdevums ar nosaukumu «Anglijas bagātība, ko radījusi ārējā tirdzniecība» iznāca turpat 1664. gadā. — 228.
- ¹⁶² V. Petija grāmata «A Treatise of Taxes and Contributions» bija izdota anonīmi Londonā 1662. gadā. Tālāk, šai un nākamajā lappusē, Markss izklāsta un citē šās Petija grāmatas 24.—25. lappusi. — 229.
- ¹⁶³ V. Petija darbs «Kaut kas par naudu» bija uzrakstīts kā vēstījums lordam Halifaksam 1682. gadā un iespiests Londonā 1695. gadā. Markss izmantojis 1760. g. izdevumu.
V. Petija darbs «Īriņas politiskā anatomija» uzrakstīts 1672. gadā un iespiests Londonā 1691. gadā. — 230.

- ¹⁶⁴ Domāti franču ķīmiķa A. L. Lavuazjē ekonomiskie darbi «Par franču karalistes zemes bagātību» un «Apcerējums par Parīzes iedzīvotājiem, viņu bagātību un viņu patēriņu», kā arī Lavuazjē un franču matemātiķa Ž. L. Lagranža kopīgais darbs «Politiskās aritmētikas apcerējums». Markss izmantojis šo darbu izdevumu grāmatā: «Mélanges d'économie politique. Précédés de Notices historiques sur chaque auteur, et accompagnés de commentaires et de notes explicatives, par MM. E. Daire et G. de Molinari». Vol. I, Paris, 1847, p. 575—620 («Politiskās ekonomijas darbu krājums. Ar vēsturiskām ziņām par katru autoru, ar komentāriem un paskaidrojošām piezīmēm, ko rakstījis E. Dērs un G. de Molinari.» I sēj., Parīze, 1847, 575.—620. lpp.). — 231.
- ¹⁶⁵ P. Boisguillebert. «Dissertation sur la nature des richesses, de l'argent et des tributs», chap. II. In: «Economistes financiers du XVIII-e siècle». Paris, 1843, p. 397 (P. Buagilbērs. «Apcerējums par bagātību, naudas un nodevu dabu», II nod. Grāmatā: «XVIII gadsimta ekonomisti finansisti». Parīze, 1843, 397. lpp.). — 231.
- ¹⁶⁶ Angļu ekonomists finansists Džons Lo mēģināja praksē realizēt savu pilnīgi nepamatoto ideju, ka, izlaizdama nenodrošinātas banknotes, valsts varot palielināt savas zemes bagātību. 1716. gadā viņš Francijā nodibināja privātu banku, ko 1718. gadā pārveidoja par valsts banku. Reizē ar kredītbiļešu neierobežotu emisiju Lo banka izņēma no apgrozības metāla monētas. Rezultātā nedzirdēti attīstījās biržas aziotāža un spekulācija, kas 1720. gadā beidzās ar valsts bankas un pašas «Lo sistēmas» pilnīgu bankrotu. — 232.
- ¹⁶⁷ W. Petty. «A Treatise of Taxes and Contributions». London, 1662, p. 28—29. — 233.
- ¹⁶⁸ D. North. «Discourses upon Trade». London, 1691, p. 4 (D. Norts. «Apcerējumi par tirdzniecību». Londona, 1691, 4. lpp.). Grāmata iznāca anonīmi. — 233.
- ¹⁶⁹ Runa ir par grāmatu: D. Hume. «Political Discourses». Edinburgh, 1752 (D. Jūms. «Politiski apcerējumi». Edinburga, 1752). Markss izmantoja izdevumu: D. Hume. «Essays and treatises on several subjects». In two volumes. Dublin, 1779 (D. Jūms. «Esejas un traktāti par dažādiem jautājumiem». Divos sējumos. Dublina, 1779). Šai izdevumā «Politiskie apcerējumi» ir pirmā sējuma otrā daļa. — 234.
- ¹⁷⁰ Sk. Markss K. «Kapitāls», I. sēj. R., 1973, 116. un 419. lpp. — 235.
- ¹⁷¹ Markss te domā Š. Monteskjē darbu «De l'esprit des loix» («Par likumu garu»), kura pirmais izdevums iznāca anonīmi Ženēvā 1748. gadā. — 235.
- ¹⁷² D. Hume. «Essays and treatises on several subjects». Vol. I, Dublin, 1779, p. 303.—304. — 236.
- ¹⁷³ Sk. Markss K. «Par politiskās ekonomijas kritiku». R., 1952, 156. lpp. — 236.
- ¹⁷⁴ D. Hume. «Essays and treatises on several subjects.» Vol. I, Dublin, 1779, p. 313. — 237.

- 175 D. Hume. «Essays and treatises on several subjects». Vol. I, Dublin, 1779, p. 314. — 237.
- 176 Marksam neprecizitāte: R. Kantiljona grāmatas «Apcerējums par tirdzniecības dabu vispār» nāca klajā nevis 1752. g., bet 1755. gadā, kā norāda pats Markss «Kapitāla» I sējumā (sk. Markss K. «Kapitāls», 1. sēj. R., 1973, 454. lpp.). A. Smits min Kantiljona grāmatu «Pētījuma par tautu bagātības dabu un celoņiem» I sējumā. — 238.
- 177 D. Hume. «Essays and treatises on several subjects.» Vol. I, Dublin, 1779. p. 367. — 238.
- 178 D. Hume. «Essays and treatises on several subjects.» Vol. I, Dublin, 1779, p. 379. — 238.
- 179 1866. gadā Bismarks ar sava padomnieka H. Vagenera starpniecību griezās pie Diringa ar ierosinājumu sastādīt Prūsijas valdībai memorandu strādnieku jautājumā. Diringa, kas sludināja kapitāla un darba harmoniju, šo uzdevumu veica. Taču darbs tika publicēts bez viņa ziņas, sākumā anonīmi, pēc tam ar norādījumu uz Vageneru kā uz autoru. Tas Diringam nodēvēja par iegānu, lai pret Vageneru uzsāktu tiesas prāvu, apsūdzot viņu autora tiesību pārkāpšanā. 1868. gadā Diringa prāvu vinnēja. Šā skandalozā notikuma pašā karstumā Diringa laida klajā grāmatu «Mana Prūsijas valdībai iesniegtā sociālā memoranda likteņi» (sk. 98. piezīmi). — 239.
- 180 F. C. Schlosser. «Weltgeschichte für das deutsche Volk». Bd. XVII, Frankfurt a. M., 1855, S. 76 (F. K. Slosers. «Pasaules vēsture vācu tautai». XVII sēj., Frankfurte pie Mainas, 1855, 76. lpp.). — 239.
- 181 W. Cobbett. «A History of the Protestant «Reformation», in England and Ireland». London, 1824, §§ 149, 116, 130 (V. Kobets. «Protestantu «reformācijas» vēsture Anglijā un Īrijā». Londona, 1824, 149., 116., 130. §). — 239.
- 182 Kenē «Ekonomiskā tabula» («Tableau économique») pirmo reizi bija publicēta kā neliela brošūra Versajā 1758. gadā. — 240.
- 183 Quesnay. «Analyse du Tableau économique». Šis darbs pirmo reizi bija iespiests 1766. g. fiziokrātu žurnālā «Journal de l'agriculture, du commerce et des finances» («Zemkopības, Tirdzniecības un Finanšu žurnāls»). Markss šo darbu izmantoja E. Dēra izdevumā: «Physiocrates». Première partie, Paris, 1846 («Fiziokrāti». Pirmā daļa, Parīze, 1846). — 242.
- 184 Markss te domā pēdējo paragrāfu darbā: L'abbé Baudeau. «Explication du Tableau économique» (Abats Bodo. «Ekonomiskās tabulas izskaidrojums»). Šis darbs pirmo reizi bija iespiests 1767. gadā fiziokrātu žurnālā «Éphémérides du Citoyen» («Pilsoņa kalendārs»). Sk. E. Dēra izdevumu: «Physiocrates». Deuxième partie, Paris, 1846, p. 864—867. — 242.
- 185 *Melnās rūpes* (atra cura) — izteiciens Horācija odā. Sk. Horācijs, «Odas», 3. grāmata, 1. oda. — 242.

- ¹⁸⁶ *Turas livres* (livre tournois) — naudas vienība Francijā (nosaukta pēc Turas pilsētas); no 1740. g. līdzinājās 1 frankam; 1795. gadā to nomainīja franks. — 244.
- ¹⁸⁷ «Physiocrates». Première partie, Paris, 1846, p. 68. — 247.
- ¹⁸⁸ Runa ir par grāmatu: J. Steuart. «An Inquiry into the Principles of Political Oeconomy». In two volumes. London, 1767 (Dž. Stjuarts. «Pētījums par politiskās ekonomijas pamatiem. Divos sējumos. Londona, 1767). — 251.
- ¹⁸⁹ H. C. Carey. «The Past, the Present, and the Future». Philadelphia, 1848, p. 74—75 (H. C. Kerijs. «Pagātne, tagadne un nākotne». Filadelfija, 1848, 74.—75. lpp.). — 251.
- ^{189a} P. J. Proudhon. «Qu'est-ce que la propriété?» Paris, 1840. — 252.
- ¹⁹⁰ Engelss te domā «Ievada» I nodaļas sākumu (sk. 30.—31. lpp.). Vispirms, avizē «Vorwärts», «Anti-Diringa» pirmās 14 nodaļas tika publicētas ar kopīgu nosaukumu «Eižena Diringa kunga izdarītais apvērsums filozofijā». Sākot ar grāmatas pirmo atsevišķo izdevumu, pirmās divas nodaļas tika nodalītas vispārīgajā visa darba «Ievadā», un nākamās 12 nodaļas veidoja pirmo nodalījumu «Filozofija». Nodaļu numerācija te netika mainīta: tā palika kopīga ievadam un pirmajam nodalījumam. Zemsvitras atsauci uz nodalījuma «Filozofija» I nodaļu Engelss devis, kad «Anti-Diringa» tekstu publicēja avizē, un tā saglabājusies bez pārmaiņām visos atsevišķajos Engelsa dzīves laikā iznākušajos šās grāmatas izdevumos. — 254.
- ¹⁹¹ *Terora laiks* — jakobiņu revolucionāri demokrātiskās diktatūras laiks (1793. g. jūnijs — 1794. g. jūlijs), kad, atbildot uz žirondistu un rojālistu kontrrevolucionāro teroru, jakobiņi praktizēja revolucionāro teroru.
- Direktorija* (sastāvēja no pieciem direktoriem, no kuriem vienu katru gadu pārvēlēja) — izpildvaras vadošais orgāns Francijā, nodibināts saskaņā ar 1795. g. konstitūciju, kas bija pieņemta pēc jakobiņu revolucionārās diktatūras krišanas 1794. gadā; pastāvēja līdz Bonaparta valsts apvērsumam 1799. gadā; atbalstīja terora režīmu pret demokrātiskajiem spēkiem un aizstāvēja lielburžuāzijas intereses. — 254.
- ¹⁹² Domāts XVIII gs. beigu franču buržuāziskās revolūcijas lozungs «Brīvība, vienlīdzība, brālība!» — 255.
- ¹⁹³ «Lettres d'un habitant de Genève à ses contemporains» («Zēnēvas iedzīvotāja vēstules laikabiedriem») — pirmais Sensimona darbs; tas uzrakstīts Zēnēvā 1802. gadā un publicēts anonīmi, neminot izdošanas vietu un laiku Parīzē 1803. gadā. Rakstot «Anti-Diringu», Engelss izmantoja izdevumu: G. Hubbard. «Saint-Simon. Sa vie et ses travaux. Suivi de fragments des plus célèbres écrits de Saint-Simon». Paris, 1857 (G. Ibārs. «Sensimons. Viņa dzīve un darbi. Ar pievienotiem slavenāko Sensimona darbu fragmentiem». Parīze, 1857). Šai izdevumā ir neprecizitātes atsevišķu Sensimona darbu datējumā.
- Pirmais lielais Furfē darbs bija viņa grāmata «Théorie des quatre mouvements et des destinées générales» («Cetru kustību un

vispārīgo likteņu teorija»), kas uzrakstīta XIX gs. pirmajos gados un anonīmi izdota Lionā 1808. gadā (titullapā, jādomā, cenzūras apsvērumu dēļ, par izdošanas vietu minēta Leipcīga).

Nulenarka (New Lanark) — kokvilnas fabrika netālu no Skotijas pilsētas Lenarkas, dibināta 1784. gadā; pie tās bija neliels ciemats. — 255.

¹⁹⁴ Engelss citē otro vēstuli no Sensimona «Zēnēvas iedzīvotāja vēstulēm laikabiedriem». Ibāra izdevumā šīs vietas atrodamas 143. un 135. lpp. — 256.

¹⁹⁵ Engelss te domā fragmentu no «A. Sensimona vēstulēm amerikānim» (astotā vēstule). Šīs vēstules bija publicētas krājumā: H. Saint-Simon. «L'Industrie, ou Discussions politiques, morales et philosophiques, dans l'intérêt de tous les hommes livrés à des travaux utiles et indépendans». T. II, Paris. 1817 (A. Sensimons. «Rūpniecība jeb Politiski, morāli un filozofiski prātojumi visu tō cilvēku interesēs, kuri sevi veltījuši derīgiem un neatkarīgiem darbiem.» II sēj., Parīze, 1817). Ibāra izdevumā šīs fragments atrodas 155.—157. lpp. — 256.

¹⁹⁶ Engelss te domā divus darbus, ko Sensimons uzrakstījis kopā ar savu skolnieku O. Tjeri: «De la réorganisation de la société européenne, ou De la nécessité et des moyens de rassembler les peuples de l'Europe en un seul corps politique, en conservant à chacun son indépendance nationale» («Par Eiropas sabiedrības reorganizēšanu jeb Par nepieciešamību un līdzekļiem Eiropas tautu savienošanai vienā politiskā ķermenī, saglabājot katrai tās nacionālo neatkarību») un «Opinion sur les mesures à prendre contre la coalition de 1815» («Domas par pasākumiem, kas jāuzsāk pret 1815. g. koalīciju»); abas brošūras bija izdotas Parīzē, pirmā 1814. g. oktobrī, otrā 1815. gadā. Ibāra izdevumā fragmenti no pirmā darba atrodami 149.—154. lpp., bet abu brošūru saturs izklāstīts 68.—76. lpp.

Stētās pret Franciju vērstās koalīcijas zemju (Krievijas, Austrijas, Anglijas, Prūsijas un citu valstu) sabiedrotās armijas iegāja Parīzē 1814. g. 31. martā. Napoleona impērija krita, un pats Napoleons pēc atteikšanās no troņa bija spiests doties trimdā uz Elbas salu. Francijā notika Burbonu monarhijas pirmā restaurācija.

Simt dienu — Napoleona impērijas īslaicīgās atjaunošanas laiks, kas ilga, sākot ar viņa atgriešanos Parīzē no trimdas Elbas salā 1815. g. 20. martā, līdz tā paša gada 22. jūnijam, kad viņš pēc sakāves pie Vaterlo otrreiz atteicās no troņa. — 257.

¹⁹⁷ Pie *Vaterlo* (Beļģijā) 1815. g. 18. jūnijā Napoleona armiju sakāva angļu un holandiešu karaspēks, kura pavēlnieks bija Velingtons, un Prūsijas armija Blihera vadībā. Kaujai bija izšķiroša nozīme 1815. g. kampaņā, jo tās rezultātā galīgu uzvaru guva septītā pret Franciju vērstā koalīcija (Anglija, Krievija, Austrija, Prūsija, Zviedrija, Spānija un citas valstis) un krita Napoleona impērija.

Par Dīringa «intrigu karu» pret vācu profesoriem sk. 10. piezīmi. — 257.

¹⁹⁸ Šī doma bija attīstīta jau Furjē pirmajā grāmatā «Četru kustību teorija», kur, konkrēti, atrodama šāda vispārīga tēze: «Sociālais

progress un perioda mainīšanās notiek atbilstoši sieviešu progresēšanai brīvības virzienā, bet sociālās kārtības pagrimums notiek atbilstoši sieviešu brīvības mazināšanās procesam.» Furjē šo tēzi rezumē formulā: «Sieviešu tiesību paplašināšana ir katra sociāla progresa pamatprincips» (Ch. Fourier. Oeuvres complètes, t. I, Paris, 1841, p. 195—196). — 257.

- ¹⁸⁹ Sal. Ch. Fourier. «Théorie de l'unité universelle», vol. I et IV; Oeuvres complètes, t. II, Paris, 1843, p. 78—79, et t. V, Paris, 1841, p. 213—214. (Š. Furjē. «Vispasaules vienības teorija», I un IV sēj.; Kopoti raksti, II sēj., Parīze, 1843, 78.—79. lpp. un V sēj., Parīze, 1841, 213.—214. lpp.).

Par «burvju loku», kurā virzās civilizācija, sk. Ch. Fourier. «Le Nouveau Monde industriel et sociétaire, ou Invention du procédé d'industrie attrayante et naturelle distribuée en séries passionnées»; Oeuvres complètes, t. VI, Paris, 1845, p. 27—46, 390 (Š. Furjē. «Jaunā rūpnieciskā un sociētārā pasaule jeb Pievilcīga un dabai atbilstoša, pēc aizraušanās sērijās iedalīta darba paņēmiena atrašana»; Kopoti raksti, VI sēj., Parīze, 1845, 27.—46., 390. lpp.). Šā darba pirmais izdevums iznāca Parīzē 1829. gadā. Sal. arī Ch. Fourier. Oeuvres complètes, t. I, Paris, 1841, p. 202. — 258.

- ²⁰⁰ Ch. Fourier. Oeuvres complètes, t. VI, Paris, 1845, p. 35. — 258.

- ²⁰¹ Ch. Fourier. Oeuvres complètes, t. I, Paris, 1841, p. 50 et suiv. — 258.

- ²⁰² Šai vietā Engelss darbā «Sociālisma attīstība no utopijas par zinātni» dod piezīmi, kurā norādīts šai lappusē minēto citātu avots: R. Owen. «The Revolution in the Mind and Practice of the Human Race; or, the Coming Change from Irrationality to Rationality». London, 1849 (R. Ovens. «Revolūcija cilvēku dzimuma prātos un praksē, jeb Nākamā pāreja no nesaprātīguma uz saprātīgumu». Londona, 1849). Iepriekšējā lappusē minētie Ovena biogrāfijas fakti ņemti no tā paša avota. — 260.

- ²⁰³ R. Owen. «Report of the proceedings at the several public meetings, held in Dublin... on the 18th March, 12th April, 19th April and 3rd May». Dublin, 1823 (R. Ovens. «Ziņojums par dažām publiskām sapulcēm, kas notikušas Dublinā... 18. martā, 12. aprīlī, 19. aprīlī un 3. maijā.» Dublinā, 1823). — 260.

- ²⁰⁴ 1815. g. janvārī lielā publiskā sapulcē Glazgovā Ovens ierosināja vairākus pasākumus bērnu un pieaugušo strādnieku stāvokļa uzlabošanai fabrikās. Pēc Ovena iniciatīvas 1815. g. jūnijā iesniegto billu parlaments pieņēma par likumu tikai 1819. g. jūlijā un arī tad stipri apcirtu. Likums, kas regulēja darbu kokvilnas fabrikās, aizliedza par 9 gadiem jaunāku bērnu darbu, par 18 gadiem jaunākām personām darba laiku ierobežoja ar 12 stundām un noteica visiem strādniekiem divus pārtraukumus — brokastīm un pusdienām kopējā ilgumā pusotras stundas. — 261.

- ²⁰⁵ 1833. g. oktobrī Londonā notika kooperatīvo sabiedrību un arodbiedrību kongress, kura priekšsēdētājs bija Ovens; šai kongresa tika formāli nodibināta *Lielbritānijas un Irijas ražotāju lielā nacionālā apvienotā arodorganizācija*; tās statūtus pieņēma 1834. g. februārī. Pēc Ovena ieceres šai arodbiedrībai vajadzēja saņemt

- savās rokās ražošanas vadīšanu un mierīgā ceļā pilnīgi pārveidot sabiedrību. Šis utopiskais plāns ļoti drīz sabruka. Sastapusi buržuāziskās sabiedrības un valsts spēcīgu pretestību, šī arodorganizācija 1834. g. augustā izjuka. — 261.
- ²⁰⁶ *Equitable Labour Exchange Bazaars* (Taisnīgas darba produktu maiņas bazārus) nodibināja strādnieku kooperatīvās sabiedrības dažādās Anglijas pilsētās; pirmo tādu bazāru nodibināja Roberts Ovens Londonā 1832. g. septembrī, un tas pastāvēja līdz 1834. g. vidum. — 261.
- ²⁰⁷ Prudons mēģināja organizēt maiņas banku 1848.—1849. g. revolūcijas laikā. Viņa Banque du peuple (Tautas banka) dibināta Parīzē 1849. g. 31. janvārī. Banka pastāvēja apmēram divus mēnešus, un arī tad tikai uz papīra: tā sabruka, vēl nesākusi regulāri funkcionēt, un aprīļa sākumā tika slēgta. — 261.
- ²⁰⁸ W. L. Sargant. «Robert Owen, and his Social Philosophy». London, 1860. (V. L. Sargants. «Roberts Ovens un viņa sociālā filozofija». Londona, 1860).
Ovena galvenie darbi par laulību un par komunistisko iekārtu ir: «Jaunās morālās pasaules laulību sistēma» (1838), «Grāmata par jaunu morālu pasauli» (1836—1844) un «Revolūcija cilvēku dzimuma prātos un praksē» (1849). — 262.
- ²⁰⁹ *Harmony Hall* (Harmonijas nams) — tā sauca komunistisko koloniju, ko angļu utopiskie sociālisti ar Robertu Ovenu priekšgalā 1839. g. beigās nodibināja Kinvudas muižā (Hempšīras grāfistē, Anglijā). Kolonija pastāvēja līdz 1845. gadam. — 263.
- ²¹⁰ Gēte. «Fausts», I daļa, 4. aina («Fausta kabinets»). — 264.
- ²¹¹ Šai vietā Engelss darbā «Sociālisma attīstība no utopijas par zinātni» dod piezīmi, kurā atsaucas uz savu darbu «Marķa» (sk. K. Маркс и Ф. Энгельс. Соч., изд. 2, т. 19, с. 327—345). — 270.
- ²¹² Domāti vairāki XVII un XVIII gs. lielāko Eiropas valstu kari par hegemoniju tirdzniecībā ar Indiju un Ameriku un par koloniju tīgu sagrābšanu. Sākumā galvenās sāncenses bija Anglija un Holande (tipiski tirdzniecības kari bija Anglijas un Holandes 1652.—1654., 1664.—1667. un 1672.—1674. g. karš), bet vēlāk izšķirošā cīņa norisinājās starp Angliju un Franciju. Visos šajos karos uzvarēja Anglija, kuras rokās XVIII gs. beigās sakoncentrējās gandrīz visa pasaules tirdzniecība. — 270.
- ²¹³ Engelss te citē «Kapitāla» I sējumu (sk. Markss K. «Kapitāls». 1. sēj. R., 1973, 358. un 400. lpp.). — 271.
- ²¹⁴ Sk. Markss K. «Kapitāls». 1. sēj. R., 1973, 380. lpp. — 272.
- ²¹⁵ Sk. Markss K. «Kapitāls». 1. sēj. R., 1973, 527. lpp. — 272.
- ²¹⁶ Ch. Fourier. Oeuvres complètes, t. VI, Paris, 1845, p. 393—394 (Š. Furjē. Kopoti raksti, 6. sēj., Parīze, 1845, 393.—394. lpp.). — 273.
- ²¹⁷ *Seehandlung* (Jūras tirdzniecība) — tirdzniecības kredītbirojs, kas dibināta 1772. g. Prūsijā; šī biroja tirdzniecība baudīja vairākas svarīgas valsts privilēģijas un deva lielus aizdevumus valdībai, faktiski pil-

didama valdības bankjera un finanšu māklera lomu. 1904. g. tā tika oficiāli pārvērsta par Prūsijas valsts banku. — 275.

- ²¹⁸ «Brīva tautas valsts» 70. gados bija vācu sociāldemokrātu programmatiskā prasība un izplatīts lozungs. Šā lozunga marksistisko kritiku sk. Marksa darba «Gotas programmas kritika» IV nodaļā un Engelsa 1875. g. 18.—28. marta vēstulē Bēbelim (Markss K., Engels F. Darbu izlase divos sējumos, 2. sēj. R., 1950, 22.—26. un 32. lpp.). Sk. arī Leņina darbu «Valsts un revolūcija», I nod., 4. § un IV nod., 3. § (Raksti, 25. sēj., 362.—367. un 403.—406. lpp.). — 278.
- ²¹⁹ Seit minētie dati par visu Lielbritānijas un Irijas bagātību kopsummu ņemti no R. Džifena referāta «Kapitāla uzkrāšana Apvienotajā karalistē beidzamajā laikā», ko viņš nolasija Statistikas biedrībā 1878. g. 15. janvārī un kas bija iespiests Londonas izdevumā «Journal of the Statistical Society» («Statistikas biedrības žurnāls») 1878. g. martā. — 280.
- ²²⁰ Vācu rūpnieku centrālās savienības otrais kongress notika Berlīnē 1878. g. 21. un 22. februārī. — 280.
- ^{220a} Sk. Markss K. «Kapitāls». 2. sēj. R., 1976, 24. lpp. — 283.
- ²²¹ Sk. Markss K. «Kapitāls». 1. sēj. R., 1973, 302. lpp. — 288.
- ²²² Sk. Markss K. «Kapitāls». 1. sēj. R., 1973, 348.—349. lpp. — 288.
- ²²³ Sk. S. Furjē grāmatu «Jaunā saimnieciskā un sociētārā pasaule», II, V un VI nod. — 289.
- ²²⁴ Sk. Markss K. «Kapitāls». 1. sēj. R., 1973, 348. lpp. — 290.
- ²²⁵ Sk. Markss K. «Kapitāls». 1. sēj. R., 1973, 399.—400. lpp. — 291.
- ²²⁶ Engels te domā Bismarka runu Prūsijas landtāga apakšnamā 1852. g. 20. martā (Bismarks bija apakšnama deputāts no 1849. g.). Pauzdam prūšu junkuru naidu pret lielajām pilsētām kā revolucionārās kustības centriem, Bismarks aicināja tās noslaucīt no zemes virsas, ja sāktos jauni revolūcijas uzplūdi. — 292.
- ²²⁷ Nevainīgā baloža un gudrās čūskas tēls ņemts no bībeles (Mateja evaņģēlijs, 10. nod., 16. pants). — 296.
- ²²⁸ Sk. Markss K. «Kapitāls». 1. sēj. R., 1973, 94. lpp. — 298.
- ²²⁹ «Tirdzniecības grāmata» (Kommerzbuch) aprakstīta V. Veitlinga grāmatā «Harmonijas un brīvības garantijas», II nodaļā, 10. nod. (W. Weitling. «Garantien der Harmonie und Freiheit». Vivis, 1842, S. 153 ff.). Pēc Veitlinga utopiskā plāna nākotnes sabiedrībā katram darbaspējīgam cilvēkam jāstrādā dienā noteikts stundu skaits, par to saņemot dzīvei nepieciešamos produktus. Katram strādātājam ir tiesība vēl papildus šim laikam nostrādāt dažas «komercstundas» un par tām saņemt greznuma priekšmetus. Šis papildus nostrādātās stundas un par tām saņemtie produkti tiek atzīmēti «tirdzniecības grāmatā». — 298.
- ²³⁰ *Non olet* (nesmird, t. i., nauda nesmird) — šādus vārdus teicis Romas ķeizars Vespasiāns (69.—79. g.) savam dēlam, kas viņu nopēlis par īpaša atēju nodokļa ieviešanu. — 299.

- ²³¹ Par Sarganta grāmatu sk. 208. piezīmi.
Labour Exchange Bazaars — sk. 206. piezīmi. — 301.
- ²³² Engelsss atsaucas uz savu rakstu «Uzmetumi sakarā ar politiskās ekonomijas kritiku», kas bija publicēts žurnālā «Deutsch-Französische Jahrbücher» (sk. K. Маркс и Ф. Энгельс. Соч., изд. 2, т. 1, с. 552—553).
«*Deutsch-Französische Jahrbücher*» («Vācu-Franču Gadagrāmata») iznāca vācu valodā Parīzē K. Marksa un A. Rūges redakcijā. Klajā nāca tikai pirmā, divkāršā burtnīca 1844. g. februārī. Tajā bija publicēti K. Marksa darbi «Sakarā ar ebreju jautājumu» un «Sakarā ar Hēgeļa tiesību filozofijas kritiku. Ievads», kā arī F. Engelsa darbi «Uzmetumi sakarā ar politiskās ekonomijas kritiku» un «Anglijas stāvoklis. Tomass Kārlails. «Pagātne un tagadne»» (sk. K. Маркс и Ф. Энгельс. Соч., изд. 2, т. 1, с. 382—413, 414—429, 544—571, 572—597). Šie darbi iezīmē Marksa un Engelsa galīgo pāreju uz materiālismu un komunismu. Galvenais iemesls, kāpēc žurnāls turpmāk vairs neiznāca, bija Marksa principiālās domstarpības ar buržuāzisko radikāli Rūgi. — 305.
- ²³³ Sk. 103. piezīmi. — 306.
- ²³⁴ Sk. 125. piezīmi. — 306.
- ²³⁵ Piedzīvojums, kurā tiek iekarota Mambrīna burvju bruņucepure, kas, izrādās, ir parasta bārddziņa bļoda, aprakstīts Servantesa romānā «Dons Kihots», pirmā daļa, XXI nod.
A. Enss — autors pret Marksu un Engelsu vērstām paskvilām, kas uzrakstītas sakarā ar «Anti-Dīringa» pirmajām nodaļām, kuras bija publicētas avīzē «Vorwärts» 1877. g. janvārī un februārī (sk. Citētās un pieminētās literatūras rādītāju). — 308.
- ²³⁶ Sk. 92. piezīmi. — 308.
- ²³⁷ Teiciens no Prūsijas karaļa Frīdriha II 1740. g. 22. jūlija rezolūcijas, atbildot uz ministra Branta un konsistorijas prezidenta Reihenbaha apelāciju, vai pieļaujams, ka protestantiskā Prūsijas valstī pastāv katoļu skolas. — 310.
- ²³⁸ *Maija likumi* — ar tādu nosaukumu vēsturē iegājuši četri likumi, kuru pieņemšanu pēc Bismarka iniciatīvas Prūsijas kulta lietu ministrs Falks panāca reihstāgā 1873. g. 11.—14. maijā. Šie likumi, kas prasīja, lai valsts stingri kontrolētu katoļu baznīcas darbību, bija tā sauktās «kultūras cīņas» («Kulturkampf») kulminācija. Tas bija svarīgākais posms veselā likumdošanas pasākumu sērijā, ko no 1872. līdz 1875. g. Bismarks vērsa pret katoļu garīdzniecību kā «centra» partijas — Dienvidu un Dienvidrietumu Vācijas separātistu interešu pārstāvju — galveno balstu. Policijas vajāšanas izraisīja katoļu niknu pretošanos un radīja ap viņiem mocekļu oreolu. Lai apvienotu visus reakcijas spēkus cīņai pret strādnieku kustību, Bismarka valdība 1880.—1887. g. bija spiesta sākumā mīkstināt un pēc tam atcelt gandrīz visus pret katoļiem vērstos likumus. — 312.
- ²³⁹ Sk. Markss K. «Kapitāls». 1. sēj. R., 1973, 401. lpp. — 313.
- ²⁴⁰ Sk. Markss K. «Kapitāls». 1. sēj. R., 1973, 397.—401. lpp. Citētā vieta atrodas 397. lpp. — 317.

- ²⁴¹ «*Buroju flauta*» — Mocarta pēdējā opera, kuras libreta autors ir E. Sikaneders; opera komponēta un uzvesta 1791. gadā; tajā atspoguļotas brīvmūrnieku idejas, jo pie brīvmūrniekiem piederēja gan libreta autors, gan pats Mocarts. Tālāk tekstā minētie *Zarastro*, *Tamino* un *Pamina* ir šās operas galvenās darbojošās personas. — 318.
- ²⁴² *Referendārijs* (referētājs) — Vācijā zemāks ierēdnis, galvenokārt jurists, kas darbam sagatavojās kā praktikants tiesā vai valsts iestādē; referendārijs bieži strādāja bez atalgojuma. — 319.
- ²⁴³ Tāds virsraksts šim rakstam dots otrajā mapē, kur Engelss to ievietoja, grupējot «Dabas dialektikas» materiālus. Pašam raksta manuskriptam virsrakstā likts tikai viens vārds: «Priekšvārds», bet pirmajā lappusē augšā ir vēl piezīme: «Dīrings, Apvērsums zinātnē». Raksts uzrakstīts 1878. g. maijā vai jūnijā sākumā kā «Anti-Dīringa» pirmā izdevuma priekšvārds (sk. 1. piezīmi). Taču Engelss izlēma šo sākotnējo priekšvārdu nomainīt ar isāku (sk. šā izdevuma 15.—18. lpp.). Jaunais priekšvārds, kas datēts ar 1878. g. 11. jūniju, pamatos sakrīt ar tajā izmantoto «Vecā priekšvārda» daļu. — 323.
- ²⁴⁴ Sk. 4. piezīmi. — 324.
- ²⁴⁵ «Tageblatt der 50. Versammlung deutscher Naturforscher und Ärzte in München 1877». Beilage, S. 18. — 324.
- ²⁴⁶ Sk. 6. piezīmi. — 324.
- ²⁴⁷ A. Kekulé. «Die wissenschaftlichen Ziele und Leistungen der Chemie». Bonn, 1878, S. 13—15. — 326.
- ²⁴⁸ «*Piemīlīgie šķēršļi*» (holde Hindernisse) — izteiciens Heines dzejoļu ciklā «Jaunais pavasaris», Prologs. — 328.
- ²⁴⁹ Sk. Markss K. «Kapitāls». 1. sēj. R., 1973, 27. lpp. — 330.
- ²⁵⁰ Sk. Markss K. «Kapitāls». 1. sēj. R., 1973, 27. lpp. — 330.
- ²⁵¹ Runa ir par grāmatām: J. B. J. Fourier. «Théorie analytique de la chaleur». Paris, 1822 (Z. B. Z. Furjē. «Siltuma analītiskā teorija». Parīze, 1822) un S. Carnot. «Réflexions sur la puissance motrice du feu et sur les machines propres à développer cette puissance», Paris, 1824 (S. Karno. «Pārdomas par uguns dzinēj spēku un par mašīnām, kas šo spēku spēj attīstīt». Parīze, 1824). Engelsa tālāk minētā funkcija *C* figurē piezīmē Karno grāmatas 73.—79. lpp. — 330.
- ²⁵² Engelsa veiktie «Anti-Dīringa» sagatavošanas darbi iedalāmi divās daļās. Pirmo daļu veido atsevišķas dažāda formāta lapas (pavisam 35 manuskripta lappuses), kurās ir izraksti no Dīringa grāmatas un Engelsa piezīmes, kas daļēji pārsvītrotas, jo izmantotas «Anti-Dīringa» tekstā. Otrajā daļā ir liela formāta lapas (pavisam 17 manuskripta lappušu), kas iedalītas divās slejās: kreisajā pusē ir galvenokārt izraksti no Dīringa grāmatas «Politiskās un sociālās ekonomijas kurss» otrā izdevuma un labajā pusē Engelsa kritiskās piezīmes; atsevišķām vietām pārvilkta pāri vertikāla svītra, jo tās izmantotas «Anti-Dīringā».
- Bez tam «Anti-Dīringa» sagatavošanas materiāli ietver rakstiņu par verdzību, izrakstus no Furjē grāmatas «Jauna saimnieciskā un

societārā pasaule» un rakstiņu par moderno sociālismu, kas ir «Anti-Dīringa» «Ievada» sākotnējais variants. Šie trīs rakstiņi atrodami «Dabas dialektikas» pirmās mapes materiālos. Šai izdevumā pirmie divi rakstiņi doti starp «Anti-Dīringa» sagatavošanas darbiem, bet svarīgākās atšķirības starp sākotnējo variantu un «Ievada» galīgo tekstu dotas «Ievada» I nodaļas zemsvītras piezīmēs.

Šajā izdevumā ievietoti tie sagatavošanas darbi, kas būtiski papildina «Anti-Dīringa» pamatteksu. Sagatavošanas darbu pirmās daļas rakstiņi izvietoti atbilstoši «Anti-Dīringa» tekstam, uz kuru tie attiecas. Otrās daļas fragmenti doti tādā secībā, kāda ir Engelsa manuskriptā; tie izraksti no Dīringa grāmatas, uz kuriem attiecas Engelsa kritiskās piezīmes, doti saīsināti un likti kvadrātiņkāvēs.

Rakstiņi, no kuriem sastāv «Anti-Dīringa» sagatavošanas darbu pirmā daļa, uzrakstīti acimredzot 1876. gadā un otrā daļa — 1877. gadā. Pirmo reizi šie sagatavošanas darbi publicēti daļēji — 1927. gadā (izdevumā: Marx-Engels Archiv. Bd. II, Frankfurt a. M., 1927), vispilnīgāk — 1935. gadā (izdevumā: Marx-Engels Gesamtausgabe. F. Engels. «Herrn Eugen Dührings Umwälzung der Wissenschaft. Dialektik der Natur». Sonderausgabe. Moskau-Leningrad, 1935). — 332.

²⁵³ Engels te domājis T. Endrjūsa ievadrūnu Zinātnes progresā veicināšanas Britānijas asociācijas 46. kongresā, kas tika atklāts Glazgovā 1876. g. 6. septembrī. Runa bija iespiesta žurnāla «Nature» 358. nr.-ā 1876. g. 7. septembrī. — 334.

²⁵⁴ *Šeihs-ul-islams* — musulmaņu garīdzniecības galvas tituls sultāna Turcijā (Osmanu impērijā). — 334.

²⁵⁵ Šeit un tālāk minētās lappuses attiecas uz Dīringa «Filozofijas kursu». — 336.

²⁵⁶ 1759. gadā K. F. Volfs publicēja savu disertāciju «Tapšanas teorija» («Theoria generationis»), kurā atspēkoja mācību par preformāciju un zinātniski pamatoja epigēnēzes teoriju.

Preformācija — mācība, ka dīgļa šūnā jau atrodams izveidojies organisms. No XVII un XVIII gs. biologu vidū valdošā preformisma piekritēju metafiziskā viedokļa visas pieauguša organisma daļas dīgļi jau atrodas samazinātā veidā, un tādējādi organisma attīstība reducējas uz jau esošo orgānu tīri kvantitatīvu augšanu, bet attīstība vārda īstajā nozīmē, attīstība kā jaunveidošanās (epigēnēze) nenotiek. Epigēnēzes teoriju nodibināja un attīstīja vairāki izcili biologi no Volfa līdz Darvinam. — 337.

²⁵⁷ H. E. Roscoe. «Kurzes Lehrbuch der Chemie nach den neuesten Ansichten der Wissenschaft». Braunschweig, 1867, S. 102 (H. E. Rosko. «Īsa ķīmijas mācību grāmata saskaņā ar jaunākajiem zinātnes atzinumiem». Braunšveiga, 1867, 102. lpp.). — 337.

²⁵⁸ Engels te domā Vispārīgo ievadu, kāds bija H. A. Nikolsona grāmatai «Zooloģijas rokasgrāmata», kur speciālā paragrafā, kas veltīts dzīvības dabas un nosacījumu noskaidrošanai, Nikolsons min dažādas dzīvības definīcijas. — 338.

²⁵⁹ Sk. Markss K. «Kapitāls». I. sēj. R., 1973, 67.—68. lpp. — 340.

- 260 Hēgelis. «Loģikas zinātne», I gr., I nodaļums, 1. nod., Piezīme par esamības un nekā pretstatu priekšstatā (G. W. F. Hegel. Werke. Bd. III, 2. Aufl., Berlin, 1841, S. 74). Sal. Engelss F. Dabas dialektika. R., 1952, 195., 231.—233. lpp. — 344.
- 261 Ch. Bossut. «Traité de Calcul différentiel et de Calcul intégral». T. I, Paris, an VI [1798], p. 94 (Š. Bosī. «Traktāti par diferenciālrēķiniem un integrālrēķiniem». I sēj. Parīze, VI [1798] gads, 94. lpp.). — 344.
- 262 Bosī grāmatas 95.—96. lpp. tēze par attiecībām starp nullēm izskaidrotā šādi. Piebildīsim, saka Bosī, ka nav nekā absurda vai nepieņemama hipotēzē, ka divas nulles atrodas zināmās savstarpējās attiecībās. Lai būtu proporcija $A : B = C : D$, no kuras izriet $(A - C) : (B - D) = A : B$; ja $C = A$ un tāpēc $D = B$, tad $0 : 0 = A : B$; šī attiecība mainās atkarībā no A un B vērtības. Engelss šo Bosī spriedumu ilustrē, viņa piemērā pieņemdam šādas vērtības: $A = C = 1$ un $B = D = 2$. — 345.
- 263 Par Direktoriiju sk. 191. piezīmi. — 347.
- 264 1789. g. 4. augustā Francijas Satversmes sapulce, augošās zemnieku kustības spiesta, svinīgi pasludināja, ka atceļ vairākas feodālās klausības, kuras tolaik faktiski bija iznīcinājuši sacēlušies zemnieki. Taču tūlīt pēc tam izdotie likumi atcēla bez izpirkuma naudas tikai personiskās klausības. Visas feodālās klausības bez jebkāda izpirkuma tika likvidētas tikai jakobiņu diktatūras laikā ar 1793. g. 17. jūlija likumu.
Dekrētu par baznīcas īpašuma konfiskāciju pieņēma Satversmes sapulce 1789. g. 2. novembrī, bet dekrētu par emigrējušo muižnieku īpašuma konfiskāciju pieņēma Likumdošanas sapulce 1792. g. 9. februārī. — 347.
- 265 Domāts T. Mora darbs «Utopija», kura pirmais izdevums iznāca Beļģijas pilsētā Luvenā 1516. gadā. — 348.
- 266 Tālāk Engelss sniedz izrakstus no šā Furjē darba pēc izdevuma: Ch. Fourier. Oeuvres complètes, t. VI, Paris, 1845. — 349.
- 267 Engelss te domā «Kapitāla» I sējuma septīto daļu («Kapitāla uzkrāšanas process»). Attiecīgo šās «Kapitāla» daļas vietu Engelss citē «Anti-Dīringa» otrā nodaļuma II nodaļā (sk. šā izdevuma 163.—164. lpp.). — 351.
- 268 Sk. 76. piezīmi. — 352.
- 269 Sk. 109. piezīmi. — 353.
- 270 Engelss atsaucas uz H. E. Langentāla četrāsējumu darbu «Vācijās lauksaimniecības vēsture», kas izdots Jēnā 1847.—1856. g. — 355.
- 271 *Hedivs* — turku kundzības laikā Eģiptes valdnieku tituls (no 1867. g.). — 356.
- 272 Sākumā šis raksts bija «Anti-Dīringa» otrā nodaļuma manuskripta fragments (20. lpp. beigas, 21., 22., 23., 24. lpp. un 25. lpp. lielākā daļa). Fragmenti ietilpa otrā nodaļuma III nodaļā. Vēlāk Engelss šo manuskripta daļu nomainīja ar citu, īsāku tekstu (sk. šā izdevuma 167.—170. lpp.), bet agrākajam tekstam deva virsrakstu «Kājnieku armijas taktika un tās materiālie pamati. 1700.—

1870. g.» Fragments uzrakstīts 1877. gadā, laikā starp janvāra sākumu, kad Engelss bija pabeidzis darbu pie pirmā nodalījuma, un augusta vidu, kad avīzē «Vorwärts» tika iespiesta «Anti-Diringa» otrā nodalījuma III nodaļa. Raksts pirmoreiz publicēts 1935. gadā izdevumā: Marx-Engels Gesamtausgabe. F. Engels. «Herrn Eugen Dührings Umwälzung der Wissenschaft. Dialektik der Natur». Sonderausgabe. Moskau-Leningrad, 1935. — 358.
- ²⁷³ Kauja pie *Albueras* (Spānijā) notika 1811. g. 16. maijā starp Beresforda vadīto Anglijas armiju, kas aplenca Badahosas cietoksni, kuru bija ieņēmuši franči, un maršala Sulta vadīto Francijas karaspēku, kas devās cietoksnim palīgā. Kauja beidzās ar Napoleona karaspēka sakāvi. Tā aprakstīta Engelsa rakstā «Albuera» (sk. K. Маркс и Ф. Энгельс. Соч., изд. 2, т. 14, с. 53—54).
- Kauja pie *Inkermanas* notika starp Krievijas armiju un Anglijas un Francijas karaspēku 1854. g. 5. novembrī (24. oktobrī) Krimas kara (1853—1856) laikā. Kauja beidzās ar Krievijas karaspēka sakāvi, taču Krievijas armijas aktīvā darbība un sabiedroto, it sevišķi angļu smagie zaudējumi piespieda viņus atteikties no tūlītēja triecienuzbrukuma Sevastopolei un uzsākt ilgstošu cietokšņa aplenkšanu. Šī kauja sīki aprakstīta Engelsa rakstā «Inkermanas kauja» (sk. K. Маркс и Ф. Энгельс. Соч., изд. 2, т. 10, с. 558—563). — 362.
- ²⁷⁴ *Prūšu landvēra sistēma* — sk. 106. piezīmi. — 363.
- ²⁷⁵ Visus šeit minētos datus par Prūsijas armijas skaitlisko sastāvu un zaudējumiem kaujā pie Sen-Privā Engelss, domājams, ieguvis, apstrādājot Francijas-Prūsijas 1870.—1871. g. kara oficiālās vēstures materiālus; šo vēsturi bija sastādījusi Prūsijas ģenerālštāba kara vēstures nodaļa (sk. «Der deutsch-französische Krieg 1870—71». Th. 1, Bd. 2, Berlin, 1875, S. 669 ff., 197*—199*, 233*). — 364.
- ²⁷⁶ Trīs «Anti-Diringa» nodaļas pārstrādājot brošūrā «Sociālisma attīstība no utopijas par zinātņi», Engelss tekstā izdarīja vairākus papildinājumus un grozījumus. Daļu šo papildinājumu viņš uzskatīja par nepieciešamu iekļaut «Anti-Diringa» tekstā šās grāmatas otrajā izdevumā (sk. šā izdevuma 20. lpp.). Tālāk minēti papildinājumi, kurus Engelss pierakstījis, sagatavojot brošūras pirmo (1882) un papildināto ceturto (1891) vācu izdevumu, bet kurus viņš pats neiekļāva savas dzīves laikā iznākušo «Anti-Diringa» izdevumu tekstā. — 365.
- ²⁷⁷ Th. Carlyle. «Past and Present». London, 1843, p. 198 (T. Kārlails. «Pagātne un tagadne». Londona, 1843, 198. lpp.). Minēto Kārlaila izteicienu Engelss citē savā rakstā «Anglijas stāvoklis. Tomass Kārlails. «Pagātne un tagadne»» (sk. K. Маркс и Ф. Энгельс. Соч., изд. 2, т. 1, с. 580). — 370.
- ²⁷⁸ *Sensimona doma*, ka sabiedrībai jāizvirza sev mērķis uzlabot skaitā vislielākās un visnabadzīgākās šķiras likteni, visskaidrāk izteikta viņa beidzamajā darbā «Jauna kristietība» («Nouveau Christianisme»), kura pirmais izdevums iznāca anonīmi Parīzē 1825. gadā. — 372.
- ²⁷⁹ Šis rakstiņš pieder pie tiem trim lielākajiem rakstiem («Noten»), kurus Engelss ietilpināja «Dabas dialektikas» materiālu otrajā

- mapē (sk. 284. piezīmi). Tas ir «Anti-Dīringa» pirmā izdevuma 17.—18. lpp. «Piezīmju» uzmetums. Virsrakstu «Par matemātiskā bezgalīgā pirmtēliem īstenajā pasaulē» Engelsš devis «Dabas dialektikas» materiālu otrās mapes satura rādītājā. Virsraksts «Pie 17.—18. lpp. Saskaņa starp domāšanu un esamību. — Bezgalīgais matemātiskā» figurē paša šā rakstiņa sākumā. — 378.
- ²⁸⁰ *Nihil est in intellectu, quod non fuerit in sensu* (intelektā nav nekā tāda, kas iepriekš nebūtu bijis sajūtās) ir sensuālisma pamattēze. Šās formulas būtība nāk no Aristoteļa (sk. viņa darbus «Otrā analitika», I gr., 18. nod. un «Par dvēseli», III gr., 8. nod.). — 378.
- ²⁸¹ Šis skaitlis minēts V. Tomsona rakstā «Atomu lielums», kas pirmoreiz bija publicēts žurnāla «Nature» 22. nr.-ā 1870. g. 31. martā un vēlāk kā pielikums pārpublicēts V. Tomsona un P. G. Teita grāmatas «Traktāts par dabas filozofiju» otrajā izdevumā (W. Thomson and P. G. Taft. «Treatise on Natural Philosophy». Vol I, part II, new ed., Cambridge, 1883, p. 501—502). — 380.
- ²⁸² Jaunākās līnijas *Reisa firstu valsts* — viena no vācu pundurvalstiņām, kopš 1871. g. ietilpa Vācijas impērijā. — 382.
- ²⁸³ Iespējams, ka Engelsš te domā Hekeļa psihofizisko monismu un viņa uzskatus par matērijas uzbūvi. Hekeļa grāmatā «Plastidulu perīgenēze», ko Engelsš citē otrajā «Piezīmē» pie «Anti-Dīringa» (sk. šā izdevuma 385. lpp.), Hekelis, piemēram, apgalvo, ka elementāra «dvēsele» esot ne tikai «plastidulām» (t. i., protoplazmas molekulām), bet arī atomiem, ka visi atomi esot «apdvēseļoti», ar «sajūtām» un «gribu» apveltīti. Tai pašā grāmatā Hekelis runā par atomiem kā par kaut ko absolūti diskretu, absolūti nedalāmu un absolūti nemainīgu, bet atzīst, ka līdzās diskretajiem atomiem pastāvoņi ēters kā kaut kas absolūti nepārtraukts (E. Haeckel. «Die Perigenesis der Plastidule». Berlin, 1876, S. 38—40).
- Kā Hēgelis tiek vaļā no matērijas nepārtrauktības un diskretuma pretrunas, Engelsš norāda rakstiņā «Matērijas dalāmība» (sk. K. Маркс и Ф. Энгельс. Соч., изд. 2, т. 20, с. 560). — 383.
- ²⁸⁴ Šis rakstiņš pieder pie tiem trim lielākajiem rakstiņiem («Noten»), kurus Engelsš iekļāva «Dabas dialektikas» materiālu otrajā mapē (mazāka apjoma rakstiņi nonāca pirmajā un ceturtajā mapē). Divi no šiem rakstiņiem — «Par matemātiskā bezgalīgā pirmtēliem īstenajā pasaulē» un «Par dabas «mehānisko» izpratni» ir «Anti-Dīringa» «Piezīmes» vai «Papildinājums», kur Engelsš attīsta dažas ļoti svarīgas domas, kas tikai ieskicētas vai isi izklāstītas atsevišķās šās viņa grāmatas vietās. Trešajam rakstiņam — «Par Negeli nespēju izprast bezgalīgo» — ar «Anti-Dīringu» nav nekāda sakara. Pirmie divi rakstiņi uzrakstīti, domājams, 1885. gadā, vismaz ne agrāk par 1884. g. aprīļa vidu, kad Engelsš nolēma sagatavot iespiešanai «Anti-Dīringa» otro — paplašināto izdevumu, un ne vēlāk par 1885. g. septembra beigām, kad tika pārbeigts un nosūtīts uz izdevniecību grāmatas otra izdevuma priekšvārds. Kā redzams no Engelsa 1884. g. vēstules E. Bernšteinam un K. Kautskim un 1885. g. vēstules H. Sliteram, Engelsš bija nodomājis atsevišķām «Anti-Dīringa» vietām uzrakstīt vairākas dabzinātniska rakstura «Piezīmes» vai «Papildinājumus», lai tos ievietotu šā darba otrā izdevuma beigās. Taču Engelsš bija ārkārtīgi

aizņemts ar citām lietām (vispirms ar Marksa «Kapitāla» II un III sējuma izdošanas sagatavošanu) un tāpēc nevarēja šo nodomu realizēt. Viņš tikai paspēja uzrakstīt uzmetumu divām «Piezīmēm» — pie «Anti-Dīringa» pirmā izdevuma 17.—18. un 46. lap-puses. Šis rakstiņš ir otrā no šīm «Piezīmēm».

Virsrakstu «Par dabas «mehānisko» izpratni» Engelss licis «Dabas dialektikas» materiālu otrās mapes satura rādītājā. Virsraksts «2. piezīme. Pie 46. lpp.: Kustības dažādās formas un zi-nātnes, kas tās pēti» figurē pašā šā rakstiņa sākumā. — 384.

²⁸⁵ A. Kekulé. «Die wissenschaftlichen Ziele und Leistungen der Chemie». Bonn, 1878, S. 12. — 384.

²⁸⁶ Runa ir par rakstiņu žurnāla «Nature» 420. nr.-ā 1877. g. 15. no-vembrī. Tajā bija īsi izklāstīta A. Kekulé runa, ko viņš teica 1877. g. 18. oktobrī, stājoties Bonnas universitātes rektora amatā. 1878. gadā šī Kekulé runa tika izdota atsevišķā brošūrā ar no-saukumu «Zinātnes mērķi un ķīmijas sasniegumi». — 384.

²⁸⁷ E. Haeckel. «Die Perigenesis der Plastidule». Berlin, 1876, S. 13. — 385.

²⁸⁸ Lotāra Meijera likne — atomsvāru un atomtilpumu savstarpējās attiecības grafisks attēlojums; to sastādīja vācu ķīmiķis L. Mei-jers un publicēja 1870. gadā savā rakstā «Ķīmisko elementu daba kā viņu atomsvāru funkcija» žurnālā «Annalen der Chemie und Pharmacie» («Ķīmijas un farmācijas annāles»), VII papildsējums, 3. izlaidums.

Likumsakarību starp ķīmisko elementu atomsvāru un fiziska-jām un ķīmiskajām īpašībām atklāja lielais krievu zinātnieks D. Mendeļejevs, kas pirmais formulēja ķīmisko elementu perio-disko likumu 1869. g. martā rakstā «Par elementu īpašību un atom-svāru savstarpējo attiecību», kurš bija iespiests «Krievijas ķīmiķu biedrības žurnālā». Arī L. Meijers bija ceļā uz periodiskā likuma konstatēšanu, kad uzzināja par Mendeļejeva atklājumu. L. Mei-jera sastādītā likne uzskatāmi ilustrēja Mendeļejeva atklāto likumu, taču tā izteica to ārēji un atšķirībā no Mendeļejeva tabulas vien-pusīgi.

Savos secinājumos Mendeļejevs gāja daudz tālāk par Meijeru. Pamatojoties uz paša atklāto periodisko likumu, Mendeļejevs pa-redzēja tolaik vēl nezināmu ķīmisko elementu pastāvēšanu un spe-cifiskās īpašības, turpretī Meijers savos turpmākajos darbos pa-rādīja periodiskā likuma būtības neizpratni. — 386.

²⁸⁹ Sal. Hēgelis. «Filozofijas zinātņu enciklopēdija», 13. §, Piezīme: «Formāli ņemts un līdzās atsevišķajam nostatīts, vispārīgais arī pats pārvēršas par kaut ko atsevišķu; tādas attiecības neatbilstība un neejdzība attiecinājumā uz ikdienas dzīves priekšmetiem pati par sevi durtos acīs, ja, piemēram, kāds prasītu sev augļus un at-teiktos no ķiršiem, bumbieriem un vīnogām, tāpēc ka tie ir ķirši, bumbieri un vīnogas nevis augļi.» — 388.

²⁹⁰ E. Haeckel. «Natürliche Schöpfungsgeschichte». 4. Aufl., Berlin, 1873, S. 538, 543, 588; «Anthropogenie». Leipzig, 1874, S. 460, 465, 492. — 388.

²⁹¹ Hēgelis. «Filozofijas zinātņu enciklopēdija», 99. §, Papildinājums. — 388.

PĒRSONU RĀDITĀJS

A

- Aleksandrs II* (1818—1881) — Krievijas ķeizars (1855—1881). — 184.
- Anaksagors* no Klazomēnām (Mazāzija) (ap 500—428 p. m. ē.) — sengrieķu filozofs materiālists. — 366.
- Anfantēns* (Enfantin) Bartelemī Prospērs (1796—1864) — franču utopiskais sociālists, viens no Sensimona tuvākajiem skolniekiem; kopā ar Bazāru vadīja sensimonistu skolu. — 40.
- Aristotelis* (384—322 p. m. ē.) — izcils senatnes domātājs, filozofijā svārstījās starp materiālismu un ideālismu, vergturu šķiras ideologs; pēc saviem ekonomiskajiem uzskatiem naturālās vergturu saimniecības aizstāvis, pirmais analizējis vērtības formu. — 29, 93, 226, 227, 326, 346.

B

- Babejs* (Babeuf) Grakhs (īstajā vārdā Fransuā Noels) (1760—1797) — franču revolucionārs, izcils utopiskā «nolīdzinošā» komunisma pārstāvis, «vienlīdzīgo» savvērestības organizētājs. — 27, 40, 340, 347, 366, 367.
- Bekers* (Becker) Kārlis Ferdinands (1775—1849) — vācu valodnieks, ārsts un pedagogs, sarakstījis grāmatu «Valodas organisms» un vācu valodas gramatiku skolu vajadzībām. — 315—316.
- Bēkons* (Bacon) Frensis, Verulamas barons (1561—1626) — izcils angļu filozofs, angļu materiālisma pamatlicējs; dabas pētnieks un vēsturnieks. — 30, 328.
- Bihners* (Büchner) Ludvigs (1824—1899) — buržuāzisks vācu fiziologs un filozofs, vulgārā materiālisma pārstāvis. — 327.
- Bismarks* (Bismarck) Oto, firsts (1815—1898) — Prūsijas un Vācijas valstsvīrs, prūšu junkuru pārstāvis; Prūsijas ministru prezidents (1862—1871), Vācijas ķeizarienes kanclers (1871—1890); panāca Vācijas apvienošanu reakcionārā ceļā; nikns strādnieku kustības ienaidnieks, pret socialistiem vērstā izņēmuma likuma autors (1878). — 116, 275, 292, 312.
- Bižo de la Pikonri* (Bugeaud de la Piconnerie) Tomā Robērs (1784—1849) — franču maršals (no 1843. g.), sarakstījis vairākus darbus

- par militāriem jautājumiem; kara laikā Pireneju pussalā (1808—1814) komandēja franču karaspēka apakšvienību. — 362.
- Blāns* (Blanc) Luijs (1811—1882) — sīkburžuāzisks franču sociālists un vēsturnieks, 1848.—1849. g. revolūcijas darbinieks, viņa nostāja pauda samierināšanos ar buržuāziju. — 39, 308.
- Bodo* (Baudeau) Nikolā (1730—1792) — franču abats, ekonomists, fiziokrātu skolas pārstāvis. — 242.
- Boguskis* (Boguski) Juzefs Ježijs (1853—1933) — poļu fiziķis un ķīmiķis, 1875.—1876. g., būdams Mendelejeva asistents, pētīja gāzu elastību. — 96.
- Boils* (Boyle) Roberts (1627—1691) — izcils angļu ķīmiķis un fiziķis; viens no zinātniskās ķīmijas pamatlicējiem, deva ķīmiskā elementa pirmo zinātnisko definīciju, mēģināja ķīmijā ieviest mehāniskās atomistikas idejas, izstrādāja kvalitatīvo ķīmisko analīzi; atklāja likumu par gaisa tilpuma apgriezti proporcionālo atkarību no spiediena. — 96, 303.
- Bops* (Bopp) Francis (1791—1867) — vācu valodnieks sanskritologs, viens no salīdzinoši vēsturiskās valodniecības pamatlicējiem, pirmās indoeiropiešu valodu salīdzināmās gramatikas autors. — 315.
- Bosi* (Bossut) Šarls (1730—1814) — pazīstams franču matemātiķis, sarakstījis vairākus fundamentālus darbus par matemātikas teoriju un vēsturi. — 343—344.
- Buagilbērs* (Boisguillebert) Pjērs (1646—1714) — franču ekonomists, klasiskās buržuāziskās politiskās ekonomijas pamatlicējs Francijā, fiziokrātu priekštecis. — 225, 231, 232, 234.

C

- Cailds* (Child) Džozaja (1630—1699) — angļu ekonomists merkantilists, banķieris un tirgotājs. — 237.

D

- Daltons* (Dalton) Džons (1766—1844) — ievērojams angļu ķīmiķis un fiziķis, attīstīja atomistikas idejas ķīmijā. — 326.
- Darvins* (Darwin) Čārlzs Roberts (1809—1882) — izcils angļu dabas pētnieks, zinātniskās evolucionārās bioloģijas pamatlicējs. — 39, 73—77, 85, 129, 146, 270, 325, 326, 368, 388.
- Defo* (Defoe) Daniels (ap 1660—1731) — pazīstams angļu rakstnieks un publicists, romāna «Robinsons Kruzo» autors. — 156, 157, 160—161, 166, 351.
- Dekarts* (Descartes) Renē (latīniski — Cartesius) (1596—1650) — ievērojams franču filozofs duālists, matemātiķis un dabas pētnieks. — 29, 60, 66, 125, 326.
- Delvins* (Delvigne) Anrī Gustavs (1799—1876) — franču virsnieks un militārs izgudrotājs. — 363.
- Dēmokrits* (ap 460 — ap 370 p. m. ē.) — izcils sengrieķu filozofs materiālists, viens no atomisma teorijas pamatlicējiem. — 326.
- Dics* (Diez) Kristiāns Frīdrihs (1794—1876) — vācu valodnieks, viens no salīdzinoši vēsturiskās valodniecības pamatlicējiem, pirmās romāņu valodu salīdzināmās gramatikas autors. — 315.
- Didro* (Diderot) Denī (1713—1784) — izcils franču filozofs, mehānistiskā materiālisma pārstāvis, ateists, viens no franču revolūcio-

nārās buržuāzijas ideologiem, apgaismotājs, enciklopēdistu vadītājs. — 29.

- Diogens Laertijs* (III gs.) — sengrieķu filozofijas vēsturnieks, sastādījis plašu kompilāciju par seno laiku filozofiem. — 326.
- Dirings* (Dühring) Eižens Kārlis (1833—1921) — vācu filozofs eklektīķis un vulgārais ekonomists, reakcionārā sīkburžuāziskā sociālisma pārstāvis; filozofijā savienoja ideālismu, vulgāro materiālismu un pozitivismu, metafizikā; rakstījis arī par dabas zinātņu un literatūras jautājumiem; 1863.—1877. g. Berlīnes universitātes privātdocents. — 14—320, 323, 324, 329, 332—357, 379.
- Džifens* (Giffen) Roberts (1837—1910) — buržuāzisks angļu ekonomists un statistiķis, speciālists finansu jautājumos; žurnāla «Journal of the Statistical Society» (1876—1891) izdevējs, statistikas departamenta priekšnieks tirdzniecības ministrijā (1876—1897). — 280.

E

- Eiklids* (IV gs. beigas — III gs. sāk. p. m. ē.) — ievērojams sengrieķu matemātiķis. — 186.
- Endrjūss* (Andrews) Tomass (1813—1885) — angļu ķīmiķis un fiziķis, pētījis vielas kritisko agregātstāvokli, 1869. g. izstrādājis teoriju par vielu gāzveida un šķidrā agregātstāvokļa kontinuitāti. — 334.
- Engelss* (Engels) Fridrihs (1820—1895) (biogrāfiski dati). — 14—25, 178, 271, 305, 323, 378—379, 384.
- Enss* (Enß) Abrahams (XIX gs.) — prūšu fermeris, trīs gadus bija eizenahiešu piekritējs; diringietis, uzrakstījis pret Marksu un Engeltu vērstu paskvilu. — 308.
- Epikūrs* (ap 341 — ap 270 p. m. ē.) — ievērojams sengrieķu filozofs materiālists, ateists. — 326.

F

- Fabiāns* (Fabian) Heinrihs Vilhelms — vācu sociāldemokrāts. — 21.
- Feierbahs* (Feuerbach) Ludvigs (1804—1872) — lielākais vācu filozofs materiālists laikā pirms Marksa. — 329.
- Ferjē* (Ferrier) Fransuā Luijs Ogists (1777—1861) — franču vulgārais buržuāziskais ekonomists, merkantilisma epigonis. — 251.
- Fidījs* (ap 500 — ap 430 p. m. ē.) — izcils klasiskā laikmeta sengrieķu skulptors. — 318.
- Fihte* (Fichte) Johans Gotlībs (1762—1814) — klasiskās vācu filozofijas pārstāvis, subjektīvais ideālists. — 39, 147.
- Fogts* (Vogt) Kārlis (1817—1895) — vācu dabas pētnieks, vulgārais materiālists, sīkburžuāzisks demokrāts; 1848.—1849. g. revolūcijas dalībnieks Vācijā; 50.—60. gados emigrācijā — algots slepens Luija Bonaparta aģents. — 21, 327.
- Fridrihs II* (1712—1786) — Prūsijas ķēniņš (1740—1786). — 168, 310, 360, 361.
- Fridrihs Vilhelms III* (1770—1840) — Prūsijas ķēniņš (1797—1840). — 375.
- Fridrihs Vilhelms IV* (1795—1861) — Prūsijas ķēniņš (1840—1861). — 184.

- Furjē* (Fourier) Šarls (1772—1837) — izcils franču utopiskais sociālists. — 28, 40, 151, 199, 255, 257, 258, 262, 271, 273, 274, 288, 289, 349.
- Furjē* (Fourier) Zans Batists Zozefs (1768—1830) — ievērojams franču matemātiķis, nodarbojās ar algebras un matemātiskās fizikas pētījumiem, sarakstījis grāmatu «Siltuma analītiskā teorija». — 330.

G

- Galēns* Klaudijs (ap 130 — ap 200) — ievērojams romiešu ārsts, dabas pētnieks un filozofs; viens no lielākajiem antīkās medicīnas teorētiķiem; nodarbojams ar anatomiju un fizioloģiju, lika pamatus asinsrites pētījumiem; filozofijā Aristoteļa piekritējs. — 93.
- Gauss* (Gauß) Kārlis Frīdrihs (1777—1855) — izcils vācu matemātiķis; sarakstījis ievērojamus teorētiskus darbus astronomijā, ģeodēzijā un fizikā; viens no neeiklīda ģeometrijas pamatlicējiem. — 56.
- Gēte* (Goethe) Johans Volfgangs (1749—1832) — izcils vācu rakstnieks un domātājs; pazīstams arī ar darbiem dabas zinātņu jomā. — 97, 99, 264, 308, 314, 350.
- Gibons* (Gibbon) Eduards (1737—1794) — buržuāzisks angļu vēsturnieks, antiklerikālā daudzsējumu darba «Romans impērijas pagrimuma un sabrukuma vēsture» autors. — 239.
- Gribovals* (Gribeauval) Zans Batists (1715—1789) — franču ģenerālis, militārs izgudrotājs; 1764.—1789. g. (ar pārtraukumu) franču artilērijas inspektors, daudz darījis tās reorganizācijā un artilērijas ieroču pilnveidošanā. — 169, 361.
- Grimms* (Grimm) Jakobs (1785—1863) — ievērojams vācu filologs, Berlīnes universitātes profesors; viens no salīdzinoši vēsturiskās valodniecības pamatlicējiem, pirmās ģermāņu valodu salīdzināmās gramatikas autors. — 315.

H

- Hartmanis* (Hartmann) Eduards (1842—1906) — ideālistisks vācu filozofs, apvienoja Šopenhauera filozofiju ar Hēgeļa filozofijas reakcionārajām iezīmēm un ar neapzinātā kultu, prūšu junkuru ideologs. — 327.
- Harvejs* (Harvey) Viljams (1578—1657) — ievērojams angļu ārsts, viens no zinātniskās fizioloģijas pamatlicējiem, atklāja asinsrites sistēmu. — 233.
- Hēgelis* (Hegel) Georgs Vilhelms Frīdrihs (1770—1831) — ievērojams klasiskās vācu filozofijas pārstāvis, objektīvais ideālists, visplašāk izstrādājis ideālistisko dialektiku; vācu buržuāzijas ideologs. — 21—22, 26—27, 29, 32—34, 39, 43—45, 47, 50—53, 58, 59, 64, 65, 72, 79, 84, 106, 117, 123, 125—129, 131—134, 136, 141—143, 145—147, 187, 218, 252, 258, 308, 326, 328—331, 333, 344, 365, 366, 368, 369, 378, 383, 386—388.
- Heine* (Heine) Heinrihs (1797—1856) — izcils revolucionārs vācu dzejnieks. — 176, 328.
- Heinrihs LXXII* Reisas-Lobenšteinas-Ebersdorfas (1797—1853) — vācu pundurvalsts Reisas valdošais jaunākās līnijas firsts (1822—1848). — 177.

- Heize* (Heyse) Johans Kristiāns Augusts (1764—1829) — vācu valodnieks un pedagogs, sarakstījis svešvārdu vārdnīcu un vācu valodas gramatikas mācību grāmatas skolām. — 315.
- Hekelis* (Haeckel) Ernsts Henrihs (1834—1919) — izcils vācu biologs darvinists, dabzinātniskā materiālisma pārstāvis, ateists; formulējis biogēnēzes likumu, kas nosaka filogēnēzes un ontogēnēzes savstarpējās attiecības; viens no reakcionārās «sociālā darvinisma» mācības pamatlicējiem un ideologiem. — 21, 76—78, 83, 142, 337, 383, 385, 386—388.
- Hekslijs* (Huxley) Tomass Henrijs (1825—1895) — ievērojams angļu dabas pētnieks, biologs; Darvina draugs un piekritējs, aktīvs viņa mācības popularizētājs; filozofijā nekonsekvents materiālists. — 83.
- Helmholcs* (Helmholtz) Hermanis Ludvigs Ferdinands (1821—1894) — izcils vācu fiziķis un fiziologs; nekonsekvents materiālists ar noslieci uz neokantisko agnosticismu. — 22.
- Hēraklīts* (ap 540 — ap 480 p. m. ē.) — izcils sengrieķu filozofs, viens no dialektikas pamatlicējiem, stihiskais materiālists. — 30.
- Horācijs* (Kvints Horācijs Flaks) (65—8 p. m. ē.) — izcils romiešu dzejnieks. — 242.

J

- Jēss* (Jähns) Maksis (1837—1900) — prūšu virsnieks, rakstīja par militāriem jautājumiem, dienēja ģenerālštābā un kara akadēmijā mācīja kara mākslas vēsturi. — 172, 353.
- Jūms* (Hume) Dāvids (1711—1776) — angļu filozofs, subjektīvais ideālists, agnostiķis; buržuāzisks vēsturnieks un ekonomists, merkantilisma pretinieks, viens no naudas kvantitatīvās teorijas agrīnajiem pārstāvjiem. — 25, 127, 234—240, 251.
- Juvenāls* (Decims Jūnijs Juvenāls) (dz. 60. gados — miris pēc 127. g.) — ievērojams romiešu dzejnieks satīriķis. — 151.

K

- Kamphauzens* (Camphausen) Lūdofs (1803—1890) — vācu baņķieris, viens no Reinas liberālās buržuāzijas līderiem; 1848. g. no marta līdz jūnijam — Prūsijas ministru prezidents. — 113.
- Kantiļjons* (Cantillon) Ričards (1680—1734) — angļu ekonomists, fiziokrātu priekštecis. — 238.
- Kants* (Kant) Imanuels (1724—1804) — klasiskās vācu filozofijas pamatlicējs, ideālists, vācu buržuāzijas ideologs; pazīstams arī ar darbiem dabaszinātņu jomā. — 22, 32, 39, 55—56, 62—64, 69, 71, 239, 258, 327, 328, 329.
- Kārlails* (Carlyle) Tomass (1795—1881) — angļu rakstnieks, vēsturnieks, filozofs ideālists, sludināja varoņu kultu; pauzdam uzskatus, kas bija tuvi 40. gadu feodālajam sociālismam, no reakcionārā romantisma pozīcijām kritizēja angļu buržuāziju, pieslēgās toriju partijai; pēc 1848. g. atklāts strādnieku kustības ienaidnieks. — 370, 371.
- Karno* (Carnot) Nikolā Leonārs Sadi (1796—1832) — franču inženieris un fiziķis; viens no termisko dzinēju teorijas radītājiem, sarakstījis grāmatu «Pārdomas par uguns dzinēj spēku un par mašīnām, kas spēj attīstīt šo spēku»; viens no termodinamikas pamatlicējiem. — 330.

- Katrīna II* (1729—1796) — Krievijas ķeizariene (1762—1796). — 342.
- Kaufmanis* Konstantīns (1818—1882) — krievu ģenerālis, militārs darbinieks un valstsvīrs, aktīvi piedalījās carisma politikas īstenošanā, kura bija vērsta uz Kaukāza un Vidusāzijas iekarošanu, no 1867. g. komandēja Turkestānas kara apgabala karaspēku un bija Turkestānas novada ģenerālgubernators. — 105.
- Kekulē* (Kekulē) Frīdrihs Augusts (1829—1896) — pazīstams vācu ķīmiķis, darbojies organiskās un teorētiskās ķīmijas novadā. — 326, 384.
- Kenē* (Quesnay) Fransuā (1694—1774) — ievērojams franču ekonomists, fiziokrātu skolas dibinātājs; pēc profesijas ārsts. — 25, 240—250, 262.
- Keplers* (Kepler) Johans (1571—1630) — izcils vācu astronoms, atklājis planētu kustības likumus. — 22.
- Kerijs* (Carey) Henrijs Čārlzs (1793—1879) — amerikāņu vulgārais buržuāziskais ekonomists, radījis reakcionāro teoriju par šķiru interešu harmoniju kapitālistiskā sabiedrībā. — 192, 221, 251, 351.
- Kirhhofs* (Kirchhoff) Gustavs Roberts (1824—1887) — izcils vācu fiziķis, dabzinātiskā materiālisma pārstāvis; risināja elektrodinamikas un mehānikas problēmas, 1859. g. kopā ar R. Bunzenu lika pamatus spektrālajai analīzei. — 22.
- Kobets* (Cobbett) Viljams (1762—1835) — angļu politisks darbinieks un publicists, ievērojams sīkburžuāziskā radikālisma pārstāvis, cīnījās par Anglijas politiskās iekārtas demokratizāciju. — 239.
- Konfūcijs* (551—479 p. m. ē.) — ievērojams senās Ķīnas filozofs, radīja savam laikam progresīvu ētiski politisku mācību. — 251.
- Kopernīks* (Kopernik) Nikolajs (1473—1543) — izcils poļu astronoms, radījis mācību par pasaules heliocentrisko sistēmu. — 63.
- Ksenofons* (ap 430— ap 354 p. m. ē.) sengrieķu vēsturnieks un filozofs, vergturu šķiras ideologs, naturālās saimniecības aizstāvis. — 226.

L

- Lafargs* (Lafargue) Pols (1842—1911) — ievērojams starptautiskās strādnieku kustības darbinieks, izcils marksisma propagandētājs, Internacionāles Ģenerālās Padomes loceklis, viens no Francijas Strādnieku partijas dibinātājiem, Marksa un Engelsa skolnieks un līdzgaitnieks. — 20.
- Lamarks* (Lamarck) Žans Batists Pjērs Antuāns (1744—1829) — ievērojams franču dabaspētnieks, radījis pirmo viengabalaino evolūcijas teoriju bioloģijā, Darvina priekštecis. — 39, 73, 79—80.
- Langētāls* (Langenthal) Kristiāns Eduards (1806—1878) — ievērojams vācu botāniķis, nodarbojās ar augkopības jautājumiem un lauksaimniecības vēstures jautājumiem. — 355.
- Laplāss* (Laplace) Pjērs Simons (1749—1827) — izcils franču astronoms, matemātiķis un fiziķis, neatkarīgi no Kanta attīstīja un matemātiski pamatoja hipotēzi par Saules sistēmas rašanos no gāzveida miglāja. — 32, 329.
- Lasāls* (Lassalle) Ferdinands (1825—1864) — sīkburžuāzisks vācu publicists, advokāts; 1848.—1849. g. piedalījās Reinas provinces demokrātiskajā kustībā, 60. gadu sākumā pieslēdzās strādnieku kustībai un kļuva par vienu no Vispārējās vācu strādnieku savienības dibinātājiem (1863); atbalstīja politiku — Vāciju apvienot «no

- augšas» ar Prūsiju kā hegemonu, lika pamatus oportunistiskajam virzienam vācu strādnieku kustībā. — 40, 113, 130.
- Laskers* (Lasker) Eduards (1829—1884) — buržuāzisks vācu politisks darbinieks, reihstāga deputāts, līdz 1866. g. progresistu partijas biedrs, pēc tam viens no tiem, kas dibināja un vadīja nacionālliberāļu partiju, kura atbalstīja Bismarka reakcionāro politiku. — 344.
- Lavuazjē* (Lavoisier) Antuāns Lorāns (1743—1794) — izcils franču ķīmiķis, atspēkoja hipotēzi par flogistona eksistēšanu; risinājis arī politiskās ekonomijas un statistikas problēmas. — 231, 331.
- Leibnics* (Leibniz) Gotfrīds Vilhelms (1646—1716) — ievērojams vācu matemātiķis; ideālistisks filozofs. — 39, 138.
- Leikips* (V gs. p. m. ē.) — ievērojams materiālistisks sengrieķu filozofs, atomisma teorijas pamatlicējs. — 326.
- Libigs* (Liebig) Justs (1803—1873) — ievērojams vācu zinātnieks, viens no agroķīmijas pamatlicējiem. — 20.
- Libknehts* (Liebknecht) Vilhelms (1826—1900) — ievērojams vācu un starptautiskās strādnieku kustības darbinieks, 1848.—1849. g. revolūcijas dalībnieks, Komunistu savienības un Internacionāles biedrs, viens no Vācijas sociāldemokrātijas izveidotājiem un vadītājiem; Marksa un Ēngelsa draugs un līdzgaitnieks. — 323.
- Linnejs* (Linné) Kārlis (1707—1778) — ievērojams zviedru dabas pētnieks, izstrādājis augu un dzīvnieku klasifikācijas sistēmu. — 34.
- Lists* (List) Frīdrihs (1789—1846) — vācu vulgārais buržuāziskais ekonomists, galēja protekcionisma sludinātājs. — 227—228, 251.
- Lo* (Law) Džons (1671—1729) — buržuāzisks angļu ekonomists un finansists, Francijas finansu ministrs (1719—1720); pazīstams ar spekulatīvo darbību papīra naudas izlaišanā, kas beidzās ar milzīgu krahu. — 231, 232, 234.
- Loks* (Locke) Džons (1632—1704) — ievērojams duālistisks angļu filozofs, sensuālists; buržuāzisks ekonomists, svārstījās starp naudas nominālistisko un metālisko teoriju. — 25, 30, 231—234, 236, 237, 328.
- Lorāns* (Laurent) Ogists (1807—1853) — franču ķīmiķis, kopā ar Žerāru precizēja molekulas un atoma jēdzienu. — 130.

M

- Mabli* (Mably) Gabriels (1709—1785) — ievērojams franču sociologs, utopiskā nolīdzinošā komunisma pārstāvis. — 26, 28.
- Maijers* (Mayer) Jūliuss Roberts (1814—1878) — ievērojams vācu dabas pētnieks, viens no pirmajiem atklāja enerģijas nezūdamības un pārvēršanās likumu. — 67.
- Makleods* (Macleod) Henrijs Danings (1821—1902) — angļu vulgārais buržuāziskais ekonomists, attīstījis tā dēvēto kapitālradošo kredīta teoriju. — 251.
- Malpigi* (Malpighi) Marčello (1628—1694) — ievērojams itāliešu biologs un ārsts, viens no mikroskopiskās anatomijas pamatlicējiem, 1661. g. atklāja kapilāro asinsriti. — 93.
- Maltuss* (Malthus) Tomass Roberts (1766—1834) — angļu garīdznieks, ekonomists, buržuāziskojušās agrārās aristokrātijas ideologs, kapitālisma apoloģēts, sludināja cilvēkiem naidīgo apdzīvotības teoriju. — 73, 74, 75.

- Mans* (Mun) Tomass (1571—1641) — angļu tirgotājs un ekonomists, merkantilists, tirdzniecības bilances teorijas autors, no 1615. g. bija viens no Ostindijas kompānijas direktoriem. — 228.
- Manteifelis* (Manteuffel) Oto Teodors, barons (1805—1882) — Prūsijas valstsvīrs, muižnieciskās birokrātijas pārstāvis, iekšlietu ministrs (1848—1850) un ministru prezidents (1850—1858). — 47.
- Markss* (Marx) Kārlis (1818—1883) (biogrāfiski dati). — 18, 21, 22, 24, 25, 36, 40, 41, 52, 109, 111, 112, 125—137, 143, 152, 157, 163, 164, 178, 184, 189, 191, 195—199, 201—208, 210—213, 217—218, 225—227, 233—235, 252, 264—266, 271, 272, 284, 285, 288, 290, 291, 297, 298, 305, 313, 316, 340, 347, 351, 352.
- Maurers* (Maurer) Georgs Ludvigs (1790—1872) — ievērojams buržuāzisks vācu vēsturnieks, seno un viduslaiku Vācijas sabiedriskās iekārtas pētnieks; devis lielu ieguldījumu viduslaiku kopienas — markas vēstures pētīšanā. — 176.
- Meijers* (Meyer) Jūliuss Lotārs (1830—1895) — ievērojams vācu ķīmiķis, nodarbojās galvenokārt ar fizikālās ķīmijas problēmām. — 386.
- Mendeļejevs* Dmitrijs (1834—1907) — izcils krievu zinātnieks, 1869. g. atklāja ķīmisko elementu periodisko likumu. — 96.
- Mesjjs* (Massie) Džozefs (miris 1784. g.) — angļu ekonomists, klasiskās buržuāziskās politiskās ekonomijas pārstāvis. — 235, 236.
- Meternihs* (Metternich) Klemenss, firsts (1773—1859) — Austrijas valstsvīrs un diplomāts, reakcionārs; ārlietu ministrs (1809—1821) un kanclers (1821—1848), viens no Svētās savienības organizētājiem. — 275.
- Mihelets* (Michelet) Kārlis Ludvigs (1801—1893) — ideālistisks vācu filozofs, hēgelietis, Berlīnes universitātes profesors. — 43.
- Mincers* (Münzer) Tomass (ap 1490—1525) — ievērojams vācu revolucionārs, zemnieku un plebeju spārna vadītājs un ideologs reformācijas un 1525. g. Zemnieku kara laikā, sludināja nolīdzinošā utopiskā komunisma idejas. — 27, 158, 366, 367.
- Minjē* (Minié) Klods Etjēns (1804—1879) — franču virsnieks un militārs izgudrotājs, radījis jauna parauga šauteni un lodi. — 363.
- Mirabo* (Mirabeau) Onorē Gabriels (1749—1791) — ievērojams franču XVIII gs. beigu buržuāziskās revolūcijas darbinieks, puda lielburžuāzijas un pārburžuāziskojušās muižniecības intereses. — 250.
- Mocarts* (Mozart) Volfgangs Amadejs (1756—1791) — izcils austriešu komponists. — 318, 319.
- Moljērs* (Molière) Žans Batists (īstajā uzvārdā *Poklēns*) (1622—1673) — izcils franču dramaturgs. — 145, 219.
- Monteskjē* (Montesquieu) Sarls (1689—1755) — ievērojams buržuāzisks franču sociologs, ekonomists un rakstnieks, XVIII gs. buržuāziskās apgaismības pārstāvis, naudas kvantitatīvās teorijas piekritējs. — 235.
- Morelli* (Morelly) (XVIII gs.) — ievērojams utopiskā nolīdzinošā komunisma pārstāvis Francijā. — 26, 28.
- Morgāns* (Morgan) Lūiss Henrijs (1818—1881) — ievērojams amerikāņu zinātnieks, etnogrāfs, arheologs un pirmatnējās sabiedrības vēsturnieks, stihiskais materiālists. — 20.
- Mors* (More) Tomass (1478—1535) — angļu politisks darbinieks, lordkanclers, rakstnieks humānists, viens no utopiskā komunisma agrīnajiem pārstāvjiem, darba «Utopija» autors. — 348.

N

- Napoleons I* Bonaparts (1769—1821) — Francijas ķeizars (1804.—1814. un 1815. g.). — 94, 113, 132, 169, 254, 260, 275, 362, 371.
- Nēgeli* (Nägeli) Kārlis Vilhelms (1817—1891) — ievērojams vācu botāniķis, antidarvinists, agnostiķis un metafiziķis. — 324.
- Nikolsons* (Nicholson) Henrijs Alleins (1844—1899) — angļu biologs, pazīstams ar darbiem zooloģijā un paleontoloģijā. — 338.
- Norts* (North) Dadlijs (1641—1691) — angļu ekonomists, viens no pirmajiem klasiskās buržuāziskās politiskās ekonomijas pārstāvjiem. — 25, 231—234.

N

- Nūtons* (Newton) Izāks (1642—1727) — izcils angļu fiziķis, astronoms un matemātiķis, klasiskās mehānikas pamatlicējs. — 22, 32, 34, 40.

O

- Okens* (Oken) Lorencs (1779—1851) — vācu dabas pētnieks un natūrfilozofs. — 21.
- Ovens* (Owen) Roberts (1771—1858) — izcils angļu utopiskais sociālists. — 28, 40, 151, 199, 255, 259—263, 288, 289, 298, 300, 301, 317, 373.

P

- Pēteris I* (1672—1725) — no 1682. g. Krievijas cars, no 1721. g. — Viskrievijas ķeizars. — 348.
- Petijs* (Petty) Viljams (1623—1687) — ievērojams angļu ekonomists un statistiķis, klasiskās buržuāziskās politiskās ekonomijas pamatlicējs Anglijā. — 25, 225, 228—234, 237, 238, 239.
- Pitagors* (ap 571—497 p. m. ē.) — sengrieķu matemātiķis, filozofs ideālists, vergturu aristokrātijas ideologs. — 334.
- Platons* (ap 427 — ap 347 p. m. ē.) — sengrieķu filozofs ideālists, vergturu aristokrātijas ideologs, naturālās saimniecības aizstāvis. — 224, 233.
- Plīnijs* (Gajs Plīnijs Sekunds) (23—79) — romiešu dabaszinātnieks, sarakstījis «Dabas vēsturi» 37 grāmatās. — 177.
- Pristlijs* (Priestley) Džozefs (1733—1804) — ievērojams angļu ķīmiķis, filozofs materiālists un progresīvs sabiedriskais darbinieks, rūpniecības apvērsuma laikmeta angļu buržuāzijas radikālās daļas ideologs; 1774. g. atklāja skābekli. — 330.
- Prudons* (Proudhon) Pjērs Žozefs (1809—1865) — franču publicists, ekonomists un sociologs, sīkburžuāzijas ideologs, viens no anarhisma ciltstēviem. — 187, 252, 261, 307—308.

R

- Rafs* (Raff) Georgs Kristiāns (1748—1788) — vācu pedagogs, sarakstījis jaunatnei grāmatas par dabas zinātni. — 314.

- Relo* (Reuleaux) Francis (1829—1905) — vācu zinātnieks, mehānismu teorijas vācu skolas pamatlicējs; 1876. g. Vācijas valdības komisārs Pasaules izstādē Filadelfijā. — 17.
- Renjo* (Regnault) Anri Viktors (1810—1878) — franču fiziķis un ķīmiķis, pētīja gāzu un tvaika īpašības. — 96.
- Rikardo* (Ricardo) Dāvids (1772—1823) — angļu ekonomists, viens no lielākajiem klasiskās buržuāziskās politiskās ekonomijas pārstāvjiem. — 75, 102, 191, 192, 195, 210, 221, 225, 251.
- Rodbertuss-Jagecovs* (Rodbertus-Jagetzow) Johans Kārlis (1805—1875) — vācu vulgārais ekonomists un politisks darbinieks, pārburžuāziskojušos prūšu junkuru ideologs, reakcionāro prūšu «valsts sociālisma» ideju sludinātājs. — 217, 283.
- Rohovs* (Rochow) Fridrihs Eberhards (1734—1805) — vācu pedagogs, rakstījis banālas moralizējošas grāmatas jaunatnei. — 185—186.
- Rohovs* (Rochow) Gustavs Ādolfs (1792—1847) — reakcionāro prūšu junkuru pārstāvis; Prūsijas iekšlietu ministrs (1834—1842). — 309.
- Romanovs* Mihails (1596—1645) — Krievijas cars (1613—1645). — 348.
- Rosko* (Roscoe) Henrijs Enfilds (1833—1915) — angļu ķīmiķis, vairāku ķīmijas rokasgrāmatu autors. — 337.
- Rošers* (Roscher) Vilhelms Georgs Fridrihs (1817—1894) — vācu vulgārais ekonomists, Leipcigas universitātes profesors, nodibinājis tā dēvēto vēsturisko skolu politiskajā ekonomijā. — 227.
- Ruso* (Rousseau) Zans Zaks (1712—1778) — izcils franču apgaismotājs, demokrāts, sīkburžuāzijas ideologs. — 27, 29, 102, 103, 107, 141—143, 146, 154, 254, 308, 340, 344.

S

- Sargants* (Sargant) Viljams Lukass (1809—1889) — angļu pedagogs un ekonomists, Ovena biogrāfs. — 262, 263, 301.
- Sejs* (Say) Zans Batists (1767—1832) — buržuāzisks franču ekonomists, vulgārās politiskās ekonomijas pārstāvis. — 154.
- Seki* (Secchi) Andželo (1818—1878) — itāliešu astronoms, Romas observatorijas direktors, pazīstams ar Saules un zvaigžņu pētījumiem; jezuits. — 342.
- Sensimons* (Saint-Simon) Anri (1760—1825) — ievērojams franču utopiskais sociālists. — 28, 33, 40, 151, 199, 255—257, 262, 371—372.
- Serra* (Serra) Antonio (XVI—XVII gs.) — itāliešu ekonomists, viens no pirmajiem merkantilisma pārstāvjiem. — 228.
- Servantess de Saavedra* (Cervantes de Saavedra) Mīgels (1547—1616) — ievērojams spāņu rakstnieks realists. — 69, 308.
- Sismondī* (Sismondī) Zans Šarls Leonārs *Simonds de* (1773—1842) — šveiciešu ekonomists, sīkburžuāzisks kapitālisma kritiķis, ievērojams ekonomiskā romantisma pārstāvis. — 225, 283.
- Smits* (Smith) Ādams (1723—1790) — angļu ekonomists, viens no lielākajiem klasiskās buržuāziskās politiskās ekonomijas pārstāvjiem. — 102, 152, 192, 219, 220, 222, 227, 230, 236, 238, 240, 251, 351.
- Smits* (Smith) Džordžs (1840—1876) — angļu arheologs, pazīstams ar saviem izrakumiem senās Asīrijas teritorijā. — 78.
- Spinoza* (Spinoza) Baruhs (Benedikts) (1632—1677) — ievērojams holandiešu filozofs materiālists, ateists. — 29, 114, 144.

- Stjuarti* — karaļu dinastija, kas valdīja Skotijā (1371—1714) un Anglijā (1603—1649, 1660—1714). — 251.
- Stjuarts* (Steuart) Džeimss (1712—1780) — buržuāzisks angļu ekonomists, viens no pēdējiem merkantilisma pārstāvjiem. — 251.
- Strūve* (Struve) Gustavs (1805—1870) — vācu sīkburžuāziskais demokrāts, pēc profesijas žurnālists; aktīvs 1848.—1849. g. revolūcijas dalībnieks; sludināja veģetārismu. — 122.

S

- Sekspīrs* (Shakespeare) Viljams (1564—1616) — ievērojams angļu rakstnieks. — 160.
- Sellings* (Schelling) Frīdrihs Vilhelms (1775—1854) — klasiskās vācu filozofijas pārstāvis, objektīvais ideālists; vēlāk nikns zinātnes ienaidnieks, reliģijas aizstāvis. — 39, 58, 147.
- Sillers* (Schiller) Frīdrihs (1759—1805) — izcils vācu rakstnieks. — 14, 156.
- Slosers* (Schlosser) Frīdrihs Kristofs (1776—1861) — buržuāzisks vācu vēsturnieks, liberālis. — 239.
- Sopenhauers* (Schopenhauer) Artūrs (1788—1860) vācu filozofs ideālists, voluntārisma, iracionālisma un pesimisma paudējs, prūšu junkuru ideologs. — 327.
- Stīrnērs* (Stirner) Maksis (Kaspara Smita literārais pseidonīms) (1806—1856) — vācu filozofs, jaunhēgelietis, viens no buržuāziskā individuālisma un anarhisma ideologiem. — 103, 225.
- Sveningers* (Schweninger) Ernsts (1850—1924) — vācu ārsts, no 1881. g. Bismarka personiskais ārsts, 1884. g. tika iecelts par dermatoloģijas profesoru Berlīnes universitātē. — 19.

T

- Terencijs* (Publijs Terencijs Afers) (ap 185—159 p. m. ē.) — slavens romiešu dramaturgs komediogrāfs. — 207.
- Tirgo* (Turgot) Anns Robērs Žaks (1727—1781) — franču ekonomists un valstsvīrs; ievērojams fiziokrātu skolas pārstāvis; ģenerālais finansu kontrolieris (1774—1776); pauda buržuāzijas intereses. — 250.
- Tomsons* (Thomson) Viljams, no 1892. g. barons *Kelvins* (1824—1907) — ievērojams angļu fiziķis, vadīja teorētiskās fizikas katedru Glazgovas universitātē (1846—1899); darbojās termodinamikas, elektrotehnikas, matemātiskās fizikas novadā; 1852. g. izvirzīja ideālistisko «Visuma siltuma nāves» hipotēzi. — 380.
- Traube* (Traube) Morics (1826—1894) — vācu ķīmiķis un fiziologs, radījis mākslīgas šūnas, kurās spēj norītēt vielu maiņa un augšana. — 86, 336—337.
- Treviranuss* (Treviranus) Gotfrīds Reinholds (1776—1837) — vācu dabas pētnieks un natūrfilozofs, viens no dzīvās dabas evolūcijas idejas agrīnajiem piekritējiem, sarakstījis sešu sējumu darbu «Bioloģija jeb Dzīvās dabas filozofija». — 21.
- Tuvenens* (Thouvenin) Luijs Etjēns (1791—1882) — franču virsnieks un militārs izgudrotājs. — 363.

V

- Vageners* (Wagener) Hermanis (1815—1889) — vācu publicists un politisks darbinieks, pārburžuāziskojušos prūšu junkuru ideologs; avīzes «Neue Preußische Zeitung» redaktors (1848—1854), viens no prūšu konservatīvās partijas dibinātājiem, slepenpadomnieks Bismarka valdībā (1866—1873); reakcionārā prūšu «valsts sociālisma» piekritējs. — 239.
- Vāgners* (Wagner) Rihards (1813—1883) — izciils vācu komponists. — 37, 81, 120, 154.
- Vanderlints* (Vanderlint) Džeikobs (miris 1740) — angļu ekonomists, fiziokrātu priekštecis, viens no agrīnajiem naudas kvantitatīvās teorijas pārstāvjiem. — 234, 238.
- Veitlings* (Weitling) Vilhelms (1808—1871) — ievērojams Vācijas strādnieku kustības sākuma posma darbinieks, viens no utopiskā nolīdzinošā komunisma teorētiķiem; pēc profesijas drēbnieks. — 28, 200, 298, 367.
- Vellingtons* (Wellington) Artūrs Velslijs, hercogs (1769—1852) — angļu karavadonis un valstsvīrs; torijs; 1808.—1814. un 1815. g. komandēja karaspēku karos pret Napoleona Franciju. — 353, 362.
- Viktorija* (1819—1901) — Anglijas karaliene (1837—1901). — 373.
- Virhovs* (Virchow) Rūdolfs (1821—1902) — ievērojams vācu dabas pētnieks un buržuāzisks politisks darbinieks; celulārās (šūnu) patoloģijas nodibinātājs, darvinisma pretinieks; viens no progresistu partijas dibinātājiem un līderiem; pēc 1871. g. reakcionārs, nikns sociālisma pretinieks. — 17, 23, 324.
- Volfs* (Wolff) Kristiāns (1679—1754) — vācu filozofs ideālists, metafizikā. — 328.
- Volpols* (Walpole) Roberts (1676—1745) — angļu valstsvīrs, vīgu līderis, premjerministrs (1721—1742), lika pamatus no karaļa neatkarīgu, uz parlamenta vairākumu balstītu kabinetu sistēmai; plaši praktizēja uzpirkšanu. — 338.

Z

- Zerārs* (Gerhardt) Šarls Frederiks (1816—1856) — ievērojams franču ķīmiķis, kopā ar Lorānu precizēja molekulas un atoma jēdzienu. — 130.

LITERĀRĀS UN MITOLOĢISKĀS PERSONAS

- Ādams* — pēc bībeles leģendas, pirmais cilvēks. — 78, 155.
- Aress* — sk. *Marss*.
- Cio* — sk. *Tirs*.
- Dons Kihots* — galvenais varonis Servantesa tāda paša nosaukuma romānā. — 308.
- Ers* (Eors) — sk. *Tirs*.
- Fausts* — galvenā persona tāda paša nosaukuma Gētes traģēdijā. — 147.
- Hefests* — grieķu mitoloģijā uguns dievs, dievs kalējs. — 272.
- Ieva* — pēc bībeles leģendas, pirmā sieviete. — 155.
- Jahve* (Jehova) — jūdu reliģijas galvenais dievs. — 311.

- Jozuus* — bībeles persona. — 213.
- Jupiters* — romiešu mitoloģijā augstākais dievs, pērkongrāvējs, atbilst sengrieķu dievam Zevam. — 311.
- Kristus* (Jēzus Kristus) — mitoloģiskais kristietības nodibinātājs. — 339.
- Mambrins* — persona Servantesa romānā «Dons Kihots». — 308.
- Marss* — seno romiešu kara dievs, atbilst sengrieķu dievam Aresam. — 311.
- Meļistofelis* — viena no galvenajām personām Gētes traģēdijā «Fausts». — 99.
- Mūžīgais žids* jeb *Ahasvers* — leģendārs tēls, radies viduslaikos; par nogrēkošanos pret Kristu Ahasveram nolemta mūžīga klejošana; Ahasvera tēls plaši izmantots literatūrā. — 43.
- Pamina* — persona Mocarta operā «Burvju flauta». — 318.
- Piektdienis* — Defo romāna «Robinsons Kruzo» varonis, Robinsona kalps. — 157, 160—161, 166, 351.
- Prometejs* — sengrieķu mitoloģijā viens no titāniem, kas dieviem nolaupijis uguni un atnesis to cilvēkiem; par sodu Zevs pavēlējis Hefestam viņu piekalt pie klints, kur ērglis knābājis viņa aknas. — 272.
- Robinsons Kruzo* — galvenais varonis Defo tāda paša nosaukuma romānā. — 156, 157, 166, 351.
- Rosinante* — Dona Kihota zirgs Servantesa romānā «Dons Kihots» («rosin» — spāņu val. «kleperis»). — 69, 308.
- Sančo Pansa* — persona Servantesa romānā «Dons Kihots», Dona Kihota ieroču nesējs. — 308.
- Tamino* — persona Mocarta operā «Burvju flauta». — 318.
- Tirs* — dažu ģermāņu cilšu kara dievs. — 311.
- Uzticamais Ēkarts* — vācu viduslaiku teikas varonis. — 218.
- Vāgners* — persona Gētes traģēdijā «Fausts», Fausta skolnieks; no dzīves atrauta sholastiska kabineta zinātnieka tips. — 147.
- Venēra* — romiešu mitoloģijā mīlestības un skaistuma dieviete. — 218.
- Zarastro* — persona Mocarta operā «Burvju flauta». — 318, 319.
- Zevs* — sk. *Jupiters*.

CITĒTĀS UN PIEMINĒTĀS LITERĀTURAS UN PERIODISKO IZDEVUMU RĀDITĀJS

- Энгельс Ф.* Развитие научного социализма. Женева, 1884 (Zinātniskā sociālisma attīstība. Ženēva, 1884). — 20.
- Andrews Th.* Inaugural address [delivered at the forty-sixth annual meeting of the British Association for the Advancement of Science in Glasgow]. In: «Nature», vol. XIV, Nr. 358, September 7, 1876 (*Endrjūss T.* Ievadrūna [teikta Glazgovā Zinātnes progresa veicināšanas Britānijas asociācijas četrdesmit sestajā gadskārtējā sapulcē]. Zurnālā «Daba», XIV sēj., № 358, 1876. g. 7. septembrī). — 334.
- Aristoteles.* De republica libri VIII. In: Aristotelis opera ex recensione I. Bekkeri. Tomus X. Oxonii, 1837 (*Aristotelis.* Politika (astoņas grāmatas). Grāmatā: Aristoteļa darbi. I. Bekera izdevumā. X sēj., Oksforda, 1837). — 226, 227.
- Aristoteles.* Ethica Nicomachea. In: Aristotelis opera ex recensione I. Bekkeri. Tomus IX. Oxonii, 1837 (*Aristotelis.* Nikomaha ētika. Grāmatā: Aristoteļa darbi. I. Bekera izdevumā. IX sēj., Oksforda, 1837). — 227.
- Baudeau, l'abbé.* Explication du Tableau économique (1767). In: Physiocrates. Avec une introduction sur la doctrine des physiocrates, des commentaires et des notices historiques, par E. Daire. Deuxième partie. Paris, 1846 (*Bodo, abats.* Ekonomiskās tabulas izskaidrojums (1767). Grāmatā: Fiziokrāti. Ar E. Dēra ievadu par fiziokrātu mācību, ar komentāriem un vēsturiskām piezīmēm. Otrā daļa. Parīze, 1846). — 242.
- Bibele.* — 31, 78, 98, 117, 187, 213, 294, 296.
- Boisguillebert P.* Dissertation sur la nature des richesses, de l'argent et des tributs. In: Economistes financiers du XVIII-e siècle. Précédés de notices historiques sur chaque auteur, et accompagnés de commentaires et de notes explicatives, par E. Daire. Paris, 1843 (*Buagilbērs P.* Traktāts par bagātības, naudas un nodokļu dabu. Grāmatā: XVIII gadsimta ekonomisti finansisti. Ar E. Dēra vēsturiskām piezīmēm par katru autoru, ar komentāriem un paskaidrojām piezīmēm. Parīze, 1843). — 230—332.

- Bossut Ch.* Traités de calcul différentiel et de calcul intégral. Tome I. Paris, an VI [1798] (*Bosi S.* Traktāti par diferenciālreķinīem un integrālreķinīem. I sēj. Parīze, VI gads [1798]). — 344, 345.
- [*Cantillon R.*] Essai sur la nature du commerce en général. Londres, 1755 ([*Kantiljons R.*] Apcerējums par tirdzniecības dabu vispār. Londona, 1755). — 237.
- Carey H. C.* The Past, the present, and the future. Philadelphia, 1848. (*Kerijs H. C.* Pagātne, tagadne un nākotne. Filadelfija, 1848). — 251.
- Carlyle Th.* Past and present. London, 1843 (*Kārlails T.* Pagātne un tagadne. Londona, 1843). — 370, 371.
- Carnot S.* Réflexions sur la puissance motrice du feu et sur les machines propres à développer cette puissance. Paris, 1824 (*Karno S.* Pārdomas par uguns dzinēj spēku un par mašīnām, kas šo spēku spēj attīstīt. Parīze, 1824). — 330.
- Cervantes de Saavedra M.* El ingenioso hidalgo Don Quijote de la Mancha (*Servantess de Sāvedra M.* Atjautīgais idalgo Lamančas Dons Kihots). — 69, 308.
- Cobbett W.* A History of the protestant «reformation», in England and Ireland; showing how that event has impoverished and degraded the main body of the people in those countries. In a series of letters, addressed to all sensible and just Englishmen. London, 1824 (*Kobets V.* Anglijas un Irijas protestantu «reformācijas» vēsture, kas rāda, kā šis notikums novedis šo zemju iedzīvotāju pamatmasu līdz nabadzībai un degradācijai. Vēstules, kas adresētas visiem saprātīgajiem angļiem. Londona, 1824). — 239.
- Code pénal* (Kriminālkodekss). Pieņemts 1810. gadā. — 113.
- Code Napoléon* (Napoleona kodekss). Pieņemts 1804. gadā. — 113.
- Corpus juris civilis* (Pilsouņu tiesību krājums). Sastādīts VI gadsimtā. — 114.
- Darwin Ch.* The Origin of species by means of natural selection, or the Preservation of favoured races in the struggle for life. Sixth edition, with additions and corrections. London, 1872 (*Darvins Č.* Sugu izcelšanās dabiskās izlases ceļā jeb Labvēlīgu sugu saglabāšanās cīņā par dzīvību. Sestais izdevums, ar papildinājumiem un labojumiem. Londona, 1872). — 77, 78, 79.
- Defoe D.* The Life and strange surprising adventures of Robinson Crusoe (*Defo D.* Robinsona Kruzo dzīve un brīnišķīgie piedzīvojumi). — 156, 157, 160—161, 166, 167, 351.
- Der deutsch-französische Krieg 1870—71. Theil I, Band II. Berlin, 1875 (Franču-prūšu 1870.—71. gada karš. I daļa, II sēj. Berlīne, 1875). — 170, 171, 355.
- «*Deutsch-Französische Jahrbücher*» («Vācu-franču gadagrāmata») (Parīze). — 305.
- Diderot D.* Le neveu de Rameau. In: Oeuvres inédites de Diderot. Paris, 1821 (*Didro D.* Ramo brāļadēls. Grāmata: Neizdotie Didro darbi. Parīze, 1821). — 29.
- Diogenes Laertius.* De vitis philosophorum libri X cum indice rerum. Ad optimorum librorum fidem accurate editi. Editio stereotypa C. Tauchnitii. Tomus II (*Diogens Laertijs.* Par filozofu dzīvi desmit grāmatas ar priekšmetu rādītāju. Precīzs izdevums, atbilstošs

- visticamākajiem avotiem. K. Tauhnica stereotips izdevums. II. sēj. Leipciga, 1833). — 326.
- Dühring E.* Carey's Umwälzung der Volkswirtschaftslehre und Socialwissenschaft. Zwölf Briefe. München, 1865 (*Dirings E.* Kerija izdarītais apvērsums tautas saimniecības mācībā un sociālajā zinātnē. Divpadsmit vēstules. Minhene, 1865). — 14.
- Dühring E.* Cursus der National- und Socialökonomie einschliesslich der Hauptpunkte der Finanzpolitik. Zweite, theilweise umgearbeitete Auflage. Leipzig, 1876 (*Dirings E.* Politiskās un sociālās ekonomijas kurss, ietverot finansu politikas pamatjautājumus. Otrs, daļēji pārstrādāts izdevums. Leipciga, 1876). Pirmais izdevums izdots Berlīnē 1873. gadā. — 37—320, 349—357.
- Dühring E.* Cursus der Philosophie als streng wissenschaftlicher Weltanschauung und Lebensgestaltung. Leipzig, 1875 (*Dirings E.* Filozofijas kā stingri zinātniska pasaules uzskata un dzīves veidotājas kurss. Leipciga, 1875). — 37—320, 332—345, 379.
- Dühring E.* Kritische Geschichte der Nationalökonomie und des Socialismus. Berlin, 1871 (*Dirings E.* Politiskās ekonomijas un sociālisma kritiska vēsture. Berlīne, 1871). — 134, 135.
- Idem.* Zweite, theilweise umgearbeitete Auflage. Berlin, 1875 (*Tas pats.* Otrs, daļēji pārstrādāts izdevums. Berlīne, 1875). — 37—320.
- Dühring E.* Kritische Grundlegung der Volkswirtschaftslehre. Berlin, 1866 (*Dirings E.* Kritisks tautsaimniecības mācības izklāsts. Berlīne, 1866). — 219, 220.
- Dühring E.* Marx, Das Kapital, Kritik der politischen Oekonomie, 1. Band, Hamburg 1867. In: «Ergänzungsblätter zur Kenntniss der Gegenwart». Band III, Heft 3. Hildburghausen, 1867 (*Dirings E.* Markss, Kapitāls, Politiskās ekonomijas kritika, I sēj., Hamburga, 1867. Zurnālā «Papildmateriāli laikmeta izziņāšanai». III sēj., 3. laidniens. Hildburghauzena, 1867). — 126, 134, 135.
- Dühring E.* Natürliche Dialektik. Neue logische Grundlegungen der Wissenschaft und Philosophie. Berlin, 1865 (*Dirings E.* Dabas dialektika. Zinātnes un filozofijas jauni loģiski pamati. Berlīne, 1865). — 175, 176.
- Dühring E.* Neue Grundgesetze zur rationellen Physik und Chemie. Erste Folge. Leipzig, 1878 (*Dirings E.* Racionālās fizikas un ķīmijas jauni pamatlikumi. Pirmā sērija. Leipciga, 1878). — 17, 18.
- Dühring E.* Die Schicksale meiner socialen Denkschrift für das Preussische Staatsministerium. Berlin, 1868 (*Dirings E.* Mana Prūsijas ministrijai iesniegtā sociālā memoranda likteņi. Berlīne, 1868). — 157, 158.
- Engels F.* Die Entwicklung des Socialismus von der Utopie zur Wissenschaft. Hottingen—Zürich, 1882 (*Engelss F.* Sociālisma attīstība no utopijas par zinātņi. Hotingena—Cīrihe, 1882). — 20.
- Idem.* Zweite unveränderte Auflage. Hottingen—Zürich, 1883 (*Tas pats.* Otrs, nemainīts izdevums. Hotingena—Cīrihe, 1883). — 20.
- Idem.* Dritte unveränderte Auflage. Hottingen—Zürich, 1883 (*Tas pats.* Trešais, nemainīts izdevums. Hotingena—Cīrihe, 1883). — 20.
- Engels F.* Herrn Eugen Dühring's Umwälzung der Philosophie. Herrn Eugen Dühring's Umwälzung der politischen Oekonomie. Herrn Eugen Dühring's Umwälzung des Socialismus. In: «Vorwärts», 3. Januar 1877 — 7. Juli 1878 (*Engelss F.* Eižena Diringa kunga izdarītais apvērsums filozofijā. Eižena Diringa kunga izdarītais

- apvērsums politiskajā ekonomijā. Eižena Dīringa kunga izdarītais apvērsums sociālismā. Avīzē «Uz priekšu», 1877. gada 3. janvārī — 1878. gada 7. jūlijā). — 15, 323, 384.
- Engels F.* Herrn Eugen Dühring's Umwälzung der Wissenschaft. Philosophie. Politische Oekonomie. Sozialismus. Leipzig, 1878 (*Engelss F.* Eižena Dīringa kunga izdarītais apvērsums zinātnē. Filozofija. Politiskā ekonomija. Sociālisms. Leipciga, 1878). — 15, 378, 379, 384.
- Engelss F.* Herrn Eugen Dühring's Umwälzung der Wissenschaft. Zweite Auflage. Zürich, 1886 (*Engelss F.* Eižena Dīringa kunga izdarītais apvērsums zinātnē. Otrs izdevums. Cīrihe, 1886). — 18—20, 24, 25.
- Idem.* Dritte, durchgesehene und vermehrte Auflage. Stuttgart, 1894 (*Tas pats.* Trešais, pārskatītais un paplašinātais izdevums. Štutgarte, 1894). — 24, 25.
- Engels F.* Die Lage der arbeitenden Klasse in England. Nach eigener Anschauung und authentischen Quellen. Leipzig, 1845 (*Engelss F.* Strādnieku šķiras stāvoklis Anglijā. Pēc paša novērojumiem un drošiem avotiem. Leipciga, 1845). — 271.
- Engels F.* Socialisme utopique et socialisme scientifique. Traduction française par P. Lafargue. Paris, 1880 (*Engelss F.* Utopiskais sociālisms un zinātniskais sociālisms. P. Lafarga tulkojums franciski. Parīze, 1880). —
- Engels F.* Socialismens Udvikling fra Utopi til Videnskab. Kjøbenhavn, 1885 (*Engelss F.* Sociālisma attīstība no utopijas par zinātni. Kopenhāgena, 1885). — 20.
- Engels F.* Il socialismo utopico e il socialismo scientifico. Benevento, 1883 (*Engelss F.* Utopiskais sociālisms un zinātniskais sociālisms. Benevento, 1883). — 20.
- Engels F.* Socyjalizm utopijny a naukowy. Genève, 1882 (*Engelss F.* Utopiskais un zinātniskais sociālisms. Ženēva, 1882). — 20.
- Engels F.* Umriss zu einer Kritik der Nationaloekonomie. In: «Deutsch-Französische Jahrbücher» herausgegeben von Arnold Ruge und Karl Marx. 1-ste und 2-te Lieferung. Paris, 1844 (*Engelss F.* Uzmetumi politiskās ekonomijas kritikai. Zurnālā «Vācu-franču gadagrāmata», ko izdod Arnolds Rūge un Kārlis Markss. 1. un 2. laidieni. Parīze, 1844). — 304, 305.
- Engels F.* Der Ursprung der Familie, des Privateigenthums und des Staats. Im Anschluss an Lewis H. Morgan's Forschungen. Hottingen—Zürich, 1884 (*Engelss F.* Ģimenes, privātpašuma un valsts izcelšanās. Sakarā ar Ljūisa H. Morgana pētījumiem. Hotingena—Cīrihe, 1884). — 20.
- Enß A.* Engels Attentat auf den gesunden Menschenverstand oder Der wissenschaftliche Bankerott im Marxistischen Sozialismus. Ein offener Brief an meine Freunde in Berlin. Grand-Saconnex (Schweiz), 1877 (*Enss A.* Engelsa atentāts pret cilvēka veselā saprātu jeb zinātniskais bankrots marksistiskajā sociālismā. Atklāta vēstule maniem Berlīnes draugiem. Grand-Sakonē (Sveice), 1877). — 308.
- «Ergänzungsblätter zur Kenntniss der Gegenwart» («Papildmateriāli laikmeta izziņāšanai») (Hildburghauzena). — 126, 134.
- Euclides.* Elementa (*Eiklids.* Pirmsākumi). — 186.
- Fourier Ch.* Oeuvres complètes. T. I—VI (*Furjē S.* Kopoti raksti. I—VI sēj.).

- Tome I. Théorie des quatre mouvements et des destinées générales. Paris, 1841 (I sējums. Cetrū kustību un vispārīgo likteņu teorija. Parīze, 1841). — 255, 257, 258, 271.
- Tome II. Théorie de l'unité universelle. Premier volume. Paris, 1843 (II sējums. Pasaules vienības teorija. Pirmais sējums. Parīze, 1843). — 258.
- Tome V. Théorie de l'unité universelle. Quatrième volume. Paris, 1841 (V sējums. Pasaules vienības teorija. Ceturtais sējums. Parīze, 1841). — 258.
- Tome VI. Le Nouveau Monde industriel et sociétaire, ou Invention du procédé d'industrie attrayante et naturelle distribuée en séries passionnées. Paris, 1845 (VI sējums. Jaunā saimnieciskā un sociētārā pasaule jeb Pievilcīga un dabai atbilstoša, sērījās pēc tieksmēm sadalīta darba paņēmiena atklāšana. Parīze. 1845). — 258, 271, 273, 349.
- Fourier J. B. J.* Théorie analytique de la chaleur. Paris, 1822 (*Furjē Z. B. Z.* Siltuma analītiskā teorija. Parīze, 1822). — 330.
- Giffen R.* Recent accumulations of capital in the United Kingdom. In: «Journal of the Statistical Society», vol. XLI, part I, London, 1878 (*Džifens R.* Kapitāla uzkrāšana Apvienotajā Karalistē pēdējā laikā. Iespīests «Statistikās Biedrības Žurnālā», XLI sēj., I. d., Londona, 1878). — 288—289.
- Goethe J. W.* Faust. Die Tragödie. Erster Theil (*Gēte J. V.* Fausts, Tragēdija. Pirmā daļa). — 97, 99, 147, 264, 308.
- Haeckel E.* Natürliche Schöpfungsgeschichte. Gemeinverständliche wissenschaftliche Vorträge über die Entwicklungslehre im Allgemeinen und diejenige von Darwin, Goethe und Lamarck im Besonderen. Vierte verbesserte Auflage. Berlin, 1873 (*Hekelis E.* Radīšanas dabiskā vēsture. Populāras zinātniskas lekcijas par attīstības mācību vispār un īpaši par Darvina, Gētes un Lamarka attīstības mācību. Ceturtais, izlabotais izdevums. Berlīne, 1873). Pirmais izdevums iznāca Berlīnē 1868. gadā. — 21, 78, 142.
- Haeckel E.* Die Perigenesis der Plastidule oder die Wellenzugung der Lebenstheilchen. Ein Versuch zur mechanischen Erklärung der elementaren Entwicklungs-Vorgänge. Berlin, 1876 (*Hekelis E.* Plastidulu perigenēze jeb Dzīvības daļiņu viļņveidīgā rašanās. Attīstības elementāro procesu mehāniska izskaidrojuma mēģinājums. Berlīne, 1876). — 383, 385, 386, 387.
- Hanssen G.* Die Gehöferschaften (Erbgenossenschaften) im Regierungsbezirk Trier. Aus den Abhandlungen der Königl. Akademie der Wissenschaften zu Berlin 1863. Berlin, 1863 (*Hanssens G.* Sētu kopienas (mantotas asociācijas) Trīras apgabalā. No Berlīnes karaliskās Zinātņu akadēmijas Rakstiem, 1863. Berlīne, 1863). — 163, 306.
- Hegel G. W. F.* Werke. Vollständige Ausgabe durch einen Verein von Freunden des Verewigten: Ph. Marheineke, J. Schulze, Ed. Gans, Lp. v. Henning, H. Hotho, C. Michelet, F. Förster. Bd. I—XVIII (*Hēgelis G. V. F.* Raksti. Pilnīgs izdevums, ko izdevuši netaika draugi F. Marheineke, J. Šulce, Ed. Ganss, L. f. Hennings, H. Hoto, K. Mihelets, F. Fersters. I—XVIII sēj.).
- Band III. Wissenschaft der Logik. Erster Theil. Die objective Logik. Erste Abtheilung. Die Lehre vom Seyn. Zweite unveränderte Auflage. Berlin, 1841 (III sējums. Loģikas zinātne. Pirmā daļa. Objek-

- tīvā loģika. Pirmā nodaļa. Mācība par esamību. Otrs, nemainīts izdevums. Berlīne, 1841). — 52, 53, 344.
- Band IV. Wissenschaft der Logik. Erster Theil. Die objective Logik. Zweite Abteilung. Die Lehre vom Wesen. Zweite unveränderte Auflage. Berlin, 1841 (IV sējums. Loģikas zinātne. Pirmā daļa. Objektīvā loģika. Otrā nodaļa. Mācība par būtību. Otrs, nemainīts izdevums. Berlīne, 1841). — 53.
- Band IV. Wissenschaft der Logik. Erster Theil. Die objective Logik. oder: Die Lehre vom Begriff. Zweite unveränderte Auflage. Berlin, 1841 (V sējums. Loģikas zinātne. Otrā daļa. Subjektīvā loģika jeb Mācība par jēdzienu. Otrs, nemainīts izdevums. Berlīne, 1841). — 47, 72, 387.
- Band VI. Encyclopädie der philosophischen Wissenschaften im Grundrisse. Erster Theil. Lie Logik. Zweite Auflage. Berlin, 1843 (VI sējums. Filozofisko zinātņu enciklopēdija koncentrētā aprakstā. Pirmā daļa. Loģika. Otrs izdevums. Berlīne, 1843). — 43, 47, 54, 117, 388.
- Band VII. Erste Abtheilung. Vorlesungen über die Naturphilosophie als der Encyclopädie der philosophischen Wissenschaften im Grundrisse. Zweiter Theil. Berlin, 1842 (VII sējums. Pirmā nodaļa. Lekcijas par dabas filozofiju. Filozofisko zinātņu enciklopēdijas koncentrētā apraksta otrā daļa. Berlīne, 1842). — 21, 84.
- Band VIII. Grundlinien der Philosophie des Rechts oder Naturrecht und Staatswissenschaft im Grundrisse. Zweite Auflage. Berlin, 1840 (VIII sējums. Tiesību filozofijas pamati jeb Dabiskās tiesības un valsts zinātne koncentrētā aprakstā. Otrs izdevums. Berlīne, 1840). — 106.
- Band IX. Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte. Zweite Auflage. Berlin, 1840 (IX sējums. Vēstures filozofijas lekcijas. Otrs izdevums. Berlīne, 1840). — 26, 27, 365, 366.
- Band XIII. Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie. Erster Band. Berlin, 1833 (XIII sējums. Filozofijas vēstures lekcijas. Pirmais sējums. Berlīne, 1833). — 387.
- Band XIV. Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie. Zweiter Band. Berlin, 1833 (XIV sējums. Filozofijas vēstures lekcijas. Otrais sējums. Berlīne, 1833). — 387.
- Band XV. Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie. Dritter Band. Berlin, 1836 (XV sējums. Filozofijas vēstures lekcijas. Trešais sējums. Berlīne, 1836). — 387.
- Heine H. Kobes I (Heine H. Kobess I) — 176—177.*
- Helmholtz H. Populäre wissenschaftliche Vorträge. Heft II. Braunschweig, 1871 (Helmholcs H. Populāri zinātniski referāti. II laidniens. Braunšveiga, 1871). — 22.*
- Horatius. Carmina. Liber III, carmen I (Horācijs. Dziesmas. III grāmata, I dziesma). — 242.*
- Hubbard G. Saint-Simon. Sa vie et ses travaux. Suivi de fragments des plus célèbres écrits de Saint-Simon. Paris, 1857 (Ibārs G. Sensimons. Viņa dzīve un darbi. Ar fragmentiem no ievērojamākajiem Sensimona sacerējumiem. Parīze, 1857). — 255—257.*
- Hume D. Essays and treatises on several subjects. In two volumes. Vol. I, containing Essays, moral, political, and literary. A new edition. Dublin, 1779 (Jūms D. Apraksti un traktāti par dažādiem*

- jautājumiem. Dīvos sējumos. I sējums — Morāli, politiski un literāri apcerējumi. Jauns izdevums. Dublinā, 1779). Pirmais izdevums četros sējumos izdots Londonā un Edinburgā 1753.—1754. gadā). — 240.
- Jähns M. Macchiavelli und der Gedanke der allgemeinen Wehrpflicht.* Vortrag, gehalten im Wissenschaftlichen Vereine zu Berlin am 26. Februar 1876. In: «Kölnische Zeitung» № № 108, 110, 112, 115 vom 18., 20., 22., 25. April 1876 (*Jēnss M. Makiavelli un vispārīgās karaklausības ideja. Referāts, nolasīts Berlīnes Zinātniskajā biedrībā 1876. g. 26. februārī. Iespiests «Kēlnes Avīzes» 108., 110., 112. un 115. nr.-ā 1876. g. 18., 20., 22. un 25. aprīlī.*) — 172, 365.
- Juvenalis. Satirae (Juvenāls. Satīras).* — 151.
- Kant I. Allgemeine Naturgeschichte und Theorie des Himmels, oder Versuch von der Verfassung und dem mechanischen Ursprunge des ganzen Weltgebäudes, nach Newton'schen Grundsätzen abgehandelt.* 1755. In: I. Kant. Sämtliche Werke. In chronologischer Reihenfolge herausgegeben von G. Hartenstein. Band I. Leipzig, 1867 (*Kants I. Vispārīgā dabas vēsture un debess teorija jeb Mēģinājums visas pasaules ēkas uzbūves iekārtojumu un mehānisko izcelšanos izskaidrot pēc Ņūtona principiem.* 1755. Grāmatā: I. Kants. Kopoti raksti. Hronoloģiskā secībā izdevis G. Hartenšteins. I. sēj. Leipciga, 1867). — 22, 32, 33, 62, 63, 64.
- Kant I. Critik der reinen Vernunft.* Riga, 1781 (*Kants I. Tīrā prāta kritika.* Rīga, 1781). — 55, 56.
- Kant I. Untersuchung der Frage, ob die Erde in ihrer Umdrehung um die Achse, wodurch sich die Abwechselung des Tages und der Nacht hervorbringt, einige Veränderung seit den ersten Zeiten ihres Ursprunges erlitten habe, und woraus man sich ihrer versichern könne.* 1754. In: I. Kant. Sämtliche Werke. In chronologischer Reihenfolge herausgegeben von G. Hartenstein. Band I. Leipzig, 1867 (*Kants I. Pētījums, vai Zeme kopš savas rašanās pirmsākumiem pārdzīvojusi kādas pārmaiņas savā riņķojumā ap asi, kurš izraisa dienas un nakts maiņu, un kā varētu pārliecināties par šīm pārmaiņām.* 1754. Grāmatā: I. Kants. Kopoti raksti. Hronoloģiskā secībā izdevis G. Hartenšteins. I. sēj. Leipciga, 1867). — 22.
- Kekulé A. Die wissenschaftlichen Ziele und Leistungen der Chemie.* Rede gehalten beim Antritt des Rectorats der Rheinischen Friedrich-Wilhelms-Universität am 18. October 1877. Bonn, 1878 (*Kekulē A. Ķīmijas zinātniskie mērķi un sasniegumi. Runa, kas teikta, stājoties Reinas Frīdriha Vilhelma universitātes rektora amatā 1877. g. 18. oktobrī.* Bonna, 1878). — 326, 384, 385, 388.
- Kirchhoff G. Vorlesungen über mathematische Physik. Mechanik. 2. Auflage.* Leipzig, 1877 (*Kirchhofs G. Matemātiskās fizikas lekcijas. Mehānika. 2. izdevums.* Leipciga, 1877). Pirmais izdevums iznāca Leipcigā 1876. gadā). — 22.
- «Kölnische Zeitung» («Kēlnes Avīze»). — 172, 353.
- Langenthal Ch. E. Geschichte der deutschen Landwirtschaft. Bücher I—IV.* Jena, 1847—1856 (*Langētāls H. E. Vācijās lauksaimniecības vēsture. I—IV grāmata.* Jēna, 1847—1856). — 355.
- Laplace P. S. Exposition du système du monde. Tome II.* Paris, l'an IV de la République Française [1796] (*Laplāss P. S. Pasaules sis-*

tēmas izklāsts. II sēj. Parīze, Francijas Republikas IV gads. [1796]). — 32.

Lavoisier A. L. — sk. *Mélanges d'économie politique.*

Law J. Considérations sur le numéraire et le commerce. In: Economistes financiers du XVIII siècle. Précédés de notices historiques sur chaque auteur, et accompagnés de commentaires et de notes explicatives, par E. Daire. Paris, 1843 (*Lo Dž.* Par naudu un tirdzniecību. Grāmatā: XVIII gadsimta ekonomisti finansisti. Ar E. Dēra vēsturiskām piezīmēm par katru autoru, komentāriem un paskaidrojām piezīmēm. Parīze, 1843). — 232.

Liebig J. Die Chemie in ihrer Anwendung auf Agricultur und Physiologie. In zwei Theilen. Siebente Auflage. Theil I: Der chemische Process der Ernährung der Vegetabilien. Braunschweig, 1862 (*Lībigs J.* Ķīmijas lietojums zemkopībā un fizioloģijā. Divās daļās. Septītais izdevums. I. daļa: Augu barošanās ķīmiskais process. Braunšveiga, 1862). Pirmais izdevums iznāca Braunšveigā 1840. gadā). — 20.

List F. Das nationale System der politischen Oekonomie. Band I: Der Internationale Handel, die Handelspolitik und der deutsche Zollverein. Stuttgart und Tübingen, 1841 (*Lists F.* Politiskās ekonomijas nacionālā sistēma. I sējums: Starptautiskā tirdzniecība, tirdznieciskā politika un Vācijas Muitas savienība. Stutgarte un Tībingena, 1841). — 227—228.

Locke J. Some considerations of the consequences of the lowering of interest, and raising the value of money. London, 1691 (*Loks Dž.* Daži apsvērumi par procenta pazemināšanas un naudas vērtības paaugstināšanas sekām. Londona, 1691). — 231—234.

Marx K. Das Kapital. Kritik der politischen Oekonomie. Erster Band. Buch I: Der Produktionsprocess des Kapitals. Hamburg, 1867 (*Markss K.* Kapitāls. Politiskās ekonomijas kritika. Pirmais sējums. I grāmata: Kapitāla ražošanas process. Hamburga, 1867). — 18—19, 109, 305.

Idem. Zweite verbesserte Auflage. Hamburg, 1872 (*Tas pats.* Otrs, labots izdevums. Hamburga, 1872). — 111, 125—137, 143, 157, 163, 164, 196—199, 201—205, 207, 210—213, 217, 218, 225, 227, 234, 235, 265, 266, 271, 272, 288, 289, 291, 298, 313, 316, 330, 340, 351.

Idem. Dritte vermehrte Auflage. Hamburg, 1883 (*Tas pats.* Trešais, paplašinātais izdevums. Hamburga, 1883). — 226, 227.

Marx K. Misère de la philosophie. Réponse à la Philosophie de la misère de M. Proudhon. Paris—Bruxelles, 1847 (*Markss K.* Filozofijas nabadzība. Atbilde uz Prudona kga «Nabadzības filozofiju». Parīze—Brisele, 1847). — 19.

Marx K. Zur Kritik der politischen Oekonomie. Erstes Heft. Berlin, 1859 (*Markss K.* Par politiskās ekonomijas kritiku. Pirmā burtnīca. Berlīne, 1859). — 225, 236.

[*Marx K.* und *Engels F.*] Manifest der Kommunistischen Partei. London, 1848 ([*Markss K.* un *Engelss F.*] Komunistiskās partijas Manifests. Londona, 1848). — 9, 178.

[*Massie J.*] An Essay on the governing causes of the natural rate of interest; wherein the sentiments of Sir William Petty and Mr. Locke, on that head, are considered. London, 1750 ([*Mesijs Dž.*] Pētījums par cēloņiem, kas nosaka procenta dabisko normu; kur

- iztirzāti sera Viljama Petija un Loka kga uzskati šajā jautājumā. Londona, 1750). — 236.
- Maurer G. L.* Einleitung zur Geschichte der Mark-, Hof-, Dorf- und Stadt-Verfassung und der öffentlichen Gewalt. München, 1854 (*Maurers G. L.* Ievads markas, sētas, ciema un pilsētas iekārtojuma un publiskās varas vēsturē. Minhene, 1854). — 176.
- Maurer G. L.* Geschichte der Dorfverfassung in Deutschland. Bd. I—II. Erlangen, 1865—1866 (*Maurers G. L.* Vācijas ciemu iekārtojuma vēsture. I—II sēj. Erlangena, 1865—1866). — 176.
- Maurer G. L.* Geschichte der Fronhöfe, der Bauernhöfe und der Hofverfassung in Deutschland. Bd. I—IV. Erlangen, 1862—1863 (*Maurers G. L.* Kungu sētu, zemnieku sētu un māju iekārtojuma vēsture Vācijā. I—IV sēj. Erlangena, 1862—1863). — 176, 177.
- Maurer G. L.* Geschichte der Markenverfassung in Deutschland. Erlangen, 1856 (*Maurers G. L.* Markas iekārtojuma vēsture Vācijā. Erlangena, 1856). — 176.
- Mélanges d'économie politique.* Précédés de notices historiques sur chaque auteur, et accompagnés de commentaires et de notes explicatives, par E. Daire et G. de Molinari. Vol. I. Paris, 1847 (*Politiskās ekonomijas rakstu krājums.* Ar E. Dēra un G. de Molinārī vēsturiskām piezīmēm par katru autoru, ar komentāriem un paskaidrojošām piezīmēm. I sēj. Parīze, 1847). — 230.
- Meyer L.* Die Natur der chemischen Elemente als Function ihrer Atomgewichte. In: «Annalen der Chemie und Pharmacie», herausgegeben und redigirt von F. Wöhler, J. Liebig und H. Kopp. VII. Supplementband. Leipzig und Heidelberg, 1870 (*Meijers L.* Ķīmisko elementu daba kā to atomsvāru funkcija. F. Vēlera, J. Lībiga un H. Kopa izdotajā un rediģētajā žurnālā «Ķīmijas un farmācijas annāles». VII papildsējums. Leipcīga un Heidelbergā, 1870). — 386.
- Molière J. B.* Le Bourgeois gentilhomme (*Moljērs Ž. B.* «Sīkpilsonis muižniekos»). — 145, 219.
- [*Montesquieu Ch.*] De l'esprit des loix. Genève, 1748 ([*Monteskjē Š.*] Par likumu garu. Ženēva, 1748). — 235.
- Morgan L. H.* Ancient society or Researches in the lines of human progress from savagery, through barbarism to civilization. London, 1877 (*Morgans L. H.* Senā sabiedrība jeb Cilvēces progresā līniju pētījums no mežonības caur barbarismu uz civilizāciju. Londona, 1877). — 20.
- Morus Th.* Utopia (*Mors T.* Utopija). Pirmais izdevums iznāca Luvēnā 1516. gadā. — 292.
- M[un] T.* A Discourse of trade, from England into the East-Indies: answering to diverse objections which are usually made against the same. London, 1609 (*M[ans] T.* Traktāts par tirdzniecību starp Angliju un Ostindiju: atbilde uz dažādiem iebildumiem, kuri parasti tiek celti pret to. Londona, 1609). — 228, 229.
- Mun T.* England's treasure by forraign trade. Or, the Ballance of our forraign trade is the rule of our treasure. Written by Thomas Mun of Lond., merchant, and now published for the common good by his son John Mun. London, 1664 (*Mans T.* Anglijas bagātība ārējā tirdzniecībā jeb Mūsu ārējās tirdzniecības bilance kā mūsu bagātības regulētāja. Sarakstījis Tomass Mans, Londonas tirgotājs, tagad publicējis sabiedrības labā viņa dēls Džons Mans. Londona, 1664). — 228, 229.

Nägeli C. Die Schranken der naturwissenschaftlichen Erkenntnis. Vortrag, gehalten in der zweiten allgemeinen Sitzung. In: «Tageblatt der 50. Versammlung deutscher Naturforscher und Aerzte in München 1877». Beilage (*Nägeli K.* Dabzinātnisko zināšanu robežas. Referāts, nolasīts otrajā kopējā sēdē. Izdevumā: «Vācu dabas pētnieku un ārstu 1877. gada Minhenes 50. kongresa biļetens». Pielikums). — 324.

Napolēon. Dix-sept notes sur l'ouvrage intitulé, Considérations sur l'art de la guerre, imprimé à Paris, en 1816. In: Mémoires pour servir à l'histoire de France, sous Napoléon, écrits à Sainte-Hélène, par les généraux qui ont partagé sa captivité, et publiés sur les manuscrits entièrement corrigés de la main de Napoléon. Tome I, écrit par le général comte de Montholon. Paris, 1823 (*Napoleons.* Septiņpadsmit piezīmes par 1816. gadā Parīzē izdoto darbu ar nosaukumu «Pardomas par kara mākslu». Grāmatā: Memuāri, kas atspoguļo Francijas vēsturi Napoleona valdīšanas laikā un ko Sv. Helēnas salā uzrakstījuši ģenerāļi, kas dalījušies ar Napoleonu gūstekņa liktenī; publicēti no manuskriptiem, kas pilnīgi izlaboti ar Napoleona roku. I sēj., sastādījis ģenerālis grāfs de Montolons. Parīze, 1823). — 132.

«*Nature. A Weekly Illustrated Journal of Science*» («Daba. Ilustrēts zinātnisks nedēļas žurnāls») (Londona). — 334, 385.

«*Nature. A Weekly Illustrated Journal of Science.*» London and New York. Vol. XV, № 368, November 16, 1876. Notes [On the report of Prof. Mendeléeff, maid at the Warsaw meeting of Russian naturalists, on the results of researches, pursued by him during 1875 and 1876 for the verification of Mariotte's law] («*Daba. Ilustrēts zinātnisks nedēļas žurnāls.*» Londona un Ņujorka. XV sēj., 368. nr., 1876. g. 16. novembris. Piezīmes [Par prof. Mendelejeva ziņojumu Varšavā notikušajā krievu dabas pētnieku kongresā par viņa pētījumu rezultātiem, kas iegūti 1875. un 1876. gadā, pārbaudot Mariota likumu]). — 97.

Idem. Vol. XVII, №420, November 15, 1877. University and educational intelligence: Bonn [On the address on the scientific position of chemistry, and the fundamental principles of this science, delivered by Prof. Kekulé on entering upon the duties of rector of the University] (*Tas pats.* XVII sēj., 420. nr., 1877. g. 15. novembris. Universitātes un mācību paziņojumi, Bonna [Par runu, ko teicis prof. Kekulē, stājoties universitātes rektora amatā, par ķīmijas stāvokli starp citām zinātnēm un tās pamatprincipiem].) — 385.

Nicholson H. A. A Manual of zoology (*Nikolsons H. A.* Zooloģijas rokasgrāmata). Pirmais izdevums iznācis Edinburgā un Londonā 1870. gadā. — 83, 338.

[*North D.*] Discourses upon trade; principally directed to the cases of the interest, coynage, clipping, increase of money. London, 1691 ([*Norts D.*] Traktāts par tirdzniecību; galvenokārt jautājumos par procentu, par naudas kalšanu, par monētu bojāšanos, par naudas daudzuma palielināšanos. Londona, 1691). — 232—234.

Owen Robert. The Book of the new moral world. Parts I — VII. London, 1836—1844 (*Ovens Roberts.* Grāmata par jaunu morālu pasauli. I — VII daļa. Londona, 1836—1844). — 262, 263.

- Owen Robert*. The Revolution in the mind and practice of the human race; or, the Coming change from irrationality to rationality. London, 1849 (*Ovens Roberts*. Revolūcija cilvēku dzimuma prātos un praksē jeb Nākamā pāreja no nesaprātīguma uz saprātīgu. Londona, 1849). — 259, 260, 373.
- Papin D.* — sk. *Leibnizens und Huygens' Briefwechsel mit Papin*.
- Petty W.* The Political anatomy of Ireland. 1672. To which is added Verbum sapienti. London, 1691 (*Petijs V.* Īrijas politiskā anatomija. 1672. Ar pielikumu «Vārds gudrajiem». Londona, 1691). — 229—230.
- Petty W.* Quantulumcunque concerning money, 1682. To the Lord Marquess of Halyfax. London, 1695 (*Petijs V.* Kaut kas par naudu, 1682. Halifaksas lordam marķīzam. Londona, 1695). — 229—230, 231.
- [*Petty W.*] A Treatise of taxes and contributions. London, 1662 ([*Petijs V.*] Traktāts par nodokļiem un nodevām. Londona, 1662). — 228—230, 233.
- Plato*. Res publica. In: *Platonis opera omnia. Recognoverunt I. G. Baiterus, I. C. Orellius, A. Winckelmannus*. Vol. XIII. Turici, 1840 (*Platons*. Valsts. Grāmatā: Platona kopoti raksti. I. G. Baitera, I. K. Orelli, A. Vinkelmaņa izdevums. XIII sēj. Cīrihe, 1840). — 226.
- Plinius*. Naturalis Historia. Liber XVIII (*Plīnijs*. Dabas vēsture. XVIII grāmata). — 177.
- Proudhon P. J.* Qu'est-ce que la propriété? ou Recherches sur le principe du droit et du gouvernement. Premier mémoire. Paris, 1840 (*Prudons P. Ž.* Kas ir īpašums? jeb Pētījums par tiesības un varas principu. Pirmais laidniens. Parīze, 1840). — 187, 252.
- Quesnay F.* Analyse du Tableau économique (1766). In: *Physiocrates. Avec une introduction sur la doctrine des physiocrates, des commentaires et des notices historiques, par E. Daire*. Première partie. Paris, 1846 (*Kenē F.* Ekonomiskās tabulas analīze. (1766). Grāmatā: Fiziokrāti. Ar E. Dēra ievadu par fiziokrātu mācību, ar komentāriem un vēsturiskām piezīmēm. Pirmā daļa. Parīze, 1846). — 25, 240—241.
- Raff G.* Naturgeschichte für Kinder, zum Gebrauch in Stadt- und Land-schulen. Göttingen, 1778 (*Rafs G.* Dabas vēsture bērniem, lietošanai pilsētu un lauku skolās. Getingena, 1778). — 314.
- Ricardo D.* On the principles of political economy, and taxation. Third edition. London, 1821 (*Rikārdo D.* Par politiskās ekonomijas un nodokļu pamatprincipiem. Trešais izdevums. Londona, 1821). Pirmais izdevums iznāca Londonā 1817. gadā. — 195.
- Rochow F. E.* Der Kinderfreund. Ein Lesebuch zum Gebrauch in Land-schulen. Brandenburg und Leipzig, 1776 (*Rohovs F. E.* Bērnu draugs. Lasāmgrāmata lauku skolām. Brandenburga un Leipciga, 1776). — 185.
- Rodbertus J. K.* Sociale Briefe an von Kirchmann. Zweiter Brief: Kirchmann's sociale Theorie und die meinige. Berlin, 1850 (*Rodbertuss J. K.* Sociālas vēstules fon Kirhmanim. Otrā vēstule: Kirhmaņa sociālā teorija un mana sociālā teorija. Berlīne, 1850). — 217.

- Roscher W.* System der Volkswirtschaft. Band I: Die Grundlagen der Nationalökonomie. Dritte, vermehrte und verbesserte Auflage. Stuttgart und Augsburg, 1858 (*Rošers V.* Tautas saimniecības sistēma. I sējums: Politiskās ekonomijas pamati. Trešais, papildinātais un izlabotais izdevums. Stutgartē un Augsburgā, 1858). Pirmais izdevums izdots Stutgartē un Tībingenā 1854. gadā. — 227.
- Roscoe H. E.* Kurzes Lehrbuch der Chemie nach den neuesten Ansichten der Wissenschaft. Deutsche Ausgabe, unter Mitwirkung des Verfassers bearbeitet von Carl Schorlemmer. Braunschweig, 1867 (*Rosko H. E.* Isa ķīmijas mācību grāmata, atbilstoša jaunākajām zinātniskajām atziņām. Vācu izdevums, ko ar autora līdzdalību apstrādājis Kārlis Šorlemmers. Braunšveiga, 1867). — 337.
- Rousseau J. J.* Discours sur l'origine et les fondemens de l'inégalité parmi les hommes. Amsterdam, 1755 (*Ruso Ž. Ž.* Pārdomas par cilvēku nevienlīdzības izcelšanos un pamatiem. Amsterdamā, 1755). — 29, 102, 103, 142, 143.
- Rousseau J. J.* Du Contract social; ou, Principes du droit politique. Amsterdam, 1762 (*Ruso Ž. Ž.* Par sabiedrisko līgumu jeb Politisko tiesību principi. Amsterdamā, 1762). — 254.
- Saint-Simon H.* Lettres à un américain. In: H. Saint-Simon. L'Industrie, ou Discussions politiques, morales et philosophiques, dans l'intérêt de tous les hommes livrés à des travaux utiles et indépendans. Tome II. Paris, 1817 (*Sensimons A.* Vēstules amerikānim. Grāmatā: A. Sensimons. Rūpniecība jeb Politiski, morāli un filozofiski spriedumi visu to cilvēku interesēs, kuri veltījuši sevi derīgam un patstāvīgam darbam. II sēj.. Parīze, 1817). — 256, 257.
- [*Saint-Simon H.*] Lettres d'un habitant de Genève à ses contemporains. [Paris, 1803] ([*Sensimons A.*] Ženēvas iedzīvotāja vēstules laikabiedriem [Parīze, 1803]). — 255, 256.
- Saint-Simon H.* et *Thierry A.* De la réorganisation de la société européenne, ou De la nécessité et des moyens de rassembler les peuples de l'Europe en un seul corps politique, en conservant à chacun son indépendance nationale. Paris, 1814 (*Sensimons A.* un *Tjeri O.* Par Eiropas sabiedrības reorganizāciju jeb Par nepieciešamību un līdzekļiem Eiropas tautu apvienošanai vienotā politiskā veselumā, saglabājot katrai no tām nacionālo neatkarību. Parīze, 1814). — 257.
- Saint-Simon H.* et *Thierry A.* Opinion sur les mesures à prendre contre la coalition de 1815. Paris, 1815 (*Sensimons A.* un *Tjeri O.* Domas par līdzekļiem, kādi jāpieņem pret 1815. gada koalīciju. Parīze, 1815). — 257.
- Sargant W. L.* Robert Owen, and his social philosophy. London, 1860 (*Sargants V. L.* Roberts Ūvens un viņa sociālā filozofija. Londonā, 1860). — 262., 263., 301.
- Schiller F.* Don Carlos (*Sillers F.* Dons Karloss). — 14., 157.
- Schlosser F. C.* Weltgeschichte für das deutsche Volk. Band XVII. Neuere Geschichte. Neunter Theil. (Geschichte des achtzehnten Jahrhunderts.) Frankfurt a. M., 1855 (*Slosers F. H.* Pasaules vēsture vācu tautai. XVII sējums. Jaunākā vēsture. Devītā daļa. (Aspārdzīvotājiem gadsimta vēsture.) Frankfurte pie Mainas, 1855). — 239.

- Secchi A.* Die Sonne. Die wichtigeren neuen Entdeckungen über ihren Bau, ihre Strahlungen, ihre Stellung im Weltall und ihre Verhältniss zu den übrigen Himmelskörpern. Autorisirte deutsche Ausgabe. Braunschweig, 1872 (*Seki A.* Saule. Svarīgākie jaunie atklājumi par tās uzbūvi, starojumiem, stāvokli Visumā un attiecību pret citiem debess ķermeņiem. Autorizēts vācu izdevums. Braunschveiga, 1872). — 33, 342.
- Serra A.* Breve trattato delle cause che possono far abbondare li regni d'oro e d'argento dove non sono miniere (1613). In: Scrittori classici italiani di economia politica. Parte antica. Tomo I. Milano, 1803 (*Sera A.* Īss traktāts par līdzekļiem, ar kādiem var pārpilnībā apgādāt ar zeltu un sudrabu karalistes, kur nav dārgmetālu raktuvju (1613). Izdevumā: Politiskās ekonomijas itāliešu klasiķi. Vecie ekonomisti. I sējums. Milāna, 1803). — 228.
- Shakespeare W. König Heinrich der Vierte. Erster Theil. Übersetzt von A. W. Schlegel (*Sekspirs V.* Karalis Heinrihs IV. Pirmā daļa. A. V. Slēgeļa tulkojumā). — 160.
- Sismondi J. C. L. Simonde de.* Nouveaux principes d' économie politique, ou De la richesse dans ses rapports avec la population. Tome I. Paris, 1819 (*Sismondi Ž. S. L. Šimons de.* Politiskās ekonomijas jaunie pamatprincipi jeb Par bagātību tās attiecībā pret iedzīvotājiem. I sējums. Parīze, 1819). — 283.
- Smith A.* An Inquiry into the nature and causes of the wealth of nations. In two volumes. Vol. I. London, 1776 (*Smits A.* Pētījums par tautu bagātības dabu un cēloņiem. Divos sējumos. I sēj. Londona, 1776). — 223, 238.
- Spinoza B.* Epistolae doctorum quorundam virorum ad B. de Spinoza et auctoris responsiones; ad aliorum ejus operum elucidationem non parum facientes (*Spinoza B.* Dažu mācītu vīru vēstules B. Spinozam un viņa atbildes, kuras ievērojami apgaismo citus viņa darbus). Pirmais izdevums iznācis Amsterdamā 1677. gadā. — 144.
- Spinoza B.* Ethica ordine geometrico demonstrata et in quinque partes distincta (*Spinoza B.* Ētika, kas pierādīta geometriski un sadalīta piecās daļās). Pirmais izdevums iznācis Amsterdamā 1677. gadā. — 114.
- Stuart J.* An Inquiry into the principles of political oeconomy. In two volumes. London, 1767 (*Stjuarts Dž.* Pētījums par politiskās ekonomijas pamatprincipiem. Divos sējumos. Londona, 1767). — 251.
- Stirner M.* Der Einzige und sein Eigenthum. Leipzig, 1845 (*Štirners M.* Vienīgais un viņa īpašums. Leipciga, 1845). — 103, 226.
- Terentius P.* Adelphoe (*Terencijs P.* Brāji). — 207.
- Vanderlint J.* Money answers all things: or, an Essay to make money sufficiently plentiful amongst all ranks of people. London, 1734 (*Vanderlints Dž.* Nauda atbilst visām lietām jeb Pētījums, kā rīkoties, lai visiem iedzīvotāju slāņiem būtu pietiekami daudz naudas. Londona, 1734). — 234, 238.
- Virchow R.* Die Cellularpathologie in ihrer Begründung auf physiologische und pathologische Gewebelehre. Vierte, neu bearbeitete und stark vermehrte Auflage. Berlin, 1871 (*Virhovs R.* Celulārā patoloģija, pamatota ar mācību par audu fizioloģiju un patoloģiju. Ce-

- turtais, no jauna apstrādātais un stipri paplašinātais izdevums. Berlīne, 1871). Pirmais izdevums iznāca Berlīnē 1858. gadā. — 23.
- Virchow R.** Die Freiheit der Wissenschaft im modernen Staat. Rede gehalten in der dritten allgemeinen Sitzung der fünfzigsten Versammlung deutscher Naturforscher und Aerzte zu München am 22. September 1877. Berlin, 1877 (*Virhova R. Zinātnes brīvība mūsdienu valstī. Runa, kas teikta vācu dabaspētnieku un ārstu piecdesmitā kongresa trešajā kopējā sēdē Minhenē, 1877. g. 22. septembrī.* Berlīne, 1877). — 17, 324.
- «*Der Volksstaat*» («Tautas Valsts») (Leipciga). — 14, 15.
- «*Volks-Zeitung*» («Tautas Avīze») (Berlīne). — 220.
- «*Vorwärts*» («Uz priekšu»). — 15, 18, 323, 384.
- Weitling W.** Garantien der Harmonie und Freiheit. Vivis, 1842 (*Veitlings V. Harmonijas un brīvības garantijas. Vevē, 1842*). — 298.
- Xenophon.** Cyropaedia (*Ksenofonts. Kīropedija*). — 227.

PRIEKŠMETU RĀDITĀJS

A

- Absolūtisms* — 172.
- Abstrakcija*
 — nepieciešamība un abstraktās domāšanas nozīme — 30, 59;
 — kā īstenības atspulgs — 43, 44, 46—48, 100—101, 208, 209, 351;
 — tās relatīvā patstāvība attiecībā pret īstenību — 48;
 — iespēja dialektiski šķirt abstrakciju no īstenības — 46—47, 89—90, 351;
 — un metafizikas iespēja — 30—31, 341;
 — abstrakcijas piemēri — 75—76;
 — telpas un laika jēdziens kā abstrakcija — 59;
 — matemātiskās abstrakcijas — 334, 379—383.
- Agnosticisms* (tā kritika) — sk. *Izziņa*.
- Agregārstāvokļi* — 23, 52, 69—70, 95—97, 129.
- Akciju sabiedrības* — 274—275, 377.
- Aksiomas* (matemātikā) — 47—48, 332, 334, 379.
- Algebra* — 140, 345, 379.
- Alķīmija* — 264.
- Alžīra* — 363.
- Amatniecība* — 162, 165, 265—267, 270;
 — pāreja no amatniecības uz manufaktūru — 108—110, 165, 270, 289.
- Amēba* — 82.
- Amerikas karš par neatkarību* — 169, 190, 360—361.
- Amerikas konstitūcija* — 110.
- Amerikas Savienotās Valstis* — 108, 110, 114, 162, 169, 172, 177, 190, 346, 354, 360.
- Anabaptisti* — 367.
- Analīze un sintēze* — 49.
- Analoģija* — 378, 381—383;
 — dialektiskā metode kā īstenības analoģija — 326.
- Anarhisms* — 278.
- Anatomija*
 — salīdzināmā — 314.
- Anglija* — 27, 35, 73—74, 114, 135, 148, 165, 173, 178, 222, 224, 228, 238, 255, 258, 260, 261, 282, 283, 328.
- Anglijas buržuāziskā revolūcija XVII gadsimtā* — 27, 158, 165.
- Angļu filozofija XVII gadsimtā* — 28—31, 328.
- Antagonisms* — 141—143, 152, 263, 269, 286.
- Antinomijas* (Kanta) — 56.
- Antisemitisms* — 116, 147.
- Apgaismotāji, XVIII gadsimta* (franču) — 26—27, 152, 254—255, 259, 367.
- Apriorisms* (Diringa apriorās metodes kritika) — 42—48, 100—107, 110—111, 152—153, 166—167, 185—187, 220—221, 333.

- Apūdeņošana* (tās loma austrumu zemju vēsturē) — 150, 179—180, 183.
- Apziņa* — 21, 25, 35, 43, 49, 91, 336.
- Arābi* — 168.
- Arheopterikss* — 23—24.
- Aritmētika* — 45—46, 379.
- Armija un flote* — sk. *Kara lietas*.
- Arodbiedrības* — 261.
- Asimilācija un disimilācija* — sk. *Vielu maiņa*.
- Asinsrite* — 93, 233.
- Astronomija* — 67, 92, 383; — tās vēsture — 62—64.
- Atomistika* — 327—329.
- Atoms*
— kā matērijas diskrēta daļa — 382;
— un molekula — 82, 382;
— kā ķīmijas priekšmets — 72, 92, 384—386;
— atomu kustība — 66, 384—386;
— atomsvars — 303, 304, 326—327, 382, 385;
— atoma tilpums — 326—327, 385;
— atoma komplicētība — 382, 386;
— domāšanas loma atoma izziņāšanā — 93;
— atomi sengrieķu filozofu priekšstatos — 326—327.
- Atspoguļošana*
— apziņa kā esamības atspoguļošana — 330, 343;
— jēdziens kā lietu un procesu atspoguļojums — 30—34, 100—101, 332;
— pasaules sistēmas atspoguļošana domās — 45;
— matemātiskās abstrakcijas kā reālās īstenības atspoguļojums — 378—384;
— zinātniskais sociālisms kā kapitālisma ražotājspēku un ražošanas attiecību pretrunas atspoguļojums — 265;
— pareiza atspoguļošana — 342—343;
— īstenības izkropļota, fantastiska atspoguļošana ideoloģijā un reliģijā — 100—101, 311—312.
- Atšķirība* — sk. *Identitāte*
- Attiecības*
— kvantitatīvās un telpiskās attiecības kā matemātikas priekšmets — 46—48, 137, 140, 344—345, 380.
- Attistība* — 81—83, 110—111, 180—184, 349;
— vispārējā attistība dabā, sabiedrībā un domāšanā — 21—22, 32—34, 180—182, 192;
— dialektika kā zinātne par dabas, cilvēku sabiedrības un domāšanas kustības un attistības vispārējiem likumiem — 144, 379.
- Audzinašana*
— kapitālismā — 288—289;
— un darbs komunistiskajā sabiedrībā — 289—290, 315—317;
— utopiskie sociālisti par audzināšanu nākotnes sabiedrībā — 259—260, 288—290;
— Diringa uzskati par audzināšanu — to kritika — 312—317.
- Augs* — 83, 84, 368;
— un dzīvnieki — 84—85;
— to evolūcija — 73—80.
- Augu un dzīvnieku sugu mainīgums* — 73—77.
- Austrālija* — 177.
- Austrijas un Prūsijas 1866. gada karš* — 170.
- Āzija* — 150, 163, 176—177, 179—181, 346, 350.

B

- Baktērijas* — 79.
- Bāze un virsbūve* — 35—36, 93—94, 264.
Sk. arī *Ekonomika un politika, Filozofija, Māksla, Morāle, Reliģija, Tiesības, Valsts*.
- Bezgalība* — 53—58;
— kā pretruna — 57—58;

- galīgais un bezgalīgais — 57—58, 66—67;
 — telpas un laika bezgalība — 54—58;
 — matemātikā — 53—54, 56—58, 378—384;
 — un izziņa — 90—91, 124, 128;
 — «sliktā bezgalība» — 54, 59.
Biogēnētiskais likums — 79—80.
Bioloģija — 82, 93—94, 146, 314, 384;
 — kā olbaltumu ķīmija — 72, 385;
 — tās vēsture — 21—25, 92—94, 387;
 — dialektika un bioloģija — 22—24, 356.
Birža — 148, 276.
Boila likums — 96, 303.
Botānika — 79—80.
Brīvība un nepieciešamība — 116—118, 280;
 — īsta brīvība komunismā — 118, 289—290, 311.
Brīvīrdzniecība — 234, 235, 351.
 Sk. arī *Fritrēderisms*.
Buržuāzija — 26—28, 98, 159, 265—266, 275—276;
 — un iedālisms — 27—28, 109—110, 151, 164—166, 167, 254—255, 265—266;
 — tās attīstības vēsture — 164—166, 171—172, 254—255, 265—267, 347;
 — un proletariāts — 26—28, 35—36, 110—111, 161, 166, 255, 258, 269, 340, 367, 369—372, 376—377;
 — tās ekonomiskais, politiskais un garīgais bankrots — 278, 377.
Būtība un parādība — 87, 212—214;
 — Hēgeļa mācība par būtību — 53, 125.
- C**
- Cēlonība*
 — metafiziskā izpratnē — 30—31, 53—54;
 — dialektiskā izpratnē — 32;
 — substance ir pati sev cēlonis — 387;
- «mērķtiecīgie cēloņi» un «darbojošies cēloņi» — 387—388;
 — bioloģijā — 74, 76—77, 92—93;
 — politiskajā ekonomijā — 208, 311;
 — sabiedriskie cēloņi un cilvēku apzinīgā darbība komunismā — 280.
- Cena*
 — un vērtība — 203;
 — darbaspēka cena — 218;
 — monoplcena — 189—190.
Cilvēka smadzenes
 — un domāšana — 43—44, 343.
Cilvēks — 368;
 — cilvēka izdalīšanās no dzīvnieku valsts — 104—105, 118—120, 178—179, 181—182, 279;
 — un dzīvnieks — 90;
 — un daba — 118, 178—179, 279.
Ciņa par eksistenci
 — dabā — 73—76, 80, 145—146, 270, 288—289;
 — sabiedrībā — 270—271, 277—278, 279.
Civilizācija
 — Ruso par civilizāciju — 142—143;
 — Furjē par civilizāciju — 257—258, 262, 349, 372.
Cunftes — 109, 110, 165, 183, 214, 265, 267—270.
- Č**
- Čartisms* — 35.
- D**
- Daba*
 — dabas dialektiski materiālistiskā izpratne — 20, 23—24, 143, 379;
 — kā vēsturisks process — 33—34, 63;
 — un cilvēks — 118, 178, 280—281.
Dabas zinātnes — 30—31, 61, 78—79, 368, 377—378, 388;
 — to vēsture — 30—31, 60, 79—80, 258, 324, 326—327;

- empīriskās — 23—24;
- teorētiskās — 17, 20—23, 32, 328—330;
- revolūcija teorētiskajās dabas zinātnēs — 23;
- un filozofija — 23—24, 30—35, 51, 60, 65, 324—331;
- un materiālisms — 33—35, 51, 141;
- un dialektika — 20—24, 31—34, 35—36, 128, 326—331.
- Dabiskā izlase* — 74—76, 79, 80, 146, 335, 378.
- Daļa un veselais* — 30, 43—45, 47, 328.
- Darba alga* — 128—129, 221—223, 267;
- darba algas likums — 75, 307;
- un virsdarbs — 215—217;
- kvalificēta strādnieka darba alga — 197—201;
- un rūpniecības rezerves armija — 271—272;
- darba algas vulgārās izpratnes kritika — 192—196.
- Darba dališana* — 129—130, 226;
- kopienā — 162, 179—180;
- zemkopja ģimenē — 180;
- starp zemkopību un rūpniecību — 181;
- un šķiras — 278;
- verdzība kā tās vienkāršākā forma — 182;
- tās raksturs kapitālismā — 266, 286, 374;
- un mašīnražošana — 290—291;
- un tirgus — 227;
- un pilsētas atdalīšanās no laukiem — 286—289, 293;
- garīgā darba atdalīšanās no fiziskā darba — 182;
- nepieciešamība iznīcināt komunismā veco darba dališanas sistēmu — 288, 302, 356.
- Darba diena* — 192, 199, 217, 259.
- Darba laiks* — 110, 182, 188, 192—193, 198—199, 203—204, 207, 272, 302, 305;
- kā darba mērs — 304, 306.
- Darba mērs* — 304.
- Darba produkts* — 163—164, 193—195, 204—207, 266—269, 272—273, 277, 279—280, 290, 303—307;
- senajās kopienās — 304;
- viduslaiku sabiedrībā — 266—267, 279—280.
- darba produkta pārvēršanās precēs — 162—163, 266, 301—302, 305;
- sabiedriskā darba produkts kapitālismā — 266—267, 301—302, 375—376;
- strādnieku darba produkta pārvēršanās par viņu verdzīnāšanas līdzekli — 271;
- sabiedriskais produkts komunismā — 134, 279—280. Sk. arī *Virsprodukts*.
- Darba ražīgums* — 179, 181—182, 193, 289—291.
- Darbaspēks*
- kā prece — 36, 200, 203—205, 305, 307;
- tā vērtība — 36, 180, 203, 204, 307;
- tā lietošanas vērtības specifiskais raksturs — 203—204.
- Darbs* — 68, 69—70;
- kā cilvēka eksistences dabiskais nosacījums — 289;
- vergu darbs — 161—162, 181, 345—346;
- dzimtcilvēku darbs — 347—348;
- *algotais* — 155, 163, 183, 267—268, 277, 348;
- sabiedriskais — 267, 278, 302—305;
- cilvēku darbs vispār — 108, 302;
- kā visu vērtību mērs — 191, 197, 198—200, 203, 306;
- materializētais — 198—200;
- sabiedriski nepieciešamais — sabiedriskais — 267, 278, 309;
- ražīgais — 183, 278, 289, 353;
- vienkāršais — 196;
- sarežģītais — 196—199, 200;
- tā sadalīšanas vēsturiskā nenovēršamība — 181—182;
- tā sabiedriskošana — 135—136;

- pretstats starp garīgo un fizisko darbu un tā iznīcināšana — 181—183, 200, 287—290;
- komunismā — 289—291, 304—305, 316—317.
Sk. arī *Darba dališana, Virsdarbs.*
- Darvinisms* — 73—80, 335—337, 388.
Sk. arī *Attīstība, Ciņa par ekzistenci, Dabiskā izlase, Iedzīvītība, Pielāgošanās.*
- Definīcija* — 88, 185—187, 337—338.
- Definīcija (loģiskā)* — 224.
Sk. arī *Definīcija.*
- Dedukcija* — sk. *Indukcija un dedukcija.*
- Deisms* — 73, 77, 79.
- Demokrācija*
— antīkā — 339;
— buržuāziskā — 27, 171;
— proletāriskā — 171, 277—278.
- Despotisms* (austrumu) — 163, 180, 181, 349.
- Dialektika* — 24, 57, 122, 136—137, 142, 258;
— definīcija — 144, 379;
— vispārējs raksturojums — 32, 137, 368;
— dabā — 21—24, 31—33, 143—144, 327, 343—344, 368, 379;
— sabiedrībā — 21—22, 143, 144, 163, 164, 171, 174, 343—344, 379;
— domāšanā — 21, 24, 29, 32, 34, 125, 143—145, 327—328, 343—344, 379;
— tās pretstats metafizikai — 32, 35—36, 68, 123—125, 137—138, 144, 145, 327—329;
— materiālistiskās dialektikas pretstats ideālistiskajai dialektikai — 21—22, 32—35, 127, 138, 328—331;
— pie sengrieķiem — 29, 123, 326, 327—328;
— klasiskajā vācu filozofijā — 20—22, 52—53, 142—143, 145, 258, 326—330, 378, 387;
— marksistiskā — 20—23, 126—127, 143, 330—331;
- kā domāšanas augstākā metode — 343;
— un loģika — 34, 95—96, 138, 326;
— un dabas zinātnes — 20—24, 30—31, 35, 128, 326—331;
— un vēsture (kā zinātne) — 20, 34, 143, 378.
- Dialektiskais materiālisms* — 34—35.
Sk. arī *Dialektika, Materiālisms.*
- Diferenciālie un integrālie rēķini* — 91—92, 123, 137—138, 140—141, 144—145, 344—345, 378—384.
- Digeri* — sk. *Leveleri.*
- Dinamiskais* — sk. *Statiskais un dinamiskais.*
- Diringa aksiomātiskā metode* — sk. *Apriorisms.*
- Diskrētība* — sk. *Nepārtrauktība un diskrētība.*
- Domāšana* — 26, 29, 48—50, 143, 333, 343—344;
— kā matērijas attīstības produkts — 42—44, 335;
— kā kustības forma — 334—335;
— un esamība — 43, 49—51, 141, 333, 378, 384;
— tās likumi — 325—326, 332—333;
— domāšanas likumi un dabas likumi — 43, 377—378;
— tās formas — 29, 43, 332;
— kā formālās loģikas un dialektikas priekšmets — 34, 95, 144;
— teorētiskās domāšanas vēsturiskais raksturs — 24, 325—326;
— metafiziskā — 24, 28—32, 63, 123—125, 144, 146, 327—328;
— dialektiskā — 21, 24, 28—34, 125, 143—145, 327—328, 343—344;
— pretrunas tās attīstībā — 90—92, 124;
— un valoda — 89.
- Dzimtbūšana* — 103—104, 109—110, 277, 347—348, 354.

Dzīvība — 72—73, 81—82;
— definīcija — 86, 337—338;
— kā matērijas kustības forma — 66, 335;
— kā pretruna — 124;
— un vielu maiņa — 31—32, 86, 124, 337—338;
— un nāve — 124;
— tās izcelšanās — 78—79, 83—84, 384.

Sk. arī *Olbaltums*.

Dzīvnieki — 368;
— un augi — 84—85;
— to evolūcija — 73—80;
— cilvēka izdalīšanās no dzīvnieku valsts — 104—105, 118—120, 179, 182, 280;
— līdzība un atšķirība starp dzīvniekiem un cilvēkiem — 90—91.

E

Eģipte — 356.
Eiropa — 35, 108, 171, 176—177, 181, 358.

Eklektisms — 327.

Ekonomika un politika — 109—111, 150, 154—155, 159, 165, 173—174, 182—184, 193—194, 215, 256—267, 264, 347—351.

Ekspluatācija — 36, 135—136, 154—155, 157, 194, 207, 274—276, 278, 282, 291, 370, 375, 376.

Ekspropriatoru ekspropriācija — 134, 135—136.

Ekvivalents

— ekvivalentu maiņa — 163—164;
— nauda kā vispārējs ekvivalents — 202, 303.

Elektrība — 21;

— kā kustības forma — 65, 72, 335;
— elektrības un citu enerģijas veidu savstarpējā pārvēršanās — 23, 388.

Elementi (ķīmijā) — 386.

Elementu periodiskā sistēma — 386.

Embrioloģija — 314;

— tās priekšmets — 80.

Empīrija — 21—23, 325, 386.

Empirisms (angļu) — 23—24.

Enerģija

— tās identificēšana ar kustību — 23;
— molekulārā — 69—70.

Sk. arī *Enerģijas nezūdamības un pārvēršanās likums*, *Kinētiskā enerģija*, *Potenciālā enerģija*.

Enerģijas nezūdamības un pārvēršanās likums — 23, 60, 326.

Esamība — 31, 43—44, 49—53, 58—59;

— tās vienība — 49—51;

— tās pamatformas — 58—59;

— un apziņa — 35, 43, 49—51, 141, 329—330, 332—333, 378, 383.

Esamības un domāšanas vienība — 43—44, 378.

Eters

— ētera daļiņas — 382.

Evolūcijas teorija — 21, 22—24, 74—80.

F

Fabrika — 266, 271, 290—291, 316.

Fantāzija

— iracionālā un racionālā — 333.

Feodālisms — 177, 186—187, 269—270, 350, 376;

— un buržuāzija — 27—28, 108—111, 152, 164—166, 168, 254—255, 264—265.

Figūra — (ģeometriskā) — 45—46, 48.

Filoloģija — 314—315.

Filozofija

— kā virsbūve — 35, 93, 264;

— tās priekšmeta mainīšanās — 24, 32—35, 44—45, 141, 333;

— nolieguma nolieguma likums filozofijas vēsturē — 141—144, 343;

— filozofijas vēsture — 323—331, 386;

— un dabas zinātnes — 24, 30—35, 51, 60, 66, 325—330.

Sk. arī *Angļu filozofija XVII*

- gadsimtā, Franču XVIII gadsimta filozofija, Klasiskā vācu filozofija, Natūrfilozofija, Sengrieķu filozofija.*
- Fizika* — 17, 81, 92, 95—96, 303, 380, 384;
— kā molekulu mehānika — 72, 92, 384—385, 388;
— tās vēsture — 326—327, 330, 387;
— kustības fizikālās formas — 72, 81.
- Fiziokrāti* — 152, 234—235, 240, 243—244, 250;
— Kenē «Ekonomiskā tabula» — 25, 240—250.
- Fizioloģija* — 31, 85, 120.
Flogistons — 331.
- Forma* — sk. *Saturs un forma.*
- Franča* — 35, 114, 164, 165, 255, 258.
- Francijas buržuāziskā revolūcija XVIII gadsimta beigās* — 27, 106—107, 110, 113, 158, 164, 165, 169—170, 171—172, 184, 190, 254—256, 258, 340, 347, 361, 363, 365—367, 371—372.
- Franču XVIII gadsimta filozofija* — 26—30, 254.
- Franču-prūšu 1870.—1871. g. karš* — 170—171, 363—364.
- Fritrēderisms* — 351.

G

- Gaisma* — 21, 72, 382, 387.
- Gaļas barība* (tās loma cilvēka attīstībā) — 122.
- Gāzes* — sk. *Gāzu kinētiskā teorija.*
- Gāzu kinētiskā teorija* — 23, 96.
- Gravitācija* — 22, 82.
- Grieķija* (senā) — 107, 162—163, 177, 178, 181, 227, 328, 346, 350.
Sk. arī *Sengrieķu filozofija.*
- Grieķu-persiešu kari* — 162—163.
- Grūdiens*
— mehānikā — 67—68, 71;
— «pirmais grūdiens» — 32, 59, 65.
Sk. arī *Berze.*

Ģ

- Ģeoloģija* — 93, 95;
— tās priekšmets — 382;
— nolieguma noliegums ģeoloģijā — 139, 143.
- Ģometrija* — 140—141, 335, 345, 379;
— analītiskā — 313—314.
- Ģermāņi* — 108, 162, 310—311, 347, 348.
- Ģimene*
— kā pirmā sabiedrisko sakaru forma — 101—102;
— ģimenes darba ražīguma augšana un sabiedrības attīstība — 193;
— darba dalīšana pirmatnējā ģimenē — 180;
— un viduslaiku ražošanas — 267, 269—270;
— mašīnētā ražošanas un strādnieka ģimene — 271—272;
— buržuāziskās ģimenes ekonomiskais pamats — 313;
— ģimenes sabrukums kapitālismā — 255, 259;
— ekonomiskie priekšnosacījumi radikālai ģimenes formas pārmaiņšanai — 313;
— Dīringa uzskati par ģimeni — to kritika — 312—314, 316—319.

H

- Hēgelisms* — 329—330, 356.
- Hipotēze*
— astronomijā — 63—64, 328;
— fizikā — 70, 92;
— ķīmijā — 92;
— bioloģijā — 93.
- Holandieši* — 190.
- Homoloģiskās rindas* — sk. *Ogleklis.*

I

- Ideālisms* — 43, 138, 344;
— tā rašanās — 141, 343;
— tā valdīšanas laika posms — 141, 341;
— Hēgeļa ideālisma kritika — 32—34, 320—330;

— vēstures ideālistiskā izpratne — 34—36, 160, 342, 369.

Ideja

— idejas — īstenības atspoguļojums — 332;
— idejas atkarība no sabiedriskajām attiecībām — 332;
— Hēgeļa «absolūtā ideja» — 33.

Identitāte

— taisnā un likā identitāte — 123;
— domāšanas un esamības identitāte pēc Hēgeļa — 49—50, 384;
— identitātes metafiziskās izpratnes nepamatotība — 60.

Ideoloģija (kā īstenības ideālistiska izpratne) — 43, 47, 49, 100—101, 333.

Iedzimtība

— iedzimtības un pielāgošanās mijiedarbība — 76, 337;
— iegūto īpašību iedzimtība — 74—75, 77—78, 378—379;
— matemātisko aksiomu šķietamā acīmredzamība kā iedzimtības rezultāts — 379.

Iedzīvotāji

— apdzīvotības likumi organiskajā dabā — 73—74;
— iedzīvotāju blīvuma palielināšanās kā sabiedrības attīstības faktors — 179—180.

Iekarošana (tās loma vēsturē) — 182, 183, 345—348.

Ieroči — 166—174, 344, 358—364.

Iespējamība un īstenība — 91—92, 305.

Indija — 108, 150, 163, 176, 177, 180—181, 304, 310, 348.

Indivīds — 74—76, 378—379;

— šā jēdziena relatīvums bioloģijā — 23—24.

Īpašums — 142, 164, 187, 194, 285, 300, 370;

— kopējais — 94, 141, 161—162, 253, 306, 343, 347—348;

— privātais — 98, 107, 141, 343;

— privātīpašums, kas balstās uz pašu ražotāju darbu — 133—137, 162—164, 265, 267, 348;

— privātīpašums, kas balstās uz

svēša darba ekspluatāciju — 133—134, 137, 163—164;

— feodālais — 343;

— buržuāziskais — 26, 133—134, 137, 163—164;

— valsts — 275—278;

— sabiedriskais — 133—135, 277—280, 343;

— individuālais — 133—134, 137;

— zemes — 176, 186, 209, 354.

Īrija — 114, 176, 348.

Īstenība — sk. *Iespējamība un īstenība*.

Itālija — 177, 208, 354.

Izņēmuma likums pret sociālistiem — 18, 366.

Izziņa — 23, 311—312, 368;

— tās neierobežotība un bezgalīgums — 45, 70—71, 74, 324;

— tās relativitāte — 90—98, 124;

— tās vēsturiskā attīstība — 99.

J

Jaunzēlande — 177.

Jēdziens — 24, 102;

— kā lietu un īstenības procesu atspoguļojums domās — 30—34, 44—46, 100—101, 332;

— kā pieredzes datu vispārinājums — 23—24;

— un dialektiskā domāšana — 23—24;

— māksla operēt ar jēdzieniem — 23—24.

K

Kairināmība — 89, 338.

Kapitālisms — 265—277, 376—377.

Sk. arī **Kapitālistiskais ražošanas veids**.

Kapitālistiskais ražošanas veids —

28, 36, 128, 150—154, 159, 163, 187, 223, 255—256, 258—

259, 263—265, 278—279, 282—284, 289, 291—294, 305,

307, 311—313, 339, 351, 357, 370, 374—376;

— tā likumi — 151, 212, 269—

270;

- pretstats starp ražošanas organizētību katrā atsevišķā fabrikā un ražošanas anarhiju visā sabiedrībā — 266, 270—271, 273—274, 376;
- pretruna starp sabiedrisko ražošanu un kapitālistisko piesavināšanos — 266—268, 271, 273, 274, 375—376.
Sk. arī *Kapitālistiskās ražošanas anarhija*.
- Kapitālistiskās ražošanas anarhija* — 26, 164, 269—274, 277, 278, 280, 284, 290, 375—377.
- Kapitāls* — 35, 36, 135—136, 154, 156, 201—219, 271—274, 375—376;
- kapitāla sākotnējā uzkrāšana — 135—136;
- naudas pārvēršanās par kapitālu — 126—130, 132, 201—206;
- pastāvīgais un mainīgais — 128;
- kapitāla peļņa — 192—195, 210—211, 212—215, 221—224;
- tā koncentrācija un centralizācija — 135—136, 150, 274—276.
- «*Kapitāls*», *K. Marksa* (vispārējs raksturojums) — 18—19, 109, 125—126, 129—131, 135—137, 143, 163, 202—204, 208, 209, 304, 351.
- Kara lietas* — 180;
- to materiālie pamati — 166, 167—168, 353, 358—364;
- ierinda — 168—172, 358—364;
- kolonna — 169—170, 358—364;
- visas tautas apbruņošanas revolucionārā sistēma — 170, 363;
- landvēra prūšu sistēma — 170—171, 363;
- militārā apmācība — 170—171, 347.
- Kari* — sk. *Amerikāņu karš par neatkarību, Austrijas-Prūsijas 1866. gada karš, Franču-prūšu 1870.—1871. g. karš, Grieķu-persiešu kari, Krimas karš 1853—1856. g., Tirdzniecības kari XVII un XVIII gadsimtā, Napoleona kari, Trīsdesmit gadu karš, Zemnieku karš Vācijā*.
- Kategorijas* — 43, 65, 95, 145.
Sk. arī *Abstrakcija, Būtība un parādība, Cēlonība, Iespējamība un īstenība, Kustība, Kvalitāte un kvantitāte, Laiks, Matērija, Nepieciešamība un nejaušība, Saturs un forma, Telpa, Vēsturiskais un loģiskais*.
- Katolicisms* — 98.
- Kinētiskā enerģija* — 23.
Sk. arī *Dzīvais spēks*.
- Klasiskā vācu filozofija* — 20, 29, 32—33, 138, 147, 378.
- Kolonizācija* — 270.
- Komunisms*
— utopiskais — 28, 200, 260—263, 295, 367;
— zinātniskais — 18—20, 22.
Sk. arī *Sociālisms*.
- Komunisms* (sabiedriski ekonomiska formācija)
— ražošana — 141, 152, 200, 276—280, 289—293, 304, 365, 376—377;
— sadale — 157—159, 200, 201;
— ražotājspēki — 118, 119, 278—280, 291;
— īpašuma formas — 133—135, 141, 343;
— darbs — 289—293, 304—305, 315—316, 356;
— pilsētas un lauku pretstata likvidēšana — 288—289, 291—294;
— garīgā un fiziskā darba pretstata likvidēšana — 200, 289;
— šķiru atšķirību iznīcināšana — 28, 99, 110—111, 118, 158—159, 277, 279, 341, 377;
— valsts atmiršana — 257, 278, 377;
— morāle — 97—99;
— un tiesības — 340—341;
— brīvība — 118, 280, 289, 311;
— ģimene — 313;
— audzināšana — 289—291, 314—316;

- reliģijas atmiršana — 311—312;
 — zinātne — 119;
 — indivīda vispusīga attīstība — 280—281, 289—291;
 — sabiedriskās apziņas loma — 342.
Konkrētais — sk. *Abstrakcija*.
Konkurence — 35, 150, 212—215, 265, 269, 285, 370, 375, 376.
Konstitūcija — sk. *Amerikas konstitūcija*.
Kooperācija — 130, 133, 135—136, 265—266, 376.
Kopiena — 149—150, 176—183, 304, 347, 353;
 — pirmatnēja — 107, 161—163, 176, 179—180, 181;
 — pirmatnējās kopienas sairšana — 150, 163, 181—183, 306;
 — indiešu — 150, 176, 181, 306, 353;
 — Austrumos — 150, 176, 181;
 — krievu — 306, 348, 353;
 — slāvu — 150, 304, 347—348, 355.
 Sk. arī *Marka*.
Kosmogonija — 14, 95;
 — Kanta—Laplasa kosmogoniskā teorija — 22, 32—33, 62—64, 329.
Krimas karš 1853—1856. g. — 172.
Krievija — 181, 184, 190, 306, 348, 353, 355.
Kristietība — 98, 105, 108, 110, 339, 343.
Krišanas likums — 380.
Krīzes
 — būtība un iemesli — 273—274, 281—284;
 — to iespējamība — 305;
 — to nenovēršamība kapitālismā — 281—284, 311, 376;
 — izpauž buržuāzijas nespēju tālāk pārvaldīt mūsdienu ražotājspēkus — 274, 279;
 — rūpniecības — 273, 281—284;
 — tirdzniecības — 164;
 — naudas — 353;
 — ekonomiskā krīze 1825. gadā — 273;
 — ekonomiskā krīze 1873. gadā — 273, 280.
Kustība — 151, 368;
 — tās vispārīgums — 30—34, 63;
 — definīcija — 65—66, 335, 387;
 — kā pretruna — 123—124;
 — kā pārmaiņa vispār — 385—386;
 — to nevar radīt un iznīcināt — 23, 65, 71;
 — un miers — 31, 61, 62, 64—69, 71, 123—124, 335;
 — tās pamatformas — 23, 65—66, 72, 82, 123;
 — vienu kustības formu pārvēršanās citās — 23, 69—70;
 — kustības pārņemšana — 61, 65—66.
Kustības kvantitāte (kustības jeb enerģijas vispārējās kvantitātes nozīmē) (Bewegungs- menge) — 23, 65—66.
Kustības mērs — 65.
Kvalitāte un kvantitāte — 23, 46, 138—140, 385—386.
 Sk. arī *Likums par kvantitātes pāreju kvalitātē*.
Kvantitāte — sk. *Kvalitāte un kvantitāte*.
- K**
- Kelti* — 163, 180, 310, 347.
Ķīmija — 17—18, 92—93, 130—131, 141, 264, 303—304, 344;
 — kā atomu fizika — 72, 92, 384—385;
 — tās vēsture — 130, 326, 330, 387;
 — kustības ķīmiskās formas — 65, 81—82, 92, 335;
 — vielu maiņa ķīmijā — 86;
 — olbaltuma ķīmija — 72, 78, 86—87;
 — kvantitātes pāreja kvalitātē ķīmijā — 129—130, 384;
 — matemātikas izmantošana ķīmijā — 384.
- L**
- Labais un ļaunais* — 97.
Laiks — 21, 46—47, 53—62;

- telpa un laiks kā esamības pamatformas — 58;
  - un kustība — 59;
  - tā bezgalīgums — 53—59;
  - laika jēdziens un īstenais laiks — 58—59.
  - Lancetnieks* — 83.
  - Latījundijas* — 177, 347, 350, 354;
  - Lauki* — sk. *Pilsēta un lauki*.
  - Lēcieni* (kvalitatīvie) — 52, 72, 280, 383.
  - Leveleri* — 27.
  - Līdzsvars* — 65—68, 335;
  - Lielie ģeogrāfiskie atklājumi* — 108, 270.
  - Lielrūpniecība* — 35, 130, 150, 151, 158—159, 163, 173—174, 176, 182—184, 255, 258, 263, 265—266, 271—273, 287—293, 313, 326, 346, 349, 352.
  - Lielumi* — 47;
  - matemātisko lielumu prototipi dabā — 379—383;
  - pozitīvie un negatīvie — 125;
  - iedomātie — 21, 46, 125;
  - pastāvīgie un mainīgie — 46;
  - pastāvīgo lielumu matemātika — 125, 137—138;
  - mainīgo lielumu matemātika — 91—92, 125, 137—138.
  - «*Lieta par sevi*» (Kanta) — 69, 327.
  - Lietošanas vērtība* — 203, 302.
  - Likums* — 118;
  - dabas likumi — 43, 143, 144, 152—153;
  - domāšanas likumi — 325—326, 332;
  - domāšanas likumi un dabas likumi nepieciešami saskaņojas savā starpā — 43;
  - dialektiskās domāšanas likumi — 24, 33—34;
  - politiskās ekonomijas likumi — 148—149, 152—153, 270, 307, 355—356, 376.
  - Likumsakarība*
  - dabas — 21;
  - vēstures — 21—22.
  - Likums par kvantitātes pāreju kvalitātē* — 52, 127—132, 385—386.
  - Lionas sacelšanās 1831. un 1834. gadā* — 35.
  - Loģika*
  - kā zinātne par domāšanu — 34, 95;
  - mācība par domāšanu kā filozofijas saturs — 34;
  - kā domāšanas metode — 138;
  - tās vēsturiskais raksturs — 95, 325—326;
  - un dialektika — 34, 95, 96, 138—139, 326;
  - un matemātika — 47—48, 138—139;
  - Hēgela loģika — 42—43, 52—53, 72—73, 145, 146.
- M**
- Magnētiskie poli* — 45.
  - Magnētisms* — 65, 72, 335.
  - Maiņa* — 108—109;
  - un ražošana — 98, 148—155, 163;
  - starp kopienām — 162—163;
  - kā vienīgā sabiedrisko sakaru forma starp preču ražotājiem — 204—205;
  - un naudas rašanās — 303, 305;
  - tiešā produktu maiņa — 300, 303—304.
  - Māksla* — 93, 182—183, 278.
  - Mākslīgā izlase* — 74, 387.
  - Maltusisms* — 73—75, 80.
  - Manufaktūra* — 109, 130, 225, 265—267, 376;
  - pāreja no amatniecības uz manufaktūru — 109, 165, 267, 288;
  - pāreja no manufaktūras uz lielrūpniecību — 258, 265.
  - Marka* — 176, 179, 270, 354.
  - Masa*
  - kā matērijas diskretā daļa — 382—383;
  - un molekulas — 379—382;
  - Zemes masu mehānika — 379—380;
  - masu kustība — 62, 65, 291, 335, 381—382, 388.
  - Mašīnas* — 188, 265, 271—272, 282.

- Sk. arī *Tvaika mašīna*.
- Matemātika** — 21—22, 56—58, 92, 334;
 — definīcija — 46—48;
 — tās rašanās no prakses vajadzībām — 46—48;
 — tās vēsture — 92;
 — kā reālās īstenības atspoguļojums — 45—48, 334, 378—384;
 — dialektika un matemātika — 137—138, 144, 145, 378—384;
 — elementārā un augstākā — 92, 124—125, 137—138;
 — tās lietošana citās zinātnēs — 92, 384;
 — Marksa rokraksti par matemātiku — 21—22.
- Materiālisms** — 34—35, 43—44, 65—66, 103, 141, 333, 343;
 — pasaules materialitāte — 51;
 — dialektiskais — 20, 34, 141, 343;
 — vēsturiskais — 20, 34—35, 225, 333, 343;
 — sengrieķu — 141, 343;
 — angļu XVII gadsimta — 30, 328;
 — franču XVIII gadsimta — 28, 34, 36, 378, 387, 388.
- Matērija**
 — matērija vispār — 388;
 — matēriju nevar ne radīt, ne iznīcināt — 65—66, 71, 387;
 — un kustība — 64—67, 124, 334—335, 387;
 — un domāšana — 43—44, 141, 378;
 — pirmmatērija — 64;
 — matērijas uzbūve — 382—384, 386, 388.
- Matērijas dalāmība** — sk. *Nepātrauktība un diskrētība*.
- Matērijas riņķojums dabā** — 34.
- Mehānicisms** — 384—388.
- Mehānika** — 62, 66—68, 380;
 — vispārējs raksturojums — 91—93, 384—385;
 — tās vēsture — 22, 46—47;
 — Zemes — 72, 379—380, 384, 385;
 — debess — 32, 72.
- Mehāniskā kustība** — 65—67, 81, 335, 388;
 — kā pretruna — 123—124;
 — mehāniskās kustības pārvēršana siltumā un otrādi — 118—119, 388.
- Merkantilisms** — 228—233.
- Mērķis**
 — šā jēdziena attiecināmība uz organisko dabu — 72—73, 77;
 — «iekšējais» mērķis pēc Kanta un Hēgeļa — 72.
 Sk. arī *Teleoloģija*.
- Mērķtiecība** (organiskajā dabā) — 77.
- Mērs** — sk. *Darba mērs, Kustības mērs, Mezgla punkti*.
- Metafizika** — 68, 137—138, 140, 146, 379;
 — vispārējs raksturojums — 30—32, 368;
 — tās pretstats dialektikai — 30—32, 38, 68, 123—125, 137—138, 144—145, 326—327;
 — XVII un XVIII gadsimta metafizika — 29—31, 34, 63, 328, 378;
 — dabas zinātnēs — 24, 30—31, 31—32, 34, 326—328.
- Meteoroloģija** — 384.
- Metode**
 — dialektiskā — 18—19, 31—32, 126—127, 137—138, 330;
 — induktīvā — 24;
 — formāli loģiskā — 137—138.
 Sk. arī *Dialektika, Metafizika*.
- Mezgla punkti** (kur kvantitatīvās pārmaiņas pāriet kvalitatīvās pārmaiņās) — 52, 72, 129—130.
- Miers** — sk. *Kustība*.
- Miglājs** — 32—33, 63—66.
- Mijiedarbība**
 — vispārējā mijiedarbība dabā, sabiedrībā un domāšanā — 30, 31—32, 387;
 — mijiedarbība izslēdz jebko absolūti primāru un absolūti sekundāru — 30—32, 387;
 — mijiedarbības piemēri — 76—77, 386.
- Militārisms** — 171, 174.
- Mitoloģija** — 310—311.

Molekula

- kā matērijas diskrētā daļa — 378, 380—383;
- un atoms — 82, 382;
- un masa — 380;
- kā fizikas priekšmets — 72, 92, 303, 384—385, 388;
- molekulu kustība — 23, 62, 65, 69—70, 92, 335, 381, 382, 384, 385;
- domāšanas loma molekulas izzināšanā — 92;
- molekulārā teorija — 130.

Monarhija — 168.Sk. arī *Absolūtisms*.*Monera* — 78, 84, 336, 338.*Monetārā sistēma* — 233—234.*Monisms* — 385.*Monopols* — 136, 156, 159, 165, 173, 189—190, 192, 207, 279, 376.*Monoteisms* — 141, 311, 343.*Monoteistisko reliģiju dievs* — 23, 44, 49—50, 59, 65, 67, 77, 90, 105, 146, 310—313, 339, 342.

- Morāle* — 97—98, 104—105;
- kā virsbūve — 97—101;
- tās šķiriskie pamati — 97—99;
- feodālā, buržuāziskā, proletāriskā — 97—98;
- un tiesības — 116—117, 151, 152—153, 155, 157.

Muižniecība — 27, 164—166, 167—168, 213—214, 256.

N

Nācija — 99, 102, 108, 110, 315.*Napoleona kari* — 103, 132, 169, 214, 254, 257, 362—363.*Naturālā saimniecība* — 149, 165.*Natūrfilozofija* — 16, 20—22, 23, 43, 323, 328—329, 383;

- Dīringa natūrfilozofijas kritika — 20, 48, 53, 70—71, 125, 131, 146, 153.

Nauda

- tās izcelšanās — 302—303, 305—306;

— kā sabiedriskā darba tiešs iemiesojums — 300, 302;

— kā vispārīgs ekvivalents — 202, 303;

— kā vērtības mērs — 227, 235—237, 300;

— kā apgrozības līdzeklis — 149, 273, 300, 353;

— pasaules nauda — 300;

— metāla nauda — 149, 201, 298—300;

— papīra nauda — 190, 231—232;

— naudas pārvēršanās kapitālā — 201—206;

— Jūma naudas teorija — 234—238;

— Ovena «strādnieku nauda» — 298, 300.

Sk. arī *Zelts un sudrabs*.*Nāve* (tās dialektiski materiālistiskā izpratnē) — 31, 124.*Nebulārā hipotēze* — sk. *Kosmogonija*.*Negatīvais* — sk. *Pozitīvais un negatīvais*.*Nekas* — 344.*Nejaušība* — sk. *Nepieciešamība un nejaušība*.*Neokantisms* — 328—329.*Nepārtrauktība un diskrētība*

— matērijas — 383;

— zinātņu sistēmas — 385.

Nepieciešamība un nejaušība

— Hēgelis par nepieciešamību un nejaušību — 53;

— likumsakarība un nejaušība — 21, 28—29, 32—33, 36.

Sk. arī *Brīvība un nepieciešamība*.*Nepietiekama patērēšana* — sk. *Patērēšana*.*Nervu sistēma* — 85, 93, 120.*Nevienlīdzība* (sociālā) — 101, 107, 142—143, 161.Sk. arī *Vienlīdzība*.*Nolieguma nolieguma likums* — 132—145, 343—345.*Noliegums* — 144—145, 343—344.
Sk. arī *Nolieguma nolieguma likums*.

O

Ogleklis

- kā galvenais organiskās dzīvības nesējs — 386;
- oglekļa savienojumu homoloģiskās rindas — 130—131.

Olbaltums

- kā dzīvības nesējs — 72, 85—88, 338;
- dzīvība ir olbaltuma ķermeņu eksistences veids — 86, 338;
- bioloģija kā olbaltumu ķīmija — 72, 385;
- tā eksistences nosacījumi — 86—88, 337—338;
- tā attīstība diferenciācijas ceļā — 82—84, 86—87, 338;
- olbaltuma mākslīgas ķīmiskas radīšanas problēma — 78, 87.

Organiskā daba — 23, 72, 75, 77—78, 83—84, 93, 139, 146, 368.*Organisms*

- kā mehāniskās, fizikālās un ķīmiskās kustības formas augstākā vienība — 384;
- tā nepārtrauktā mainīšanās — 31—32;
- organismu attīstība — 74—81;
- organismu pārejas formas — 23—24, 84—85;
- tā šūnveida uzbūve — 23, 82—83, 338.

Organismu klasifikācija — 23—24.*Ovena strādnieku bazāri* — 261, 300.

P

Paisuma berze — 22, 328.*Paleontoloģija* — 314;

— tās priekšmets — 80.

Panteisms — 73.*Parādība* — sk. *Būtība un parādība*.*Pārmaiņa* — 51, 58—61, 75—77;

— tās vispārīgums — 30—31;

— un abstraktā identitāte — 61;

— un laiks — 59;

— kvantitatīvās un kvalitatīvās

pārmaiņas — 129—132, 385—386;

— progresīvās un regresīvās pārmaiņas — 32.

Pārprodukcija — 281—282.Sk. arī *Krizes*.*Pasaule* — 46—47, 53—59, 323—324;

— kā sakarīgs veselums — 44—45, 324;

— pasaules vienība ir tās materialitātē — 51.

Pasaules materialitāte — sk. *Materialisms*.*Pasaules uzskats* — 137, 141, 328;

— komunistiskais — 18—20.

Pašrašanās — 79.*Patērēšana* — 163, 304, 305;

— kapitālismā — 272, 279;

— kapitālisma darbaspēka patērēšana — 203—204;

— nepietiekama patērēšana — 281—283.

Patiesība — 28—29, 91—97, 153;

— absolūtā un relatīvā — 34, 91—92;

— «mūžīgā» — 27, 89—90, 91—99, 326.

Peļņa — 190, 208—216, 236;

— kapitāla — 192—195, 210—211, 213—215, 221—224;

— uzņēmēja — 215;

— tirdzniecības — 211—212;

— nomnieka — 221—224.

Persiņa — 180.*Personība* — 286, 289—290;

— kapitālismā — 278—280;

— komunismā — 289—290.

Pielāgošanās

— iedzimtības un pielāgošanās mijiedarbība — 76—77, 336—337;

— organismu pielāgošanās videi — 76—77, 336.

Pieredze — 45—47, 91, 332, 342, 344, 378—379, 383, 386—397.Sk. arī *Eksperiments*, *Empīrija*.*Piesavināšanās*

— preču ražošanā viduslaikos — 267—268;

- uz vienkāršo preču ražošanu balstītā piesavināšanās likuma pārvēršanās kapitālistiskajā piesavināšanās likumā — 162—164;
  - kapitālistiskā — 211, 267—268, 277, 278—279, 347—349;
  - nesamaksāta darba piesavināšanās — 36, 163—164, 189, 196, 207;
  - kapitālistiskais ražošanas veids un uz to balstītais piesavināšanās veids — 203—204, 208;
  - pretruna starp sabiedrisko ražošanu un kapitālistisko piesavināšanos — 266—268, 271, 273, 376—377;
  - piesavināšanās veids komunistiskajā sabiedrībā — 276—277, 278—279.
- Pīklnābis* — 23.
- Pilsēta un lauki*
- pilsētas atdalīšana no laukiem kā pirmā lielā sabiedriskā darba dalīšana — 286, 287;
  - pretstats starp pilsētu un laukiem feodālismā — 165, 350;
  - pretstats starp pilsētu un laukiem kapitalismā — 287—288, 291—292, 373;
  - pilsētas un lauku pretstata likvidēšana sociālismā — 289—290, 291—293.
- Polaritāte*
- polāro pretstatu dialektiskā daba — 24, 31—32, 95—96.
- Politika, politiskās attiecības, politiskā iekārta* — 93, 101—103, 107—110, 164—166, 174, 183—184, 215—216, 342, 347—348;
- politiskās valsts rašanās — 178—183;
  - politiskās iestādes kā virs-būve — 35.
- Sk. arī *Ekonomika un politika*.
- Politiskā ekonomija* — 16—17, 19, 73, 102, 192, 208, 222, 225—226, 228, 230, 233—234, 250—251, 301, 303, 323—324, 330, 351, 353—354;
- tās priekšmets un metode — 148—153;
  - plašā nozīmē — 148, 151—152;
  - šaurā nozīmē — 153;
  - tās vēsturiskais raksturs — 148—149;
  - tās likumi — 148—149, 153, 269;
  - pirmsburžuāziskā — 152;
  - buržuāziskā — 311—312;
  - klasiskā buržuāziskā — 24—25, 152—153, 192, 208—209, 223—225, 351;
  - vulgārā buržuāziskā — 192—193, 208, 223—224;
  - politiskās ekonomijas dīringiskās izpratnes kritika — 152—157, 185—195, 212—219, 249—253, 294, 353—354.
- Potenciālā enerģija* — 23.
- Pozitīvais un negatīvais* — 31—32, 52.
- Prakse* — 46, 91, 98—99, 311, 326.
- Prāts* — 334.
- Prece* — 162—164, 197—198, 201—205, 237—238, 266, 269—270, 302—303;
- definīcija — 301—303;
  - tajā ietvertā darba divējādā daba — 301—303;
  - tās vērtība — 191—192, 197—199, 301—303;
  - darba produkta pārvēršanās precē — 164, 301—302;
  - darbaspēks kā prece — 36, 199—200, 203—205, 305—307.
- Preču apgrozība* — 154—155, 163, 201, 273.
- Preču ražošana* — 163, 227, 266—270, 279—280, 301—305, 307, 351, 375—377.
- Pretruna*
- tās objektivitāte — 122—123, 195, 343;
  - dabā — 75, 124;
  - sabiedrībā — 157, 263, 266—268, 271—272, 273, 300—301, 345—346, 375—376;
  - domāšanā — 45, 91—92, 124, 343;
  - matemātikā — 124—125, 140;
  - dabas zinātnēs — 384;

- bezgalības pretruna — 57—58;
- kustības pretruna — 123—124;
- metafizikas pretruna — 24, 30;
- Hēgeļa sistēmas iekšējais pretrunīgums — 33—34;
- pretrunas dialektika — 143. Sk. arī *Antagonisms*, *Antinomijas*.

Pretstats — 23—24, 31—32, 53, 65, 95—97, 101, 108, 142—143, 149—150, 151, 158, 163, 254, 255, 343.

Sk. arī *Darbs*, *Pilsēta un lauki*, *Polaritāte*, *Pretstatu vienības un ciņas likums*, *Sķiras*.

Pretstatu vienības un ciņas likums — 31—32, 122—125, 343—344.

Procents — 208, 210—212, 232—234, 237.

Process — 23, 32—33, 34, 136—137, 143, 144, 290—291, 326, 327;

— tā atkārtojamība — 93.

Procesu un parādību atkārtošanās dabā un vēsturē — 93.

Progress un regress — 32.

Proletariāta diktatūra — 277—278, 376—377.

Proletariāta partija

— kā visrevolucionārākā partija vēsturē — 184;

— un militārā apmācība — 346—347.

Proletariāts — 98, 171, 339—340; — tā attīstības vēsture — 27—28, 135—136, 166, 255, 258, 271;

— pretstats starp proletariātu un buržuāziju — 26—28, 161, 255, 268—269, 367, 370, 372, 375—376;

— šķiru ciņa starp proletariātu un buržuāziju — 35, 256, 369—371;

— un komunistiskais pasaules uzskats — 18—19, 265, 280;

— proletariāta prasība iznīcināt šķiras — 110, 158—159, 341;

— tā vēsturiskā loma — 280;

— valsts varas saņemšana prole-

tariātā rokās — 277—278, 375—377;

— ražošanas anarhijas iznīcināšana — 271, 375—377.

Protekcionisms — 234.

Protestantisms — 98.

Protisti — 78, 83.

Protoplazma — 21—22, 77, 336.

Prūsija — 47, 103, 114—116, 170, 363.

R

Ražošana — 35—36, 135, 136,

141, 149—150, 154—157, 165—

168, 180, 200, 257, 265—273,

277—279, 281—294, 353;

— un maiņa — 98, 148—155, 163, 264, 343;

— un sadale — 149—152, 187;

— ražošanas veidi — 36, 127,

136, 149—159, 161, 164, 204—

205, 255, 264—275, 289, 292,

293, 303—304, 345—346, 348;

— ražošanas veids un sabiedriskā

iekārta — 150—151, 204,

215—216, 264—265, 277—279,

351, 352—353.

Sk. arī *Kapitālistiskais ražošanas veids*, *Komunisms*, *Preču ražošana*.

Ražošanas attiecības — 35—36, 155, 264, 348.

Ražošanas izmaksas — 192, 212—214.

Ražošanas līdzekļi

— to ražošana — 193;

— viduslaikos — 265—266, 375—376;

— ražošanas līdzekļu monopols un virsdarbs — 157, 164;

— to pārvēršanās kapitālā —

135, 206—208, 274, 376;

— to kundzība pār ražotāju kapitālismā — 287—289, 311;

— to koncentrācija un centralizācija kapitālismā — 135—136, 265—268, 375—376;

— to paplašināšana kapitālismā — 278;

— un ekonomiskās krīzes — 274—275, 278—279;

— komunismā — 276—277, 292—293, 304, 312, 376—377.

- Ražošanas veids* — sk. *Ražošana*.
Ražotājspēki — 118, 152, 159, 172, 179, 181—182, 255, 260, 263, 265—266, 273—277, 279—280, 289—290, 349—350;
 — kapitālismā — 265—266, 273—274, 291—292, 371, 376—377;
 — komunismā — 279—280, 377.
Reducēšana (kustības augstāko formu uz zemākajām) — 385.
Refleksija — 24.
Reformācija — 27, 158, 372.
Regress — sk. *Progress un regress*.
Relativitāte — 24, 66—67, 68, 91, 94, 95, 302—304, 335.
Reliģija — 26, 77, 98, 102, 279, 310—312, 314, 342, 372;
 — kā sabiedriskās esamības fantastisks atspoguļojums cilvēku apziņā — 310—312;
 — tās izzušanas apstākļi — 311—312.
 Sk. arī *Deisms, Katolicisms, Kristietība, Monoteisms, Monoteistisko reliģiju dievs, Protestantisms, Reformācija, Spirītisms*.
Rente — sk. *Zemes rente*.
Revolūcija — sk. *Anglijas buržuāziskā revolūcija XVII gadsimtā, Francijas buržuāziskā revolūcija XVIII gadsimta beigās, Revolucionārs apvērsums, Sociālistiskā revolūcija, 1848.—1849. gada revolūcija*.
Revolucionārs apvērsums — 108—109, 118, 166, 255, 264, 280, 284, 290, 292, 293, 371.
 Sk. arī *Sociālistiskā revolūcija*.
Roma (Senā) — 107, 110, 161, 177, 178, 181, 339, 345—346, 350, 354.
Runa — sk. *Valoda*.
Rūpniecība — 104, 162, 165, 168, 173, 178, 180—181, 255, 270, 289, 291—293.
 Sk. arī *Amatniecība, Lielrūpniecība, Manufaktūra*.
Rūpniecības revolūcija XVIII gadsimtā — 258—259.
- Rūpniecības rezerves armija* — 271—272, 274, 305, 378.
- S**
- Sabiedrība* — 26—27, 46, 93, 100—101, 107, 119, 130, 144, 178—179, 183, 277—278, 280—281, 287—288, 289, 291, 292, 300—302, 332;
 — tās attīstība — 193;
 — ekonomisko attiecību noteicošā loma tajā — 264, 343;
 — tās dalīšanās šķirās — 150—151, 258, 264—265, 278—280;
 — tās attīstība šķiru pretstatos — 98—99, 178, 181—182, 186, 207, 277;
 — verdzības — 161—162, 345;
 — feodālisma — 107—110, 265, 269—270, 376;
 — buržuāziskā — 28, 109—110, 166, 192, 197, 204, 222, 227, 238, 254—255, 258, 264—267, 269, 273—275, 287—288, 300—302, 305, 311, 339, 370—371, 372—373;
 — bezšķiru — 98;
 — franču XVIII gadsimta apgaismotāju «saprātīgās sabiedrības» prasība — 254.
 Sk. arī *Komunisms*.
Sabiedrības ekonomiskā struktūra — sk. *Bāze un virsbūve*.
 «*Sabiedriskais ligums*» (Ruso) — 27, 143, 254.
Sabiedriskais ražošanas un rezerves fonds — 193—196.
Sabiedriskās attiecības — 26, 93, 100—103, 153, 278, 342.
Sadalīšana
 — apstākļi, kas nosaka sadalīšanas veidu — 149—153, 154—155;
 — tās atgriezeniskā ietekme uz ražošanu un maiņu — 150;
 — pirmsšķiru sabiedrībā — 303;
 — un šķiras — 149—152;
 — tās nevienlīdzība šķiru sabiedrībā — 151, 161;
 — pretstati sadalīšanā kapitālismā — 150—151, 158—159;
 — apvērsums sadalīšanas veidā,

- sadališana komunismā — 158—159, 200;
- Dīringa uzskati par sadalīšanu — to kritika — 154—158, 186—187, 294, 354—356.
- Saimnieciskā komūna* (Dīringa mācībā), tās buržuāziskās būtības kritika — 135, 143, 198—199, 200—201, 282—287, 294—300, 306—308, 313—320, 353, 356—357.
- Sajūta* — 84—85, 88, 120.
Sk. arī *Kairināmība*.
- Sakars*
— parādību un procesu vispārējais sakars dabā, sabiedrībā un domāšanā — 30—35, 43—47, 264, 326, 327—330, 333, 367, 388.
- Salīdzināšana* — 46.
- Saturs un forma* — 46—47, 378.
- Sengrieķu filozofija* — 29, 30, 123, 141, 311, 326—328, 343.
- Sievietes emancipācija kā vispārējās emancipācijas mēraukla* (pēc Furjē) — 257—258.
- Siltuma mehāniskā teorija* — 62, 63, 67—70, 326, 330—331.
- Siltumradis* — 22, 330—331.
- Siltums*
— kā kustības forma — 23, 65, 72, 329—330, 335, 388;
— kā molekulārā kustība — 23, 65, 72, 335, 388;
— siltuma un citu enerģijas veidu savstarpējā pārvēršanās — 118—119, 381—382, 388;
— siltuma mehāniskā teorija — 62, 63, 67—70, 326, 330—331;
— saistītais — 69.
- Sintēze* — sk. *Analīze un sintēze*.
- Skaitlis* — 45—46, 379;
— skaitļu rinda — 56—58.
- Skaitis* — 46.
- Skandināvija* — 311.
- Slāvi* — 150, 177, 304, 310, 347, 355.
- Sociālisms*
— zinātniskais — 26, 28, 35—36, 151, 159, 171, 181, 200, 203, 265, 280, 281, 294, 343, 369—370;
— un vēstures materiālistiskā izpratne — 36, 265, 343;
— un virsvērtības teorija — 36, 206;
— zinātniskais sociālisms kā proletariāta kustības teorētiskā izpausme — 281;
— utopiskais — 28—29, 35—36, 209, 256, 262—263, 367, 369—370;
— nolīdzinošais — 198;
— stihiskais strādnieku — 29, 200;
— franču — 26, 29, 35, 367;
— angļu — 29, 35, 367;
— vācu — 17, 29, 35, 324, 367;
— eklektiskais — 29;
— Dīringa pseidosociālisms — 195, 200, 263—264, 281, 293.
Sk. arī *Komunisms*.
- Sociālistiskā revolūcija* — 99, 159, 193—194, 276—278, 280, 343, 376—377.
- Spānija* — 183.
- Spēks* — 60, 65—67;
— kā kustības aktīvā puse — 66;
— spēku mēri ar tā izpausmi — 66;
— šā jēdziena kritika — 21, 23.
- Spektrālā analīze* — 32, 344.
- Spiritualisms* — 50, 343.
- Statiskais un dinamiskais* — 62, 65, 67, 70.
- Statistika* — 231.
- Strādnieku kustība* — 34, 107, 110—111, 158, 261.
Sk. arī *Proletariāts, Sociālisms*.
- Stratēģija un taktika* — sk. *Kara lietas*.
- Suga bioloģijā* — 34, 63, 73—76, 79—80, 93.
- Svētā savienība* — 18.

S

- Šķietamība* — sk. *Būtība un parādība*.
- Šķiras* — 26—28, 35—36, 98, 118, 158—159, 256, 263, 272, 278—280, 287—289;

- kā ekonomisko attiecību produkts — 35—36, 264;
- to rašanās — 178—182;
- to pretstats — 26—28, 98—99, 149—151, 157—159, 179, 181—183, 186, 207, 254, 263, 277, 305;
- to iznīcināšana — 26, 99, 110—111, 158—159, 277, 279, 341;
- fiziokrātu izpratnē — 243—247.
- Šķiru ciņa* — 35—36, 256, 263, 369—370, 373;
- un kara lietu organizācija — 167—174.
- Šūna*
- kā organiskās pasaules pamatforma un strukturālā vienība — 82—84, 383;
- tās rašanās no bezformas pirmsšūnas olbaltuma veidojumiem — 83—84, 338;
- tās pārmainīšanās un tās attīstība diferencēšanās ceļā — 31—32;
- tās vairošanās — 82;
- tās kodols un apvalks — 82;
- šūnas atklāšana — 21—22, 23, 93;
- Virhova «šūnu valsts» — 23;
- Traubes «mākslīgās šūnas» — 86, 337.

T

- Taisnais un likais* — 123, 124.
- Taisnība*
- apgaismotāju «mūžīgās taisnības» jēdziens — 27—29;
- taisnības jēdziena vēsturiskais raksturs — 94.
- Sk. arī *Vienlīdzība*.
- Tautoloģija* — 49.
- Tehnika* — 119, 141, 172, 358.
- Teleoloģija* — 72, 77, 387.
- Telpa* — 53—62;
- telpa un laiks kā esamības pamatformas — 58;
- tās bezgalīgums — 54—58, 380;
- tās trīs dimensijas — 56;
- tās formas un attiecības — 46—48, 379.

- Teorija*
- un empīrija — 325;
- teorētiskās domāšanas nozīme — 325—327;
- teorijas vēsturiskā nosacītība — 256, 325—326.
- Terminoloģija, zinātniskā* — 70—71, 75—76, 86—87.
- Tiesības* — 116, 151, 158;
- tiesiskās attiecības — 93, 153, 351;
- tiesiskie uzskati un tiesiskie institūti kā virsbūve — 36, 100—101, 181—182, 342, 351, 353;
- romiešu — 107, 116;
- angļu — 114, 116, 176, 293;
- ģermāņu — 176—177;
- prūšu — 113—117, 146, 224;
- franču — 113—114, 116, 176.
- Tirdzniecība* — 108—109, 162, 165, 236, 255, 273;
- pasaules — 108—109, 148, 166, 204.
- Tirdzniecības kari XVII un XVIII gadsimtā* — 277.
- Sk. arī *Uguns*.
- Tirgus*
- preču — 36, 193, 202—203, 227, 266—270, 272—273, 282, 305;
- darba — 202—203, 305;
- naudas — 202;
- pasaules — 190, 205, 270, 282, 300.

- Tresti* — 374—375, 376.
- Trīsdesmitgadu karš* — 103, 184.
- 1848.—1849. gada revolūcija* — 171, 183, 326.
- Turki* — 177.
- Tvaika mašīna* — 118, 148, 166, 182, 183, 258, 265, 266, 291, 292, 304, 344.

U

- Uguns* (tās atklāšanas nozīme) — 118.
- Utopiskie sociālisti* — sk. *Utopisti*.
- Utopisti* — 22, 27—29, 35, 256—264, 288—289, 367, 371—374.
- Uzkrāšana* — 272, 296—297, 306, 307;

- kapitāla uzkrāšana — 272;
- kapitāla sākotnējā uzkrāšana — 135.

V

Vācija — 16, 34, 73, 103, 178, 184, 222, 323—324, 326—327, 347.

Valoda

- un domāšana — 89;
- seno un jauno valodu zināšana — 314—315.

Valsts — 17, 46, 83, 105—111, 164, 173—174, 177, 180—182, 227, 308—310, 323—324, 346—347;

- tās rašanās — 150, 178—180;
- tās loma šķiru sabiedrībā — 150, 274—278, 350;

— kapitālistiskā valsts un militarisms — 171;

— valsts kapitālisms — 274—276, 375, 376;

— valsts varas saņemšana proletariāta rokās — 277—278, 376—377;

— tās atmiršana — 257, 278, 377;

— franču XVIII gadsimta apgaismotāju «saprātīgas valsts» prasība — 26—27, 254;

— «brīvas tautas valsts» lozunga kritika — 277—278.

Vardarbība — 103, 150, 154—155, 159—167, 179, 181, 182—184, 202, 214—215, 252, 346, 347;

— un ekonomiskā attīstība — 162, 166—168, 172—174, 182—184, 347—351;

— tās revolucionārā loma — 184, 347—348.

Veģētārisms — 121—122.

Verdzība

— vispārējs stāvoklis — 149, 157, 161—162, 180—182, 186, 268, 277—278, 339, 345—347;

— kā darba dalīšanas vienkāršākā forma — 181—182;

— kā ražošanas forma — 181;

— mājas verdzība Senajos Austrumos — 345—346;

— antīkā — 181—182;

— Senajā Grieķijā — 107, 161—162, 181—182, 339, 345—346;

— Senajā Romā — 107, 161, 181—182, 339, 346, 354;

— Amerikā — 110, 162, 346, 354.

Vērošana — 328, 334.

Vērtība — 128—129, 132, 186—201, 202—206, 229—230, 236, 238, 303—306;

— un darbs — 191, 196, 198—201, 301—302, 305—307;

— tās lielums — 188;

— tās vēsturiskais raksturs — 303—304;

— vērtības teorija klasiskajā politiskajā ekonomijā — 229—230;

— vērtības teorija vulgārajā politiskajā ekonomijā — 192—193.

Sk. arī *Darbspēks*, *Lietošanas vērtība*, *Nauda*, *Vērtības likums*, *Virsvērtība*.

Vērtības likums — 109—110, 212—213, 307—308, 352.

Veselais — sk. *Daļa un veselais*.

Vēsture — 43, 98—99, 140—141, 340—342, 378;

— dabas — 34;

— cilvēces — 20—21, 30, 32—35, 42—43, 91, 93—94, 118—120, 178—179, 310—311;

— domāšanas — 21, 24;

— vēstures ideālistiskās izpratnes nepamatotība — 35—36, 160, 342, 369;

— vēstures materiālistiskā izpratne — 20, 34—36, 264, 333, 342;

— vēstures dialektiskā izpratne — 20, 21, 34, 143—144, 369, 379;

— kā šķiru cīņa — 25—36;

— pretstatu vienības un cīņas likums vēsturē — 343—344;

— nolieguma nolieguma likums vēsturē — 141—144, 343—344;

— kā zinātne — 30, 93—96;

— cilvēku apzinīga savas vēstures veidošana komunismā — 279—280.

Vēstures materiālistiskā izpratne — 20, 34—36, 264, 333, 342.

Vēsturiskais materiālisms — sk.
Vēstures materiālistiskā iz-
pratne.

Vēsturiskums — 110—111, 118,
148—149, 152—153, 207—209,
325—326, 339—342, 349.

Viela — 21.

Vielu maiņa — 31—32, 85—88,
337—338.

Vienlīdzība (sociālā)

— kā attīstīties priekšstats par
vienlīdzību — 106—111, 339—
341;

— buržuāziskā vienlīdzība — 27,
109—110, 340—341;

— proletariāta vienlīdzības pra-
sība — 28, 110—111, 340—
341.

Sk. arī *Nevienlīdzība*.

Vienšūņi — 82—84;

Sk. arī *Amēba*.

Virsbūve — sk. *Bāze un virsbūve*.

Virsdarbs — 156, 203, 207—208,
216—217, 252.

Virsprodukts (kapitālismā) —
163—164, 203—206, 208, 212—
213, 216—217, 223, 252.

Virsvērtība — 128, 189, 195,
216—218, 252, 296—297;

— definīcija — 202;

— tās rašanās — 202—204;

— tās ražošana kā kapitālistiskā
ražošanas veida raksturīga pa-
zīme un galvenais mērķis —
204—209;

— tās pārvērstās formas — 210—
211;

— Marksa virsvērtības teorijas
nozīme — 36—38, 203—204.

Sk. arī *Peļņa, Procents, Virs-
darbs, Virsprodukts, Zemes
rente*.

Visums — 32, 66, 387.

Z

Zelts un sudrabs — 108, 229—
233, 300, 303.

Zemesīpašums

— kopienas — 149, 176—177,
347, 350;

— lielais — 176—177, 185—187,
222, 370.

Sk. arī *Īpašums*.

Zemes rente — 190—191, 195—
196, 209, 210—212, 221—225,
232—234, 339—340, 352.

Zemniecība

— un kopienas zemesīpašuma sa-
iršana — 162—163;

— brīvie zemnieki — 177—178,
339, 354;

— un lielle zemesīpašumi —
177—178, 370;

— un vergu darbs — 161—162,
177;

— viduslaikos — 110, 177, 178,
265, 266, 269—270, 347—349,
354;

— kapitālismā — 171—173, 268—
269, 370.

Zemnieku karš Vācijā — 27, 111,
340, 348.

Zinātne — 17—18, 324, 328—329;

— un ražošana — 136;

— un darba dalīšana — 181, 182,
278;

— un sabiedriskā iekārta —
180—181;

— nepieredzēts zinātnes progress
komunismā — 119—120;

— jebkuras zinātnes vēsturiskais
raksturs — 315—317.

Sk. arī *Zinātņu klasifikācija*.

Zinātņu klasifikācija

— trīs zinātņu klases — 92—95;

— zinātnes par domāšanu —
94—95.

Zoologija — 80.

SATURS

Priekšvārds	5
Priekšvārdi trim izdevumiem	15
I	15
II	18
III	24
Ievads	26
I. Vispārīgas piezīmes	26
II. Ko Diringa kungs sola	37
Pirmais nodaļums: Filozofija	42
III. Iedalījums. Apriorisms	42
IV. Pasaules shematika	48
V. Natūrfilozofija. Laiks un telpa	53
VI. Natūrfilozofija. Kosmogonija, fizika, ķīmija	62
VII. Natūrfilozofija. Organiskā pasaule	72
VIII. Natūrfilozofija. Organiskā pasaule (nobeigums)	81
IX. Morāle un tiesības. Mūžīgās patiesības	89
X. Morāle un tiesības. Vienlīdzība	100
XI. Morāle un tiesības. Brīvība un nepieciešamība	112
XII. Dialektika. Kvantitāte un kvalitāte	122
XIII. Dialektika. Nolieguma noliegums	132
XIV. Noslēgums	145
Otrais nodaļums: Politiskā ekonomija	148
I. Priekšmets un metode	148
II. Vardarbības teorija	159
III. Vardarbības teorija (turpinājums)	166
IV. Vardarbības teorija (nobeigums)	175
V. Vērtības teorija	185
VI. Vienkāršs un sarežģīts darbs	196
VII. Kapitāls un virsvērtība	201
VIII. Kapitāls un virsvērtība (nobeigums)	210
IX. Saimniecības dabiskie likumi. Zemes rente	219
X. No «Kritiskās vēstures»	225
Trešais nodaļums: Sociālisms	254
I. Vēsturisks apskats	254
II. Teorijas apskats	264

III. Ražošana	281
IV. Sadalīšana	294
V. Valsts, ģimene, audzināšana	308

«Anti-Dīringa» materiāli

Vecais «[Anti-]Dīringa» priekšvārds. Par dialektiku	323
No «Anti-Dīringa» sagatavošanas darbiem	332
Pirmā daļa	332
Otrā daļa	349
Kājnieku karaspēka taktika un tās materiālie pamati	358
«Anti-Dīringa» teksta papildinājumi	365
Piezīmes pie «Anti-Dīringa»	378
Piezīmes	389
Personu rādītājs	423
Cītētās un pieminētās literatūras un periodisko izdevumu rādītājs	436
Priekšmetu rādītājs	450

ИБ № 1623

FRĪDRIHS ENGELSS
ANTIDĪRINGS

Mākslinieks A. Grīnbergs.

Redaktore R. Vilipa. Māksl. redaktors A. Sprūdžs.
Tehn. redaktore L. Vasiļevska. Korektors J. Līcītis.

Nodota salikšanai 13.01.78. Parakstīta iespiešanai 04.09.78. Formāts 84×108/32.
Tipogrāfijas papīrs № 1. Latīņu garnitūra. Augstspiedums. 24,78 uzsk. iespiedl.;
30,80 izdevn. l. Metiens 3500 eks. Pasūt. № 76-D. Cena 1 rbl. 10 kap.
Izdevniecība «Liesma», 226047 Rīgā, Padomju bulv. 24. Izdevn. № 292/29182/P-261.
Iespiesta Latvijas PSR Valsts izdevniecību, poligrāfijas un grāmatu tirdzniecības
lietu komitejas tipogrāfijā «Cīņa», 226011 Rīgā, Blaumaņa ielā 38/40.

Ed. Vn.

AD